

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ВЫСШЕЕ ОБЩЕСТВО ПО ТУРЕЦКОЙ КУЛЬТУРЕ, ЯЗЫКУ И ИСТОРИИ имени АТАТЮРКА

38. ICANAS

(Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)
(International Congress of Asian and North African Studies)
(Международный конгресс по изучению Азии и Северной Африки)

10-15.09.2007 ANKARA / TÜRKİYE

BİLDİRİLER/ PAPERS / СБОРНИК СТАТЕЙ

DİL BİLİMİ, DİL BİLGİSİ VE DİL EĞİTİMİ
LINGUISTICS, GRAMMAR AND LANGUAGE TEACHING
ЯЗЫКОЗНАНИЕ, ГРАММАТИКА И ОБУЧЕНИЕ ЯЗЫКУ

III. CİLT / VOLUME III / ТОМ III

ANKARA-2011

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU YAYINLARI: 13/3

5846 Sayılı Kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna aittir. Bildiri ve panel metinleri içinde geçen görüş, bilgi ve görsel malzemelerden bildiri sahipleri ve panel konuşmacıları sorumludur.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, translated, stored in a retrieval system, or transmitted in any form, by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission of the Publisher, except in the case of brief quotations, in critical articles or reviews. Papers reflect the viewpoints of individual writers and panelists. They are legally responsible for their articles and photographs.

Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (38: 2007: Ankara)

38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 – Ankara / Türkiye: Bildiriler: Dil Bilimi, Dil bilgisi ve Dil Eğitimi = 38th ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies) 10-15 September 2007. – Ankara / Turkey: Papers: Linguistics, Grammar and Language Teaching / Yayına Hazırlayanlar / Editors; Zeki Dilek, Zeynep Korkmaz, Mustafa Akbulut, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın. – Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, 2011.

3. c.; 24 cm (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 13/3)

ISBN 978-975-16-2451-2 (tk.)

ISBN 978-975-16-2454-3 (3.c)

1. Dil, Asya-Toplantılar. 2. Dil, Kuzey Afrika-Toplantılar. 3. Dil Bilimi, Dil bilgisi ve Dil Eğitimi-Toplantılar I. Dilek, Zeki (yay. haz.) II. Akbulut, Mustafa (yay. haz.) III. Korkmaz, Zeynep (yay. haz.) IV. Özer, Zeynep Bağlan (yay. haz.) V. Gürses, Reşide (yay. haz.) VI. Karababa Taşkın, Banu (yay. haz.)

301.2

Yayına Hazırlayanlar/Editors: Zeki Dilek, Zeynep Korkmaz, Mustafa Akbulut, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın.

ISBN 978-975-16-2451-2 (tk.)

ISBN 978-975-16-2454-3 (3.c)

Hazırlık/Baskı/Print: Öncü Basımevi Basım Yayımlar Tanıtım Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Cad. Ali Kabakçı İşhanı

No: 85/2 İskitler-Ankara/TÜRKİYE

Tel: (0312) 384 31 20 (pbx) **Fax:** (0312) 384 31 19

Web: www.uncubasimevi.com

Baskı Sayısı / Number of Copies Printed: 550

Ankara 2011

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Adres/Address: Ziya Bey Caddesi Nu: 19, 06 520

Balgat-ANKARA/TÜRKİYE

Tel.: 90 (0312) 287 73 36

Belgegeçer/Fax: 90 (0312) 284 46 93

e-posta/e-mail: yuksekkurum@aturkyuksekkurum.gov.tr

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS/СОДЕРЖАНИЕ

Sayfa Numarası/Page Number/Стр.

BİLDİRİLER/ PAPERS/ СТАТЬИ

«СЕРДЦЕ» В РУССКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ (ФРАГМЕНТЫ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА) NAPOLNOVA, Elena/НАПОЛЬНОВА, Елена	1163
РОССИЙСКАЯ ТЮРКОЛОГИЯ НАШИХ ДНЕЙ: К СМЕНЕ НАУЧНЫХ ПАРАДИГМ NASILOV, D. M./НАСИЛОВ, Д. М.	1173
ON THE RELATIONSHIP BETWEEN OLD TURKIC AND OTTOMAN TURKISH ODA, Juten	1185
ORHUN YAZITLARINDA HİTAP BİÇİMLERİNİN TOPLUMSAL DİL BİLİM AÇISINDAN BİR ANALİZİ OĞUZ, Betül Bülbül	1203
TÜRKÇE İÇİN BİR SIKLIK ANALİZİ PROGRAMI OKTAY, Melek-KURT, Atakan-KARA, Mehmet.....	1227
TÜRKÇEDE GEREKLİLİK KİPİ ORUÇ ASLAN, Birsal.....	1245
ESTONYA'DA, YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİM METOTLARININ ÖZELLİKLERİ OSSİPTŠUK, İnna	1263
ÇAĞDAŞ DİL BİLİM KURAMLARI VE BİLGİSAYARLI ÇEVİRİ UYGULAMALARI ÖZMUT, Orhan-ALYAZ, Yunus	1271
KUTADGU BİLİĞ' DE TOPLUMSAL KABUL VE GELENEKLERDEN YANSIMALAR ÖNLER, Zafer.....	1293
ORHUN YAZITLARINDAKİ SÖZ VARLIĞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ İZLERİ ÖZEK, Fatih-AYTAÇ, Aslıhan	1307
KAZAKİSTAN'DA ALFABE DEĞİŞİMİNE YENİ BİR YAKLAŞIM ÖZER, Zeynep Bağlan.....	1319

TÜRKÇEDE <i>YALIN DURUM</i> ÜZERİNE DÜŞÜNCELER ÖZEZEN, Muna Yüceol	1333
TÜRKÇEDEKİ YABANCI UNSURLARI TASNİF DENEMESİ ÖZKAN, Nevzat	1343
CUMHURİYET’İN İLANINDAN GÜNÜMÜZE ORTA ÖĞRETİM DİL BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ ÖZTOPRAK, Ferah Burgul	1361
1902 TARİHLİ ESKİ KİRİL HARFLİ BAŞKURTÇA BİR <i>İNCİL</i> TERCÜMESİ IŞIĞINDA BAŞKURT EDEBİ DİLİ TARİHİNE YENİ BİR BAKIŞ ÖZTÜRK, Göksel	1387
KIBRIS’TAKİ GURBETLERİN GİZLİ DİLİ ÖZTÜRK, Rıdvan	1399
TARİHİ TÜRK DİLİ ALANINDA UZUNLUK/MESAFE ÖLÇÜMÜNDE KULLANILAN BİRİMLER ÖZYETKİN, A. Melek	1413
ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN THE LIGHT OF THE INTERMENT AND GLOBALIZATION: READING AND WRITING PISHGHADAM, Reza-MODARRESI, Ghasem	1421
СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СИСТЕМ ВОКАЛИЗМА КАЛМЫЦКОГО И ТУРЕЦКОГО (МЕСХЕТИНСКОГО) ЯЗЫКОВ RASSADİN, V. İ./РАССАДИН, В. И.	1431
KUZEY KIBRIS’TA BARIŞ SÖYLEMİNİN FENOMOLOJİSİ SADRAZAM, Ejdan	1447
KARŞITLIKLAR TEMELİNDE ATATÜRK SÖYLEMİ İNCELEMESİ SAĞLIK, G. Selcan	1457
TRANSPOSITIONAL INNOVATIONS IN MODERN PERSIAN MORPHOSYNTAX (PERSIAN HISTORICAL MORPHOSYNTAX DATA: THEORY AND PRACTICE) SAKHOKIA, Maia	1469
ЗЕМЛЯ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА МОНГОЛЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ SANJINA, Darima/САНЖИНА, Дарима	1487
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ’NDEN OSMANLICAYA TÜRKÇEDE ART ZAMANLI DEĞİŞMELER SARI, Mustafa	1501

TÜRKÇE ADLANDIRMADA İNSAN VE HAYVAN SOYBİRLİĞİNİN BİR YANSIMASI OLARAK KUR/KURU/KURO; KIR/KIRI /KIRO; KURD/KIRT/KÜRT KELİMELEİNİN TÜRKÇE ‘UR’ “HABBE, TANE, TOHUM, DÖL” / ‘QUR’ “HALKA, KEMER, KUŞAK; NESİL” KELİMELEİYLE İLGİSİ SARIKAYA, Mahmut	1511
CÜMLE BİLGİSİ/CÜMLE ÖĞELERİNİN MANTIKSAL AÇIDAN İNCENMESİ NUTUK TAKİ CÜMLELERDE ETKİN DÜŞÜNCE BAĞLAMİ SARIYEV, Berdi	1523
BİLİNMEYEN BİR SEĞİR-NÂME YAZMASI SERTKAYA, Ayşe Gül	1533
A BRIEF INTRODUCTION TO THE PROJECT OF TRANSLATION AND ANNOTATION IN UIGHUR’S LANGUAGE FOR MATERIALS ABOUT CENTRAL ASIA (BROAD SENSE) SELECTED FROM THE HISTORY OF TWENTY-FOUR DYNASTY SHIMING, Chen	1561
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА РУССКОГО И КИТАЙСКОГО ЯЗЫКОВ, КОТОРЫЕ УПОМИНАЮТ РЕЛИГИЮ SHUİN, Hay/ШУИН, Хай	1565
YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE GÜDÜLEMENİN ÖNEMİ SOYUPEK, Hasan	1571
THE CLASSIFICATION OF THE QUALITATIVE WORDFORMS IN THE TAIWAN LANGUAGE SYURYUN, Arzhaana	1589
YABANCI DİLLE EĞİTİM YAPAN KOLEJLERDE OKUYAN ÖĞRENCİLERİN YABANCI DİLDEKİ TEMEL BECERİLERİ KAZANMA DÜZEYLERİ ŞAHENK, Senem Seda-GÖKALP, Murat	1595
YENİ TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI’NA GÖRE DİL BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK UYGULAMALAR ŞAHİN, Esin	1619
МЕДНЦИНСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА ŞAMSUTDİNOVA, R. R./ШАМСУТДИНОВА Р. Р.	1635
KES-KOPYALA-YAPIŞTIR; YENİ KELİME TÜRET ŞENEL, Mustafa	1643
まことの華見：REAL SPLENDOR OF 風雅“FÛGA” OF芭蕉俳句 BASHÔ’S HAIKU TAKACHI, Jun’ichiro	1655

СЛОВСОЧЕТАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ TALİBOVA, S. E./ТАЛЫБОВА, С. Э.	1687
DİL EDİNİMİ SÜRECİNDE OKUMA ALIŞKANLIĞI VE İŞLEVSEL “OKURYAZARLIK” KAVRAMLARI TEMİZKAN, Mehmet-ERDEM, İlhan.....	1701
DİVANÜ LUGATİ’-T-TÜRK VE BUDİST UYGUR METİNLERİNDE ORTAK BİRKAÇ SÖZCÜK ÜZERİNE TERES, Ersin	1713
FİİL ÇEKİMİNDE GÖRÜLEN İSTİSNAÎ HÂLLER TOLKUN, SELAHATTİN.....	1725
BİLDİRİLERDEKİ RENKLİ RESİMLER THE COLOURED PICTURES OF THE PAPERS ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ И ФОТОГРАФИИ	1737

«СЕРДЦЕ» В РУССКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ (ФРАГМЕНТЫ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА)

NAPOLNOVA, Elena/НАПОЛЬНОВА, Елена
TURKİYE/TURÇIA

ÖZET

Dilsel dünya görüşü, modern semantik araştırmalarının biridir. Bu tip araştırmaların çerçevesinde farklı dillerin etrafımızdaki dünyayı ifade yolları incelenmektedir. Her dil özgü bir dünya görüşüne sahip olup ilgili kültür için önemli olan unsurlara dikkat edilmektedir. Her dilsel dünya görüşünün merkezi insan, onun hakiki ve hayali organları, olaylara bakış açısı ve hisleridir.

Sunumunun konusu Türkçedeki *kalp*, *yürek* ve *yürek* konseptleri ve bunların Rusçadaki karşılığıdır. *Kalp* ve *yürek* denilen organlara hem hakiki fizikî, hem de hayalî hissi fonksiyonları bağlanmaktadır. *Gönül* ise sadece hayali hissi fonksiyonlarla bağdaşlanmaktadır. Bu fonksiyonların bir kısmı Rusçadaki *serdse* ‘kalp’ konsepti ile benzerlik gösterip bazıları çok farklıdır. *Kalp/yürek/gönül* konseptlerinin arasındaki bağlantı, Türkçeye özgü olan genel insan organları üzerindeki bakışını yansıtmaktadır ve Türkçe dünya görüşünün çok önemli bir özelliğın bir unsurudur.

Anahtar Kelimeler: Semantik, insan organları, gönül, Rusça, Türkçe.

В центре внимания ряда направлений современной лингвистики находится взаимодействие языка как феномена человеческой психики с объективной реальностью. В связи с этим одной из задач современной лингвистической семантики стало изучение **языковой картины мира**, т.е. того, как каждый конкретный язык представляет окружающий мир. Первым шагом такого исследования является описание национальных языковых картин мира в целом или их фрагментов, которые на следующем этапе должны сравниваться между собой. В целом же ставится задача осмыслить полученные данные в совокупности с данными других наук о человеке.

Представление об окружающем мире складывается из значений слов, выражений, категорий, изучаемых с учётом широкого культуроведческого, фольклорного, мифологического материала. Разница в концептуализации окружающего мира отдельными языками наглядно видна из того, что в любом из них есть слова и формы, для которых крайне сложно найти точное соответствие в другом языке.

Каждая национальная языковая картина мира достаточно стабильна и отражает много устаревших представлений о его устройстве, т.к. призвана обеспечивать единство языкового мышления носителей одного языка в течение длительного периода времени. Внимание носителей каждого языка обычно концентрируется на отдельных фрагментах окружающего мира, важных с точки зрения соответствующей культуры, и обходит другие его составляющие. Центром языковой картины мира всегда является человек, его тело, состоящее из ряда органов и субстанций, реальных и воображаемых, а также его чувства и ощущения. Выраженная в языке совокупность сведений о строении человека рассматривается исследователями языковых картин мира в рамках «наивной анатомии».

В нашем докладе на основе анализа устойчивых выражений сопоставляются языковые представления носителей русского и турецкого языков, связанные с таким важным органом человека как *сердце/kalp-yürek*.

Естественно, что и в турецком, и в русском языках имеется слово, обозначающее центральный орган системы кровообращения человека (и животных) – *сердце* и *kalp*. Это, видимо, единственный орган, самостоятельно издающий звуки: по-русски сердце *стучит* или *бьётся*, издавая при этом звук, воспринимаемый русскими как «тук-тук», по-турецки *kalp atıyor* или *çarpıyor* (эти два слова соответствуют по значению своим русским аналогам), как полагают турки, со звуком «güm-güm» или «küt-küt».

Как действительный орган человека сердце способно испытывать физическую боль, его функции могут нарушаться: *у меня заболело сердце, у него больное сердце, сердечный приступ* и т.д. Аналогично и в турецком: *kalp ağrısı* ‘боль в сердце’ (букв. ‘сердечная боль’); *kalp krizi* ‘сердечный приступ’; *kalp hastası* ‘человек с больным сердцем’ (букв. ‘больной сердца’); *Kalpten öldü* (букв. ‘Он умер от сердца’), *Kalbi durdu* ‘У него остановилось сердце’. Интересно, как два языка рассматривают одну из распространённых патологий сердца: если в русском *пороке сердца* лишь указывается на то, что этот орган несколько неполноценен, то турецкий язык в своём «диагнозе» гораздо более конкретен – *kalbi delik* (букв. ‘его сердце с дыркой’).

В обоих языках сердцу, наряду с его прямыми физиологическими функциями, приписывается ряд эмоциональных функций – переживаний, чувств, настроений человека.

Например, *сердце щемит* (беспокойство); *У меня сердце болит за него* (беспокойство), *Её сердце было полно страха* (страх); *Сердце сжалось от страха* (страх); *В сердце рождалась обида* (обида); *Он хотел этого всем сердцем* (желание); *Сердце кровью обливается* (жалость); *положа руку на сердце* (искренность); *У него нет сердца* (отсутствие жалости, понимания); *нежное сердце* (уязвимость, чувствительность сердца);

чуткое сердце (обострённое восприятие чувств другого человека); *бессердечный* (отсутствие жалости, понимания); *сердечный* (наличие жалости, понимания); *чистосердечный* (искренность); *от всего сердца* (искренность); *сердобольный* (сострадание).

В турецком языке, как и в русском, можно завоевать чьё-либо расположение, *покорив сердце* этого человека: *kalp kazanmak* (букв. 'завоевать сердце кого-л.'). Можно добиться и противоположного эффекта, обидев кого-нибудь: *Kalbimi kırdın* 'Ты разбил мне сердце', однако, по представлениям русского, сердце разбивается, как правило, в результате несчастной любви, а по мнению турка – в результате любой нанесённой обиды. Аналогичным образом «прикосновение» к сердцу, с точки зрения носителей двух языков, имеет несколько разные последствия: ср. русск. *Он тронул моё сердце* (т.е. 'Он заставил меня расчувствоваться', 'Он пробудил во мне чувство жалости') с тур. *kalbe dokunmak* (букв. 'дотронуться до сердца'; т.е. 'заставить страдать, переживать, испытывать боль').

В понимании как русского, так и турка человек может быть «лишён» сердца, конечно, не в физическом смысле слова, а в смысле отсутствия у него чувства жалости, понимания, сочувствия другим: ср. русск. *бессердечный* и тур. *Onda kalp denen şey yok* (букв. 'У него нет вещи, которая называется сердцем').

Как «русское», так и «турецкое» сердце наделено способностью предчувствовать некоторые события: ср. русск. *Я сердцем чувствовал, что к добру это не приведёт* и тур. - *Bunu nasıl bildin? – Kalbime doğdu* (букв. 'Как ты об этом догадался? – 'Это родилось у меня в сердце').

Интересно, как, по представлению носителей двух рассматриваемых языков, этот орган ведёт себя, если его владелец чего-то сильно испугался: *Сердце в пятки ушло*, но *Kalbi ağzına geldi* (букв. 'его сердце приблизилось ко рту'). Т.е. оба языка отражают мнение своих носителей о том, что сердце в экстремальной ситуации может сорваться со своего обычного места, но направление его возможного движения указывается прямо противоположное. От испуга сердце, по мнению русских, может также *оборваться*, т.е. предполагается, что оно находится в груди в подвешенном состоянии. От испуга его «подвеска» обрывается, и сердце начинает двигаться опять-таки по направлению сверху вниз. Если же человек чему-то сильно обрадовался, то его сердце русского стремится вырваться наружу: *Сердце чуть не выскочило из груди*, а сердце турка только подпрыгивает: *Kalbi yerinden oynadı* (букв. 'его сердце сдвинулось со своего места'). Очевидно, что перечисленные фразеологизмы в обоих языках возникли в связи с ощущениями, которые человек испытывает в момент сильного сердцебиения, причиной которого могут быть неожиданная радость или испуг.

Носителями обоих языков сердце воспринимается и в переносном смысле как важнейшее место, центр страны: ср. *С добрым утром, милый город, Сердце Родины моей...* и тур. *Ülkenin kalbi bugün Ankara'da atıyor* (букв. 'Сердце страны сегодня бьётся в Анкаре'). Как видно из этих примеров, русские считают, что «сердце страны» постоянно бьётся в одном и том же месте, а турки подчёркивают, что его биение может ощущаться в разных местах, т.е. речь практически идёт не о самом сердце, а о точках, в которых ощущается пульсация крови, т.е. пульс.

В русской языковой картине мира в целом золото представляется очень «положительным» материалом, и органы или части тела человека, сделанные из него, не только приносят пользу своему хозяину, но и позволяют окружающим воспользоваться его положительными качествами. Об очень умном человеке говорят, что у него *золотая голова*, руки мастера называют *золотыми руками*, а выражение *золотое сердце* характеризует человека как очень доброго, мягкого. В турецком эпитет *altundan*, хотя и не используется так широко, как в русском, но применим в отношении *kalp*: *Altundan kalbi var* 'У него сердце из золота'.

Форма *сердца/kalp* в обоих языках ассоциируется с символом ♥.

Таким образом, можно говорить о том, что восприятие роли *сердца/kalp* как в физической, так и в духовной жизни человека носителями обоих языков не обнаруживает существенных различий.

Однако в турецком языке существует ещё одно слово, также означающее 'сердце' - *yürek*. «Словарь турецкого языка» перечисляет следующие значения этого слова: 1) сердце как физический орган; 2) бесстрашие, смелость; 3) сочувствие; 4) чистосердечие; 5) *простореч.* желудок, живот, внутренности.

Yürek так же, как и *kalp* стучит (*çarpmak* или *atmak* - русск. *биться*). Анализ устойчивых выражений со словом *yürek* показывает, что значительная их часть связана с ощущением печали, переживаний, душевной боли: *Yüreğim yanıyor* (букв. 'У меня горит сердце', т.е. 'Я переживаю'), *Yüreğime oturdum* (букв. 'Это село мне в сердце', т.е. 'Я расстроился' – ср. русск. *неприятный осадок от разговора*), *Yüreğime dokundu* (букв. 'Это дотронулось мне до сердца', т.е. 'Я расстроился' – ср. русск. *Это меня тронуло*), *yüreğini serinletmek* (букв. 'освежить сердце', т.е. 'облегчить переживания'), *yüreği yaralı* (букв. 'у него ранено сердце', т.е. 'с ним произошло несчастье' – ср. русск. *Ты меня ранил в самое сердце*), *yüreği erimek* (букв. 'сердце тает/расплавляется', т.е. 'очень переживать') и многие другие. Сердце человека, страстно сочувствующего чужому горю, сравнивают с раскатанным до толщины бумаги тестом, широко используемым в турецкой кулинарии, которое рвётся о любого неосторожного прикосновения *yüreği yufka* (букв.

‘его сердце – раскатанное тесто’, т.е. ‘у него нежное сердце’ – ср. русск. *мягкосердечие, мягкосердечный человек*).

Второе значение *yürek* связано с наличием/отсутствием чувства волнения или страха у человека: *yüreği ürpermek* (букв. ‘сердце испугалось’, т.е. ‘испугаться’), *yüreği yarılmak* (букв. ‘сердце раскололось’, т.е. ‘испугаться’), *yüreği parlamak* (букв. ‘сердце вспыхнуло’, т.е. ‘разволноваться, разнервничаться’). *Yürekli*, т.е. человек, обладающий сердцем, считается храбрым, а *yüreksiz*, т.е. не имеющий сердца, – не бессердечным, т.е. безжалостным, как в русском языке, а трусом. Можно ободрить человека, помочь ему успокоиться и набраться смелости, «придав ему сердца» – *yüreklendirmek*.

Yürek обнаруживает явно выраженную способность раскаляться и охлаждаться: *yüreği serinlemek* (букв. ‘сердце стало прохладнее’, т.е. успокоиться), *yüreği soğumak* (букв. ‘сердце остыло’, т.е. ‘успокоиться’, а в русском ‘сердце остыло’ означает ‘разлюбить, потерять интерес’), *yüreğine kar yağmak* (букв. ‘на сердце падает снег’ – о переживаниях от ревности/зависти), *yüreğine ateş düşmek* (букв. ‘сердце упало огнём’ – о сильных переживаниях), *yüreğine su serpmek* (букв. ‘брызнуть на сердце водой’, т.е. ‘несколько успокоиться, обрести новую надежду’), *yüreği cız etmek* (букв. ‘сердце зашипело’, т.е. ‘сильно переживать’).

Так же как и *сердце/kalp*, от волнения *сердце/yürek* способно прийти в движение: *yüreği hop etmek* или *hoplamak* (букв. ‘сердце подскочило/подпрыгнуло’, т.е., как и в русск., ‘разволноваться’), *yüreği yerinden oynatmak* (букв. ‘сердце сдвинулось со своего места’, т.е. ‘разволноваться’ – ср. русск. *у меня сердце не на месте*), *yüreği kalkmak* (букв. ‘сердце поднялось’, т.е. ‘разволноваться’), по аналогии с *сердцем-kalp*: *yüreği ağzına gelmek* (букв. ‘его сердце подошло ко рту’, т.е. ‘сильно испугаться’).

В сознании носителей турецкого языка *yürek* связывается также с понятием терпения: *yüreği şişmek* (букв. ‘сердце распухло’, т.е. ‘надоело слушать скучные вещи, о которых кто-то рассказывает’), *yüreği tükenmek* (букв. ‘израсходовать чье-либо сердце’, т.е. ‘заставлять кого-либо долго и подробно рассказывать о чём-то до тех пор, пока наконец поймёшь, в чём дело’), *yüreği dar* (букв. ‘его сердце узкое’ – о человеке, которого быстро охватывает скука), *yüreği götürmemek/kaldırmamak* (букв. ‘сердце не смогло донести, поднять’, т.е. ‘не выдержать морально’ – ср. русск. ‘сердце не выдержало’ в физиологическом смысле), *yüreği sıkılmak* (букв. ‘сердце заскучало’, т.е. ‘что-то надоело’).

Слово *yürek*, которое в последнее время (в связи с борьбой за очищение турецкого языка от иностранных слов) стало употребляться в качестве анатомического термина, представляется носителям турецкого языка

совершенно полноценным физическим органом – настолько полноценным, что от спокойной жизни ему даже грозит ожирение: *yüreği yağ bağlamak* (букв. ‘на сердце завязался жирок’, т.е. ‘успокоиться, достигнув желаемого’), *yüreğinin yağı erimek* (букв. ‘жир на его сердце растаял’ – о сочувствии, сопереживании кому-либо).

Ещё одно значение *yürek* как действительного органа характерно для просторечия. Благодаря метонимическому переносу это слово используют не только в отношении самого сердца, но и в отношении соседних с ним органов и частей тела – желудка, живота, лёгких и даже всех внутренних органов в целом: *yüreği bayılmak* (букв. ‘сердце упало в обморок’, т.е. ‘сильно проголодаться’), *yüreği kabarmak* (букв. ‘сердце вспухло’ в двух значениях: 1) ‘ощутить потребность глубоко вздохнуть’; 2) ‘испытывать тошноту’). Аналогичная ситуация наблюдается в отношении ещё одного органа – *ciğer*. При этом многие идеоматические выражения со словами *yürek* и *ciğer* дублируются: *ciğeri sızlamak = yüreği sızlamak* ‘çok üzülmek’ (букв. ‘ноет печень/лёгкие/сердце’), *ciğeri parçalanmak = yüreği parçalanmak* ‘çok acımak’ (букв. ‘разрывается на части печень/лёгкие/сердце’), *ciğeri yanmak = yüreği yanmak* ‘çok acımak’ veya ‘felakete uğramak’ (букв. ‘горит печень/лёгкие/сердце’). Во всех перечисленных выражениях может также использоваться и собирательное название всех внутренних органов – *iç*.

Полностью совпадает в русском и турецком языке выражение искренности поступка или слов человека: *yüreğinden gelmek* (букв. ‘идти от его сердца’, т.е. ‘делать что-то с любовью, с желанием’ – ср. русск. *от всего сердца, от чистого сердца*), *yürekten* (букв. ‘от сердца’, т.е. ‘искренне’).

Yürek не имеет переносного значения ‘центр страны’, не ассоциируется с символом ♥.

Таким образом, русскому слову *сердце* в турецком языке формально соответствует два слова – *kalp* и *yürek*. В своём первоначальном значении оба они прежде всего являются названиями одного и того же физического органа человека, однако у слова *kalp* это значение, безусловно, превалирует, а у *yürek* отходит на второй план, делая *yürek* прежде всего сосредоточием разнообразных чувств.

По мнению носителей турецкого языка, в сердце расположен некий «источник чувств» человека – любви, желаний, раздумий, воспоминаний – *gönül* (TS), названию которого трудно подобрать какое-либо однозначное соответствие в русском языке кроме опять-таки слова «сердце». Иногда больше подходят слова «желание», «воля». Некоторым турецким фразеологизмам со словом *gönül* в русском языке легче всего подобрать соответствие со словом *душа*.

Первое место среди «функций» *gönül* занимает сердечная привязанность, влюблённость, любовь: *gönül bağlamak* ‘искренне полюбить’ (букв. ‘привязать сердце’ – ср. русск. *сердечная привязанность*), *gönül bağı* ‘сердечная привязанность’ (букв. ‘узы сердца’), *gönül belası* ‘сердечная рана’ (букв. ‘сердечная беда’ – ср. русск. «Беда от нежного сердца»), *gönülden çıkarmak* ‘выбросить из сердца’ (букв. ‘вынести из сердца’), *gönül birliği* ‘союз/единство сердец’ (ср. русск. *союз двух сердец*, «Соединение сердец – старинное приспособление, Вот-вот уж, кажется, конец, Ан снова, смотришь, потепление ...»), *gönül borcu* ‘благодарность’ (букв. ‘долг сердца’).

Внутреннее напряжение, тревога выражаются буквально в «сужении сердца» - *gönül darlığı* (ср. русск. *У меня сердце сжалось при одной мысли об этом*), а внутреннее спокойствие, внутренний комфорт, хорошее настроение, беззаботность, зависит от «расслабленности» этого «центра чувств» человека: *gönül ferahlığı/rahatlığı* ‘хорошее настроение’ (букв. ‘сердечный покой’ – ср. русск. *душевный покой*). Достичь этого состояния можно, если «развлечь сердце» - *gönül eğlendirmek* (ср. русск. *потешить душу*).

С *gönül* связано и представление об обиде: *gönül kırmak/yıkmak* ‘обидеть’ (букв. ‘сломать/разбить/разрушить сердце’ – ср. упомянутое выше русск. *разбить сердце*), *gönül koymak* ‘обидеться’ (букв. ‘положить сердце’ – ср. русск. *положить сердце*), *gönül okşamak* ‘лестить’ (букв. ‘гладить сердце’), *gönül almak* ‘вернуть расположение обиженного на тебя человека’ (букв. ‘получить/взять сердце’).

Gönül является также «центром желаний и доброй воли» человека. Добровольцев называют *gönüllü*, т.е. буквально, «желающими». Человек, совершающий нечто против своей воли, действует *gönülsüzce*, т.е. ‘без воли/желания’, а в соответствии со своими желаниями – *gönülüne göre*, т.е. ‘по своей воле’ или *gönül hoşluğu/rızası ile* (букв. ‘с согласия/разрешения воли’). Щедрый, т.е. легко делящийся материальными благами с другими человек, именуется *gönlü bol* (букв. ‘с обильным сердцем’), а выражение *gönlünden koparmak*, буквально означает ‘оторвать от сердца’, т.е. ‘расстаться с чем-либо дорогим’.

Как и в случае с *yürek*, *gönül* иногда соотносится не только с сердцем, но и со всеми внутренними органами человека в целом: *gönül bulandırmak* ‘вызывать чувство тошноты’ – (букв. ‘мутить сердце’).

Необходимо отметить, что лишь небольшая часть фразеологизмов с тремя перечисленными словами полностью совпадает, как, например, *kalp/yürek/gönül kırmak* ‘разбить сердце’, ‘обидеть’; *yüreği/kalbi oynatmak* ‘обрадоваться’: ‘сердце подпрыгнуло’. Этот факт говорит о том, что

большинство эмоциональных функций, приписываемых трём этим «сердцам», отличны друг от друга.

Е. В. Урысон подробно изучила «модель человека», зафиксированную в семантической системе русского языка, в части, касающейся представлений об устройстве человека, не совпадающих с современным обыденным знанием: «“Наивная анатомия” отличается от привычных нам представлений о человеке как минимум в двух пунктах. Это, во-первых, перечень органов и, во-вторых, их функции. В перечень органов “наивной анатомии” наряду с обычными органами могут входить сущности двух типов: нематериальные, невидимые органы (душа) и обычные, материальные органы, которым приписываются особые функции, имеющие отношение к психике человека (ср. сердце)» (с.27). В результате проведённого исследования Е.В.Урысон сделала выводы о том, что *сердце* в русском языке связано с реальным материальным органом и одновременно с этим представляется органом чувств и связанных с ним желаний человека, неким скрытым от посторонних глаз вместилищем чувств, среди которых преобладает отношение человека к окружающим людям (с. 24-26). Проведённое нами сравнение идеоматических выражений со словами *сердце*, *kalp*, *yürek* и *gönül*, позволяет выделить следующие особенности семантики перечисленных слов в двух языках.

Оба языка, турецкий и русский, приписывают реальному физическому органу, именуемому *сердце/kalp-yürek*, ряд эмоциональных функций, т.е. представляют его и как орган чувств человека, зачастую действующий по своему усмотрению, вне зависимости от воли хозяина (*сердцу не прикажешь*, *gönül ferman dinlemez* букв. ‘сердце не слушает приказа’, *сердце радуется*, *У меня к нему сердце не лежит*, *Kalp kalbe karşıdır* букв. ‘сердце против сердца’ – о взаимной любви, симпатии). *Kalp* представляется в первую очередь физическим органом, а эмоциональные его функции стоят на втором плане; а *yürek* – прежде всего сосредоточием ряда чувств, и лишь затем физическим органом. Особенности эмоциональных функций сердца-*yürek* позволяют считать его «органом, отвечающим на всевозможные внешние воздействия» в отличие от сердца-*kalp*, которое «специализируется» главным образом на отношении человека к другим людям.

Следует отметить важное отличие турецкой «наивной анатомии» от русской: в русском языке сердце представляется единственным реальным физическим органом, которому приписываются эмоциональные функции. Турецкий же язык наделяет воображаемыми эмоциональными функциями и другие органы – упоминавшиеся выше *ciğer* ‘печень/лёгкие’ и «собираательный орган» *iç* ‘нутро’. Причиной такого «смешения функций», на наш взгляд, может быть широкое распространение в турецком языке в целом явления метонимии.

Третье из рассматриваемых турецких слов – *gönül* - формально не является названием материального органа с точки зрения современного человека, но при этом лексическая сочетаемость этого слова позволяет считать его тем, что Е.В.Урысон именует «способностью ... или невидимым органом ...». Это – некий невидимый орган, в котором сосредоточен широкий спектр чувств и эмоций, связанных в основном с внутренним миром человека, его желаниями и настроениями.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1988.
2. **Турецко-Русский Словарь**. М., 1977.
3. Ожегов С. И., **Словарь Русского Языка**. М., 1988.
4. Урысон Е. В., **Проблемы Исследования Языковой Картины Мира**. Аналогия в семантике. – Языки славянской культуры. М., 2003
5. Коськина Е. В., **Внутренний Человек В Русской Языковой Картине Мира: Образно-Ассоциативный И Прагмастилистический Потенциал Семантических Категорий «Пространство», «Субъект», «Объект», «Инструмент»**. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Омск, 2004.

РОССИЙСКАЯ ТЮРКОЛОГИЯ НАШИХ ДНЕЙ: К СМЕНЕ НАУЧНЫХ ПАРАДИГМ

NASILOV, D. M./НАСИЛОВ, Д. М.
RUSYA/RUSSIA/РОССИЯ

ÖZET

Yazar, 20. yy. Rusya Türkoloji tarihini üç bilimsel paradigmanın devir-teslimi şeklinde ele almaktadır. Paradigma kavramı, bilimsel problemlerin ve çözülmekte olan uygulamalı ödevlerin belirli bir modeli olarak anlaşılmaktadır. İlk paradigma bilimsel gelişimin Radlov aşamasına uygun düşmektedir (19. yüzyılın sonu-1917). İkinci paradigma Sovyetler Birliği'nin mevcudiyeti döneminde kurulmuştur (1917-1991). SSCB'nin dağılmasından sonra, yani 1991'den itibaren yeni üçüncü bilimsel paradigma ise sadece Rusya Türkolojisi çerçevesinde şekillenmektedir. Bu paradigmada, yöntembilimsel ilkelerde bazı yapısal değişiklik ve dönüşümler gözlemlenmektedir. Ancak, bilimsel öncelikler yeniden taksim edilmesine rağmen, vaktiyle A. N. Kononov tarafından belirtilen 10 yönelim, güncelliğini Rusya Türkolojisi açısından da hâlâ korumaktadır. Son onbeş yılda (1992-2007) Türkologlar dikkate değer yeni sonuçlar elde etmişlerdir. Bildiride Rusya Türkologlarının en önemli yayınları hakkında somut bilgiler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel paradigma, Rusya Türkolojisi, üç paradigma.

ABSTRACT

The author argues that the history of Russian Turkology in the 20th century revolves around a change in three scientific paradigms. His concept, "paradigm," refers specific models used to solve scientific problems and applications. The first paradigm corresponds to the Radlovian developmental stage of science. The second paradigm was formed during the life cycle of the Soviet Union. The final and latest scientific paradigm has come into being solely within the framework of Russian Turkology since the collapse of the USSR, ie. since 1991. In this paradigm, structural changes and shifts in methodological principles can be observed. However, in spite of the redistribution of scientific priorities, the 10 directions outlined by A. N. Kononov remain urgent for contemporary Russian Turkology. In the past fifteen years, (1992-2007), Turkologists have achieved impressive new results in their research. In his report, the author gives concrete information about the most important publications of Russian Turkologists.

Key Words: Scientific paradigms, Russian Turkology, the three paradigms.

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает историю российской тюркологии 20-ого века как смену трех научных парадигм. Он применяет понятие парадигма как определенную модель научных проблем и решаемых прикладных задач. Первая парадигма соответствует радловскому этапу развития науки. Вторая парадигма сложилась в период существования Советского Союза. 1991-ого года после распада СССР формируется новая научная парадигма в рамках только российской тюркологии. В этой парадигме проходят структурные изменения и сдвиги в методологических принципах. Однако, не смотря на перераспределение научных приоритетов, те направления, которые наметил в свое время А.Н. Кононов, остаются актуальными и для современной российской тюркологии. За прошедшие пятнадцать лет (1992–2007 гг.) тюркологи добились заметных новых результатов. В докладе даются конкретные сведения о наиболее важных публикациях российских тюркологов.

Ключевые Слова: Научная парадигма, российская тюркология, три парадигмы.

В современном науковедении широко используется понятие «научная парадигма». Хотя этот термин интерпретируется учеными неоднозначно, он занял свое место в работах по истории научных взглядов в разных сферах знания, в трудах о формировании и развитии научных школ, о сложении определенных концепций. Признано, что этот термин впервые получил определение в работе Томаса Куна, посвященной анализу эволюции ряда фундаментальных идей в области теоретической физики (1962 г.). Позднее данное понятие было распространено и на другие отрасли науки, в том числе и на гуманитарные. Языкознание – одна из гуманитарных наук, в центре внимания которых стоит человек и его общественное бытие. В общем виде к понятию «научная парадигма» в языкознании можно применить его понимание как определенной модели, или совокупности устоявшихся взглядов на комплекс рассматриваемых и решаемых научно-теоретических проблем в данной области знания. Если приложить такое понимание «научной парадигмы» к тюркологии, которая занимает свое место в системе лингвистических дисциплин наряду с индоевропеистикой, русистикой, иранистикой, семитологией, африканистикой и другими разделами, то российская тюркология как самостоятельная, отдельная область лингвистики сформировалась во 2-ой половине XIX в.–начале XX в. В системе тюркологических теоретических взглядов в это время определилось несколько направлений, которые мы называем «казанской», «петербургской» и «московской» школами, но главной фигурой в данный период был,

несомненно, акад. В.В. Радлов, последователи которого работали в каждой из указанных школ. В.В. Радлов своими трудами практически определил, по общему мнению, основные направления дальнейшего развития в России этой отрасли языкознания. Представленные в его работах и в работах его учеников и последователей научные подходы составили теоретическую, концептуальную базу тюркологической парадигмы. Что касается конкретно решаемых задач в рамках данной парадигмы, то это был период первичного накопления и научного освоения обширного нового языкового материала, извлеченного как из живых тюркских языков и диалектов, так и из письменных памятников разных эпох начиная с древнетюркской. А.Н. Самойлович определил этот период развития российской тюркологии как «радловский период».

«Радловский период» закончился с революцией 1917 г., коренным образом изменившей общественный строй в стране и определившей новую идеологическую платформу развития науки. В тюркологии, в частности, на основе последней были сформированы задачи так называемого «языкового строительства» на просторах образовавшегося Советского Союза, которое развернулось с 20-х гг. XX в. Потому можно сказать, что в то время в российской тюркологии произошла смена научной парадигмы, начался иной этап её развития. Особенности общественного развития и фундаментальный сдвиг в состоянии языковой ситуации у тюркоязычных народов сформировали новые задачи тюркологии и определили новые подходы к решению теоретических и практических вопросов. В этот период ведущими учеными в складывавшейся в тюркском языкознании новой научной парадигмы стали проф. Е.Д. Поливанов, акад. А.Н. Самойлович и их младший коллега проф. Н.К. Дмитриев. Все они так или иначе были приемниками научных идей В.В. Радлова.

Теоретики науковедения спорят о том, обязательно ли смена научных парадигм характеризуется «революционным переворотом» в концептуальных схемах и сопровождается отказом от прежних идей или при смене парадигмы вместе с ломкой определенных научных устоев сохраняются лучшие достижения предшествующей парадигмы, обновляемые в измененных условиях. Нам ближе именно последний подход к пониманию смены научных парадигм. Действительно, на примере российской тюркологии можно показать, что научная и научно-организационная деятельность ведущих тюркологов оказалась прочным звеном, связавшим основные тенденции тюркологической научной парадигмы радловского периода с советской эпохой, благодаря чему эта линия не прервалась и сохраняется в науке до последнего времени. Это обеспечило базу для развития новой парадигмы 20–80-х гг. XX в., отвечавшей потребностям советского языкового строительства (создание письменности, разработка алфавитов, орфографии,

формирование новых литературных языков, создание словарей, учебников, первых обобщенных описаний языков и их диалектов, изучение фольклора, письменных памятников и пр.).

Правда, следует отметить один важный момент в истории нашей науки: это произошедший в 50-е гг. XX в. отказ от идей акад. Н.Я. Марра. Именно тогда проявился научный и организационный талант Н.К. Дмитриева, который возродил в отечественной тюркологии сравнительно-историческое направление и в целом поднял ее развитие на уровень мировой лингвистической науки.

Таким образом, можно сказать, что в период существования Советского Союза в тюркологии сложилась определенная система взглядов и представлений, в рамках которых были сформированы важнейшие положения теоретической грамматики тюркских языков и решались многочисленные прикладные задачи. Тюркологическая парадигма приобрела четкую структуру, которую акад. А.Н. Кононов представил в виде 10 научных направлений: 1) фонетика и грамматика современных тюркских языков; 2) лексикография и лексикология; 3) диалектография и диалектология; 4) история формирования тюркских национальных языков; 5) изучение и издание памятников тюркской письменности; 6) историческая фонетика и грамматика отдельных тюркских языков и сравнительно-историческая фонетика и грамматика групп тюркских языков; 7) «алтайская теория» и тюркское языкознание; 8) описание тюркоязычных рукописей; 9) история отечественной тюркской филологии; 10) библиография отечественной тюркологии. Заслугой А.Н. Кононова в этой области является также анализ достижений российской тюркологии в рамках рассматриваемой научной парадигмы (Кононов, 1968), кроме того он регулярно рассказывал о работах тюркологов на международных конгрессах и конференциях, в том числе и при каждом своем посещении Турции.

В рамках тюркологической парадигмы 50-80-х гг. XX в. указанные А.Н. Кононовым направления научных исследований успешно развивались не только в традиционных тюркологических центрах страны – Москве, Санкт-Петербурге (Ленинграде) и Новосибирске, но и в исследовательских учреждениях союзных республик и областей (Казань, Ташкент, Алма-Ата, Фрунзе–Бишкек, Ашхабад, Якутск, Чебоксары, Абакан, Горно-Алтайск, Нальчик и др.).

Особо хочется выделить достижения российских лингвистов в области сравнительно-исторического исследования тюркских языков: реконструкция их исторической фонетики и морфологии была реализована в трех независимых друг от друга целостных концепциях: А.М. Щербака (5 монографий, 1970–1994), Б.А. Серебrenникова и Н.З. Гаджиевой (1979,

1986), а также группы тюркологов под руководством Э.Р. Тенишева, которая опубликовала 6 томов под общим названием «Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков» (1984–2006). В то же время проводилось в историческом аспекте исследование конкретных грамматических категорий: падежа (Г.Ф. Благова), глагола (Э.В. Севортян, И.В. Кормушин), структуры предложения (Н.З. Гаджиева).

Помимо работы общетюркологического плана шло изучение истории отдельных тюркских языков или истории их частных грамматических категорий – узбекского (У. Турсунов, Ш. Шукуров, Э.Фазылов, С.Н. Иванов, Х.Г. Нигматов), азербайджанского (М. Ширалиев, М. Рагимов, Х. Мирзазаде, Э. Демирчизаде, Э.В. Севортян, А. Ахундов), туркменского (З. Мухамедова, С. Ахаллы, М. Хыдыров), турецкого (П.И. Кузнецов, Э.А. Грунина, В.Г. Гузев.), чувашского (Л.С. Левитская, В.Г. Егоров), карачаево-балкарского (М. Хабичев, А.А. Чеченов), якутского (Е.И. Убрятова, Е.И. Коркина), саларского и сарыг-уйгурского (Э.Р. Тенишев) и др.

В области исторической лексикологии и лексикографии создавались исторические и этимологические словари (Э.Фазылов, В.Г. Егоров), большим научным достижением явилось составление многотомного «Этимологического словаря тюркских языков (Э.В. Севортян и др.) и издание «Древнетюркского словаря» – первого в мировой тюркологии свода древней лексики. В эти годы продолжалось составление нового поколения двуязычных словарей, которые впервые (после известного словаря В.В. Радлова) отразили лексическое богатство всех тюркских языков нашей страны. Продолжалось изучение диалектов тюркских языков и обобщение результатов диалектологических исследований («Атлас тюркских диалектов» и его региональные варианты).

Тюркологи обратились также к углубленному изучению языка письменных памятников разных эпох начиная с древнетюркских текстов (А.Н. Самойлович, С.Е. Малов, А.Н. Кононов, И.А. Батманов, В.М. Насилов, А.К. Боровков, Э. Наджип, С.Н. Иванов, Э.Р. Тенишев, З. Мухамедова, Э. Фазылов, А. Чайковская, Д.Д. Васильев и др.), причем были изданы многие древние и старотюркские тексты. Таким образом, в области изучения языка письменных памятников современная мировая тюркология располагает мощной фактологической базой, которая сложилась в результате усилий российских востоковедов, а также проведенной исследовательской работы тюркологами, прежде всего Турции и Германии.

В 50–80 гг. XX в. в России были разработаны комплексные грамматические описания многих тюркских языков, представленные как отдельными их грамматиками (татарский, башкирский, казахский, якутский, туркменский, узбекский, хакасский, каракалпакский, ногайский, гагаузский и др.), так и

описанием отдельных ярусов языка – морфологии, синтаксиса, лексики. На фоне этих фундаментальных достижений более скромными представляются результаты работы в сфере теоретической грамматики тюркских языков и их типологии; здесь мы видим только редкие разработки, среди которых в первую очередь следует упомянуть, на наш взгляд, публикации Н. А. Баскакова, Б. А. Серебренникова, С. Н. Иванова, Г. П. Мельникова, М. А. Черкасского, Ф. А. Ганиева, Э. А. Груниной, В. Г. Гузева, И. В. Кормушина, Д. М. Насилова. Кстати, следует заметить, что модные в 50–70-е гг. теоретические течения в общем языкознании (типа структурализма в его крайних проявлениях и генеративной грамматики) практически не нашли отражения в работах российских тюркологов, они опирались на традиционные методы сравнительно-исторической грамматики и на структурно-описательные приемы интерпретации языковых фактов. В то же время именно российские филологи впервые показали образцы лингвотекстологических исследований и функционально-стилистического анализа текста тюркских памятников (А. Н. Самойлович, Э. Р. Тенишев, Г. Ф. Благова, И. В. Стеблева).

Особых успехов в этот период добились лингвисты в области решения прикладных задач тюркологии, достаточно полное представление о которых можно получить из указанной работы А.Н. Кононова и библиографического справочника Г. Хазаи (Кононов, 1968; Hazai, 1960).

Весь указанный в самом обобщенном виде комплекс научных и научно-прикладных исследований обеспечивал высокий статус и признание тюркологии времен «советской» научной парадигмы в мировом востоковедении. В рамках бывшего Советского Союза тогда сложилось устойчивое общее тюркологическое научное пространство (подобно тому, как мы говорим об экономическом пространстве или о культурном пространстве в определенном регионе), а коллектив ученых-тюркологов представлял собой дружное сообщество близких единомышленников, которое определялось общей идеологией и стабильной научной платформой. Идейному объединению тюркологов способствовали обмен мнениями на регулярных тюркологических конференциях и симпозиумах, а также издание общесоюзного теоретического журнала «Советская тюркология» (см.: Сарыбаев, 1989); общая координация деятельности тюркологов страны осуществлялась Комитетом тюркологов при Отделении литературы и языка Академии наук, его возглавлял бессменно А.Н. Кононов. Этот Комитет провел 5 Всесоюзных и Международных конференций, состоялось 15 ежегодных пленумов Комитета по актуальным научным проблемам тюркологических исследований, в различных центрах при участии членов Комитета прошли десятки конференций, симпозиумов, коллоквиумов.

Общественно-политические и социально-экономические изменения, произошедшие в стране после 1991 г., когда перестала существовать единая страна – Советский Союз, сказались отрицательным образом и на судьбе тюркологии, поскольку первым оказалось разрушенным единое научное пространство. Дружная семья советских тюркологов разбрелась по замкнутым «национальным квартирам», в результате на многие годы прервались научные контакты, заглох обмен литературой, научной информацией, перестал выходить общий журнал «Советская тюркология», остановилась деятельность Советского комитета тюркологов. Хотя в 1992 г. союзный Комитет тюркологов был трансформирован в Национальный комитет тюркологов Российской Федерации (позднее – в Российский комитет тюркологов), его организаторская деятельность при отсутствии финансирования стала практически номинальной. Именно с начала 90-х гг. можно говорить о российской тюркологии, уже существующей отдельно от тюркологий других независимых государств, которые организовались в Содружество независимых государств.

Все эти события повлекли за собой, естественно, серьезные изменения в структуре тюркологической научной парадигмы. Так, например, тот компонент парадигмы, а именно – создание и развитие национальных литературных языков, который в 50–80-е гг. оценивался преимущественно в плане достижений советской национальной и языковой политики и в последние десятилетия был на периферии тюркологической проблематики, вдруг оказался необычайно востребованным в новых социальных условиях как на федеральном уровне, т.е. Российской Федерации в целом, так и на региональном, т.е. в республиках в составе Российской Федерации. Это связано с принятием в республиках России законов о языках, в которых титульные языки провозглашены государственными языками, отсюда вытекают новые задачи развития функциональности литературных языков, внедрение их в образовательную практику, решение проблем двуязычия и т.п. (Алпатов, 1997). Здесь мы видим как бы возвращение ситуации к 30-м гг. XX в., когда шло языковое строительство в регионах бывшего Союза. В рамках уже российской тюркологии изменились также и границы языкового поля, поскольку интересы ученых сосредоточились в основном на тюркских языках народов, проживающих в самой России.

Изменение структуры российской тюркологии, выдвижение новых научных задач, поиски актуальных решений не стали только внешним преобразованием научной парадигмы. Указанные перемены совпали также с концептуальными сдвигами, происходящими в мировой лингвистике в целом и, естественно, в теоретических взглядах на проблемы общего языкознания у российских филологов. 80–90-е гг. XX в. характеризуются интенсивным развитием новых направлений в описании и интерпретации

языковых фактов. Среди них можно назвать функционально-семантическое направление, ставшее популярным в отечественной лингвистике после работ А.В. Бондарко и его школы функциональной грамматики, развитие типологических исследований, прагматический анализ языка, логический анализ языковых данных, модернизация и развитие различных направлений семасиологии, расширение методов моделирования морфолого-синтаксических структур, интенсификация социолингвистических описаний и пр. Эти методологические изменения сказалось на подходах тюркологов к своему материалу, на методах и приёмах лингвистического анализа. Заметим, что в отечественной лингвистике указанные процессы затронули в первую очередь такие отрасли языкознания, как русистика и индоевропеистика, и затем распространились в тюркологии, финно-угроведении и кавказоведении, поскольку для последних примером и образцом были именно первые два направления.

Таким образом, структурные и концептуальные изменения в тюркологической научной парадигме, перемещение задач и поиски новых практических решений позволяют говорить о том, что современная тюркология в России переживает процесс смены научной парадигмы и что эти факторы определяют состояние российской тюркологии, как, впрочем, и в других странах Содружества независимых государств (СНГ). Однако, хотя в тюркологической парадигме произошло структурное перераспределение научных приоритетов, те направления, которые наметил в свое время А.Н. Кононов, остаются актуальными и для современной российской тюркологии. За прошедшие пятнадцать лет (1992–2007 гг.) тюркологи добились заметных новых результатов.

Продолжились и продолжают исследования по сравнительно-исторической грамматике тюркских языков. В эти годы вышли из печати, например, последние три части коллективного труда «Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков» – «Лексика» (1997, 2001), «Региональные реконструкции» (2002 г.) и «Пратюркский язык-основа. Картина мира пратюркского этноса по данным языка» (2006). Так было завершено шеститомное построение модели пратюркского состояния языка, работа над которой в Институте языкознания Академии наук началась еще в 50-е гг. по инициативе Н.К. Дмитриева. Данная пратюркская модель характеризуется тем, что она охватывает все ярусы пратюркского языка – лексику, фонетику, морфологию и синтаксис, здесь также впервые в науке сделана попытка восстановить некоторые фрагменты пратюркской картины мира, дополненные данными о хронологии распада тюркской языковой семьи и материалами о ранних контактах тюрков с другими народами. Как первый опыт, эта работа, возможно, вызывает много вопросов и нареканий, однако она совершенно определенно демонстрирует высокий уровень

развития современной тюркологии и достижения, прежде всего, российских тюркологов, которые взялись за решение столь сложной и объёмной задачи. Кроме общетюркских построений российскими тюркологами выполнены работы по истории отдельных тюркских языков, среди них назовем, например, монографии «Историческое развитие якутского консонантизма» Н.Н. Широковой (2001), «Историческая фонетика карачаево-балкарского языка» А.А. Чеченова (1996), «Ранние тюркско-монгольские языковые связи (8-14 вв.)» и «Тюркско-монгольские языковые контакты в истории монгольских языков» А.М. Щербака (1997, 2005). Шла работа над этимологическими словарями: появилось три очередных выпуска «Этимологического словаря тюркских языков» (1997, 2000, 2003) и три тома «Этимологического словаря тувинского языка» (2000, 2002, 2004) Б.И. Татаринцева. К этим работам примыкают такие публикации по языку ранних тюркских памятников, как монографические исследования И.В. Кормушина «Тюркские енисейские эпиграфы: Тексты и исследования» (1997) и «Древние тюркские языки» (2004), Л.Ю. Тугушевой «Раннесредневековый тюркский литературный язык» (2001), А.М. Щербака «Тюркская руника» (2001), И.Л. Кызласова «Рунические письменности евразийских степей» (1994), В.М. Яковлева «Ырк битиг: Древнетюркская гадательная книга» (2005), А.П. Григорьева «Сборник ханских ярлыков русским митрополитам» (2004), Ф.М. Хисамовой «Татарский язык восточной дипломатии России: XVI–начало XIX вв.» (1999), Ф.Ш. Нуриевой «Исторические и лингвистические условия формирования тюрко-татарского литературного языка золотоордынского периода» (2004).

Появились интересные исследования по морфологии тюркских языков, например: Ф.А. Ганиев. «Татарский язык: Проблемы и исследования» (2000), «Современный татарский литературный язык: суффиксальное и фонетическое словообразование» (2005); Н.Э. Гаджихмедов. «Словоизменяемые категории имени и глагола в кумыкском языке» (2000); И.В. Шенцова. «Акциональные формы глагола в шорском языке» (1997) и по синтаксису, например: К.М. Мусаев. «Синтаксис караимского языка» (2004); среди этих публикаций следует указать, прежде всего, работы в русле новосибирской синтаксической школы, опирающейся на систему синтаксического моделирования: Н.Н. Ефремов. «Полипредикативные конструкции в якутском языке» (1998), Т.Н. Боргоякова. «Способы выражения временных отношений между двумя событиями (на материале хакасского языка)» (2002), Л.А. Шамина. «Полипредикативные синтетические предложения в тувинском языке» (2001), Л.А. Шамина и Ч.С. Ондар. «Глагольные аналитические конструкции с первым причастным компонентом» (2003).

В новосибирской фонетической лаборатории все эти годы не прекращалось изучение фонетических систем тюркских языков и диалектов, прежде всего

Сибири. Были выполнены описания диалектных систем якутского (М.С. Воронкин), тувинского (К.-о.А. Бичелдей), хакасского и др. языков.

В тюркологических центрах республик продолжалась словарная работа, в результате которой появились новые издания двуязычных и толковых словарей татарского, башкирского, тувинского, хакасского, карачаево-балкарского и ряда других тюркских языков; очень интересны «Морфемный словарь алтайского языка», изданный под редакцией Л.Н. Тыбыковой (2005) и когнитивные словари, например: «Русско-башкирский функционально-когнитивный словарь. Сфера *говорить*» (2003) или «Топонимический словарь Тувы» (2004), составленный Б.К. Ондар. Тюркскую лексикографию сопровождала также интересная лексикологическая работа, отраженная, скажем, в монографиях Ф.Г. Миннулина «Глаголы татарского языка и их лексикографирование» (2004) или Р.А. Тадиновой «Именные тюркизмы в северокавказских языках» (2006).

Линия алтаистических исследований представлена рядом фундаментальных трудов, среди которых назовем трехтомный «Этимологический словарь алтайских языков» (2003), составленный С.А. Старостиным, А.В. Дыбо и О.А. Мудраком, монографии А.В. Дыбо «Семантическая реконструкция в алтайской этимологии. Соматические термины – плечевой пояс» (1996), С.Л. Чарекова «Функционально-семантическая эволюция суффиксов в алтайских языках» (2000) и «Очерки формирования и эволюции категории глагола в алтайских языках» (2000).

Совершенно очевидно, что в данном ограниченном обзоре невозможно отобразить всю панораму современного состояния российской тюркологической научной парадигмы: она разносторонняя и многогранная. Важно отметить, что те её изменения, которые произошли после 1991 г., в целом благотворно сказались на всех направлениях тюркологических исследований, а обращение к новейшим методологическим течениям мировой лингвистики и применение соответствующих прогрессивных методов изучения языкового материала укрепило теоретические позиции отечественных тюркологов. В то же время были сохранены те направления и подходы, которые и ранее выделяли российскую тюркологию на фоне мировой тюркологии. Это, на наш взгляд, свидетельствует о том, что указанные научные принципы, проверенные временем, оказались базовыми для данной отрасли языкознания и соответствуют актуальным проблемам научных исследований.

Поэтому одной из важных задач российской тюркологии является сохранение, развитие и совершенствование в рамках всей страны общего научного пространства, объединение усилий всех тюркологов на решение актуальных и первостепенных вопросов изучения тюркских языков, их истории.

Еще одна, не менее насущная задача российских тюркологов состоит в восстановлении общего информационного пространства с учеными-тюркологами стран СНГ. Это необходимо сделать, памятуя не только о былых тесных связях, но и о том, что и российская тюркология, и тюркология в странах СНГ – это только части единой науки о большой семье тюркских языков и что тюркология в целом – это необходимая и неотъемлемая составляющая мировой лингвистики.

История российской тюркологии в XX в. показывает, что она прошла через смену трех научных парадигм, в той или иной степени связанных с меной её методологических оснований и различной оценкой научных задач и методов их решения, однако на протяжении всего века сохранялся и некий методологический стержень, благодаря которому данная наука вошла в общемировую лингвистическую научную парадигму XXI в. без особых потерь и занимает в ней подобающее место.

ЛИТЕРАТУРА

Алпатов, В. М., (1997), **150 Языков и Политика: 1917-1997**. Москва: ИВ РАН.

Кононов, А. Н., (1968), **Тюркская филология в СССР: 1917-1967**. Москва: ГРВЛ.

Сарыбаев, Ш. Ш., (1989), **Библиографический указатель литературы по тюркологии по материалам журнала «Советская тюркология», 1970-1988 гг.** Алма-Ата: Наука КазССР.

Hazai, G., (1960), **Sovietico-Turcica: Beiträge zur Bibliographie der türkischen Sprachwissenschaft in russischer Sprache in der Sowjetunion 1917-1957**. Budapest: Akadémiai Kiadó (*Bibliotheca Orientalis Hungarica*, IX).

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN OLD TURKIC AND OTTOMAN TURKISH

ODA, Juten
JAPONYA/JAPAN/ЯПОНИЯ

ABSTRACT

Here I want to pay attention to the relationship between Old Turkic languages (Orkhon, Uighur and Qarakhanid) and Ottoman Turkish. What was Khaqanî Turkic mentioned by Kashgharî? The origin of Qarakhanids should be taken into account. I think that the emigration of Uighurs to the west and their conversion to Islam brought about the rise of Qarakhanids. By that time Old Turkic in the Tenshian ranges had caused a cultural influence on Oghuzs and spread, as Ottoman Turkish, among Oghuzs who emigrated to Anatolia.

Key Words: Old Turkic, Ottoman Turkish and ablative suffixes.

I wish to express my appreciation for the opportunity given to me of talking in this prestigious conference. I want to focus my attention on the relationship between Old Turkic languages (OrkhonTurkic, Uighur Turkic and Qarakhanid Turkic) and OttomanTurkish. In my view, Khaqanî Turkic mentioned by Kashgharî forms an important element in studying the origin of Qarakhanids. But a basic feature of Khaqanî Turkic is obscure.

1. Ancestors of Ottoman Turkish in manuscripts were unearthed from the Dunhuang cave in west-northern China.

James Hamilton, one of our great masters in the philology of Uighur Turkic, made public quite a note-worthy view in his book (Paris, 1986). In the manuscripts he found various vocabularies, for example, *yavri* <faible>, *ayran* <petit-laît>, *to be taken as ancestors of Ottoman Turkish. This is really an astonishing achievement, deserving public attention. Further attention needs to be paid to the fact that in the manuscripts he studied, two types of -dAn and -dIn were observed as the ablative suffix in the Turkic grammar. The problem is how to understand this phenomenon.* [See **Material 1**]

2. Concerning this issue, I will speak in full detail. This cave closed before the first half of the 11th century and kept closed until the beginning of the 20th century. Now many manuscripts from the cave are preserved in the British Library, the Bibliothèque nationale de France, and the National Library of Peking in China, and other countries. This matter is apparent from the fact that there was no remnants of the *Xixia Tangut kingdom (1038-1227) which got possession*

of Dunhuang. The handwritings in Uighur published by J. Hamilton consist of religious manuscripts and letters or family correspondences, at least, before the first half of the 11th century. These handwritings must be one of the oldest Turkic in manuscript. I mentioned an outline of this discussion in The Turks (Ankara, 2002).

Here the Buddhist text, *Säkiz yükmäk yaruq sūtra* from the same Dunhuang cave will be a main topic. I think this manuscript sent to the British Library (Or. 8212 (104)), reserved one of the oldest features in Turkic manuscript (**Ia**). And also the Kyoto manuscript from the Turfan basin has an old style (**Ib**). Out of many manuscripts (fragments included) brought from Turfan to Berlin, we have a revised text in Uighur Turkic (**Iic**). Then the block-printed books of the revised text (**IId**) were surely published inside of China in the Mongol Yuan period (perhaps in the 14th century).

Therefore we can show four texts of this Buddhist sūtra, and there are rather different between the first text (**I**) and the revised text (**II**). In short, it is quite distinct that the revised text is written in Uighur Turkic. However, the first text might be in the other Turkic. [See **Material 2**]

3. Meanwhile, more examples of the ablative suffix “-*dIn*” have remained in Qarakhanid Turkic. The works of Kashgharî and Qutadgu Bilig are more of the ablative “-*dIn*” grammatically. G. Doerfer acknowledged “-*dIn*” as an element of Old Uighur Turkic and stated that logically it could go back to the time when Uighurs moved westward to Central Asia from the Mongolian steppe in the ninth century (G. Doerfer 1993, *Versuch*: 226).

4. I have written an article entitled “Which is the origin of the Karakhanids, Uighurs or Karluks?” (Vol. 2: 79-83/Cilt 2: 255-259) in *The Turks* (Ankara, 2002). I would like to take the part of the Uighur hypothesis. The princes of the Karakhanids must have been the descendants of the Uighur kingdom. The hypothesis corresponds to the result of the study on Turkic languages in Central Asia in the 10th and 11th centuries mentioned above. In addition, we have several historical sources. [See **Material 3**].

They are as follows: Source A: Names and titles of a sovereignty appeared in the Kashghar history written by Jemal Karshî, Source B: Records on diplomatic relations between the kingdom of Arslan Uighurs and the Liao Dynasty in the Liao-shi History, established in the Northern China in 10th century, and Source C: Records on diplomatic relations between Kaghanates (Xizhou and Guizi Uighurs, and Karakhanids) and the Sung Dynasty in the Sung-shi History. These three records reveal that the existence of a sovereignty ruled by Arslan Khan and suggest that the rulers were of the same descendants of the same royal family. Judging from these historical records the center of government was the Kaghanate at

the beginning, located at Bishbalık or Kočo in the northern and southern sides of the Eastern Tenshian ranges. Then Uighurs successfully marched westwards with some courses, further moved to Kucha in the Tarim basin or the Yulduz valley, to Belasagun in Semirechie or Kashghar. On the one hand the conversion to Islam began at Kashgar, on the other hand the Kaghanate in the Tarim and Turfan basin must have been converted to Buddhism from Manichaeism in the 10th century. I believe the following is a brief description of the history on Uighurs emigration based on records of the same period:

First, the Uighurs are said to have gone to the west, and joined the tribes here and there. Consequently we have a king titled kehan (可汗 < kaghan) in Ganzhou (甘州) a king, hehan (克韓 < kaghan) in Xizhou (西州) and a king, heihan (西州 < Kara Khan) in the new district of frontier (新復州) All of them have been descended from the Uighurs (*Sung shi* 490).

5. The Turkic language of Uighurs must have spread over the old domain of the Western Turks or *Türküt*. I quite approve of a scheme of the Turkic classification chart once drawn by Karl H. Menges (Wiesbaden, 1968: 60-61). He says that the presumable ancestor for Southwest or Oğuz group is the language of the Western Türküt of the Chinese Annals. The language of the Western Türküt must have been succeeded to Turgishes and Karluks as the successors of the old domain. And also it had caused a cultural influence on the Southwest or Oğuz group, which included the Ottoman Turkish. Our scheme has reached an evidential stage, not a presumable one. We could make sure that an ancestor's language of the Ottoman Turkish had been preserved in the oldest Turkic manuscripts from the Dunhuang cave.

Material 1: Manuscripts from the Dunhuang cave (Hamilton 1986 and Moriyasu 1991)

- (1) Hamilton No. 5: Pelliot Chinois 3049
Lines of the text: (65) *ıraqtın üküš üküš köngül* (66) *ayıtu ĩ-dur biz*.
- (2) Hamilton No. 14: Or. 8212 (119)
Lines of the text: (3) *yavız qulıntın ayıluqranmazun (~ayruqlanmazun!)*
tuyluy
- (4) *ilim onmaz qulıntın uçuzlamazun*.
- (3) Hamilton No. 17: Or. 8212 (116) et Pelliot Chinois 2969
Text: Or. 8212 (116) verso

Lines of the text: (1) *ıngrı ilig uyğur xan...* (2) *yrlymz ĩraqtan isinü ämranu*
(3) *köngül ayıtu ĩdr biz* (4) *ymä savda bar toyan quš* (5) *oylı toquz bolur toquzın*

(6) *bir tuyun bolur toyanı* (7) *üçün tutyan bolur* (8) *qadri üçün qapyan* (9) *bolur* (10) *ymaran tngri-m qoçluq tngri-m* (11) *sogti tngri-m çäçäk tngri-m* (12) *yuang tngri-m äsängü yrlymz* (13) *ıraq yirdän yayuq köngü?n* (14) *isinü ämranu idur biz.*

(4) Hamilton No. 20: Pelliot Ouïgour 15, pp. 109-113.

Lines of the text: (2) *yänggäçimiz altun yänggäç-kä urı:* (3) *silig qar çor yazır-dın ıraq yirdän yayuq könglin* (4) *isinü ämranu äsängü-läyü üküş köngül ayıtu idur* (5) *biz ymä bo bitig bitiginčä ädgü äsänä ärür biz* (6) *amtı äsängü bitig-dä nä üküş sav ayu idalam* (7) *küräg kişi kälip bizing içik ölti äşidtimiz* (8) *anı ölür-di tip äşidtimiz anı kârikdä turur* (9) *ärđi sıyıtqa öntümüz. ...* (15) *män ymä qar* (16) *çor(?) birlä çungul-tın yangı ay-qa tägi qamçü-* (17) *qa kalgäy biz.*

(5) Hamilton No. 22: Pelliot Ouïgour 9, pp. 121-124.

Lines of the text: (1) *kingtu açarı-qa ş/si ş/singi ıraq yirdän yayuq könglin isinü* (2) *ämranu äsängüläyü üküş üküş köngül ayıtu idur biz könglüng* (3) *ädgümü yining yinikmü nätäg ärür sän ängür bitig kälti. ...* (4) *ymä* (5) *ıraq yirdän isinü ämranu äsängüläyü üküş üküş köngül ayıtu* (6) *idur biz ...*

(6) Hamilton No. 23: Or. 8212 (123) recto, pp. 125-128.

Lines of the text: (1) *tüngürümüz suıdu bäg tüngür qunçuy ävdäki uluy* (2) *kiçig-kä bäg ygän bay totoq äsängü bitigimiz* (3) *ıraqtan isinü ämranu äsängüläyü üküş üküş* (4) *köngül ayıtu idur biz*

(7) Hamilton No. 26: Pelliot Ouïgour 12, pp. 137-139. Pelliot Ouïgour 12

Lines of the text: (1) *... ıraqtın üküş köngül idur biz* (2) *ädgü mü äsän mü nätäg sen biz ymä munta ädgü* (3) *äsän ärür biz.*

(8) Hamilton No. 28: Pelliot Ouïgour 4, pp. 143-146.

Lines of the text: (5) *yıraq yirdän üküş* (6) *köngül ayıti idur biz bitigdä nä üküş* (7) *sav ayu idayın sıztän bitig kälti bultum.*

(9) Hamilton No. 29: Pelliot Ouïgour 3, pp. 147-151

Lines of the text: (2) *töz ygän sangun-qa sanmıš tözünkä ıraq yirdän yayuq könglin isinü ämranu* (3) *äsängüläyü üküş üküş köngül ayıtu idur biz nätäg ärür* (4) *siz. biz ymä munta ädgü äsän ärür.*

(10) Moriyasu 1991: Fig. 23 (200-201) Fragment of a letter

Line of the text: (9) *ıraq yirdän tngirilär ...*

Material 2: The Buddhist text, *Säkiz yükmäk yaruq sütra* from the same Dunhuang cave and the others.

(1) Lines of the text: 264-265:

Ia: *üküş törlüg im sam al čäviş ayu birürlär.*

Ib: *üküş törlüg ämi tigmä al čäviş ayu birürlär.*

Ilc: *ötrü olar üküş törlüg amžu tigmä al čäviş ayu birürlär.*

Ild: *ötrü olar üküş törlüg amšu tigmä üküş törlüg al čäwiş ayu birürlär.*

Translation: (II: Then) they prescribe many kind of medicine or remedy (or II: offerings to Spirits)(Ib: ? as a physician).

(2) Line of the text: 023:

Ib: *buşi köngülüg tñlñylar üküş tñgrim.*

Ilc: *saçuq köngüllüg yanghuq saqñčlñy tññylar üküş tñgrim.*

Translation:

Ib: Bad-tempered people are many, my God!

Ilc: Absent-minded and erroneous thoughtful people are many, my God!

(3) Line of the text: 08:

Ib: *burxanlar yir(intän) (käl)[miş]*

Ilc: *burxanlar uluşintin kälmiş*

Translation: (They) have come from Buddhas' world.

(4) Line of the text: 370:

Ia: *alqu törlüg anıyda kitzünlär.*

Ib: *alqu törlüg ayıydan kitzünlär.*

Ilc: *alqu törlüg ayıytın kitzünlär.*

Ild: *alqu törlüg ayıylartın kitzünlär.*

Translation: Let themselves go away from all kind of evils.

(5) Line of the text: 414:

Ia: *ol'oq tñgri yirintän yänä quruy ilig tigmä burxan blgürär.*

Ib: *ol oq tñgri yirintän yinä quruy ilig atl burxan blgürär.*

Ilc: *ol oq tñgri yirintä yänä yoq quruy iligi atly burxan blgürär.*

Ild: *ol oq tñgri yirintä yänä yoq quruy iligi atly burxan blgürär.*

Translation:

I: The Buddha titled heaven or vanity king appears (to come) from the world of his heaven.

II: The Buddha titled heaven or vanity king appears in the world of his heaven.

(6) Lines of the text: 414-415:

Ia: *adra atl bilig tñgri yirintän*

Ib: *adıra atl bilig tñgri yirintän*

Ilc: *bo mäning adıra tuyuyli biligimdin*

Ild: *bo mäning adıra tuyuyli biligimdin*

Translation: (I) from the world of the consciousness called ādāna in Sanskrit.

(II) from my consciousness, that is felt ādāna (something trouble) in Sanskrit.

Material 3

資料A

資料B

資料C

6	تاریخ کاشغر بجمال القرشی	『遼史』	『旧五代史』『宋史』
900	نسل افرا سیاب		『宋會要輯稿』
910			『續資治通鑑長編』
920			
930	بیلکا کول قدرخان	[933]回鶻阿薩蘭來貢（天顯8年6月甲子：遼史3、6b10）	龟兹、本回鶻別種。其國主自稱師子王、或稱西州回鶻、或稱西州龟兹、又稱龟兹回鶻（『宋史』490、龟兹）
940	بزیرارسلان خان	[940] [遼朝] 墨離鹵末里使回鶻阿薩蘭還賜對衣勞之（会同3年2月辛亥：遼史4、4a10）	[951]西州回鶻遣使貢方物（『旧五代史』111周書2、廣順1年2月辛丑）
950	ستوق بغرا خان		
960	(955 ~)		[962]西州回鶻阿都督等四十二人以方物來貢（『宋史』490高昌國、建隆3年4月） [965]西州回鶻可汗遣僧法淵（『宋史』490、乾德3年11月）
970	باي تاش ارسلان خان	[971][遼朝] 遣鐐遼使阿薩蘭回鶻（保寧3年2月壬午：遼史8、2b2） [973]阿薩蘭回鶻來貢（保寧5年5月己卯：遼史8、3b8）	[981]其王始稱西州外生師子王阿爾蘭漢、遣都督麥索溫來獻。五月、太宗遣供奉官王延德・殿前承旨白勳使高昌（『宋史』490、太平興國6年） [983]其使節安鶻盧來貢。（王延德）与其謝恩使凡百余人復循旧路而還（『宋史』490、太平興國8年）。 [984]西州回鶻入貢（『宋史』490、雍熙1年4月）
980		[978]阿薩蘭回鶻來貢（保寧10年2月庚午：遼史9、1b10）	[1001]（西州回紇／龟兹国）可汗王祿勝遣使曹萬通、以玉勒名馬等來貢（『宋史』490、咸平4年11月甲午：長編50、7a7）
990	هارون بغرا خان (992 ~)	[988]阿薩蘭回鶻來貢（統和6年閏5月壬寅：遼史12、2a5）	[1004]西州回紇遣使來貢方物（『宋史』490、景德1年5月壬寅、長編56、12a9）。又遣使金延福來貢（6月戊辰、長編56、14a11）
1000	علی ارسلان خان (998 ~)	[989]回鶻・于闐・師子等国來貢（統和7年2月甲寅：遼史12、5a1）。阿薩蘭・于闐・轄烈並遣使來貢（2月戊寅：遼史12、5a8）。 [990]阿薩蘭回鶻于越（Ogā）・達刺干（Tarxan）各遣使來貢（統和8年6月丙午：遼史13、1b3）	[1009] [于闐] 其國黑韓王遣回鶻羅睺溫等以方物來貢（『宋史』490、大中祥符2年） [1010] 龟兹国王可汗遣使李延福・副使安福・監使峇進來（貢方物）（『宋史』490、大中祥符3年閏2月甲戌、長編73、7b9）
1010	نصر ایلک (1012 ~)	[991]阿薩蘭回鶻來貢（統和9年10月丁卯：遼史13、3a3）	[1013] 龟兹（罽韓王）進奉使李延慶等三十六人對于長春殿（貢方物）（『宋史』490、大中祥符6年11月乙卯、長編81、14b12）
1020		[995]阿薩蘭回鶻遣使來貢（統和13年11月乙巳：遼史13、6b9）	[1017]（龟兹国）罽韓王智海遣使張（復）來貢（天禧1年4月甲午、長編89、19a7、『宋會要輯稿』）
1030	یوسف قدر خان (1032 ~)	[996]回鶻阿薩蘭遣使為子求婚不許（統和14年11月乙酉：遼史13、7b8）	[1020] 龟兹国可汗王智海使來獻大尾羊二（『宋史』490、天禧4年12月丁亥、長編96、22b8、『宋會要輯稿』）
1040	سلیمان ارسلان خان	[1005]阿薩蘭回鶻遣使來貢（統和23年4月丙戌：遼史14、6a10）。阿薩蘭回鶻遣使來請先留使者、皆遣之（統和23年7月丁卯：遼史14、6b6）	[1022] 龟兹国僧畢嚴自西天至以佛骨舍利梵夾為獻仁宗（乾興1年5月丙申、長編98、12a3、『宋會要輯稿』）
1050		[1026]（蕭惠）討回鶻阿薩蘭部（太平6年、遼史93、1a10蕭惠伝）	
1060	الحسن طفجاج بغرا خان (~ 1066 ~)	[1045]回鶻阿薩蘭遣使來貢（重熙14年11月壬午朔：遼史19、7a8）	[1024] 龟兹国（可汗）王智海遣使來貢方物（天聖2年3月癸巳、長編102、5a5、『宋會要輯稿』）
1070	ابراهيم طفجاج بغرا خان (~ 1069 ~)	[1047]阿薩蘭回鶻王以公主生子遣使者來告（重熙16年、遼史70、表8）	[1029] 龟兹国遣使來貢方物（天聖7年6月戊申、長編108、5b9、『宋會要輯稿』）
1080		[1052]回鶻阿薩蘭遣使貢名馬・文豹（重熙21年11月甲子：遼史20、7a10）	[1031] 龟兹国遣使貢方物（天聖9年1月己未、長編110、1a9、『宋會要輯稿』）
1080	احمد ارسلان خان	[1053]回鶻阿薩蘭為隣国所侵、遣使求援（重熙22年2月丙子：遼史20、7b4）	[1063] [于闐] 其國王為特選、歸忠保順后麟黑韓王其後數以方物來貢（『宋史』490、嘉祐8年）
1090		[1068]阿薩蘭回鶻遣使來貢（咸雍4年4月戊午、遼史22、5b7）	[1071] [于闐] 遣部領阿辛上表称「于闐國倭羅有福力量知文法黑汗王」（『宋史』490、熙寧4年）
1100		初、回鶻西奔、種族散處。故甘州有可汗王、西州有克韓王、新復州有黑韓王、皆其後焉（『宋史』490）	

Material 3 (Translation)

(1) Source A: Ta'rīkh Kāšgarī, by Jemāl al-Karšī

Nesl-i Afrāsiyāb
 Bilgā Köl Kadīr Khān
 Bazīr Arslān Khān
 Satūk Buyrā Khān (~ A.D.955)
 Bāy Tāš Arslān Khān
 Hārūn Buyrā Khān (~ A.D.992)
 'Alī Arslān Khān (~ A.D.998)
 Nasr İlig (~ A.D.1012)
 Yūsuf Kadīr Khān (~ A.D.1032)
 Sulaymān Arslān Khān
 Al-Hasan Tafyāj Buyrā Khān (~ A.D.1066~)
 Ibrāhīm Tafyāj Buyrā Khān (~ A.D.1069~)
 Ahmad Arslān Khān

(2) Source B: the Liao History

- [933]: An envoy came with tributes from Arslan Uighurs.
- [940]: The Liao court sent a messenger named mo-li hu-mo-li (墨離鶻末里) to Arslan Uighurs. He was granted a set of robe in reward for his services when he came back from Arslan Uighurs.
- [971]: The Liao court sent a person named duo e (鐸遏) as a messenger to Arslan Uighurs.
- [973]: An envoy came with tributes from Arslan Uighurs.
- [978]: An envoy came with tributes from Arslan Uighurs.
- [988]: An envoy came with tributes from Arslan Uighurs.
- [989]: Several countries like Uighurs, Khotan and Lions [=Arslan Uighurs], sent their envoys with tributes to the Liao court.
- [989]: Several countries such as Arslan Uighurs, Khotan and Karluks, sent their envoys with tributes to the Liao court.
- [990]: The officials titled Ögā and Tarxan of Arslan Uighurs sent their delegations each, with presents to the Liao court.
- [991]: An envoy came with tributes from Arslan Uighurs.
- [995]: An envoy came with tributes from Arslan Uighurs.
- [996]: In this month Arslan Uighurs sent an envoy to the Liao court, and proposed marriage for a prince. But the Liao court did not grant it.

- [1005]: An envoy came with tributes from Arslan Uighurs.
- [1005]: An envoy came from Arslan Uighurs and requested return of all the previous delegations. The Liao court granted their return.
- [1026]: An official named xiaohui (蕭惠) made an attack on the tribe of Arslan Uighurs.
- [1045]: An envoy came with tributes from Arslan Uighurs.
- [1047]: The king of Arslan Uighurs sent an envoy with a message that his Kunchuy (= Chinese emperor's daughter) had a baby.
- [1052]: An envoy of Arslan Uighurs came and offered fine horses and leopards with patterns.
- [1053]: An envoy of Arslan Uighurs asked for help to defend them against the invasion of neighbors.
- [1068]: An envoy of Arslan Uighurs came with tributes.

(3) Source C: the Sung History (宋史) and others

The Guizi (龜茲) has risen from one of the Uighurs. The sovereign named himself "King of Lion". His kingdom is called Xizhou (西州=高昌) Uighurs, Xizhou Guizi, or Guizi Uighurs (Sung shi 490).

- [951]: Xizhou (西州) [=Kočo] Uighurs sent an envoy and offered products of the country.
- [962]: Xizhou [=Kočo] Uighurs sent an envoy named A Totok (阿都督) with 42 persons and offered products of the country.
- [965]: Kaghan of Xizhou Uighurs sent a Buddhist monk named Fayuan (法淵) to the Sung court.
- [981]: At first, the king was called Arslan Khn, Uighur king, a maternal relative of Xizhou. He sent Totok Mai Suowen (都督麥索溫) as an envoy with tributes to the Sung court. In the 5th month, the emperor, Taizong (太宗) sent his close attendants, Wang Yande (王延德) and Bai Xun (白勳) to Kočo (Uighurs).
- [983]: The envoy named Anhulu (安鶻盧) came with tributes.
- [984]: The envoy of gratitude with more than hundred of persons came to the Sung court on the occasion of Wang Yande's returning from Kočo.
- [1001]: The king titled Kaghan [named] Lusheng (祿勝) sent Cao Wantong (曹萬通) as an envoy and offered fine horses with jade-decorated headstalls, and others.
- [1004]: He sent an envoy, and offered products of the country.

- [1004]: And also he sent an envoy named Jin yanfu (金延福) with tributes.
- [1009]: The king of Yutian (于碯) [=Khotan] sent an Uighur named Lasiwen (羅廝溫) and others, and offered products of the country to the Sung court.
- [1010]: The king titled Kaghan of Guizi Uighurs sent the envoy named Li Yanfu (李延福), vice envoy, Anfu (安福) and the escort, Dijin (休進) and offered products of the country to the Sung court.
- [1013]: The envoy named Li Yanqing (李延慶) with 36 persons had an audience with the emperor at the palace called Changchun dian (長春殿) and offered fine horses & products of the country to the Sung court. They had a cordial reception with the Imperial decree.
- [1017]: The king named Zhihai (智海) titled Kaghan of Guizi (龜茲) Uighurs sent an envoy named Zhang(fu)yan (張復延) with tributes to the Sung court.
- [1020]: The king named Zhihai (智海) titled Kaghan of Guizi (龜茲) Uighurs sent an envoy and offered 2 sheep with a big tail to the Sung court.
- [1022]: A Buddhist monk named Huayan (華嚴) of Guizi came from Xitian (西天=India) with Buddha's bones and Sanskrit books, and offered them to the emperor, Renzong (仁宗).
- [1024]: The king of Guizi (龜茲) named Zhihai (智海) sent an envoy and offered products of the country to the Sung court.
- [1029]: An envoy of Guizi (龜茲) came with tributes to the Sung court.
- [1031]: An envoy of Guizi (龜茲) came with tributes to the Sung court.
- [1063]: The king of Yutian (于碯) was especially granted a title: Kara Khan by the Sung court.
- [1071]: The king of Yutian (于碯) sent a chief named Axin (阿辛) and others, and presented a memorial to the Emperor under the name of Kara Khan. After sometimes he sent the envoys with products of the country to the Sung court.

Eski Türkçe ve Osmanlı Türkçesi Arasındaki İlişkiler

Öncelikle bu saygın toplantıya davet edildiğim ve konuşma imkânı sunulduğu için teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum. Bugün burada Tarihi Türk Dilleri (Orhon Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi) ve Osmanlı Türkçesi arasındaki ilişki üzerinde durmak istiyorum. Benim görüşme göre, Kâşgarî'nin bahsettiği Hakaniye Türkçesi, Karahanlıların kökeni ile ilgili çalışmalarda

önemli bir unsur oluşturur. Ancak Hakaniye Türkçesinin temel bir özelliği açık olmamasıdır.

1. Osmanlı Türkçesinin ataları, kuzeybatı Çin'deki Dunhuang mağaralarının birisinden çıkarılan elyazmalarda bulunur.

Uygur Türkçesi'nin filolojisi üzerine çalışan en büyük ustalardan biri olan James Hamilton, **Les manuscrits Ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang** (Paris 1986) adlı çalışmasında çok değerli bir görüşünü açıklamıştır. O, yazmalarda Osmanlı Türkçesinin atalarından alınmış olan birkaç sözcüğü, örneğin *yavru* (zayıf, güçsüz), *ayran* (ayran, yoğurt suyu) sözcüklerini bulmuştur. Bu gerçekten takdire şayan, etkileyici bir başarıdır. Onun çalıştığı yazmalarda dikkat edilmesi gereken daha pek çok nokta vardır, Türkçenin dilbilgisinde çıkma durumu eki olarak görülen iki tipli *-dAn* ve *-dIn* ekleri gibi. Mesele bu olguya nasıl bir anlam verilmesi gerektiğidir. [Bkz.: 1. Malzeme]

2. Burada tamamen bu konu üzerine konuşacağım. Bu mağara 11. yüzyılın ilk yarısından önce kapatıldı ve aşağı yukarı 20. yüzyılın başına kadar kapalı kaldı. Şimdi bu mağaradan çıkarılan pek çok elyazması British Library, Bibliothèque nationale de France ve Çin'deki Pekin Ulusal Kütüphanesi'nde korunmaktadır. Çünkü Dunhuang'a sahip olmuş olan Xixia Tangut Krallığının kalıntıları burada yoktur. J. Hamilton tarafından yayımlanan elyazmaları en azından 11. yüzyılın ilk yarısından öncesine ait dini içerikli yazmaları, mektup veya aile haberleşmelerini içerir. Bu yazmalar en eski Türkçeye ait olmalı. Ben **The Turks** (Ankara, 2002) adlı çalışmada bu tartışmanın ana çerçevesini gösterdim.

Bu bildirimde aynı Dunhuang mağarasından ortaya çıkarılan Budist metin, *Säkiz yükmäk yaruk* ana konuyu oluşturacaktır. British Library Or. 8212 (104)'de muhafaza edilen, bu yazma Türkçe yazmalardaki en eski özelliklerden birini saklamaktadır (Ia). Nitekim Turfan havzasından ortaya çıkarılan Kyoto yazması da eski bir stile sahiptir (Ib). Turfan'dan Berlin'e getirilen birçok elyazmasında da (parçaları içerir), Uygur Türkçesi ile gözden geçirilmiş bir metin bulunmaktadır (IIc). Daha sonra gözden geçirilmiş metinlerin tahta kalıp baskıları (IId) Çin'de Moğol Yuan hâkimiyeti döneminde yayımlanmış olmalı (muhtemelen 14. yüzyılda). Bu yüzden bu Budist kitap'nın dört metinlerini gösterebiliriz. Kısaca, Uygur Türkçesi ile yazılmış gözden geçirilmiş metin (II) oldukça farklıdır. Buna karşın, ilk metin Uygur Türkçesi ile yazılmamış olabilir. [Bkz.: 2. Malzeme]

3. Bu sırada, “-dIn” çıkma durum ekinin bir çok örneği Karahanlı Türkçesinde korunmaktadır. Kaşgarî'nin çalışmaları ve Kutadgu Bilig dilbilgisel olarak “-dIn” biçimindeki çıkma durum ekini daha fazla göstermektedir. G. Doerfer, “-dIn” çıkma durum ekinin Eski Uygur Türkçesi'nin bir unsuru olduğunu tasdik etmiş ve mantıklı olarak bu ekin 9. yüzyılda Uygurların Moğol bozkırlarından Orta Asya'nın batı kıyısına göçleri zamanına kadar gidebileceğini ifade etmiştir.

4. Ben *The Turks* (Ankara, 2002) adlı çalışmamın içerisinde “Which is the origin of the Karakhanids, Uighurs or Karluks?” (**Karahanlıların kökeni Uygurlar mıdır yoksa Karluklar mı?**) (Cilt. 2: 79-83/Cilt 2: 255-259) adlı bir makale kaleme aldım. Bu çalışmadan Uygur hipotezi ile ilgili bölümden bir kısmı buraya almak istiyorum. Karahanlı prensleri Uygur krallığının soyundan gelmelidirler. Bu hipotez yukarıda bahsedilen 10. ve 11. yüzyıllardaki Orta Asya’da konuşulan Türk Dilleri üzerine yapılan çalışmaların sonuçlarına dayanmaktadır. Bununla birlikte, birçok tarihi kaynağa da sahibiz. [Bkz. 3. **Malzeme**]. Bu tarihsel kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

Kaynak A: Jemal Karshî tarafından kaleme alınan **Kaşgar Tarihi**’nde görülen bir hanedanlığın unvan ve adları.

Kaynak B: **Liao-shi Tarihi**’nde Liao Hanedanlığı, 10. yüzyılda Kuzey Çin’de kuruldu, ve Arslan Uygur Krallığı arasındaki diplomatik ilişkiler hakkında tutulan kayıtlar.

Kaynak C: **Sung-shi Tarihi**’nde Hağanlılar (Xizhou, Guizi Uygurları ve Karahanlılar) ve Sung Hanedanlığı arasındaki diplomatik ilişkiler hakkında tutulan kayıtlar.

Bu üç kayıt Arslan Han tarafından kurulan bir hükümdarlığın varlığını ve bu hükümdarlığı kuranların aynı soylu ailenin soyundan gelenler tarafından kurulduğunu ortaya çıkarır. Bu tarihi kaynaklardan hareketle, başlangıçta, Uygur Hağanlığının Doğu Tenşian otlaklarının kuzey ve güney kıyısındaki Biş Balık ya da Koço’ya yerleştikleri ve burayı devletin merkezi yaptıkları söylenebilir. Sonra Uygurlar başarılı bir şekilde batıya yönelip, daha da ötede Tarım havzasında Kuça ya da Yulduz vadisine, Semireçiye’deki Belasagun’a veya Kaşgar tarafına hareket ettiler. Öte yandan, Kâşgar’da İslam dinine yöneliş başladı, diğer tarafta ise Tarım ve Turfan havzasındaki Uygur Hağanlığı 10. yüzyılda Maniheizm’den Budizm’e din değiştirmek zorunda kaldı. Aşağıdaki açıklamanın aynı dönemin kayıtlarını esas alan Uygur göçünün tarihi hakkında kısa bir tanımlama olduğuna inanıyorum:

Önce, Uygurların batıya gittikleri ve burada diğer kabilelere katıldıkları söylendi. **Sonuç olarak** Ganzhou’da *kehan* (可汗 < kaghan) adında bir krallığa, Xizhou’da *hehan* (克韓 < kaghan) adlı bir krallığa ve ön sınırın yeni bölgesinde heihan (黑韓 < Kara Khan) adlı bir krallığa sahibiz. Bunların hepsi de Uygurların soyundan gelmektedirler. (*Sung-shi* 490).

5. Uygurların konuştuğu, Türk Dili Batı Türkistan’ın ya da Türküt’ün eski etki alanı üzerinde yaygın olmalıdır. Ben Karl H. Menges (**The Turkic Languages and Peoples. An introduction to Turkic Studies**, Wiesbaden 1968: 60-61) tarafından ortaya koyulan Türk Dillerinin Sınıflandırılması şemasını oldukça doğru buluyorum. O, Güneybatı ya da Oğuz grubunun muhtemel atasının Çin

yıllıklarında geçen Batı Türküt dili olduğunu ifade eder. Eski dönemlerde baskın bir dil olarak kabul edebileceğimiz Batı Türkütlerinin dili, Türgiş ve Karlukların dilini etkilemiş olmalıdır. Ve böylece Osmanlıca'yı da içine alan Güneybatı ya da Oğuz grubu üzerinde kültürel bir etkiye sebep olmuştur. Bizim çizdiğimiz çerçeve delil teşkil edecek bir seviyeye ulaşmıştır. Osmanlı Türkçesinin ata dilinin Dunhuang mağarasında ortaya çıkan en eski Türkçe elyazmalarında korunduğundan emin olabiliriz.

1. Malzeme: Dunhuang mağarasından elyazmaları (Hamilton 1986 ve Moriyasu 1991)

(1) Hamilton No. 5: Pelliot Chinois 3049:

(65) *iraqtin üküš üküš köngül* (66) *ayitu i-dur biz.*

(2) Hamilton No. 14: Or. 8212 (119):

(3) *yaviz qulintin ayıluqranmazun (~ayruqlanmazun!) tıyluy* (4) *ilim onmaz qulintin uçuzlamazun.*

(3) Hamilton No. 17: Or. 8212 (116) verso:

(1) *tngri ilig uyğur xan...*(2) *yrlymz iraqtan isinü ämranu* (3) *köngül aytu idr biz* (4) *ymä savda bar toyan quš* (5) *oylı toquz bolur toquzin* (6) *bir tuyun bolur toyanı* (7) *üçün tutyan bolur* (8) *qadri üçün qapan* (9) *bolur* (10) *ymaran tngri-m qoçluy tngri-m* (11) *sogti tngri-m čäčäk tngri-m* (12) *yučang tngri-m äsängü yrlymz* (13) *iraq yirdän yayuq köngü?n* (14) *isinü ämranu idur biz.*

(4) Hamilton No. 20: Pelliot Ouïgour 15: 109-113:

(2) *yäggäcimiz altun yäggäč-kä urı:* (3) *silig qar čor yazır-din iraq yirdän yayuq könglin* (4) *isinü ämranu äsängü-läyü üküš köngül ayitu idur* (5) *biz ymä bo bitig bitiginä ädgü äsänä ärür biz* (6) *amti äsängü bitig-dä nä üküš sav ayu idalam* (7) *küräg kiši kälip bizing içik ölti äsidtimiz* (8) *anı ölür-di tip äsidtimiz anı kârikdä turur* (9) *ärđi sıytqa öntümüz. ...* (15) *män ymä qar* (16) *čor(?) birlä čungul-tin yangı ay-qa tägi qamčüu-* (17) *qa kälgäy biz.*

(5) Hamilton No. 22: Pelliot Ouïgour 9:121-124:

(1) *kingtu açari-qa š/si š/singi iraq yirdän yayuq könglin isinü* (2) *ämranu äsängüläyü üküš üküš köngül ayitu idur biz könglün* (3) *ädgümü yining yinikmü nätäg ärür sän ängür bitig kälti. ...* (4) *ymä* (5) *iraq yirdän isinü ämranu äsängüläyü üküš üküš köngül ayitu* (6) *idur biz.*

(6) Hamilton No. 23: Or. 8212 (123) recto: 125-128:

(1) *tüngürümüz suydu bağ tüngür qunčuy ävdäki uluy* (2) *kičig-kä bağ ygän bay totoq äsängü bitigimiz* (3) *iraqtan isinü ämranu äsängü-läyü üküš üküš* (4) *köngül ayitu idur biz*

(7) Hamilton No. 26: Pelliot Ouïgour 12: 137-139:

(1) *iraqtin üküš köngül idur biz* (2) *ädgü mü äsän mü nätäğ sen biz ymä munta ädgü* (3) *äsän ärür biz.*

(8) Hamilton No. 28: Pelliot Ouïgour 4:143-146:

(5) *yıraq yirdän üküš* (6) *köngül ayiti idur biz bitigdä nä üküš* (7) *sav ayu idayin siztän bitig kälti bultum.*

(9) Hamilton No. 29: Pelliot Ouïgour 3:147-151:

(2) *töz ygän sangun-qa sanmıš tözünkä iraq yirdin yayuq könglin isinü ämranu* (3) *äsängüläyü üküš üküš köngül ayitu idur biz nätäğ ärür* (4) *siz. biz ymä munta ädgü äsän ärür.*

(10) Moriyasu 1991: Fig. 200-201 (Fragment of a letter):

(9) *iraq yirdän tngirlär ...*

2. Malzeme: The Buddhist metin, *Säkiz yükmäk yaruk.*

(1) 264-265:

Ia: *üküš törlüg im sam al čäviš ayu birürlär.*

Ib: *üküš törlüg ämi tigmä al čäviš ayu birürlär.*

Iic: *ötrü olar üküš törlüg amžu tigmä al čäviš ayu birürlär.*

Ild: *ötrü olar üküš törlüg amšu tigmä üküš törlüg al čäviš ayu birürlär.*

Çeviri: (II: Sonra) onlar birçok çeşit ilaç ve çare buyurmuşlar (ya da II: Ruhlara tapınmak ile adaklar), (Ib:? Doktor gibi).

(2) 023:

Ib: *buši köngülüğ tınlıylar üküš tngirim.*

Iic: *saçuq köngüllüğ yangluq saqınčlıy tınlıylar üküš tngirim.*

Çeviri: (Ib) Tanrım! Kötü huylu insanlar ne kadar çok.

(Iic) Tanrım! Unutkan ve hatal düşünen insanlar ne kadar çok.

(3) 08:

Ib: *burxanlar yirintän kälmiš.*

Iic: *burxanlar uluşıntin kälmiš.*

Çeviri: (Onlar) Budaların dünyasından geldiler.

(4) 370:

Ia: *alqu törlüg anıyda kitzünlär.*

Ib: *alqu törlüg ayıydan kitzünlär.*

Iic: *alqu törlüg ayıytın kitzünlär.*

IId: *alqu törlüg ayıylartın kitzünlär.*

Çeviri: Şeytanların her türlüşünden kendilerini korusunlar.

(5) 414:

Ia: *ol'oq tngri yirintän yänä quruy ilig tigmä burxan blgürär.*

Ib: *ol oq tngri yirintän yinä quruy ilig atly burxan blgürär.*

Iic: *ol oq tngri yirintä yänä yoq quruy iligi atly burxan blgürär.*

IId: *ol oq tngri yirintä yänä yoq quruy iligi atly burxan blgürär.*

Çeviri: (I) Buda adlı Tanrı ya da Gök Kral Tanrısı'nın dünyasından (geliyor) görülür.

(II) Buda adlı Tanrı ya da Gök Kral Tanrısı'nın dünyasından görülür.

(6) 414-415:

Ia: *adra atly bilig tngri yirintän*

Ib: *adira atly bilig tngri yirintän*

Iic: *bo mäning adira tuyuyli biligimdin*

IId: *bo mäning adira tuyuyli biligimdin*

Çeviri: (I) Sanskritçede Âdâna, diye adlandırılan Tanrı yerinden

(II) Sanskritçede Âdâna, diye adlandırılan benim bilgimden

3. Malzeme (Çeviri)

Kaynak A: Jemâl al-Karşî'nin **Kâşgar Tarihi**

Nesl-i Afrâsiyâb

Bilgä Köl Kadır Khân

Bazîr Arslân Khân

Satûk Bugarâ Khân (~ A.D. 955)

Bây Tâş Arslân Khân

Hârûn Bugarâ Khân (~ A.D. 992)

'Alî Arslân Khân (~ A.D. 998)

Naşr İlig (~ A.D. 1012)

Yûsuf Kadır Khân (~ A.D. 1032)

Sulaymân Arslân Khân

Al-Hasan Tafgâj Bugrâ Khân (~ A.D. 1066~)

Ibrâhîm Tafgâj Bugrâ Khân (~ A.D. 1069~)

Ahmad Arslân Khân

Kaynak B: Liao Tarihi

- [933]: Arslan Uygurlardan yanında hediyelerle bir elçi geldi.
- [940]: Liao sarayı Arslan Han'a Mo-li Hu-mo-li adında bir elçi gönderdi. O Arslan Uygurlardan döndüğünde hizmetlerinden ötürü ona bir cüppe hediye edildi.
- [971]: Liao sarayı Arslan Han'a Duo-e adlı bir elçi gönderdi.
- [973]: Arslan Uygurlardan yanında hediyelerle bir elçi geldi.
- [978]: Arslan Uygurlardan yanında hediyelerle bir elçi geldi.
- [988]: Arslan Uygurlardan yanında hediyelerle bir elçi geldi.
- [989]: Uygurlar, Hotan ve Arslan Uygurlar Liao sarayına yanlarından pek çok hediyelerle elçilerini gönderiler.
- [989]: Uygurlar, Hotan ve Karluklar, Liao sarayına yanlarından pek çok hediyelerle elçilerini gönderiler.
- [990]: Arslan Uygurların Öge ve Tarhan adlı memurları yanlarında resmi delegasyon ve pek çok hediyelerle Liao sarayına gönderildiler.
- [991]: Arslan Uygurlardan yanında hediyelerle bir elçi geldi.
- [995]: Arslan Uygurlardan yanında hediyelerle bir elçi geldi.
- [996]: Bu ay Arslan Uygurlar Liao sarayına bir elçi gönderdiler ve bu ziyarette bir prensin evliliği teklif edildi. Ama Liao sarayı buna razı olmadı.
- [1005]: Arslan Uygurlardan yanında hediyelerle bir elçi geldi.
- [1005]: Arslan Uygurlardan bir elçi geldi ve önceki bütün temsil heyetlerinin dönmesini istedi. Liao sarayı onların dönmesini onayladı.
- [1026]: Xiaohui, adında bir memur Arslan Uygurların bir kabilesine hücum etti.
- [1045]: Arslan Uygurlardan yanında hediyelerle bir elçi geldi.
- [1047]: Kunçuy (Çin İmparatoru'nun kızı) doğurduğunda, Arslan Uygurların kral bir elçi ile mesaj gönderdi.
- [1052]: Arslan Uygurların bir elçisi geldi ve iyi cins atlar ile desenli bir leopar sundu.

[1053]: Arslan Uygurların bir elçisi komşularının saldırılarına karşı onları savunmayı teklif etti.

[1068]: Arslan Uygurlardan yanında hediyelerle bir elçi geldi.

Kaynak C: Sung Tarihi ve diğerleri

Guizi Uygurların birinden doğdu. Hükümdar kendini “Arslan Kralı” olarak adlandırdı. Onun krallığı Xizhou diye adlandırılır, Uygurlar, Xizhou Guizi, ya da Guizi Uygularından meydana gelir (*Sung-shi* 490).

[951]: Xizhou [=Koço] Uygurlar bir elçi gönderdiler ve bu elçi ülkenin mamüllerini sundu.

[962]: Xizhou [=Koço] Uygurlar 42 kişi ile birlikte Totok adında bir elçi gönderdiler bu elçi ülkenin mamüllerini sundu.

[965]: Xizhou Uygurlarının Hağan Sung sarayına Fayuan adında bir Budist rahip gönderdi.

[981]: Önce, Xizhou’nun anne tarafından akrabası olan Uygur kralı Arslan Khan, diye çağrıldı. O Sung sarayına yanında hediyelerle Totok Mai Suowen adında bir elçi gönderdi. 5. ayda, imparator, Taizong kendisine yakın adamlarından Wang Yande ve Bai Xun’u Koço (Uygurlar)’a gönderdi.

[983]: Anhulu adlı elçi hediyelerle geldi.

[984]: Wang Yande’nin Koço’dan dönmesi esnasında yanındaki yüzden fazla kişi ile birlikte bir elçi ükranların sunmak için Sung sarayına geldi.

[1001]: Hağan [adlı] Lusheng, Cao Wantong’yu bir elçi olarak gönderdi ve o elçi yeşim taşları ile süslenmiş iyi cins atlar ve başka hediyeler sundu.

[1004]: O bir elçi gönderdi ve ülkesinin mamüllerini sundu.

[1004]: Ve o yanında hediyelerle Jin Yanfu adlı bir elçi gönderdi.

[1009]: Yutian [=Hotan] kralı Lasiwen adlı bir Uygur’u gönderdi ve Sung sarayına ülkesinin mahsüllerini sundu.

[1010]: Guizi Uygurlarının Hağan ünvanlı kralı Li Yanfu adlı bir elçiyi, Anfu adındaki bir yardımcı ve Dijin adlı bir kavalie ile gönderdi ve Sung sarayına ülkesinin mahsüllerini sundu.

[1013]: Li Yanqing adlı elçi yanındaki 36 kişi ile birlikte Changchun-dian, denilen bir sarayda imparatorla birlikte bulundular ve Sung sarayına ülkelerini mahsüllerini ve iyi cins atlar sundular. Onlar için imparatorun emriyle samimi bir kabul töreni düzenlendi.

- [1017]: Guizi Hağanı ünvanlı Zhihai adlı Uygur kralı Sung sarayına yanında birçok hediyelerle birlikte Zhang(fu)yan adlı bir elçi gönderdi.
- [1020]: Guizi Hağan ünvanlı Zhihai adlı Uygur kralı bir elçi gönderdi ve Sung sarayına uzun kuyruklu iki koyun sundu.
- [1022]: Guizi'nin Huayan adlı Budist rahibi Xitian (=India)'dan Buda'nın kemikleri ve Budist kitaplarla geldi ve onlar imparator, Renzong'ya sundu.
- [1024]: Zhihai adlı Guizi kralı bir elçi gönderdi ve Sung sarayına ülkesinin mahsüllerini sundu.
- [1029]: Guizi elçisi Sung sarayına yanında hediyelerle geldi.
- [1031]: Guizi elçisi Sung sarayına yanında hediyelerle geldi.
- [1063]: Yutian kralı Sung sarayı tarafından Kara Han ünvanıyla onurlandırıldı.
- [1071]: Yutian kralı Axin adlı bir kabile reisini gönderdi ve Kara Han adı altında imparatora bir abide sundu. Bir zaman sonra da Sung sarayına yanında ülkesinin mahsülleriyle bir elçi gönderdi.

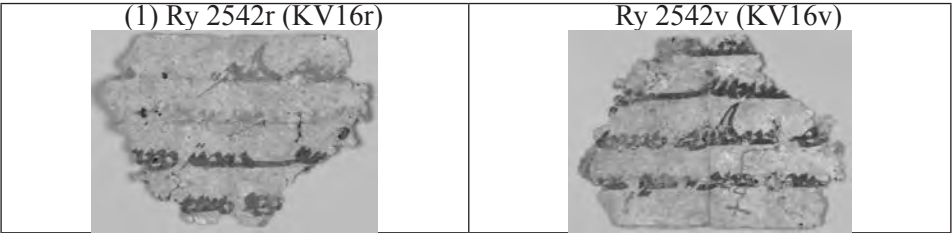
Plates: Examples for the ablative suffix, -dAn/-tAn in Uighur in the Säkiz yükmäk yaruq sūtra:

(1) *burxanlar yirintän.* (Ryu 2542v, KV16v2 [08]): They have been from the world of the Buddhas.

(2) *alqu törlüg ayıydan kitziün.* (Ryu 0542, 306 [370]): Let themselves go away from all kind of evils.

(3) *ol oq tngri yirintän yina täpränsiz burxan bälgürär.* (Ryu 0542, 349 [412]): The Buddha titled the Unmoved appears to come from the world of his heaven.

The manuscripts, Ryu 0542 and Ryu 2542 preserved at Ryūkoku University, Kyoto, were unearthed at Yar khoto and others in the Turfan basin in the domain of the old Kočo Uighur Kingdom.

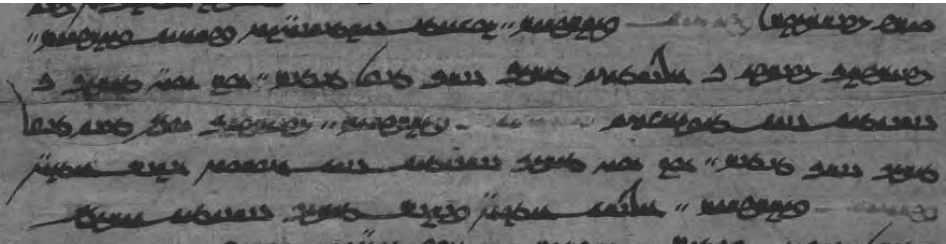

(2) Ry 0542 (K1₃₀₆)

306

(3) Ry 0542 (K1₃₄₉)

349

REFERENCES

Dankoff, R. and J. Kelly, (1982-1985), **Mahmud al-Kashgharî, Compendium of the Turkic dialects**, Harvard University Printing Office.

Doerfer, G., (1993), **Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte**. Turcologica 14, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Hamilton, J., (1986), **Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang**, Tome I, II, Paris.

Menges, K. H., (1968), **The Turkic Languages and Peoples. An introduction to Turkic studies**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Moriyasu, T., (1991), **Uiguru mani-kyo shi no kenkyu (A study on the history of Uighur manichaeism)**, Memoirs of the Faculty of Letters Osaka University, Vol. 31/32, Osaka.

ORHUN YAZITLARINDA HITAP BİÇİMLERİNİN TOPLUMSAL DİLBİLİM AÇISINDAN BİR ANALİZİ

OĞUZ, Betül Bülbül
TÜRKİYE/TУРЦИЯ

Bu çalışmada **Orhun Yazıtlarında**¹ geçen ünlem, seslenme ve hitap biçimleri ele alınacaktır. Ancak bu ele alış ve inceleme kısmına geçmeden, ünlem ve hitap biçimlerini tanımlayıp bu konular hakkında kısa bir ön bilgi vermek gerektiği kanaatindeyiz.

‘Herhangi bir konuşmaya ya da yazılı bir metne başlarken söz konusu metnin hedef seçtiği alıcı grubuna ilişkin seslenme şekilleri’ olarak tanımlayabileceğimiz hitap biçimleri, dil içerisinde önemli bir yere sahiptir. Seslenme, alıcının ismi ya da isimleri kullanılmadan önce bir nida ya da ünlem vasıtasıyla daha vurgulu bir hâle getirilebilir. *‘Ey ahali’* gibi. Burada vericinin hitap için seçtiği hedef kitlenin ya da alıcının adı *ahali* iken, dikkat çekme isteği ey ünleminin kullanılması ile vurgulanmış olur. Elbette ey ünlemini kullanmaksızın *ahali* sözcüğündeki vurgu ve ses tonunun ayarlanması da alıcının aynı oranda dikkatini çekebilir. Hitap biçimleri genelde ünlemlerle birlikte kullanılırlar. Ancak ünlemlerden bağımsız olarak kullanılmaları da mümkün olduğundan ünlemler ve hitap biçimleri hem ayrı ayrı birer konu başlığıdır, hem de ünlemleri içeren hitap biçimleri tek başına kapsayıcı bir konu olma özelliğini taşıyabilmektedir.

Ünlemlerin, tek başına ele alındıklarında dilde önemli bir yere sahip oldukları görülür. Birçok dilbilimci “ünlemlerin sonradan sözcüklere dönüştüğünü, çeşitli kavramları karşıladığını” (Aksan, 2000: 96) düşünerek, dilin doğuşuna ilişkin teorileri arasında ünlemlere de yer vermişlerdir.² Elbette, “kavga eden vahşinin uluması, bunun onun duyduğu acının yanlamasına ifadesi olmaktan çıkıp, ‘boğuluyorum’ cinsinden bir yargı veya açıklama değeri kazanması durumunda gerçek hâline gelmektedir.” (Foucault, 1994: 148) Bu gerçeklik, iletişimin dildeki

¹ Bu bildiride incelenen Orhun Yazıtları metinlerinde Talat Tekin’in yayımladığı “**Orhon Yazıtları**” isimli eser temel alınmıştır. (Tekin, 1988) Ayrıca bildiri içerisinde yazıtlardan alınan örneklerin ardından sayfa numarası verilmeksizin, örneğin hangi yazıtın, hangi yüzünden ve hangi satırdan alındığı kısaltmalarla verilecektir. Kısaltmalar bildiri sonunda verilmiştir.

² Burada konumuz doğrudan dilin doğuşu teorisi içerisindeki yeri olmadığında bu teoriye ilişkin ayrıntılı bilgiyi birkaç kaynakça ve kısa bilgi vermekle yetineceğiz. Kısaca belirtmek gerekir ki, bu teori farklı adlandırmalarla ele alınmıştır. Birkaç örnek gerekirse; Özcan Başkan ‘hav-hav teorisi’ başlığı altında kelimelerin birçoğunun taklit ve ünlemekle meydana geldiğini belirtir. (Başkan, 1968: 143-156) Diğer kaynaklarda geçen ‘poh-poh teorisi’ başlığı altında verilen bu teoriye göre ise, dil başlangıçta, şaşkınlık korku, memnuniyet, acı ve benzeri duyguları ifade eden haykırışlardan doğmuştur. (Zerzan, 2000: 72)

belirleyiciliğinden kaynaklanmaktadır. Dilin erken dönemlerinde ise ünlemler “uyarı niteliğinde bir rol üstlenmiş ve mesaj iletmedeki ağırlıklarını arttırmış olabilirler. Ünlemlerdeki mesaj iletme, bir süre sonra dildeki kullanımıyla “mesaj iletme kadar dikkati üzerine çekmek işlevi de kazanmıştır.” (Corballis, 2003: 203)

Zaman içerisinde ünlemlerin ve ayrı bir başlık olarak hitap biçimlerinin, gerek adlandırılmalarında gerekse de sınıflandırılmalarında farklı teklifler ortaya atılmıştır. Ayrıca, seslenme biçimlerinin ve ünlemlerin birlikte kullanılması alışkanlığı konunun gramerler içerisindeki yerini de tartışmalı hâle getirmiştir. Dildeki gramer yapılarının isimler ve fiiller, diye iki ana başlık altında incelenmesi geleneğinde ünlemler isim ana başlığı altında yer almaktaydı. Ancak zamanla ünlemlerin anlamlı mı, anlamsız mı oldukları gibi sorularla başlayan tartışmalar beraberinde ünlemlerin isim ve fiillerin yanı sıra ayrı bir başlık altında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve görevli kelime mi yoksa edat olarak mı değerlendirilmesi gerektiği gibi sorular tartışma konusu olmuştur. Buradaki konumuz ünlemlerin dildeki yeri ve kendi içindeki sınıflandırılması olmadığından bu konuya ayrıntılı bir şekilde yer vermeyeceğiz ancak kısa bir hatırlatma açısından dipnotta verilen belirli kaynakların yararlı olacağı kanaatindeyiz.³

Elbette ister ilkel biçimleriyle isterse de bugün konuşulan haliyle olsun hem ünlemler hem de sesleniş biçimleri yeryüzündeki coğrafik konumlar, toplumların kültürel birikimleri gibi birçok ögeye göre farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar hem seslerin bir araya getirilmesi açısından, hem de kullanılan ve öncelik atfedilen kelimelerle ilgilidir. Burada öncelik atfedilen kelimeler demekle, genel olarak tabir ettiğimiz tamlamayı açacak olursak; ünlemin ardından seslenilen kişi veya toplulukta önce özel isim mi kullanılmış, yoksa sıfat ya da zarflarla tamlama mı yapılmış, seslenilen toplulukta hiyerarşi gözetilmiş gibi soruların cevaplarını sayabiliriz. Bizim ele alacağımız Türklerin elimizdeki “ilk yazılı eseri” (Ergin, 1999: XIV) sayılan⁴ **Orhun Yazıtlarındaki (Bilge Kağan Yazıtı: 735 – Kül Tigin Yazıtı: 732 [Tekin, 1988: 3])** ünlemler ve sesleniş biçimleri ile bugün konuşulan Türkçenin lehçelerinde yer alan sesleniş biçimleri de elbette yukarıdaki sebeplere bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir.

³ Bu güne kadar yazılan Türkiye Türkçesi gramer kitapları içerisinde ünlemlerin sınıflandırılması ve gramer içerisinde ele alındıkları yerler sıklıkla farklılık göstermiştir. Bu noktada kendilerinden önceki bilgileri derli toplu vermeleri ve yeni bakış açıları sağlaması bakımından Zeynep Korkmaz’ın **Türkiye Türkçesi Grameri** (Korkmaz, 2003: 1139-1191) ve Doğan Aksan’ın koordinatörlüğünü yaptığı **Sözcük Türleri**, kitaplarının yeri önemlidir. Ayrıca Türk Dil Kurumunda gerçekleştirilen gramer içerisindeki sorunların değerlendirildiği **Türk Gramerinin Sorunları** (Ankara 1999) kitabının ikinci cildinde farklı Türkologlara ait değişik fikirlerin konuya bakış açısını genişleteceği kanaatindeyiz.

⁴ “Türk toplumuna ait eldeki ilk yazılı örnek 687-692 yıllarında yazılmış altı satırlık **Çoyr Yazıtı**dır.” (Şirin, 2004: 565) Ancak Köktürk Yazıtları kapsamlı olmaları ve Türk isminin ilk kez geçtiği eser olmaları açısından ilk eser olarak kabul edilmişlerdir.

Şüphesiz **Orhun Yazıtları**, 1889 yılında Yadrintsev tarafından keşfedilmesi (Johansen, 2002: 11), 1893 yılında Thomsen tarafından bir sunumla çözümlendiğinin ilanı (Thomsen, 1993: II) ve 1894 yılında W. Radloff tarafından çözümlenip yayımlanmasının (Ölmez, 1998: 119) ardından çok farklı konu başlıkları ile mercek altına alınmış olsa da üzerinde çalışılacak konu ve kitabeler hakkında sorulacak soruların sayısı her geçen gün artmaktadır. **Orhun Yazıtlarının** Türklerin ilk yazılı belgesi olma özelliğini taşıyor olması elbette Türkçe'nin tarihinin **Orhun Yazıtları** ile başlatılmasını gerektirmez. Günümüzden yüzyıllar öncesinde yazılmış bu *bengü taşların* sahip olduğu sözcükler, dilbilimin bir dilin gelişiminde hangi noktada olduğunu belirten kıstaslar içerisinde değerlendirildiğinde Türk dilinin yaşı konusunda aydınlatıcı bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse; kelimelerin yan anlam kazanmaları elbette o kelimenin işlerliği ve kullanım alanının giderek genişlemesi ile paralellik arz eder. Bu anlam genişlemesi sürecinde eklerden yararlanılması ya da yararlanılmadan anlamın değiştirilmesi söz konusu olabilir. Bu durumda bir kelime üzerinde toplumsal mutabakatın sağlanması gerektiği göz önüne alınırsa belki sadece *yolluğ* kelimesi dahi Türkçenin, yazıtların yazıldığı dönemden ne kadar geriye götürülebileceğinin göstergesi olabilmektedir. Türk dilinin yaşının hesaplanması konusunda kapsamlı bir araştırma yapan Osman Nedim Tuna, “Türk dilinin yaşı en pinti hesaplara göre 8500’dür” demektedir. (Tuna, 1997: 49) Keza, Doğan Aksan, Türk yazı dilinin eskiliğini dilbilim ölçütlerine göre değerlendirdiği bir makalesinde; “bir dilde aynı kavram alanına giren, aynı kelime ailesine ait olan ve ancak başka öğelerden sonra meydana gelebilecek kelimeler, o dilin en eski ürünlerinde geçiyorsa, bu durum dilin eskiliği ve yazı dili hâline gelişinin tarihini kestirmede yardımcı olabilir.” (Aksan, 1972: 253-261) demekte ve çeşitli örneklerle Türk yazı dilinin eskiliğini ortaya koymaktadır.

Kitabelerin dil açısından değerlendirilmesindeki bir başka konu da sözvarlığıdır. Elbette 2,5 metrelik bir taşta yazılmış kelimelerin toplamı Türkçe'nin o dönemdeki söz varlığını tamamıyla ifade etmemektedir. Burada insanların tıpkı toplumlar gibi konuştukları dilde bildikleri ve kullandıkları söz varlıklarının neyle iştigal ettikleriyle birebir ilgili olduğu göz ardı edilmemelidir. Örneğin sadece *ses* kelimesi dahi kişinin uğraştığı alanların içerisinde farklı anlamlar ifade edebilmektedir ve kullanım sıklığını da ona göre belirlemektedir. Bir dilbilimci ile bir müzikologun *ses* kelimesinden anladıkları ile bir cerrah ile bir dilbilimcinin *ses* kelimesinden anladıkları ve kullanım sıklığı elbette farklıdır. Bu noktada yazıtların yazılmasını sağlayan kişilerin o dönemde üst düzey devlet yöneticisi olmaları her şeyden önce Türklerin “*ordu-millet*” (Kafesoğlu, 2002: 283) olması ve devrin şartlarının da hesaba katılmasıyla yazıtlarda kullanılan kelimelerin Türkçenin o dönemdeki sözvarlığından nasıl bir çeşni sunacağı konusunda ipucu vermektedir. Elbette bir kağanın yazdırdığı bir kitabede gerek fiil ve isimlerin

kullanılma sıklığı ve oranı, gerekse kullandığı kelimeler ve belki de sergilediği dil bilgisi, yazım biçimleri de o dili yansıtacaktır. Bu durumda kitabelerde, örneğin çiçek adlarının kullanılmaması bize Türklerin o dönemde bitkilerden habersiz yaşadığını göstermez. **Bilge Kağan** ve **Kül Tigin Yazıtı**’nda hiçbir çiçek adı kullanılmamıştır. Oysa *orman* kelimesi *Ötüken Ormanı* nedeniyle sık sık kullanılır. Türklerde ormanın önemi sınırların ormanla belirtilmesi⁵ yazıtlarda da vurgulanır. Ormanı yaşam alanı olarak belirleyen ve ormanın kendi kültürüyle doğrudan bağlantılı bir halkın, ormandaki ağaç, bitki ve çiçeklerden haberdar olmaması bu canlılara ilişkin kelime hazinesinden yoksun olduğu düşünülemez. Dolayısıyla yazıtların içerdiği söz varlığı anlatılan konuların ve yazarın ya da yazdırıcıların diline ve söylev biçimlerine aittir. Yazıtların dilinin, bir dilin yaşını hesaplamada bir temel öge olarak kullanılması konusunda Muharrem Ergin; “Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına çıkartan delil” (Ergin, 1999: XIV) demekte, Hüseyin Namık Orkun da bu konuda kullanılan alfabeği göz önüne alarak; “...bu yazıların kıdemini ne Rus âlimlerinden Bartholdt ve ne de diğerleri gibi VIII. yüzyıldan birkaç asır öncelere değil bundan çok evvelki çağlara kadar çıkarmamız icap eder. Elimizdeki sarıh vesikalara göre Türkler daha doğu-Hunları zamanından beri muhaberatta bulunmakta idiler. Binanaleyh bu alfabenin kıdemini tereddüt etmeden elimizdeki yazıtların yazıldığı tarihten iki üç asır evveline kadar çıkarabiliriz.” (Orkun, 1987; 199) demekle fikrini ortaya koymaktadır. Yine Türk yazı dilini ele alan A. M. Gabain; “Kök Türk yazısı İsa’da sonraki yedinci yüzyıldan beri veya hatta belki biraz daha önceden beri kullanılmaktadır.” diye belirtir. (Gabain, 1959: 311) Zeynep Korkmaz ise, Eski Türkçe’nin ek yapısındaki özelliklerini incelediği çalışmasında “Türkçenin ekler bakımından Eski Türkçede ulaşmış olduğu çeşitlilik ve gelişmişlik merhalesi ile Eski Türkçeden bugüne uzanan değişme ve gelişme merhalelerini göz önünde bulundurunca, eldeki verilere göre, biz bu sürenin 2500-3000 yıl daha gerilere götürülebileceği görüşündeyiz.” (Korkmaz, 1994: 370) der. Ahmet Bican Ercilasun ise “Türkçenin ilk verilerinin MÖ 2000-3000 arasına çıkmakta” olduğunu belirterek, Türkçe’nin yaşını günümüzden “4000-5000 yıl geriye”⁶ götürmektedir. Sadece yazıtlardaki söz varlığının baz alınmasına dönecek olursak, bu konuda Doğan Aksan’ın fikirleri önem taşımaktadır. Aksan da **Orhun Yazıtları**ndaki söz varlığının 900 kadar olduğu ve bu sayı içerisinde soyut anlam kazanmış kelimelerin önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir. Aksan ayrıca kitabelerdeki sözvarlığına dayanarak Türkçenin yazı dilinin oluşması sürecini 2 bin yıl öncesine götürülebileceğini iddia etmektedir. (Aksan, 2000: 80)

⁵ “*türük : kagan : Ötüken : yış : olursar : ilte : buñ yok*” – “Türk(lerin) hakani Ötüken dağlarında oturur (ve oradan hükmeder) ise ülkede (hiçbir) sıkıntı olmaz.” (KT G - 3), “*il tutsık : yir : Ötüken : yış ermiş*” – “(Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş! (KT G - 4)

⁶ <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/7.php>.

Diğer bir konu ise kitabelerin yazıldığı dönemin unutulmaması gereğidir. Er nihayetinde biz bu kitabeleri çalışmamızı hazırlarken 2007 yılında okuyor ve değerlendiriyoruz. Her ne kadar sosyoloji, antropoloji, etnoloji, tarih gibi bu ve pek çok yan bilim dalları bir enstrüman olarak bakış açımızı oluşturmada zenginlik ve genişlik sağlasa da hem bizim hem de diğer art zamanlı çalışmaların belki de en büyük handikabı içinde bulunduğumuz yılın düşünce dil ilişkisi, toplumsal yapısı ile yüzyıllar öncesine bakıyor olmasıdır. Bu noktada art zamanlı çalışmaların objektifliği ve veri değerlendirilmelerinin sağlıklı olup olmadığı ayrı bir yazı konusudur. Burada handicap denmesi şöyle önemlidir ki, elbette sağlıklı ve objektif çalışma yapılamayacağı kanısı hiçbir çalışma yapılamayacağı ve yapılmaması gerektiği anlamına gelmemektedir. Yalnızca burada vurgulamak istediğimiz şey, ilerleyen satırlarda anlatacağımız ve değerlendireceğimiz yazıtlarda da tıpkı dile ilişkin bazı noktalarda karanlıkta olan kelime ya da sesler olduğu gibi duygu ve düşünce anlamında da şimdiki toplumun öfke, sevinç, keder anlayışı ile o dönemdeki algıların farklılığının göz ardı edilmemesidir.

Orhun Yazıtlarının barındırdığı konu ve yazılma ya da yazdırılma sebebine ilişkin birçok tahmin ya da çıkarımda bulunulmuştur. Genelde bu yorumlarda Türklerin *ordu-millet* olmaları, yazıtların üst düzey devlet erkânı tarafından yazılması ve yazdırılmasından dolayı güç, iktidar, erk gibi çağrışımları öne sürülmüş ayrıca, kitabelerde anlatılan yoğun savaş ve sefer ve tarihi bilgilerden dolayı askeri bir yazıt ya da “mezar yazıtı olarak değerlendirilmiş ve edebî sanatlardan yoksunluğu ifade edilmiş”tir. (Tezcan: 1978; 279) Elbette tüm yorumlarda ortak nokta gelecekteki halkına seslenen bir kağıtından söz edilmesidir.

Ancak burada, bizim yazıtları okuma ve değerlendirme biçimimiz kadar, yazıtlara hangi noktadan ve hangi duygularla baktığımız, daha doğrusu nasıl ele aldığımız da büyük önem taşımaktadır. Günümüzde yan anlam kazanmış bir söz kalıbı olarak “sıra arası” kelimelerinin bu noktada önemli olduğunu belirtmek gerektiğini düşünmekteyiz. Evet, yazıtlar bir kağıt tarafından yazılmış ve/veya yazdırılmıştır ve devlet hassasiyeti, askeri zaferler tarihi ve ekonomik olarak ayrıntılı biçimde işlenmiştir.

Yazıtları okuma sürecinde tıpkı bir cerrahın bir hastasının ölmesinin arkasında biten bir hayatı, iki sesle; *ex* kelimesi ile çoğu zaman bize gaddarca gelen bir şekilde dile getirmesi gibi bizim için de ele alınan metinlerde seslere, kelimelere, söz dizimine bakarak uzmanca bir yaklaşım, meslek hastalığı hâlini almış bulunmaktadır. Oysa amatörce de diyebileceğimiz bir şekilde hislerin ve metinle aramızdaki duygusal etkilenmelerin de yapılacak yorumlarda dozunda kullanıldığı takdirde önemli olacağını düşünmekteyiz. zannımızca bu bilimsel olmayan bakış açısının kaybolması beraberinde uzmanca yaklaşımlarda da tahribatlar meydana getirecektir.

Sonuç olarak Orhun Yazıtlarını okuduğumuzda bu güne kadar öğrendiğimiz; kronolojik, tarihi bilgilere, coğrafi ve sosyolojik okumalara, eserde yer alan millî mücadele hadiselerindeki anlatım yoğunluğuna rağmen satır aralarındaki seslenmelere ve hitaplara dayanarak; bundan yüzyıllarca yıl önce bir bozkırın ortasında tek başına yalnız, kaygılı, endişeli bir adam görmekteyiz. Bir kağanın ama ondan önce bir insanın, taşlara kazınacak kadar yoğun duygularının bir kağan hissiyatından çok babalık merhametinden doğduğuna inanmaktayız. Bu öylesine yoğun bir babalık hissidir ki; yalnızca kendi oğul ve torunlarına değil, yüzyıllar sonrasına kadar uzanan bir endişeyi kapsayabilmektedir. Bu yönüyle **Orhun Yazıtları** tüm bilimsel değerlendirmelerden önce son derece romantik ve şefkat abidesi bir metin olarak da ele alınmalıdır.

Daha önceleri Ahmet Bican Ercilasun, “**Köl Tigin Yazıtı** Bir Nutuk Metni midir?” başlık makalesinin girişinde Bilge Kağan’ı tahtına oturmuş ve etrafında; Kül Tigin Kitabesi’nin girişinde belirtilen hiyerarşi sırlamasıyla beylerin oturduğu bir söylev metni tasvir etmiştir. (Ercilasun, 94: 31) Ahmet Bican Ercilasun, ilgili metnin sonunda çeşitli maddelerle incelediği **Kül Tigin Yazıtı**’nın bu kıstaslara uyduğunu ve bir nutuk metni olduğunu belirtir. Ercilasun’un, **Kül Tigin Yazıtı**’nı bir nutuk metni olarak kabul etmesiyle yazıtların sahip olduğu dil, bu yönüyle dil ve iktidar ilişkisinin alanına girmektedir. Aynı şekilde Zeynep Korkmaz da **Orhun Yazıtlarındaki** hitap biçimlerinin söylev ya da **Nutuk** metnine uygun olduğunu söyler. (Korkmaz, 1995: 312) Zeynep Korkmaz ayrıca, Atatürk’ün **Nutuk** metnindeki dili ile Bilge Kağan’ın dilini de karşılaştırır ve iki devlet büyüğünün milleti için kaygısını gözler önüne serer. Yine Tenişev “**Orhun Kitabelerinin** dilinin eski Türk toplumunun en yüksek tabakalarına hizmet ettiğini” ve bu dilin “aristokratların dili” olduğunu belirtir. (Tenişev, 1982-1983: 160) Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi bir devlet büyüğünün nutku bir iktidar dilinin uyarısı olmak özelliğindedir. Şüphesiz dil ve iktidar açısından **Orhun Yazıtlarının** incelenmesi ayrı bir çalışma konusu kabul edilebilir. Oysa metinlerde; gerek Ahmet Bican Ercilasun’un gerek diğer araştırmacıların belirttiği özellikler nasihat-name diline daha yakın görünmektedir. Her iki yazıtta da hem baştan geçen iyi ve kötü hadiselerin anlatılması ve bu anlatımların ardından bazen hitap edilen kitleye soru sormakla bazen ise bir öngöründe bulunmakla nasihat edilmektedir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, **Kül Tigin Yazıtı**’nın doğu yüzünden şu satırları gösterebiliriz:

KT D – 20 bar beg : erti : kagan at : bunta : biz : birtimiz : süñilim : kuunçuyug : birtimiz : özi yanultı : kaganı : ölti : bodunu : küñ kuul: boltı : kögmen : yir sub : idisiz : kalmazun tiyin : az kırkız : bodunug : itip yaratıp ketlimiz süñüşdimiz.....

KT D – 20 Bars (bir) bey idi. Hakan unvanını burada (ona) biz verdik. (Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik. (Buna rağmen) kendisi hata işledi.

(Sonuç olarak) Az'ların hakanı öldü, halkı (da) kul köle oldu. Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye Az (ve) Kırgız halklarını örgütleyip geldik (ve) savaştık.....

KT D – 21 yana : birtimiz: ilgerü : kadırgan : yışığ : aşı : bodunug : ança koonturtumuz : ança itdimiz : kuurıgaru : kenü tarmanka : tegi : türük : bodunug : ança koonturtumuz : ança itdimiz : ol ödke : kuul : kuullug : bolmuş erti küñ : küñlög : bolmuş erti

KT D – 21 Yeniden verdik. Doğuda Kingan dağlarının ötesine (kadar) halklarımızı öylece yerleştirdik, öylece örgütledik. Batıda Kengü Tarman'a kadar türk halkını öylece yerleştirdik, öylece örgütledik. O devirde köleler (bile) köleli olmuş idi, cariyeler (bile) kadın hizmetkârlı olmuş idi.

KT D – 22 ança kazganmış . ança itmiş : elimiz : törümüz : erti : türük : oguz : begleri : bodun eşidin : üze teñri : basmasar : asra yir : telinmeser : türük bodun : eliñin : töriñin : kem artatı udaçı : erti : türük bodun : ertin

KT D – 22 Onca zengin ve onca gelişmiş devletimiz vardı. (Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, işitin! Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer (de) delinmedikçe, (ey) Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkıp bozabilirdi? (Ey) Türk halkı (kötü huyundan) vazgeç

KT D – 23 ökün : küregüñin : üçün : igidmiş : bilge kaganının : ermiş barmış : edgü eline : kentü : yañıltıg : yablak : kigürtüg : yaraklık : kantan : kelip : yana eltdi :

KT D – 23 (ve) nadim ol! İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh devletine (karşı) kendin hata ettin (ve) nifak soktun. Silahlı (düşman) nereden gelip (seni) bozguna uğrattı (ve) dağıttı?.....

Örnekte de görüldüğü gibi, baştan geçen tarihi olayların anlatılmasının ardından hem hitap hem de soru sormakla vurgular artırılmış ve anlatım güçlendirilmiş, en nihayetinde verilmek istenen mesaj ya da nasihat ifade edilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında **Orhun Yazıtlarının** bir mezar anıtı ya da nutuk metni olmaktan öte, Türklerin ilk nasihat-namesi olması gerektiğini bir teklif olarak sunabiliriz. Zira anıtlardaki mesajlar anıtta olması gerekenden fazla bir şekilde gelecek nesillere öğüt niteliği taşır. Ayrıca bir nutuk metninden daha fazla edebî özelliği ve anlatım şekillerini barındırır. **Yazıtlardaki** nasihatler genel olarak siyasi konularla çerçevelenmiştir. Ancak yer yer ahlaki birtakım nasihatlere rastlamak da mümkündür. **Yazıtlarda** sıklıkla yer verilen ve kağanların, dolayısıyla devletin tarihine ilişkin hadiselerde verilen nasihatlerin parçası olarak anlaşılabilir ve bir çeşit nasihat verme yöntemi olarak kabul edilebilir.

Elbette “yazılı metin yazar ile okuru arasında gerçekleşen bir tür iletişimdir. Metin aracılığıyla gerçekleşen bu ilişki dolaylı olduğu için bu tek yönlü amaçta, metin çok açık ve kesin olmalıdır.” (Kıran-Kıran, 2002: 80) **Orhun Yazıtlarının**

gerek bir nasihat-name diline sahip olması gerekse de bir bütün olarak sahip olduğu dilin işlevsel dilbilim çerçevesinde değerlendirdiğimiz de de çarpıcı sonuçlarla karşılaşırız. Jakobson'un dilin kullanıcılarının ruhsal durumlarını göz ardı etmeden ele alarak dilsel iletişimin etkilerini saptadığı bilinmektedir. Jakobson'un dilin temel işlevleri olarak saptadığı altı işlevi sıralamak gerekirse;

1. Konuşucuya ilişkin coşku işlevi/Duygusal işlev: burada konuşucu, konuya ve kısmen de dinleyiciye ilişkin duygusal tutumunu dile getirir. Özellikle ünlemlerin ve ünlem tümcelerinin kullanılması yoluyla, öfke, düş kırıklığı, sevinç, üzüntü gibi anlatımını sağlayan işlevdir.

2. Dinleyiciye yönelik çağrı işlevi: Bir kimseyi bir konuya inandırmayı amaçlayan bildirilerde bulunan bir işlevdir.

3. Göndergesel (gönderim) işlevi: Dil dışı dünyadaki nesne ve durumların anlatılması ve betimlenmesi sırasında gerçekleşir.

4. İlişki aracına, kanala yönelik ilişki işlevi: Dil aracılığı ile ilişki kurmada, bu ilişkinin sürdüğünü doğrulamada, bu ilişkiyi uzatmada ve kesmede gerçekleşir. Örneğin; karşımızdakinin iletişimimin sürdüğünden emin olmak için yönelttiği sesim geliyor mu, dinliyor musun? Biçimindeki sorular verilebilir.

5. Üstdilsel işlev: Dille ilgili konuşma ve yazıların yanı sıra dilin gündelik yaşamdaki kullanımında sık sık kullanılır: şaka söyledim. / daha açık anlatabilir misin?..... gibi.

6. Şiirsel işlev: Bu işleve edebi işlev, estetik işlev ya da sanat işlevi adları da verilmektedir. Özelliği dinleyici ya da okuyucuyu etkilemektir. (Toklu, 2003: 25-26).

7. Jakobson'un ortaya koyduğu ve yukarıda saydığımız tüm bu işlevsel özellikler **Orhun Yazıtlarında** mevcuttur. Dolayısıyla **Yazıtları** yalnızca bir nutuk metni olarak görmek mümkün görünmemektedir. "Türklerin ilk nasihat-namesi" olarak kabul ettiğimiz **Orhun Yazıtlarında** hitap biçimleri ve anlatım özelliklerinin tonu yazıtlar baştan sona okunduğunda ritmini ve ahengini de korumaktadır. Baştan itibaren vurgu ve tonlamalar gerek ikilemelerin, eş anlamlı kelimelerin gerekse de soru sorma biçimleri ile diri tutulmuştur.

Tüm bu anlatım öğeleri, hitap biçimleri ve vurgular kutsal kitapların dilini akla getirmektedir. Tüm kutsal kitaplarda yazıtlarla ortak olarak göze çarpan noktalar; sesleniş biçimleri, farklı kişi ya da toplumlara hitap edilmesi, tekrarlarla sağlanan dikkat yoğunluğunun devamı ve daha önce de belirttiğimiz gibi önce bir olayın anlatılması ardından bu hadiseden çıkartılması gereken dersler üzerinde durulması, nasihat kalıpları ve sıklıkla rastlanan emir gibi noktalardır. Konuyu kutsal kitaplarla örneklendirirsek:

Kur'an⁷

“Ey imana erişenler; Allah’a ve onun elçisine karşı duyarlık, bağlılık gösterin ve artık onun mesajını işitmiş bulunduğumuz hâlde O’ndan yüz çevirmeyin” (Enfal Suresi, 20. ayet.)

Bakara suresinde ise; Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’in hikâyelerinin anlatılmasının ardından *“Allah’tan iyi mi biliyorsunuz? Allah tarafından kendisine verilen bir delili örtbas edenden daha zalim kim olabilir?”* diye soru sorulmaktadır. (**Bakara Suresi**, 140. ayet)

“Ey, insanlar...” (Bakara Suresi, 21. ayet)

“Ey İsrailoğulları...” (Bakara Suresi, 40. ayet)

“Siz ey imana erişenler...” (Enfal Suresi, 15. ayet)

“Ey peygamber....” (Mümtehine Suresi , 12. ayet)

Ahkaf suresinde anlatılan hadiselerin ardından *“...öyleyse (ey inananlar) kalpleri azim ve kararlılıklar dolduruluş olan bütün peygamberler gibi sıkıntılara karşı sabırlı olun ve onlara sabırla katlanın.”* şeklinde nasihatte bulunmaktadır. (**Ahkaf Suresi – 35. Ayet**)

İncil⁸

“³²Eğeryalnız sizi sevenleri severseniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile kendilerini sevenleri sever. ³³Size iyilik yapanlara iyilik yaparsanız, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile böyle yapar. ³⁴Verdiğiniz geri almak umudunda olduğunuz kişilere ödünç vererseniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile verdikleri kadarını geri almak koşuluyla günahkârlara ödünç verirler. ³⁵Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın, hiçbir karşılık beklemeden ödünç verin. Alacağınız ödül büyük olacak, en yüce Olan’ın oğulları olacaksınız. Çünkü O, nankör ve kötü kişilere karşı iyi yüreklidir. ³⁶Babanız merhametli olduğu gibi, siz de merhametli olun.” (İncil, Luka – 32-36, 6. Bölüm: Sept Günü Sorunu)

“Ama beni dinleyen sizlere şunu söylüyorum: düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin. ²⁹Bir yanağınıza tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Abanızı alandan mintanınızı da esirgemeyin. ³⁰Sizden bir şey dileyen herkese verin, malınızı alandan onu geri istemeyin. ³¹İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın.” (Matta: 5. bölüm: 28-31)

⁷ **Kur'an-ı Kerim**'den alınan ayetler Muhammed Esed'in **Kur'an** tercümesinden ve tefsirinden alınmıştır.

⁸ **İncil**'den verilen örnekler İncil.com adresinden alınmıştır uzantıları kaynakça verilmiştir.

Tevrat

1. *Tevrat: 1. RAB Avram'a, "Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git." dedi, (Tevrat-tekvin-bap12:1)*⁹

2. *Lut kendine Şeria Ovası'nın tümünü seçerek doğruya doğru göçtü. Birbirlerinden ayrıldılar.*

3. *Avram Kenan topraklarında kaldı. Lut ovadaki kentlerin arasına yerleşti, Sodom'a yakın bir yere çadır kurdu.*

4. *Sodom halkı çok kötüydü. RAB'be karşı büyük günah işliyordu.*

5. *Lut Avram'dan ayrıldıktan sonra, RAB Avram'a, "Bulunduğun yerden kuzeye, güneye, doğruya, batıya dikkatle bak." dedi,*

6. *Gördüğün bütün toprakları sonsuza dek sana ve soyuna vereceğim.*

7. *Soyunu toprağın tozu kadar çoğaltacağım. Öyle ki, biri çıkıp da toprağın tozunu sayabilirse, senin soyunu da sayabilecek.*

8. *Kalk, sana vereceğim toprakları boydan boya dolaş.*

9. *Avram çadırını söktü, gidip Hevron'daki Mamre meşeliğine yerleşti. Orada RAB'be bir sunak yaptı.*

Zebur

Mez.4: 2 – Ey insanlar, ne zamana dek Onurumu utanca çevireceksiniz? Ne zamana dek boş şeylere gönül verecek, Yalan peşinde koşacaksınız? (Zebur: Mezmur 4-2)

Mez.2: 10 – Ey krallar, akıllı olun! Ey dünya önderleri, ders alın!

Mez.2: 11 – RA'be korkuyla hizmet edin, Titreyerek sevinin.

Mez.2: 12 – Oğulu öpün ki öfkelenmesin, Yoksa izlediğiniz yolda mahvolursunuz. Çünkü öfkesi bir anda alevlenir. Ne mutlu O'na sığınanlara! (Zebur: Mezmur 2-10/12)

Daha önce de belirttiğimiz gibi **Orhun Yazıtları**'nda incelenecek herhangi bir şey sadece başlık edilen konu ile değil, çok taraflı olarak birçok yönden ele alınmalıdır. Örneğin yazıtların fiziksel durumları, aralarındaki inşa ve yapısal benzerlikler veya farklılıklar da yazılı metinler kadar önem taşımaktadır.

Bu noktada kitabelerin bir kaplumbağa kaidesinin üzerine oturtulması da manidardır. Şüphesiz bu kaplumbağa kaidesi sonsuzlukla açılabilir. Ancak bir

⁹ **Tevrat**'tan alınan örneklerin adresleri wikipedia.org adresinden alınmıştır uzantıları kaynakçada verilmiştir.

kağanın örneğin, aslan gibi güç, erk, iktidar sembolü bir hayvanı ya da birçok yerde Türklerin sembolü olan kurt ya da at gibi hayvanları değil de bu sembollerden uzak üstelik oldukça yavaş hareket eden bir hayvanı tercih etmesi önemlidir. Kaplumbağanın sonsuzluk anlamını kabul edersek, bir *nutukta*, şahlanan iktidarı temsil edecek öğeler yerine sonsuzluğu temsil eden bir şeklin tercih edilmesi önemlidir. Bu konular doğrudan bildiri konumuzla ilgili olmadığından burada ayrıntılara inmiyoruz.

Çalışmamızda yazıtlarda yer alan ve/veya almayan ünlemler iki şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Morfolojik Ünlem

Morfolojik ünlemden kastımız açıkça ifade edilen ünlemlerdir. “ey, hey, ay, ooo...” gibi biz bu sesleri duyduğumuzda ya da bu harfleri gördüğümüzde ünlem olduklarını açıkça anlayabiliriz.

2. Semantik Ünlem

Semantik ünlemler ise, morfolojik ünlemler gibi sesler, harfler ya da kelimelerle ifade edilmeyen ancak vurgunun, tonlamanın, metindeki ilgili kısımların yapısından dolayısıyla anlamlarından kendilerinin ünlem olarak kullanıldığını anladığımız kelimelerdir. Örneğin; *bak, durmazsan, unutma, Allah* gibi sözcükler ünlem olmamalarına rağmen ses tonlaması ve vurgunun ayarlanması ile ünlem hâline gelebilirler.

Bu noktada Orhun yazıtlarında yukarıda morfolojik ünlem olarak tanımladığımız ünlemlerden, özellikle nutuk metinlerinde ya da birine seslenir, hitap ederken kullanılan *ey* ünlemi yer almamaktadır. Bundandır ki, Talat Tekin birçok yerde parantez içerisinde *ey* ünlemini koyarak bunun bir hitap ve ünlem olduğuna dikkat çekmiştir:

KT G – 6 süçig : sabıña : yemşak : agısıña : arturup : üküş : türük : bodun : öltüg : türük : bodun : ölsikig :

KT G – 6 çin halkının tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün! (Ey) Türk halkı, öleceksin!

KT G – 7 türük : bodun : ölsikig

KT G – 7 (ey) Türk halkı, öleceksin!

BK K – 8 sabımda : igid bargu : türük : begler : bodun : bunı : eşidiñ : türük : bodunug : tirip : il tutsıkiñın : bunta : urtum : yañılıp : ölsikiñin : yeme : bunta urtum : neñ neñ sabım erser : beñgü taška : urtum : añar körü : biliñ : türük : amtı : bodun : begler : bödke : körügme : beglergü : yañıultaçı : siz.

BK K – 8 sözlerimde yalan var mı! (Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu işitin! Türk halkının dirilip (nasıl) devlet sahibi olacağını buraya hak ettim; yanılıp (nasıl) öleceğini de buraya hâkettim. (Söyleyecek) her ne sözüm (var) ise (bu) ebedi taşa hakettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin. (Ey) şimdiki Türk halkı (ve) beyleri, bu devirde (bana) tabii olan beyler, (sizler) mi yanılacak, hata edeceksiniz?

Kitabelerde *ey* ünlemi ve başka bir morfolojik ünlem de kullanılmamıştır. O dönemde hiçbir ünlemin olmadığı düşünülemez. Nitekim Necmettin Hacıeminoğlu ‘Türkçe’de Edatlar’ kitabında örneğin “*ay*” ünleminin Eski Türkçe’de kullanıldığını belirterek örnek metin olarak **Oğuz Kağan Destanı**’nı verir. (Hacıeminoğlu: 1992: 295) Bu örnek Eski Türkçe’de ünlemlerin var olduğu savını bilgi hâline getirmektedir. Ancak bu noktada “Oğuz Kağan Destanı’nın 13. yüzyılda yazıya geçirilmiş” olduğunu hatırlatmakta fayda bulunmaktadır. (Elçin, 1993: 75) Gabain ise **Eski Türkçe’nin Grameri**’nde ünlem konusunda şu bilgileri verir: “*Cümlelerin başında veya vurgulanan kelimelerin sonunda yer alan ünlemleri Eski Türkçe’de tanır. Ayrıca başlı başına anlamları olmayan edatlar da vardır. Kelime teşkili unsurlarında çok, ayrı kelimelerin sonlarına gelmeleriyle ayrılırlar. Bunlar, çeşitli kelimelerin sonuna gelebildiklerinden dolayı son eklerden de değildirler. Bu edatlardan bazıları son ekler gibi, kendilerinden önce kelime ile ünlü uyumuna girerler; diğerleri bağımsızdırlar. “Son ek” ile edat arasındaki sınırın nasıl kaygan olduğunu, **tüg** “gibi”nin farklı durumları gösterir: **nütüg** yanında **nü tüg** “nasıl?” **antüg** yanında **anütüg** “onun gibi öyle.”* Ayrıca Gabain, Eski Türkçe’de geçen ünlemler olarak *a*, *ya*, *ay*, *äy* örneklerini verir. (Gabain, 2003: 104) Ancak Gabain’in verdiği örnekler Uygurca metinlere aittir.

Ünlemlerin dilin doğuşu teorileri içerisinde yer alması, insanların doğa ile ilişkisinde sevinç, korkma, hayret gibi tepkilerini bugün de olduğu gibi bir anlamlı bir kelime kullanmadan tek başına anlamsız sözlerle ve elbette vurgu ve tonlama ile ifade edilmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu saydıklarımızın arasında vurgu ve tonlama büyük önem taşımaktadır. Nitekim söz konusu ünlem olduğunda, vurgu da değişmektedir. Talat Tekin “zarflar (belirteçler), ünlemler ve abartma sıfatları dışındaki kelimeler, başka bir deyişle, isimler (adlar ve sıfatlar), zamirler (adıllar), sayı adları ve çok heceli yalın eylem gövdeleri ayrı olarak ele alınmalı ve bunlarda birleşik değilse, vurgunun son hece üzerinde olduğu belirtilmelidir.” (Tekin, 2005: 424) demekle konuya açıklık getirmektedir. Morfolojik ünlemler, günümüzde olduğu gibi elbette yazıtların yazıldığı dönemde de yaşamaktaydı ve kullanılıyordu. Öyleyse neden yazıtlarda morfolojik ünlem kullanılmamıştır? Talat Tekin’in de belirttiği gibi morfolojik ünlemde tonlama, vurgu ve ses tonunun değişmesi önemlidir. Oysa yazıtların yazılı metinler olması bu şansı ortadan kaldırmaktadır. Örneğin yukarıda da örneğini verdiğimiz gibi *Türk bodun* sözüne ses tonlaması ve vurgusundaki çeşitlilik ile alıcının çeşitli

ve farklı anlamlarda anlayabileceği şekilde, sevgi, hayret, öfke, aşağılama gibi anlamlar katabilir ve aslında kelimeleri değiştirmeden kelimeleri değiştirmiş oluruz. Şüphesiz bir şiir ya da roman gibi yazılı metinlerde de eser bir kitleye okunmadan yazılı hâlinde morfolojik ünlemlerin kullanılması olağandır. Bu noktada, morfolojik ünlemler ya Orhun yazıtlarına hiç konu olmamıştır ya da aslında metinde morfolojik ünlem ya da ünlemler vardır. Bizim gördüğümüz biçimde *ey*, *hey* gibi bu gün kullanılan haliyle olmasa da ekleşmiş bir şekilde morfolojik ünlemlerin kullanılması muhtemeldir ya da çok daha zor bir şey yapılarak söz sanatları ve tekrarlar, soru sormalar, zaman kiplerinin değiştirilmesi gibi yollarla metnin okuyuşuna kıvraklık kazandırılmış ve okur metni *ey* gibi morfolojik ünlemler yazılmamış hâlde okurken, *ey* yazılmış gibi tonlama ve vurgu yapmak zorunda bırakılmıştır. Burada, metinlerin okunmasında ve anlamlandırılmasında birçok noktanın ihtilaflı olduğunu söylemekte fayda olduğunu görüyoruz. Geçmiş yıllardan bu güne devam eden ve farklı okuma ve anlamlandırma durumları içerisinde bu güne kadar görünmeyen morfolojik ünlemler fark edilebilir.

Semantik ünlemler ise, morfolojik ünlemlerden farklı olarak metin içerisinde bol tekrarlarla verilmiştir. Örneğin *şüphesiz* anlamındaki **erinç** kelimesinin böyle bir işlevi olması söz konusu edilebilir. *Erinç* kelimesinin bir paragraf içerisinde sıklıkla tekrar edilmesi ve bu tekrarların özellikle cümle sonunda olması, bir semantik ünlem etkisi yaparak, inandırıcılığın ve dikkatin satırların üzerinde yoğunlaşmasını sağlamaktadır.

KT D – 3 bilge : kagan : ermiş : alp : kagan : ermiş : buyrıkı yeme : bilge ermiş erinç : alp ermiş erinç : begleri : yeme : bodunı yeme : tüz ermiş :

KT D – 3 (Onlar) akıllı hükümdarlar imiş, cesur hükümdarlar imiş; (emirleri altındaki) kumandanları da akıllı imişler **şüphesiz**, cesur imişler **şüphesiz**. Beyleri ve halkları da barış ve uyum içinde imişler **şüphesiz**. Onun için devleti öylece yönetmişler **şüphesiz**; devleti yönetip yasaları düzenlemişler

KT D – 4 anta kisre : inisi kagan :

KT D – 4 Ondan sonra, erkek kardeşleri hükümdar

KT D - 5 bolmuş erinç : oğlıtı : kagan bolmuş erinç : anta : kisre : inisi : eçisin teg : kılunmaduk erinç : oğlu : kañın teg : kılunmaduk erinç : biligsiz :

Kagan : olurmuş erinç : yablak : kagan : olurmuş erinç : buyrukı : yeme : billigsiz ermiş erinç : yablak ermiş erinç :

KT D – 5....olmuşlar **şüphesiz**, oğulları hükümdar olmuşlar **şüphesiz**. Ondan sonra erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamış **şüphesiz**, oğulları babaları gibi yaratılmamış **şüphesiz**. Akılsız

*Hakanlar tahta oturmuş **şüphesiz**, kötü hakanlar tahta oturmuş **şüphesiz**. (Onların) kumandanları da akılsız imişler **şüphesiz**, kötü imişler **şüphesiz**.*

Burada yazıtlardaki noktalamalara dikkat edilirse *erinç* kelimesi her kullanımında kendisinden önceki fiille beraber olarak noktalanmıştır. Yani: *erinç*: şeklinde değil: *kagan bolmuş erinç*: olarak bölünmüşlerdir.

Bunların yanı sıra **Orhun Yazıtları**’nda kimlere seslenildiği ve bu seslenmelerde öncelik sıralaması yapılıp yapılmadığı konusu da önem taşımaktadır. **Köl Tigin Yazıtı**’nın birinci satırında hitap edilen kitle şöyle sıralanmıştır:

KT G – 1 teñri teg : teñride : bolmuş : türük : bilge : kagan : bu ödke : olurtum : Sabımın : tüketi : eşidgil : ulayu : iniygünüm : oğlanım : biriki : uguşum : bodunum : biriye : şadapıt begler : yıriya : tarkat : buyruk : begler : otuz

KT G – 1 ben tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk bilge hakan, bu devirde tahta oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim, (ve) oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım, sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkanlar (ve) kumandan beyler, Otuz(tatar.....

KT G – 2 tokuz oguz : begleri : bodunı : bu sabımın edgüti : eşid : katıgdı : tñla

KT G – 2 Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin.

Yine **Bilge Kağan Yazıtı**’nın girişinde de aynı sırlama ile karşılaşırız

BK K – 1 ben tanrı gibi ve tanrıdan olmuş Türk bilge hakan, bu devirde tahta oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin, önce siz erkek kardeşlerim ve oğullarım, birleşik boyum ve halkım

Sıralamaya *önce* kelimesi ile başlanması ve önceliğin erkek kardeşlere verilmesi elbette bir kağan dilinin gereğidir. Devlet erkânının en önemli kısmını oluşturan erkek kardeşlerin, erkek olmalarının önemi Türk toplumunda tartışılmaz konulardandır. Ayrıca erkek kardeşlerin gelecek kağanlar arasında olması ya da kağan olacak şahıslara babalık yapma vasıfları da soy devam ettirileriyle ayrı önem kazanmaktadır. Devlet yönetimi içerisinde erkek çocuklara ve akrabalara verilen önem aldıkları görevlerle de gözler önüne serilmektedir. Nitekim Sadettin Gömeç “**Kök Türk Tarihi**”nde; “İl-Teriş Kagan, Ötüken’de hâkimiyetini tesis ettikten sonra, kardeşi Kapgan’ı şad, To-si-fu’yu da yabgu tayin etmişti. Bilge de amcası Kapgan Kagan tahta çıktığında Tarduş Şad ilan edilmişti. Kapgan Kagan aynı zamanda küçük oğlunu İni İl-Kagan, kardeşi To-si-fu’yu da Sol Şad yapmıştı.” (Gömeç, 1999: 97) Bu noktada hiyerarşi sıralaması bizi yanıltmadan “oğullar” hitabı ile devam etmektedir. Oğullar da yukarı da belirttiğimiz gibi

hem soy devam ettirici hem de hükümrانlık “veliahdı” (Gömeç:, 1999: 102) olarak önemlidirler. Daha sonra çember genişlemekte; boy ve halk sırlamasının ardından yakın halklara da seslenilmekle, seslenilen kitle genişletilmektedir.

Bu sırlamanın dışında bunun kadar geniş bir sıralama yazıtlarda görülmez. Seslenmenin en çok kullanıldığı kitle ise Türk halkıdır. Türk halkına sesleniş tek başına veya beylerle birlikte **Kül Tigin** ve Bilge Kağan Yazıtlarında toplam 20 kez kullanılmıştır.

Türk halkı seslenişinin ardından tercih edilen kullanım “*Türk beyleri ve halkı*” olmuştur.

KT G – 10 yok : çıgan . bodunug : koop kuubratdım : çıgan : bodunug : bay kılım : az bodunug : üküş : kılım : azu bu sabımda : igid bargu : türük : begler : bodun : bunu eşidiñ : türük bodun tirip : il tutsıkıñın : bunta : urtum : yañılıp : ölsikiñin : yeme

KT G – 10 yoksul (ve) fakir halkı hep derleyip topladım: fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım. Yoksa bu sözümde yalan var mı? (Ey) **Türk beyleri (ve) halkı**, bunu işitin! Türk (halkı) yaşayıp devlet sahibi olduğunu buraya (taş üzerine) hakkettim; yanılıp öleceğini de

BK D – 33 men iniligü bunça başlayı kazanmasar türük bodun ölçeçi erti yok boltaçı ertütürük begler bodun ança sakının ança bilin oguz bodun.....ıdamyın tiyin süledim

BK D – 33 ben erkek kardeşimle beraber bu kadar önderlik edip çalışmasa ve muvaffak olmasa idim Türk halkı ölecek idi, yok olacak idi. **Türk beyleri ve halkı** şöylece düşünün (ve) şöylece bilin: Oğuz halkı göndermeyeyim diye sefer ettim.

“Türk Beyleri” hitabı ise tek başına bir kez Kül Tigin yazıtında kullanılmıştır:

KT D – 34 tegdükin türük begler koop bilirsiz ol süg anta yok kışdımız

KT D – 34 hücum ettiğini, (ey) **Türk beyleri**, hepiniz bilirsiniz. O orduyu orada yok ettik.

“Türk halkı ve beyleri” hitabı başına şimdiki kelimesiyle vurgu yapılarak da bir kez **Bilge Kağan Yazıtı**’nda bir kez de Kültigin yazıtında kullanılmıştır:

BK K – 8 sabımda igid bargu türük begler bodun bunu eşidiñ türük bodunug tirip il tutsıkıñınbunta urtum yanılıp ölsikiñin yeme bunta urtum neñ neñ sabım erser bengü taşka urtum añar körü biliñ türük amtı bodun begler bödke körügme beglergü yañıltaçı siz.

BK K – 8 sözlerimde yalan var mı? (Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu işitin! Türk halkının dirilip (nasıl) devlet sahibi olacağını buraya hak ettim; yanılıp (nasıl) öleceğini de buraya hakkettim. (Söyleyecek) her ne sözüm (var) ise (bu)

ebedi taşa hakkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin. **(Ey) şimdiki Türk halkı (ve) beyleri**, bu devirde (bana) tabii olan beyler, (sizler) mi yanılacak, hata edeceksiniz?

KT G – 11 bunta : urtum : neñ neñ : sabım : erser : beñgü taşka : urtum : añar körü biliñ : türük : amtı : bodun begler : bödke körügme : beglergü : yañultacı siz :

KT G – 11 buraya hakkettim. (Söyliyecek) her ne sözüm var ise ebedi taşa hakkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin. **(Ey) bugünkü Türk halkı (ve) beyleri**, bu devirde bana itaat eden beyler, (sizler) mi yanılacaksınız?,

Türk halkı ve beyleri kullanımının yanı sıra “Oğuz beyleri ve halkı” kullanımı da Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında birer kez kullanılmıştır:

KT D – 22 ança kazanmış <ança> itmiş elimiz törümüz erti türük oguz begleri bodun eşidiñ üze teñri basmasar asra yır telinmeser türük bodun eliñin törüñin kem artatı udaçı erti türük bodun ertin

KT D - 22 onca zengin (ve) onca gelişmiş devletimiz vardı. **(Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı**, işitin! Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer (de) delinmedikçe, (ey) Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkıp bozabilirdi? (Ey) Türk halkı, (kötü huyundan) vazgeç

BK D – 18 ol ödke kuul kuullug küñ küñlög bolmış erti inisi eçisin bilmez erti oğlu kañin bilmez erti ança kazanmış ança itmiş ilimiz törümüz erti türük oguz begleri bodun eşid üze teñri basmasar asra yer telinmeser

BK D – 18 o devirde köleler (bile) köleli olmuş idi, cariyeler (bile) cariyeli olmuş idi. Kardeşler ağabeylerini bilmez idi. Onca zengin, onca gelişmiş devletimiz vardı. **(Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı**, işitin! Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer (de) delinmedikçe,

Bu kullanımların yanı sıra bir kez Kül Tigin yazıtında kullanılan “kutsal Ötüken dağları halkı” kullanımı da dikkat çekmektedir:

KT D – 23 ökün küregüñin üçün igidmiş bilge kaganıñın ermiş barmış edgü eline kentü yañultıg yablak kügürtüg yaraklıg kantan kelip yana eltdi sünüglüg kantan kelipen süre eltdi iduk Ötüken yış bodun bardıg ilgerü barıgma

KT D – 23 (ve) nadim ol! İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh devletine (karşı) kendin hata ettin (ve) nifak soktun. Silahlı (düşman) nereden gelip (seni) bozguna uğrattı (ve) dağıttı? Mızraklı (düşman) nereden gelip de (seni yerinden yurdundan) sürüp kaçırttı? **Kutsal Ötüken dağları halkı**, (yerini yurdunu bırakıp) gittin. Doğuya gidenler(iniz)

Bir şahıs ya da kitle ismi zikredilmeden sadece “*cahil kişiler*” demek suretiyle bir hitap da mevcuttur:

KT G – 7 yazı : koonayın tiser : türük bodun : ölsikig anta . ańıg kişi : ança : boşgurur : ermiş : irak erser : yablak : ağı birür : tip ança : boşgurur : ermiş : bilig bilmez : kişi : ol sabıg : alıp : yagru : barıp : üküş kişi : öltüg:

KT G – 7 ovasına konayım dersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş : “(Çinliler; bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir; yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir” deyip öyle akıl verirler imiş. (Ey) **cahil kişiler**, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip çok sayıda öldünüz.

Elbette her ne kadar isim verilmesi de daha önceki hitap şeklinden de anlaşılacağı üzere kastedilen Türk halkıdır. Denilenler yapılmazsa bir cahilliğin sergileneceği vurgulanmaktadır.

Ayrıca Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında birer kez;

KT G – 12 / BK K – 15 on ok : oglına : tatına : tegi : bunu : körü : bilin

KT G - 12 / BK K – 15 On-ok oğullarına (ve onlara tabi) yabancılara kadar (herkes) bunu görün (ve) öğrenin

denmiştir.

Ayrıca yazıtlarda tahribattan dolayı okunamayan kısımlarda bir şahıs ya da kitle ismi zikredilmeden ancak bizim iki şahıs eki kullanılması dolayısıyla başlangıcında bir isim ya da kitle zikredildiğini sandığımızı iki örnek bulunmaktadır.

BK K – 14 edgü körteçi sen ebime kirteçi sen buñsuz boltaçı sen.....

BK K – 14 iyilik göreceksin, evine gireceksin (ve) dertsiz olacaksın.....

BK K – 12 beglerig : bodunug

BK K – 13 yeme : igidin : emgetmeñ : tolkatman

BK K – 12 beyleri (ve) halkı

BK K – 13 da (iyi) besleyin; eza (ve) cefa etmeyin.....

İkinci örnekte başta *beyleri ve halkı* ifadesini görünce bunun yazıtlarda daha önce geçen *Türk, Oğuz beyleri ve halkı* tamlaması olduğu sanılmaktadır. Fakat *halkı da iyi besleyin* denmesi bu durumu ortadan kaldırmaktadır. Yine de burada hitabın beylere olduğu ve *halkların da iyi beslenmesinin ve eza, cefa edilmemesinin* öğütlendiği bir ihtimal olarak düşünülebilir.

Kül Tigin yazıtının sonu sayılabilecek güney yüzünde, yazıtın tamamında hitap edilen tüm kitleleri kapsarcasına;

KT G – 13 ... bengü taş : tokıtdım : bititdim : anı körüp : ança biliñ

KT G – 13 ...*ebedî taş hak ettirdim, yazdırttım. Onu görüp öylece bilin (ve öğrenin).*

denmiştir.

Son olarak Kül Tigin yazıtının güney-doğu yüzünde, yazıtın tamamındaki hitaplardan farklı olarak, devletin bekasını ve kurtuluşunu sağlayan kağanlara hitap edilmiştir. Bu hitapta da devlet büyüklerinin olumlu vasıfları sayılmış ve onlar için iyi dileklerde bulunulmuştur.

Igar oğlanıñızda taygunuñızda yegdi igidür ertigiz uça bardıgız teñride tirigdekiçe

(halkınızı) değerli evladınızdan, tay (gibi) oğullarınızdan daha iyi besliyor idiniz. Uçup gittiniz. Gök(lerde de) hayattaki gibi (olasınız).

Yazıtlarda genel olarak, her kitleye ihtiyacına göre nasihatlerde bulunulmuş ve gerekli şekillerde ihtar edilmişlerdir. Bu noktada ayrı bir konu olarak Orhun yazıtlarında hitap edilen kitlelere hangi fiiller ve duygular ya da nasıl bir üslupla hitap edildiği, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtının aynı satırları dışında neden bu hitapların tercih edildiği ve bu hitap şekillerinin söylemlerindeki benzer ve farklı duygular ve buna benzer sorular ele alınabilir.

Yazıtlar içerisinde hiçbir hitap şeklinde doğrudan bir “kadın” kelimesi, morfolojisi zikredilmez. Ancak yazıtlarda kız kardeşlerden, prenseslerden bahsedilmekte ve *katun* kelimesi geçmektedir. Bu noktada, kadınlardan bahsedilmesine rağmen hitaplarda doğrudan kadınlara seslenilmemesi, yazıtları bir kağanın yazdırması nedeniyle; bu durumun erkek dilinin hâkimiyetinden kaynaklandığı akla getirmektedir.

Bir diğer konu ise, yazıtlarda ayrıntıya inerek aslında ne söylendiğine büyüteçle bakılmasıdır. Yukarıda saydığımız hitap şekillerinin ardından ismi sayılan bu kitlelerden ne istenmektedir ve istek ya da öneriler hangi fiillerle, gösterenle ifade edilmiştir? Bu gösterenlerin ifadesi ünlemlerin ortaya çıkması açısından da önemlidir. Bu önem, noktalama işaretlerinin kullanılmadığı o dönemde Talat Tekin’in günümüz Türkçesine aktardığı bazı cümlelerin ardından ünlem işareti koyması ile de gösterilmiştir.

Bu konuda yazıtlardaki emir şekilli kullanımlar dikkat çekici çoğunluğa sahiptir.

En çok kullanılan emir ifadeli fiil, yazıtların tamamının bir hitap biçimi olarak algılanmasına da yardımcı olan *eşid-* gösterenidir. *Eşid-* göstereni hitap ögesi olarak üç farklı biçimde kullanılır:

eşidgil:

KT G – 1 Sabımın tüketi eşidgil

KT G – 1 Sözlerimi baştan sona **işitin**

eşidiñ:

KT G – 10 : türük : begler : bodun : bunu eşidiñ?

KT G – 10 (Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu **işitin**

KT D - 22 erti türük oguz begleri bodun eşidiñ

KT D - 22 (Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, **işitin!**

BK K – 8 türük begler bodun bunu eşidiñ!

BK K – 8 (Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu **işitin!**

eşid:

KT G – 2 tokuz oguz : begleri : bodunı : bu sabımın edgüti : eşid : katıgdı : tınla

KT G – 2 Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice **işitin** (ve) sıkıca dinleyin.

BK D – 18 türük oguz begleri bodun eşid.

BK D – 18 (Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, **işitin!**

Özellikle *eşidgil* göstereninin bir kez kullanılması ve bu kullanımın yazıtların giriş niteliğinde olan ilk satırında bulunması dikkat çekicidir. Elbette emir ifadesinin hem -*gil* eki ile hem de eksiz olarak bir arada kullanılması söz konusu edilebilir, ancak burada bir soru olarak araştırılması gereken konu; yazıtların yazıldığı ve sonrasındaki dönem eserlerinde -*gil* ekinin kullanım şeklinin, vurguyu arttırma aracı olarak kullanılıp kullanılmadığı konusudur. Zira yukarıda örnek olarak verilen *eşid* fiilinin üç ayrı kullanımı da ikinci şahısa yöneliktir. *Eşidin* ve *eşid* arasındaki fark birinin tekil diğerinin ise çoğul olarak kullanılmasıdır. Oysa *eşidin* ve *eşid* fiillerinin kullanımından önce yer alan hitap şekilleri her iki kullanımda da çoğuldur. *Sen işit* diye kullanılan durumda sen yerine hitap edilen kitle *dokuz oğuz beyleri ve halkıdır*. Öyleyse, burada *eşidin* kullanımının tercih edilmesi gramatik açıdan daha doğru sayılabilirdi. Oysa *eşid* şeklinin tercih edilmesi emir kullanımını çoğul bir hitaba rağmen kuvvetlendiren bir şekil gibi görünmektedir. *Eşid* kullanımının ardından *katıgdı tınla* tamlaması gelir ki bu tek bir kullanım olarak geçer. Öyleyse burada vurgu hem emirle hem de iki yakın anlamlı fiilin kullanılması ile sağlanmıştır. *İyice işitin ve sıkıca dinleyin*, demekle adeta ünlemde ve seslenişte boş nokta bırakılmamaktadır.

Bilin göstereni de sıklıkla kullanılan fiillerdendir. Aşağıda örneklerini vereceğimiz *bilin* göstereninin kullanıldığı satırlarda önemli olan ve *bilinmesi* istenen öge *bengü taşlardır*. *Bengü taşların* sonsuzluğu, bu taşlara yazılanlara bakılarak, sık sık okunarak öğrenilmesi ile sağlanmış olacaktır. Zira yazılması gereken her şey yazıtlara yazılmıştır ve hitap edilen kesimlerden bir beklenti olarak buralara her bakıldığında ayrı bir anlam çıkacağı gibi veya farklı zamanlardaki okumalarla farklı anlamlar ve faydalar sağlanabileceği duygusuyla *her ne sözüm var ise buraya yazdım buna bakıp öğrenin* denmektedir. ,

KT G – 11 bunta : urtum : neñ neñ : sabım : erser : beñgü taşka : urtum : añar körü biliñ : türük : amtı : bodun begler : bödke körügme : beglergü : yañultaçı siz :

KT G – 11 *buraya hakkettim. (Söyliyecek) her ne sözüm var ise ebedi taşa hakkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin. (Ey) bugünkü Türk halkı (ve) beyleri, bu devirde bana itaat eden beyler, (sizler) mi yanılacaksınız?,*

BK K – 8 sabımda : igid bargu : türük : begler : bodun : bunı : eşidiñ : türük : bodunug : tirip : il tutsıkıñın : bunta : urtum : yanılıp : ölsikiñin : yeme : bunta urtum : neñ neñ : sabım erser : bengü taşka : urtum : añar körü : biliñ : türük : amtı : bodun : begler : bödke : körügme : beglergü : yañultaçı : siz

BK K – 8 *sözlerimde yalan var mı! (Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu işitin! Türk halkının dirilip (nasıl) devlet sahibi olacağını uraya hak ettim; yanılıp (nasıl) öleceğini de buraya hakkettim. (Söyleyecek) her ne sözüm (var) ise (bu) ebedi taşa hakkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin. (Ey) şimdiki Türk halkı (ve) beyleri, bu devirde (bana) tabii olan beyler, (sizler) mi yanılacak, hata edeceksiniz?*

BK K – 15 on-ok oğluña tatıña tegi bunı körü biliñ bengü taş tokıtdım..... tokıtdım bititdim bunı körüp ança biliñ ol taş barkin.....

BK K – 15 *on-ok oğullarına (ve onlara tabi) yabancılara kadar (herkes) bunu görün (ve) öğrenin. Ebedi taş hakkettirdim.....hakkettirdim (ve) yazdırttım. Bunu görün (ve) öylece öğrenin. (O) taş tapınağını.....*

BK D – 33 men iniligü bunça başlayı kazanmasar türük bodun ölçeği erti yok boltaçı erti türük begler bodun ança sakının ança bilin oguz bodun idamyin tiyin süledim

BK D – 33 *ben erkek kardeşimle beraber bu kadar önderlik edip çalışmasa ve muvaffak olmasa idim Türk halkı ölecek idi, yok olacak idi. Türk beyleri ve halkı şöylece düşünün (ve) şöylece bilin : Oğuz halkı göndermiyeyim diye sefer ettim.*

Yalnızca en son örnekte yani Bilge Kağan yazıtının doğu yüzündeki 33. satırda geçen **ança sakının ança bilin** şekli önemlidir. Burada bilmenin yanı sıra düşünülmesi de istenmektedir. Bu noktada bir ayrıntı olarak **ança** kelimesinin üzerinde durmak gerekmektedir. Zira birçok bilim adamı gibi Talat Tekin de **ança** kelimesini *şöylece* diye tercüme etmiştir. Ancak Osman Nedim Tuna bu kelimenin *enç(ç)e* şekliyle kabul edip okuyarak **sulh içinde rahatlıkla** anlamını vermektedir. (Tuna, 1993-1995: 78)

Bir diğer emir ise Türk halkının vazgeçmesi gereken kötü huyları üzerinedir.

Türük bodun ertin

(Ey) Türk halkı, (kötü huyundan) vazgeç

BD – 19 erti Türük bodun ertin ökün

Türk halkı, (bu huyundan) vazgeç (ve) nadim ol!

Sonuç olarak, yer kısıtlaması dolayısıyla sınırlı bir biçimde ele alamaya çalıştığımız **Orhun Yazıtları**ndaki hitap biçimlerinin toplumsal dilbilim açısından analizi konusunda söylediklerimiz ancak bir giriş olarak kabul edilebilir. Hitap biçimleri konusu, doğrudan bir kişi ya da kitleye hitabın yanı sıra soru ekleriyle vurgunun arttırılması ve dolaylı olarak bir ünlemin sağlanması, ikinci şahıs dışındaki şahısların hitap biçimlerindeki yeri gibi konular burada ele alınamamıştır. Ayrıca, hitap biçiminin oluşturulmasında bir yol olarak ele almaya çalıştığımız emir şekilli kullanımlara ek olarak; (tıpkı soru ekiyle dolaylı bir ünlemin sağlanması gibi) şart kipiyle kurulan cümlelerin, gelecek zaman ekiyle verilen hükümlerinin de emir telakki edilip edilemeyeceği konusu ve örneğin *idi: asla, hiç* gibi yargı kelimelerinin vurgu ve ünlem oluşturmadaki yeri yine sayfa sınırlandırılması nedeniyle incelenememiştir.

Sonuç olarak, **Orhun Yazıtları** ünlemleri ve hitap biçimlerini baştan sona var eden bir üslupla yazılmıştır. **Yazıtların** tamamının bir hitap unsuru olması yazıtların yalnızca dil açısından değil tarihi ve sosyolojik açıdan da önemini arttırmaktadır. Sosyal bilimlerin her alanında olduğu gibi dil de tek başına ve bağımsız bir alan olarak ele alınamaz. Orhun yazıtları, gerek incelemeye çalıştığımız konu çerçevesinde gerekse diğer konu başlıklarının sağlıklı sonuçlara ulaşmasını sağlayabilmek adına; tarihçiler, coğrafyacılar, taş uzmanları, sosyologlar, sosyo-antropologlar, din tarihçileri ve bu saydığımız alanların alt dallarında yazıtların kapsadığı alanlara ait bilginlerle birlikte yeniden, tekraren ve farklı bakış açılarıyla bir kez daha keşfedilmelidir.

KAYNAKÇA

Aksan, D., (1971), **Kelime Bilimi ve Anlambilimi Ölçütlerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları 1: Kavram**

Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, TDAY-Belleten, s. 253-261.

-----, (2000), **Türkçenin Sözcük Varlığı**, Ankara, Engin Yayınevi.

Başkan, Ö., (1968) “İnsan Dilinin Doğuşu”, **TDAY-Belleten**, s. 143-156.

Corballis, M.. (2003) **İşaretten Konuşmaya (Dilin Kökeni ve İşlevi)**, İstanbul, Kitap Yayınevi.

Elçin, Ş., (1993) **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B., (1994) “Köl Tigin Yazıtları Bir Nutuk Metni midir?” **TDAY-Belleten**, s. 31-39.

Ercilasun, A. B., **Tarihten Geleceğe Türk Dili**, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/7.php>.

Foucoul, F, (1994) **Kelimeler ve Şeyler- İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Kitabevi.

Gabain, A. V., (1959) “Eski Türkçe’nin Yazı Dili”, **TDAY- Belleten**, s. 311-329.

-----, (2003) **Eski Türkçe’nin Grameri**, Ankara, TDK.

Gömeç, S., (1999) **Köktürk Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları.

Hacıeminoğlu, N., (1992) **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar.

Johanson, L., (2002) Çev: Nurettin DEMİR – Emine YILMAZ, **Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler**, Ankara, Grafiker Yayınları.

Kafesoğlu, İ., (2002) **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Kıran, A- Kıran, Z.,(2002) **Dilbilime Giriş**, Ankara, Seçkin Yayınları.

Korkmaz, Z., (1994) “Yazılı Devirlerdeki Gelişmelere Göre Eski Türkçe’nin Yaşı”, **TDAY-Belleten 1989**, TDK Yayınları, Ankara.

-----, (1995) **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, 2 Cilt, Ankara, TDK Yayınları (Cilt 1).

-----, (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara, TDK Yayınları.

Kur’an-Kerim Tercümesi, ESED, M., (2000) **Kur’an Mesajı Meal-Tefsir**, İstanbul, İşaret Yayınları.

Ölmez, M., (1998) “Eski Türkçe’nin Sözlükleri”, **Kebikeç Dergisi**, Sayı: 6, s; 119-123.

Şirin, H., (2004) “Türkçede yaz- ‘yazı yazmak’ Fiili Üzerine”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı: 634, s., 563-571.

Tekin, T., (1988) **Orhon Kitabeleri**, Ankara, TDK, 3.

-----, (2005) **Makaleler 3-Çağdaş Türk Dilleri**, Ankara, Grafiker Yayınları

Tenişev, E. R., (1982-1983) “Eski Türklerde Edebi Bir Dil Var mıydı?”, **TDAY- Belleten**, s. 157-161.

Tezcan, s., (1978), “En Eski Türk Yazı Dili ve Yazını”, **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, Ankara, Türk Tarih Kurumu yayınları, s. 271-324.

Toklu, O., (2003) **Dilbilime Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınları.

Tuna, O. N., (1997) **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dili’nin Yaşı Meselesi**, Ankara, TDK.

-----, (1993-1995) **Ekin Ara İdi Oksuz Kök Türk Ança Olurur Ermiş (KT,D, 2- 3) İbaresini Üzerine**, TDAY – Belleten, Ankara, s. 77-81.

Zerzan, J., (2000) **Gelecekteki İlk**, Kaos Yayınları, İstanbul.

----- (1999), **Türk Gramerinin Sorunları II**, Ankara, TDK.

WEB

<http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/7.php>

İncil

http://www.incil.com/doc/incil_html/frame1.html

http://www.incil.com/doc/incil_html/frame1.html

Tevrat

http://tr.wikisource.org/wiki/Eski_Ahit/Tekvin/BAP_12

http://tr.wikisource.org/wiki/Eski_Ahit/Tekvin/BAP_13

Zebur

<http://www.yazgemisi.com/zebur/520-mezmur-4-a.html>

<http://www.yazgemisi.com/zebur/522-mezmur-2-a.html>

TÜRKÇE İÇİN BİR SIKLIK ANALİZİ PROGRAMI

OKTAY, Melek*-KURT, Atakan**-KARA, Mehmet***

TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

İki kelime ile *metin analizi* olarak nitelendirebileceğimiz uygulamalar, birçok bilim dalında değişik bağlamlarda ortaya çıkmaktadır. İşletmecilikte içerik ve doküman yönetimi uygulamalarını, doğal dil işlemede metin özetleme ve makine çevirisini, veri madenciliğinde doküman sınıflama ve gruplamayı, dilbilgisinde okunabilirlik analizini buna örnek olarak verebiliriz. Benzer yüzlerce uygulama ve teknoloji mevcuttur. Metin analizi, temelde *sıklık analizine* dayanmaktadır. Sıklık analizi; metin içerisindeki değişik ses, ek, kelime vb. dil öğelerini saydırarak göreceli ve mutlak istatistiklerin elde edilmesidir. Başta İngilizce olmak üzere önde gelen Batı dilleri için sıklık analizi uygulamaları önceden geliştirilmiştir. Bildiğimiz kadarıyla Türkçe için şu ana kadar sağlıklı bir sıklık analizi programı ortaya konulup yaygın olarak kullanılır hâle gelmemiştir. Türkçe yapı olarak eklemeli bir dil olduğundan İngilizce için hazırlanmış uygulamalar ile Türkçe metinlerin sıklık analizi yapılamamaktadır. Türkçe hem alfabesi ve fonetiği hem de morfolojisi ve cümle yapısı açısından farklı bir dil olduğu için sıklık analizi bakımından bu dilin ayrıca ele alınması gerekir. Sunacağımız bildiride bir Türkçe sıklık analizi uygulamasının geliştirilme süreci işlenecektir. Bu bağlamda Türkiye Türkçesi ve bazı Türk lehçelerini de destekleyecek olan bu uygulamanın geliştirilme süreci içerisinde yer alacak *gereksinim analizi ve arayüz tasarımı* konuları dikkate sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğal dil işleme, bilgisayarlı dilbilim, Türkçe, Türk lehçeleri, metin analizi, sıklık analizi.

ABSTRACT

Text analysis is an important tool used in many applications in a diverse spectrum of fields such as document management applications in business administration, text summarization and machine translation in natural language processing, document classification and clustering in text data mining, readability analysis in linguistics. Many other applications using text analysis can be found in the literature. Text analysis is based on the frequency and the important statistical characteristics of various textual elements such as phonemes, affixes, words in

* Fatih Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, e-posta: moktay@fatih.edu.tr

** Fatih Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, e-posta: akurt@fatih.edu.tr

***Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, e-posta: mkara@fatih.edu.tr

texts. Many frequency analysis studies for English and other Western languages have been done and applications based on these studies have been developed in the West. To the best of our knowledge, there is not a commonly-used well-established application for the frequency analysis of Turkish texts. Because Turkish is an inflectional language, the frequency analysis applications developed for English is not appropriate for Turkish. Since Turkish has its own phonetics, morphology and syntax, her frequency analysis has to be studied on its own. We will put forward the development process of an frequency analysis application cuurenly being developed for Turkish texts in this paper. In this context we will emphasize the requirement analysis and graphical user interface stages of the applicaiton which will also support some of the dialects of Turkish language.

Key Words: Natural language processing, computational linguistics, Turkish, Turkic languages, text analysis, frequency anlysis.

GİRİŞ (MAHİYET, FAYDA)

Zaman içerisinde değişik sebeplerden ses, yapı, anlam değişikliklerine uğrayan Türkçede meydana gelen değişiklikleri, kalabalık metin kümelerini (corpora) inceleyerek analiz edebiliriz. Bu analizin en önemli dayanak noktası; belirlenen metin kümelerindeki ses, hece, kelime vs. sıklıklarını ortaya koymak olacaktır. Bu sıklıkları belirlemek, bir araştırmacının kısa zamanda tek başına altından kalkabileceği bir iş değildir. Günümüzde Türkçenin temel metinlerinin birçoğu bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Yeni üretilen metinler ise ya doğrudan bilgisayar ortamında veya internette oluşmakta ya da kısa zamanda sayısal ortama geçirilmektedir. Dolayısıyla bilgisayarlı bir Türkçe sıklık çalışması, metin analizlerinde hem süreyi çok azaltacak, hem de hataları en aza indirecektir. Ayrıca sonuçlar sayısal ortamda oluşturulacağı için elde edilen veriler başka bilgisayar uygulamaları ve kişiler tarafından daha ileri söz dizimi ve anlam analizleri için doğrudan kullanıma hazır olacaktır.

Benzer programlar İngilizce ve diğer diller için geliştirilmiş olsa da bu programların Türkçe için kullanılmasında bazı önemli engeller bulunmaktadır. Türkçenin alfabesi, sesleri, heceleme kuralları, kelime (kökler, ekler) ve cümle yapısı İngilizce ve diğer dillerden farklıdır. Bu sebeplerden dolayı yabancı diller için geliştirilmiş uygulamalar Türkçe metinler için kullanılamamakta, kullanılsa da tam ve güvenilir sonuç almak mümkün olamamaktadır.

Bu programın geliştirilmesinin ana amacı, Türkçe metin örgüsü içerisindeki sayısız özelliği, bilgisayar yardımı ile tespit etmek; yalnızca Türkçe öğretimi ve araştırmalarına değil, aynı zamanda iş yönetiminden psikolojiye kadar birçok alandaki değişik çalışmalara yardımcı olmaktır. Klâsik tarzda bunları yapmak, oldukça güç ve zaman alıcı bir iştir. Bundan dolayı geliştirilecek bilgisayar uygulamasıyla anadili Türkçe olanlar için ses, hece, kelime öğretimi

daha kolaylaşacak; yabancılara Türkçe öğretiminde kolaylıklar sağlanacak; diğer alanlarda ise içerik analizleri daha rahat yapılır hâle gelecektir.

Öte yandan karmaşık metin örgüsü içerisinde kısa sürede elde edilebilecek isabetli analizler sayesinde dil öğretimi konusunda yazılacak kitaplarda yeni verileri ortaya koymak mümkün olabilecek, bu yolla Türkçenin değişik açılardan araştırılmasına katkı sağlanabilecek, üniversitelerin yanı sıra lise ve dengi okullarda Türkçe dil bilgisi öğretiminin verimliliği artacaktır.

Bilgisayarın yaygınlaşması ile her alanda olduğu gibi dil alanında da bilgisayarlı uygulamaların sayısının zaman içerisinde çoğalacağı muhakkaktır. Bilgisayarın hız, saklama kapasitesi ve hata yapmaması gibi özelliklerinden dolayı Türkçe öğretiminde ve Türkçe araştırmalarında da kullanım alanları bulması, geliştirilen bu tür programlar sayesinde mümkün olacaktır.

Bir metin içerisindeki harf, hece, ek, kelime gibi birimlerin sıklık analizleri; metin ve yazarı hakkında daha detaylı yorumların yapılabilmesine imkan sağlar. Yani metin analizinin daha sağlıklı yapılmasına yardımcı olur. Aynı analiz; bir metin değil de bir metin kümesi (corpus) üzerinde yapıldığında ise, Türkçenin belirli bir alanına (edebiyat, siyaset vb.) veya belirli bir zaman dilimine ya da belirli bir yaş grubuna ait özelliklerin incelenmesinde de faydalı olacaktır.

Bu uygulama, önde gelen bazı Türk lehçelerinde de kullanılabilecek tarzda geliştirildiğinde, ileride Türk lehçeleriyle ilgili daha kapsamlı çalışmalara örnek ve taban teşkil edebilir. Örnek olarak; bir ileri aşamada tarihî ve çağdaş Türk lehçelerini bilgisayarla işleyebilen; ses, yapı ve cümle analizleri yapabilen bilgisayar destekli çalışmalar ortaya konulabilir.

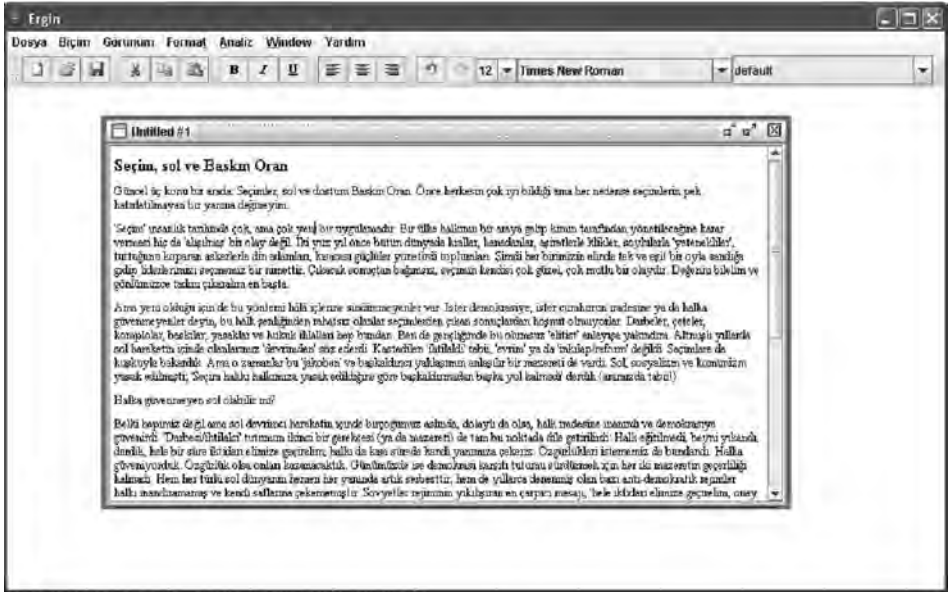
Geliştirdiğimiz bu program, Türk dil bilgisinden bahsedildiğinde adı ilk sıralarda anılan rahmetli Prof. Dr. Muharrem Ergin'in soyadıyla anılacaktır: **Ergin**. Aslında biz, söz konusu programın adını **Ercilasun** koymayı düşünmüştük. Yaşayan önemli Türk dil bilginlerinden biri olan Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun'a bunu açtığımızda kendisi büyük bir alçakgönüllülük göstererek programa **Ergin** adını vermemizi istemiştir.

1. Geliştirilen Program: Girdi, Arayüz ve Çıktı (Input, GUI, Output)

Öncelikle geliştirilen bu program temel metin özelliklerini (dosya açma, dosya kapama, dosya kaydetme vs.) ve editör özelliklerini (kes, kopyala, yapıştır) desteklemektedir. Geliştirilen bu metin editörünün temel fonksiyonları Mila projesinden alındı [MILA] ve üzerine yapılan eklentiler ve iç mimarisinin iyileştirilmesi ile daha kullanışlı ve düzgün bir hale getirildi. Bu program “txt” ve “rtf” uzantılı metin dosya tipleri desteklemektedir. Bunun yanında herhangi bir kaynaktan kopyalanan metinlerin editörün açılan penceresine yapıştırılması ile de analiz yaptırılabilir. Geliştirilen programın arayüzü **Tablo 1**'de verilmiştir.

Söz konusu program, aynı anda birden fazla metin üzerinde çalışılabilir; istenilirse metinler birleştirilerek de tek bir metin hâlinde analiz edilip sonuçlar bir pencerede görülebilir. Bunun yanında, metinler birleştirilmeden her biri farklı bir metin şeklinde analiz edilip, sonuçlar farklı pencerelerde kullanıcıya gösterilebilir. Bu gibi seçenekler tamamen kullanıcının isteği doğrultusunda belirlenir ve buna göre işleme tabi tutulur.

Programı üç ana başlık altında ele almak istiyoruz: **Karakter, Hece ve Kelime.**

Tablo 1: Metin İşleme/Sıklık Analiz Programı Arayüzü ve Örnek Metin-I

1.1. Karakter

Karakter modülünde “Girdi” bölümü, işleme tabi tutulacak karakter ve metin tiplerini içermektedir. Kullanıcı, “Karakter Penceresi”nin “Girdi” bölümünde, Harfler kısmında işleme tabi tutacağı kesiti belirler. Bunlar, Türkiye Türkçesi alfabesinde bulunan karakterler veya alfabedeki karakterler ve noktalama işaretleri ya da sadece sayılması istenilen karakterler olabilir.

“Girdi” bölümünde, hangi metin üzerinde çalışma yapılacağının belirlenmesi gerekir. Bu, o esnada seçili olan metin ya da metinler olabilir. Karakter Penceresi, **Tablo 2’**de verilmiştir:

Karakter

GİRİŞ

Harfler

☐ Alfabedeki

☒ Alfabe + Noktalama İşaretleri

☐ Dokümanda Geçenler

☐ Seçili Olanlar

☐ Tiplerine Göre

☐ Verilenler

Metinler

☒ Hepsi

☐ Seçili Olanlar

☐ Derlem(Korpus)

ÇIKTI

Tablo İçerikleri

☐ Kelime İçi Sıklığı

☐ Hece İçi Sıklığı

☐ Tiplerine Göre

☐ Öğeyi Göster

☒ Sıklık

☒ Yüzde

☒ Sıra No

☐ Grafik

☐ Çubuk Şeklinde

☐ Pasta Şeklinde

☐ İstatistik

Kıstaslar

☒ Dokümanları Birleştirerek Çalış

☒ Küçük Harfleri Büyük Harfe Çevirerek Çalış

☐ Özel Karakterleri Gözardı Et

☐ Renklendirme Kullan

☐ Dosya Biçimlendir

☐ SOL

☐ XML

☐ CSV

☒ Sıralama Kriteri

☐ Alfabetik

☒ Sıklık

☒ Sıralama Yonu

☐ Küçükten Büyüğe

☒ Büyükten Küçüğe

Tamam **İptal**

Tablo 2: Karakter Penceresi

Çıktı olarak hesaplanacak fonksiyonlar, “Karakter Penceresi”nin alt kısmında yer almaktadır. Bu fonksiyonlar, sırasıyla şöyledir:

• **Harf Sıklığı**

Bir karakterin verilen metinde ne kadar sıklıkla kullanıldığını tespit etmeye yarar. **Tablo 1**’deki örnek metnin harf sıklığını gösteren kesit, **Tablo 3**’te verilmiştir:

HARF SIKLIĞI			
Sıra No	Karakter	Sıklık	Oran
1	E	117	11,48
2	İ	103	10,11
3	A	87	8,54
4	L	63	6,18
5	T	60	5,89
6	R	58	5,69
7	K	56	5,50
8	S	53	5,20
9	N	51	5,00
10	M	44	4,32
11	Ü	40	3,93
12	D	31	3,04
13	Y	29	2,85
14	U	26	2,55
15	I	25	2,45
16	B	19	1,86

Tablo 3: Harf Sıklığı

• Kelime İçi Sıklığı

Bir karakterin kelime içinde kaçınıcı sırada/sıralarda yer aldığını tespit etmeye yarar. **Tablo 1**’deki örnek metinde bulunan karakterlerin “kelime içi sıklığı”, **Tablo 4**’te gösterilmiştir:

KELİME İÇİ SIKLIK																					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	Toplam
E	9	23	5	14	14	4	19	2	8	9	5	3	1	0	1	0	0	0	0	0	117
İ	8	9	8	16	17	5	9	6	9	2	3	5	2	3	1	0	0	0	0	0	103
A	4	30	7	9	5	9	9	2	6	2	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	87
L	1	2	11	10	9	9	3	8	4	5	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	63
T	9	0	11	9	5	11	1	6	4	1	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	60
R	0	2	15	4	5	8	3	7	0	6	3	0	1	2	1	1	0	0	0	0	58
K	11	3	13	1	3	10	0	8	1	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	56
S	14	2	10	5	5	5	3	7	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	53
N	0	8	8	0	9	2	9	5	3	2	0	2	2	0	1	0	0	0	0	0	51
M	7	0	7	0	9	9	2	4	3	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	44
Ü	4	15	0	9	5	0	6	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	40
D	3	4	3	3	0	3	2	4	1	3	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	31
Y	10	1	4	4	1	6	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	29
U	0	7	0	5	1	2	1	1	5	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26
I	0	4	1	4	4	6	0	1	1	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	25
B	13	0	1	2	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19
F	13	0	2	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19

Tablo 4: Kelime İçi Sıklığı

• Hece İçi Sıklığı

Bir karakterin kelime içinde hecelerde kaçınıcı karakter olarak yer aldığını tespit etmeye yarar. Tablo-1’deki örnek metinde bulunan karakterlerin “hece içi sıklığı”, Tablo-5’te gösterilmiştir:

HECE İÇİ SIKLIĞI							
	1	2	3	4	5	6	Toplam
E	9	108	0	0	0	0	117
İ	8	95	0	0	0	0	103
A	7	80	0	0	0	0	87
L	48	0	15	0	0	0	63
T	54	0	5	1	0	0	60
R	29	1	28	0	0	0	58
K	30	2	24	0	0	0	56
S	39	2	12	0	0	0	53
N	16	5	29	1	0	0	51
M	27	0	17	0	0	0	44
Ü	4	36	0	0	0	0	40
D	31	0	0	0	0	0	31
Y	27	0	2	0	0	0	29
U	0	26	0	0	0	0	26
I	0	25	0	0	0	0	25
B	19	0	0	0	0	0	19
F	19	0	0	0	0	0	19

Tablo 5: Hece İçi Sıklığı

• Tiplerine Göre

Ünlü ve ünsüzlerin türlerine göre sıklığını tespit etmeye yarar. **Tablo 1**’deki örnek metinde bulunan karakterlerin türlerine göre sıklığı, **Tablo 6**’da gösterilmiştir:

TIPLERİNE GÖRE HARF SIKLIĞI

Sesli Karakter Sayısı	:	419
Sessiz Karakter Sayısı	:	548
Sesli --> Kalın	:	152
Sesli --> İnce	:	267
Sesli --> Düz	:	332
Sesli --> Yuvarlak	:	87
Sesli --> Geniş	:	225
Sesli --> Dar	:	194
Sessiz --> Sedalı	:	333
Sessiz --> Sedasız	:	215
Sessiz --> Sürekli	:	367
Sessiz --> Süreksiz	:	181
Sessiz --> Akıcı	:	245
Sessiz --> Sızıcı	:	122
Sessiz --> Patlayıcı	:	181
Sessiz --> Dudak	:	69
Sessiz --> Diş Dudak	:	35
Sessiz --> Diş	:	199
Sessiz --> Diş Dudak	:	15
Sessiz --> Ön Damak	:	206
Sessiz --> Art Damak	:	13
Sessiz --> Gırtlak	:	11

Tablo 6: Tiplerine Göre Ünlü-Ünsüz Sıklığı

Bunların yanında karakterlerin sıra numarası, sıklığı ve oranı da kullanıcının isteği doğrultusunda hesaplanabilir. İstatistik seçeneğinde ise metin içerisinde toplamda kaç karakter olduğu, bunlardan kaç tanesinin işleme tabi tutulduğu, toplamda kaç ünlü ve ünsüz bulunduğu hesaplanabilir.

“Kıstaslar” bölümünde, sonuç olarak ekranda gösterilecek öğelerin hangi kıstasa göre sıralanacağı belirlenir. Kullanıcı isterse sıklığa göre, isterse alfabetik sıraya göre bunları sıralayabilir. Sonuçlar ayrıca artan ya da azalan sırada listelenebilir. Kullanıcı isterse dokümanları birleştirerek ve küçük harfleri büyük harflere çevirerek de çalışabilir. Bunlara ek olarak sonuçların daha belirgin olarak görülebilmesi için “Renklendirme Kullan” seçeneği mevcuttur. Sonuçlar, satır satır farklı renkte gösterilerek daha anlaşılır bir hale getirilebilir. “Özel Karakterleri Göz Ardı Et” seçeneği de alfabe dışı bazı özel karakterlerin, sıklık analizi yapılmadan metin içerisinden ayıklanmasına yarar.

2.2. Hece

Geliştirilen bu programın içerisindeki modül seçenekleri birbirlerine benzetilmektedir. Karakter modülünde olduğu gibi Hece modülü de “Girdi” ve “Çıktı” şeklinde iki bölümden oluşmaktadır (bkz.: **Tablo 7**). “Girdi” bölümünde bulunan Heceler kısmı içerisinde kullanıcı işlem yapacağı hece veya heceleri belirler. “Dokümandakiler” seçeneğini işaretlerse, metin içerisindeki bütün heceler üzerinde işlem yapmak istiyor demektir. “Verilenler” seçeneği işaretlenirse, kullanıcının belirlemiş olduğu hece veya heceler üzerinde işlem yapılır. Girdi bölümünde Metinler seçeneği, üzerinde çalışılacak olan metinlerin belirlenmesi için kullanılmaktadır. Kullanıcı seçeneğine bağlı olarak, editörde o esnada açık olan bütün metinler üzerinde veya o esnada seçili olan metin üzerinde işlem yapılabilir.

Tablo 7: Hece Penceresi

“Türkiye Sağlık ve Tedavi Vakfı tarafından kurulan Fatih Üniversitesi, 18.11.1996 tarihinde Dokuzuncu Cumhurbaşkanımız Sayın Süleyman Demirel tarafından eğitim - öğretime açılmıştır. On yedi üyesi bulunan Mütevelli Heyeti ile yönetilmektedir. Üniversitemiz, Büyükçekmece Kampüsü’nde Fen - Edebiyat, İktisadi ve İdari Bilimler, Mühendislik Fakülteleri, Fen ve Sosyal Bilimler Enstitüleri ve İstanbul Meslek Yüksekokulu; Ostim Kampüsü’nde Tıp Fakültesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Yüksekokulu, Sağlık Bilimleri Meslek Yüksekokulu ve Ankara Meslek Yüksekokulu ile eğitim – öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

1997-1998 akademik yılında Büyükçekmece Kampüsü’nde eğitim-öğretim başlayan Fatih Üniversitesi; Fen - Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi sosyal tesisleri ve öğrenci yurtlarıyla modern bir eğitim ortamına sahiptir. Sosyal tesis binasında kütüphane, sinema salonu, kafeterya, yemekhane, kitabevi, kırtasiye, terzi, kuaför ve internet kafe bulunmaktadır. Fakültelerin bünyesinde kurulan laboratuvarlarda eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra araştırma çalışmaları da sürdürülmektedir.”

Tablo 8: Örnek Metin II

Hece için “Çıktı” bölümünde, Tablo-8’deki örnek metin kullanılmıştır. Heceler için hesaplanabilecek tablolar ve bunların örnek çıktıları ise aşağıda verilmiştir.

• Hece Sıklığı: Bu kısımda, analiz edilen metin öğeleri hecelerine ayrılıp kullanıcının isteğine bağlı olarak sıklığına göre veya alfabetik olarak sıralanabilir. Biz, sıklığına göre yapılmış bir sıralamayı **Tablo 9**’da gösterdik:

HECE SIKLIĞI			
Sıra No	Hece	Sıklık	Oran
1	te	16	3,82
2	si	12	2,86
3	fa	10	2,39
4	ri	10	2,39
5	le	10	2,39
6	de	9	2,15
7	ku	8	1,91
8	ve	8	1,91
9	ti	8	1,91
10	bi	8	1,91
11	tim	7	1,67
12	ta	7	1,67
13	da	7	1,67
14	e	7	1,67
15	ye	7	1,67
16	yük	6	1,43

Tablo 9: Hece Sıklığı

• Kelime İçi Sıklığı

Bu seçenekte isminden de anlaşılacağı üzere, hecelerin kelime içindeki sırasına göre sıklığı hesaplanır. Örnek olarak “tedavi” kelimesindeki “te”, kelimenin ilk hecesi; “da” ikinci hecesi ve “vi” de üçüncü hecesi olarak belirlenir. Hesaplanan bu bilgilerin tablo şeklinde sıralanmış biçimi Tablo-10’da verilmiştir. Tablonun en son sütunu, hecenin toplam sıklığını göstermektedir:

KELİME İÇİ SIKLIK																
Hece	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Toplam
te	3	1	6	1	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16
si	1	0	2	7	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
fa	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10
ri	0	1	2	3	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10
le	0	2	3	3	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10
de	1	2	1	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9
ku	3	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
ve	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
ti	0	4	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
bi	6	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
tim	0	1	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7

Tablo 10: Kelime İçi Hece Sıklığı

• Hece Tipleri Kelime İçi Sıklığı

Türkçede altı çeşit hece türü bulunmaktadır. Bu hece türleri ve örnekleri **Tablo 11**’de verilmiştir. Bu tablodaki **V – Ünlüyü (Vowel)** , **C – Ünsüzü (Consonant)** temsil etmektedir. Türkiye Türkçesi’ndeki alıntı kelimelerin hece tipleri, çok azı hariç (tren vb.), Türkçe hece tiplerine benzemektedir:

Hece Tipleri	Örnek
V	a, e, ı, i, o, ö, u, ü
VC	at, aç, iş...
CV	ba, be, bı...
CVC	bel, gel, köy, tır...
VCC	alt, üst, ırk...
CVCC	kurt, yurt, renk, Türk...

Tablo 11: Türkçe Hece Tipleri

Örnek olarak verilen metnin “hece tipleri kelime içi sıklığı” **Tablo 12**’de gösterilmiştir.

HECE TIPLERİ KEİME İÇİ SIKLIĞI																
Hece Türü	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Toplam
V	16	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	21
VC	12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
CV	62	63	43	44	18	5	3	0	0	0	0	0	0	0	0	238
CVC	31	44	45	14	4	5	1	0	0	0	0	0	0	0	0	144
VCC	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
CVCC	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2

Tablo 12: Hece Tipleri Kelime İçi Sıklığı

• **Hece Uzunluğu Kelime İçi Sıklığı:** Hece uzunluğu, hecenin sahip olduğu karakter sayısını göstermektedir. Örnek metnin “hece uzunluğu kelime içi sıklığı”, **Tablo 13**’te verilmiştir:

HECE UZUNLUĞU KELİME İÇİ SIKLIĞI																
Harf Uzunluğu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Toplam
1	18	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	21
2	74	63	43	44	18	5	3	0	0	0	0	0	0	0	0	250
3	33	44	45	14	4	5	1	0	0	0	0	0	0	0	0	146
4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tablo 13: Hece Uzunluğu Kelime İçi Sıklığı

• **Hece Uzunluğu Sıklığı:** Hece uzunlukları (harf sayısına göre) ve bu hece uzunluklarına ait sıklık, **Tablo 14**’te gösterilmiştir:

HECE UZUNLUĞU SIKLIĞI	
Hece Uzunluğu	Sıklık
4	2
3	146
2	250
1	21

Tablo 14: Hece Uzunluğu Sıklığı

• **Hece Tipi Sıklığı:**

Tablo 11’de belirtilen hece tiplerinin örnek metin için hesaplanan sıklıkları **Tablo 15**’te gösterilmiştir.

HECE TİPİ SIKLIĞI	
Hece Tipi	Sıklık
V	21
CVC	144
CV	238
CVCC	2
VC	12
VCC	2

Tablo 15: Hece Tipleri Sıklığı

3.1. Kelime

Bu uygulamadaki en kapsamlı kesit, kelimeler bölümüdür. Kelimelerle ilgili pencere, **Tablo 16**'da gösterilmiştir. Bu pencere, daha önceki hece ve harf penceresiyle bazı ortak özellikler içermektedir.

Tablo 16: Kelime Penceresi

Bu kısımda, öncelikle hangi metinde kelimelerin hangi özelliklerine göre bir çalışma yapılacağına karar verilmesi gerekir. Bu aşamadaki önemli fonksiyonlar ve bunların **Tablo 8**'deki örnek metne göre çıktılarının bir bölümü aşağıda verilmiştir.

• Kelime Sıklığı

Metin içerisindeki kelimelerin sıklık ve oranlarını tespit etmeye yarar. Örnek metne ait kelime sıklığı, **Tablo 17**'de gösterilmiştir:

KELİME SIKLIĞI			
Sıra no	Kelime	Sıklık	Oran
1	VE	8	5,97
2	YÜKSEKOKULU	4	2,99
3	EĞİTİM	4	2,99
4	FAKÜLTESİ	4	2,99
5	BİLİMLER	3	2,24
6	MESLEK	3	2,24
7	FEN	3	2,24
8	SOSYAL	3	2,24

Tablo 17: Kelime Sıklığı

• Harf Sayısı Sıklığı

Kelimelerin içerdikleri harf sayısına göre sıklıklarının belirlenmesini sağlar. **Tablo 8**'de verilen metindeki kelimelerin harf sayısına göre sıklığı, **Tablo 18**'de verilmiştir. Örnek olarak; 16 ve 15 harfli 3'er adet kelime bulunmaktadır:

HARF SAYISI	
Harf Sayısı	Sıklık
16	3
15	3
14	2
13	2
12	5
11	13
10	5
9	17
8	18
7	7
6	20
5	11
4	6
3	7
2	12
1	2

Tablo 18: Kelimelerin Harf Sayısına Göre Sıklığı

• Hece Sayısı Sıklığı: Kelimelerin içerdikleri hece sayılarına göre sıklıklarını tespit etmeye yarar. Bununla ilgili çıktı, **Tablo 19**'da verilmiştir:

HECE SAYISI SIKLIĞI	
Hece Sayısı	Sıklık
7	4
6	6
5	12
4	36
3	30
2	23
1	15

Tablo 19: Kelimelerin Hece Sayılarına Göre Sıklığı

• Kelime Kökü Sıklığı

Yapım ve çekim eklerini ayıklayarak kelime kökü sıklığının bulunmasını sağlar. Bu çıktı, stilistik çalışmalarında son derece önemlidir. Örnek metnin kelime kökü sıklığı, **Tablo 20**'de gösterilmiştir:

KELİME KÖKÜ SIKLIĞI	
Kelime Kökü	Sıklık
hemşire	1
bünye	1
fen	3
baş	1
faaliyet	2
idari	2
edebiyat	2
heyet	1
bina	1
il	2
bir	1

Tablo 20: Kelimelerin Köklerine Göre Sıklıkları

• Ekler Sıklığı

Kelimelerin almış olduğu eklerin sıklığını belirler. **Tablo 21**'de örnek metinde geçen eklerin sıklığı verilmiştir. Bu tabloda yer alan eklerdeki büyük harfler, bir ekin farklı ünlü veya ünsüz (kalın/ince vb.) almış biçimlerini tek simgeyle göstermede kullanılır. Bu özel karakterlerin neyi ifade ettiği, dilci ve dilbilimciler tarafından bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse, **Tablo**'daki "lAr", metin içerisindeki "-lar" veya "-ler" eki yerine geçmektedir:

EKLER SIKLIĞI	
Ekler	Sıklık
yÄ	2
nHn	1
Hn	2
ndA	2
lA	1
yH	1
lHk	1
sH	3
yÄn	1
lAr	2

Tablo 21: Ekler Sıklığı

• Kelime Gövdesi Sıklığı

Kelime gövdesi, bir kelime kökünün yapım eki almış biçimidir. Örnek metne göre kelimelerin gövde sıklıkları, **Tablo 22**'de verilmiştir:

KELİME GÖVDESİ SIKLIĞI	
Gövde	Sıklık
başlayan	1
bünye	1
fen	3
faaliyet	2
hemşirelik	1
idari	2
edebiyat	2
heyet	1
bina	1
il	2
bir	1

Tablo 22: Kelime Gövdesi Sıklığı

SONUÇ VE GELECEKTE YAPILACAKLAR

Türkiye Türkçesi'ne ait metinlerdeki ses, hece, ek, kelime sıklıklarının analiz edecek bir uygulamanın geliştirilmesini amaç edinen bu çalışma, birçok dil örgüsünün incelenebilmesine imkan sağlayacak biçimde tasarlanmıştır.

Burada öncelikle Türkiye Türkçesi'nin sıklık analizi hedeflenmiştir. Diğer Türk lehçelerine ait sıklık analiz uygulamalarında ise, birikimlerimizin Türkiye Türkçesine göre daha kısıtlı olmasından dolayı bazı problemlerle karşılaşabileceğimizi; bunların bir kısmını başlangıçta, diğerlerini ise ilerleyen zamanlarda çözebileceğimizi ümit ediyoruz.

Sözü edilen çalışmanın başarısı, geliştirilen uygulamanın ne kadar iyi ortaya konduğu ve ne kadar iyi test edildiği kadar, kullanılan kaynakların (kök-ekler, morfolojik çözümleyici, sözlük vb.) ne kadar doğru bilgi içerdiğine de bağlı olacaktır.

Türkçe metinleri analiz eden bir uygulamanın Türkçenin değişik lehçelerinde yazılmış metinleri -uygulama bu işleme uygun hale getirildiğinde- işleyebilmesi mümkün olabilir. Çünkü Azerice, Türkmençe gibi bazı lehçeler Türkiye Türkçesi ile önemli oranlarda benzeşmektedirler. Bu çalışmanın ana amaçlarından biri de Türkçe metin işleme uygulamasına hiç olmazsa Türkiye Türkçesi dışında bir başka lehçede daha metin işleme özelliğini kazandırmaktır. Bu iş için Türkmençe düşünülmektedir. Çünkü Türkmençe, hem Türkiye Türkçesine yakın bir lehçedir hem de bu lehçe üzerine yaptığımız/yaptırdığımız tezler ve bilimsel çalışmalarla gerekli altyapı bir dereceye kadar hazırlanmıştır. Lehçeler üzerine yapılmış çalışmaların sınırlı olmasından dolayı, bunlarla ilgili sıklık analizlerinin Türkiye Türkçesi için yapılan sıklık analizlerine göre bazı yönlerden eksikliklerinin bulunması doğaldır. Fakat uygulama genişletilebilir olarak geliştirileceği için diğer lehçelerin zaman içerisinde programa eklenmesi gerekli bilgi birikimi ortaya çıktığında kısa zaman içerisinde yapılabilecektir.

Şu ana kadar, sözü edilen uygulamanın harf, hece ve kelime kısmı gerçekleştirildi. Bu uygulamaya ileride cümle ve paragraf kısmı da eklenecektir. Program yeni geliştirildiği için bazı eksiklikler bulunabilir. Bu eksiklikler, denemelerden sonra düzeltilecektir.

KAYNAKÇA

Adalı, O., (2004), **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, Papatya Yayıncılık, Ankara.

Banguoglu, T., (2000), **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ergin, M., (1998), **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Eryiğit, G.-Ofłazer, K., (2006), “Statistical Dependency Parsing of Turkish”, **Proceedings of EACL 2006 11th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics**, Trento, Italy, April.

Göz, İ., (2003), **Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Jukka, K. K., (2006), **Unicode Explained**, O’Reilly, New York.

Karaman, L., (1997), **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ofłazer, K., (1994), “Two-level Description of Turkish Morphology”, **Literary Linguistic Computing**, 9, 137-148.

Tantuğ A. C.-Adalı, E., Ofłazer, K., (2006) “A Prototype Machine Translation System Between Turkmen and Turkish”, **Proceedings of the Turkish Artificial Intelligence and Neural Networks**, TAINN 2006, Muğla, Turkey.

Tekcan, A.-Göz, İ., (2005), **Türkçe Kelime Normları**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

The Official Unicode Web Site: <http://unicode.org>.

The Resource Bundle Class: [http://java.sun.com/j2se/1.4.2/docs/api/java /util/ResourceBundle.html](http://java.sun.com/j2se/1.4.2/docs/api/java/util/ResourceBundle.html)

TÜRKÇEDE GEREKLİLİK KİPİ

ORUÇ ASLAN, Birsal

KUZEY KIBRIS/NORTH CYPRUS/СЕВЕРНЫЙ КИПР

ÖZET

Türkçede bulunan haber kiplerinin yanı sıra tasarlama kipleri de günümüze kadar bir takım değişikliklere maruz kalmıştır. Tarihi süreç içerisinde değişik şekiller gereklilik fonksiyonunu üstlenmiştir. Kutadgu Bilig’de “*kerek fiil+sa*” veya “*fiil+gu kerek*” gibi yapılarla ifadesini bulan bu kip, günümüz Oğuz grubu lehçelerinde *-malı* şeklinde kullanılmaktadır. Ancak bu lehçelerde dahi gerekliliği anlatan yapı bununla sınırlı değildir. Bugün “*fiil+mali+şahıs eki*” yerine kullandığımız “*fiil+mastar (ma)+ iyelik ekleri gerek/lazım*” yapısını Türkçede nereye oturabiliriz? Bu şekillere günümüze kadar olduğu gibi isim cümlesi gözüyle mi bakacağız, yoksa “*fiil+makta+bildirme ekleri*” kalıplaşmasına yeni bir şimdiki zaman çekimi dediğimiz gibi, bu şekilleri de farklı bir gereklilik çekimi olarak mı kabul edeceğiz? Üstelik bunlar eskiden beri hemen bütün lehçelerde kullanıla gelen şekillerdir. Eğer bunları farklı bir gereklilik şekli olarak kabul edersek, bu yapıda kurulan cümlelerin öznesini ve yüklemine nasıl ayırmamız gerekecektir?

Bu bildiride bu sorulara cevap ararken, gereklilik kipinin tarihî süreç içindeki durumuyla, Karluk, Oğuz ve Kıpçak grubundan birer lehçede gereklilik için kullanılan yapılara da gidilecektir. Bu lehçelerdeki değişik yapılar ve bunların dildeki kullanımlarından örnekler de verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gereklilik, zorunda, lazım, gerek, şart, tasarlama kipleri, Türkçe.

ABSTRACT

The Necessitative Mood in Turkish

In Turkish language, besides the indicative moods, the modal suffixes have also been changed throughout time. Within the historical period, different structures have undertaken the function of the necessitative (conditional) mood. This mood which was formed as “*kerek verb+ sa*” or “*verb + gu kerek*” in Kutadgu Bilig, is nowadays used as *-malı* in Oğuz dialects. However, this structure, which expresses the necessities, is not only limited with this, even in these dialects. So, today, how the structure “*verb + infinitive (ma) + suffixes of possession gerek/lazım (need/must-have to)*” that is replaced by “*verb + makta + indicative mood*” can be positioned in Turkish? Are we going to see them as noun clauses as they are accepted until today, or are we going to accept them as a different

necessitative inflection bearing in mind that we call the form “*verb + makta + indicative suffixes*” as a new simple continuous tense inflection? Furthermore, these are the forms that are being used in almost all dialects since the year dot. If we accept them as a different necessitative structure, then how the subject and verb will be distinguished in the sentences structured in this way?

In this communiqué, while seeking answers to such questions, the necessitative (conditional) mood’s state within historical context, and the forms used as conditionals in one of each dialects of Karluk, Oğuz and Kıpçak, will be examined. Thus, examples concerning the forms in these dialects as well as their usage in language will be provided.

Key Words: Necessitative, required, must, have to, need, modal suffixes, Turkish language.

GİRİŞ

Türkiye Türkçesi’nde beş haber, dört tasarlama olmak üzere fiil üzerine getirilen dokuz kip eki bulunmaktadır. Bu şekillerden bazıları Eski Türkçe’den beri az bir değişikliklerle devam ede gelirken, bazıları (şimdiki zaman, gereklilik gibi) zaman içerisinde ortaya çıkmış olan yeni birtakım şekillerdir.

Türkçede gereklilik kipi bir oluşun, bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir (Korkmaz, 2003: § 563). Gereklilik kipinin ana işlevi, yapılması tasarlanan bir işin gerekli olduğunu bildirmektir. Ancak bu gereklilik emir biçiminde bir gereklilik değil, daha çok içten gelen, konuşana bağlı bir gerekliliğin ifadesidir. Bu kipten, gereklilik yerine getirilmediği takdirde bir sakınca doğacağı anlamı da çıkarılabilir (Korkmaz, 2003: § 564).

Türkiye Türkçesi’yle ilgili çalışmalarda gereklilik çekiminin *-mAlI* ile yapıldığı belirtilmiş, fakat *-mAk gerek*, *-mA + iyelik eki gerek*’li şekillere çok fazla yer verilmemiştir¹. Bununla birlikte, bazılarında “gereklilik anlamı *-mAk gerek*; *-mA lazım*; *mAk*, *-mA icap etmek* ile de karşılanabilir” şeklinde ifadelere yer verilmiştir (Zülfikar, 1980:125). Gencan Dilbilgisi’nde “Gereklilik Kipi” maddesinde not düşerek *Anlatıma gereklik kavramı şu biçimlerle de katılır: 1) İyelik (ad takımlarında tümlenen) takısı almış -me yapıtlı ad-eylemlerden sonra gerek (bütün çekimleriyle), lazım (dır...), icap et- yüklemeleri gelir ve 2) -mek’li*

¹ Bkz.: Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, § 563-564; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 496-499; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 396; Gülensoy, *Türkçe Dersleri*, s. 131; Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, s. 414; Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 224; Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 225; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 270; Koç, *Yeni Dilbilgisi*, s. 91; Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, s. 182; İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, s. 125; Türkyılmaz, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, s.107; Derya, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, § 619; Kaçar, *Türkçe Dilbilgisi ve Kompozisyon*, s. 53; Paçacıoğlu, *Türk Dili Dersleri*, s. 55; Toparlı ve diğerleri, *Türk Dili*, 1994; Yavuz ve diğerleri, *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, s.125; Korkmaz ve diğerleri, *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, s. 107; Bilgin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, s. 381; Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, s. 326.

eylemliler, ekeylemle çekimlenen zorunda sözcüğüyle öbekleşerek yüklem olur (Gencan, 1979: 287). demek ve bu öbekleri yüklem olarak kabul etmektedir. Z. Korkmaz *Türkiye Türkçesi Grameri*'nde Eski Anadolu Türkçesinde *-mA*, *-mA* mastar ekleri, *-sA* şart ve *-A* istek kipleri üzerine *gerek* kelimesi getirilerek gerekliliğin karşılandığından bahsetmiş, fakat bu şekillerin günümüzdeki durumlarına değinmemiştir (Korkmaz, 2003: § 563-565).

Eski Türkçe'de gerekliliği karşılayan özel bir ek bulunmamakla birlikte *-gU/-mİş/-mA* *kergek (kerek)* gibi şekillerle bu çekim karşılanmıştır (Clauson, 1972: 742; Özmen, 2003:179, § 5.1).

gerek kelimesi ve bu kelimeyle kurulan gereklilik yapıları her ne kadar Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında hak ettiği yeri bulamamışsa da, tarihi süreç içindeki durumu pek çok dilcinin dikkatini çekmiş, bu konuda müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi bizce M. Özmen'in Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumunda sunduğu "Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi" adlı bildirisi (Özmen, 2003). Özmen bu bildirisinde *gerek*, *gerek-* ve *gereklilik kipi* ilişkilerini Eski Anadolu Türkçesi açısından incelemiş ve örneklerle açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca bu bildirisinde *gerek* ismi ve *gerek-* fiilinin tarihçelerini de detaylı bir şekilde açıklamıştır. *Gerek* kelimesinin isim olarak kullanılmasının *gerek-* fiilinden çok daha önceye dayandığı da yine bu bildiride belirtilmiştir (Özmen, 2003: 177).

Bugün Oğuz grubu Türk şivelerinde kullanılan *-mAII* gereklilik ekinde başka *-mA* *gerek/lâzım*, *-mA* + *iyelik eki gerek/lâzım* gibi şekiller de gereklilik anlamında kullanılmaktadır. Hatta bu şekiller *-mAII*'dan çok daha eskidir (Özmen, 2003: 179, § 5).

Bir başka önemli çalışma da H. Koraş'ın "Türkiye Türkçesinde Gereklilik" adlı makalesidir (Koraş, 2005: 135-154). Koraş bu makalesinde Türkiye Türkçesi gramer kitaplarıyla bazı kompozisyon kitaplarını inceleyerek *gerek*, *lazım*, *icap etmek*, *zorunda* gibi yapılarla kurulan gereklilik üzerinde gerektiği kadar durulmadığını belirtmiş ve bu yapıların da bugün Türkiye Türkçesi gramerinde hak ettiği yeri bulması gerektiğini savunmuştur (Koraş, 2005: 137). Bu görüşüne katılmamak mümkün değildir ve bu çalışmada konuyla ilgili birkaç öneri getirilecek ve bu öneriler de bazı örneklerle açıklama yoluna gidilecektir. Örneklere ve önerilere geçmeden önce Türkçede gereklilik yapısının tarihçesi ve fonksiyonları hakkında bugüne kadar yapılmış çalışmalardan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

1. Gereklilik Kipinin Tarihçesi

Bugün Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanılan *-mAII* eki ile yapılan gereklilik kipinin tarihçesi hakkında M. Ergin; "Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında teşekküle başlamış, şekil eki olarak Osmanlıca içinde kullanış sahasına çıkmıştır.

-ma, *-me* fiilden isim yapma eki ile *-lı*, *-li* sıfat ekinin birleşmesinden türemiş olduğu anlaşılmaktadır. Ekin başlangıçta *-malu*, *-melü* şeklinde olması da bunu göstermektedir. Bu ek Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmış, fakat ilk zamanlarda bir partisip eki şeklinde fiil isimleri yapmak için kullanılmıştır: *gör-melü göz* ‘görülecek göz’, *öl-melü oğul* ‘ölesi oğul’ misallerinde olduğu gibi.” demektedir (Ergin, 1982: § 497).

gerek ile kurulan gereklilik yapılarının tarihçesi hakkında yine Özmen’in bildirisinde doyurucu bilgileri bulmaktayız. Ayrıca Eski Türkçe döneminden itibaren *kergek*, *kerek* şeklinde görülen kelimeyle kurulan yapıların gereklilik anlamını verdiğini metinlerden de takip edebilmekteyiz.

gerek kelimesi ilk defa Eski Türkçe döneminde *kergek* şeklinde isim olarak karşımıza çıkmaktadır. *kerge*- fiilinden *-k* isim yapma ekiyle kurulmuştur (Clauson, 1972:742, 743; Erdal, 1991:235; Tekin, 2000:92). Göktürk metinlerinde *kergek bol-* şeklinde “uçmak, Tanrıya yükselmek; vefat etmek” anlamını karşılayan bir birleşik yapı oluşturmuştur. Gök Tanrı inancına göre iyi insanlar yeryüzüne Tanrı tarafından gönderilen *ıduk* “kutsal” kişiler olarak, öldükten sonra da *kergek bol*urlar, yani uçarak Tanrıya yükselirler. Burada *kergek bol-* terimi “Tanrıya yükselmek; vefat etmek” anlamının yanı sıra bu yükselişin sebebi olarak “Tanrıya gerektiği için Tanrının yanına yükselmek” anlamını da düşündürmektedir.² *kerek* şekline ise Uygur (Clauson, 1972:742; Erdal, 1991:235) ve Karahanlı Türkçelerinde rastlanmaktadır (Arat, 1979: 239-241; Özmen, 2003: 177).

Özmen, *gerek-gereklilik ilişkisi* başlığı altında Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatayca dönemlerinden sonra Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki gereklilik yapısı hakkında bilgi verirken, daha önceki çalışmalardan da bahsetmektedir (Özmen, 2003: 179 § 5). *kergek* kelimesi Eski Türkçede mastarlardan, *-mİş*, *-gU* sıfat-fiillerinden ve şarttan sonra gelerek, “gereklilik” (Clauson 1972, 742; Gabain 1988, 83) bildirir. Vahit Türk ise *-gU* ekinin Eski Türkçede 7 temel işlevde kullanıldığını ve bu işlevlerinden birinin gereklilik bildirmek olduğunu tespit etmiştir (Türk 1995, 354).

Karahanlı Türkçesi’nde *-gU kerek*, *kerek fiil* + *-sA* yapıları gereklilik anlamını karşılar (Ercilasun, 1984:149-151; Hacıeminoğlu, 1996:193-194). Yine *-gU* tek başına da gerekliliği karşılamaktadır. Yalnız bu ekin kendinden sonra gelen *kerek* kelimesinin düşmesiyle gereklilik anlamını tek başına üstlendiği düşünülmektedir (Ercilasun, 1984:150). *Gerek*’le kurulan gereklilik anlamını veren yapılar özetle, Eski Türkçe’de *-mİş kerek*, *-sAr kerek*, *-gU kerek*, *-mAk kerek*; Karahanlı Türkçesi’nde *-gU kerek*, *kerek fiil* + *-sA*; Harezmi Türkçesi’nde *-mAk kerek*, *-mAkIn kerek*, *-sA kerek / kerek fiil* + *-sA*; Kıpçak Türkçesi *-mAk kerek*; Çağatayca *-sA kerek*; Eski Anadolu Türkçesinde *gerek*, *-sA gerek*, *-mAk gerek*, *-A gerek*, *-Up gerek*, *-mİş gerek* biçiminde kullanılmıştır (Özmen, 2003: 181, § 6).

² *kergek bol-* deyiimi edinilen bilgiye göre, Osman Nedim Tuna tarafından bir makalesinde ele alınmıştır. Ancak bu makaleye erişmem mümkün olmadı.

2. Türkiye Türkçesi'nde Gereklilik Kipi ve Gereklilik Bildiren Yapılar

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi *-mAII* ekiyle yapılır. Bu ek fiil üzerine gelir ve şahıs eklerini alarak çekime girer. Ekin asıl işlevi zorunluluk bildirmektir. Bu zorunluluk dışarıdan gelebileceği gibi kişinin kendisinden de kaynaklanabilir. Yapılmadığı takdirde sakınca doğuracağını düşündüren bir zorunluluktur bu. Olumsuz zorunluluk fiile *-mA-* olumsuzluk eki getirilerek yapılır. Bunun yanı sıra ekin dilek-istek, tahmin, ihtimâl-olabilirlik, emir, şart, tereddüt, önemsememe-umursamama, kendi kendine telkin, alay etme-ikaz, nasihat-öğüt verme-tavsiye, uyarı, hayret, şaşkınlık, kızgınlık, hiddet, kesinlik gibi anlamları da karşıladığı belirtilmektedir (Türkyılmaz, 1999: 106). Bu çalışmada bu işlevlerden sadece gerekliliği, yani zorunluluğu ilgilendiren yapılar ele alınmıştır. Aşağıda verilen örneklerde gerekliliğin kullanımıyla ilgili bazı hususlar dikkati çekmektedir:

2.1. *-mAII* ile İlgili Örnekler

Bilakis şimdi seninle o karanlık sevgiliye başka bir ana aramalıyız. (Yalnızız, 44)

Aramalıyız: Yüklem

Biz: (Gizli Özne)

Başka bir ana: Nesne

O karanlık sevgiliye: Yer Tamlayıcısı (Dolaylı Tümleç)

Seninle: Zarf

Bilakis şimdi: Zarf

Şimdi her zamankinden ziyade, Meral'in o gün öğleden sonra evde olup olmadığını bilmeliydi. (Yalnızız, 154)

Bilmeliydi: Yüklem

O: Gizli Özne

Meral'in o gün öğleden sonra evde olup olmadığını: Belirtili Nesne

Şimdi: Zarf

Her zamankinden ziyade: Zarf

Kızının masum olduğunu öğrenen ananın bu kederine ne mâna vermeliydi? (Yalnızız, 172) Öznesiz cümle, fakat bağlamdan *vermeliydik* anlamı çıkarılabilir.

Vermeliydi(k): Yüklem

Kızının masum olduğunu öğrenen ananın bu kederine: Dolaylı Tümleç

Ne mâna: Nesne

Kendimi ben sana sormalıyım. (Yalnızız, 186).

Sormalıyım: Yüklem

Ben: Özne

Sana: Dolaylı Tümleç

Kendimi: Belirtili Nesne

*Ne mi **yapmalı**? Şüphesiz, aşkımızı içimizden kemiren bu ikinciye **susturmalı** ve dışarıdaki müttefiklerine kulakları **tıkamalıdır**. (Yalnızız, 208)*

*Ne mi **yapmalı**? Öznesiz cümle, fakat bağlamdan **yapmalıyız** anlamı çıkmaktadır, yine **susturmalı** “susturmalıyız” ve **tıkamalı** “tıkamalıyız” anlamlarına gelmektedir.*

Yapmalı(yız): Yüklem

Ne (mi): Nesne

Susturmalı(yız): Yüklem

Aşkımızı içimizden kemiren bu ikinciye: Belirtili Nesne

Şüphesiz: Zarf

Ve: Bağlaç

Tıkamalıdır (Tıkamalıyız): Yüklem

Dışarıdaki müttefiklerine: Dolaylı Tümleç

Kulakları: Belirtili Nesne

*“İkincisi”ni emri altına alamayan ve susturamayan birincinin sevmeye kabiliyetinden ve sevilmeğe liyakatinden **şüphe etmeliyiz**. (Yalnızız, 208).*

Şüphe etmeliyiz: Yüklem

Biz: Gizli Özne

“İkincisi”ni emri altına alamayan ve susturamayan birincinin sevmeye kabiliyetinden ve sevilmeğe liyakatinden: Dolaylı Tümleç

*Bu akşam mutlak **gelmelisin**,... (Sinekli Bakkal, 164)*

Gelmelisin: Yüklem

Sen: Gizli Özne

Bu akşam: Zarf

Mutlak: Zarf

*Yani senin dediğin mülkiyet insan için de, eşya için de **olmamalı**. (Sinekli Bakkal, 236)*

Olmamalı: Yüklem

Senin dediğin mülkiyet: Özne

İnsan için de, eşya için de: Zarf

Fakat bunu Rabia hissetmemeli. (Sinekli Bakkal, 293)

Hissetmemeli: Yüklem

Rabia: Özne

Bunu: Belirtili Nesne

2.2. Diğer Örnekler

Dün akşam Rabia'nın anası ölmüş, Sinyor, kıza nasıl söylemeli (söylemeliyiz)?
(Sinekli Bakkal, 165)

Doktor çağırmalı (çağırmalıyız), boğazını derhâl göstermeli (göstermeliyiz)...
(Sinekli Bakkal, 231)

İnsanların geçtiği ihtiras merhalelerini böyle bir zihniyete nasıl anlatmalı (anlatmalıyım)... (Sinekli Bakkal, 237)

Mutlak Rabia'nın zihnini Tevfik'ten ayırmalı! (ayırmalıyım)... (Sinekli Bakkal, 245)

Fakat şimdi biraz daha çalışmalı (çalışmalıyım),... (Sinekli Bakkal, 245)

Olumlu yapıda kurulan bu çekimlerde dikkati çeken husus üçüncü şahıs çekimi gibi görünen bu yapılarda asıl muhatabın çoğunlukla üçüncü şahıs olmadığıdır. Bu yüzden ilk bakışta bu cümlelerin öznesiz cümle olduğu söylenebilir, fakat metnin bütünü dikkate alındığında, bağlamdan hareketle bu yapıların üçüncü şahsın dışında herhangi bir şahsa bağlanması gerektiği de görülür.

Bir diğer husus, edilgen çatılı yüklemlemlerle kurulmuş gereklilik cümlelerinde edilgen yapıdan dolayı işi yapan değil, yapılan işten etkilenenin özne durumuna geçmesidir. Bu cümlelerde fiilin fonksiyonu çok önemlidir. Geçişli fiillerin edilgen yapılarında özne bulunabilirken, geçişsiz fiillerin edilgen yapılarıyla kurulmuş cümlelerde özne bulunmamaktadır.

Bunların hepsi yarın erkenden irkab edilmeli,... (Sinekli Bakkal, 216)

et- fiili geçişli olduğu için *irkab edilmeli*'ye *kim irkab edilmeli?* diye sorduğumuzda cevap olarak *bunların hepsi*'ni görmekteyiz. Görüldüğü üzere bu cümlede işi yapan değil, işten etkilenen özne durumuna geçmiştir. Yani geçişli olan *et-* fiiline nesne olabilecek söz öbeği bu cümlede özne olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa cümlede *git-*, *gel-*, *ol-* gibi geçişsiz fiillerin edilgen yapıları kullanılsaydı, bu cümleler öznesiz olacaktı. Örnek olarak:

*En geç saat ikide oraya **gidilmeli**, orada **olunmalı**; akşam da geç olmadan eve **gelinmeli**.*

gibi bir cümlede yükleme özne sorulamaz.

Buraya kadar –*mAll* ile kurulan gereklilik bildiren cümleleri verdik. Aşağıda bunlardan farklı olarak gereklilik bildiren farklı yapılara değineceğiz.

3. -*mAll* dışında Gerekliliği Karşılayan Yapılar:

Bu yapılarda *mecebur*, *lazım*, *gerek* gibi sözcüklerle gereklilik ifadesi sağlanır. Bu yapılar genellikle isim-fiilli Yapıların üstüne getirilir.

Bunu sana haber vermeye meceburum (vermeliyim), fakat anlamayacaksın. (Yalnızız, 39)

Bağlaçlı cümle: fakat’tan önceki cümle: klasik gramer anlayışına göre:

Mecburum: yüklem

Ben: (Gizli Özne)

Bunu sana haber vermeye: Dolaylı Tümleç

Görüldüğü üzere *meceburum* isim olduğu için nesne almamaktadır. Neye *meceburun?* sorusuna cevap: *bunu sana haber vermeye* ile karşılanmıştır. Fakat diğer taraftan anlamı düşünecek olursak: *haber vermeye meceburum* kısmı *haber vermeliyim* anlamını karşıladığı için bütünüyle yüklem olarak kabul edilmeli ve sorular bu yükleme sorulmalıdır. Yani:

Haber vermeye meceburum(Haber vermeliyim): Yüklem

Ben: Gizli özne

Neyi haber vermeye meceburum?: Bunu (Belirtili Nesne).

Kime haber vermeye meceburum?: Sana (Yer Tamlayıcısı veya başka bir deyişle dolaylı tümleç).

***İhtiyatlı olmak da lazımdı* (ihtiyatlı olmalıydım).** (Yalnızız, 125-126).

Bu da öznesiz bir cümle durumunda olmakla birlikte metin bütünlüğü içinde yüklem *ihtiyatlı olmalıyım* anlamında kullanıldığını görürüz.

*Aramızdaki bütün fikir ve zevk münakaşalarını **hatırlamak lazımdı** (hatırlamalıydım).* (Yalnızız, 70).

*Simeranyanın ilim görüşü hakkında size bu iptidai bilgiyi **vermeye meceburum**.* (Yalnızız, 73).

*Rakım bu kaçıklığı, hayatın en iptidaî, fakat en esas kanunu diye **kabul etmeye meceburdu**.* (Sinekli Bakkal, 421)

Osman bu kadara **razı olmaya mecburdu**. (Sinekli Bakkal, 425).

Evvela bu gerçek hakkında Simeranya düşüncesini size **anlatmamız lazımdır**. (Yalnızız, 73).

Bunu Meḫaret'e **haber vermek lazımdı** (haber vermeliydik). (Yalnızız, 81-82) Öznesiz cümle fakat bağlamdan *haber vermeliydik* anlamı rahatlıkla çıkarılabilir.

İkinci bir nazariyeye göre, ki bu daha meşhurdur; İsviçre'de Tournier'nin nazariyesidir, birçok hastalıkların sebebini hastanın vücudundan evvel hayatında **aramak lazımdır**. (Yalnızız, 85) Yine görünüşte öznesiz cümle, fakat bağlamdan *aramamız lazımdır* anlamında olduğunu düşünebiliriz. Bu da *aramalıyız*'la aynı anlamdadır.

Fakat mikrobu hastalığı vücuda getirebilmesi için vücutta kendine müsait bir zemin **bulması lazım değil mi?** (Yalnızız, 86).

Gidip bir **kulak kabartmak lazım**. (Yalnızız, 92).

Öznesiz cümle, fakat anlamdan hareketle yüklem bir kulak kabartmam lazımdır “kulak kabartmalıyım” şeklinde olması gerektiğini söyleyebiliriz.

Ferhat'tan evvel –sonra da olsa olur.- hadiseyi benden **duyması lazım**. (Yalnızız, 153)

Bu defteri daha iyi **muhafaza etmek de lazım**, galiba. (Yalnızız, 153).

Muhafaza etmek de lazım: muhafaza etmeli, fakat bağlamdan hareketle *muhafaza etmeliyim* anlamında...

Brahmanizm ve Budizm kültüründen zamanımıza kadar **gelmek lazımdır** (gelmelidir). (Yalnızız, 175) Öznesiz cümle.

Böylece, Heidegger'in tek taraflı tasavvurundan uzaklaşarak yokluğu bir zemin “fond” gibi değil, karşılıklı olarak, varlığı ve yokluğu birbirinin zemini gibi **anlamak lazımdır** (anlamalıdır). (Yalnızız, 199) Öznesiz cümle, fakat bağlamdan *anlamalıyız* anlamı çıkmaktadır.

Mutlak bu tesiri **izale etmek lâzım**. (Sinekli Bakkal, 258).

Fakat **bilmek lâzım**, Rabia. Şimdi her zamandan fazla **bilmek lâzım**. (Sinekli Bakkal, 375).

Yaşamak için rahmindeki yeni hayatı **öldürmek lâzım**... (Sinekli Bakkal, 418).

Hastanın yüzünü görmek için **eğilmek lâzımdı**. (Sinekli Bakkal, 420).

Sen, sen bizden olmak için kırk fırın ekmek **yemen lâzım**... (Sinekli Bakkal, 397).

Evet fakat hayvana **benim bakmam lazımdı** (ben bakmalıydım). (Yalnızız, 183).

Çerkez kadınınına mutlak güzel olmak gerek. (Sinekli Bakkal, 274).

*Nejat Efendi'nin korusu Satvet Bey'e bitişikti, fakat köşk tepede olduğu için iki tarafı ağaçlık, uzun ve dolambaçlı yokuşlardan **tırmanmak lâzımdı.** (Sinekli Bakkal, 281).*

*Şüphe hâsıl olur olmaz oğlumu ve bütün dostlarını göz hapsine almaları, şayet Fransız postahanesine girerlerse çıkar çıkmaz üstlerini **aratması lâzımdı.** (Sinekli Bakkal, s. 186).*

*Yeni baştan **düşünmek**, eski sükûnunu, sual sormayan imanını **bulmak lâzımdı.** (Sinekli Bakkal, 234) (düşünmeliydi, bulmalıydı).*

4. Olumsuz Cümleler:

Bu tür cümlelerde dikkatimizi çeken husus; bu cümlelerin olumlu gerekliliğin birebir olumsuzu olmayıp, sadece olumlu gereklilikte koşulan şartın, yani zorunluluğun ortadan kalkmasıdır. Bu sebeple bu yapılara gerekliliğin olumsuzu gözüyle bakılamaz.

***Söylemeğe hacet yok** ki, şiir tarafıyla bu bir geçicilik melânkolisi, hayat tarafıyla bir uzviyet hamlesi ve hareket hâlinde bir fânîlik prensibidir. (Yalnızız, 200)*

*... adam olmak için de, büyük adam olmak için de matematik imtihanına **girmek şart değildir!** (Yalnızız, 141).*

*Onunla **meşgul olmak lâzım değil.** (Sinekli Bakkal, 261)(Meşgul olmasa da olur anlamında zorunluluğun olmadığını bildirir.).*

*Onlara fena haber verilirken **zaman kollamak, mukaddeme yapmak lâzım değildi.** (Sinekli Bakkal, ss. 164-165)*

***Haber vermek lâzım değil.** (Sinekli Bakkal, 305) (Haber vermesek de olur anlamında haber verme zorunluluğunun ortadan kalktığını bildirir.)*

*Odadan **çıkmanıza hâcet yok**, Bilâl Bey. (Sinekli Bakkal, 322)*

*Burasını çok **araştırmak lâzım değildi.** (Sinekli Bakkal, 343)*

*Hayvan yeter, takımı uykudan **uyandırmak lâzım değil...** (Sinekli Bakkal, 440)*

Doğal olarak örneklerden hareketle denilebilir ki, olumsuz olan bu yapılar –mAlli ekinin olumsuz şeklini karşılamadığı için *gerek, lazım, şart* gibi sözcüklerin önündeki fiil isimleri haliyle yüklem dışına kalmaktadır. Çünkü bu cümlelerde anlam -masa da olur' u karşılamaktadır.

5. Farklı Kullanımlar:

Aşağıda verilen cümlelerde bazı yapıların –mAlli ekiyle karşılanması zor görünmektedir. Bunlar bize *gerek, lâzım, şart, mecbur, zorunda* gibi şekillerin

-mAlI'dan çok daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğu izlenimini vermektedir. Bu durumda, *gerek görmeden, lâzım gelen, lâzım gelse, lüzum hissetmeden, zorunda kalması, zorunda bırakmak, mecbur hisseden, mecbur hissederek, şart koşan* gibi şekillerde *gerek, lâzım, zorunda, lüzum, mecbur, şart* gibi zorunluluk ifade eden sözcüklerin kendilerinden sonra bir fiil alarak cümlede yüklem dışındaki öğeleri oluşturmada kullanıldığı görülmektedir:

Bu muameleden en çok müteessir olması lâzım gelen adam, âdeta memnun görünüyordu. (Sinekli Bakkal, 289)

Çırac ellerini kırmızı beyaz yollu peştemalın altından çıkardı, gelenlerin yüzüne bakmaya bile lüzum hissetmeden ocağa seslendi: (Sinekli Bakkal, 444).

Yoksa onu mâsum gibi karşılaması lâzım gelecekti. (Yalnızız, 154).

Meral'in şimdiye kadar söylediği ve bundan sonra söyleyebileceği bütün yalanları, Samim'in, hiç değilse kendi vicdanına karşı tasvip etmek zorunda kalması demekti. (Yalnızız, 154).

"Birinciye" sevgilide şüpheler uyandıрмаğa ve onu kıskançlığının çirkin yüzünü göstermek zorunda bırakmağa teşvik eder. (Yalnızız, 208).

6. Diğer Türk Lehçelerinde Gereklilik Kipi:

Diğer Türk lehçelerindeki gereklilik kipi konusu incelenecek olursa, bu lehçelerle ilgili yapılan yerli çalışmalardan bazılarındaki bilgiler şu şekildedir:

Karluk grubunu oluşturan Özbek ve Uygur Türkçeleri üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran Öztürk, Özbekçe ve Uygurcada gereklilik kipini gösteren özel bir ekin olmadığını, bunu karşılamak için *kerek*, nadiren de *lâzım* sözcüklerinin 1. şart çekimli, 2. fiil isimli sözcüklere getirildiğini belirtmektedir (Öztürk, 1994: 87; 1997: 180; 2005: 64). Uygur Türkçesi için aynı bilgiler Kaşgarlı'nın *Modern Uygur Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında da yer almaktadır (Kaşgarlı, 1992: 180). Örn. *bol-sa-m kerek, iç-iş-im kerek, yaz-mag-im kerek, bil-meslig-im kerek* gibi.

Türk lehçelerindeki basit fiil çekimlerinin ele alındığı en son ve en detaylı çalışma olan *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I: Fiil (Basit Çekimler)* adlı çalışmada Türk lehçelerinde görülen gereklilik çekimleri yedi ana grupta toplanmış (I. Tip, II. Tip şeklinde), ayrıca "Diğer Gereklilik Kipleri" başlığı altında da konuya ilişkin farklı şekiller verilmiştir Pekacar ve diğ., 2006: 469-565). Buna göre:

I. Tip Gereklilik Kipi: (Bilgilerde tablolar esas alınmıştır.)

-mAlI (Ttr., Gag., Az., Tkm., Krm., Çuv.=*-malla,- mele*) Burada dikkati çeken husus, -mAlI'nın E.A.T.nin son dönemlerinde ortaya çıktığı ve Oğuz grubu Türk

şivelerinde görüldüğü bilgilerinden farklı olarak, bu ekin Türkçenin eski batı koluna dahil edilen Çuvaşçada da görülmesidir.

II. Tip Gereklilik Kipi: $-(I)r(gA)$, $-Ar(gA)$ + *kirek (kerek)*, *tiyiş*, *tiyişli*, *uçurlu* (Tat., Bşk., Krç.-Mal., Alt., Hak., Tuv.)

III. Tip Gereklilik Kipi: $-mA$ veya $-mA$ (*çekim ekleri veya iyelik ekleri*) + *gerek*, *lâzım* (Ttr., Gag., Uy., Öz., Krm., Bşk., Kum., Nog., Kkp., Çuv.)

Bu bildiride örnek olarak yukarıdaki bilgilerle yetinilmiş ve diğer dört grup, zaman darlığından dolayı verilmemiştir. Adı geçen eserde **III. Tip Gereklilik Kipi** başlığı altında Türkiye Türkçesindeki $-mA$ *gerek/lâzım*, $-mA$ (*İyelik eki*)+*gerek/lâzım*’lı şekillerin bir başka tip gereklilik çekimi olarak verilmesinden hareketle, biz de bu çalışmada Türkiye Türkçesi’nde $-mAII$ ’nın dışında gereklilik bildiren diğer yapıların da bu şekilde sınıflandırılması gerektiğini belirtmek istiyoruz.

SONUÇ

Sonuç itibarıyla, bugüne kadar gereklilik kipi üzerinde yapılan çalışmalara ek olarak şunlar söylenebilir:

1. $-mAII$ gereklilik ekinin olumsuzu $-mAII$ ’dır.

Örnek: *gitmeliyim* (olumlu zorunluluk); *gitmemeliyim* (olumsuz zorunluluk). Bütün şahıslara göre çekimleyecek olursak:

Olumlu Çekim

Teklik 1. şahıs: *gitmeliyim*

Teklik 2. şahıs: *gitmelisin*

Teklik 3. şahıs: *gitmeli*

Çokluk 1. şahıs: *gitmeliyiz*

Çokluk 2. şahıs: *gitmelisiniz*

Çokluk 3. şahıs: *gitmeliler*

Olumsuz Çekim

Teklik 1. şahıs: *gitmemeliyim*

Teklik 2. şahıs: *gitmemelisin*

Teklik 3. şahıs: *gitmemeli*

Çokluk 1. şahıs: *gitmemeliyiz*

Çokluk 2. şahıs: *gitmemelisiniz*

Çokluk 3. şahıs: *gitmemeliler*

Görüldüğü gibi olumlu gereklilikte işin yapılmasının zorunluluğu ne derecede bildiriliyorsa, olumsuz gereklilikte de yapılmaması zorunluluğu o derecede bildirilmektedir. Yani olumsuz yapı olumlu yapının bire bir zıddıdır.

2. Anlamca $-mAII$ ekinin gereklilik fonksiyonunu karşılayan *gerek*, *gerek-*, *lâzım*, *zorunda*, *şart*, *meçbur*, *icâp et-* gibi yapılar olumlu gerekliliği bire bir

karşıladığı için önlerindeki isimleşmiş fiil yapılarıyla birlikte yüklem olarak alınmalıdır. **Örnek:**

*Bugün okula erken **gitmeliyim**.*

cümlesindeki zorunluluğu -mAll ile eş değerde bildiren cümleler aşağıda sıralanmıştır. Bu cümlelerde yüklem *git-* fiilinden başlayarak alınmalı, cümlelerin diğer öğeleri bu birleşik yükleme sorularak bulunmalıdır.

*Bugün okula erken **gitmem gerek**.* (*gerek* İsim) İsim cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem gerekiyor**.*(-du, -sa, -muş) (*gerek-* Fiil) Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem gerekecek**.* (-ti, -se, -miş) (*gerek-* Fiil) Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem gerekti**.* (-yse) (*gerek-* Fiil) Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem gerekir**.* (-di, -se, -miş) (*gerek-* Fiil) Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem gerekse*** (-ydi, -ymış), *giderim*. (*gerek-* Fiil) Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem lazım**.* (*lazım* İsim) İsim cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem lazımdı**.* Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem lazımmış**.* Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem lazımsa**, *giderim*.* Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmek zorundayım**.* (*zorundayım* İsim) İsim cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmek zorundaydım**.* Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmek zorundaymışım**.* Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmek zorundaysam**, ...* Fiil cümlesi.

*Bugün okula erken **gitmem icap ediyor**.*(*et-* fiilinin emir, istek hariç hemen bütün zaman ve kiplerdeki çekimleriyle kullanılabilir.) Fiil cümlesi.

*Bugün okula **gitmem şart**.* (*şart* isim) İsim cümlesi.

*Bugün okula **gitmem şart idi**.* Fiil cümlesi.

*Bugün okula **gitmem şart imiş**.* Fiil cümlesi.

*Bugün okula **gitmem şart ise**, ...* Fiil cümlesi.

*Bugün okula **gitmeğe mecburum**.* (*mecbur* isim) İsim cümlesi.

*Bugün okula **gitmeğe mecburdum**.* Fiil cümlesi.

*Bugün okula **gitmeğe mecburmuşum**.* Fiil cümlesi.

*Bugün okula **gitmeğe mecbursam**, ...* Fiil cümlesi.

3. İkinci maddede verilen örneklerde yüklemleri *gerek*, *lâzım*, *zorundayım*, *şart*, *mecburum* gibi sözcüklerle kurulan cümleler şimdilik isim cümlesi, *gerek-* fiilinin çekimli şekilleriyle diğer sözcüklerin ek eylemli şekilleri fiil cümlesi olarak alınmalıdır. Bu konuda M. Özmen “*İsim cümlelerinin belirgin özelliği nesne almamalarıdır. Oysa bu tür cümlelerde nesne bulunmaktadır. Bunun için, gerek*

ile kendisinden önce gelen **fiil unsurunun** birlikte düşünülmesi gerekmektedir; zira **gerek**’ten önce gelen **sıfat-fiil** veya **isim-fiil** durumundaki unsurlar kelime grubu sayılsa bile, kip eki alan fiil şekillerini **gerek**’ten ayrı düşünmek mümkün değildir. Ayrıca **fiil unsuru + gerek** biçiminde oluşturulan fiil şekilleri, anlam ve sözdizimi açısından değerlendirildiğinde de bunların **-mAll** gereklik eki karşılığında kullanıldığı ve yüklemi **fiil unsuru + gerek** biçiminde oluşturulan cümlelerin fiil cümlesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür cümlelerin isim cümlesi kökenli olmaları ve **vermek gereksin** türündeki yüklem; bu cümlelerin fiil cümlesine dönüşmüş cümleler olduğu gerçeğini değiştirmez.” demektedir. Yalnız bu bildiride 5. maddede verilen bilgilere bakılacak olursa gereklik bildirdiği halde bu tür yapıların ek fiiller (veya yardımcı fiillerden bazılarını) alarak – **mAll**’da görülmeyen bir başka görevi de üstlendiği görülmekte, bu yüzden Özmen’in bahsettiği bu tür yapılara en azından şimdilik **fiil cümlesi** demenin erken olacağı düşünülmektedir.

4. gitmeme gerek yok, gitmek gereksizdir, gitmek lâzım değil, şart değil, mecbur değil, hâcet yok, gerek yok, lüzum yok şeklindeki olumsuzluk bildiren birleşik yapılar **-mAmAll** olumsuz gerekliklik ekinin anlamıyla bire bir örtüşmediği ve **-mAsA dA olur** anlamını karşıladığı için önündeki fiil isimleri yüklem dışı kalmaktadır. Örn. *Onunla meşgul olmak lâzım değil* (lâzım değil:yüklem, onunla meşgul olmak: Özne (Bazı dilciler için sözde özne). Bu sözcüklerle **-mAmAll** ekinin karşıladığı anlam ancak *gitmemem gerek*’te olduğu gibi fiilin üzerine **-mA** olumsuzluk eki getirilerek yapılmalıdır.

5. gerek, lâzım, şart, mecbur, zorunda gibi şekillerin **-mAll**’dan çok daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğu; bu durumda, *gerek görmeden, lâzım gelen, lâzım gelse, lüzum hissetmeden, zorunda kalması, zorunda bırakmak, mecbur hisseden, mecbur hissederek, şart koşan* gibi şekillerde **gerek, lâzım, zorunda, lüzum, mecbur, şart** gibi zorunluluk ifade eden söz öbeklerinin kendilerinden sonra bir fiil alarak cümlede yüklem dışındaki öğeleri oluşturmada kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanıma **-mAll** ekinde rastlanmamaktadır.

6. -mAll ile kurulan edilgen yapıların özellikleri de söz dizimi açısından belirtilmelidir. Ne yazık ki, dilbilgisi kitaplarımızda bu bilgiler de eksik kalmıştır. Edilgen çatılı yüklemle kurulmuş gerekliklik cümlelerinde edilgen yapıdan dolayı işi yapan değil, yapılan işten etkilenenin özne durumuna geçmesidir. Bu cümlelerde fiilin fonksiyonu çok önemlidir. Geçişli fiillerin edilgen yapılarında özne bulunabilirken, geçişsiz fiillerin edilgen yapılarıyla kurulmuş cümlelerde özne bulunmamaktadır. (Yukarıda örnek verilmiştir.)

7. Gerekliklik kipinin diğer lehçelerdeki ele alınış şeklinden hareketle Türkiye Türkçesinde de, gramer kitaplarımızda gerekliklik kipi anlatılırken **I. Tip, II. Tip** gibi ayrımlara gidilmeli, **I. Tipe -mAll** ile kurulan gerekliklik, **II. Tip** ve diğer kategorilere sırasıyla *gerek, lâzım, şart, zorunda, icap et-*, gerek-

gibi şekiller eklenmelidir. Kısacası Türkçe gramerlerimizde sadece yapıyı esas alan klâsik gramer anlayışının dışına çıkılarak, anlambilimi de dikkate alınmalı, gereklilik gibi bazı konular hem yapı hem anlam bilgisi ışığında yeniden, titizlikle işlenmelidir.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edib, (Kasım 2000), **Sinekli Bakkal**, Özgür Yayınları: 122, Ankara.

Arat, Reşit Rahmeti, (1979), **Kutadgu Bilig III, İndeks**, Hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Ankara.

Banguoğlu, Tahsin, (1995), **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları: 528, 4. Baskı, Ankara.

Bilgegil, M. Kaya, (1984), **Türkçe Dilbilgisi**, Dergah Yayınları, İstanbul.

Bilgin, Muhittin, (2002), **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2874/368, I. Baskı, Ankara.

Clauson, Sir Gerard, (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford.

Divanü Lûgati't-Türk Dizini IV, 1986, Çeviren: Besim Atalay, TDK Yayınları: 524, Ankara.

Deny, Jean, (1941), **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, Çeviren: Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.

Ediskun, Haydar, (1999), **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul

Ercilasun, A. Bican, (1984), **Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)**, Gazi Üniversitesi Yayınları: 33, Ankara.

Erdal, Marcel, (1991), **Old Turkic Word Formation**, Vol. I, Otto Harrassovitz, Wiesbaden.

Ergin, Prof. Dr. Muharrem, (1982), **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, 8. baskı, İstanbul.

Gabain, A. von (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, Çeviren: Mehmet Akalın, TDK Yayınları: 332, Ankara.

Gencan, Tahir Nejat, (1979), **Dilbilgisi**, TDK Yayınları: 418, 4. baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Gülensoy, Tuncer, (1992), **Türkçe Dersleri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

-----, (2000), **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Hacıeminoğlu, Prof. Dr. Necmettin, (1996), **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları: 638, Ankara.

Hengirmen, Mehmet, (1998), **Türkçe Temel Dilbilgisi**, Engin Yayınevi, Ankara.

-----, (1998), **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yayınevi, Ankara.

İlker, Ayşe, (1997), **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil**, TDK Yayınları: 679, Ankara.

Kaçar, Burhan, (1992), **Türkçe Dilbilgisi ve Kompozisyon**, Samsun.

Kaşgarlı, Doç. Dr. Sultan Mahmut, (1992), **Modern Uygur Türkçesi Grameri**, Orkun Yayınevi, İstanbul.

Kononov, Andrey Nikolayeviç, (1956), **Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka**, Leningrad.

Koraş, Dr. Hikmet, (2005), “Türkiye Türkçesinde Gerekliklik”, **Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)**, Sayı: 17 Bahar, Niğde, s. 135-154

Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları: 827, Ankara.

Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep ve diğ., (1995), **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, Ankara.

Özmen, Prof. Dr. Mehmet, (2003), “Gerek, Gerekmek ve Gerekliklik Çekimi”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 Mustafa Canpolat Armağanı**, Yayımlayanlar: Aysu Ata-Mehmet Ölmez, Ankara, ss. 177-193.

Öztürk, Rıdvan, (1994), **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları: 593, Ankara.

-----, (1997), **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil**, TDK Yayınları: 680, Ankara.

-----, (2005), **Özbek Türkçesi El Kitabı**, Çizgi Kitabevi, Konya

Paçacıoğlu, Burhan, (1987), **Türk Dili Dersleri**, Ankara.

Pekacar, Prof. Dr. Çetin ve diğ., (2006), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I: Fiil Basit Çekim**, TDK Yayınları: 879, Ankara.

Safa, Peyami, (1989), **Yalnızız**, MEB Yayınları: 373, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:36, Türk Klâsikleri:15, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Toparlı, Prof. Dr. Recep, (2000), **Türk Dili ve Kompozisyon**, Sivas.

Toparlı, Prof. Dr. Recep ve diğ., (1994), **Türk Dili**, Sivas

Timurtaş, Prof.Dr. Faruk Kadri, (1981), **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük**, 2. baskı, İ.Ü. Edb.Fak.Yay. No: 2157, İstanbul.

Türk, Vahit, (1995), “Eski Türkçede –gu, –gü Eki ve İşlevleri”, **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Buran, Kayseri, ss. 351-358.

Türkyılmaz, Fatma, (1999), **Tasarlama Kiplerinin İşlevleri**, TDK Yayınları: 729, Ankara.

Yavuz, Kemal ve diğ., (1996), **Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri**, İstanbul.

Zeynalov, Ferhat, (1993), **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi** (Çeviren: Yusuf Gedikli), Cem/Kültür, İstanbul.

Zülfikar, Hamza, (1980), **Yabancılar için Türkçe Dilbilgisi**, Ankara.

ESTONYA'DA, YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİM METOTLARININ ÖZELLİKLERİ

OSSİPTŠUK, İnnā
ESTONYA/ESTONIA/ЭСТОНИЯ

ÖZET

Estonca; Türkçe gibi eklemeli yapıya sahip bir dildir. Estonca üzerinden Türkçenin gramerini anlatmak kuşkusuz bir avantajdır; Türkçenin gramerinde (hem fonetik hem morfolojik hem de leksikolojik düzeylerde) var olan dilsel ulamların ya da ulamsal bileşenlerin bazıları Eston gramerine uymaktadır. Yeni öğrenilen ya da öğrenilecek dilin gramerinin anadilinin grameri ile benzer/aynı olması, bu yeni dilin gramerinin öğrenilmesini çok daha basitleştirmekte ve kolaylaştırmaktadır.

Estonya'da uzunca bir süredir Türkçe öğreten bir eğitimci olarak, sunacağım bildiride belirteceğim düşünceleri ve örnekleri teyit edici gelişmeleri uzunca bir süredir gözlemlemekteyim.

Anahtar Kelimeler: Öğretim metotları, eklemelilik, tipbilimsel sınıflandırma, tarihsel öncüller.

ABSTRACT

Like Turkish, Estonian is an agglutinative language. Teaching Turkish grammar through Estonian is definitely an advantage. Some of the grammatical categories or their groups in Turkish grammar agree with the Estonian grammar. It eases and simplifies learning a new language or doing it in the future if its grammar is similar to/the same as the mother tongues.

As an experienced teacher of Turkish in Estonian, the thoughts and examples given in the work have found affirmation under long time research.

Key Words: Teaching methods, agglutination, typological classification, historical factors.

Pedagojide öğretim sistemi, öğrencileri belli bir amaca ulaştırmak için birbirini etkileyen metotlar grubudur, hatta belirlenmiş bir hedefe yöneltilmiş seçim sonucunda oluşturulmuş metotlar grubudur. Seçim, öğretilecek dersin içeriğine, öğretim araçlarına, öğrenen ve öğretenlerin özellikleri ve ihtiyaçlarına göre evrensel öğretim metotlarının biri veya birkaçı arasından yapılır. Hepimizin bildiği gibi, herhangi bir alanın evrensel bir öğretim sistemi yoktur. Sistemden kasıt metotlarının birleşimi ve bu birleşimin öğretim durumuna göre değişmesidir.

Estonya’da yabancı dil olarak Türkçe öğretim metotlarının seçimini etkileyen en önemli faktör Estonya’nın kendi tarihî tecrübesidir. Etkisi tabii doğrudan değil, dolaylıdır. Dünya sahnesine oldukça kısa bir zaman önce yeniden çıkmış bir ülkenin iç ve dış politikalarının bir parçası olarak dil politikası, dolaylı bir biçimde Türkçe öğretimini de etkiledi ve bu konuda sizlere kısaca bazı tarihî bilgileri vermenin yararlı olacağını düşünüyorum.

Estonya, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş ve cumhuriyeti seçmiş küçük bir Baltık ülkesidir. Bu tarihe kadar Estonya’da Rusça ve Estonca aynı derecede yaygın olarak kullanılıyordu; Estonya’nın bağımsızlığını kazanmasından itibaren ise devletin resmî dili Estonca olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra ise resmî değil, fiilen ikidillilik söz konusu olmuştur. Sovyet döneminde Estonya’da yaşayan insanlar (özellikle şimdilerde 30 yaşından büyük olanlar) çok doğal olarak hem Estonca hem Rusça öğrenmiş ve konuşmuşlardır. Yani bir bireyin iki dil bilmesi söz konusudur. Rusçanın Estonca ile aynı derecede kullanılıyor olmasının etkisi azalarak devam etmektedir. Bugünlerde, iki dili de bilmek daha çok Rus asıllı öğrenciler için söz konusudur, Estonca resmi dil olduğu için, Eston asıllı olanlar da bu durum çok geçerli değildir. Bu durumu bölümümüzde okuyan öğrencilerimiz örneğinde de görmekteyiz. Bizi ilgilendiren yönüyle her iki dili bilen gençlerin yeni yabancı bir dili öğrenmesi daha kolay olmaktadır.

Bu tarihî tecrübeden sonra Tallinn Üniversitesinde aynı zamanda iki dil üzerinden Türkçenin gramerini anlatılmaktadır. Hem Estonca hem Rusça dilbilgisi kurallarından örnekler kullanılarak ve bunun kuşkusuz bir avantaj olduğu düşünülerek bu dersler verilmektedir. Christoph Schroeder, kitabındaki ‘Batı Avrupa’da Türkçe’ adlı bölümünde şu noktayı vurguluyor: ‘Kendileri gibi iki dilli olan insan ile konuştukları zaman, bu iki dili rahat bir şekilde karıştırabilirler’. Schroeder’e göre, ortaya ‘karma bir dil’ çıkıyor. Estonya’daki durum ise istisnadır, çünkü Rusça ve Estonca yapı bakımından çok farklıdır. Karışım sebebiyle yeni bir karma dil söz konusu değildir, çok az miktarda var olan bir sözcük değişimi sistemli olmamıştır. Estonya’da, 20. yüzyılda tarihî ve bugünkü dil durumu bunun en açık kanıtıdır. Estonca, Türkçe gibi eklemeli yapıya sahip bir dildir. Rusça ise çekimli bir dildir. Fakat hepimizin bildiği gibi “salt” bir dil yoktur. Bir dilin bazı dilbilimsel kategorileri aynı dil ailesine sahip diğer dillerin dilbilimsel kategorilerine uymaktadır. Bununla birlikte, aynı dilin bazı kategorileri ise başka bir dil ailesine mensup, hatta yapısı bakımından farklı başka bir dil ile ortak öğeleri bünyesinde bulundurmaktadır. Türkçenin dil bilgisinde var olan dilsel kategorilerin/ulamaların ya da ulamsal bileşenlerin bazıları Eston dilbilgisine, bazıları ise Rus dil bilgisine uymaktadır. “Birleşik” bir özellik arz eden bir dil olarak Türkçe gramer ya da sentaks ulamalarının bir bütünlüğüdür. Bileşim öğeleri bakımından komplike bir sistem olmakla birlikte, her öğenin az çok tanınmış olduğu düşünülürse, öğretim yönteminin işe yarar olduğu kabul

edilebilir. Her öğrencinin ya anadilinde ya ikinci bildiği yabancı dilde yeni öğrendiği ya da öğreneceği gramerin özelliğinin aynısını görmesi, Türkçenin öğrenilmesini çok kolaylaştırmaktadır.

Bu konuyu aşağıda vereceğim örneklerle doğrulatmak mümkündür.

1. Türkçenin genel yapısı ve biçim bilgisi ile ilgili konular Estonca ile benzerlik gösterdiğinden, Estonca örnekler verilerek öğrencilere anlatılması öğretim açısından çok elverişlidir. Bu iki eklemeli dilde eklerin genellikle sona gelmesi ve tek gramer kategorisinin anlamını taşımasıdır. Dolayısıyla Eston kökenli öğrenciler anadilleri olduğu için, Rus kökenli öğrenciler ise ana ya da ilkokuldan itibaren Estonca öğrendiklerinden Estonca ile tamamen aynı özellikleri taşıyan bu dil yapısını öğrenmede fazla zorluk çekmezler.

2. Ses bilgisi bakımından Türkçe ile Estonca arasındaki benzerlik açısından şu iki nokta önemlidir:

– Türk dilindeki **ö, ü** ünlüleri Eston alfabesinde de yer almaktadır. Bu ünlülerinin telaffuzları yabancılar için belirli bir zorluk çıkarabilir. İlk öğretimden itibaren Estonca öğrenen ya da eğitimi tamamen Estoncada gören Rus asıllı öğrencilere bu sesleri telafuz kolay gelmektedir. Rusya’da yaşayan Ruslar, bu harflerin telaffuzu konusunda bizim öğrencilerimize göre başarılı değillerdir. Estonya’daki Rusların boğumlamaları (artikülasyon) bu seslere daha yatkındır.

– İsimlerin sonundaki tonlu ünsüzlerin seslendirilmesinde de iki dilin aynı fonetik uygunluk geçerlidir. **Türkolog, arkeolog** sözcükleri örneğinde olduğu gibi, bu sözcüklerin sonunda yer alan **g** ünsüzü sertleşmez ve bunu, Türk ve Eston ağzında boğuk **k** sessizine dönüştürülmeden **g** şeklinde telaffuz edilir.

Yani örnekleriyle gösterdiğimiz gibi Türkçe telaffuzların doğru bir şekilde yapılabilmesi için Estonya’da yaşayan Rusların Estonca bilmeleri avantaj oluşturmaktadır.

3. Biçimbilgisi düzeyine gelirsek Eston öğrenciler için dilbilgisi konularından en zor olan biri Gelecek Zaman konusudur (özellikle Geniş Zaman ile Gelecek Zamanın farkı). Eston Dilinde Gelecek Zamanın formal bir eki yoktur, Gelecek Zaman, çekimli fiillerden Şimdiki Zaman ekiyle veya ilgili zaman zarflarının cümle içinde yer almasıyla belirtilir. Dolayısıyla Gelecek Zaman konusunun Rusca üzerinden anlatarak verilmesi, öğrencilerin daha sorunsuz anlamalarını sağlamaktadır.

4. Türkçede, fiillerin dilbilimsel yönetme – yani fiilin belli bir tümleş alması bakımından yerine getirdiği işlev - açısından Ad Durumlarının kullanılması çoğu zaman Rusçada kullanıma benzer. Mesela, **kalmak, bırakmak, unutmak** fiilleri hem Türkçe hem Rusçada **nereye?** sorusuyla yönetilir, Estoncada ise **nereye?** sorusuyla. Dolayısıyla Türkçe öğretirken özellikle Yönelme Durumu eki sorunu

ortaya çıkmaktadır. Bu konuda da Eston öğrencilerin Rusça bilmeleri kuşkusuz bir yarar sağlamaktadır.

5. Sözlükbilim bakımından Rusça Türkçeye daha yakındır. Slav ve Türk halkları, pek eski çağlardan günümüze kadar Asya ve Avrupa’da yaşamış, bugün de ayrı halklar hâlinde yaşamaya devam etmektedirler. Slav-Türk etnik ve dil ilişkileri, M.S. ilk dönemlerde eski Slavca-Türkçe esasına dayanmaktadır. N. A. Baskakov’un yapmış olduğu sınıflandırmaya göre eski Slavca eski Türkçe esasına dayanmaktadır. Orta Çağlarda bu ilişkiler, Balkan Yarımadası, Macaristan, Slovakya, Polonya; Ukrayna ve Rusya topraklarından Orta Asya ve İç Asya’ya kadar varan geniş bir alana yayılır. Zaman ve alan çerçevesi içerisindeki ilişkiler arasında kabile, halk ve milli esaslara dayanan Slav-Türk dil ilişkilerinin pek önemli bir yeri vardır. Rus Dilinde eskiden Türkçeden alınmış ve hâlen sık kullanılan kelimeler bulunmaktadır. Bunların bazıları Rusça üzerinden Eston Diline de geçmiştir. *Balık* – *балык* (R.) - *balõkk* (E.), (özel bir şekilde pişirilmiş balık), *başlık* – *башлык* (R.) - *başlõkk* (E.) (“kukuleta”), *han* – *хан* (R.) – *khaan* (E.), *sultan* – *султан* (R.) – *sultan* (E.) vb.

6. Sona gelen edatlar (*arka-y-a* – *arka-da* – *arka-dan*, *içi-n-e* – *içi-n-de* – *içi-n-den*) tam Estonca gibi aynı ad durumlarının eklerini alır, üçer üçer: Yönelme – Bulunma – Çıkma Ad Durumlarının eklerini (*taha* – *taga* – *tagant*, *sisse* – *sees* – *seest*) (E.).

7. Söz dizimi unsurlarını anlatımda ve kolay anlaşılmasında da öğrencilerimizin Estoncanın sentaks kurallarını bilmeleri için temelidir, mesela isim tamlamasında isimlerin dizilişi Estonca ile aynı olup tamlayan artı tamlanan şeklindedir, Rusçada ise tam tersidir. *Kitab-ın sayfa-sı* – *raamat-u leht* (E.) (“kitab-ın sayfa-sı”) – *stranitsa knig-i* (R.) (“sayfa_kitab-ın”). İsim tamlaması, Rusçada da Tamlayan Durumu (genitif) ekini alır, fakat cümlede tamlanan öge tamamlayan öğeden önce yer alır.

8. Öğrencilere tercüme derslerinde çoğu zaman özellikle yapacakları tercümeyi Estonca düşünerek yapmalarını tavsiye ederim. Bunun sebebi Rusça eklemeli bir dil olmadığı için, cümlenin anlamını cümledeki kelimelere gelen ekler aracılığıyla değil; ilave olarak kullanılan sözcüklerle ifade edildiğinden Rusça dil mantığı kullanılırsa zaman zaman fazla karışık bir cümle yapısı ortaya çıkmaktadır.

Bu şekilde Türkçe öğretimi yeni bir yöntemin ortaya çıkarmamakla birlikte, yeni ve farklı bir yaklaşımdan bahsedilebilir. Dil öğretiminde anlatım metodu altında kimi zaman çağrışım tekniği kimi zaman aksini alarak anlatım tekniği kullanılır. Ya anadilde ya ikinci dilde var olan unsurlara Türkçenin unsurlarını benzetme Estonya tarihinin dayattığı bir durum olsa da zaman zaman avantajlı bir öğretim tekniği olarak karşımıza çıkar.

Bu tarihî tecrübe bizlere başka avantajlar da sundu. Estonya’da Türkçe öğretim sistemi Estonya cumhuriyeti ile aynı yaşta. İlk Türkçe dersleri 1992 yılında vermeye başladı. Sıkıntı, bir öğretim tecrübesi eksikliği idi. Türkçe öğretimine yeni başlayanlara önceki kuşaklar tarafından edinilmiş ve iyice uygulanmış bir tecrübenin aktarılamadığını kabul etmek gerekir. Ancak bu durumun olumlu yönleri de vardır: yeni oluşturulan öğretim yöntem ve tekniklerinin bugünkü ülkenin ihtiyaçlarına göre oluşturulması daha kolay olabilmektedir. Zira esneklik kazanmıştır ve Türkçe öğretimi bugünlerde teşekkül safhasında bulunmaktadır.

Yukarıda belirttiğim gibi, Estonya’da Türkçe dersleri, ilk olarak 1992 yılında Tallinn Pedagoji Üniversitesinde haftada 4 saat seçmeli ders olarak vermeye başladı. Türk Dili Merkezi, 3 Haziran 1997 tarihinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel tarafından TİKA’nın katkılarıyla Tallinn Pedagoji Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesinde hizmete açıldı. 2000 yılında Filoloji Fakültesi altına Şarkiyat kürsüsü kuruldu ve kuruluşundan itibaren her akademik yıl kürsümüze 15-25 arasında lisans öğrencisi alındı. Tallinn Pedagoji Üniversitesi, Şarkiyat Kürsüsü akademik programı ile Estonya Beşeri Bilimler Enstitüsü Asya Çalışmaları ve Genel Teorileri Kürsüsü’nün akademik programları birbirine yakın olduğundan, 2005 Ağustosunda bu iki kürsü “Ortadoğu ve Asya Kùltürleri Bölümü” adı altında birleştirilmiştir.

İki kürsünün birleştirilmesiyle oluşan yeni bölümde Türkçe ancak Estonca eğitim dilinde öğretilmeye başladı. 2006/2007 akademik yılına kadar biri Estonca biri Rusça olmak üzere iki dilde öğretilmekteydi. Bugünlerde birleştirilmiş sınıflar var ve bütün öğrencilerimizin ihtiyaçlarına göre tek bir öğretim sistemi üzerinde çalışmaktayız.

Bu yenilikle gelen öğretim üyelerine yaratıcılık gücünü göstermek için verilen imkânlar, duruma göre en uygun ve en verimli yolları bulmaları için bir şanstır, ciddi bir kazançtır ve umarım bu şansı en iyi şekilde kullanır ve değerlendiririz. Bu kazanç sayesinde keşfetme (buluş) yoluyla öğretimde yeni yaklaşım edinmekteyiz. Bu bakımdan görevimizi, öğrencilerin ilk beklentileri ve ihtiyaçlarını sağlamak, diğer taraftan da Türkçe öğretiminde uygulamaya başlanan tekniklerin analiz ve sentez yoluyla genel bir öğretim sistemi oluşturmak ve geliştirmek olarak görüyoruz.

Bilindiği gibi bir milletin dili sadece dil bilgisi kuralları bütünü değil de kültürünü en iyi yansıtan ve taşıyan araçtır. Dilbilimin temellerini yaratan lengüistlerden biri olan W.von Humboldt’un, dil ve kültür arasında var olan bağıllığı konusunda önemli çalışmaları vardır. Diyor ki ‘her kültür durumu dilde tanınır, dilde belli olur’ (bkz. Akarsu 1955:42). Toplumda günlük hayatta kullanılan jestler, mimikler de söz konusudur. Kısacası bir yabancı dil öğretimi aynı zamanda kültür öğretimidir. Bütün jestlerin altında ifade ettiği kültürel unsur vardır.

Öğretim stratejisi, bir öğretmenin dersin veya bir konunun öğretilmesinde seçeceği öğretim metodu, çeşitli teknikler olmaları anlamına gelir. Bazı eğitim amaçlarına ulaşmada, diğerlerinden daha uygun ve verimli yollar, stratejiler vardır.

Yabancı dil öğretiminin bir parçası olarak kültür eğitimi için de stratejilerinin doğru seçimi, dil edinimini pek kolaylaştırmaktadır. En önemlisi ilk sınıflarda öğrenilmeye başlanan dilin ve kültürün bazı öğeleri çok yabancı geldiği için öğrencileri motive etmek adına doğru bir strateji seçmektir.

Öğretim metotlarının birisi olarak dramatizasyon metodu Eston öğrenciler için son derece önemlidir. Estonya ve Türkiye arasında var olan kültür farkı küçük sayılmamalıdır: dillerimizdeki mimik, jest, entonasyon yollarıyla yansıtan bu farklar öğretilmezse Türkçe konuşabildiğini ifade eden Eston bir öğrenci gerçekte Türkiye’deyken insanlarla kolay kolay irtibat kuramaz hatta çok zorlanır. Bunun da örneklerini gördük. Bunu önlemek için Tallinn Üniversitesinde Türkçe dersleri programında, dramatizasyon içeren dersler daha çok olduğundan çok mutluyuz.

Öğrencilere rol yaptırma, çok iyi bilinen ve yaygın bir metottur, ancak Eston öğrenciler için özellikle önemli olduğunu düşünüyorum. Eston dilinde jest sistemi yoktur, konuşma kuralları farklı ve çok sıkı değildir. Türkçe jest, mimik sistemleri öğrenciler tarafından ancak oyun olarak edinebilir (‘yok’/’değil’ anlamında baş yukarı kaldırmak). En azından ilk sınıftayken bu yapılmalıdır. Oyun olarak rahat bir şekilde bunu edinebiliyorsa, sonraki Türk insanlarla irtibatları daha sorunsuz oluyor. Dolayısıyla eğitim-öğretim sırasında da bu metodu iyi kullanmak için öğrencilerin bilgisi kadar yaratıcılıkları da çok önemlidir. Bunun için yaratıcılık güçlerinin uygun bir şekilde eğitim sürecine aktarılması gerekir. Konuşma kurallarını da anlatırken basit diyaloglar başlangıç olabilir. Türkçede ‘nasılsınız’ demek bir ikinci ‘merhaba’dır, bizim kültürümüzde ise ilk tanışmada yabancı bir insana, hayatın nasıl gidiyor, diye sormak uygun değildir, hatta kabalık bile sayılabilir.

Estonya’da başarılı bir şekilde Türkçe öğretmek, bir taraftan öğrenmek isteyenlerin dil ve kültür özelliklerini bilmek, diğer taraftan da Türkçenin gücünü göz önüne alarak bütün güzelliğini ve zenginliğini göstermekle mümkündür. Doğan Aksan: ‘Türkçe gibi çok eski, çok düzenli, çok güçlü ve doğurgan bir dil, her türlü kavramın anlatımına elverişlidir.’ (2003:156) der. Ben bu zenginliği tecrübe ettim ve bu dili yabancı dil olarak öğretmekten büyük bir gurur ve mutluluk duyuyorum.

KAYNAKÇA

Akarsu, B., (1955), **Wilhelm von Humboldt’ta Dil-Kültür Bağlantısı**, İstanbul.

-----, (2003), **Dil, Şu Büyülü Düzen**, İstanbul, Bilgi Yayınevi.

-----, (2005), **Türkçenin Gücü**. – İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Approaches to Language Typology (1999), Edited by Masayoshi Shibatani, Theodora Bynon., Oxford, Oxford University Press.

Baker, C. (1993), **Foundations of Bilingual Education and Bilingualism**, Clevedon, Multilingual Matters.

Dilbilim: Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar (2002), Ankara: Dil Derneği.

Güvenç, B., (1992), “Dil-Kültür Bağlantısı”, **Çağdaş Türk Dil Dergisi** 87, s. 509.

Harding-Esch, E. (2004), **The bilingual family: A Handbook for Parents**, Cambridge University Press.

Finegan, E. (1999), **Language: its Structure and Use**, Fort Worth, Philadelphia., Harcourt Brace College Publishers.

Katzner, K., (2002), **The Languages of the World**, London. New York: Routledge.

Kornfilt, J. (1997), **Turkish**. London and New York, Routledge.

Language Typology and Language Universals: An International Handbook (2001), Ed. By M. Haspelmath, Berlin; New York: de Gruyter.

Leaver, B. L., (2005), **Achieving Success in Second Language Acquisition**, Cambridge University Press.

Мечковская, Н. Б., (2006)., **Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков**, Москва., Наука.

Schroeder, C., -Menz, A. (2006)., **Türkiye’de Dil Tartışmaları**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Uzun, E. N., (2000), **Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe**, İstanbul, Multilingual.

Vardar, B., (2002), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual.

Yule, G., (2000), **The study of Language**, Cambridge: Cambridge University Press.

ÇAĞDAŞ DİLBİLİM KURAMLARI VE BİLGİSAYARLI ÇEVİRİ UYGULAMALARI

ÖZMUT, Orhan*-ALYAZ, Yunus**
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bu çalışma, çeviri programlarının dilsel yapıları çevirmede ne denli başarılı olduklarını belirlemeye yönelik, toplam 70 adet farklı yapıda İngilizce cümlelerin 18 çeviri yazılımı tarafından Almancaya çevirisini içeren kapsamlı bir çalışmanın ilk aşamasıdır ve söz konusu çalışmanın sadece bir kısmını içermektedir. Bu çalışmada bilgisayarlı çeviriye genel olarak ve günümüzdeki durumu itibarıyla kısaca değinilmiştir. Çeviri yazılımları için temel unsurlardan olan dilbilim kuramları da kısaca tanıtılmıştır. Bilgisayarlı çeviri yazılımlarının ürettikleri sonuçların değerlendirilmesi konusunda yapılan göreceli olarak eski çalışmalar da burada sunulmuştur. Yazılımların çevirilerinin değerlendirilmesi için, literatürden ve daha önce yapılan çalışmalardan da yararlanılarak çeviri ve çeviri kalitesi gibi kavramlar irdelenmiş, çevirinin kabul edilebilir veya kullanılabilir olması için taşınması gereken nitelikler belirlenmiştir. Son aşamada ise, yazılımların potansiyellerini, olanaklarını ve kısıtlarını örneklemek amacıyla 18 farklı çeviri yazılımı tarafından İngilizceden Almancaya çevrilen 3 cümle seçilerek yazılımların sözcük seçiminde nasıl bir yol izledikleri belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar yazılımların hedef dilde büyük bir çoğunlukla farklı sözcükleri seçtiklerini, bu farklılığın zaman zaman morfolojik-stilistik veya pragmatik tercih olarak kalırken, sıklıkla da hata sınırlarına girdiğini ve çeviri niteliğini bozduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, bilgisayarlı çeviri, formal dil bilgisi kuramları, bilgisayarlı çevirinin değerlendirilmesi.

ABSTRACT

This study is the first step of a project in which the translation of 70 English sentences of different types by 18 different online translation software into German were investigated, and it contains only one small part of the results received from the mentioned comprehensive project. Here the current situation of the online translation and also the grammar models, which are the essential components of the translation software were briefly introduced. The results of some early

* Öğr. Gör. Dr., U. Ü. Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı. **e-posta:** 03mut@uludag.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., U. Ü. Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı. **e-posta:** alyaz@uludag.edu.tr

evaluation projects carried out were also presented in this work. The criteria are very important to decide the acceptability and usability of translation output. Considering the previous studies and the literature the concepts ‘translation ‘ and ‘translation quality ‘ were defined to determine whether the quality of the translation is good or bad and, the criteria for the evaluation also were treated here. In the last step of this work the translation outputs of selected 3 sentences were examined to show the potencies and the limitations of the online translation software. In this last step only the word selection of the software in the target language was examined. The results of this work show that the translation software very often prefer quite different words in German. The word choice sometimes remains as a morphological-stylistic or pragmatic variety. However, they often cause to the mistakes, so that the translation quality was considerably impaired.

Key Words: Translation, machine translation, formal grammar theories, evaluation of machine translation.

GİRİŞ

Bilgi teknolojilerinin uluslar arası iletişimi daha kolay hale getirmesi, globalleşme ve AB süreci gibi olgular kültürler arası etkileşimi de hızlandırmış, bunun sonucu olarak diller arası çeviri ve bilgisayarlı çeviri daha da önem kazanmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak bilgisayarlı çevirinin, bu çalışmada derlenen yazılım sayısı da dikkate alındığında, göreceli olarak hızlı bir gelişim sergilediği görülmektedir. Yakın zamana kadar sadece dilin evrensellerinin anlaşılmasını test etmek gibi akademik ilgiyle sınırlı denebilecek yapay zekâ çalışmaları artık bir endüstriye dönüşmüş ve yazılımlar kayda değer bir pazar ürünü hâlini almıştır. Yapay zeka çalışmaları bir çok teknik ve bilimsel unsurun yanı sıra büyük oranda dil(bilim)le oldukça iç içe bir olgudur. Dilbilimsel veriler yapay zekâ uygulamalarının başarısını belirleyen en önemli unsurlardandır.

İnsan dilinin bilgisayar tarafından işlenebilmesi için, birçok unsurun yanı sıra, öncelikle bu amaca uygun bir dilbilgisi modeline ihtiyaç vardır. 20. yüzyılın ilk yarısında geliştirilen yapısal dilbilgisi modellerinden günümüze dek geliştirilen birçok yapısal, biçimsel, işlevsel, üretimsel vb. modellerin nihai amacı dil sisteminin işleyiş prensiplerini anlama ve evrensellerini, genel geçer kurallarını belirleme amacını gütmüştür. Dilin evrensel kurallarını belirleme amacıyla geliştirilmiş olan Genelleştirilmiş Öbekyapısal Dilbilgisi (GPSG: Generalised Phrase Structure Grammar) Belirli Tümce Dilbilgisi (DCG: Definite Clause Grammar), Kategoriyel Dilbilgisi (CG: Categorical Grammar), Sözlüksel İşlevsel Dilbilgisi (LFG: Lexical Functional Grammar), Başsürümlü Öbekyapısal Dilbilgisi (HPSG: Phrase Structure Grammar) ve Parsing and Translation (PATR II) gibi dilbilgisi modelleri aynı zamanda bilgisayarlı çeviri de dâhil çeşitli yapay zekâ uygulamalarında da kullanılmıştır / kullanılmaktadır (Langer, 2001: 215/

Amtrup, 2001: 21/ Russel ve Norvig, 2003: 826 ff.). Bunun gibi modeller dilin formal bir şablonunu çıkararak yapısal-işlevsel doğasını anlama ve aynı zamanda dilin bilgisayar sistemleri tarafından işlenmesini sağlayacak uygulamalar geliştirilmesine olanak sağlamak amacına yöneliktir. Çeviri yazılımlarının olanak ve kısıtlarını değerlendirebilmek amacıyla, öncelikle 20. yüzyılda geliştirilmiş olan formal dilbilgisi kuramları bu çalışmada kısaca tanıtılarak bu modellerin dil teknolojisi ve bilgisayarlı çeviri uygulamaları açısından önemi vurgulanmıştır. Burada anılan dilbilimsel kuramlar ve bilgiler aksi belirtilmedikçe Aksan (1995), Yöndem ve Kesmez (2006), Volk (1996), Carstensen vd. (2001), Russell ve Norvig (2003), Linke, Nussbaumer ve Portmann (1996), Kaplan (1994), Heylen, Maxwell ve Verhagen (1994) ve Crystal (1998)'den derlenen bilgilere dayanmaktadır.

I. Yirminci Yüzyılda Geliştirilen Formal Dilbilgisi Kuramları

İsviçreli dilbilimci F. De Saussure'un 20. yüzyılın başlarında geliştirdiği yapısalcılık kuramı modern dilbilimin ve dilbilim kuramlarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Formal yapısalcılık olarak da adlandırılan Saussure modeli bilgisayardilbilim için geliştirilmiş bir model olmamakla birlikte, dilin göstergelerden oluşan bir sistem olduğu düşüncesini ilk kez ortaya atarak yirminci yüzyıldaki hemen hemen tüm dilbilim çalışmalarını etkilemiştir. Dili, göstergelerden oluşan bir sistem olarak tanımlayan Saussure, göstergeyi de görsel ve sesel imajdan oluşan gösteren-gösterilen ilişkisiyle açıklamaktadır. Göstergenin gösteren-gösterilen ilişkisi aynı zamanda formal bir anlam tanımı yaklaşımıdır ve Saussure'un bu bilateral konsepti daha sonra dilbilimcilerce ele alınarak çok yönlü gösterge kuramları geliştirilmiştir. Bu gösterge kuramları ve modelleri, anlamı göstergenin içinde bir özellik veya ilişki olarak değerlendirmektedir. Saussure'un dilin bütünü bir sistem kavramıyla açıklayan yaklaşımı da formal bir anlayıştır. Özellikle dil sisteminin işleyiş prensibini açıklayan yatay (sentagmatik) ve düşey (paradigmatik) ilişkilere dayalı formal mekanik modelinin mantığı en önemli özelliklerdendir.

Lucien Tesniere 1924 yılında 'değerlilik dilbilgisi' (valence grammar) olarak adlandırılan ve fiili cümlelerin belirleyici unsuru olarak kabul eden ve diğer cümle öğelerinin fiilin etrafında toplanarak cümleyi oluşturduğu şeklinde özetlenebilecek bir model geliştirmiştir. Buna göre her fiil 0-4 arasında bir değere sahiptir ve bu değer ilgili fiilin bir cümlede birlikte kullanılabileceği maksimum element sayısını göstermektedir. Bu model 'bağıl' (dependence) kavramıyla da ifade edilmektedir. Yani cümlelerin oluşumu fiile bağlıdır ve fiilin değeri cümlelerin yapısını da belirlemektedir. Cümlede bir öğenin birlikte kullanılabileceği başka öğelerin önceden belirlenmiş olması prensibi LFG, GPSG ve HPSG gibi modellerde de önemli bir yer tutmaktadır, fakat HPSG'de belirleyici olan unsur sadece fiil değil tüm kategoriler ve bu kategorilerin değerleridir.

Formal dil bilgişi kuramlarında önemli bir diğer gelişme 30'lu yıllarda L. Bloomfield, Fries, Harris, Bloch v.d. bilimcilerin çalışmalarıyla şekillenen, 'Taksonomik Yapısalcılık' veya 'Dağılımcılık' (Distributionalism) olarak da adlandırılan Amerikan Yapısalcılığı'yla gerçekleşmiştir. Ağırlıklı olarak cümlelerin yüzey yapı analizine dayalı Amerikan yapısalcılığında dilin yapısı matematiksel/dağılımsal bir modelle açıklanmaktaydı. Bu modele göre dilin yapısı $X = Y + Z$, veya $A = B + C$ gibi basit bir matematiksel/evrensel bağıntıyla açıklanabilir nitelikteydi. Bu bağıntı dile (veya cümleye) $S = NP + VP$ (Sentence (Cümle) = Nominal Phrase (Ad Öbeği) + Verbal Phrase (Eylem Öbeği) şeklinde uyarlanmakta, yani cümle ad (NP) ve eylem öbeklerinden (VP) oluşmaktadır. Cümlenin bu özelliği hiyerarşik bir dağılım şeması olarak ifade edilmektedir. Bu dağılım şeması cümleyi oluşturan bütün (alt) elementlere uygulandığında ortaya ağacın gövdesi ve dallarına benzeyen bir diyagram ortaya çıktığından bu modele ağaç diyagramı (structure tree) modeli de denmektedir. Yüzey yapıya dayalı bu model, öbek yapıları oluşturan öğelerin (constituent structure) gösterimi, bu öğelerin birbirleriyle olan hiyerarşik ilişkilerin (immediate constituent) açıklanması gibi oldukça yenilikçi yaklaşımlar içermektedir. Bu yaklaşım, daha sonraki dilbilim çalışmalarına esin kaynağı olmuş ve özellikle de cümle yapısının dağılımsal hiyerarşik ilişkiler olarak gösterimi birçok çağdaş dilbilim kuramınca çeşitli biçimlerde kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Diğer yapısal yaklaşımlar gibi, dilin evrensel özelliklerini örneklemeye yönelik bir mikro model geliştirme çabasında olan bu yaklaşım da basit cümlelerin yapısını açıklamada yeterliyken, daha karmaşık cümleleri açıklamada ve özellikle de anlamsal ilişkileri açıklamakta yetersiz kalmıştır.

Otuzlu yıllardan ellili yılların sonlarına kadar kategoriyel dilbilgisi (CG: Categorical Grammar) başlıklı birden fazla dilbilgisi modeli geliştirilmeye çalışılmıştır. Ajdukiewicz (1935), Bar-Hillel (1953) ve Lambek (1958) tarafından ortaya atılan kategoriyel dilbilgisi modelleri, cümlenin ve dolayısıyla dilin yapısını açıklamada ve formalize etmede temel dilsel kategorilerin (örn. α ve β kategorileri) ve bunların özelliklerinin / işlevlerinin önemli olduğu prensibine dayanır (Hardegree, 2007). Daha önceki modellerin aksine, cümle dizimi ve geleneksel dilbilgisi kuralları yerine kategoriler ve sözcük özelliklerine / işlevlerine dayalı bu kategoriyel yaklaşım, daha sonraki eşleştirmeli kateoriyel dilbilgisi (CCG: Combinatory Categorical Grammar), birleştirici kategoriyel dilbilgisi (UCG: Unification Categorical Grammar) ve kısıtlara dayalı kategoriyel dilbilgisi (Constraint-Based Categorical Grammar) gibi formal modellere esin kaynağı olduğu gibi, sözcük ve kategori bazlı bir model olan HPSG'nin geliştirilmesinde de belirleyici unsurlardan birisi olmuştur.

N. Chomsky ve M. Schützenberger hiyerarşik dağılımsal cümle yapısına dayalı çalışmalardan esinlenerek, 1956 yılında 'Öbek Yapısal Dilbilgisi' (PSG: Phrase Structure Grammar) olarak adlandırılan bir otomat dilbilgisi modeli

geliştirmişlerdir. PSG modeli de dağılımsal yapısalcı model gibi, cümle yapılarının hiyerarşik bir düzende gösterimi ve tanımlanmasını esas almaktadır. Chomsky'nin öbek yapısal dilbilgisi (PSG) ve üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramına tepki olarak Kaplan ve Bresnan tarafından 1982 yılında geliştirilen 'Sözlüksel İşlevsel Dilbilgisi' modeli (bkz.: Kaplan, 1994 / Heylen, Maxwell ve Verhagen), adından da anlaşılacağı gibi sözcük bazlı bir modeldir. Ancak öbek yapısal dilbilgisinin temel kavramları (örn. S → NP, VP / C → AÖ, EÖ ve hiyerarşik öbek yapı şeması vb.) bu modelde de esas alınmaktadır. Bu modelde PSG'den farklı olarak ad ve eylem öbeklerinin işlev şemaları dilbilgisi kurallarını oluşturmaktadır. Bu modelin temel unsuru sözcüklerin, kategorilerin ve işlev şemalarının yer aldığı sözlüktür. Kategoriler PSG ve geleneksel dilbilgisinde de yer alan ad, eylem, nesne vb. gibi kategorilerdir. İşlev şemalarında ise sözcük kategorilerinin özne, nesne, şahıs, tekil-çoğul, ismin hali vb. gibi dilbilgisel özellikler yer alır. Bu model de, dilin anlaşılmasında ve formalize edilmesinde sözcüğün kendisinin ve taşıdığı özelliklerin belirleyici unsur olduğu esasına dayanır.

Pereira ve Warren 1980 yılında hem bilgisayar dillerinin hem de doğal dillerin işlenmesi amacıyla, 'Belirli Tümce Dilbilgisi' modelini (Definite Clause Grammar: DCG) geliştirmişlerdir. Bu model cümlelerin farklı liste değerleri ve terminal semboller olarak ifade edilmesi prensibine dayanmaktadır. Özellikle PROLOG programlama diliyle doğal dilin işlenmesi amacıyla geliştirilen bağlamdan bağımsız (context free) bu modelin, Multi-Modal DCG (Shimazu, Arita ve Takashima, 1994) gibi birçok genişletilmiş sürümleri geliştirilmiştir.

1985 yılında G. Gazdar ve arkadaşları PSG modelini genişleterek 'Genelleştirilmiş Öbek Yapısal Dilbilgisi' (Generalized Phrase Structure Grammar: GPSG) isimli, bağlamdan bağımsız (context free) bir model geliştirmişlerdir. GPSG göreceli olarak yeni bir kuram olsa da, temel mantığı cümlelerin yapısını hiyerarşik ilişkilerle açıklamaya çalışan PSG modeli ile aynıdır. GPSG bir anlamda, kendinden önceki modellerin toplamı veya vardığı bir ileri aşama olarak değerlendirilebilir. PSG ve GPSG modelleri öbek yapısal özellikleriyle HPSG modelinin öncüleri olarak görülmektedir.

Chomsky, 1957'den sonra 'Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi' (Generative Transformational Grammar: GTG) olarak adlandırılan yeni bir kuram üzerinde çalışmaya başlamış ve günümüze kadar aşama aşama geliştirmektedir. Kısaca GTG olarak bilinen bu kuram, dilbilim çalışmalarını köklü bir şekilde etkilemiş en önemli kuramlarından birisidir. Chomsky'nin 1957 yılında yayımladığı 'Sözdizimsel Yapılar' (Syntactic Structures) adlı çalışmasıyla başlayan ve 1965 yılında şekillenen üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramının 1. aşaması, derin yapı (deep structure), yüzey yapı (surface structure), transformasyon vb. gibi yeni ve radikal yaklaşımlar içeren 'standart teori'dir (ST: Standard Theory). İkinci aşama, 1972 yılında geliştirilen ve dilin anlam boyutunun hem derin yapıyla,

hem de yüzey yapıyla daha fazla ilişkilendirildiği genişletilmiş standart teori (EST: Extended Standard Theory) ve düzenlenmiş genişletilmiş standart teoridir (REST: Revised Extended Standard Theory). Chomsky kuramında köklü bir değişim 1981 yılında geliştirdiği yönetici ve bağlayıcı dilbilgisi (GB: Government and Binding) kuramıyla gerçekleşir. Yine derin yapı, yüzey yapı ve transformasyon kavramlarının belirleyici olduğu bu kuramda yüzey yapı süreçleri daha da ayrıntılandırılmış ve yüzey yapı, sesel (phonetic) ve mantıksal (logical) form olmak üzere iki guruba ayrılmıştır. Transformasyon kavramı da, bu yeni kuramda sözcüklerin cümle içindeki hareketleriyle (α -movement) açıklanmaya çalışılmıştır. Bütün bu radikal değişikliklere ve ayrıntılara karşın Chomsky kuramının bu aşamaya kadarki aşamalarında temel prensibin değişmediği söylenebilir. Buna göre bütün ifadeler derin yapıdaki bir cümlenin çeşitli transformasyonlarla dönüştürülmesi sonucu oluşturulmaktadır. Chomsky kuramındaki en köklü değişim 1995 yılında geliştirdiği Minimalist programda gerçekleşmiştir. Chomsky minimalist program kuramıyla daha sade bir model geliştirmeye yönelmiştir. Minimalist programın temelinde sözlük (lexicon / numeration), sözcük kategorileri, bu kategorilerin özellikleri ve seçme (select), birleştirme (merge), sözcüklerin yer değiştirmesi (move) ve söylenmesi (spell-out) gibi 4 temel operasyon vardır. Dil kavramı minimalist programda, sözlük, mantıksal biçim, sesel biçim ve dil işleme mekanizması (computational system) gibi yeni kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Chomsky çalışmalarıyla sadece bir bilgisayardilbilim modeli geliştirme çabasında değildir. Özünde insan zihninin ve dil süreçlerinin anlaşılması ve açıklanması için formal yaklaşımların geliştirilmesi gibi bir amaçla geliştirilen bu kuramlar, başka dilbilimcilere esin kaynağı oluşturmuş ve Chomsky yaklaşımından bilgisayardilbilim için formal dilbilgisi modelleri geliştirilmiştir. Chomsky'nin özellikle yönetici ve bağlayıcı dilbilgisi modeli ile minimalist program, sözlüğün ve sözcüğün belirleyiciliği (baş-sürümlülük), kategoriler vb. özellikleriyle HPSG gibi modellerle büyük benzerlikler göstermektedir.

Shieber ve arkadaşları tarafından 1983 yılında bir bilgisayar programlama dili olarak geliştirilen Ayrıştırma ve Çeviri (Parsing and Translation: PATR) modeli öbek yapısal dilbilgisi ve üretici dönüşümsel dilbilgisi modellerinin bilgisayar tarafından işlenmesi amacıyla geliştirilmiş, bağlamdan bağımsız ve ileri düzey formal bir modeldir. Literatürde genel olarak PATR-II adıyla anılan bu modelin LISP, Prolog gibi programlama dilleri ve bunların farklı sürümleri için geliştirilmiş Z-PATR, P-PATR, SB-PATR gibi farklı uyarlamaları mevcuttur. Öbek yapısal dilbilgisi gibi modellerde C $\rightarrow$ AÖ EÖ şeklinde ifade edilen cümle yapısı PATR'da X0 $\rightarrow$ X1 X2 şeklinde formüle edilmekte ve bilgisayarın doğal dili işleyebilmesi için sözlük, kategoriler ve bu kategorilerin özellikleri formüllere dönüştürülmektedir. PATR, gerek öbek yapısal yaklaşımı, gerekse sözcük ve özelliklerini baz alması gibi birçok açıdan GB, LFG ve HPSG ile büyük benzerlikler göstermektedir.

Baş-sürümlü öbek yapısal dilbilgisi, C. Pollard ve I. Sag tarafından son yirmi yılda aşamalı olarak geliştirilmiş bir dilbilim kuramı ve dilbilgisi modelidir. Modelin ilk sürümü, Pollard ve Sag'ın (1987) formalizm, alt kategori ve hiyerarşik sözlük çalışmalarıyla, ikinci sürümü ise gösterge yapısı, kontrol ve bağlayıcılık (binding) çalışmalarıyla şekillenmiştir (1994) (bkz. Kordoni, 2001). HPSG'nin güncel sürümü ise Pollard ve Sag'ın diğer bilimcilerle birlikte yaptıkları çalışmalarla şekillenmiştir ve modelin geliştirilmesi çalışmaları günümüzde de devam etmektedir (bkz.; Sag 2006 / Copestake vd. 2005). HPSG bilgi bazlı, deklaratif bir modeldir. Chomsky Kuramı'nın aksine, herhangi bir dilbilgisi yapısının bir diğerine dönüştürülmesi veya paralel dilbilgisi katmanlarının birbirlerinden üstün olması söz konusu değildir (bkz. Pollard 1997: 1 f.). Modele göre dilbilgisel bir yapı evrensel prensiplerle ve kısıtlarla (constarints) belirlenen doğru (well formed) bir ifadedir. Adından da anlaşılacağı gibi HPSG, doğal dili açıklamada ve formüle etmede geleneksel dilbilgisinin aksine cümleyi ve cümle yapısını değil, sözcük kategorilerini (isim, fiil, sıfat vb.) ve bunların belirleyici özelliklerini esas alan bir modeldir. Sözcükler veya öbekler, özellik yapısı (feature structure) olarak adlandırılan, taşıdıkları kapsamlı bilgi ve değerleri matematiksel olarak ifade edilebilen formal nesneler olarak değerlendirilir. Bu özellik yapıları dilin sessel, dizimsel ve anlamsal tüm bilgilerini içerir. HPSG yaklaşımına göre dilsel bir ifadede cümlelerin oluşumunu ve anlamı belirleyen bir asıl öge vardır ve bu öge diğerlerinden daha önemli bir konumdadır, bir başka deyişle ifadenin başıdır. Bu baş sözcük özellikleri ve kısıtlarıyla ifadenin dizimini ve anlamını belirler. HPSG üç temel unsurdan oluşur: Sözlük, evrensel prensipler ve dilbilgisi kuralları. Bunlar içerisinde de sözlük temel unsurdur. Sözcükler, öbekler, dilbilgisi prensipleri / kuralları ve anlam sözlükte matematiksel nesneler olan özellik yapıları olarak hiyerarşik bir düzende kodlanmakta ve hepsi bir arada ele alınmaktadır. Anlamsal ilişkilerin açıklanmasında temel olarak durum semantiği (Situation Semantics) ve ilişkisel anlam kuramı (Relational Theory of Meaning) esas alınmaktadır. Bir sözcüğün veya öbeğin morfolojik, dizimsel, anlamsal ve pragmatik bilgileri sözlükte kodlanmaktadır. Bu haliyle HPSG sözlüğü, morfo-sentaktik-semantik-pragmatik bir sözlüktür ve doğal dilin incelenmesi sözlükte kodlanan özellik yapılarıyla ve bunların belirlediği doğru ifadeler esas alınarak gerçekleştirilir. Hem dilbilim hem de dil teknolojisi açısından son derece önemli olan HPSG, özellikle son on yılda üzerinde en çok çalışılan ve İngilizce dışındaki diğer dillere uyarlanmıştır. HPSG hem bu çalışmada anılan, kendinden önceki formal kuramlardan ve modellerden, hem de Chomsky'nin, yönetici ve bağlayıcı dilbilgisi, prensipler ve parametreler (PPT: Principles and Parameters Theory) ve minimalist program (MP) gibi en yeni kuram ve yaklaşımlarından unsurlar veya benzerlikler içeren kapsamlı bir dilbilgisi modelidir. Pollard (1997: 1 ff.) ve Sag (1997: 14 ff.) HPSG'nin bütün dillerin dinamiklerini açıklamaya uygun (evrensel) bir model olduğunu öne sürmektedirler.

II. Online Çeviri Yazılımları

Bu çalışma için internet üzerinden çeviri hizmeti sunan 18 adet yazılımın çeviri çıktıları değerlendirilmiştir. Çeviri programlarını belirlemek amacıyla genel arama motorları ve çeşitli internet portalleri aracılığıyla ‘*Bilgisayar(lı) Çeviri*’, ‘*Maschinelle Übersetzung*’ ve ‘*Machine Translation*’ anahtar kelimeleriyle yapılan tarama sonucunda bu başlıklar altında 40 online çeviri yazılımı listelenmiştir. Çeviri başlığı altında sunulan bu yazılımlardan 22’si aslında etkileşimli sözlük niteliğindedir. Sözlük niteliğindeki bu yazılımlar, dilbilgisel özellikler, kullanım örnekleri, seslendirme, görsel bilgiler vb. gibi işlevleriyle normal sözlüklerden daha fazla bilgi sunmalarına karşın, tam anlamıyla çeviri yapmadıkları için bu çalışmada değerlendirme dışı tutularak, sadece cümle veya metin bazında çeviri yapabilen 18 yazılım incelenmiştir. Cümle veya metin bazında online çeviri hizmeti veren yazılımlar **Tablo 1**’de gösterilmiştir.

1	Local Translation	10	Global Translations
2	Dictionary.com	11	InterTran
3	Webtranslate	12	Prompt
4	Applied Language	13	Travlang
5	Amikai (Deneme)	14	Google
6	LinguaTec	15	SDL International
7	Translated.net	16	Abacho
8	Reverso	17	Altavista Babelfish
9	WorldLingo	18	Systran

Tablo 1: Online Çeviri Yazılımları

Bu tabloda gösterilmeyen ve online olarak hizmet vermediği için bu çalışmada değerlendirmeye dahil edilmeyen, sadece belli diller arasında çeviri yapan ve henüz piyasaya sürülmemiş veya internet üzerinden sunulmamış, bir çok özel çeviri yazılımı da mevcuttur. Örneğin Rusça ve Almanca karşılıklı çeviri yapan MIROSLAV (bkz. Marx, 1998: 127-128). **Tablo 1**’de listelenen çeviri yazılımlarının hepsi çok dilli (3-29) çeviri hizmeti vermektedir. Yazılımlar genelde AB üyesi ülkelere ait 6-14 arası dili desteklemektedir. Bazı yazılımlar ayrıca Arapça, Çince, Japonca, Korece ve Rusçayı da desteklemekte ve yine bazıları geleneksel/modern Çince, Latin Amerika ve İspanya İspanyolcası, Portekiz ve Brezilya Portekizcesi vb. gibi ayrımları da yapmaktadır. Bazı çeviri yazılımları kendilerine özgü web adreslerinden sunulmalarına karşın başka yazılımlarla tamamen aynı programı kullanmaktadır ve bunu web adreslerinde de açıkça belirtmektedirler (Örn.: Altavista, Applied Language ve Local Translation SYSTRAN’ı kullanmaktadırlar). Açıkça belirtmemelerine karşın başka çeviri programlarının da % 100 aynı çeviri çıktısı vermelerinden ortak

yazılım kullandıkları izlenimi oluşmaktadır. Bu çeviri yazılımlarıyla ilgili bir başka ayrıntı ise düz metin, web sayfası, mail, wap vb. için ayrıca çeviri seçeneği sunmalarıdır. Bazı yazılımlar sadece düz metin çevirirken, bazıları farklı metin biçimlerini desteklemekte ve birçok ortam için çeviri işlemi yapabilmektedirler. Bazı yazılımlar tam işlevle hizmet verirken bazıları çevrilecek metin miktarına kısıtlama getiren, sadece deneme (Demo) sürümlerini ücretsiz olarak sunmaktadırlar (Örn. x adet karakter, x sayfa veya x defa sınırlaması gibi). Bu çalışmada irdelenen 18 çeviri yazılımının hepsinin ortak özelliği ise online ortamda ve ücretsiz sunulmalarıdır.

III. Çeviri Uygulamaları Örnekleri ve Çeviri Kalitesinin Değerlendirilmesi

Son on yılda daha nitelikli mikroişlemciler ve depolama ünitelerinin geliştirilmesine paralel olarak birçok yapay zekâ uygulamasında olduğu gibi bilgisayarlı çeviri alanında da kayda değer nicel ve nitel gelişmeler sağlamıştır. Ancak bu göreceli iyileşmeye karşın yine tüm yapay zekâ uygulamaları gibi bilgisayarlı çeviri de çok çeşitli nedenlerden kaynaklanan, aşılması gereken bir yığın zorlukla karşı karşıyadır (bkz. Çap, 2003: 27 / Arnold v.d., 1994: 111 ff. / Schwarzl, 2001: 34 ff. / Nübel ve Seewald-Heeg, 2001:176). Bunun bir sonucu olarak bilgisayar tarafından yapılan çevirilerin kalitesinin tatmin edici nitelikte olduğu söylenemez. Elde edilen çeviriler genellikle de kullanıcının beklentilerinin uzağında kalabilmektedir. Ayrıca bütün çeviri yazılımları kullandıkları dilbilimsel model, yöntem, teknolojik alt yapı ve diğer unsurlar nedeniyle aynı cümle veya metin için çok farklı sonuçlar vermektedir.

Çeviri yazılımlarının çıktılarının değerlendirilmesi amacıyla çeşitli değerlendirme çalışmaları yapılmıştır. Nübel ve Seewald-Heeg (1998: 173) tarafından Systran - T1, Transcend and Power Translator, Logos - PT Plus 98 çeviri yazılımlarının çeviri kalitesinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan bir değerlendirme projesinden şu sonuçlar elde edilmiştir:

Çeviri Programlarının Başarı Oranları:

İstek/ Emir cümleleri : % 61 - % 88

(Paralel) Yan cümleler : % 41 - % 66

Bileşik sözcükler : % 4 - 38

Bu üç çeviri programının birbirleriyle kıyaslandığında aralarındaki farklıklar ise şöyledir:

Paralel yan cümleler : % 2

Bileşik sözcükler : % 4

Emir cümleleri : % 10

Bu istatistiksel verilere ilaveten, Systran'ın otomotiv sektöründen metinlerinde iyi, bilgisayar alanından, özellikle karmaşık yapıdaki cümlelerde kötü çeviri sonuçları verdiği de ifade etmektedir. Aynı çalışmada Systran'ın genelde diğer alanlardan karmaşık yapıdaki cümlelerde de iyi sonuçlar vermediği, T1 – Logos yazılımının ise hem otomotiv hem de yazılım alanından gerek basit gerekse karmaşık yapıda cümlelerden oluşan metinlerle iyi (kabul edilebilir sınırlarda) sonuçlar verdiği belirtilmektedir (Nübel ve Seewald-Heeg, 1998: 174).

Ancak bu ve benzeri sonuçların, 'iyi/kötü' gibi göreceli kavramlardan uzak, daha objektif değerlendirilebilmesi ve çeviri yazılımlarından beklentilerin gerçekçi bir temele oturtulabilmesi için bilgisayar çevirisinin değerlendirilmesinde bazı standartların, kriterlerin belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla birçok çalışma yapılmış ve çeşitli yaklaşımlara, yöntemlere dayalı standartlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Standartlar belirlenirken *kaynak metin, kullanıcı, teknik, dil(bilim) ve üretici* boyutları dikkate alınmıştır (bkz. Arnold v.d., 1994;166 f. / Vanni, 1998: 19 ff./ Çap, 2003: 42 f. / Marx, 1998: 130 ff. / Falkedal, 1998: 139 f. / King, 1997;256 ff. / King, 1998: 152 ff. / Schwarzl, 2001: 55-77). Bu kaynaklara dayanarak çeviri, çeviri kalitesi ve değerlendirme boyutları aşağıda kısaca ele alınmıştır.

Bilgisayarlı çevirinin sonuçlarının değerlendirilmesi için ilk adım 'çeviri'nin ve 'çeviri kalitesi'nin tanımlanması gerekmiştir. Schwarzl (2001;55) çeviriyi gösterge dönüştürümü (sign transformation), bir dildeki sözlerin yorumunun başka bir dildeki yorumla değiştirilmesi (Replacement of Interpretation between L1 and L2), metinsel materyallerin diller arası değişimi vb. gibi kavramlarla tanımlamaktadır. Schwarzl (2001;77) çeşitli çeviri tanımlama denemelerini değerlendirerek çeviriyi 'Translation = TL equivalent of SL' şeklinde özetlemektedir. Bu tanıma göre çeviri, kaynak dilin (Source Language, SL) hedef dil (Target Language, TL) eş değerinin elde edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Yukarıda anılan diğer kaynaklarda da buna benzer tanımlama çabaları yer almakta ve çevirinin tanımı konusunda çeşitli bakış açısı farklılıklarına rağmen ana hatlarıyla Schwarzl'ın bu tanımın konseptinde ve değerlendirme boyutları konusunda konsensüs sağlandığı görülmektedir.

Çeviri kalitesinde belirleyici ilk unsur kaynak metnin teknik ve dilsel olarak taşınması gereken nitelikler söz konusudur. Teknik olarak, bilgisayar ortamına aktarılabilir biçimde olması, örneğin elektronik ortamda üretilmesi, çeviri yazılımı gerektiriyorsa veri tabanına aktarılabilir olması vb. çeviri sürecinin başlangıç aşaması için temel koşullardır. Kaynak metin dilsel açıdan ulusal karakterler, cümle kuralları vb. açısından tamamen uygun olmalıdır, aksi takdirde çeviri yazılımı amaca uygun bir çeviri çıktısı üretemeyecektir. Çeviri kalitesi kullanıcının amaçlarına göre değişebilen göreceli bir kavramdır ve kullanıcının beklentileri olabildiğince değişken ve öznel olabilmektedir. Değişkenlik ve

özellik niteliği çözümlenemese de çeviri kalitesinin kullanıcı beklentilerine hitap etmesi literatürde şu kavramlarla açıklanmaya alışılmaktadır: **1.** Anlaşılabilirlik (Understandability), **2.** Kabul edilebilirlik (Acceptance, Acceptability), **3.** Dilbilgisel Doğruluk (Intelligibility), **4.** Informativite (Accuracy, Fidelity), **5.** Kullanılabilirlik (Usability), **6.** Stilistik (bkz. Arnold v.d., 1994: 169-171 / Falkedal, 1998: 145 f. / King, 1997: 253 ff. / King, 1998: 158 f.). Bir çevirinin kullanıcının beklentisini karşılayıp karşılamaması, bu kavramlar çerçevesinde belirlenemeye çalışılmaktadır. Çeviri kalitesinin teknik boyutunda bilgisayarın çeviriyi beklenen sürede ve nitelikte yapabilmesi için gereken donanım ve yazılım kapasitesine sahip olması, çıktının farklı ortamlarla uyumlu olması gibi sırf teknik unsurlar anılmaktadır. Dil (bilimsel) sel boyut iki alt başlığa ayrılmaktadır: 1. Çıktı (Çeviri), 2. Çeviri süreci için kullanılan dilbilgisi modeli. Çıktının niteliği/kalitesi yukarıda anılan kavramlar doğrultusunda değerlendirilebilir.

Çeviri kalitesini kökten belirleyen bir başka unsur ise ilgili yazılımın temel aldığı dilbilgisi modelidir. Parserlerin içerdiği dilbilgisi modeli çevirinin başarısını ve kalitesini belirleyen en önemli bileşendir. Her tür yapay zekâ yazılımında olduğu gibi çeviri yazılımlarında da dilsel açıdan en büyük sorunu morfolojik, dizimsel, anlamsal ve edimsel çokanlamlılık (Ambiguity) durumları teşkil etmektedir. Bu çalışmada anılan dilbilgisi modellerinin de aşması gereken en büyük sorun çokanlamlılık durumlarının çözümlenmesidir (Disambiguation).

Üretici daha nitelikli çeviri yapabilen sistemler geliştirebilmek için, çeviri kalitesini belirleyen tüm bu boyutlarla ve bunlara ek olarak da maliyet unsuruyla karşı karşıyadır.

Çeviri kalitesinin test edilmesinde, burada anılan tüm bu kavramlara ek olarak tersine-çeviri (back-translation) yöntemi de anılmaktadır. Çevrilen metnin tekrar ilk kaynak dile çevrilmesi, çevirinin doğruluğu konusunda yardımcı olabilir. Tersine çeviri işleminde kaynak dildeki metnin aynısını elde etme olasılığı oldukça zayıftır, fakat yine de tersine çeviri işleminin sonucu (örn. anlaşılır olması), ilk çevirinin niteliğini test etmek adına yeterli kabul edilebilir.

III. Çeviri Yazılımlarının Hedef Dilde Sözcük Seçimi Açısından Değerlendirilmesi

Online çeviri uygulamaları için bağımsız tek cümleler ve metin içinde çoklu cümleler olmak üzere 70 adet İngilizce cümle seçilmiştir. Cümleler belirlenirken Morfolojik (sözlüksel ve dilbilgisel morfepler), dizimsel ve anlamsal özelliklerin örneklendirilmesi, çeviri yazılımlarının bu konuda performanslarının ve kısıtlarının örneklendirilmesine yönelik uygun nitelikte ve nicelikte cümlelerin / metinlerin belirlenmesine özen gösterilmiştir. Dilbilgisi kitaplarından (örn.: **Fundamentals of English Grammar**) ideal cümleler, çeşitli çokanlamlılık içeren cümleler ve Robert Frost'un 'Stopping by Woods on a Snowy Evening'

şiiirinin son mısrası seçilmiştir (**Bkz.: Ek-1**). Bu cümleler ve metinler yukarıda listelenen çeviri yazılımlarıyla online ortamda İngilizceden Almancaya çevrilmiş ve çeviri morfolojik, dizimsel, anlamsal ve pragmatik açılardan ve bu çalışmanın II. bölümünde anılan 6 değerlendirme kriteri doğrultusunda değerlendirilmiştir (Değerlendirme süreci devam etmektedir). Bu bildiride fiziksel koşullar nedeniyle bütün cümlelerin çevrilerinin incelenmesinden şu an dek elde edilen tüm sonuçlar ele alınmamış, sadece 3 grup cümlelerin çevirisi ve sadece sözcük seçimi açısından değerlendirilmiştir. Bu 3 gruptan da Frost'un **Tablo 2**'de tüm bir mısrası gösterilen şiirinin sadece ilk satırı değerlendirmeye dâhil edilmiştir (Fiziksel sınırlılıklar nedeniyle burada değerlendirilemeyen veriler daha sonraki çalışmalarda irdelenecektir). Frost'un tüm mısrasının çevirisi ekteki verilerde yer almaktadır. Online çeviri yazılımları tarafından Almancaya çevrilen cümlelerden bu çalışma için seçilenler **Tablo 2**'de gösterilmektedir:

1	The patient had been waiting in the emergency room for almost an hour before a doctor finally treated her.
2	The guests left John's party right away.
3	The woods are lovely, dark, and deep, But I have promises to keep, And miles to go before I sleep, And miles to go before I sleep.

Tablo 2: Çeviri yazılımları tarafından çevrilen 3 grup cümle

Bu cümlelerin yazılımlar tarafından tam çevirileri **Ek-1**'de, **Tablo 1**'de gösterilen 3 cümlelerin çevirisinde yazılımların hedef dilde (Almanca) sözcük seçimi ise **Tablo 3**'te gösterilmektedir. Sözcüklerin yazılımlar tarafından seçilme durumu sayılarla ifade edilmiştir. Seçilen bu 3 cümlelerin çevirisinin sözcük seçimi açısından incelenmesinde bu çalışmanın IV. bölümünde de anılan değerlendirme kriterleri literatüründe de yer alan 'sözcüğün çevrilememesi' ve 'yanlış sözcük seçimi' durumları dikkate alınmıştır. Sözcük seçimiyle ilgili bu hataların incelenmesinden elde edilen sonuçlar çevirinin 'iyi/uygun/anlaşılır/kabul edilir.' olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinde belirleyici olacaktır.

Tablo 3'te Almanca sözcüklerin sağındaki parantez içi sayılar, 2. sütundaki İngilizce sözcüklere karşılık kaç yazılımın çeviride o sözcüğü seçtiğini ifade etmektedir. Bir yazılım karakter sınırlaması nedeniyle 1. cümleyi hiç çevirmemiştir. Toplam 21 sözcükten sadece 4 tanesi (1 isim, 2 sıfat ve 1 bağlaç) 17 yazılım tarafından aynı Almanca sözcük seçilerek çevrilmiştir. Tüm yazılımlarca seçilen bu 4 sözcük dışında sözcüklerin yazılımlar tarafından seçilme durumu ise şöyle: 10 ve üzeri yazılım tarafından 12, 5-9 yazılım tarafından 9, 1-4 yazılım tarafından 38 kez aynı sözcük seçilerek çevrilmiştir. 1 sözcük (before)

ise 1 yazılım tarafından çevril(e)memiş, sözcüğün Almanca karşılığı yerine yan cümle yapısı aracılığıyla anlamı karşılanmaya çalışılmıştır. Kimi yazılımlar bir sözcüğe karşılık birden fazla sözcük seçerek alternatif sözcüğü parantez içinde göstermektedir (Örn. Arzt/Doktor gibi).

Tablodaki sayılar yazılımların hedef dilde sözcük seçiminde büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ancak bu farklılıklar her zaman hata anlamına gelmemektedir. İngilizce ‘the patient’ cinsiyet ifade etmemesine karşın sadece 2 yazılım ‘die Patientin’ tercihini yapmış, geri kalan yazılımlar maskulin ismi seçmişlerdir. Bunun, ilk bakışta büyük bir anlamsal kayba veya hataya neden olmadığı düşünülebilir fakat İngilizce ile Almanca arasında çeviri işlemi için çok önemli bir sorunu temsil etmektedir. Türkçe için büyük bir sorun teşkil etmeyen cinsiyet kavramı özellikle Almanca için büyük bir sorun oluşturmaktadır. İngilizceden Almancaya çeviride karşılaşılan bu zorluk Türkçeden Almancaya çeviride de ortaya çıkacaktır. Hastanın veya doktorun cinsiyetinin çevirinin anlaşılabilirliğini veya kabul edilirliliğini radikal bir şekilde zedelemeyeceği varsayılrsa da, dilbilgisel doğruluk, informativite vb. açılardan sorun teşkil ettiği açıktır. Cinsiyet konusunda bir başka ilginç durum da, ‘the patient’e karşılık feminin sözcüğü (die Patientin) seçen yazılım bile aynı tercihi ‘doctor’un Almancaya çevirisinde yapmamış, hepsi ‘Doktor ve/veya Arzt’ şeklinde çevirmiştir. Hastanın cinsiyeti önemliyken, doktorun cinsiyetinin önemli olmadığı gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Yine ‘Doktor/Arzt’, ‘Unfallstation/Notzimmer ..’, ‘lieben/verlieben/haben verlassen’ ve benzeri seçimlerde görülen farklılıklar kaynak dil ile hedef dil arasında işlevsel, bilgisel veya anlamsal bir kayba neden olmayıp kabul edilirlilik, anlaşılrlılık, dilbilgisel doğruluk vb. kapsamında ve morfolojik/pragmatik/stilistik tercihler olarak değerlendirilebilirler. Farklı anlamsal ayrıntılarına karşın, ‘lassen/verlassen’ fiileri ve bunların Präteritum (lieben/verlieben) veya Perfekt (haben ... verlassen) şeklinde tercih edilmesi, bölgesel, biçimsel (yazılı-sözlü dil) veya pragmatik tercihler olarak temel anlamsal içeriği bozmadığı görülmektedir. Fakat örneğin ‘Party’nin ‘Partei’, ‘left’in ‘link/linken’, ‘are’in ‘ist/bist/sind’ veya ağaçlar bağlamındaki ‘lovely’nin ‘nett’ şeklinde çevrilmesi tercih olmaktan çıkıp hata sınırlarına girmekte, anlamsal kayıplara neden olmakta ve anlaşılrlılık, kabul edilirlilik sınırlarını aşmaktadır. Siyasi parti (Partei) ile eğlence partisinin (Party) ayırt edilmesi zorunludur. Bu da Almanca için geçerli bir durumdur. İngilizce ve Türkçede her iki durumda da ‘Parti’ sözcüğü kullanılırken Almancada farklı iki sözcük söz konusudur. Bir yeri terk etmek (leave) fiilinin geçmiş zaman biçimi (left) ile ‘sol’ veya ‘bağlamak’ (link) yerine terk etmek/ayrılmak (lassen, verlassen) fiilinin seçilmesi çevirisi kalitesi açısından zorunludur. ‘Right away’ ifadesindeki ‘right’ın da parti sözcüğüyle ‘Parteirecht’ şeklinde bağlanarak çevrilmesi uç bir durum teşkil etmektedir.

Bu cümleler bağlamdan kopuk izole cümleler olduğundan bilgisayarın hastanın, doktorun cinsiyetini, siyasi parti veya eğlence partisini belirlemede sorunla karşılaşması normal olarak karşılanabilir. Fakat Robert Forst'un şiirinin son mısrası bir bağlam sunmasına karşın hiçbir yazılım 'woods'a karşılık 'Bäume' sözcüğünü seçmemiştir. Ayrıca 'woods'un çoğul olduğunun algılanmasına karşın 'are' fiilinin 'ist/bist' şeklinde çevrilmesi, söz konusu yazılımların bağlamsal değerlendirme bir yana cümle içi değerlendirme dahi yap(a)madığı, hedef dilde sadece sözlüksel seçimle dizim işlemi gerçekleştirdiği izlenimi vermektedir. Çoğul 'woods'a karşılık 'das Holz' seçilmesi hatalı ama nedeni anlaşılır bir seçim hatası olduğundan fiilin 'ist' şeklinde çevrilmesinin nedeni de tahmin edilebilmektedir. Fakat 'to be' fiili hem 2. tekil hem de 1., 2. ve 3. çoğul şahıslarla 'are' şeklinde çekimlense de, bunu Almancaya 'bist' şeklinde 2. tekil şahsa göre aktarmanın nedeni anlaşılamamaktadır. Çünkü İngilizce cümlede 2. tekil şahıs yoktur.

Burada online çeviri yazılımlarının sözcük seçimi stratejileri oldukça kısıtlı örneklerle gösterilmiştir. Bu örneklerin çeviri yazılımlarının sözcük seçimi stratejilerini ve sonuçlarını kısmen açıklamasına karşın, sözcük seçimi ve çeviri kalitesi gibi diğer çeviri olgularının daha net bir şekilde ortaya konabilmesi için 70 sözcüğün çevirisinin incelenmesinin tamamlanması ve tüm veriler/sonuçlar ışığında değerlendirmenin yapılması gerekmektedir.

Çeviride izlenen yolun ve olası hataların daha iyi değerlendirilebilmesi için yazılımın başvurduğu dil(bilgisi) modelinin de bilinmesi gerekir. Bu çeviri yazılımları derlenirken yazılım adı, üretici bilgisi, web adresi vb. bilgilerin yanı sıra, esas aldıkları dilbilgisi modeli de araştırılmıştır. Ancak yazılım üreticileri, çeviride başvurdukları dilbilgisi modelini hiçbir şekilde dışarıya bildirmemektedirler. Bu nedenle yazılımların ne tür bir dilbilgisi modeline veya tekniğe başvurarak farklı sözcükleri tercih ettiği belirlenememiştir. Formal dilbilgisi kuramları içerisinde en yaygın olarak bilinen ve günümüzde birçok proje kapsamında incelenen HPSG veya PATR gibi modellerin bu çeviri yazılımlarından birisi tarafından kullanıldığı bilgisine ulaşamamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada bilgisayarlı çeviri olgusu tanıtılmaya çalışılmış, bilgisayarlı çeviri ve diğer yapay zekâ çalışmalarına temel oluşturan formal dil bilgisi kuramları/modellerine değinilmiştir. Göreceli olarak yaygınlaşma eğilimi gösteren bilgisayarlı çeviri uygulamalarının çıktı niteliği en tartışılan noktalardan birisi olmaya devam etmektedir. Çevirinin niteliği kabul edirlilik, dilbilgisel doğruluk, bilgi içeriği, iletişimsellik, kullanılabilirlik vb. kriterleri ve daha önce yapılan değerlendirme çalışmaları doğrultusunda ele alınmıştır.

Yazılımlar tarafından internet ortamında İngilizceden Almancaya çevrilen cümleler bu çalışmada sadece sözcük seçimi açısından değerlendirilmiştir. Toplam 21 sözcükten oluşan 3 cümlede yazılımlar sadece 4 sözcüğü hedef dilde aynı sözcüğü seçerek çevirmişlerdir. İsimlerin seçiminde karşılaşılan farklılıklar (çoğunlukla) kabul edirlilik ve doğruluk vb. açıdan sorunlara neden olmayan, morfolojik-stilistik veya pragmatik bir tercih durumu olarak değerlendirilebilirken, prepozisyon, fiil çekimleri ve sıfat gibi dilsel unsurların seçiminde de farklılıklar söz konusu olduğunda çoğunlukla farklı dilbilgisi kuralları ihlaline neden olabilmekte, hataya ve dolayısıyla çıktının kabul edirlilik, doğruluk vb. temel niteliklerinin zedelenmesine neden olabilmektedir.

Burada ele alınan oldukça sınırlı bu değerlendirme, çeviri yazılımlarının çok iyi sonuçlar üretebilmelerine karşın, birçok açıdan temel sorunları da barındırdıklarını, iyi sonuçların da genellenebilir nitelikte olmadığını, ancak kullanıcı profiline göre kullanılabilir çıktılar ürettiğini ortaya koymaktadır. Sadece bir kısmı burada sunulan çalışma tamamlanıp sözcük seçimi, cümle yapıları, anlam ilişkileri vb. somut verilerle ortaya konduğunda çeviri yazılımlarının çeviri kaliteleri konusunda daha net ve daha somut değerlendirmeler yapılabilecektir. Bu tür çalışmalardan elde edilecek veriler özellikle diğer dillerle Türkçe arasında çeviri yapabilen sistemler konusunda katkıda bulunma potansiyeline sahiptir.

İngilizce	Almanca Karşılığı ve Çeviri Yazılımları Tarafından Seçilme Durumu/Sayısı						
1	the Patient	der Patient (15),	die Patientin (2)				Çevirisiz (1)
2	the emergency room	die Unfallstation (9)	das Notzimmer (3),	der Notraum (1)	das Notfallzimmer (1),	Notaufnahme (2),	Çevirisiz (1)
3	for almost	fast (11)	seit fast (3)	für fast (1)	als beinahe (1)		Çevirisiz (1)
4	an hour	eine Stunde (17)	eine Stunde + lang (7)				Çevirisiz (1)
5	before	bevor (14)	vor + N (1)	Nebensatzkonstr. (1)	als (1)		Çevirisiz (2)
6	Doctor	ein Doktor (11)	Arzt (6)		Dr./Arzt (1)		Çevirisiz (1)
7	finally	schließlich (15)	endlich(2)				Çevirisiz (1)
8	her	sie (16)	ihr (1)				Çevirisiz (1)
9	had been	hatte gewartet (16)	wart gewesen wartend(1)				Çevirisiz (1)
10	treated	behandelte (16)	behandelt (1)				Çevirisiz (1)
1	the guests	die Gäste (18)					
2	left	ließen (10),	verließen (5),	haben ... verlassen (1),	link (1),	linken (1)	ließen (verließen) (1),
3	John's	Johns (12)	von John (5)	non-translated word (1)			
4	Party	Partei (17)	Party (1)	[Parteirecht]			
5	right away	Parteirecht weg (4)	sofort (11) [Position]	auf Anhieb (1),	gleich (2)		
1	the woods	das Holz (9)	die Hölzer (3)	die Wälder (6)			
2	lovely	reizend (9)	nett (3)	schön (5)	anmutig (1)		
3	dark	dunkel (18)					
4	and	und (18)					
5	deep	tief (18)					
6	are	ist (9)	sind (7)	bist (1)			

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1995). **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**. Ankara: TDK.

Amtrup, J., W. (2001). **Aspekte der Computerlinguistik**. Computerlinguistik und Sprachtechnologie, K.- U. Carstensen vd. (Hrsg.). Heidelberg, Berlin: Spektrum. 10-23.

Arnold, D., Balkan, L., Lee Humphreys, R. Meijer, S. Ve Sadler, L. (1994). **Machine Translation**. Cambridge, Massachussets: Blackwell.

Copestake, A., Flickinger D., Pollard, C. v.d. (2005). **Minimal Recursion Semantics: An Introduction, Research on Language and Computation**, 3, 281-332. <http://lingo.stanford.edu/sag/papers/copestake.pdf>

Crystal, D. (1998). **The Cambridge Encyclopedia of Language**. 2nd. Ed. Cambridge: CUP.

Çap, M. (2003). **Maschinelle Übersetzung auf dem Prüfstand**. Lübeck:Schmidt-Römhild.

Falkedall, K. (1998). **Evaluation Problems from a Developer's Point of View**. Evaluation of the Linguistic Performance of Machine Translation Systems, Proceedings of the Konvens '98, Bonn. Rita Nübel, U. Seewald-Heeg (Eds.). St. Augustin: Gardez!: 137-150.

Hardegree, G. (2007). **Introduction to Modal Logic** (Work in Progress). <http://people.umass.edu/gmhwww/511/pdf/a3.pdf>

Heylen, D., Maxwell, K. G., Verhagen, M. (1994). **Lexical Functions and Machine Translation** (PDF). <http://www.citebase.org/fulltext?format=application%2Fpdf&identifizier=oai%3AarXiv.org%3Acmp-lg%2F9410009>.

Kaplan, R. M. (1994). **The Formal Architecture of Lexical-Functional Grammar** (PDF). www8.informatik.uni-erlangen.de/IMMD8/Lectures/SPRACHVERARBEITUNG/kaplan.LFG-formal-architecture.pdf

King, M. (1997). **Evaluating Translation**. Machine Translation and Translation Theory, C. Hausenschild, S. Heizmann (Eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 251-264.

King, M. (1998). **Evaluation Design.: The EAGLES Framework**. Evaluation of the Linguistic Performance of Machine Translation Systems, Proceedings of the Konvens '98, Bonn. Rita Nübel, U. Seewald-Heeg (Eds.). St. Augustin: Gardez! 137-150.

Kordoni, V. (2001). **Grammatiktheorie, Head-Driven Phrase Structure Grammar. Vorlesungslektüre-2**. [www.coli.uni-sb.de/~kordoni/courses /ws01-02](http://www.coli.uni-sb.de/~kordoni/courses/ws01-02)

Langer H. (2001). Syntax und Parsing. Computerlinguistik und Sprachtechnologie, K.- U. Carstensen v.d. (Hrsg.). Heidelberg, Berlin: Spektrum. 203-245.

Linke, A., Nussbaumer, M. ve Portmann, P. R. (1996). **Studienbuch Linguistik**. Tübingen: Niemeyer.

Marx, J. (1998). **Bewertung von MT-Systemen aus Benutzersicht: Evaluierung im Projekt- MIROSLAV**. Evaluation of the Linguistic Performance of Machine Translation Systems, Proceedings of the Konvens '98, Bonn. Rita Nübel, U. Seewald-Heeg (Eds.). St. Augustin: Gardez!: 137-150.

Nübel, R., Seewald-Heeg, U. (1998). **Linguistic MT Evaluation: Assesment and Summary**. Evaluation of the Linguistic Performance of Machine Translation Systems, Proceedings of the Konvens '98, Bonn. Rita Nübel, U. Seewald-Heeg (Eds.). St. Augustin: Gardez!: 171-176.

Pollard, C. (1997). **Lectures on the Foundations of HPSG**. Unpublished manuscript. Ohio State University. <http://lingo.stanford.edu/sag/L221a/cp-lec-notes.pdf>

Pollard, C. J., Sag, I., A. (1987). **Information-based Syntax and Semantics. Volume I: Fundamentals of CSLI Lecture Notes**. Stanford: CSLI

-----, (1994). **Head-Driven Phrase Structure Grammar**, Chicago: University of Chicago Press, and Stanford: CSLI

Russell, S. J.-Norvig, P. (2002). **Artificial Intelligence A Modern Approach**, 2nd Ed. Berkeley: Prentice Hall.

Sag, I. A. (2006). **Downloadable Papers**. <http://lingo.stanford.edu/sag/publications.html>

Schwarzl, A. (2001). **The (Im)Possibilities of Machine Translation**. Frankfurt (M): Peter Lang.

Shimazu H., Arita S. ve Takashima Y. (1994). **Multi-Modal Definite Clause Grammar (PDF)**. <http://citeseer.ist.psu.edu/566989.html>

Vanni, M. (1998). Evaluating MT Systems: **Testing and Researching the Feasibility of a Task-Diagnostic Approach**. Translating and the Computer, Proceedings of the 20th International Conference on Translating and the Computer, 12-13 Nov. 1998. London: ASLIB.

Yöndem, M, T.-Kesmez, N. (2006). "Bilgisayarlı Dil Bilimi Çalışmalarına Kısa Bir Bakış". **Türk Dili**: 654, 489-497.

Ek 1 : Cümlelerin 18 yazılım tarafından İngilizceden Almancaya Çevirisi

Kaynak Metin	
1	The patient had been waiting in the emergency room for almost an hour before a doctor finally treated her.
2	The guests left John's party right away.
3	The woods are lovely, dark, and deep, But I have promises to keep, And miles to go before I sleep, And miles to go before I sleep.

Çeviri Sonuçları

1. Systran Altavista / Applied Language / Local Translation	
1	Der Patient hatte in die Unfallstation fast eine Stunde lang gewartet, bevor ein Doktor sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste ließen Parteirecht Johns weg.
3	Das Holz ist reizend tief, dunkel, und, aber ich habe Versprechungen zu halten und die Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe, und die Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe.

2. Abacho	
1	Der Patient hatte im Notzimmer seit fast einer Stunde gewartet, bevor ein Arzt sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste verließen die Partei von John sofort.
3	Die Wälder sind nett, und tief dunkel, Aber ich habe Versprechungen, Und Meilen zu bleiben, um zu gehen, bevor ich, Und Meilen schlafe, um zu gehen, bevor ich schlafe.
3. Sdl International	
1	Der Patient hatte im Notfallzimmer für fast eine Stunde vor einem Doktor schließlich hat behandelt sie gewartet.
2	Die Gäste haben die Partei von John sofort verlassen.
3	Die Hölzer sind schön, dunkel, und tief, Aber ich habe Versprechen, zu behalten, Und Meilen zu gehen, bevor ich schlafe, Und Meilen zu gehen, bevor ich schlafe.

4. Google	
1	Der Patient hatte in die Unfallstation fast eine Stunde lang gewartet, bevor ein Doktor sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste ließen Partei Johns sofort.
3	Das Holz ist reizend tief, dunkel, und, aber ich habe Versprechungen zu halten, Und Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe, Und Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe.

5. Travlang	
1	Der Patient hatte in die Unfallstation fast eine Stunde lang gewartet, bevor ein Doktor sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste ließen Partei Johns sofort.
3	Das Holz ist reizend tief, dunkel, und, aber ich habe Versprechungen zu halten und die Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe, und die Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe.

6. Prompt	
1	Der Patient hatte im Notzimmer(-raum) seit fast einer Stunde gewartet, bevor ein Arzt(Doktor) sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste verließen die Partei von John sofort.
3	Die Wälder sind nett, und tief dunkel, Aber ich habe Versprechungen, Und Meilen zu bleiben, um zu gehen, bevor ich, Und Meilen schlafe, um zu gehen, bevor ich schlafe.

7. InterTran	
1	Die Patientin wart gewesen wartend am Notzimmer als beinahe ein Stunde bevor ein Arzt endlich behandelte ihr.
2	Die Gäste link- Klosette Party auf Anhieb.
3	Die Wälder bist anmutig , dunkel , und tief , Aber Ich habe Zusagen zu aufhalten , Und Meilen zu fahren bevor ICH schläfst , Und Meilen zu fahren bevor ICH schläfst.

8. Global Translations	
1	Der Patient hatte vor einen Arzt in den Notfallraum fast eine Stunde lang gewartet, behandelte sie schließlich.
2	Die Gäste verließen sofort Johns Partei.
3	Die Wälder sind schön, dunkel, und tief, Aber ich habe Versprechen zu bleiben, Und Meilen, um zu gehen, bevor ich schlafe, Und Meilen, um zu gehen, bevor ich schlafe.

9. World Lingo

1	Der Patient hatte in die Unfallstation fast eine Stunde lang gewartet, bevor ein Doktor sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste ließen Partei Johns sofort.
3	Das Holz ist reizend tief, dunkel, und, aber ich habe Versprechungen zu halten und die Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe, und die Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe.

10. Reverso

1	Der Patient hatte im Notraum(Notzimmer) seit fast einer Stunde gewartet, bevor ein Arzt sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste ließen(verließen) Partei von John sofort.
3	Die Wälder sind nett, und tief dunkel, Aber ich habe Versprechungen, Und Meilen zu bleiben, um zu gehen, bevor ich, Und Meilen schlafe, um zu gehen, bevor ich schlafe.

11. Translated.net

1	Der Patient hatte in die Unfallstation fast eine Stunde lang gewartet, bevor ein Doktor sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste ließen Partei Johns sofort.
3	Das Holz ist reizend tief, dunkel, und, aber ich habe Versprechungen zu halten und die Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe, und die Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe.

12. LinguaTec

1	Der Patient hatte in der Notaufnahme fast eine Stunde davor gewartet, als ein Doktor sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste verließen Johns Partei gleich.
3	Die Hölzer sind schön, dunkel und tief, Aber ich habe Versprechen zu behalten, Und Meilen, die zu gehen sind, bevor ich schlafe, Und Meilen, die zu gehen sind, bevor ich schlafe.

13. Amikai	
1	Bu cümle 100 karakteri geçtiği için çevrilememiştir.
2	Die Gäste verließen sofort Johns Partei.
3	Die Wälder sind schön, dunkel, und tief, aber ich habe Versprechen zu bleiben, Und Meilen, um zu gehen, bevor ich schlafe, Und Meilen, um zu gehen, bevor ich schlafe.

14. Webtranslate	
1	Die Patientin hatte in der Notaufnahme fast eine Stunde gewartet, bevor ein Doktor sie schließlich behandelte.
2	Die Gäste verließen Johns Partei gleich.
3	Die Hölzer sind schön, dunkel und tief, aber ich habe Versprechen zu behalten und Meilen, die zu gehen sind, bevor ich schlafe, und Meilen zu gehen, bevor ich schlafe.

15. Dictionary.com	
1	Der Patient gewartet in die Unfallstation fast eine Stunde lang, bevor ein Doktor sie schließlich behandelte.
2	Des Gäste linken Johns die Partei sofort.
3	Das Holz ist reizend tief, dunkel, und, aber ich habe Versprechungen zu halten, Und Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe und Meilen zum zu gehen, bevor ich schlafe.

KUTADGU BİLİĞ’DE TOPLUMSAL KABUL VE GELENEKLERDEN YANSIMALAR

ÖNLER, Zafer*
TÜRKİYE

ÖZET

Kutadgu Bilig’de, işlenen konuların özelliğinden dolayı, hayatın değişik alanlarına ilişkin birçok bilgilere yer verilmiştir. Yazılış tarihi, İslamiyet’in Türk boyları arasında yayılış sürecinin ilk evrelerine denk gelmektedir. Bu evre, Türk kavimleri arasında yoğun kültürel değişimin yaşandığı bir süreçtir. Bir yanda geleneksel kültür ile Budizm ve Maniheizm gibi inanışlardan gelen kabul ve tutumlar devam ederken, öte yandan İslam kültürü artan bir hızla toplumda yaygınlık kazanmaktadır.

Eserde kadınlara ilişkin görüş ve düşünceler, kadına bakış, çocuklar ve çocuğun eğitimi konusu bağımsız başlıklar hâlinde ele alınmıştır. Özellikle kadınlara ilişkin düşünce ve yargılarda, eski kültürlerin yanı sıra İslam kültürü etkisinin belirgin bir duruma geldiği görülmektedir. Bir sosyal olgu olan ziyafetler ve bunlarla ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Bu bildiride yukarıda değinilen konular ele alınmış ve bu konulara ilişkin terimlerin anlam yapılarından yola çıkılarak toplumsal yaklaşımlar belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, çeşitli toplumsal tutum ve kabullerin İslamiyet öncesi dönem ile İslâmî dönem ilişkileri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, **Kutadgu Bilig**, Türk kültürü, gelenekler, kadın.

ABSTRACT

Due to the characteristics of the subjects in **Kutadgu Bilig**, there is too much information regarding the different areas of life. The date of its writing coincides the primary stages of emanating Islamism among the Turkish tribes. This stage is a process that Turkish tribes were experiencing on intensive cultural change. On the one hand, they continue their beliefs and manners coming from their cultures, Buddhism and Maniheim. On the other hand, they embrace the Islamic culture.

The book comprises spreadedly views and thoughts regarding women, children, and their education. Also, it includes feast as a social phenomenon and its evaluation. In this report, the subjects listed above are discussed and then I comment on the semantic structures of terms used in this book. In addition, I

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Terzioğlu Kampüsü, Çanakkale/TÜRKİYE e-posta: zonler@hotmail.com

analyze various community manners and beliefs before and after period of Islam.

Key Words: Turkish language, **Kutadgu Bilig**, Turkish culture, tradations, woman.

Kutadgu Bilig'de, ele alınan konuların özelliğinden dolayı, devlet yönetiminden, yöneten ve yönetilen ilişkisine, ahlak kurallarından, gelenek, görenek ve inançlara dek hayatın değişik alanlarına ilişkin hemen her konuda bilgilere yer verilmiştir. Yazılış tarihi, İslamiyet'in Türk boyları arasında yayılış sürecinin ilk evrelerine denk gelmektedir. Bu evre, İslam kültürünün Türk kavimleri arasında yoğun kültürel dönüşümlere yol açtığı ve yeni bir kültürün yerleşmeye başladığı bir süreçtir. Bir yanda geleneksel kültür ile Budizm ve Maniheizm gibi inanışlardan gelen kabul ve tutumlar devam ederken, öte yanda İslam kültürü artan bir hızla toplumda yaygınlık kazanmaktadır.

Bu bildiride **Kutadgu Bilig**'de evlilik, kadınlara ilişkin düşünceler, erkek ve kız çocuklarla ilgili değerlendirmeler, ziyafet türleri ve kimi görgü kurallarına ilişkin yaklaşımlar üzerinde durulacaktır.

Kutadgu Bilig'de öne çıkan gelenek ve göreneklerle toplumsal kabullerin kökeni ve bu kabullerin toplum içindeki yaygınlıkları konusunda sağlıklı sonuçlara varabilmek için, metnin içinde olduğu sosyal ortamı, eserin hangi toplumsal kesitte meydana geldiğini ve tabii ki yazarın kimliğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Eser, 1069 yılında Karahanlı devletinde, büyük ihtimalle Karahanlı sarayında yazılmıştır. Bölgede İslâmiyet'in yayılışının üzerinden yaklaşık yüz yıl gibi bir süre geçmiştir. Bu süre bir dinin toplumun tüm kesimlerinde tümüyle benimsenip özümsevenmesi için fazla bir zaman değildir. Müslümanlığın Türk kavimleri arasında yayılması geniş kapsamlı bir kültür değişmesi anlamını da taşır. Bu çapta büyük bir kültürel değişimin yayılıp benimsenmesi, toplumun tüm kesimleri arasında eşzamanlı olarak gerçekleşmez. Bu tür kültürel değişimlerin sonucunda oluşan yeni bireşimlerin toplum içerisinde benimsenip yayılması, genellikle yönetici kesimden başlamak üzere, daha seçkin zümrelerden halk kesimlerine; yukarıdan aşağıya doğru işleyen bir süreçte gerçekleşir. Bu durum en çok da dinler için geçerlidir. Yeni bir din ya da inanç sistemi, ilkin yönetici kesim ve seçkinlerce benimsendikten sonra bu kesimlerin öncülüğünde halk arasında yayılıp benimsenir. Dolayısıyla İslamiyet de ilkin yönetici ve şehirli kesimlerce benimsenmiş, zamanla halk yığınları arasında yayılıp özümsevenmiştir. Bu nedenle, **Kutadgu Bilig**'de yansımaları bulan İslam kültüründen kaynaklanan kural ve kabullerin önemli bir bölümünü, eserin yazıldığı tarih göz önüne alındığında, halk kitlelerinden çok kentli seçkin kesimlerce benimsenmiş öğeler olarak kabul etmek gerekir.

Kutadgu Bilig, özü bakımından bir siyasetnâme olarak devletin niteliği, devlet birey ilişkisi, örnekleri doğu kültüründe çokça görülen bir "pendnâme" olarak ahlak kuralları başta olmak üzere hayatın hemen her alanına ilişkin bilgilere yer veren bir eserdir. Yazar Yusuf Has Hacib, eserin içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla, son derece iyi bir öğrenim görmüş, devlet yönetiminde görev almış, toplumun yönetici kesimine mensup, bilge bir kişidir. Platon ve Aristo'dan etkilenen Farabî, İbni Sina gibi İslam düşünürlerinin bu konulardaki düşüncelerine yabancı değildir (Dilâçar, 1972: 24-28). Dolayısıyla, Yusuf Has Hacib eserinde, halk kitlelerinden çok, seçkin bir kişi olarak kendisinin ve mensup olduğu toplumsal kesitin kabul ve değer yargılarını yansıtmıştır. Nitekim eser, biçim açısından da geleneksel Türk nazım biçimiyle değil, İslam kültürü ile birlikte benimsenen bir nazım biçimi olan mesnevi tarzıyla yazılmış ve hece ölçüsü değil, aruz kullanılmıştır.

Karahanlı devletinde halk kesiminin yaşayış biçimi ve değer yargılarıyla toplumun seçkin kesiminin değer yargıları arasındaki farklılık konusunda kesin bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Ancak şehirli kesim ile tarım ve hayvancılıkla uğraşan halk kesimleri arasında önemli farklılıklar bulunduğunu var saymak gerekir.

Eserin tümünde, dolaylı biçimde de olsa, değişik alanlara ilişkin toplumsal değer yargıları yer almıştır. Bu dolaylı bilgilerin ve değinmelerin dışında eserde kimi konular doğrudan doğruya ele alınmıştır. Bu bildiride üzerinde durulacak üç konu eserde şu başlıklar altında yer almaktadır:

1. *Evlük Negü Teg Almaknı Ayur* (Nasıl Bir Kadınla Evlenilmesi Gerekliğini Söyler) (4475-4503);

2. *Ogul Kız Togsa Ne İdigün Ayur* (Oğul ve Kız Doğunca Ne Yapılacağını Söyler) (4504-4526)

3. *Aşka Barmak Törisin Ayur* (Yemeğe Gitme Töresini Söyler.) (4575-4643).

Evlenilecek Kadında Aranılan Nitelikler

"Evlük Negü Teg Almaknı Ayur." (Nasıl Evlenileceğini Söyler.) başlığıyla yer alan ve yirmi sekiz beyitten oluşan bu bölümde evlenilecek kadında aranılan nitelikler ve kadına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Bu değerlendirmelere geçmeden önce "kadın" anlamında kullanılan "ewlik" sözcüğünün yapısına bakmakta yarar vardır. "ev" kelimesine getirilen addan ad yapma "+lık" ekiyle türetilen sözcük, semantik bakımdan "eve ait, ev için" gibi bir anlam yapısına sahiptir. Bu semantik yapı kadını "evin içine ait, evde olan, evde olması gereken kimse" olarak görme anlayışını yansıtmaktadır.

Orhon Anıtlarında ve Uygur dönemi metinlerinde bu sözcük geçmemektedir. Clauson (1972, 10). "ev" sözcüğünden +lig sıfat eki ile türetilen ve "evi olan, ev sahibi" anlamındaki "ewlig" sözcüğü ile, "ew" sözcüğünden "+lık" ekiyle

türetilen "ewlik" (eve ait, ev için) anlamındaki sözcükleri aynı olarak kabul etmiş ve eserinde "ewlig" biçiminde tek madde olarak gösterme yanlışına düşmüştür.

KB'nin dışında "ewlik" sözcüğünü ilk kez Kâşgarî'de ve bir tek veride, atasözü niteliğindeki aşağıdaki beyitte geçmektedir:

Tünle bulut örtense ewlük urı keldürmişçe bolur
Tañla bulut örtense ewge yağı kirmişçe bolur (DLT I. 10)

(Akşamleyin bulut kızarsa kadın erkek çocuk doğurmuş gibi olur/Sabahleyin bulut kızarsa eve düşman girmiş gibi olur.)

Bu sözcük KB dışında Rabguzî'de geçmektedir: "Lut ewlügi kâfir erdi Vâhile atlıg" (Ata, 1997: I, 56v20), (Lut'un karısı Vahile adlı kafirdi).

Nehcü'l-Ferâdis'te (Eckmann, 1995 I, 328/11) "ewlük" (Şâm şahrâsında yıllık karasını saklağan dört min ewlük kulu karavaşı bar erdi) sözü yalnızca bir kez geçmektedir. Gerek **Kıyasu'l-Enbiya** gerekse **Nehcü'l-Farâdis**'te "eş" kavramı için daha çok "cüft" sözcüğü kullanılmıştır. Farsçadan alınan bu "cüft" sözcüğü ile günümüzde Türkçede kullanılan "eş" semantik olarak aynıdırlar. Her iki sözcükte de kadını erkekle eşit kabul etme anlamı egemendir.

"Ewlük" sözcüğünün dışında kadın için **Kutadgu Bilig**'de yalnızca bir kez "ewçi" sözcüğü geçmektedir. Başka kaynaklarda rastlanmayan bu sözcüğün de anlam yapısı "ewlik" ile aynıdır:

Uluğluğ tarıǵlıg beǵükler tili
Beǵükrek bolur bolma ewçi kılı (4496)

(Soyu soppu olan kadınların dili uzun olur, daha büyüklenirler, kadına kul olma) **Kutadgu Bilig**'de evlenilecek kadında aranacak nitelikler şöyle sıralanmaktadır:

Qalı ewlik almak tilese özün
Talusın tile ked yitig kıl közün

Köki edgü bolsun uruğ hem tarıg
Uwutluğ saǵınuğ tilegil arıg

Usa ew kıızı al elig tegmedik
Seninde adın er yüzün körmedik

Sêni sewge sêndin adın bilmegey
Yarağsız ya teñsiz kılık kelmegey

Özünde kuǵı al kişi alsa sen
Beǵük tüpke yaǵma bulun bolǵa sen (4475-4479)

(Kendine eş almak istersen, çok dikkatli ol seçkinini ara. Soyu soppu ailesi iyi olsun, temiz, hayalî ve düşünceli olanı ara. Mümkünse, senden başka erkeğin yüzünü görmediği el değmemiş aile kızı al. Böylesi seni sevecek senden başkasını bilmeyecek, yararsız, densiz davranışı olmayacaktır. Eş alınca kendinden aşağı birini al, kendinden yukarda olana yaklaşma, onun esiri olursun.)

Aranan bu niteliklere bakıldığında, eş seçiminde aranması önerilen özelliklerin tümünün erkeğin kesin egemenliğinin sağlanmasına yönelik olduğu görülmektedir.

Güzel kadınla evlenmenin sakıncaları da şöyle sıralanmaktadır:

Yüzi körki kılma kılınç edgü kol

Kılınç edgü bolsa tükel bolğa ol

Ay körklüg koluğlı muni kılmağıl

Kızıl meñiziñni sen sarıg kılmağıl (4484-4485)

(Yüz güzelliği arama, iyi karakter ara, karakteri iyi olunca mükemmel olur. Ey güzel arayan! güzellik arama, al benzini sarartma.)

Bunun için yüz güzelliğinin önemli olmadığı vurgusu da gene, erkeğin fiziksel olarak güzel kadına karşı duyduğu güvensizliğin doğrudan bir yansımasıdır. Yüz güzelliğinin önemli olmadığı, önemli olanın ruh güzelliği olduğu, günümüzde de çok sıkça duyulan bir sözdür.

Kadınlar zengin, güzel, soylu ve nazik, anlayışlı olmak üzere aşağıda belirtilen dört gruba ayrılmış, evlenilecek kadın dördüncü gruptakiler olarak gösterilmiştir:

Kim ewlik alayın tесе törtte taş

Ağın almaz ewlik aya erde baş (4486)

Biregü bay ewlik tiler üstikip

Tağı biri körklüg tiler köz tikip (4487)

Tağı bir uruğluğ tüp aslı koler

Uluğluğ atına küwenir bolur (4488)

Tağı biri yinçke saķınuķ tiler

Anı bulsa terkin aña öz ular (4489)

Bularda talusın ayayın saña

Kisi algu erse kulaķ tut maña (4490)

Aya bay tilegli sen ewlik talu

Bulun bolmağıl sen ay bilgi tolu (4491)

Beđütgey tilin köñli neñke bolup

Kötürgü kerek neñ tilese koler (4492)

Aya körk tilegli kişi edgüsi
Kisi körki qolma boğun külgüsi (4493)

Tüzü halk sewer ol kisi körkini
Meger teñri faolı küdezse anı (4494)

Aya tüp tilegli beğüklük bile
Uçuz qılmağı öz beğük tüp bile (4495)

Urugluğ tarıǵlıǵ beğükler tili
Beğükreğ bolur bolma ewçi qulı (4496)

Ay yinçke sakınuq tilegli inal
Munı bulsa bulduñ bu tört neñ tükel (4497)

(Evlenmek isteyen şu dört tür kadından biriyle evlenirler ey insanların önderi. Biri zengin kadın ister, biri güzel kadına göz diker. Biri soy sop arar ve soya sopa güvenir. Biri nazik ve anlayışlı arar, onu bulunca hemen ona bağlanır. Bunlardan hangisini seçeceği söyleyeyim, evleneceksen bana kulak ver. Ey bilgili ve seçkin kişi sen zengin kadınla evlenip esir olma. Malına güvenerek dili uzun olacak, çok şey arzu edecek vermen gerek. Ey güzellik arayan insanların iyisi, kadının güzelini isteme, halka gülünç olursun. Bütün halk kadının güzelliğini arzular, fakat Tanrı'nın fazileti ancak onu korur. Ey soy ve yücelik arayan, soylu biriyle kendini değersizleştirmemelisin. Soylu olanın dili uzun olur, sana yukardan bakar, kadına kul olma. Ey nazik ve anlayışlı arayan bey, böyle birini bulursan diğer dört şey de tamam demektir).

Kadınlarla ilgili olumsuz düşünceler bu beyitlerle sınırlı kalmamaktadır. Çocuklar, onların yetiştirilmesi ve özellikle kız çocuklarla ilgili yargılar dile getirilirken, söz tekrar kadınlara getirilerek, aşağıdaki düşünceler sıralanmaktadır:

Tişilerni ewde küdezgil tuçı
Tişiniñ taşı teg bolumaz içi (4513)

Yatıǵ ewde ıdma çıkarma tişig
Körüp yolda alǵan köz ol bu kişig (4514)

Közün körmese arzu qolmaz köñül
Közün körse köñlün qolur ay oǵul (4515)

Közünni küdezgil köñül qolmaǵay
Köñül qolmasa öz bulun bolmaǵay (4516)

Tişig katma erke yegü içgüde
Qalı qattıñ erse keçer keçgüde (4517)

Tişig ıdma ewde öñin çıqǵalı
Qalı çıqsa yitrür könilik yolu (4518)

*Tişi aslı et ol küdezgü etig
Yıdır et küdezmese bolmaz étig (4519)*

*Vefa yok bularda ozadın berü
Közi kaçça baksa bu köjli naru (4521)*

*Cefa birle önmiş igidmiş yıgaç
Yemişü ağı ol añar bolma ac (4522)*

*Neçe miñ azıglıg eren erkeki
Tişilerde ötrü üzöldi köki (4523)*

*Neçe kızgu enlig yüzi suwluğ er
Tişilerde ötrü özi boldı yer (4524)*

*Tümen miñ külüg çawluğ ersiglerig
Tişiler anı yerke kömdi tirig (4525)*

*Negü teg küdezgü olarıg tutup
Küdezigli teñri küdezsü utup (4526)*

(Kadınları sürekli evde tut, kadının dışı içi gibi olmaz. Yabancıyı eve sokma, kadını dışarı çıkarma, kadınları dışarıda gören göz onları yoldan çıkarır. Gözler görmese gönül arzulamaz, ey oğul gözün görürse gönlün arzular. Gözünü gözetirsen gönlün arzulamayacak, gönül istemeyince ona esir olmazsın. Yemekte içmekte kadınları erkekler arasına karıştırma, karıştırırsan ölçü kaçır. Kadını evden dışarı çıkarma çıkarsa doğru yolu yitirir. Kadının özü ettir eti dikkatle korumalı, dikkat edilmezse et çürür yararsız duruma gelir. Eskiden beri bunlarda vefa yok, gözü nereye çarpsa gönlü oraya akar. Onlar cefa ile büyümüş ağacın zehirli meyveleridir, bu zehirli meyveye iştahlanma. Nice bin gözü pek, yiğit erkeğin kadınlardan dolayı kökü kurudu. Nice mutlu ve saygın kişiler kadınlardan dolayı yerle bir oldu. On binlerce şanlı şöhretli yiğidi kadınlar diri diri toprağa gömdüler. Onlar nasıl kontrolde tutulabilir, ancak esirgeyen Tanrı üstesinden gelip korusun.)

Bu beyitlerde dile getirilen düşünce ve değerlendirmeler, ataerkil toplumların tümünde ortak sayılabilir. Ancak, kadınların hiçbir şekilde erkeklerle bir arada bulunmamaları, tamamen kapalı ve ev içinde yaşamaları gerektiği düşüncesi, ne tarım toplumunda ne de göçebe hayvancılıkla geçinen toplumlarda geçerli olabilir. İster tarım, ister göçebe hayvancılıkla uğraşan toplumlarda olsun kadın, bu toplum yapılarının doğal bir gereği, üretimde yer alan bir birey olarak toplumun içindedir. Kadının tamamen eve kapatılması, erkeklerin bulunduğu alanlara girmemesi ancak kentleşmiş toplumlarda ve aristokrat bir yaşama biçiminde olanaklıdır. Kadınlı ilgili bu değerlendirmeler haremlik selamlık olarak adlandırılan yaşama biçiminin düşünsel temelini ve gerekçesini dile getirmektedir.

Bütün bu olumsuz yargı ve önerilere karşın aşağıdaki beyitte, kadınların her istediğinin yerine getirilmesi ve onların hoş tutulması tavsiyesi de gene kadına duyulan korkudan kaynaklanan bir öneridir:

*Ağır tut tişig sen negü kılsa bër
Ewiñ kapğı bekle yırak tutğıl er* (4520)

(Kadına değer ver, ne arzu ederse yerine getir, erkekleri uzak tut kapını kilitle.)

Bu beyitte dile getirilen düşünce, özellikle dinsel/feodal değer yargılarının etkisindeki erkeklerin sık sık tekrarladıkları "Kadın başımızın tacıdır." biçimindeki sözü hatırlatmaktadır.

Çocuğa İlişkin Düşünceler

"Oğul Kız Tuğsa Ne Teg İgidğusin Ayur." (Çocuk Doğunca Nasıl Yetiştirileceğini Söyler.), başlığı altında yer alan 22 beyitlik (4504-4526) bölümde çocuğa ilişkin değerlendirmeler ve çocuğun eğitilmesi ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesi ile ilgili bilgiler oldukça kısa geçilmiş, yalnızca genel bazı tavsiyelerle yetinilmiştir:

*Oğul kız törüse seniñ ay teñin
Ewinde igidgil igidme öñin* (4504)

*Awurtası edğü kişi tut arıñ
Oğul kız arıñ kopğa turğay karıñ* (4505)

*Oğul kızka öğret bilig hem edeb
Añar iki ajun anıñ asğı tap* (4506)

*Oğulka tişi al kızığı erke bër
Saķınçsız tirilgil aya kutluğ er* (4507)

*Ėamuğ erdem öğret oğulka tükel
Ol erdem bile tère berge mal* (4508)

*Süre ığma boşlağ oğuluğ yawa
Yawa bolğa boşlağ yügürgey iwe* (4509)

(Ay gibi oğlun ya da kızın olursa, evinde eğit başkasına bırakma. Dadı olarak iyi ve temiz birini tut, oğlun kızın temiz yetiştirilirse uzun yaşar. Oğula ve kıza bilgi ve edep öğret, iki dünyaya da yararlı olur. Oğula bütün maharetleri tümüyle öğret, o maharetlerle mal edinsin. Oğulu başıboş, avare bırakma, başıboş bırakılırsa her tarafa gider, yazık olur.)

Bu kısa tavsiyelerden sonra, kız çocukla ilgili son derece olumsuz değerlendirmelere geçilmektedir. Çocuğun kız doğması sevinç nedeni değil tam

aksine üzüntü duyulacak bir olay olarak anlatılmaktadır. Bu anlayış, bazı Arap kabilelerinin kız çocuklarını gömdüğü yolundaki rivayetleri çağrıştırmaktadır:

*Kızığ tutma ewde uzun begsizin
Ökünç birle ölgey özüñ igsizin (4510)*

*Aya koldaş erdeş söz aydım kese
Bu kız tuğmasa yêg tirig turmasa (4511)*

*Kalı tuğsa yêgrek aña yêr kıyı
Ewi bolsa қоşnı ölügler toyı (4512)*

(Kızı evlendirmeksizin uzun süre evde tutma, yoksa hastalığa gerek kalmadan pişmanlıktan ölürsün. Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim: Bu kız çocuklarının hiç doğmaması, doğsa bile yaşamaması daha iyi. Eğer doğarsa ona toprağın altı ya da evinin mezarlığa komşu olması daha iyidir.)

Ziyafet Yemekleri ve Yemeğe Davet

"Ögdülmiş Odğurmuşka Aşka Barmağ Törisin Ayur" (Ögdülmiş Odğurmuş'a Ziyefete Gitme Töresini Söyler) başlıklı bölümde Ögdülmiş'in ağzından Odğurmuş'a hitaben, kaç tür ziyafet yemeği olduğu ve bu yemeklere kimlerin çağırılması gerektiği anlatılmaktadır. Ayrıca yemek yemeğe ilişkin kimi görgü kuralları da sıralanmaktadır:

*Katılsa özüñ men kişiler bile
Barişgu kelişgü kerek men bile (4569)*

*Séziksiz meni aşka ündegeler
Men ündep olar ma maña kelgeler*

*Ne teg bargu aşka ne teg yêgü aş
Okısa negü teg okıgu adaş*

*Munu ma ayu bér maña belgülig
Bu iştin yime ök alayın ülüg (4572)*

(İnsanların içine karışırsam, onlara gelip gitmem gerekir. Şüphesiz beni yemeğe çağıracaklar ve ben onları davet edeceğim, bana gelecekler. Yemeğe nasıl gitmeli, nasıl yemek yemeli. Dostları davet edince nasıl davet etmeli? Bunları da bana açıkça anlat, bu konuda da nasipleneyim.)

Ziyafet yemekleri, düğün, sünnet, erkek çocuk doğunca verilen yemek ile ölünün ardında verilen "yoğ aş" ve bir unvan alma durumunda yabancılara verilen yemek olmak üzere beş tür olarak sayılmaktadır:

*Üküş türlüg ol bu okıgu aş
Telim türlüg ol bu konuqluğ aş (4574)*

*Olarda birisi küdenke aş ol
Ya sünnet aşu ya toursa oğul*

*Ya eş tuş okıgay ya koldaş adaş
Uluğ ya kiçig tut yakın ya kadaş*

*Yoğ aşu bolur ya ölüg atıña
Ya ol at bulup aş bérür yatıña (4574-4577)*

(Çağırılı yemekler çok türdür, konukluk yemeklerinin de çok türü vardır. Onlarda biri düğün, diğeri sünnet yemeği ya da oğlan doğunca verilen yemektir. Ya eş dost çağırılır ya da büyük küçük, yakın akraba. Bir de ölü adına verilen yoğ aşu olur ya da bir unvan alma durumu olur, yabancıya yemek verilir.)

Ölünün ardında verilen ve "yoğ aşu" olarak adlandırılan yemek, çeşitli biçimleriyle günümüzde de devam etmektedir. "yoğ, yoğ ertür-" (Clauson, 1972: 895), "yoğla-", "yoğlat-" (Clauson, 1972: 895), terimleri Orhon metinlerinden beri bilinmektedir

Kâşgarî'de bu kavramla ilgili şu veriler bulunmaktadır: "yoğ: Matem, yas, ölü gömülmesinden sonra verilen yemek." (DLT III, 1943: 70); "yoğ basan: Ölü gömüldükten sonra verilen yemek." (DLT I, 1939: 399); "yoğlamak": "Ölü için yemek vermek." (DLT I. 1939: 309).

Kutadgu Bilig'de "yoğ aşu" ilgili ayrıntı bulunmamaktadır. Yalnızca ölü adına verilen ve yabancıların çağrıldığı yemek olarak geçmektedir.

Yemeğin nasıl yenmesi gerektiği, bu alandaki görgü kuralları gene Ögdülmiş'in ağzından Odğurmuş'a anlatılmaktadır. Konuya bağlı olarak töre ve görgünün önemi vurgulanmaktadır:

*Yègü alsa tişle uşak tançula
İsig aşu ürme sen ağzıñ bile (4601)*

*Yer erken aşığ türtme tirki üze
Kişi körki buzma kılınçuñ tüze (4602)*

*Törüsüzlük ol bu töriçe yorı
Törüsüz kişiler kişiğe qorı (4603)*

*İdi yakşı aymış törülüğ kişi
Törü bilse yalnuq bolur tör başı (4604)*

*Kamuğ neñke öñdi töri bar sözi
Töri tüz yorıtsa yarur er yüzi (4605)*

*Kılıksız törü öñdi bilmez kişi
Kişike qatılma etilmez işi (4606)*

(Yemeği dişleyip alınca ufak ufak çiğne, sıcak yemeğe üfleme. Yemek yerken sofraya üzerine sürünme, insanların zevkini bozma, davranışını düzelt. Bu görgüsüzlüktür, görgü kurallarına göre davran, görgüsüz kişiler insanlara zarar verir. Töre bilen kişi güzel söylemiş: ‘İnsan töre bilirse yücelir. Her şeyin temeli töredir, töreyi doğru uygularsa insanın yüzü ağarır.’ Karaktersiz, töre, kural bilmeyen kişi insanların içine katılırsa işleri yürümez.)

Bunun ardından yemek yerken, yemeği yapanın gönlünü hoş tutmanın, onu sevindirmenin gerekliliği ve buna bağlı olarak genelde insanları hoş tutmanın erdemleri konusunda öneriler sıralanmaktadır:

*Aşığ tatğanu yê sen elgin sunup
Seni körse evlik sevinsün turup* (4607)

*Kişi emgek ıdsâ sana êtse aş
Yava kılma emgek anı kılma baş* (4608)

*Köni sözlemiş körse köñli oduğ
Sözi körse ma ‘ni bérür tü boduğ* (4609)

*Kişi köñli yuwka sırınçğa sanı
İdi keğ küdez sına serme anı* (4610)

*Serilse kişi köñli kitti tatıg
Yakınlıg yıradı kesildi asıg* (4611)

*Yakınlıg tilese küdezgü köñül
Köñül sına kitti yakınlıg töñül* (4612)

*Aşığ tenleyü yê yime aş üküş
Maña mundağ aydı ukuşluğ küsüş* (4613)

*Üküş yêglilerniñ aş yig bolur
Aşı yig kişi tutçı iglig bolur* (4614)

(Elini uzatıp yemeği yerken, ondan lezzet aldığını belli ederek ye, yemeği yapan kadın bunu görüp sevinsin. Bir insan zahmet çekip sana yemek yapıyorsa, bu zahmeti boşa çıkarıp onu yaralama. Gönlü hassas kişi çok doğru söylemiş, dikkat edersen onun sözü renkli anlamlara sahiptir. İnsanın gönlü ince sırça gibidir, çok dikkat et, duyarsız davranma, kırılır. İnsanın gönlü kırılırsa tadı kaçır, yakınlık uzağa dönüşür, yararı sona erer. Yemeği ölçülü ye, çok yeme, akıllı ve aziz kimse bana böyle dedi. Çok yiyenlerin yemeği hastalık olur, yemeği hastalık olan kişi sürekli hastalıklı olur.)

"Ögdülmiş Odgurmış'ka Aşka Okımak Törüsün Ayur" (Ögdülmiş Odgurmış'a Yemeğe Davet Etme Töresini Söyler) başlıklı 4644- 4679. beyitler arasında yer alan bölümde, yemeğe davet, yemeğin sağlıkla ilişkisi, sağlık açısından nelere dikkat etmek gerektiği konusunda bilgiler verilmektedir.

Bu bölümde dış kirası ile ilgili beyit dikkat çekicidir. Bilindiği gibi Osmanlılar döneminde zengin konaklarında yoksullara verilen iftar yemeğinden sonra "dış kirası" adı altında bir de sadaka verilirdi. **Kutadgu Bilig**'de "**tiş teri**" adı altında, yemeğe çağrılan kişiye hediye verme tavsiye edilmektedir:

*Bıçış kıl küçün yétse bıçıl ağı
Usa tiş teri bër kesilsü çoğı (4661)*

(Hediye ver ve gücün yeterse ipek hediye et, mümkünse dış kirası ver tatmin olsunlar.)

Bu beyitte sözü edilen yoksullar değildir, yemeğe çağrılan kişiye hediye verilmesi önerilmektedir. "**tiş teri**" terimi de "alın teri" deyimi ile yapı benzerliği göstermektedir. Bundan da, çağrılının zahmet edip gelmesine karşılık hediye ya da dış kirası önerilmektedir.

Yemeğe çağırma ya da yemeğe çağırılma, bir sosyal ilişkinin aracı olarak önemsenmekte, öyle ki insanlar bu açıdan dört çeşit olarak sınıflandırılmaktadır:

*Bu aşka barıglı bolur tört kutu
Barıglı yème tört bolur ay butu (4663)*

*Biregü barır aşka ündeseler
Aş içgü içer yër negü børseler*

*Yana öz ewiñe oqımaz kişi
Başı bürnü yër ewde yalñuz aşı*

*Taķı bir kişi körse aşka barır
Aşın yër anı yandru aşka oķır*

*Taķı bir kişi aşka barmaz bolup
Kişig me ewiñe oqımaz körüp*

*Ölüg ol anı sen tirigke sama
Ėatılma muñar sen tiriglig yime*

*Taķı bir kutu aşka barmaz oķıp
Kişig aşka ünder toķımlar toķıp*

*Bularda eñ edgü yoriķ bu turur
Bügü bilge ögmiş kılık bu turur (4670)*

(Yemeğe çağrılan ve çağrıldığı yemeğe giden insanlar dört gruba ayrılır. Bunlardan biri çağrıldığı yemeğe gider ve verilen yemeği yer. Ama evine kimseyi çağırmaz, evine kapanıp yemeğini yalnız yer. Birisi de çağrıldığı yemeğe gider ve kendisi de onu yemeğe çağırır. Biri de kendisi çağrıldığı yemeğe gitmez ve kimseyi de çağırmaz. Öylesi ölüdür, onu diriden sayma, onlara katılma ve onlarla yaşama. Bir grup da çağrıldığı yemeğe gitmez ama kendisi hayvanlar

kesip başkalarını yemeğe çağırır. Bunlardan en iyi yordam budur, bilge ve bilgili kişilerin övdüğü de budur.)

İnsanlarla iletişimi, sosyal ilişkileri ve bunun sonucunda dayanışmayı sağlayıcı bir araç olarak görülen çağrılı yemeklerde de, görüldüğü gibi karşılık verme ve hatta cömertçe davranma özellikle vurgulanmaktadır.

SONUÇ

Kutadgu Bilig'de kadınlarla ilgili düşünce ve değerlendirmelerin önemli bir bölümü doğal olarak eski Türk kültüründen kaynaklanmaktadır. Bu kültürde dünyanın değişik kültür ve inançlarından birçok ortak yön ve benzeşmeler bulunmaktadır. Eserde kadınlara ilişkin olarak oldukça öne çıkan kimi yaklaşım ve kabullerin İslam kültüründen kaynaklandığı açıktır. Yalnız bu kabullerin toplumun tüm kesimlerince benimsenip uygulandığı söylenemez. Bunları daha çok seçkin bir aydın olan Yusuf Has Hacib'in dini kaygılarla yansıttığı ve yalnızca toplumun yönetici kesimlerince benimsenen görüşler olarak değerlendirmek gerekir.

Ziyafet ve benzeri kimi gelenek göreneklere ilişkin sosyal olgular ise doğrudan doğruya geleneksel kültürden kaynaklanan öğelerdir. Bunların birçoğu, önemsiz bazı biçimsel değişmelerin dışında günümüzde de varlıklarını sürdürmüşlerdir.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

Ata, Aysu, (1997), **Kıyasu'l-Enbiya I, Giriş-Metin-Tıpkıbasım**; II Dizin, Ankara.

Clauson, Sir Gerard, (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford.

Diâçar, A., (1972), **Kutadgu Bilig İncelemesi**, Türk Dil Kurumu, Ankara.

DLT = Atalay, Besim, (1939-1943), **Divânü Lügâti't-Türk**, I-IV, Ankara.

Eckmann, J., (1995) **Nehcü'l- Feradis, I Metin**, (Yayınlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), II Tıpkıbasım, Türk Dil Kurumu, Ankara.

KB= Arat, Reşit Rahmeti, (1947-1959-1979) **Kutadgu Bilig I, Metin**, Türk Dil Kurumu; **II. Tercüme**, Türk Tarih Kurumu, **III İndeks**, (Yayıma Hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya- Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

ORHUN YAZITLARINDAKİ SÖZ VARLIĞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ İZLERİ

ÖZEK, Fatih* -AYTAÇ, Aslıhan**
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Ağızlar, dilin tabii seyri açısından değerlendirildiğinde, dilin kendine özgü en belirgin özelliklerinin tespit edilmesi, dildeki gelişmenin ve değişimin takip edilmesi ve dilin söz varlığının ortaya konulması açısından son derece önemlidir.

Ağızların ölçünlü dile oranla etkileşime daha kapalı olması, dilin bazı şekillerin devam etmesini ve de korunmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle bu çalışma ile Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan ve kullanılan dilin işlenmişliği, muhtevası ve de bulundukları bölge itibarıyla Türk dili açısından büyük bir değer taşıyan Orhun Yazıtlarındaki söz varlığının Türkiye Türkçesi Ağızlarında görülen izleri; Ölçünlü dilde ve ağızlarda anlam ve şekil olarak aynı olanlar,

1. Ağızlarda anlam ve şekil olarak aynı olanlar,
2. Şekil olarak aynı, anlam olarak genişlemiş olanlar,
3. Anlam olarak aynı, şekil olarak değişikliğe uğramış olanlar,
4. Şekil olarak aynı, anlam olarak farklı olanlar

başlıkları altında tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orhun Abideleri, Türkiye Türkçesi ağızları, söz varlığı, arkaik unsurlar, fonetik.

Ölçünlü dil, bir ağzın/konuşma dilinin zaman içinde edebiyatta, sanatta ve kültürde ön plana çıkmasıyla kodlama, standartlaşma, yaygınlaştırma ve kabul merhalelerinden geçmiş şeklidir. Ölçünlü dilin kuralları önceden belirlenmiştir. Ölçünlü dildeki değişimler ve gelişmeler de belirlenmiş olan bu kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Ağızlar ise dilin tabii seyri içinde gelişimini devam ettiren, ölçünlü dile nispeten etkileşime daha açık ve aynı zamanda dildeki eski şekillerin korunması konusunda ölçünlü dile göre daha muhafazakâr bir dildir. Bu bakımdan dilin kendine özgü en belirgin özelliklerinin tespit edilmesi, dildeki gelişmenin ve değişimin takip edilmesi konusunda ağızlar ölçünlü dile oranla daha belirleyicidir.

* Araş. Gör., Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE. e-posta: fozek@firat.edu.tr

** Araş. Gör., Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Öğrencisi.

Ağız araştırmaları son dönemlerde büyük bir ivme kazanmış, Türkiye Türkçesi ağızlarının tamamı veya belirli bir bölümünü esas alan birçok araştırma yapılmıştır. Genel olarak gramer konuları ağırlıklı bu çalışmalar dışında 20. yüzyılda Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan en kapsamlı çalışmalar derleme ağırlıklı çalışmalar olmuştur. 1932 yılında Hamit Zübeyr Koşay ve İshak Refet tarafından yayımlanan **Anadilden Derlemeler** adlı eser bu konu ile ilgili sayabileceğimiz ilk eserdir. Bu eserin devamı niteliğindeki **Anadilden Derlemeler II** adlı yayın da yine Hamit Zübeyr Koşay ve Orhan Acıpayamlı Aydın tarafından TDK tarafından 1952 yılında Ankara’da yayımlanmıştır.¹ Ardından TDK tarafından 1932-1934 yılları arasında yapılan derlemelerin toplandığı, altı cilt hâlinde yayımlanan **Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi** bu konudaki önemli eserlerdendir. Bu konu ile ilgili en geniş çalışma şüphesiz **Derleme Sözlüğü**’dür. Çalışmamızın esasını teşkil eden TDK tarafından 1962-1979 arasında yayımlanan 11 ciltlik **Derleme Sözlüğü**, dört yüz elli binden fazla fiş tutan sözlük malzemesine dayanır. Malzeme, 917 derlemecinin görev aldığı, 1952 yılları başlarından 1959 yıllarına kadar süren iki derleme kampanyasıyla elde edilmiştir. 1982 yılında, önceki ciltlerin yayımlanmasından sonra TDK’ye ulaşan fişlerin değerlendirilmesiyle hazırlanan 12. cilt de yayımlanmıştır.²

Bu çalışmamızın temelini **Derleme Sözlüğü**’nde geçen, **Orhun Yazıtlarında** kullanılmış kelimeler oluşturmaktadır. Genel olarak Orhun Yazıtları diye adlandırılan **Tonyukuk**, **Köl Tigin** ve **Bilge Kağan Yazıtları** sadece Köktürk dönemi Türk edebiyatının değil, tüm Türk edebiyatının şüphesiz en önemli eserleridir. Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan ve kullanılan dilin işlenmişliği, muhtevası ve de bulundukları bölge itibarıyla Türk dili açısından büyük bir değer taşıyan Orhun Yazıtlarındaki toplam kelime sayısı tekrarlar hariç 840’tır. Bunlardan 147’si kavim, kişi isimleridir. Bu özel isimleri çıkarırsak Orhun yazıtlarında ki kelime sayısı 693’tür. Ancak, “bu sayının anlatılan konunun gerektirdiği kelimelerden oluştuğunu, en temel bazı kelimelerin bile anıtlarda geçmediğini unutmamak gerekir.”³

Orhun Yazıtlarında kullanılan 104 kelime tamamen aynı anlam ve şekliyle bugün ölçünlü dilde yaşamaktadır. Bu kelimelerden bazıları şunlardır: *açmak, altı, aş, aşmak, bilmek, er, iş, kırk, konmak, kaş, ne, korkmak, kul, on, sökmek, tok... vb.*

¹ Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızları üzerindeki Araştırmaların Bu Günkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, TDK Yay. 629, C.II, Ankara 1995, s. 200.

² Nurettin Demir, “Derleme Sözlüğü’nde Şimdiki Zamanla İlgili Veriler”, **İlmî Araştırmalar**, Sayı: 10, 2000, s. 19.

³ A. Bican Ercilasun, **Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 191.

Orhun Yazıtlarında kullanılan kelimelerden 113 tanesi bazı fonetik farklılıklarla bugün ölçünlü dilde işlek olarak kullanılmaktadır. Bahsettiğimiz bu fonetik farklılıklar Köktürkçe döneminin fonetik özellikleriyle alakalıdır: *adrıl-> ayrıl-, adgur> aygır, arıĝ>arı, bir-> ver-, biş> beş, bol-> ol-, eb> ev, idi> iye, ir-> er-, kün:>gün, kör-> gör-, sarıĝ>sarı, tod-:>doy, uluĝ> ulu... vb.*

Orhun Yazıtlarında kullanılan ancak bugün ölçünlü dilde kullanımdan düşmüş veya kullanım sıklığı azalmış ve de Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan kelimeler çalışmamızın temelini teşkil etmektedir. Tespit edilen bu kelimeler, şekil ve anlam yönünden ilgi kurabildiğimiz kelimelerden oluşmaktadır:

1. adak

OA: adak: ayak. “*Türk budun **adak** kamşat[t]ı.*” (BK. D.30)

DS: adak: çocuğun ilk adımları, (Turhal-Tokat)

-lamak/-lamak: küçük çocuğun yeni yürümeye başlaması.(Sofular *Eğridir -Isparta, Devri *Bucak-Burdur, *Ahlat-Bitlis, *Ermenek-Konya, *Silifke, -İçel, Yerkesik çevresi-Muğla, *Taşburun, *İğdir, Kızılçakçak *Arpaçay-Kars)

2. alk-

OA: alk-: bitirmek, tamamlamak, bitmek, tükenmek, sona ermek. “*Türk budun ölti, **alkındı** yok boldı.*” (T.I.B.3)

DS: alk-: yok etmek, tüketmek. (*Kırkağaç, *Akhisar-Manisa)

3. ay-

OA: ay-: söylemek, demek, konuşmak, haber vermek, hükmetmek, hükümlü olmak, idare etmek. “*Bilge Tonyukukka basa **aydı.***” (T.K.7)

DS: ay-: gözetmek, nezaret etmek. (Güvenç-Konya)

4. ayt-

OA: ayt-: de-, söyle-,arz et-. “*Asar **aytıp** bir atlıĝ barmış tiyin ol yolun yorisar unç tidim.*” (T.D.7)

DS: ayt- (1): söyle-, anlat-, naklet-, konuş-. (*Nazilli, **Aydın**; Bergaz *Ezine-Çanakkale; *Ilgın, Karaçay Aşireti, Başhoyuk *Kadınhanı-Konya, Orhaniye *Marmaris-Muğla)

5. balık

OA: balık: şehir. “*Şantus **balıkka** taluy ögüzke tegürtim.*” (T.D.2)

DS: balık (IV) [balıklaĝı]: insanların biriktiği, kalabalık olduğu yer. (Kangal ve Köyleri-Sivas)

6. basa

OA: **basa**: arka, arkasından sonra. “*Üç Oğuz süsi basa kelti.*” (BK.D.32)

DS: **basa**: arkasından, hemen sonra. (Avanos-**Kırşehir**)

7. bay

OA: **bay**: zengin “*Yalıs budunuğ tonluğ, çığany budunuğ bay kıldım.*” (KT.D.29)

DS: **bay**: zengin, ağa (Bereketli *Tavas-**Denizli**, *Zile, Çilehane *Reşadiye-**Tokat**, Yalman *Akkuş-**Ordu**, *Göle, *Ardahan, Zarşat-**Kars**, **Bitlis**, **Malatya**, *Birecik,-**Urfa**, *Kilis-**Gaziantep**,-**Maraş**, *Antakya köyleri-**Hatay**, Yarhisar *Hafik-**Sivas**, Tavlısın-**Kayseri**, *Argıthanı-**Konya**, *Kozan-**Adana**)

TS: Parası, malı çok olan, zengin (kimse) s.247

8. bediz

OA: **bediz**: resim, heykel, nakış, şekil, süs. “*Barķ itgüçi bediz yaratıgma bitig taş itgüçi Tapğaç kağan çıkamı Ças sesün kelti.*” (KT.K.13)

DS: **bediz**: heykel. (Dallica *Nazilli-**Aydın**)

bediz: heykeltıraş. (**Edirne**)

+ci: heykeltıraş. (**İzmir**)

9. biti-

OA: **biti-**: yaz-. “... *ança erig yirte besü taş tokıtdım, bitid[d]im.*” (KT.G.13)

DS: **biti (I)**: mektup. (Cebel *Eğridir-**Isparta**, Yenipazar-**Aydın**, **İzmir**, **Türkistan**, -**Zonguldak**, *Beşiktaş-**İstanbul**, **Çorum**, **Ankara**)

biti (II): defter. (**Afyon**, Taçin *Bünyan-**Kayseri**)

biti (III): kitap. (*Lapseki-**Çanakkale**, *Niksar-**Tokat**)

10. bor

OA: **bor**: fırtına, bora, tipi. “*Türgiş kağan süsi otça borça kelti.*” (BK.D.27)

DS: **bor**: yollarda havaya kalkan (toz vs.) (*Polatlı-**Ankara**)

borağan: bora, fırtına. (Sultaniye-**Konya**)

11. bus

OA: **bus**: bun, keder, dert, zahmet, eziyet, mihnet. “*Karluğ budun bussuz [er] ür barur erkli yağı boldı.*” (BK.D.29)

DS: **bus**: sıkıntı, keder, gam (*Emet-**Kütahya**, **Sivas**)

bun: sıkıntı. (**Yozgat**, **Uşak** ve çevresi)

TS: **bun:** sıkıntı s.357

12. çıgany

OA: **çıgany:** fakir. “*Çıgany [bay kıldı, azığı öküş kıldı.]*”

DS: **çıgay:** fakir. (* Sarayköy-Denizli)

13. çıkan

OA: **çıkan:** yeğen, hala, teyze. “...*Tapğaç kağan çıkanı Ças sesün kelti.*” (KT.K.13)

DS: **çıkana:** kız kardeşin çocuğu, yeğen. (Karacakaya *İnegöl-Bursa)

14. eçi

OA: **eçi:** amca, ağabey. “*Ol törüde üze eçim kağan olurtı.*” (KT.D.16)

DS: **eçi:** büyük kardeş, ağabey. (Nikfer *Tavas-Denizli, Tekirdağ)

15. egir-:

OA: **egir-:** eğirmek, çevirmek, kuşatmak, sarmak, sevk etmek, döndürmek. “*Tokuz erig egire tokıdı.*” (KT.K.6)

DS: **egirmek [egirmeh, eğdilmek, eğermek, eğirmeg, eyirmek]:** yünü büküp iplik yapmak. (*Edremit-Balıkesir, Uluşiran *Şiran-Gümüşhane, Kars ve köyleri, Erzincan, *Arapkir-Malatya, Karaözü *Gemerek, Palha *Divriği -Sivas, *Ereğli-Konya, Avşar aşireti *Pınarbaşı-Kayseri)

TS: **eğirmek:** Yün, pamuk gibi şeyleri iğ ile büküp iplik durumuna getirmek.

16. eke

OA: **eke:** abla. “*Öğüm katun ulayu öğlerim ekelerim kelisünüm...*” (KT.K.9)

DS: **eke (I):** büyük, yetişkin, yaşlı, kart, olgun. (Balıkesir, Tokat-Eskişehir, Genek-Çankırı, *İskilip, İncesu *Sungurlu, *Kargı-Çorum, *Havza, *Vezirköprü -Samsun, Amasya, Tokat, *Alucra-Giresun, *Kelkit-Gümüşhane, Erkinis *Yusufeli-Artvin, Irişli, Bayburt *Sarıkamuş-Kars, Erzurum, *Refahiye ve çevresi, -Erzincan, Musik *Tutak-Ağrı, *Darendede, -Malatya, Gaziantep, Çokak *Andırın, Bozüyük-Maraş, Kavak *Kangal, *Koyulhisar-Sivas, Yozgat, Çayırılı *Haymana-Ankara, Şeydin *Avanos-Nevşehir, *Karaman-Konya, Adana)

eke (II): küçük kardeş. (*Hopa -Artvin, Misis -Adana)

TS: **eke(I):** Büyük, yetişkin, yaşlı, kart. s.681.

17. ini

OA: **ini:** küçük kardeş, kardeş. “*İnisi eçisin bilmez erti.*” (KT.D.21)

DS: **ini (I)**: kayınbirader. (Hacılar, Uluğbey *Senirkent, *Şarkikaraağaç -**Isparta**, *Bucak-**Burdur**, Dedeköyü *Çal-**Denizli**, *Bergama-**İzmir**, **Samsun**, **Yozgat**, *Bor-**Niğde**, **Konya ilçe ve köyleri**, Misis-**Adana**, Teniste, *Anamur, *Mut-**İçel**, *Alanya, Bağyaka *Finike-**Antalya**, *Ula, Ahiköy, Yerkesik, *Milas, *Fethiye ve köyleri-**Muğla**) s.2543

ini (II): Kocanın kızkardeşi, görünce. (Cebel *Eğridir-**Isparta**)

TS: **ini**: Kayın birader. s.1086

18. il

OA: **il**: el, memleket, ülke, vatan, millet, devlet, halk, devlet düzeni. “...*il birigme tesri...*”(KT.D.25)

DS: **il (I)**: vatan (**İstanbul**)

il (II): yabancı yer. (Ortaköy *Şarkışla-**Sivas**)

19. kaçan

OA: **kaçan**: ne zaman. “*kağanı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaçan [n]es erser...*”

DS: **kaçan**: ne zaman. (*Gelibolu-**Çanakkale**, İncirgediği *Karaisalı-**Adana**)

20. kalıs

OA: **kalıs**: mal, servet, çeyiz. “...*kalıs[in] ebirü keliürtüm.*” (BK.D.25)

DS: **kalın**: evlenecek erkek tarafından kız tarafına pazar günü armağan götürmek, çeyiz. (**Sivas**, **Kayseri**) s.2609.

TS: **kalın (II)**: Gelin olacak kıza verilen para veya armağan, ağırlık.

21. kiçig

OA: **kiçig**: küçük, az, biraz. “*Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiçig tegmedim.*” (BK.K.3)

DS: **kiçi [kici]**: küçük. (**İzmir**, *İnebolu-**Bursa**, **Trabzon**, **Ankara**)

22. kony

OA: **kony**: koyun. “...*yağısı kony teg ermiş.*” (KT.D.12)

DS: **koy**: koyun (Çilehane *Reşadiye-**Tokat**, Karaçay, Başhöyük-**Konya**)

23. kölük

OA: **kölük**: yük hayvanı, araba. “*İsek kölükün Tolğada Oğuz kelti.*” (T.G.8)

DS: **kölük/kolik/kolik/kolo/kolü/köli/kulik/külük/kuliye(I)**: Boynuzlu olması gerektiği hâlde, boynuzsuz ya da kısa ve kırık boynuzlu olan hayvan. (Ovasaray-**Çorum**, *Şebinkarahisar-**Giresun**, **Rize**, *Yusufeli-**Artvin**, Burç,

-**Gaziantep**, *Elbistan-**Maraş**, Mamure *Çekerek-**Yozgat**, Vazıldan *Divriği, *Gürün, *Zara-**Sivas**, Demirli *Çiçekdağı, Ömerhacılı *Kaman, Köşker, -**Kırşehir**, Türkmen aşireti Tuzhisar *Bünyan-**Kayseri**, Şahin *Malkara-**Tekirdağ**)

kölük (II): yaşlı kısrağ (Çayıroluk yörükleri, Gazelya-kup ***Tavşanlı-Kütahya**)

kölük (III): katır vb. yük hayvanları. (*İskilip-**Çorum**, **Maraş**, **Kayseri**) s.2955.

TS: **kölük**: İş ve yük hayvanı s.1378

24. neke

OA: **neke**: neye, niye “*Neke tezer biz?*” (T.II.B.3)

DS: **neker**: nasıl. (**Adana**)

25. sanç-

OA: **sanç-**: mızrakla-. “*İki erig udu aşuru sançdı.*” (KT.K.2)

DS: **sanç-/sanc-**: sapla-, batır-. (*Ahlat-**Bitlis**, *Sivrihisar-**Eskişehir**, **Amasya**, Erkinis *Yusufeli-**Artvin**)

TS: **sanç-** . Saplamak, batırmak. s.1903

26. sısar

OA: **sısar**: yarım, yarı, iki kısmından biri. “*Sısar süsi ebig barkığ yulıgali bardı...*” (BK.D.32)

DS: **sınar[sıñar](I)**: benzer. (**Çorum**, *Bor **Niğde**)

sınar[sıñar] (II): eş değer, denk. (Kızılhisar *Acıpayam-**Denizli**, *Tosya-**Kastamonu**, *Kargı-**Çorum**, Pazar *Kızılcahamam-**Ankara**, Hisarcık-**Kayseri**, **Niğde**, *Karaman-**Konya**, *Serik-**Antalya**)

27. sı-

OA: **sı-(I)**: kır-

sı-(II): boz-.

sı- (III): yen-, galebe çal-, zapt et-. “*Üç otuz balık sıdı.*” (T.D.2)

DS: **sı-(I)**: boz- (Aşağı Ilıca-**Eskişehir**)

sı-(II): kır- (yumurta vb. için) (**Niğde**)

TS: **sı- (I)**: kırmak, bozmak

sı- (II): yenmek, mağlup etmek s.1967

28. oz-

OA: **oz-:** ileri geçmek, öne atılmak, kurtulmak, sıyrılmak. “*Oza yanya keligme süsin ağıt[t]ım.*” (BK.D.31)

DS: **oz-(I):** öne geç-. (Şumnu göçmenleri-**İstanbul**, Çilehane *Reşadiye – **Tokat**, Emiryakup *Hayrabolu-**Tekirdağ**)

oz-(II): büyü-, yüksel-. (*Osmancık –**Çorum**)

29. ötün-

OA: **ötün-:** arz et-, niyaz et-, rica et-, dilek dile-, maruzatta bulun-. “*ötündüm.*” (T.K.1)

DS: **ötün-:** yalvar-, dile-. (İdil Ural göçmenleri-**İstanbul**)

30. öd

OA: **öd (I):** zaman, vakit. “*Antağ ödke ökünüp Kül Tiginig az erin irtürü itımız.*” (KT.D.40)

öd(II): öd, öd kesesi, iç

DS: **öd(I):** zaman (**Balıkesir**)

31. ög

OA: **ög:** anne, üvey anne. “*ögüm katunuğ kötürügme tesri...*” (BK.D.21)

DS: **ök:** anne (**Kütahya**, *Boyabat,-**Sinop**, *Göle,-**Kars**, Harran-**Urfa**, Deliilyas *Şarkışla-**Sivas**, *Bor-**Niğde**, Ayvagediği *Mersin-**İçel**)

32. tamgacı

OA: **tamgaçı:** mühürdar, kâtip, damgacı. “*On ok olğum Türgiş kağanda Mağaraç tamgaçı Oğuz Bilge Tamgaçı kelti.*” (KT.K.13)

DS: **tamgacı:** kâtip, yazman. (**Kars**)

33. üz

OA: **üz:** kötü kalpli, kalpsiz, menfur. “*Bilge Tonyukuk anyığ ol, üz ol, asılır.*” (T.K.10)

DS: **üz:** katı, sert. (Dadağı-**Kayseri**)

34. yağı

OA: **yağı:** düşman. “*Yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş.*” (KT.D.10)

DS: **yağı:** düşman s.4119

TS: **yağı:** düşman, hasım (Nikfer *Tavas-**Denizli**, **Bolu**, Bayburt *Selim, Koyundere *Ahıska, *İğdır-**Kars**, *Mucur-**Kırşehir**, Bahçeli *Bor-**Niğde**, **Adana**, Temre *Kaş-**Antalya**)

35. yay

OA: **yay:** yaz. “Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin **yayın** süledim.”(BK.D.39)

DS: **yay:** yaz (**Amasya**, Bayburt *Selim, *İğdır-**Kars**, *Doğubayazıt-**Ağrı**, *Ağın-**Elâzığ**, **İçel ilçe ve köyleri**, Çini *Akseki, Apturrahmanlar *Serik, Nebiler, Akdere, Bağyaka *Finike, *Gündoğmuş-**Antalya**, **Niğde**)

36. yazı

OA: **yazı:** düzlük, ova. “Biriye [Çoğa]y yış Tögültün **yazı** [konay]ın [tiser] Türk budun ölsikiğ.”

DS: **yazı:** düzlük, ova. (*Yalvaç, *Eğridir köyleri-**Isparta**, **Denizli**, **İzmir ilçeleri**, Kocabergos *Erdek-**Balıkesir**, Ahırköy *Söğüt-**Bilecik**, Tokat, Bozan, *Sivrihisar-**Eskişehir**, *Düzce-**Bolu**, *Akyazı çevresi-**Sakarya**, Ağrı *Cide, -**Kastamonu**, Üveyikli *Devrek, *Ereğli, *Bartın-**Zonguldak**, **Çankırı**, **Çorum ve ilçeleri**, **Sinop**, *Ünye-**Ordu**, **Trabzon**, **Rize**, *Bayburt-**Gümüşhane**, *Aşka-el, *Oltu-**Erzurum**, Cenciğe-**Erzincan**, Gülesur-**Ağrı**, *Erciş-**Van**, *Çermik-**Diyarbakır**, **Elâzığ**, Erkenek *Akçadağ-**Malatya**, **Gaziantep**, *Afşin, Akifiye *Andırın-**Maraş**, Amik Ovası *Reyhanlı-**Hatay**, **İğdeli** *Gemerek, Hacıilyas *Koyulhisar, Maksutlu *Şarkışla-**Sivas**, *Akdağmadeni köyleri, Derbent-**Yozgat**, Çanılı *Ayaş, *Elmadağ, Faraşlı *Kalecik, *Balâ-**Ankara**, Lâdik *Mucur-**Kırşehir**, Şeydin, Çalış *Avanos-**Nevşehir**, Türkmen, Afşar Aşiretleri *Bünyan, *Pınarbaşı-**Kayseri**, *Bor-**Niğde**, **Konya ilçe ve köyleri**, Faydalı *Kozan-**Adana**, *Mut ve köyleri, Bekirde, *Silifke-**İçel**, Bağyaka *Finike-**Antalya**, Şahin *Malkara -**Tekirdağ**)

TS: **yazı(II):** Düz yer, ova, kır (s.2419)

37. yel-

OA: **yel-:** koş-, koştur-, dörtlale git-, at koştur-, hızlı git- “Busadıp kağan **yeliü** kör timiş.” (T.K.2)

DS: **yel-(I):** bir işin, bir şeyin, birinin peşinde koş-, koştur-. (*Eğridir köyleri – **Isparta**, *Tefenni-**Burdur**, Söğüt *Çal –**Denizli**, Söğüt *Çal-**Denizli**, *Mustafa Kemal Paşa-**Bursa**, *Söğüt-**Bilecik**, Tokat-**Eskişehir**, Orta, *Kurşunlu-**Çankırı**, **Çorum**, **Sinop**, **Samsun**, *Merzifon köyleri-**Amasya**, **Tokat**, Bahattin, *Ulubey, Bayadı-**Ordu**, *Şebinkarahisar-**Giresun**, *Vakfikebir-**Trabzon**, **Maraş**, Hacıilyas *Koyulhisar-**Sivas**, Çanılı *Ayaş, Gürcü, *Kızılcahamam-**Ankara**, Afşar, Pazarören *Pınarbaşı, Erkilet-**Kayseri**, Genezin *Avanos-**Nevşehir**, **Niğde**, Bayındır *Beyşehir, *Çumra-**Konya**, Yerebakan *Feke, Çukurköy *Karaisalı-**Adana**, *Mut ve köyleri-**İçel**, *Ula-**Muğla**)

yel-(II): çabuk yürümek. (*Bolvadin–**Afyon, Denizli**, *Lapseki–**Çanakkale**, *Orta-**Çankırı**, Bayadı-**Ordu**, Hacıilyas *Koyulhisar, **Sivas**, *Sorgun-**Yozgat**, Afşar *Pınarbaşı-**Kayseri**, *Bor-**Niğde**)

TS: yelmek. Aceleyle, telaşla koşmak (s.2427)

38. yıldı

OA: **yıldı:** at sürüsü, hayvan, hayvan sürüsü, davar. “*Oğlın yotuzın yıldısin barımın...*” (BK.G.3)

DS: **yıldı/yıldı/yıldı(I):** at sürüsü. (*Sivrihisar, Tokat, Bozan-**Eskişehir**, **Sinop**, *Çarşamba-**Samsun**, *Merzifon-**Amasya**, Devecikonağı *Mustafa Kemal Paşa-**Bursa**, *Ünye-**Ordu**, Seyit, Piraziz-**Giresun**, *Kelkit-**Gümüşhane**, **Bolu ve çevresi**, *Akyazı çevresi-**Sakarya**, *İğdir-**Kars**, *Ahlat-**Bitlis**, **Erzurum**, *Erciş-**Van**, Karaözü *Gemerek-**Sivas**, *Darende-**Malatya**, *Afşin ve köyleri-**Maraş**, Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı-**Hatay**, Hacıilyas *Koyulhisar, *Şarkışla-**Sivas**, Genezin *Avanos-**Nevşehir**, Avşar köyleri *Pınarbaşı-**Kayseri**, *Bor-**Niğde**, Bozdoğan, Kesmeburun, *Osmaniye, Kayarcık *Saimbeyli-**Adana**, **İçel ilçe ve köyleri**, Köşker-**Kırşehir**, *İncesu-**Kayseri**, Uluşiran *Şiran, *Bayburt-**Gümüşhane**, *Ağın-**Elâzığ**, *Arapkir, Gündüzbey-**Malatya**, Akçakoca *Erkilet, Türkmen köyleri *Bünyan-**Kayseri**, **Çorum**)

yıldı (II): başıboş dolaşan at, öküz, inek vb. sürüsü. (Ömerli -**Samsun**, *Merzifon -**Amasya**)

TS: **yıldı (I):** At, eşek gibi tek tırnaklı hayvan sürüsü.

yıldı (II): Başıboş bırakılmış at veya eşek.

39. yıpar

OA: **yıpar:** koku, misk. “*Yoğ yıparığ kelürüp tike birtı*” (BK.G.11)

DS: **yıpar:** güzel koku (**İçel köyleri**)

40. yoğ / yuğ

OA: **yoğ/yuğ:** maten, yas, ölü yemeği, yas töreni. “*Lağzın yıl bişinç ay yiti otuzka yoğ ertürtüm.*” (BK.G.10)

DS: **yuğ:** ölü için yapılan geleneksel toplantı, ağıt. (*Niksar-**Tokat**, *Çorlu -**Tokat**)

KISALTMALAR

B. : Batı

BK. : Bilge Kağan Abidesi

DS. : Derleme Sözlüğü

G. : Güney

K. : Kuzey

KT. : Köl Tiğın Abidesi

OA. : Orhun Abideleri

s. : Sayfa

S. : Sayı

T. : Tonyukuk Abidesi

TDK : Türk Dil Kurumu

TS. : Türkçe Sözlük

KAYNAKÇA

Demir, Nurettin, (2000), “Derleme Sözlüğü’nde Şimdiki Zamanla İlgili Veriler”, **İlmî Araştırmalar** 10, ss. 19-27.

Derleme Sözlüğü, I.A (1963), **Derleme Sözlüğü II. B.** (1965), **Derleme Sözlüğü III. C-Ç** (1968), **Derleme Sözlüğü IV. D** (1969), **Derleme Sözlüğü V. E-F** (1972), **Derleme Sözlüğü VI. G** (1972), **Derleme Sözlüğü VII. H-İ** (1974), **Derleme Sözlüğü VIII. K** (1975), **Derleme Sözlüğü IX. L-R** (1977), **Derleme Sözlüğü X. S-T** (1978), **Derleme Sözlüğü XI. U-Z** (1979), **Derleme Sözlüğü XII. EK-1** (1982), TDK Yay. Ankara.

Ercilasun, A. Bican, (2005), **Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara.

Ergin, Muharrem, (2000), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul.

Korkmaz, Zeynep, (1995), “Anadolu Ağızları üzerindeki Araştırmaların Bu Güncü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, TDK Yay. 629, C.II, Ankara.

Orkun, H. Namık, (1995), **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara.

Türkçe Sözlük, (1998), **(I. A-J, II. K-Z)** TDK Yay., Ankara.

KAZAKİSTAN’DA ALFABE DEĞİŞİMİNE YENİ BİR YAKLAŞIM

ÖZER, Zeynep Bağlan*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Kazakistan, egemenliğine kavuştuktan sonra çeşitli alanlarda değişim yaşamaktadır. Bugünlerde Kazakistan, Latin kaynaklı yeni alfabe hazırlıkları içerisinde. XX. yüzyıl içerisinde üç defa alfabe değiştiren Kazakistan, yeni bir seçimin eşiğindedir. Kazakistan’da yaşanan alfabe değişimlerinin iç ve dış etkenleri dikkate alınarak, bildiride alfabe değişimi ile ilgili yeni yaklaşımlar sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Kazak dili, Latin kaynaklı alfabe, alfabe değişimleri.

ABSTRACT

After Kazakhstan gained independence, it has been experiencing changes in several aspects. Nowadays, Kazakhstan has been in preparation for the new alphabet which has Latin origin. Kazakhstan, which changed its alphabet three times in the 20th century, is on the verge of a new election. In this article, it is aimed at revealing the new approaches related to the changes of the alphabet by considering the internal and external factors behind the changes of the alphabet in Kazakhstan.

Key Words: Kazakhstan, Kazakh languages, Latin alphabet, alphabet changes.

Bir ülkenin arzu ettiği alfabe değişimi sürecinde, alfabeler tarihi ve gelişmelerini de dikkate alarak, her dile has özel sesleri belirtecek harflerin seçiminde geleneksel görüşlerin ötesinde farklı ve çok yönlü bir arayış içerisinde olmak gerekir. Herhangi bir yazı sistemini değerlendirirken, bir bütünlük içerisinde dünyanın diğer yazı sistemleri ile birlikte incelenmesi ve düşünülmesi gerektiği kanaatindeyim.

Yazı tarihi ile ilgili bilimsel araştırmalarda çeşitli alfabelerin oluşumu, değerlendirilmesi, tarihî karşılaştırmaları ve etkileşimleri ortaya konmuştur (George L. Campbell, Ch. King, J. Gelb, E. Glodd, H. S. Williams, M. Grant, C.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE e-posta: zeynepoz@gazi.edu.tr.

Faulmann, F. Ballhorn, O. Suleymenov, L. P. Zinder vs.). Yapılmış olan çeşitli araştırmalara rağmen dilbilimi tarihinde, bilhassa yazı sistemlerinin gelişimleri ve değişimleri, dil sınıflandırılmaları ve etimoloji alanlarında hâlâ bilinmeyenleri tarif eden “beyaz lekeler” ve çok farklı zıt değerlendirmeler mevcuttur.

Akademik çalışmalarda kalıplaştırılan teoriler, değişmeyen kaideler ve sabitleşmiş fikirler, maalesef, araştırma boyutlarının sınırlarını belirlemektedir.

Bugün mevcut alfabeler arasındaki açık ve gizli bağlar ile etkileşimler bizi muhakkak çok daha eski dönemleri incelemeye sevk eder; ilk kaynağını araştırmaya özendirir. Her harfin arkasında bir hikâye, anlam ve kavramlar olduğunu gösterir. Harfler tesadüfen keşfedilmedi. Alfabeyi meydana getiren her işaretin ve her harfin ilk oluşmasında muhakkak bir sebep vardır. Ferdinand de Saussure’in ilan ettiği “nedensizlik teorisi” bir dilin kaynağını aramaya ve yazı sistemleri arasındaki bağları görmeye mani olmaktadır; yâni sebebi yoksa niye araştırılsın mantığı baskın olmakta ve böylece dil göstergeleri arasındaki bağın tesadüfî olduğu düşünülmektedir. (Suleymenov, 1998: 21-28) “Saussure’ün dil göstergesinin nedensiz olduğunu göstermesi, daha kesin olarak bilinmese de, kimsenin tartışma konusu yapmadığı açık bir gerçektir. Bu ilke hemen kendisini kabul ettirmiştir.” (Benveniste, 1995: 74) E. Benveniste, Saussure’ün “nedensizlik” kavramını açıklarken, bununla birlikte “nedensizliğin” sınırlarını çizmeye gayret etmektedir. Dilbiliminde, maalesef, tartışılmaz bir kaide hâline gelmiş olan bu “nedensizlik” teorisi, dil araştırmalarının kökenini ve soruların devamını tamamen ortadan kaldırmış oldu. (Suleymenov, 1988: 30) Oljas Suleymenov’a göre, “kökü ve gövdesi olan dil, ağaç olmaktan çıkarılıp, rüzgârın tesirine maruz yapraklar hâline getirilmişti... Bu ve benzeri tezlerle Lâtin dili ilk kaynak olarak kabul edilip, araştırmalara nokta konulmaktadır.” Batılı araştırmacıların büyük bir kısmı, doğu halklarının Lâtin alfabesine geçiş sürecini Romalaştırılma veya batılılaştırılma olarak değerlendirmektedirler. Meselâ, Charles King’e göre, “bütün dünya alfabeleri er veya geç Roma yazı sistemine geçecektir” (King, 1977: 40). Bu süreci Romalılaştırma olarak gören King, “Çin gazetelerinin okuyucuları da bir gün muhakkak Roma karakterli yazı tipi içeren gazeteleri okuyacaktır. Fakat bu, uzun bir süre alacaktır” diyor. (King, 1977: 40)

Bu tür değerlendirmeler, dilbiliminde hâlâ sağlam bir temele oturmamış nazariyelerden kaynaklanmaktadır. Bu nazariye mozaiklerinin bir araya gelmesi için bilimsel araştırmaların bir bütünlük içerisinde yapılması; farklılıkların arasında ortak ve bazen görünmeyen yönlerinin aranması çok önemlidir. Maalesef, alanında söz sahibi olan bilim insanlarının bu konuda araştırma alanlarının net sınırlarını çizme gayretlerini anlamak zordur. Meselâ, Hint-Avrupa dilleri ile Altay dillerinin tarihî karşılaştırmalı incelemelerinin hiç önemli olmadığını düşünen Rus doğubilimci E. D. Polivanov, “Hint-Avrupa dilleri ile Çuvaş ve diğer Türk dillerinin karşılaştırılmasını talep etmek, ihtiyoloji bilim dalı içinde ornitoloji bilim dalı sahasına giren kuş türlerinin incelemesini talep

etmeye benzer” demektedir. (Polivanov, 1960: 326) Bu tür yaklaşımlar dil araştırmalarındaki sınırları belirlediği için, araştırmacının bu sınırların dışına çıkmasına veya sınırlardan içeriye girmeye mani olmaktadır. Sınır tanımayan dil araştırmalarının arkasında, dili araştırılan milletin tarihi, farklı ve bilinmeyen yönlerinin ortaya çıkacağı bir gerçektir.

Çağdaş alfabelerin bugünkü hâlini almalarına kadar izlediği yol, çok uzun bir zamana yayılmıştır. Bazı alfabelerin arasındaki büyük farklılıklar onların ortak yönlerini aramaya engel olmuştur. Zira, alfabelerin değişim süreci dikkatli incelendiğinde, bir birinden tamamen farklı iki alfabeye arasında bile, mutlaka ortak çizgiler bulunabilmektedir. Meselâ, ilk bakışta bir birinden çok farklı yazı sistemleri gibi görünen Lâtin ve Kiril alfabelerinin veya Kiril ve Arap alfabelerinin ortak yönleri dikkatli bir araştırmacının gözünden kaçmaz. Bütün uygarlıkların kaynağı olarak gösterilen Yunanlıların ve Lâtinlerin alfabelerini Etrüsk alfabesiyle karşılaştırıldığında, pek çok benzerliğin olduğu açıkça görülmektedir. (Campbell, 1997: 106, 107). Bazı harflerin çizgileri uzatılmış, bazı çizgiler ilâve edilmiş, bazı harflerin yönü döndürülmüş veya yuvarlatılmıştır. Bazı harflerin kısmî değişiklikleriyle yeni bir alfabeye meydana getirilmiş ve farklı bir adla kullanılmaya devam edilmiştir. Kadim Yunan ve Lâtin alfabelerinin Etrüsk alfabesine benzemesi, Kiril alfabesinin Gothic alfabesine benzemesi, hatta Arap ve Yunan alfabelerinin ortak yönleri açıkça görülmektedir. Meselâ, *elif /alef-alfa, bet-beta* gibi harf adlarının ve anlamlarının da aynı olması, dünya yazı tarihi incelemelerine farklı bir boyut getirmektedir.

Etrüria’da konuşulan dillerin sadece Hint-Avrupa dillerinden ibaret olmadığını özellikle belirtmek gerekir. Etrüria insanının nereden gelmiş olduğu sorusuna, Herodotes: Küçük Asya’dan diye cevap vermiştir. (Crant, 1980: 69) Fakat, batılı bilim insanları Herodotes’in bu konuda yanıldığını düşünüyorlar. Her konuda Herodotes’in fikirlerini değerli kaynak olarak görenlerin bu sefer, acaba niye Herodotes’e güvenemedikleri sorusu akla gelebilir. Bilim insanlarının çoğu, kadim Yunanlıların alfabeyi büyük bir ihtimalle, Fenikelerden aldığını ifade etmektedir. (Reformatskiy, 2000; 465. Grant, 1980: 69. Powell, 1991; 5) Yunanlıların kendileri de alfabelerinin doğudan, büyük bir ihtimalle Fenikelerden geldiğini kabul etmektedirler. (Gelb, 1963; 80. Campbell, 1997; 38,39. Powell, 1991; 5) Batı Sami ve Yunan alfabelerine karşılaştırmalı olarak bakıldığında, Yunan alfabesinin kaynağı ve gelişmesi açıkça izlenebilmektedir.

J. Gelb’in “Yazı Tarihi” çalışmasında sunduğu alfabelerin ortak yönleri kolayca fark edilmektedir. (Gelb, 1963) Harfleri bire bir karşılaştırdığımız zaman, harfler arasındaki küçük değişiklikler ve yön farklılıkları göze çarpmaktadır. Bazı harflerin şekilleri aynı olmakla birlikte sadece “duruş” biçimi farklıdır. Meselâ, 25 harften oluşan Gothic alfabesi Kiril alfabesine çok benzemektedir. C.Faulmann, İslâv yazıları hakkında şöyle diyor: “Kökenleri İskit kabilelerinin karanlık geçmişinde saklı olan İslâv halkları, eski zamanlarda Run alfabesine benzer

bir yazı kullanıyorlardı. Run alfabesi gibi sesçil alfabe olarak kullanılmayan bu yazı, yine de o derece kabul görmüştür ki, Hristiyan misyonerler İslâm halkını Hristiyan din kitaplarıyla tanıştırmak için bu yazıyı kullanmak zorunda kaldılar.” (Faulmann, 2001: 183)

Bir alfabe temel alınarak birçok alfabe oluşturulabilir. Bir alfabenin değişime uğradıktan sonra farklı adlandırılması da kaçınılmaz oluyor. Bilindiği gibi, Kiril alfabesi olarak bilinen alfabeyi, Aziz Kiril keşfetmemiştir. Aziz Kiril’in asıl adı Konstantin’dir. “Kiril” adını, vefatından üç gün önce Aziz Kiril gününde almıştı. Bu konuyla ilgili olarak Murat Adji, kabul edilmiş resmî görüşlerden farklı ve dikkate değer değerlendirmeler ortaya koymaktadır. (Adji, 1998: 36-41) Maalesef, Türkiye’de bu farklı tezlerin “bilimsellikten uzak” gerekçesiyle pek önemsenmediğini görüyoruz. “Murat Adji, Rus ilmî muhitinde hakim olan anlayışlara karşı çıkma ve adeta resmî tarihe meydan okuma duygusu ile yerleşmiş bir çok düşüncüyü sorgulamaktadır Murat Adji’nin yazdıklarını, bu etkenleri göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.” (Somuncuoğlu, 2007: 218)

Kiril alfabesini hatırlatan çok daha eski alfabeler mevcuttur. Meselâ, 25 harften oluşan Gothic alfabesi Kiril alfabesine çok benzemektedir. (Campbell, 1997: 62) Bilhassa **B, Г, Д, Ј, М, П, Т** harflerinin benzerliği hemen fark edilmektedir. Gothic alfabesi, Gotlar tarafından kullanıldığı için bu ismi almıştır ve dünya alfabeler tarihinde, kadim Almanların kullandığı alfabe olarak bilinmektedir. (Gelb, 1963: 177)

Dünya alfabeleri tarihinde adı Coptic alfabe olarak geçen diğer bir alfabe de Kiril alfabesine benzemektedir. (King, 1977: 41) Meselâ, **A, Г, Д, E, 3, K, Ј, M, H, O, П, P, C, T, Ф, ІІІ** harfleri tamamıyla aynıdır. Rus alfabesine has **ІІІ** harfinin olması da şaşırtıcıdır. Demek ki, Kiril alfabesinden önce kullanılmakta olan benzer alfabelerin sayısı az değildi. Adları farklı, kaynağı farklı kabul edilen alfabelerin ortak özelliklerini oluşturan sebepleri araştırmak gerekir. İlk bakışta bir birine hiç benzemeyen alfabelerin kökleri de aynı olabilir. Hatta aynı olduğunu söylemek çok iddialı bir ifade olmasa gerekir.

Kazakistan’da, XX. yüzyıl içerisinde üç alfabe kullanılmıştır. ”1929 senesine kadar olan dönemde Arap alfabesine dayanan fakat dört türlü imlâ hususiyeti gösteren uygulamalar görülür”. (Kutalmış, 2004; 4) XX. yüzyılın başında Kazakistan’da kullanmakta olan Arap alfabesinin, Kazak dilinin fonetik özelliklerini tam olarak karşılamadığını düşünen Ahmet Baytursun, 1912 yılında Arap menşeli alfabeden Kazak diline uygun, 28 harfli yeni bir alfabe hazırladı. Takdirle karşılanan bu alfabe 1929 yılına kadar kullanıldı. Görüldüğü gibi, Kazaklar kullandıkları Arap kaynaklı alfabeyi reforme etmek için gayret sarf ediyorlardı. Bu, Latin alfabesine geçmemek için bir nevi kaçıştı. Reforme edilmiş Arap kaynaklı alfabelerin uzun süre kullanılmamasının temel sebebinin

yürütülmekte olan Ruslaştırma siyaseti olduğu ortadadır. Diğer taraftan, her yeniliğin kolayca benimsenmediği gibi, reforme edilmiş Arap kaynaklı Kazak alfabesi konusunda da ülke çapında çeşitli tartışmalar yaşandı. Meselâ, Kazak aydınlarından dilbilimci, ilk Kazak diplomat Nazir Törekul, Arap menşeli alfabenin değiştirilmesi gerektiğini savunuyordu. O, 1925 yılında “**Yeni Alfabe Niye Gerek?**” adlı çalışmasında yazı tarihinden de bahsederek, Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabenin alınması gerektiğini ifade ediyordu. (Mamajanov, 1993: 87) Bu arada Nazir Törekul’un 1938 yılında diğer Kazak aydınları gibi, Sovyet rejimi tarafından öldürüldüğünü belirtmemiz gerekir.

Kazakistan’da ve diğer Sovyet Türk Cumhuriyetlerinde alfabelerin hızla değişmesinin arkasında Çarlık Rusya döneminden gelen ve 1920-1940 yıllarda hızla uygulamaya konulan Ruslaştırma siyaseti olduğu artık bir sır değildir. Latin alfabesine geçiş tartışmaları, Kiril alfabesine geçişin bir hazırlık dönemi idi. Çünkü Arap kaynaklı alfabeden Kiril alfabesine geçmenin önünde, Türk halklarının aydınları engel olarak durmaktaydı. Bilindiği gibi, 1926 yılında Bakü’de toplanan 1. Sovyet Türkoloji Kongresi’nde Latin kaynaklı alfabeye geçme kararı alınmıştı. Resmî Rus kaynaklarında bu kararın Türk bilim insanlarının talebine dayandığı ifade edilmekte ve vurgulanmaktadır. Halbuki, bu Kongre hazırlıkları, çok önceden başlayarak Moskova’da yürütülüyordu. Polivanov’un 1923 yılında yayınlanmış olan “Türk Halkların Lâtin Alfabesine Geçiş Üzerine” adlı makalesinde, Sovyet Türk halklarında alfabe değişimi ile ilgili bir hazırlık yapılması gerektiğine dikkat çekmesi, bu harekâtın Rusya tarafından yönlendirildiğini göstermektedir. Türk halklarının asimilasyonu için, alfabe değişikliği ve eğitim plânlamalarının ta Çarlık Rusyası döneminde yürütülmekte olduğu artık çok iyi bilinmektedir. N. İ. İlminskiy, A. E. Alektorov, N. P. Ostroumov, V. V.Katarinskiy, E.D.Polivanov, A. P. Potseluyevskiy, N.F.Yakovlev gibi Rus misyonerlerin çalışmaları bunun en bariz örneğini teşkil etmektedir. (Mırzahmetov, 1993) 1924 yılında Moskova’da “Türk Halkları için Lâtin Alfabesi Kurumu“ faaliyete geçti. Bu Kurum, Türkoloji Kongresi’nin ön hazırlıklarını yaparak, Azerbaycan’ın da aktif olarak desteklemeleri ve çalışmalarıyla 1. Türkoloji Kongresi’nde bu konuyu gündeme getirmiş oldu. Sovyetler Birliği’nde yaşayan Türklerin Lâtin alfabeye geçiş dönemi Bilâl Şimşir’in ve Hatice Şirin User’in eserlerinde genişçe anlatılmaktadır. (Şimşir, 1992: 97-154; User, 2006: 283-298) Bu dönemde, yâni Müslüman halkların Latin kaynaklı alfabeye geçiş sürecinde, Rus alfabesinin değiştirilme konusu, dolaylı olarak da olsa, tartışılmaya başladı. “Sosyalizm Alfabeti”nin oluşturulması gerektiğini düşünen N. F. Yakovlev, Rus halkının kullandığı alfabenin değiştirilmesi gerektiğine inanıyordu. Yakovlev’in ve diğer uygulayıcıların bu konuda samimî olduğu düşünülebilir, çünkü önlerinde Lâtin menşeli alfabayı kullanmakta olan başka İslâm kökenli ülkeler örneği mevcuttu. 1929 yılında bir Halk Komisyonu kurulmuştu. Bu Komisyon’da N. F. Yakovlev, A. M. Suhotin, L. İ. Jirkin, A. M. Peşkovskiy, N. M. Karinskiy, S. İ. Abakumov

ve Komi asıllı V. İ. Litkin vardı. A. M. Peşkovskiy dışında herkes bu kararı kabul etmişti. Böylece Sovyetler Birliği’nde yaşayan halklarının Lâtin alfabesine geçişi sırasında Rus halkının da Kiril alfabesinden Lâtin menşeli alfabeğe geçmesi gündeme getirildi. 14 Ocak 1930 tarihinde yapılmış olan toplantıda böylece ilk adım atılmış oldu. A.V. Lunaçarskiy, Rus dilinin Lâtin kaynaklı alfabeyle yazılmasını çok istiyordu ve hazırlanmış olan bu projeleri takdirle karşıladı. Ancak Stalin, Ruslar için yapılan Lâtin alfabesine geçiş çalışmalarını yasakladı. Bundan dolayı Ruslar, “Stalin Rus dilini kurtardı.” demişlerdi. Bunun arkasında Stalin’in, Ruslar da Lâtin alfabesine geçerse, sıranın Gürcistan’a geleceğini düşüncesi olabilir mi? Stalin’in bu kararıyla Müslüman olmayan Kafkas halklarının geleceğini düşünmüş olabileceği gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Rusya’nın bu dönemde Lâtin alfabesine geçme teşebbüsü doğru değerlendirilmelidir.

Rusya’nın Lâtin menşeli alfabeğe geçmeye teşebbüs etmesinin ve hazırlık içerisine girmesinin üç sebebi olabilir:

1. Lâtin menşeli alfabenin bazı İslâm kökenli ülkelerde kullanılması.
2. Sovyetler Birliği’nde tek “sosyalizm alfabesinin” uygulanmak istenmesi.
3. Sovyetler Birliği’nde yaşayan Türk, Müslüman ve diğer azınlık halkların Kiril alfabesine geçişini kolaylaştırmak için ara çözüm siyaseti.

Diğer İslâm kökenli ülkelerin Lâtin menşeli alfabeği kullanmaları İslâm birliğine pek zarar getirmediğini görüyoruz. Ancak Çarlık Rusyası’nın ve Sovyet rejiminin Yakın İslâm komşularının dillerinde meydana gelen gelişme ve uygulamalardaki baskıcı davranışları hemen dikkat çekmektedir. Meselâ, Belaruslar XVI. yüzyıldan beri Latsinka olarak bilinen Lâtin menşeli bir alfabeği XX. yüzyıla kadar kullanmışlardı. Fakat, XX. yüzyılın başında Latsinka alfabesinde bazı değişiklikler yapıldı. Meselâ, **w** harfi **v** olarak değiştirildiği gibi, çift harften meydana gelen seslerin yerine işaretli (diakritik) tek harfler uygulanmaya başladı. Ama Belarus örneğinin Rus dilbilimcilerini teşvik ettiği düşünülemez, çünkü XX. yüzyılın 20.-30. yıllarında diğer Müslüman ülkelerde Latin alfabesi uygulamalarının sürdüğü dönemde Belarus’da Latsinka, yâni Latin alfabesinin kullanımı yasaklandı. Bir taraftan yakın İslâm komşularında Latin alfabesini yasaklarken, diğer taraftan Latin alfabesini “Sosyalizm alfabesi” olarak değerlendirilmesini siyasî ve ideolojik açıdan anlamak biraz zordur. Çünkü Lâtin alfabesi her zaman “batı, batılı, yabancı” ve sosyalizm ilkelerine pek uymayan kavram taşır, yani Lâtin alfabesinin “sosyalizm” kavramı ile bağı çok zayıftır.

Alfabe siyaseti Sovyetler Birliği’nin hedeflediği geleceğe yönelik siyasî bir atılımdır. Lunaçarskiy, Kafkaslarda yaşayan Müslüman halkların ve merkezi Asya’daki Türk dilleş halkların Lâtin alfabesine geçmeleri sürecinde, uygulamanın sancısız bir şekilde gerçekleşmesinde Türkiye’nin de Lâtin kaynaklı alfabeğe geçmesinin çok büyük kolaylık sağladığını düşünüyordu. Türkiye’nin

Lâtin alfabesine geçmiş olması, Sovyetler Birliği'nde iç ve dış tepkilerin göğüslemesinde önemli bir rol oynamıştı. Türkiye'nin Lâtin alfabesine geçişi Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halklarının şüphelerini izole etmekte ve isteklerini arttırmada etken oldu. Ama Rusya'nın, Türk halklarının yazı istemlerini Lâtinleştirme siyasetini çok daha önce başlattığı da aşikârdır. Rus halkının bu sayede Türk dillerini Arap alfabesiyle kıyaslandığında daha kolay öğrenebileceği düşünülüyordu. "Türk dillerini Arap alfabesi esasında öğrenmek çok zordur... Sovyetler Birliği'nin her vatandaşı Türk dilini mutlaka öğrenmelidir. Çünkü onlarca milyon vatandaşımız Türk dillerini konuşuyor. Zira, Tatarca, Türkçe, Özbekçe gibi diller ortak dilin dallarıdır." (Lunaçarskiy, 1930: 20-26)

1929-1940 yılları arasında kullanılan Lâtin kaynaklı alfabe, Kiril alfabesine geçiş için bir köprü vazifesi görmüştür. Kiril alfabesinin, Türk halklarının bir birini okuyamayacak ve anlayamayacak bir şekilde bilinçli olarak hazırlanmış olduğu bugün artık bir sır değildir. Dolayısıyla o dönemde Lâtin kaynaklı alfabenin Kazak diline uygulanması, dil ve işlerlik bakımından son derece sathi olmuştur. Bu alfabenin, siyasî çevreler tarafından geçici olacağı bilindiği için üzerinde fazla durulmamıştır. Tek fonolojik hedef, akraba dillerin alfabelerinin azamî ölçüde bir birine benzememelerini sağlamaktır. Bu "reformlar", millî aydınları yok etme vasatında; millî kültür ve dilin yerine Rus dilini getirme atmosferi içerisinde yürütülüyordu. (Mırzahmetov, 1993: 90-127) Rusya, Türk halklarına uyguladığı dil siyasetinde, her zaman, yerli halkı kullanmaya tercih etmiştir, çünkü bu değişimin arkasında yerli insanlar olursa, geçişin daha yumuşak bir şekilde gerçekleşeceğini düşünüyordu; 1937-1938 yıllarında aydın sınıfı imha ettikten sonra, koyduğu hedeflere daha kolay ulaşabilme imkânı sağlanmış oldu. Lâtin menşeli alfabeye geçiş sürecinde toplantılar yapıp, bu konu üzerinde tartışmalar yapılmışken, Kiril alfabesine geçiş doğrudan doğruya talimatla gerçekleştirilmişti. "Bu, misyonerlik maksadıyla çalışmış çar sömürgecilerinin ulaşamadığı siyasî hedefe, totaliter bir sistemde yaşayan halkların isteği dışında, öncelikle Lâtin alfabesine zorla; 1937 yılında halkın aydın kesimini tamamen yok ettikten sonra, 'halkın yoğun isteği' üzerine Rus yazı işaretlerini kullanıma sokma siyaseti ideolojik neokolonializmin ta kendisiymiş". (Mırzahmetov, 1999: 90-127) Böylece Kazakistan'da 1940 yılından bu yana Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

Alfabe değiştiği zaman, bir milletin tarihî hafızası ve geçmişi ile olan bağları da zayıflamaya başlıyor. Kiril alfabesiyle yazan ve okuyan neslin büyük bir kısmı, maalesef, tarihinden bihaber olarak yetişti. Kültürün ancak yeni alfabeyle geldiğini düşünenlerin sayısı da az değildi, çünkü Kiril alfabesiyle yazılan ve yayınlanan kitaplarda, Kazakların göçebe hayat yaşadığı ve ancak Rusya ile birleşmesinden sonra "çağdaşlığa ve medeniyete" ulaşma imkânına kavuştuğu öne sürülmektedir. Elbette, bütün Kazak halkının Rusça bilmesinin faydalı yönleri de vardır. Rusça kaynaklar vasıtasıyla batı ve dünya kültürünü tanınması ve yakınlaşması, halkın

dünya görüşünü mutlaka derinleştirdi ve genişletti. Yabancı dil bilmek ve diğer kültürlerle ait kodları çözebilmek, kendi kültür kodlarını kaybetmeme ve millî şuuru muhafaza etme şartıyla, insanı daima zenginleştirir.

Kazakistan, egemenliğini kazanmasından sonra hayatın çeşitli alanlarında hızlı bir değişim ve gelişme yaşamaktadır. Bu önemli değişimlerden biri de dil siyasetindeki uygulamalardır. “Devletin Kazak Kiril Alfabetinden Lâtin Kaynaklı Alfabeğe Geçiş Üzerine” adlı projenin bir beyanname ile halkın ve akademisyenlerin incelemesine sunulmuş olması çok önemlidir. Burada şayan-ı dikkat olan husus, yeni alfabeğe geçişte acele edilmeyip, konunun bütün yönleriyle araştırılmasıdır. Bu konu sadece Kazakistan’da tartışılmıyor. Bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle çeşitli kodlama standartlarının ortaya çıkmaya başlaması ile Rusya’da da bu konuda çalışmalar uygulama safhasındadır. Meselâ, Rusya Federasyonu üyesi Altay Cumhuriyeti’nin 5 Mayıs 2004 yılında çıkardığı “Simge kodlamalarının Altay ve Kazak alfabeleri için uygulaması” adlı Yönerge’de örnek kod-simge alfabeti sunulmuştur. Altay Cumhuriyeti Başkanı P. Dolgov, bu kodlamaya geçişin yakın zamanda adı geçen dillerde İnternet iletişimin gelişeceğini ve buna benzer bilişim kaynaklarının sadece Altay’da değil, akraba olan bütün Türk dünyasında da yayılacağını ümit etmektedir.

Çağdaş Kazakistan’da yeni alfabeğe geçiş konusunda genel olarak iki görüş hâkimdir.

1. Kullanımda olan alfabeti reforme etmek.
2. Lâtin kaynaklı yeni alfabeğe geçmek.

Kiril alfabetini savunanların gerekçeleri genel olarak şunlardır: Biz bu alfabeğe alıştık. Yeni alfabeğe geçiş çok masraflıdır. Mevcut alfabenin bir eksiği varsa, buna göre değişikliklerin yapılması daha doğru ve mantıklı olacaktır. Bu görüşün taraftarları mevcut Kiril alfabetinde değişiklik yaparak yeni Kazak alfabeti örneklerini sunmaktadırlar. Meselâ, A. V. Sergeev, 34 harften oluşan ve Kaznovitsa olarak adlandırılan bir alfabe örneğini sundu. Kaznovitsa’nın taraftarları diakritik işaretlerinin yerine çift harf kullanımını savunmaktadırlar. Kaznovitsa, 20.-30. yılları Türk halklarına uygulanan alfabelere çok benzemektedir. XX. asrın başlarında onlarca Kiril alfabeti örnekleri Rus bilim insanları ve misyonerleri tarafından hazırlanmış ve uygulanmıştı. Bilindiği gibi, Türk kökenli halklar için hazırlanan Kiril alfabeleri bir birinden farklı idi. Türk dillerinin fonetik özellikleri bir birine benzemelerine rağmen, her halk için farklı özel işaretler kullanıldı. Kaznovitsa’nın da bu örnekleri temel alarak hazırlanmış olduğu ortadadır, yani kullanılmakta olan bir Kiril alfabeti yerine, diğer bir Kiril alfabetini sunmaktan başka bir şey değildir. Bu alfabenin isminden başka yeni bir yönünün olmadığını düşünüyoruz.

Kazakistan, Lâtin kaynaklı yeni bir alfabe arayışı içerisinde. Lâtin kaynaklı yeni Kazak alfabesi konusunda şimdiye kadar ortak bir fikre varılamamıştır. Genel olarak bu görüşleri üç gruba ayırabiliriz:

1. Daha önce kullanılan Lâtin kaynaklı alfabeye dönüş
2. Ortak Türk alfabesi
3. İngiliz alfabesini esas alan yeni Kazak alfabesi

Kazakistan’da ve diğer Türk ülkelerinde önerilen yeni alfabelerin daha önce kullanımda olan Lâtin kaynaklı alfabeye dayandırıldığını görmekteyiz. Alfabe değişiminde daha önce kullanılan alfabeyi olduğu gibi kabul etmek, doğru bir yaklaşım değildir. Daha önce kullanılan Lâtin kaynaklı alfabenin kabul edilmesinin, uygulanmasının sebepleri ve şartları nedir? Kimler tarafından ve hangi sebeple hazırlanmıştı? Bu soruların cevabı yeni alfabeyi kabul sırasında daha dikkatli, dilin iç ve dış özelliklerine uygun bir alfabe hazırlanmasını önemli kılmaktadır. Her halk için ayrı ayrı 1920-1930 yılları arasında hazırlanmış ve kısa bir süre kullanımda olan Lâtin alfabelerinin eksikliklerinin olduğu E. D. Polivanov’un kendisi de itiraf ediyor. Demek ki, o yıllarda kullanılan Lâtin kaynaklı alfabeye dönmek doğru olamaz.

Devlet düzeyinde çeşitli faaliyetler ve projeler üretilmekte ve sunulmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak gerek Kazakistan’da ve gerekse Türkiye’de çok farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Türkiye’de yapılan ortak dil ve yeni alfabe konularındaki faaliyetlerin önemli olduğu aşıkardır. Sovyetler Birliği’nde yaşayan Türk halklarının dilleri ve yazı sistemleri ile ilgili bilimsel araştırmalar yapılmaktadır. Ahmet B. Ercilasun’un 1990 yılında yayınlanmış “**Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri**” adlı eserinde, Türk dünyasında geçmişten bugüne kullanmakta olan yazı sistemleri karşılaştırmalı olarak verilmektedir. (Ercilasun, 2005) Türk dünyasına ait bütün alfabelerin bir arada verilmiş olması daha geniş bir görüşle, derin bir inceleme ve karşılaştırma imkânı sunmaktadır.

Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 18-20 Kasım 1991 yılında düzenlenen “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri” adlı sempozyumda da bu konular tartışıldı. Sempozyum, Türk kökenli halklar için 34 harften oluşan Lâtin kaynaklı bir alfabenin esas alınmasını önerdi. Sunulan bu ortak alfabede Türkiye Türkçesi alfabesindeki harflerin dışında ilâve olarak yeni beş harf teklif edilmektedir. Türk halklarının bir birini okuyup anlamaları için, ortak bir alfabeye ihtiyaç olduğu konusunda oy birliği ile karar alındı. Sempozyuma katılan Türk bilim insanlarının hepsi Lâtin kaynaklı alfabeye geçiş konusunda hemfikirler. Bu toplantıda incelemeye sunulan Lâtin kaynaklı alfabe örnekleri yer aldı. Kazakistan’dan katılan Ebduali Haydarov da kendi projesini sundu. 26 Eylül-1 Ekim 1992 yılında düzenlenen Uluslararası Türk Dili Kongresi’nde de

Türk Cumhuriyetlerindeki alfabe meseleleri gündemde idi. Zeynep Korkmaz'ın "Türk Dünyası ve Ortak Yazı Dili" sunumunda bu konu ile ilgili yönlendirici ve açıklayıcı bilgiler mevcuttur. (Korkmaz, 1996: 189-197) Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanmasından sonra Türk dillerinin durumu ile ilgili detaylı bilgiler Kazak bilim adamı Kenesbay Musayev tarafından sunulmuştu. Bu konular: "1. Atatürk Harf Devrimi ve Türk Dünyasına Yansımalar" adlı sempozyumda da ele alındı.

Bugüne kadar Lâtin kaynaklı alfabeğe geçen Türk Cumhuriyetleri, daha önce kullandıkları Lâtin kökenli alfabeği esas alarak yeni alfabelerini oluşturmuşlardır. Ortak alfabe çalışmalarına ve alınan ortak kararlara rağmen bazı Türk Cumhuriyetleri'nin kabul ettikleri Lâtin kaynaklı alfabelerin farklı olmasında, daha önce Sovyetler Birliği döneminde hazırlanan ve uygulanan Lâtin alfabelerinin bir birinden farklı oluşunun büyük ölçüde tesirli olduğunu düşünmekteyiz. Bilindiği üzere, 1923 yılından 1939 yılına kadar yaklaşık 70 çeşit Lâtin kaynaklı alfabe hazırlanmıştı.

İngiliz alfabesinin esas olarak alınması gerektiğini savunanlardan ve proje hazırlayanlardan biri Kazakistan Eğitim Bakanlığı bünyesinde Uluslararası Programlar Merkezi'nde çalışan Altınbek Şaripbayev idi. Şaripbayev, İngiliz alfabesindeki harf sıralamasının da aynı şekilde olmasının önemini vurgulamaktadır. O, alfabe yapımında "ses cebiri" kavramının önem taşıdığını savunuyor. Burada Yakovlev'in "Alfabe yapımının matematik formülü" akla gelebilir. Şaripbayev, Kazak diline has seslerin şu şekilde verilmesini öneriyor: $A + E = \text{Ә}; O + E = \text{Ө}; Y + E = Y \text{ vb.}$

İngiliz alfabesinin esas alınmasını savunanlar, bilişim sistemlerine "ses cebiri" sisteminin yüklenmesini, daha sonra herhangi bir metnin okunması veya konuşmacının metninin anında yazılı metin olarak sistemden alınabilmesi imkânının önemli olduğunu ileri sürmekte; ve gelecekte çoğu masraflardan kaçınmamızı sağlayacağını düşünmektedirler.

Çağdaş bilişim sistemlerinde İngilizcenin bir nevi önderliği tartışılmaz. Fakat bu yüzden yeni alfabe oluşumunda başka bir dilin ses ve imla kılavuzunun aynen uygulanması düşünülemez. Yeni alfabede, özellikle çift harften oluşan **ch, sh, zh** ve benzeri işaretlerin verilmesinden kaçınılmalıdır. Meselâ, batı dillerinde **ch** birleşimi **ç** ve **h** olarak da okunabiliyor. Meselâ, *Chomski* ismi Rusçada *Homski* olarak telaffuz ediliyorsa, Türkçede *Çomski* olarak telaffuz ediliyor. Okunuşun farklı oluşu çok da önemli olmayabilir. Transkripsiyon kurallarıyla veya ismi orijinal dilde olduğu gibi yazmak bu işi çözebilir. "Eğer bir dilde bir fonem sık kullanılıyorsa, özel bir harfin olması daha uygun ve kolay olacaktır. Lâtin alfabelerini kullanan ülkeler için, Çek alfabesinde olduğu gibi, sessiz harfleri iki-üç harfle (**ch, sh, sch**) belirtmek yerine, diakritik işaret kullanmaları daha mantıklı olur." (Zinder, 1987: 109) Rus alfabesinden de bir örnek vermek

istiyorum. Rus alfabesindeki şimdiki **ё** (**yo**) harfinin **io** olarak çift harfle verilmesi gündemde idi. Buna Karamzin karşı çıkarak **e** harfi üzerine iki noktalı **e**, yâni **ě** harfinin daha uygun olacağını savunmuştu. (Reformatskiy, 2000: 369) Yeni alfabelerde çift harften oluşan işaretlerden kaçınılması gerekir. Çift harflerin kabul edilmesi gerektiğini düşünenler gerekçe olarak İngiliz alfabesini göstermektedirler. Ama 26 harften oluşan İngiliz dili alfabesine dikkatlice bakar olursak, çift harfler (digraf) yoktur. Bu, İngiliz dilinin imlâ ve fonetik kurallarına bağlı olan kaidelerdir.

Yeni alfabe uygulamalarında tek alfabeye kilitlenmeden daha esnek ve farklı yazı türlerinden yararlanması gerektiği kanaatindeyim. Diğer önemli örneklerden biri **Q** harfinin yeni alfabelerde kalın **K** harfinin karşılığı olarak verilmesidir. Latin kaynaklı yeni alfabeye geçen diğer Türk ülkelerinde de **Q** harfi kullanılmaktadır. Kazakçada da **Қ** harfinin karşılığı **Q** olarak verilmiştir. Bilindiği gibi Lâtince **Q** harfinin okunuşu: **ku** (yâni **aqua**). Yazıda **kw/kv** olarak okunur. Türk kökenli dillerde çok sayıda aynı mânâyâ gelen kelimeleri algılamaktan uzaklaştırır ve zorlaştırır. Meselâ, **Kazak-Qazaq; kız-qız; kan-qan; kar-qar; kanat-qanat; ak-aq; kalın-qalın; kulak-qulaq; kaşık-qasıq** vs. **Q** harfi yerine “**k** + özel üst veya alt işaret” (meselâ, **қ**). Çağdaş Kazak alfabesinde kullanılmakta olan **Қ** harfinin muhafaza edilmesi, şekil ve algılama (karşılaştırınız: **g-ğ, n-ñ** (veya **ň, ѱ, ѱ**); **o - ö; u-ü**) açısından daha uygundur. Kazakçadaki **Қ, Ø, Ð** harfleri değiştirilmeden muhafaza etme seçeneği de göz önünde bulundurulabilir.

Kazakistan bugün resmî olarak henüz Lâtin kaynaklı alfabeye geçmedi. Bu önemli adım, detaylı inceleme ve araştırma gerektiren bir konudur. Her ne kadar siyasî baskıyla alınmış olsalar da, daha önceki alfabe değişimlerinden kaynaklanan eksiklikler ve sonuçları daha dikkatli adım atılması gerektiğini gösteriyor. Diğer taraftan, bugüne kadar Lâtin kaynaklı yeni alfabeye geçen Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan gibi Türk halklarının tecrübeleri, artı ve eksi tarafların dikkate alınmasını sağlar. Ama Internet ağının yayılmasıyla, mevcut iletişim şartlarına uyum sağlamak için Lâtin kaynaklı alfabenin kullanılmakta olduğu da bir gerçektir. Daha doğrusu, uluslararası transkripsiyon sistemine dayanan Lâtin kaynaklı alfabe kullanılmaktadır. Yeni alfabe resmî olarak kabul edildikten sonra, bu alandaki çok sesliliğin sessizce ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Kazakistan yeni alfabeye geçiş sürecini 2007-2021 yılları içerisinde, bir birine bağlı altı aşamalı bir planla uygulamaya koymuştur.

Yeni Kazak alfabesinin hazırlığında, tek alfabeye kilitlenmeden; farklı yazı türlerinden yararlanılması gerekir. Kazak dilinin fonetik özellikleri dikkate alınarak, yazmayı ve okumayı kolaylaştıran yollar tercih edilmelidir. Bir alfabe seçiminde ve uygulanmasında tarihî, millî ve siyasî boyutun yanı sıra, dil unsuru ve işlerlik de çok büyük önem taşımaktadır.

Dünya alfabelerinin farklılıklarından ziyade, ortak yönlerinin fazla olması sebebiyle, yeni alfabe uygulamalarında kesin sınırların olmadığını ve temelinde

ortak kaynaktan beslendiğini söyleyebiliriz. Aynı kökten oluşan ve yayılan alfabelerin tabii gelişmesi ve değişimi, farklı yazı sistemleri oluşturmada izledikleri yol ve kazanılan tecrübeler, günümüzde yeni yazı sistemlerine geçmek isteyen ülkeler için, çeşitli yeni yaklaşımlar ve çözümler getirebilir.

KAYNAKÇA

Adji, M., (1998), **Evropa, Türki, Velikaya Step'**, İzdatel'stvo "Mısl'", Moskva.

Benveniste, E., (1995), **Genel Dilbilim Sorunları**. Çeviren: Erdim Öztokat. Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi: 19, İstanbul.

Campbell, George İ., (1997), **Handbook of Scripts Alphabets**. London and New York.

Ercilasun, Ahmet B., (2005), **Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri**. 6. Baskı, Akçağ Yayınları. Ankara.

Faulmann, C., (2001), **Yazı Kitabı**. Çeviren İtır Arda. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Genel Yayın:512.

Gelb, J., (1963), **A Study of Writing**. The University of Chicago Pres. Chicago and London.

King, Charles, (1977), **Hiyeroglyphs to Alphabets**. Frederick Muller Limited. London.

Korkmaz, Zeynep, (1996), "**Türk Dünyası ve Ortak Yazı Dili**". **Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Dili Kurumu Yayınları: 632.

Kutalmış, Mehmet, (2004), "Tarihte ve Günümüzde Alfabe Meselesi", **Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 31, Ekim.

Lunaçarskiy, A., (1930), **Latinizatsiya Russkoy Pis'mennosti**.// Kul'tura i Pis'mennost' Vostoka, Vıpusk 6. http://miresperanto.narod.ru/o_russkom_yazıke/lunaçarskij.htm

Mamajanov, M., (1993), **Asıl Mura**, Almatı.

Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu, 18-20 Kasım, (1992), Marmara Üniversitesi Yayınları No: 509, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1, İstanbul.

Mırzahmetov, Mekemtas, (1993), **Kazak Kalay Orıstandırıldı**. Atamura, Almatı.

Özer, Zeynep Bağlan, (2004), **Rus Dilinin Gelişme Evreleri**, Ankara.

Polivanov, E. D., (1960), İstoričeskoye Yazıkoznaniye i Yazıkovaya Politika // V kn.: Zvegintsev V. A. **İstoriya Yazıkoznaniya XIX i XX vekov v Oçerkah i İzuçeniyah**. Moskva.

Powell, Barry B., (1991), **Homer and the Origin of the Grek Alphabet**. Cambridge University Pres.

Reformatskiy, V. V., (2000), **Vvedeniye v Yazıkoznaniye**. Klassičeskiy Uçebnik. Aspekt Pres. Moskva.

Somuncuoğlu, Tümen (2007), “Kumuk Yazar Murat Adji”, **Bilge Dergisi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 50.

Suleymenov, Oljas, (1988), **Yazık Pis'ma. Vzgljad v Doistoriu – O Proishojdenii Pis'mennosti i Yazıka Malogo Çeloveçestva**. Almatı-Rim, San-Polo. Italia.

Şimşir, Bilâl N., (1992), **Türk Yazı Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI.Dizi, Sayı: 60, Ankara.

User, Hatice Şirin, (2006), **Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Zinder, L. P., (1987), **Oçerk Obşey Teori Pis'ma**, Leningrad, İzd.”Nauka”.

TÜRKÇEDE *YALIN DURUM* ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

ÖZEZEN, Muna Yüceol
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Türkiye’de, tarihsel ve çağdaş Türk lehçeleriyle ilgili dil bilgisi çalışmalarında genel olarak, ismin “yalın durum”unun “eksizlik”le bir tutulduğu gözlenmiştir. Ancak son zamanlarda, haklı gerekçelerle, “yalın durum” hakkında kimi farklı görüşlerin de dile getirildiği görülmektedir. Türkçe için “yalın durum” her zaman “eksizlik” anlamına gelmediği gibi, “eksizlik”le “çekimsizlik” de farklı dil bilgisel görünümelerdir. Bu bildiride, Türkçede “yalın durum”, “eksizlik” ve “çekimsizlik”, “özne durumu” kavramları üzerinde durularak, “yalın durum”un ayırıcı özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Durum (hâl), yalın durum (yalın hâl), özne, eksizlik, çekimsizlik.

ABSTRACT

In Turkey, in historical and contemporary studies of Turkic dialects it is taken for granted that nominal case of nouns is often observed as “affixless” without having any problems. However, in recent years it has been brought to attention that there may be different perspectives on nominal case. In Turkish, nominal case does not refer to the fact that it is completely affixless because “affixlessness” and “conjugationlessness” are different grammatical aspects. This study intends to examine the distinctive features of nominal case taking concepts of subject case, affixless and conjugationless into consideration.

Key Words: Case, nominal case, subject, affixless, conjugationless.

1. Yaşayan bir dilin, yaşadığı sürece yeni dil bilgisel görünümeler elde etmesi, tipolojik yapısından ses birimlerine ve söz varlığından söz dizimsel özelliklerine kadar belirli değişimler göstermesi doğaldır. Böylelikle, dil bilgisi çalışmalarında farklı görüşlerin olması da bir o kadar doğal olmaktadır. Ancak, bu çalışmalardaki kimi tutumlar, “farklı görüş” olmaktan çok, konu üzerinde yeterince ve ayrıntılı olarak durulmamış olmasıyla açıklanabilir. Bunlardan birisi, hem biçim bilgisi hem de söz dizimi araştırmaları için önemli belirleyicilerden biri olan “yalın durum” (İng. **nominative**) konusudur.

2. Yalın durum’u diğer isim durumları içinde daha sorunlu hâle getiren etken, Türkçede eskiden beri yalın durum’un herhangi bir “ek”le (takı, biçim birim)

anlatılmamasıdır. Bu, Türkçede ifadesini “ek”le bulmayan, bütün durumların ve bütün görünümünün zaman zaman “yalın durum” olarak algılanmasına neden olmuştur. Gerçi daha ilk dil bilgisi çalışmalarından başlayarak, yalın durum hakkında farklı değerlendirmeler olmuştur. Ancak, “yalın durum eksizdir.” biçimindeki genel yargı, ismin, isim dışındaki kimi sözcük sınıflarının (türlerinin) hatta kimi söz dizimsel birimlerin eksizliğinin “yalın durum”u çağrıştırmaları gibi pratik bir sonucu doğurmuştur. Oysa eksizlikle yalın durum arasında yalnızca biçimsel bir benzerlik vardır ve yalın durumu *ismin, söz dizimsel olarak yüklemle aralarında “olan / kılan” bağıntısı bulunan “sıfır durum”u* olarak tanımlamak daha doğru görünmektedir. Son zamanlarda, bu konu üzerinde durulan çalışmalar yayınlanmaya başlamıştır. Bunlardan özellikle ikisini belirtmek gerekmektedir. İlki, Hüseyin Durgut’un Balıkesir’de düzenlenen **“II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu”** (31 Mayıs-02 Haziran 2000)’nda sunduğu bildiriden genişleterek yayımladığı “Türkçede Yalın Hâl Kavramı Üzerine” ve diğeri ise Kerime Üstünoğlu’nun “Yalın Durum Karmaşası” adlı makaleleridir. Bu çalışmalarda, Türkçede **yalın durum**’la ilgili olarak kullanılan bütün terimler (**kim hâli, yalın hâl, asli hâl, dolaysız hâl, düz hâl, adlamalık, mutlak halet/nekre haleti** gibi) ve genel dil bilgisi çalışmalarındaki görüşler sıralanmıştır. Bu yüzden, bu görüşler bu çalışmada yeniden ele alınmayacak, Hüseyin Durgut’un ve Kerime Üstünoğlu’nun sonuç olarak ulaştıkları **“özne durumu (hâli)”** kavramını destekleyecek ayrıntılar sıralanacak, **“özne durumu (hâli)”** terimi değerlendirilecektir.

2.1. Sözcük Sınıfları (Sözcük Türleri) Bakımından Eksizlik

Doğrudan doğruya hareket’in, kılış ve oluş’un dil bilgisel düzleme yansıması olan fiil, bu temel ayırımından dolayı bir kenara bırakılırsa, Türkçede geriye kalan isim dışındaki “isim soylu” 6 sözcük sınıfının sık sık eksiz kullanıldığı görülür. Bunlardan en karakteristik olanı sıfat’tır. Sıfat ancak eksiz kullanımıyla, isimle ilişkisi bakımından herhangi bir çekime girmeden dil bilgisel düzleme yansır:

çalışkan çocuk,

seni gördüğüm zaman (buradaki iyelik eki, geriye dönük olarak *ben* zamiri ile ilişki kurmaktadır),

elde olmayan sebepler vb.

Örneklerden de anlaşıldığı gibi, sıfat hem eksiz hem de çekimsizdir; ancak yalın durum’da değildir.

Zarfların büyük bir bölümü de eksiz kullanılır:

Akşam görüşürüz.

Dün aldım.

Zorluklara iyi dayandı vb.

Ancak bunlar yalın durum'da değildir. Zaten “zarflaşarak” isim sınıflarını değiştirmişlerdir.

Edatlar, bağlaçlar ve ünlemler hemen hemen her zaman eksiz kullanılırlar ancak geçici durumlar dışında yalın durum'da bulunamazlar:

senin için,
bu sonuçlara göre,
öğrenci ile öğretmen,
Geldim ama kendisini göremedim.
Bekle ve gör.
Çalış ki kazanasın.
of, püf, ah, vah vb.

Bu sözcükler, sözü edildiği gibi geçici durumlarda ve seyrek olarak yalın durumda olabilirler:

“İçin” etimolojisi konusunda farklı görüşlerin bulunduğu bir edattır.

Cümledeki “göre” anlatımı bozmuş.

“ile” bağlaç olarak da karşımıza çıkabilir, edat olarak da.

“ama” artık duymak istemediğim bir sözcük.

“ve” kaldırılınca anlatım daha etkileyici oldu.

“ki” dilimizdeki konukluğu eskiye dayanan bir bağlaçtır.

“püf” yansıma bir sözcüktür vb.

Zamirler ise, ister kişiyi karşılasınlar ister yalnızca gösterme işlevli olsunlar sıklıkla durum çekiminde olurlar. Doğal olarak sık sık **yalın durum**'la da çekimlenebilirler:

O demişti.

Sen gelmedin.

Bu son zamanlarda en çok okunan kitap vb.

Görüldüğü gibi, sıfatlar, zarflar, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, sık sık –sıfatlar gibi bazen yalnızca– eksiz kullanılmakta, ancak geçici durumlar dışında yalın durum'da olmamaktadır. Diğer bütün isim soylu sözcükler içinde en çok yalın durum'da bulunabilen sözcükler olarak, isme en yakın duranlar ise zamirlerdir.

2.2. Sözcük Öbekleri Bakımından Eksizlik

Burada kastedilen sözcük öbeklerinin söz dizimsel birim olarak kendilerinden başka bir birimle olan ilişkileri değil, öbek kurucuların, öbeklerin değişkenlerinin birbirleri ile olan ilişkileridir.

Türkiye’de en sık başvuru dil bilgisi kaynakları olan Muharrem Ergin’in **Türk Dil Bilgisi**’nde tanımlanmış 18 sözcük öbeği (*tekrarlar, bağlama grubu, sıfat tamlaması, iyelik grubu ve isim tamlaması, âitlik grubu, birleşik isim, birleşik*

fiil, unvan grubu, ünlem grubu, sayı grubu, edat grubu, isnat grubu, genitif grubu, datif grubu, lokatif grubu, ablatif grubu, fiil grubu, partisip grubu, gerundium grubu ve kısaltma grupları) bulunmaktadır. Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*'nde yer alan betimlerde ise toplam 19 sözcük öbeğinin (*birleşik fiil, deyim, birleşik ad, ad tamlaması, sıfat tamlaması, iyelik grubu, tekrar grubu, edat grubu, bağlaç grubu, ad-fiil grubu, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu, sayı grubu, isnat grubu ve ad çekim ekleriyle kurulmuş kısaltma grupları: yükleme grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, çıkma grubu, vasıta grubu*) adı geçmektedir. Bunlara zaman içerisinde, gerek dil biliminde gerekse dil bilgisi alanlarında yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen başka bulgular veya henüz tanımlanmamış sözcük öbekleri de eklenebilir. Ancak bu çalışmada sözcük öbeği değişkenlerinin birbirleriyle olan eksizlik/yalın durum ilişkileri, söz konusu eserlerdeki bulgular doğrultusunda değerlendirilecektir. (Bu sırada, *+ki* aitlik ekinde kaynaklanan bir öbek söz konusu olmadığı için *aitlik öbeği*, isim bölümü her sözcük öbeği formunda bulunabileceği için *deyim* inceleme dışında tutulacaktır.) Buna göre:

2.2.1. İkileme (Tekrar)

Adım adım, dilim dilim, ezik büzük, toz toprak, deniz meniz vb. “İkilenen (tekraralanan)” sözcükler eksizdir; ancak yalın durumda değildir. Hatta bu sözcükler arasındaki öbek ilişkisi herhangi bir dil bilgisel “çekim”den de kaynaklanmamaktadır.

2.2.2. Bağlama Öbeği

Bağlama öbeğinde yer alan bağlaçlarla, öbeği oluşturan diğer değişkenlerin ilişkisi eksizdir, değişkenler yalın durumda olsalar bile bu, durumu değiştirmez: *ateş ve toprak, Leyla ile Mecnun, hem sen hem ben* vb.

2.2.3. Sıfat Tamlaması

Sözcük sınıfı olarak sıfatın isimle eksiz bir ilişki içine girdiği, buna rağmen sıfatın yalın durumda olmadığı belirtilmişti. İyelik ekli sıfatlarda iyelik eki, üzerine geldiği isimliği kendisinden önce gelen bir isme veya zamire bağlar. Kimi durum ekli sıfatlarda ise bir kalıplaşmışlıktan söz edilebilir: *gözde öğrenci, sözde Ermeni soykırımını* vb.

2.2.4. İsim Tamlamaları

Eksiz (takısız) tamlama tartışmaları bir kenara bırakılarak Türkçede 3 tür isim tamlaması olduğu söylenebilir. Bunlar bilindiği gibi tamlayanın ekli, tamlananın iyelikli olduğu *belirtili* (*tavuğun çorbası* vb.); tamlayanın eksiz tamlananın iyelikli olduğu *belirtisiz* (*tavuk çorbası* vb.) ve tamlayanın ve tamlananın eksiz olduğu *eksiz* (*takısız*) *isim tamlamalarıdır* (*tavuk çorba* vb.) (Tarihsel dönemlerde karşımıza çıkan eksiz belirtili isim tamlamaları şimdilik inceleme dışında

tutulmuştur.). Belirtisiz isim tamlamalarında ve eksiz (takısız) tamlamalarda tamlayan eksizdir, ancak yalın durum’da değil, tamlayan durumu’ndadır. Yine eksiz (takısız) isim tamlamalarında tamlanan eksizdir; ancak yalın durumda değildir. Son zamanlarda kimi dil öğretim kitaplarında isim tamlamalarının tamlanan bölümlerinin “tamlanan durum”unda oldukları ve üzerlerine gelen iyelik eklerinin ise “tamlanan eki” olduklarına yönelik bilgiler yer almaktadır. Ancak Türkçede “tamlanan” bir durum olmadığı gibi, “tamlanan eki” diye bir kategori de yoktur.

2.2.5. Birleşik İsim

Orhan Veli, Halide Edip Adivar gibi örneklerde de görüldüğü gibi, birleşik isimler, bir nesnenin adı olmak üzere yan yana gelen eksiz iki isimden oluşurlar; ancak bu isimler yalın durum’da değildir.

2.2.6. Birleşik Fiil

Burada kastedilen yalnızca bir isim veya isimlikle üzerine gelen bir yardımcı fiilin oluşturduğu birleşiktir. Türkçenin her dönemde temel birleşik fiil kuruluşu olan bu yapılarda (*var et-*, *mutlu ol-*, *rica et-*, *banyo yap-* vb.), isim veya isimlikler son biçimleriyle eksizdirler; ancak yalın durum’da değildir. Burada düşündürücü olan, söz konusu birleşiklerde özellikle *et-*, *kıl-* ve *yap-* fiillerinin, belki de esas fiil olarak kullanıldıkları durumlara göndermeyle, kendilerinden önceki isim veya isimlikleri üzerlerine *belirtme durumu*’yla ve *nesne* olarak çekmeye olan eğilimleridir.

2.2.7. Unvan Öbeği

Bir kişi ismiyle bir unvan ya da akrabalık isminin eksiz olarak bir araya gelmeleriyle oluşan sözcük öbekleridir (*Meryem Ana, Hasan Efendi, Kemal Paşa, Aysel Öğretmen* vb.). Burada da eksizlik yalın durum’u karşılamaz.

2.2.8. Ünlem Öbeği

Seslenme işlevli bir ünlemle bir isim veya isimliğin eksiz olarak bir araya gelmeleriyle oluşur (*be adam, hay Allah, ey arkadaş* vb.) ve eksizlik yalın durum’u karşılamaz.

2.2.9. Sayı Öbeği

On beş, doksan dokuz, yüz elli üç, bin beş yüz altmış vb. iki veya daha çok sayı adının (*iki yüz, beş bin, bir milyon* vb. sıfat tamlaması formunda olanlar hariç) bir araya geldiği öbeklerdir. Her bir sayı adı, sonrasında gelen bir başka sayı adıyla eksiz olarak ilişkilendir; ancak yalın durum söz konusu değildir.

2.2.10. Edat Öbeği

Pek çok önemli dil bilgisi çalışmasında edat öbeklerinin yalın veya durum ekli bir isim veya isimlikle bir edattan oluştuğu belirtilmiştir (Deny, 1941: 559; Ergin,

1988: 345; Buran, 1996: 55; Atabay ve diğerleri, 2003: 116-124; Korkmaz, 2003: 1062 vb.): *bu gibi, posta ile, başarmak için, avuç kadar*. Ancak edatlarla isimlerin veya isimliklerin bu eksiz ilişkisini yalın durum’la açıklamamak gerekmektedir. Çünkü edatla isim veya isimliklerin ilişkisi söz dizimsel olarak yüklemle özne arasındaki ilişkiden farklıdır. Son görünümüyle eksiz” olan bu ilişkilerin gerçekte ne olduğunu belirleyebilmek için edatların köken bilgisel geçmişlerine bakmak gerekecektir. Örneğin *gibi* edatı “kip” ismine gelen iyelik ekinin kalıplaşması sonucu oluştuğuna ve iyelikli isimler kendilerinden önce gelen bir başka isim veya isimlikle tamlama ilişkisi içinde bulunduklarına göre “*bu gibi/ bunun gibi*” yapılanmalarının her ikisinde de tamlayan durumundan söz etmek daha doğru olacaktır.

2.2.11. İsnat Öbeği

Sütü bozuk, gözü açık, ayak yalın, başı boş, karnı tok vb. “Dayandırma” esasına göre oluşturulan bu sözcük öbeği, yukarıda sıralanan sözcük öbekleriyle karşılaştırıldığında gerçekten sıra dışı görünmektedir. Çünkü bu sözcük öbeğinde ikincisi bir “özellik”, bir “nitelik” belirten, ilki kendisine bu “özellik”in ve “niteliğin “dayandırıldığı” iki isim söz konusudur (Bu açıdan değişkenlerin söz dizimsel sırası değiştirildiğinde sıfat tamlaması elde edilir.). Birinci değişken iyelik ekli veya iyelik eksiz olabilir; ancak yalın durumdadır. Bu noktada birinci değişken için Ergin’in verdiği “ya yalın halde bulunur veya iyelik eki almış olur” biçimindeki bilgiyi (370), gözden geçirmek gerekmektedir. Genellikle fiil soylu olan ikinci değişken ise eksizdir; ancak yalın durumda değildir.

2.2.12. Tamlamalı Öbek

Bizim *kız*, senin *kitap*, benim *kedi* vb. Bu öbeklerde birinci değişken tamlayan durumundaki *ben*, *sen*, *biz* ve *siz* zamirleridir; ikincisi ise eksiz bir isimdir (Ahmetlerin *büyük ev*, Mehmetlerin *oğlan* vb. öbek yapılar, standart Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.). İkinci değişken, son görünümüyle eksizdir; ancak gerçekte, birinci değişkende yer alan kişi zaiminin anlamsal baskısının gerek bırakmadığı “sıfır ekli” iyelikler söz konusudur.

2.2.13. Yönelmeli Öbek

Cana *yakın*, keyfine *düşkün*, başa *bela* vb. Öbeğin ikinci değişkeni eksizdir; ancak yalın durumda değildir.

2.2.14. Kalmalı Öbek

Yükte *hafif*, beşte *üç*, işinde *usta* vb. Öbeğin ikinci değişkeni eksizdir; ancak yalın durumda değildir.

2.2.15. Çıkmalı Öbek

Doğuştan *sakat*, candan *arkadaş*, gözden *uzak* vb. Öbeğin ikinci değişkeni eksizdir; ancak yalın durumda değildir. Ergin bunlara eklediği “gençlerden üçü,

bunlardan biri vb. “örnekleri ayrı bir kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü bu son örnekler, değişkenlerinden ilki tamlayan durumunda, ikincisi ise iyelik ekli “isim tamlamaları”.

2.2.16. İsim-Fiil Öbeği

-mA, -mAk ve -°ş isim-fiil eklerinden birini alan bir fiille, ona bağlı cümle ögelerinden oluşur. Bu ögeler içinde, ekli veya eksiz tamlayan durumundaki nesneler, yönelme, çıkma, bulunma durum ekli dolaylı tümleçler ve durum ekli veya durum eksiz zarf tümleçleri bulunabilir. Ancak isim- fiil öbeklerinde yer alan yüklemcik, özne görevinde ve yalın durumda bir isimle ilişkilenebilir. Zaten birtakım dönüşümler söz konusu değilse fiilin öznesini belirlemek güçtür: günde beş saat ders anlatma, iştahla yemek yemek, söz söyleyiş vb.

2.2.17. Sıfat-Fiil Öbeği

-An, -mAz, -r, -Ar, -AsI, -D°k, -AcAk, -m°ş sıfat-fiil eklerinden birini alan bir fiille, ona bağlı cümle ögelerinden oluşur. Bu ögeler içinde, ekli veya eksiz tamlayan durumundaki nesneler, yönelme, çıkma, bulunma durum ekli dolaylı tümleçler ve durum ekli veya durum eksiz zarf tümleçleri bulunabilir. Sıfat-fiil öbeklerinde, özne görevinde ve yalın durumda bir isim veya isimlik bulunur. Ancak bazen bu özneler dönüşümlerle biçim bilgisi düzlemine çıkar. Bu konuda daha sağlam bilgilere, fiilimsi öbeklerine yönelik ayrıntılı çalışmalar sonucunda ulaşılabilir: *dün* adrese gönderilen, bunun üzerine *kitap* yayınlandık(ı), *modası* uzun zaman önce geçmiş vb.

2.2.18. Zarf-Fiil Öbeği

-°p, -°nca, -mAdAn, -A (... -A) gibi eski, -ArAk, -D°ğ°ndA, -D°kçA vb. gibi görece yeni zarf- fiil eklerinden birini alan bir fiille, ona bağlı cümle ögelerinden oluşur. Bu ögeler içinde, ekli veya eksiz tamlayan durumundaki nesneler, yönelme, çıkma, bulunma durum ekli dolaylı tümleçler, durum ekli veya durum eksiz zarf tümleçleri ve özneler bulunabilir. Fiilimsi öbekleri içinde, en fazla zarf- fiil öbeklerinin özne görevinde ve yalın durumda isim veya isimliklerle ilişkilendiği görülür: *insan* kitap okuyunca, *çocuk* yavaşça yanıma yaklaşarak, *yaşam* sürdürükçe vb.

2.2.19. Kısaltma Öbekleri

Bilindiği gibi Ergin, “kelime gruplarının ve cümlelerin kısaltması, yıpranması” sonucunda oluştuklarını belirttiği kısaltma öbeklerini sistemli olarak ele almamış, örnekler sıralamakla yetinmiştir (375). Gerçekten de incelenmeye değer bu öbeklerin bir bölümünde eksiz isimler vardır. Ancak bu eksiz isimlerin yalnızca sınırlı bir bölümü için yalın durumdan söz edilebilir: *gün* aydın, *baş* aşağı, *eller* yukarı, *baş* üstüne vb. örneklerde açık; *yan* yana, *baş* başa, *el* ele, *omuz* omuza vb. örneklerde göreceli bir yalın durumdan söz edilebilir. Sola *çark* örneğindeki eksiz isim ise kesinlikle yalın durumda değildir.

3. Söz Dizimi Bakımından Eksizlik

Bilindiği gibi, Türkçede sözcükler veya sözcük öbekleri kimi zaman çekim ekleriyle, kimi zaman da eksiz olarak dizimsel ilişkiler içine girebilmektedir. Söz dizimsel ilişki içinde bulunan bu sözcük veya sözcük öbeklerini, geleneksel dil bilgisindeki yaygın terimiyle “cümle ögeleri”ni bu açıdan tek tek değerlendirmek gerekir.

3.1. Yüklem

Bu çalışmanın konusu yalın durum ve eksizlik olduğuna göre, doğal olarak isim yüklemelerini ele almak gerekir. Türkçede, eskiden beri isimler veya isimlikler, herhangi bir çekim ögesine, bir çekim ekine gereksinim duymadan da yüklem olabilmektedir:

Bugün hava *güzel*.

Bu *çok başarılı bir çalışma*.

Ona sevgisi *çok büyük* vb.

Örneklerde sıfır eklerle dile gelen pek çok kategori vardır (zaman, kişi, sayı). Ancak biçim bilgisi düzleminde yüklem eksiz gibi görünmektedir ve bu eksizliğin yalın durumla hiçbir ilgisi yoktur.

3.2. Nesne

İsim veya isimlikler, yüklemde bulunan hareket, oluş, kılış veya durumdan doğrudan etkilenen, ekli veya eksiz olarak ancak her durumda belirtme durumunda yüklemle ilişkilenen cümle ögesidir. Dolayısıyla, nesnenin eksizliği onun yalın durumda olduğunu göstermez:

Acıkınca bisküvi yedi.

Dün saatlece *ders* çalıştım.

Çekiliş için *bir bilet* almıştık vb.

3.3. Zarf Tümleci

Özellikle zaman ve sebep bildiren durum ekli tamlayıcılar hariç (Bina 1986'da tamamlandı; *Soğukkanlılığına* hayran kaldım vb.), zarf tümleçleri durum eksiz tamlayıcılardır. Zarf-fiil ekleri, fiillerin zarf tümleci olarak kullanılmalarına olanak sağlar; ancak zarf- fiil ekleri tipik çekim ekleri değildir. Dolayısıyla Türkçede zarf tümleci görevindeki dizim ögeleri genellikle eksizdir ve yalın durumda değildir.

3.4. Dolaylı Tümleç

Türkçede dolaylı tümleçlerin belirlenmesi ve betimlenmesi işi, diğer bütün cümle ögelerinden daha kolaydır. Çünkü ancak sınırlı “biçimdeki”, sınırlı ve belirli bir “durumdaki” isim veya isimlikler dolaylı tümleç olabilirler. Yüklemde bulunan hareket, oluş, kılış veya durumdan dolaylı olarak etkilenen “nesne”yi

ve bu hareket, oluş, kılış veya durumun “yerini” gösteren dolaylı tümleçler, Türkçede yalnız ekle dile gelen yönelme, bulunma ve çıkma durumlarından birinde bulunurlar.

3.5. Özne

İsim veya isimliklerin, yüklemle eksiz olarak kurdukları ilişki sonucunda ortaya çıkan bir söz dizimsel görev adıdır ve yüklemde belirtilen hareketin, kılış ve oluşun “kılanı”nı veya yüklemde belirtilen durumun “olanı”nı belirtir. Çalışmada üzerinde durulan yalın durum, asıl olarak özne’yle ilgili bir “durum”dur. Öyle ki yalın durum’un “özne hâli” olarak adlandırılması bile mümkün olmuştur (Durgut, 2006: 76). Kerime Üstünova, geleneksel dil bilgisi çalışmalarında “edilgen-geçişli eylemlerin yaptığı işten etkilenen birim”e de “sözde özne” dendiğini oysa bunların yalın durumda değil, belirtme durumunda olduğunu ifade etmektedir (744). Ancak bizce, bunlar “olan” öznelerdir ve yalın durumdaki isim veya isimliklerden oluşurlar. Zaten isim cümlelerindeki öznelerin “olan” özneler olduğunu da kabul etmek gerekmektedir.

Kimi isim veya isimliklerin çekim ekleriyle özne olarak kullanıldığı görülür. Ancak burada da birtakım eksilteler vardır ve bu çekim ekleri o isim veya isimliklerin kendi içlerindeki öbek ilişkileriyle ilgili bir özelliktir, yüklemle ilişkilerini belirlemez ([Onun / Ahmet’in] *çalışması* çok başarılı.)

SONUÇ

İsimler, dilin söz dizimsel dönemlerinden başlayarak genellikle birtakım durumlar içinde bulunabilirler. Türkçe için bu durumların bir bölümü aynı zamanda eksiz (veya “sıfır ekle”), (tamlayan durumu, belirtme durumu) de dile gelebilmektedir. Ancak yalın durum Türkçede yalnızca sıfır ekle biçim bilgisi düzlemine çıkan ismin sıfır durumudur. Bu “eksizlik”, genel dil bilgisi çalışmalarının bir bölümünde, her eksiz isim veya isimliğin yalın durumda olduğu gibi yanlış bir izlenim yaratmıştır. Oysa isim soylu pek çok sözcük sınıfı (türü) sisteme eksiz olarak girerler (özellikle sıfat, kimi zaman zarf vb.). Sözcük öbeklerinin büyük bir bölümünde de isimler “eksiz” (*bahçe kapısı*, *sizin ev*, *bu gibi vb.*) hatta “çekimsiz” (*dilim dilim*, *elma ile armut*, *Ahmet Bey vb.*) olarak bir araya gelirler (isnat öbeklerinin birinci değişkenleri, kimi kısaltma öbeklerindeki değişkenler ve fiilimsi öbeklerinin özneleri hariç). Cümle öğelerinden zarf tümleçlerinin bir bölümü ve belirtisiz nesneler eksizdir. Ancak bu sıralanan birimler yalın durumda değildir. Yalın durumdaki isimler cümlede söz dizimsel olarak özne görevinde bulunurlar. Ancak, bu belirgin görevi yüzünden yalın durumu “özne durumu” biçiminde adlandırmak, diğer adlandırmalar göz önünde bulundurulduğunda yanlış olmaktadır. Çünkü “özne” söz dizimsel, “durum” ise biçim bilgisel bir belirlemedir. Buna göre belirtme durumunu “nesne durumu”, yönelme durumunu “dolaylı tümleç / zarf tümleci durumu” gibi

değerlendirmek gerekecektir. Ancak bunlar farklı dil bilgisel düzlemlerle ilgili farklı belirlemelerdir.

KAYNAKÇA

Atabay, Neşe-Sevgi Özel-İbrahim Kutluk, (2003), **Sözcük Türleri**, (Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Doğan Aksan), İstanbul: 2. Baskı Papatya Yayıncılık, Dil Derneği Dizisi: 2.

Buran, Ahmet, (1996), **Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 660, Ankara.

Deny, Jean, (1941), **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, (Çeviren: Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Matbaası.

Durgut, Hüseyin, (2006), “Türkçede yalın hâl kavramı üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten- 2004 / II**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 875 / II, ss. 71- 78.

Ergin, Muharrem, (1988), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Basım /Yayın / Tanıtım.

Korkmaz, Zeynep, (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları: 827.

Üstünoğlu, Kerime, (2007), “Yalın Durum Karmaşası”, **Türkoloji Araştırmaları**, Sayı: 2/2 Güz.

TÜRKÇEDEKİ YABANCI UNSURLARI TASNİF DENEMESİ

ÖZKAN, Nevzat
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Dile bağlı ve dil dışı etkiler diller arasında fonetik, morfolojik, sentaktik, semantik ve imlaya dayalı etkileşimlere yol açmaktadır. Yaygın bir kültür ve iletişim dili olan Türkçede de bu tür etkileşimlerin bir sonucu olarak özellikle Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Rusça gibi dillere ait bazı unsurlar kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dil, etkileşim, ses, ek, kök.

ABSTRACT

Linguistic and non-linguistic effects have caused phonetic, morphologic, syntactic, semantic and orthographic interactions among languages. As a widespread language of culture and communication, Turkish has also been exposed to such interactions, and thus some elements of Arabic, Persian, French, English and Russian have been used in Turkish.

Key Words: Language, interaction, phonem, affix, root.

GİRİŞ

Tarih boyunca bütün diller birbirini etkilemiş ve diller arasında karşılıklı alışverişler yaşanmıştır. Diller arası etkileşime yol açan sebepleri *dil dışı etkiler* ve *dile bağlı etkiler* olarak iki ana başlıkta toplamak mümkündür.

Dil Dışı Etkiler

Dil dışı etkilerin büyük bir bölümü sosyal, siyasi ve kültürel ilişkilerden doğmaktadır. Bunlar arasında din ve uygarlık gibi ortak paylaşım alanları (Özakıncı, 1998), komşuluk ilişkileri, göçler (Gözyayın, 1984: 44-48, Boeschoten, 1992: 11-18, Brendemon, 1992: 19-24) ve savaşlar gibi kitle hareketleri, eğitim, bilgi, kültür ve teknoloji alışverişi gibi ihtiyaca dayalı ilişkiler, (Karaağaç, 2002: 97-103) ticaret ve turizm gibi ekonomik kaynaklı bağlantılar, müzik, spor gibi popüler eğlence alanları, ilgi, merak, özentî gibi psikolojik sebepler önde gelmektedir. Son yıllarda iletişim kanallarının çoğalması ve yaygınlaşması da diller arasında karşılıklı etkileşimi kolaylaştırıcı ve bir yabancı unsurun bir başka dilde kısa sürede yayılmasını ve benimsenmesini sağlayıcı rol oynamaktadır.

Diller arası ilişkilerde dil dışı etkiler kadar dile bağlı etkiler de önemli bir yere sahiptir. Dile bağlı etkilerin bir bölümü başlangıçta dil dışı gibi görünse de zaman içinde dile dayalı bir sebep ön plana çıkmaktadır. Daha doğrusu sosyal, siyasi ve

kültürel kaynaklı etkiler bir süre sonra dilde yeni bazı şartları ve ihtiyaçları ortaya çıkarmaktadır.

Türkler, tarih boyunca birçok ülke ve bölgede önemli uygarlıklar yaratmış, çok dinli, çok dilli, çok kültürlü ortamlarda yaşamayı ve ayakta kalmayı başarmıştır. Bu tarihî akışın etkisiyle Türkçe belli başlı önemli kültür dillerinden etkilenmiş ve bu diller üzerinde de belirgin izler bırakmıştır. (Özkan, 1996: 257-264)

Dile Bağlı Etkiler

Türkçenin başka dillerden etkilenmesine yol açan dile bağlı etkilerin başlıcaları şunlardır:

1. Kavram ve Terim İhtiyacı

Herhangi bir sebeple toplum hayatına aktarılan yeni bir bilgi, dil içinde de yeni bir kelime veya terimi zorunlu kılmaktadır. Bazen aktarılan kavram veya nesne yeni dahil olduğu toplumun kullandığı dilin imkanları ile adlandırılmakta, bazen de buna imkan yada fırsat bulunamadığı için adı ve terimleriyle birlikte alınmaktadır. Sinema terimleri; *aktör, aktris, drama, dublaj, figüran* vb. Müzik terimleri; *bariton, senfoni, soprano* vb. Ticaret ve bankacılık terimleri; *çek, döviz, enflasyon* vb. (Zülfikar, 1991: 12-13)

2. İkileme ve Pekiştirmeler

Anlamı pekiştirmek veya bilinmeyen bir varlığı yada kavramı daha anlaşılır hale getirmek amaçlarıyla kurulan ikilemeler çoğu kez yabancı bir sözün benimsenmesine yol açmaktadır. Bu tür örneklerle özellikle Eski Uygur Türkçesinde çokça rastlanmaktadır: *asıg tusu* “fayda”, *tusu* < **Moğ.** *tusa*; *kut vaxşıg* “ruh”, *vaxşıg* < **Orta Far.**; *taluy ögüz* “okyanus” *taluy* < **Moğ.** *dalā*, *dalā*; *tsuy yazuk* “günah” *tsuy* < Çince; *tsuy irinçü* “günah”, *tsuylug irinçilüg* “günahkâr”. (Çağatay, 1978: 29-66) Türkiye Türkçesi'nde de benzer pek çok örneğe rastlanmaktadır: *doğru dürüst* < **Far.** *durust*; *ak pak* < **Far.** *pāk*; *kılık kıyafet* < **Ar.** *kiyāfet*; *deli divane* < **Ar.** *dîvāne*; *ses seda* < **Ar.** *sadā*; *köşe bucak* < **Far.** *gûşe*; *eş dost* < **Far.** *dost*; *güç kuvvet* < **Ar.** *kuvvet*; *derya deniz* < **Far.** *deryā*; *hatır gönül* < **Ar.** *hâtir*; *sağ salim* < **Ar.** *sālim*; *söz sohbet* < **Ar.** *suhbet*, *akıllı uslu* < **Ar.** *akl*

3. Farklı ve Orijinal İfadelere Duyulan İhtiyaç

Bazı ince ayrıntıları ifade etmek ve farklı söyleyişler ortaya koymak için yeni kelimelere ihtiyaç duyulmakta ve bazen bu tür kelimeler komşu yabancı bir dilden alınmaktadır. *Kötü* sıfatının yanında *fena*, *çok* sözünün yanında *fazla* kelimelerinin kullanılması böyle bir tercihle olsa gerek. Günümüzde de *büyük*, *ulu*, *yüce* gibi kelimelerin yanına gelip yerleşen *mega* sözü de benzer şekilde yayılmıştır.

4. Sanat ve Edebiyat Akımları

Divan edebiyatında Sebk-i Hindî, Çağdaş edebiyatımızda Servet-i Fünûn devrinde ortaya çıkan sembolizm gibi akımlar, pek çok Arapça, Farsça kelimenin dilimize girmesine yol açmıştır.

5. Anlam Kötüleşmesi

Önceleri olumlu bir anlam taşıyan bazı kelimeler zaman içinde bu olumlu anlamı kaybederek kaba ve bayağı sözler arasına girmektedir. Bu tür sözlerin yerine genellikle başka dillerden alınan kelimeler geçmektedir. Yüzyıllarca “silah, hazırlık, güç, takat, yakışan, gereken, şimşek, ışık” gibi bir çok anlamda kullanılan *arak* sözü (Paçacıoğlu, 2006: 660) zaman içinde anlam kötüleşmesine uğradığı için yerini Arapça *teçhizat*, *silah*, *hazırlık* gibi kelimelere bırakmıştır. (Çağbayır, 2007: 5216-5217)

6. Anlam Kaybı ve Boşalması

Türkçenin söz varlığı içinde önemli bir yere sahip olan, *alkış* (→**Ar.** dua), *budun* (→**Ar.** millet), *çelebi* (→**Fr.** centilmen), *kargış* (→**Far.**+**Ar.** beddua), *ög* (→**Ar.** akıl), *uğru* (→**Ar.** eşkıya), *yükünç* (→**Ar.** secde, **Far.** namaz) gibi kelimeler zaman içinde anlam kaybına veya bütünüyle anlam boşalmasına uğradıkları için yerlerini başka dillerden alınan kelimelere bırakmıştır.

7. Yabancı Kelimelerin Örtülü Anlatım Özelliğinden Yararlanma

Özellikle insanla ilgili söylenmesi ayıp kabul edilen organ adları terim olarak Lâtineden alınmış şekliyle kullanılmaktadır: *anal anüs*, *vajina* vb.

8. Argo ve İzli Dillerin Başka Dillerden Yaptığı Ödünçlemeler

Örtme işlevinden yararlanmak için argonun söz varlığı içine, genel dilde kullanılmayan çok sayıda yabancı kaynaklı kelime yerleştirilmektedir. Türk argosunun yüzde seksenin Rumca, İtalyanca, Ermenice, Lâtince, Fransızca, Çingenece ve İngilizce dahil olmak üzere başka dillerden alınmış kelimeler olduğu ifade edilmektedir. Argo sözlerin belli bir bölümü önce günlük konuşma diline, ardından da edebî dile aktarılmaktadır: *avanta* “bedava” (<**İt.** *avantage*), *kopil* “çocuk” (<**Rom.** *copil*), *mort* “ölü” (<**İt.** *morto*), *palavra* “yalan söz” (<**İsp.** *palabra*), *papel* “kâğıt para” (<**İsp.** *papel*) vb. (Devellioğlu, 1990: 44-45)

9. Tercümeler

Bir dilden bir başka dile çeviri, iki dilin de hem söz varlığını hem yapısını ve işleyiş sistemini bilmeyi gerektirmektedir. Bu sebeple çevirilerin çoğunda doğru, açık ve yerinde ifade etme sıkıntıları yaşanmaktadır. Sözgelimi İngilizcesi *To jump out of the frying pan into the fire* olan cümle kelime kelime çevrildiğinde Türkçesi *Tavadan ateşe atlamaktır* ancak anlamca denk olan Türkçe karşılığı *Yağmurdan kaçarken doluya tutulmaktır*. (Göktürk, 1994: 17-80) Edebî çevirilerin çoğunda

bu tür karışıklıklardan kaynaklanan hatalar yapılmakta, hatta bazen eşdeğer ifade veya kelime bulunamadığı için metnin orijinal hâli kelime kelime aktarılmaktadır. Bu tür kelimesi kelimesine yapılan çeviriler, bir dilin anlam dünyasını başka bir dilin anlam dünyasına aktarmaktan öteye gidememektedir. Böylece ya anlam ödünçlemesi yapılmakta ya da ortaya anlamsız cümleler çıkmaktadır.

10. Yabancı Filmlerin Türkçe Seslendirmeleri

Sinemada gösterilen veya televizyonlarda yayımlanan yabancı filmlerin büyük bir bölümü Türkçe seslendirilmek suretiyle yayına sokulmaktadır. Ancak bu tür filmlerde âdeti ne tam Türkçe ne de tam İngilizce olan karma bir dil kullanılmaktadır. Aslında kelimeler Türkçeye çevrilmektedir. Ancak bunların büyük bir bölümü anlaşılır olmaktan uzaktır. Sözgelimi *Kaybettiğin oğluna olan duygularını biliyorum* ve *Şeytan gibi yiyebilirim ancak şeytan gibi yaşayamam* cümlesi bir şeyi açıklamaktan çok gizlemektedir. (Keçik-Bengi, 1995: 26-30) *Üzgünüm size katılamayacağım, Bunun böyle olduğundan emin misin? Hayır ciddi olamazsın* cümleleri ise basma kalıp seslendirme cümleleridir. (Özdemir, 1995: 59)

11. Diller Arası Köken Birliği

Türkçe açısından köken birliğinin karşılıklı etkileşime yol açacağı tek dil Moğolcadır. Türkçe ve Moğolca hem Eski ve Orta Türkçe (Gülensoy, 1974: 235-59 ve Gülensoy, 1984: 90-103) hem de Osmanlı Türkçesi döneminde (Tuna, 1976: 281-314) birbirlerini karşılıklı olarak etkilemişlerdir. Bu sebeple hiç de azımsanmayacak ölçülerde Türkçe-Moğolca ortak söz varlığından söz edilmektedir. Çok bilinen birkaçı şunlardır: *ağa, ağıl, ala/alak, burçin, çılbur, çomak, çomar, dulda, kalkan, karangu, sakal, sirke, temür, ulus, yiğit* vb. İki dilde de aynı fonetik ve morfolojik özellikler hâkim olduğundan bu tür kelimeler, her ikisine de mal edilebilmektedir.

12. Alfabe Değişiklikleri

Alfabe her ne kadar yazılı dilin temeli ise de alfabe değişiklikleri, dile bağlı sebeplerle değil, din veya uygarlığa bağlı sebeplerle gerçekleşmiştir. Türkler, beşi yaygın geri kalanları kısmen olmak üzere toplam 13 farklı alfabe kullanmışlardır. Bunlar arasında en yaygın ve en uzun süre kullanılanı Arap alfabesidir. Arap alfabesiyle yazılmış Türkçenin sorunlarının büyük bir bölümü, bu alfabenin dilimizin fonetik sistemine uymamasından kaynaklanmaktadır. Farslar da Arap alfabesini kullanmışlardır. Ancak kendi dillerinde var olup bu alfabede bulunmayan ç (چ) p ev (پ) gibi harfleri eklemişlerdir. Türkçe için ise hem o, ö, u, ü ünlüleri için hem de a, e ve ı, i ünlüleri için benzer problemler olmasına rağmen yakın zamanlara kadar bu farklı sesleri yazıda ayırt etmek için hiçbir girişimde bulunulmamıştır. (Levend, 1972: 51-67)

Kutadgu Bilig'de bazı yerlerde, Arap imlasında isimleri zarflaştırmak için kullanılan *tenvin* (nunlama), *ben sen* gibi Türkçe kelimelerin yazımında da tercih edilmiştir.

Bazı metinlerde, Farsça terkipleri göstermek için ünlüyle biten kelimelerin sonuna getirilen *hemze*, Türkçedeki yükleme hâli ekinin *+(y)I* sesini göstermek için kullanılmıştır.

Bugün de bazı tabelalarda, İngiliz imlası örneksenerek *Eskidji*, *Shey* gibi yazılara rastlanmaktadır. Kiril alfabesinden en çok olumsuz etkilenen çağdaş Türk dili kolu ise Özbek Türkçesi'dir. 10 ünlü sesin 6 harfle karşılanması çok ciddi problemlere yol açmaktadır.

Yabancı Dillerin Türk Dili Üzerindeki Dile Bağlı Etkileri

Türkçe, ses, yapı ve söz dizimi bakımından belli kuralların hakim olduğu son derece sistemli bir dildir. Ancak zaman içinde Türkçeye başka dillerden sadece kelime girmekle kalmamış, ses, yapı unsuru ve ifade özellikleri de girmiştir. Bu etkileri Türkçenin gramer sistemi içinde fonetik, morfolojik, sentaks (söz dizimi ve mantık sistemi), semantik (anlam aktarmaları), yazı ve imlâ, söz varlığı olmak üzere altı bölümde ele almak mümkündür.

1. Fonetik Etkiler

Türkçe, ünlü ve ünsüz sesleri ve ses birleşmeleri bakımından dünyanın belki de en sistemli dilidir. Ancak zaman içinde doğu ve batı dillerinden giren kelimelerle Türkçenin telaffuz sistemine bazı yeni sesler de girmiştir.

1.1. Arapçadan Giren Sesler

1.1.1. Ayın (ʾ, ʿ) harfi: Bugün söyleyişte büyük ölçüde kaybolmakla birlikte *anʾane*, *kıʾa*, *vüsʾat* gibi kelimelerde korunmaktadır.

1.1.2. Hemze (ء, ة): Bu ses de aynı şekilde söyleyişte büyük ölçüde kaybolmakla birlikte *cürʾet*, *mesʾul* gibi kelimelerde varlığını sürdürmektedir. (Tekin, 2005: 83-88)

1.1.3. Uzun Ünlüler: Türkiye Türkçesinde uzun ünlü bulunmamasına rağmen Arapçadan dilimize girmiş olan *gâyet*, *mâvi*, *kâtil*, *şâir* gibi kelimelerde *a* ünlüsü, *millî*, *dînî* gibi kelimelerde *î* ünlüsü, *usûlen*, *şûra* gibi kelimelerde *û* ünlüsü uzun söylenmektedir.

1.1.4. İnce a Ünlüsü: Türkçede *ince a* ünlüsü bulunmamasına rağmen, Arapçadan dilimize giren *dikkat*, *şefkat*, *hakikat* gibi kelimelerde son hecede bulunan *a* ünlüleri ince söylenmektedir. Bu söyleyişte son sesteki *t*'nin ince okunmasının etkisi bulunmaktadır. *Alp* adındaki *a* da bu söyleyişlerin etkisiyle bazen ince okunmaktadır.

1.2. Batı dillerinden Geçen Sesler

1.2.1. İnce o Ünlüsü: Batı dillerinden giren *rol, gol* gibi kelimelerdeki *ince l* ünsüzünün yanındaki *o* ünlüleri de ince söylenmektedir.

1.2.2. İnce l Ünsüzü: Birkaç Arapça, Farsça kelime ve Batı dillerinden giren bazı kelimelerde görülmektedir. Batı kaynaklı *rol, gol, Lâtin, normal* gibi kelimelerde ve Arapçadan giren *istikbâl, istiklâl, hâl* gibi kelimelerde ve Farsça *bâl* “kanat, boy” kelimelerinde ince *l* ünsüzü görülür. Batı kaynaklı Erol adının etkisiyle Türkçe Erol adındaki *l* ünsüzü de bazılarınca ince söylenmektedir.

Morfolojik Etkiler

Türkçe sondan eklemeli ve ek-kök birleşmesi gayet berrak ve net olan bir dildir. Ancak özellikle eğitim ve kültür hayatımıza Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu 16. yüzyıl sonrasında bu dillerin, yakın dönemlerde de Fransızca ve İngilizcenin morfemik unsurları Türkçenin yapısına girmeye başlamıştır.

2.1. Yabancı Ekler: Yabancı kelimeler sadece kelime olarak girmekle kalmıyor. Bazen olumsuzunu veya ait olduğu dilin eklerini de beraberinde getiriyor.

Far. bî+ olumsuzluk ön eki: haber/*bî-haber*, *bî-namaz* > *beynamaz*

Far. nâ+ olumsuzluk ön eki: çare/*nâ-çar*,

Far. pür+ bulunma ön eki: telaş/*pür-telaş*,

Far. +şen yer eki: gül/*gülşen*,

Far. +zar yer eki: gül/*gülzar*,

Far. +keş ilgi eki: cefa/*cefakeş*,

Fr. a+ olumsuzluk ön eki: normal/*anormal*,

Fr. anti+ karşı olma ön eki: tez/*antitez*, demokratik / *antidemokratik*,

Fr. de+ yoksunluk ön eki: şarj/*deşarj*, politize (olmak)/*depolitize* (olmak)

Fr. +eur (+ör) / +euse (+öz) ve +sse (+es) cinsiyet ekleri: aktör/*aktris*, dansör/*dansöz*, masör/*masöz*, prens/*prens*es (Sarı, 2001: 316)

İng: il+ olumsuzluk ön eki: legal/*illegal*,

İng. +k ilgi eki: psikoloji/*psikolojik*, biyoloji/*biyolojik*,

2.1.1. Türkçe Kelimelere Gelen Yabancı Ekler

Türkçe kelimelere başta Arapça, Farsça ve Fransızca olmak üzere, doğu ve batı dillerinden ekler getirilerek yeni kelimeler türetilmiştir. Türkçe kelimelere getirilen bu eklerin en belirginleri çokluk, ilgi, yer, sıfat-fiil anlamı katan eklerdir. Bir de Türkçede bulunmayan cinsiyet kategorisine ait ekler var ki bunlar sadece

yapım unsuru olarak kalmıyor, aynı zamanda Türkçeye yeni bir ifade özelliği de katıyor.

Ar. +at çokluk eki: *erat, gelirat, gidişat,*

Ar. +e dişilik eki: *Dursune,*

Ar. +î nispet eki: *Türkî*

Ar. +iye yer adı eki: *otlakiye, yaylakiye, Türkiye*

Ar. +iyet mastar eki: *variyet, kutsaliyet,*

Ar. +iyet ve +en zarf eki: *ayriyeten,*

Ar. +iyat ilgi eki: *Türkiyat,*

Far. +tar ilgi eki: *sancaktar, bayraktar, emektar,*

Far. +baz sıfat-fiil eki: *devrimbaz, dilbaz, düzenbaz, kuşbaz, oyunbaz,*

Far. +çe küçültme eki: *Ayça, Tuğçe, Bürçe (< Börüçe),*

Far. +den yer adı eki: *çaydanlık, iğneden, sürmeden(lik),*

Far. +gâh yer adı eki: *ordugâh,*

Far. +güzâr sıfat-fiil eki: *işgüzâr,*

Far. +istan yer adı eki: *Türkistan,*

Far. +kâri sıfat-fiil eki: *telkâri,*

Far. +keş sıfat-fiil eki: *sırmakeş,*

Far. +pâze sıfat-fiil eki: *yelpâze,*

Far. +zede ilgi eki: *depremzede,*

Far. +zen sıfat-fiil eki: *boruzen,* (Toparlı, 1985: 169-174)

Fr. +Al +sAl ilgi eki: *evrensel, kutsal, görsel vb.* (Eren, 2000: 291-305)

Fr. +ist meslek eki: *Kemalist,*

Fr. +izm mensubiyet eki: *Kemalizm,*

Fr. tele+ uzaklık ön eki: *telekız*

Rus. +ça dişilik eki: *tanrıça,*

Lat. +ia yer adı eki: *Turcia > Türkiye,*

Yun. pan+ taraftarlık ön eki: *Pantürkizm, Panislamizm, panturanizm,*

2.1.2. Türkçe Köklerden Yabancı Dillerin Kurallarına Göre Türetme:

Bazı Türkçe kelimeler Arapçanın dönüşüm kurallarına göre türetmeye sokulmuştur.

2.1.2.1 Arapça Kurallara Göre

Türk/*Etrak* “Türkler”

Danış-/*Müdaneşe* “Fikir alış verişi” (Sarı, 2001: 18)

2.2. Yabancı Köklerden Türetme

Türkçeyle çok eski ve köklü bir ilişkisi bulunan Arapça, Farsça ve Fransızca köklerden, bazen kendi ek sistemiyle bazen de başka bir yabancı dilin ekleriyle yeni kelimeler türetilmiştir.

2.2.1. Arapça Köklerden

Türk aydınları tarafından Arapça köklerden ve Arapçanın kurallarına göre çok sayıda kelime türetilmiştir. Ancak bu kelimeler hiçbir zaman Arapçada kullanılmamış, Türkçeyle sınırlı kalmıştır. Bu kelimelerin büyük bir bölümü Tanzimat döneminde Fransızcadan giren Batı kaynaklı kelimelere karşılık olarak düşünülmüştür: *ahşap, bâkir, bâkire, buhran, ceriha, davetiye, edebiyat, ehemmiyet, enaniyet, felaket, hars, hürriyet, içtimaiyat, idrar, ihracat, istihsal, kat'iyen, kemmiyet, mağduriyet, mefkûre, muvaffakiyet, nûrâniyet, râhibe, ruhiyat, refah, salâhiyet, şe'niyet* (realite, gerçeklik), *tenkit, teşrik, tahkim, tatmin, tayyare, teessüs*. (Toparlı, 1996: 607-618)

2.2.2. Farsça Köklerden

Farsça, Arapça ile Türkçe arasında bulunan ve ikisiyle de yakın ilişkide bulunan bir dil olarak özellikle Arapça eklerle Türkçeye çok sayıda kelime kazandırmıştır: *baharat* (**Far.** bahar, **Ar.** +at çokluk eki), *bahariye* (**Far.** bahar, **Ar.** +iye eki), *nezaket* > (**Far.** nâzik Arapça türetme kurallarıyla), *peşinat* > (**Far.** peşin, **Ar.** +at çokluk eki), *peşinen* > (**Far.** peşin, **Ar.** +en zarf eki), *serbestiyet* > (**Far.** serbest, **Ar.** +iyet mastar eki), *hurdavat* > (**Far.** hürde +v+ **Ar.** +at çokluk eki), *matruş* > (**Far.** traş, **Ar.** mef'ûl veznine göre türetme) “traşlı”.

2.2.3. Batı Dillerine Ait Köklerden

Neredeyse tamamı Fransızca olan veya Fransızca üzerinden Türkçeye giren kelimelere Fransızca, Arapça ve Rusça ekler getirilerek yeni kelimeler türetilmiştir.

gramaj > (**Fr.** gramme +age) “ekmek ve kâğıt için ağırlık ölçüsü” (Fransızcada kullanılmıyor), *patroniçe* > (**Fr.** patron + Rus. +içe) “kadın patron”, *kraliyet* > (**Slav.** kral + **Ar.** +iyet), *normalen* > (**Fr.** normal + **Ar.** +en), *kültüren* > (**Fr.** culture+ **Ar.** en), (Levis, 2004: 139)

2.3. Yabancı Köklerden Türkçe Eklerle Türetme

Batı ve doğu dillerinden Türkçeye girmiş pek çok kelimeye Türkçenin isimden isim yapan +*CI*, +*II*, +*III*, +*sIz*, +*CA*, +*giller* ekleri ile isimden fiil yapan +*IA*(-ş, -t, -n) ekleri getirilerek çok sayıda kelime türetilmiştir.

Almancı, haçlı, garsonluk, formalitesiz, anarşistçe, ananasgiller, argolaşmak, listeletmek, pudralanmak vb. (Sarı, 2001: 254-301)

2.4. Yabancı Kelimelerle Birleştirme

Bazı birleşik isimlerin bir bölümü Türkçe bir bölümü yabancı bir kelime olabilmektedir: *aksam*>(Ak + **Far.** şâm), *balıkhane*, *batakhane*, *boyahane*, *demirhane* vb.> (balık, batac, boya, demir vb. + **Far.** hâne), *hâlbukî*>(Ar. hâl +bu + **Far.** ki) *mankafa* > (mañka “bir çeşit hayvan hastalığı” + Ar. kafâ). (Toparlı, 1985: 170-172), *mega kent* (**Fr.** méga + **T.** kent), *Türkolog* (Türk + **Fr.** ologue), *Türkoloji* (Türk + **Fr.** ologie).

Yabancı isimler fiilleştirilmek istendiğinde de *etmek*, *eylemek*, *olmak*, *yapmak* yardımcı fiilleriyle birleştirilmektedir: *dans etmek*, *rica etmek*, *hapsolmak*, *affolmak*, *arz-ı endam eylemek*, *blöf yapmak*, *spor yapmak* vb.

2.5. Benzeterek Türetme

Önceleri Arapça ve Farsça kelimelere benzetilerek yeni kelimeler türetilmişken, günümüzde daha çok İngilizce ve Fransızca kelimelere benzetilerek yeni kelimeler türetilmektedir. (Karaağaç, 2002: 44) Benzetme bazen fonetik düzeyde bazen morfolojik düzeyde bazen de yakıştırma şeklinde olmaktadır.

Ar. yakînen “kesinlikle”/T. *yakinen* ”yakın olarak”,

Ar. hakikaten/ **T.** *gerçekten* (Özkan, 2001: 162)

Far. dânişment/*danişman*,

Far. destivan’dan *dest* yerine *el* getirilerek *eldiven*,

Far. vefakâr “vefalı” ve fedakâr “feda edebilen”den örneksenerek *cefakâr* “cefa eden”, “cefa çeken” anlamı kazanmıştır. (Erenoğlu, 2007: 547)

Moğ. kuriltay>kurultay’dan *Yargıtay*, *Danıştay*, *Sayıştay*, (Tuna, 1986: 50)

Lat. term/*terim*,

Lat. agendum/*gündem*,

İng. dialect/*diyelek*,

İng. universal/*evrensel*,

Fr. ecolé/*okul*,

Fr. général/*genel*,

Fr. démarche/*demeç*,

Fr. sonbassement/*su basmanı*,

Fr. gardre + robe>*gardrop / gardolap*,

Fr. alcoolique>alkolik’ten, *işkolik*, *çaykolik*, *sukolik*, *ilaçkolik*,

Fr. automatique>otomatik’ten *paramatik*, *çaymatik*, *dokunmatik*, *taharetmatik*,

Fr. automation>otomasyon'dan *atmasyon, uydurmasyon*,

Fr. document/*doküman* ve soutien/*sütyen* kelimeleri de halk arasında *döküm* ve *süt* kelimelerine benzeştirilerek Türkçe sanılmaktadır.

Fonetik bakımdan Fransızca *direct* kelimesi Türkçe *direk* kelimesine benzetilerek Türkçedeki *direk* kelimesine Fransızcadaki *direct* sözünün anlamı aktarılmıştır: *Sözü direk söylemek, direk gitmek* gibi kullanımlarda *direk* sözü Fransızca *direct* sözünün “dolaysız” anlamıyla kullanılmaktadır.

Güvercin sözünden örnekseme yoluyla Cemal Süreya *Üvercin* sözünü yakıştırır ve Slav dillerindeki +*ka* dişilik ekini bu kelimenin sonuna getirerek *Üvercinka* adını türeterek bir eserine isim olarak verir (Aksan, 1995: 105).

2.6. Yardımcı Fiili Değiştirme

park etmek/*park yapmak*

telefon etmek/*telefon yapmak* (Boeschoten, 1992: 14)

2.7. Niteleyiciyi Değiştirme

Çok güzel/*korkunç güzel*

Yerimiz çok dar/*yerimiz çok kötü*

Az zamanım var/*kötü zamanım var*

Bol zamanım var/*iyi zamanım var*

Sıcak tutan bir palto/*sıcak bir palto*

Böğürtlen türleri ormanda yabani olarak yetiştiriliyor/*Böğürtlen türleri ormanda vahşi olarak yetiştiriliyor*. (Brendemon, 1992: 19-24)

3. Sentaks (Söz Dizimi ve Mantık Sistemi) Etkileri

Türkçenin söz diziminde yardımcı unsur başta, esas unsur sonda bulunmaktadır. Bu temel kuralın devre dışı bırakıldığı, Farsça kaynaklı kelime grupları ve cümle yapılarını günümüzde de İngilizce ve Fransızca kaynaklı kelime grupları ve ifade özellikleri izlemektedir.

3.1. Kelime Grubu Sistemi

3.1.1. Sıfatın Sona Getirilmesi

Kasap Ahmet/*Ahmet Kasap*, Kuaför Ayşe/*Ayşe Kuaför*, 7. Kanal/*Kanal 7*, 5. TV / *TV 5*.

3.1.2. İsim Tamlamasının Sırasının Değiştirilmesi

Dedeman oteli/*Otel Dedeman*, Gündoğarken grubu/*Grup Gündoğarken*, 20 Haberleri / *Haber 20*, Duygu'nun Kahvesi / *Duygu Cafe*, D Kanalı/*Kanal D*.

3.1.3. İsim Tamlaması Yerine Sıfat Tamlaması

para sorunu/*parasal sorun*, tarım ilacı/*tarımsal ilaç*.

3.1.4. Arapça ve Türkçe Kelimelerle Farsça Kurallara Göre Tamlama Yapılması

bayram-ı şerif (T.+Ar.), *câlib-i merak* (Ar.+Ar.), *erbâb-ı merak* (Ar.+Ar.), *resm-i geçit* (Ar.+T.), *otağ-ı hümayun* (T.+Far.), *ordu-yı hümayun* (T.+Far.), *sancağ-ı şerif* (T.+Ar.), *sürç-i lisan* (T.+Ar.).

3.1.5. İngilizce Ve Türkçe Kelimelerle İngilizce Kurallara Göre Tamlama Yapılması

Şirin's cafe “Şirin’in kahvesi”.

3.1.6. Türkçe İkilemelerin Farsça Edatlarla Bağlanması

Günden güne/*gün be gün*, diz dize / *diz be diz*, yüz yüze / *yüz be yüz* (Toparlı, 1985: 172-173).

3.1.7. Türkçe İkilemelerin İngilizce Edatlarla Bağlanması

cep to cep “cepten cebe”.

3.1.8. Sayı Sıfatlarıyla Kurulan Sıfat Tamlamalarında İsme Çokluk Eki Getirilmesi

Üç silahşörler, Yedi Cüceler, İki yüz evler.

3.2.1. Ki’li Birleşik Cümle Yapısı

Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Türkçenin tabii söz diziminin aksine esas ifade başa, yardımcı ifade sona gelmektedir:

Bu işin olmayacağını anladım/*Anladım ki bu iş olmayacak* vb.

3.2.2. Devrik Cümle Yapıları

Gagavuz ve Karay Türkçelerinin düz cümle yapısı büyük ölçüde değişmiştir. Türkiye Türkçesinde de İngilizce *I Hope* ile başlayan cümlelerin etkisiyle “Umarım gelirsin.”, *I think* ile başlayan cümlelerin etkisiyle “Sanırım gelir.”, *I’m afraid* ile başlayan cümlelerin etkisiyle “Korkarım yardımcı olamayacağım.” türünden cümleler kurulmaya başlanmıştır.

4. Semantik Etkiler (Anlam Aktarmaları)

Başka dillerden yapılan çeviriler, bir süre sonra o dillere ait anlam özelliklerini de Türkçeye taşımıştır. Son dönemde özellikle Fransızca ve İngilizce kelimelerin doğrudan doğruya ödünçlemesinin önüne geçmek için bu dillere ait kelimeler birebir çevrilmek suretiyle anlam ödünçlemesine başvurulmaktadır.

4.1. Arapça Çeviriler ve Aynen Aktarmalar

Ar. *kâlû belâ*/evet dediler,

Ar. *lâ kuvvete illâ bi'llah*/kuvvet ancak Allah'tadır.

Ar. *nâzır*/bakan,

Ar. *sıratı mustakîm*/dosdoğru yol,

Ar. *ulü'l-emr*/yetkili kişiler, (Yılmaz, 1992)

Ar. *Darü'l-eytam*/yetimler evi,

Ar. *Dar'ül-aceze*/yaşlılar evi,

4.2. Farsça Çeviriler

Bazı Farsça deyimler Türkçeye bire bir aktarılmıştır:

Far. *gam horden*/gam yemek,

Far. *ez cân gozeştan*/candan geçmek,

Far. *ez beyn borden*/ortadan kaldırmak,

Far. *rûze giriften*/oruç tutmak (Tokmak, 2001).

4.3. Fransızca Çeviriler

Prendre (almak) fiili:

Yemek yemek/yemek almak,

Yıkanmak/*duş almak*,

Çay içmek/*çay almak*.

Kuzey Batı Avrupa dillerinden İsveççe ve Norveççenin etkisiyle oluşan benzer kullanımlar da vardır:

Türkiye'ye uçak bileti almak/*Türkiye'ye uçak almak*,

Uçak yolculuğu ne kadar sürer/*Uçak yolculuğu ne kadar alır*. (Brendemon, 1992; 22-23)

4.5. İngilizce Çeviriler

İng. *Thanks my God* “Teşekkürler Tanrım/T. Çok şükür,

İng. *my wife is a good cook* “Karım iyi bir aşçıdır”/T. Karım iyi yemek yapar,

İng. *That's your problem* “Bu sizin sorunuz”/T. Orası beni ilgilendirmez,

İng. *The spell is broken* “Tılsım kırıldı”/T. Büyü bozuldu, (Akçataş, 2003; 46-50), **İng.** *I'm sorry* “Üzgünüm”/T. Afedersin/Kusura bakma,

İng. *Take care of yourself*“Kendine iyi bak”/T. Hoşça kal. (Demircan, 1995; 52)

Son dönemde İngilizceden yapılan bazı alıntılar bire bir Türkçeye çeviri şeklinde yapılmaktadır: (Karaağaç, 2002: 45)

- İng.** *open buffet*/T. açık büfe,
- İng.** *open market*/T. açık pazar,
- İng.** *golden age*/T. altın çağ,
- İng.** *number one*/T. bir numara,
- İng.** *first classe*/T. birinci sınıf,
- İng.** *cross fire*/T. çapraz ateş,
- İng.** *phonetic alfabet*/T. fonetik alfabe,
- İng.** *second hand*/T. ikinci el,
- İng.** *black list*/T. kara liste,
- İng.** *black hole*/T. kara delik,
- İng.** *credit card*/T. kredi kartı,
- İng.** *automatic pilot*/T. otomatik pilot,
- İng.** *mort saison*/T. ölü sezon,
- İng.** *coast guard*/T. sahil koruma,
- İng.** *cold war*/T. soğuk savaş,
- İng.** *U turn*/T. U dönüşü,
- İng.** *third world*/T. üçüncü dünya,
- İng.** *greenpeace*/yeşil barış (Sarı, 2001: 345-359).

İngilizceden yapılan ünlem ve üslup aktarmaları da yaygınlaşmaktadır. Şaşkınlık ünlemi olarak *vaav*, samimiyet ünlemi olarak İngilizce *hey buddy*, *hey man* türünden seslenişlerin karşılığı olmak üzere *hey ahbap* ünlemi.

Diyaloglara yansıyan aktarmalar da görülmektedir. Hâl hatır sormada, İngilizcedeki *how do you do* “nasılsınız” sorusuna *how do you do* “nasılsınız” cevabı verilmesi gibi soruya soruyla karşılık verilmesi, gidenin kalana kalanın gidene karşılıklı olarak “hoşça kal” demesi. Yine karşılıklı olarak İngilizcedeki *see you* ifadesinin karşılığı olmak üzere *görüştürüz* denilmesi. *Good by* ifadesinin kısaltması olarak “bay bay” veya “bay” denilmesi.

x harfinin matematikte ve bazı durumlarda günlük konuşma dilinde bilinmeyeni göstermek için bir sembol olarak kullanılması İngiliz alfabesinden ve bu harfin İngilizcedeki kullanımından örneklenmiştir.

5. Yazı ve İmlâ Aktarmaları

İngilizcede ve bağlacı yerine kullanılan & işareti ve x harfi, Dolar \$ ve Avro € işaretleri günlük yazı diline girmiş görünmektedir.

Ali ve Ayşe Al/*Ayşe & Ali Al*, (Ersoylu, 1993: 181-186)

taksi/*taxi*

100 Dolar/*100 \$*,

50 Avro/*50 €*.

6. Söz Varlığı

Türkçe, başta Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca, İren dilleri, Yunanca, İtalyanca olmak üzere belli başlı bütün dünya dilleriyle söz alış verişinde bulunmuştur. (Tekin, 2004: 227-231) Ancak bazı dönemlerde bu alış verişler Türkçenin aleyhine işlemiş ve Türkçenin söz varlığı âdeta işgale uğramıştır. Bunun en belirgin örneği Klâsik Osmanlı metinlerinde görülen özellikle resmî üsluptaki Arapça kelimelerdir. (Develi, 2007)

2005 baskılı TDK'nin **Türkçe Sözlüğü**'nde 63.818'i madde başı, 13.598'i de madde içi olmak üzere toplam 77.407 kelime bulunmaktadır. Yabancı kaynaklı kelimeler arasında liderlik 6.468 kelimeyle Arapçadadır. Batı dillerinden Fransızca 5260 kelimeyle ikinci sırada, 1362 kelimeyle Farsça üçüncü sırada yer almaktadır. Türkçede 590 İtalyanca, 484 İngilizce, 403 Rumca, 98 Almanca, 76 Lâtinçe, 49 Yunanca kelime bulunmaktadır. Bunlardan başka Türkçede Arnavutça 1, Bulgarca 19, Ermenice 25, Fince 2, İspanyolca 33, Korece 1, Japonca 11, Macarca 19, Moğolca 14, Norveççe 2, Osmanlı döneminde karışık olarak türetilen 43, Portekizce 3 ve Rusça 44 kelimeler de bulunmaktadır.

SONUÇ

Türkçe köklü bir kültür ve edebiyat, yaygın bir iletişim dili olarak pek çok dille ve kültürle karşılıklı etkileşim içinde olmuştur.

Bu etkileşimin Türkçeye yönelik olan bölümü sadece kelime ödünçlemesi ile sınırlı değildir. Fonetik düzeydeki etkileşimin bir sonucu olarak Türkçede bulunmayan ince ve uzun ünlüler, ince ünsüzler, ayın ve hemze gibi sesler hem yazıda hem söyleyişte kullanılmaktadır.

Kelime yapımı konusunda da yabancı köklerden Türkçe eklerle kelimeler türetilmesinin yanında, Türkçe veya yabancı köklere başka bir dile ait ekler getirilerek kelimeler türetilmiş, hatta yabancı kelime kök ve gövdeleri örneksenerek yeni kelimeler yapılmıştır. Özellikle Arapça köklerden sadece Türkçede bilinen ve kullanılan yeni kelimelerin türetilmesi çok ilginçtir. Zaten bu tür karma yapıli kelimelerin büyük bir bölümü türeyişi ve kullanımı itibariyle Türkçeyle sınırlı kalmıştır.

Türkçenin sözdizimi ve mantık sistemi, önce Farsçadan daha sonra da batı dillerinden alınan yapılarla pek çok bakımdan ters yüz edilmiştir. Son dönemlerde özellikle İngilizceden yapılan bu tür aktarmalar tabelalara kadar yayılmıştır. Dublaj Türkçesi denilen film ve dizi metinlerinin tercümesine dayalı söz ve ifadeler neredeyse başlı başına yeni bir dil yaratmıştır.

Son dönemdeki anlam düzeyindeki aktarmaların büyük bir bölümü kelime düzeyindeki ödünclemenin önüne geçmek için gerçekleştirilmiştir. Ancak bazen kelimelerin birebir çevirisi ortaya anlaşılır ve oturmuş bir Türkçe ibare çıkaramamaktadır.

Yazı ve imlaya yansıyan yabancı etkiler çok uzun bir dönem Arap alfabesi kaynaklı iken günümüzde önce özellikle İngilizceden Türk alfabesinde bulunmayan bazı özel işaretler ve yazı kuralları alınmıştır.

Görüldüğü gibi, hayatı bir bütün hâlinde ifadelendiren diller, birbirlerinden sadece söz varlığı düzeyinde etkilenmemekte, kavramları karşılama ve söze dönüştürme, hatta sözdizimine aktarma konusunda da alış veriş yapmaktadırlar. Türkçenin sondan eklemeli bir Ural Altay dili olması ve Arapça gibi çekimli bir Hami Sami diliyle, Farsça ve Fransızca gibi ön ek sistemi de bulunan, İngilizce gibi eklemeli-çekimli Hint Avrupa dilleriyle ilişki içinde bulunması bu tür etkileşimlerin düzeyini ve çeşitliliğini görünür bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

Akçataş, A., (2003), “Türk Dilinde Ödünc Anlam Alımı”, **Türk Dili**, LXXXVII/613, 46-50.

Akalın, Ş. H.-Toparlı R. vd., (2005), **Türkçe Sözlük**, Ankara, TDK Yay.

Aksan, D., (1995), **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, Ankara: Engin Yay.

Boeschoten, H., (1992), “Hollanda Türkçesi Diye Bir Şey Gelişmekte mi?”, **Dilbilim Araştırmaları**, 11-18.

Brendemon, B., (1992), “Kuzey-Batı Avrupa Türkçe’sine Ödünc Yolu ile Giren Yabancı Kaynaklı Deyimler”, **Dilbilim Araştırmaları**, 19-24.

Çağatay, S., (1978) “Uygurca Hendiadyoinler”, **Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler**, Ankara: DTCF Yay.

Çağbayır, Y., (2007), **Ötüken Türkçe Sözlük 1-5**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Demircan, Ö., (1995), Sınır - Aşan Yayınlarında Dil Sorunu", **Kitle İletişim Araçlarında Dil Kullanımı**, Ankara: Dil Derneği.

Develi, H., (2007), **Osmanlı'nın Dili**, İstanbul: 3F Yayınevi.

Eker, S., (2003), **Çağdaş Türk Dili**, Ankara: Grafiker Yay.

Eren, H., (2000), “Yeni Bir Ek: -sal/-sel”, **Türk Dili**, 580 / 291-305.

Erenoğlu, D., (2007), “Dilde Örnekseyerek Türetme (Anologic Creation) ve Türkçedeki Örnekleri”, **Türk Dili**, XCIII / 666, 547-549.

Ersoylu, H., (1993), “& (and sign)”, **Türk Dili**, 499, 181-186.

Göktürk, A., (1994), **Çeviri: Dillerin Dili**, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Gözyayın, N., (1984), “Almanya’da Çalışan Türklerin Dili Üzerine”, **Türk Dili**, 385, 44-48.

Gülensoy, T., (1974), "Eski ve Orta Türkçe'de Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar", **Türkoloji Dergisi**, C.VI/1, (Aralık), ss. 235-259.

Gülensoy, T., (1984), "Dîvânu Lügâti't Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine", **Türk Kültürü Araştırmaları** Necati Akder Armağanı, XXII/1-2, ss. 90-103.

Karaağaç, G., (2002), **Dil, Tarih ve İnsan**, Ankara: Akçağ Yay.

Keçik İ.-Bengi, I., (1995), “Türkçe Dublajlı Bir Film ve İzleyicisi Üzerine Bir İnceleme”, **Kitle İletişim Araçlarında Dil Kullanımı**, Ankara: Dil Derneği.

Lewis, G., (2004), **Trajik Başarı Türk Dili Reformu**, Çev.: M. F. Uslu, İstanbul: Gelenek Yay.

Levend, A. S., (1972), **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Ankara: TDK Yay.

Özakıncı, C., (1998), **Dil ve Din**, İstanbul: Payel Yay.

Özdemir, E., (1995), “Kitle İletişim Araçları ve Türkçe”, **Kitle İletişim Araçlarında Dil Kullanımı**, Ankara: Dil Derneği.

Özkan, N., (1996), “Yabancı Dillerin Türk Dili ve Kültürü Üzerindeki Etkileri”, **Türk Dili**, 537, 257-264.

-----, (2001), “Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, **İlmî Araştırmalar**, 12, 153-165.

Paçacıoğlu, B., (2006), **VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Söz Dağarcığı**, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Sarı, M., (2001), **Anlam ve Yapı Açısından Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekin, T., (2004), “Türkçedeki En Eski Ödünç Sözcükler”, **Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri**, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 227-231.

-----, (2005), “Aynılı ve Hemzeli Kelimeler”, **Makaleler 3 Çağdaş Türk Dilleri**, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 83-88.

Tokmak, N., (2001), **Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü**, İstanbul: Simurg Yayınları.

Toparlı, R. (1985) “Türkçe’de Galatlar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 34, 159-174.

-----, (1996), “Türkçemizdeki Galat Sözler”, **Türk Dili**, 541, 607-618.

Tuna, O. N., (1976), “Osmanlıcada Moğolca Kelimeler”, **Türkiyat Mecmuası**, XVIII / 1973-1975, 281-314.

Tuna, O. N., (1986), **Türk Dil Bilgisi (Fonetik ve Morfoloji)**, Malatya.

Yılmaz, M., (1992), **Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)**, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Zülfıkar, H., (1991), **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, Ankara: TDK Yay.

CUMHURİYET'İN İLANINDAN GÜNÜMÜZE ORTA ÖĞRETİM DİL BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

ÖZTOPRAK, Ferah Burgul*
TÜRKİYE/TURCIYA

ÖZET

İlk öğretimden yüksek öğretime kadar eğitim sürecinin her kademesinde dil bilgisi öğretiminin sorunları ve çözüm önerileri hakkında birçok bilimsel toplantı düzenlenmiş, çeşitli model önerilerinde bulunularak bu doğrultuda yeni öğretim programları düzenlenmiş olsa da, dil bilgisi öğretiminin günümüz eğitim sisteminde bile henüz çözümlenememiş bir sorun olduğu görülmektedir. Bu sorunun sebepleri ele alındığında, eleştirilen ilk konu öğretim programı olmakta ve ardından ders kitapları, öğretmen eğitiminin yetersizliği, yetersiz yöntem teknik kullanımı ve materyal eksikliği dile getirilmektedir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında değerlendirilmesi gereken ilk unsuru öğretim programlarının oluşturduğu görülmektedir.

Öğretim Programı, belli eğitim kademelerinde öğrenilmesi istenen belli bilgi kategorilerinin zaman ve süre ögeleri dikkate alınarak okul tipi amaç ve ilkeleri doğrultusunda düzenlenmesidir ve eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler programda yer aldığı sürece anlam kazanır. Programın eğitim sistemindeki vazgeçilmez öneminden hareketle çalışmanın amacı, Cumhuriyetin ilk orta öğretim programı olan 1924 öğretim programından 2005 programına kadar hazırlanan lise Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programlarında yer alan Dil Bilgisi dersini, öğretim programını oluşturan dört temel unsur olan amaç, içerik, yöntem ve değerlendirme açısından karşılaştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil Bilgisi öğretimi, dil bilgisi öğretim programları, Türk dili ve edebiyatı öğretimi.

ABSTRACT

Process of Historical Developing of Lingustic Curricula From The Foundation of Turkish Republic to 21th Century

There are held in many meeting and many researches for solving of linguistic teaching problems and suggestion for solving of problems at each part of education process from Primary Education through Higher Education and developed many

* Gazi Üniversitesi, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü., Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD, Ankara/TÜRKİYE, e-posta: fburgul@gmail.com.tr

model for curricula. However, today can be seen that linguistic have yet problems aspect for many way. Those problems are curricula, textbook and insufficient of teachers, wrong instruction method and techniques and material. In this respect, firstly it is seen that necessity of curricula assessment.

In formal education or schooling, a **curriculum** is the set of course and their content offered at an institution such as a school or university and when education systems changing is to take into consideration, it took a new meaning. In this respect of importance of curriculum, the main aim of this study to determine linguistic lesson that take place in Turkish Language and Literature according to aim, content, method and assessment.

Key Words: Linguistic teaching, linguistic curricula, Turkish language and literature teaching.

GİRİŞ

Eğitim, bireyde kendi yaşantısı yolu ile kasıtlı ve istendik davranış değişikliği meydana getirme sürecidir (Ertürk, 1997: 12). Söz konusu davranış değişikliğinin gerçekleşme amacı, zamanı, sırası ve ne şekilde gerçekleştirileceği konularında sistemli yol gösterici ise öğretim programıdır. Öğretim Programı, belli eğitim kademelerinde öğrenilmesi istenen belli bilgi kategorilerinin zaman ve süre öğeleri dikkate alınarak okul tipi amaç ve ilkeleri doğrultusunda düzenlenmesidir ve eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler programda yer aldığı sürece anlam kazanır. Bu doğrultuda, çağın gerektirdiği ihtiyaçların göz önünde bulundurularak Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar on iki Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programının uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Hazırlanan Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programları incelendiğinde, orta öğretim (lise) öğrencilerinin dil bilgisi dersi almaya başladıkları ve dil bilgisi konularının programda belirtildiği ilk programın 1949 programı olduğu saptanmıştır. Günümüzde bile dil bilgisinin bir sorun olarak görülmesi, hazırlanan Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programlarının dil bilgisi öğretiminin liselerde gelişim süreci kapsamında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Çalışma kapsamında 1924-2005 tarihleri arasında uygulamaya konulan on iki lise Türk Dili ve Edebiyatı programı incelenmiştir. Söz konusu programlardan bazılarının küçük değişikliklerle birbirinin tekrarı niteliğinde olması nedeniyle çalışma kapsamında ele alınan dil bilgisi derslerini ve derslerdeki değişim sürecini ifade eden programlar bildiri içeriğine dahil edilmiştir. Bu doğrultuda ele alınan Lise Türk Dili ve Edebiyatı ders programları; 1924, 1927, 1929, 1934, 1949, 1954, 1956, 1957, 1976, 1991, 1995, 2005 yıllarına ait öğretim programlarıdır.

1924 Müfredat Programı

Cumhuriyet'in ilanından sonra orta öğretim kurumları için hazırlanan ilk program olan 1924 programında liseler iki devreye ayrılmıştır. Lise birinci devre

günümüz ilköğretim ikinci kademesini, lise ikinci devre ise günümüz orta öğretim kademesini kapsamaktadır.

Amaçlar: Lise Müfredat Programlarının **Esbâb-ı Mucibesi** (1924) adlı kılavuz kitapta 1924 lise ikinci devre ders programı ile öğrencilerin birinci sınıfta edebî bilgileri öğrenerek diğer sınıflara hazırlanmaları, eleştiri çalışmaları yapmaları, Avrupa edebiyatına ilgi duymaları ve metin açıklama çalışmaları yapmalarının amaçlandığı ifade edilmiş ancak, amaçlar hakkında programda açık bir ifade belirtilmemiştir.

İçerik: Lise ikinci kademe ders programı incelendiğinde; Türk Lisan ve Edebiyatı dersi kapsamında tür ve şekil bilgilerini içeren temel edebî bilgilerin, Türk Edebiyatı dersi kapsamında Türk Edebiyatın başlangıcından Milli edebiyata kadar gelişimi ve önemli temsilcilerin yer aldığı görülmektedir (**Maarif Vekaleti**, 1924). 1924 programında dil bilgisi ve kompozisyon derslerinin ve bu derslerle ilgili konuların yer almadığı ancak, dil konusu kapsamında Edebiyat Tarihi dersi içerisinde Eski Türk lehçelerine ve Türklerin kullandıkları alfabelere değinildiği görülmektedir.

1924 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

a) Metin inceleme b) Bilgi verme.

Ders Saatleri: 1., 2. ve 3. sınıf: haftada 3 saat.

Eleştiriler: 1924 programının yoğunluğu nedeniyle uygulanabilirliğinin düşük olması, öğrenciye beceri kazandırmak yerine bilgi vermesi ve öğrenci seviyesinin üzerinde olması ve Cumhuriyet öncesi dönemden çok farklı olmaması ve Edebiyat tarihi ağırlıklı olması (Dursun, 2006: 2; Gürsoy, 2007: 164; Işıksalan, 2000: 17) nedenlerinden dolayı sadece üç yıl uygulamada kalmıştır.

1927 Müfredat Programı

Lise edebiyat öğretmenleri ve MEB müfettişlerinin raporları üzerine hazırlanan “Orta Mektep ve Lise Edebiyat Programlarına Zeyl” başlıklı yazıda, **1924 Müfredat Programı**’nda sadece okumaya dayalı eğitim verilmesi nedeniyle kompozisyon çalışmalarına da yer verilmesi gerektiği ifade edilerek **1927 Müfredat Programı**’nda “Okuma” dersinin yanı sıra “Tahrir (Kompozisyon)” dersine de yer verilmiştir (Yücel, 1938: 171; Karakuş, 2000: 46).

Amaç: 1927 ders programı ile kompozisyon dersi programa eklenerek edebiyat tarihi anlayışının hâkim olduğu ana dili öğretiminde ilk olarak bir değişikliğe gidilerek “Bugünün demokratik ve modern ihtiyacının son derece nazar-ı dikkate alınacağı” programa eklenir (Işıksalan, 2000: 18). Öğrencilerde yazma alışkanlığı oluşturma, okuduğu eser hakkındaki düşüncelerini, duygu, düşünce ve hayallerini rahatça sözlü ya da yazılı olarak ifade edebilme bilinci geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

1927 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

Metne dayalı inceleme, tahlil, sözlü ve yazılı ifade.

Ders Saati: 1 saat Edebiyat Tarihi, 1 saat Okuma ve 1 saat Tahrir (Kompozisyon) olarak belirlenmiştir.

Eleştiriler: 1927 programı ile kompozisyon dersi ilk defa programa alınmış olup öğrencinin okuduğu yazıyı inceleme, çözümleme ve düşüncelerini yazılı ya da sözlü olarak ifade etme becerisi kazanarak okuma ve yazma becerilerini bir arada geliştirmesini hedeflemesi açısından dil ve edebiyat öğretiminde bir aşama olarak görülmüştür. Ancak okullarda okuma ve yazma etkinliklerine yeterince yer verilmemesi ve okullarda kullanılan tek aracın sadece edebiyat tarihi kitapları olması nedeniyle program gerektiği gibi uygulanamamıştır.

1929 Müfredat Programı

1928 yılında gerçekleşen harf devriminin ardından programda Türkçe derslerine ağırlık verildiği ve Türkçe-Edebiyat programlarında ciddi değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Yeni alfabesiyle Türkçe, kendini daha iyi bildirecek bir araç kazanmıştır (Göğüş, 1971: 149). Program, ortaokul ve lisede anadili öğretimini bir bütün saymıştır ve dersin adı her düzey için Türkçe olarak değiştirilmiştir.

Amaç: Orta mektep ve lise Türkçe müfredat programının hedefi; “Millî ve medeni hayatın çeşitli yönlerine yansıyan eserlerle talebenin fikrî ve hissî alakasını temin etmek.” olarak belirlenmiştir. 1929 programı dersi bir bütün olarak kabul ederek Türkçe olarak kabul eder ve öğrencinin ulaşması gereken amaçları şu şekilde ifade eder (Yücel, 1938: 197):

a) Talebeyi, meramını ağızdan ifade etmeye alıştırmak,

b) Talebeyi, yazı ile meramını ifadeye alıştırmak,

c) Değerli kitaplarla temas ettirmek ve onları okurken düşünmeye ve okuma zevkini tatmaya alıştırmak,

d) Kültürel gaye olarak öğrenciye yeni ve daha yüksek zevk membaları vermek; meslekî gaye olarak talebenin ileride gireceği herhangi işte azami muvaffakiyet kazanmasına hizmet etmek; millî, içtimai ve ahlaki gaye olarak talebeye asil idealler, millî, vatani ve kahramanca duygular telkin etmek; onu içtimai millî hayata daha faal bir fert olmak üzere yetiştirmektir.

1929 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

a) Türkçe dersi bilgi aktarmaktan çok, öğrenciye beceri kazandırmalı, onu uygulama alanına yönlendirmelidir. Birtakım gerçekleri kuru kuruya öğretmek yerine öğrenciye idealler, tavırlar ve yeni davranış biçimleri kazandırmalıdır,

b) Türkçe dersi, uygulamada kolaylık sağlaması için dilbilgisi, kompozisyon, okuma gibi konulara ayrılmışsa da gerçekte bunlar bir bütündür. Aynı hedefe ayrı bakış açılarından varma amacını taşırlar,

c) Türkçe dersinde dilin yazılı ve sözlü yönleri bir arada, dengeli olarak yürütülmelidir,

d) Türkçe öğretmeni, öğrencisinden nasıl ki düzgün ve güzel bir anlatım bekliyorsa, bu özeni öteki derslerin öğretmenleri de göstermelidir.

Ders İçeriği: Lise müfredat programında yer almayan dil bilgisi dersi orta okul birinci ve ikinci sınıflarda ikişer saat yapılacaktır. Bu programa göre Türkçe dersi; Tahrir, Kıraat, Gramer, Edebî Tetkikler ve Edebiyat Tarihi şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle beraber Divan Edebiyatı konuları azaltılmış, Batı edebiyatının seçkin eserlerine ve yazarlarına yer verilmeye başlanmıştır (**Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı, 1929**).

Ders Saatleri

Lise 1. Sınıf: 2 saat edebî kıraat, 1 saat tahrir.

Lise 2. sınıf: 1 saat edebî kıraat, 1 saat tahrir, 1 saat Türk Edebiyatı Tarihi.

Lise 3. sınıf: 1 saat edebî kıraat, 1 saat tahrir, 1 saat Türk Edebiyatı Tarihi,/
Edebiyat Şubesi: 2 saat Edebî Tetkik.

Eleştiriler: **1929 Müfredat Programı**, daha önce uygulamaya konulmuş olan programlardan ilk defa ilke ve esasların açıklanması, amaçların belirlenmesi bakımından farklılık gösteren bir yapıya sahiptir. Bu programda düşünme alışkanlığının kazandırılması, konuşma ve yazma yeteneklerinin geliştirilmesi ile Türkçenin öğretimi için yapılacak çalışmalar hakkında birtakım bilgiler verilmiştir. Programda, metot ve ilkeler ayrı ayrı gösterilmiş, amaçlar belirtilmiştir.

1929 programının uygulanışını gözden geçirmek ve edebiyat öğretiminde yöntem birliğini sağlamak üzere 1931 yılında Edebiyat Muallimleri kongresi yapılmıştır. 1932 yılında toplanan Birinci Dil Kurultayı sonunda Türkçenin kendi özelliklerini, zenginliklerini araştırıp ortaya çıkarmak, kendi kök ve ekleriyle geliştirip çağdaş uygarlık kavramlarını anlatabilecek bir dil durumuna getirmek, yabancı kural ve kelimelerden arıtmak ulusal bir ülkü olarak belirlenmiş ve bu ülkü okullardaki öğretimde daha çok Türkçeleşmek, ana diline saygı göstermek ve Türkçe öğretimini daha ciddi tutmak yönlerinden etkisini göstermiştir. (Göğüş, 1971: 149). Dil Encümeni kurulmuş, ve okullarda okutulan dersler için Türkçe terimler yapılmaya başlanmıştır.

1934, 1937, 1940 ve 1942 Müfredat Programları

Bu programda dil ve edebiyat öğretimine yönelik önemli bir değişiklik yapılmamış olduğu ve 1929 programında Türkçe olarak değiştirilen lise ikinci devre dersinin adının tekrar edebiyat olduğu görülmektedir.

1935 yılında bütün derslerin öğretmenleri için kılavuzlar hazırlanmıştır. Edebiyat program kılavuzunda, dönemin lise programında bulunan Edebiyat ve Edebiyat Tarihi kitaplarının öğrenci seviyesine göre kullanımı, öğrencilerin sorumlu oldukları yazar ve eserler hakkında bilgiler verilmiş; Türk kültür tarihini anlatacak ve Garp kültür tarihini tanıtacak bir Edebiyat Tarihi kitabı hazırlanması gerektiğini belirtmiştir (**Lise Edebiyat Programı Kılavuzu**, 1935: 4). 1936 yılında Atatürk, iyice incelenip kuralları saptanincaya ve Türkçenin kurallarının sistemli bir şekilde verildiği dil bilgisi kitapları hazırlanincaya kadar okullarda dil bilgisi öğretimini kaldırmıştır (Göğüş, 1978: 49).

1937 yılında hazırlanan lise programında edebiyat dersinin içerik ve haftalık ders saati açısından bir değişiklik yapılmamıştır. Bu programın hazırlanmasına sebep olan hükümet programına göre ders ödevleri ile ilgili bazı açıklamalar yapılmış ve orta öğretim kurumlarına büyük önem verileceği, Türk dilinin kültürel ve sanatsal boyutlarıyla ele alınacağı vurgulanmıştır (İşıksalan, 2000: 24; Kantemir, 1976: 17).

1939 yılında ortaokul ve lise yönetmeliklerine, sınıf geçmede Türkçe ve Edebiyatın iki ders değerinde sayılması için maddeler konularak eğitim sisteminde ana diline verilen önemin arttığı dikkat çekmektedir (Göğüş, 1971: 150). Anadili sınavlarının, öğrencinin becerilerini kapsamlı biçimde ölçüp değerlendirmeye elverişli yollar izlenerek yapılması ilkesi benimsenmiştir. (Oğuzkan, 1991: 35)

1940 yılında dil bilgisi konusunda çalışmalar artmış ve MEB tarafından Tahsin Banguoğlu'na **Ana Hatlarıyla Türk Grameri** isimli bir dilbilgisi kitabı yazdırılmıştır. Bir anket niteliğinde olan bu kitabın dönemin dilcilerine ve Türkçe-Edebiyat öğretmenlerine gönderilerek hem öğretilmesi, hem de incelenerek eksik ve yanlışlarının bildirilmesi istenmiştir (Göğüş, 1971: 151). 1941 yılında toplanan Gramer Kongresi'nde uygulama ve inceleme sonuçlarının değerlendirilmesinin ardından 1942 yılında ortaokul 1. Sınıflar için Necmettin Halil Onan'a bir kitap yazdırılmıştır (Göğüş, 1971: 151). Böylelikle 1936 yılında ders programlarından kaldırılan dil bilgisi dersi, ortaokul programlarına yeniden girmiştir. Dil bilgisi öğretiminde bu kitabın yöntemlerinin ve terimlerinin esas alınması kararlaştırılmıştır. Liselerde ise ancak 1949 yılında dilbilgisi dersinin okutulmasına başlanabilmektedir.

1942 yılında, yalnız lise üçüncü sınıfların programında bir değişiklik yapılmış ve "Klâsik Şube, Lise: 3 Edebiyat Programı" adıyla yeni bir müfredat programı hazırlanarak ders saatlerinin tanzimi, edebiyat tarihi, tahrir, edebî kıraat ve metin tetkiki konularında açıklamalar yapılmıştır.

1943 yılında toplanan İkinci Maarif Şûrası'nda Türkçe öğretimi konu almıştır. Türkçe öğretiminde okuma, yazma yöntemlerinin belirlenmesini, diksiyon, deklâstasyon yöntemi ile bir antolojinin hazırlanmasını, okullarda öğrencilere örnek şive ve telaffuz öğretimi vermek amacıyla özel gramafon plakları

yapılmasını kararlaştırır. Her öğretim kademesinde okutulan kitaplarda imlâ birliğine varılması kararı alınmıştır (Işıksalan, 2000: 24).

1949 Müfredat Programı

Dördüncü Milli Eğitim Şûrası kararıyla liseler dört yıla çıkarılmış ve bu doğrultuda hazırlanan ve 1952 yılında uygulamaya konulan 1949 Müfredat Programı'nda dersin adı "Edebiyat" yerine "Türk Dili ve Edebiyatı" olarak değiştirilmiştir (Göğüş, 1978: 50). İlk defa birinci ve ikinci sınıflar için haftada bir saat "Dil Bilgisi" dersi konulmuştur. Programda, "Okuma ve Edebiyat", "Dil Bilgisi" ve "Kompozisyon" gibi disiplinler açık şekilde ele alınmıştır.

Amaç: 1949 programı ile Türk Dili ve Edebiyatı dersi genel amaçlarına yer verilmemiş, ancak okuma, kompozisyon ve dil bilgisi derslerinin özel amaçlarına yer verilmiştir. Programa göre liselerde dil bilgisi dersinin amacı şu şekilde ifade edilmektedir:

"Liselerde dil bilgisi öğretiminin hedefi, öğrencide okuduğunu iyi anlayacak ve düşünüp duyduğunu doğru ifade edecek sağlam bir dil mantığının teşekkül etmesidir." (Teb.Der. 26.IX.1949. Sayı: 557)

Ders Saatleri: 1. sınıf: 2 saat Okuma ve Edebiyat, 1 saat Dil Bilgisi, 2 saat Kompozisyon.

2. sınıf: 2 saat Okuma ve Edebiyat, 1 saat Dil Bilgisi, 1 saat Kompozisyon.

3. sınıf: 2 saat Okuma ve Edebiyat, 2 saat Kompozisyon.

4. sınıf: 2 saat Okuma ve Edebiyat /(Edebiyat şubesi için ayrıca) 2 saat Kompozisyon, 2 saat Garp Edebiyatı

1949 Müfredat Programında Dil Bilgisi Ders İçeriği

1. Sınıf: I. Dil ve Yazı. Dillerin meydana gelişi: (işaretler, seslenmeler, kelime ve cümlelerin meydana gelişi, dilin doğması.), Yazı. Konuşmanın tespiti, lüzumu. Seslerin şekillerle (harflerle) ifadesi. Bu güne kadar kullandığımız yazılar hakkında toplu bilgiler. Yeni yazımızın dilimizi ifade bakımından değeri.**II. Ses Bilgisi:**Ses. Ses organı. Dilimizin sesleri: vokaller, konsonantlar, hece, hece çeşitleri, kelime. Hece kuruluşunda vokallerin önemi. Kalın ve ince vokaller. Dilimizde büyük sesli uyumu. Geniş dar, düz yuvarlak vokaller. Küçük ses uyumu. Konsonantlar ve çeşitleri. Kelimelerde konsonant değişiklikleri ve sebepleri. **1.** Dilin lehçeleri, ağızlar. Bilim ve sanat eserlerinde dil ve ağız birliği **2.** Vurgu. Vurgunun dilin söylenişindeki önemi. Vurgu değişimlerinin manaya tesiri. **3.** Ulama **4.** Cümlelerin söylenişindeki ton değişikliklerinin mana ile ilgisi. **III. Kelime Çeşitleri:** İsim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, fiil ve ünlem. Bu kelimelerin vazife yönünden cinsleri ve cümle kuruluşundaki vazifeleri, bu vazifelere göre şekillenmeleri. **IV. Noktalama İşaretlerinin Kullanılışı**

2. Sınıf: Türkçemizin yapısı ve dünya dil grupları arasındaki yeri.2.Türk lehçeleri, Türkçemizin zenginliği. Türeme ve bileşme, Kelime kökleri, ekler, İsim ve sıfat türeten ekler, bu eklerle türemiş isimler ve sıfatlar, Fiilimsiler, isim-fiiller, sıfat fiiller, bağ fiiller, Fiil türeten ekler ve bu eklerle yapılmış fiiller, Fiilin çatısı, Zarfların, edatların ve bağların cümle içindeki yerleri ve vazifeleri, Cümlenin kuruluşu, cümlenin esas ve yardımcı ögeleri, isim cümlesi, fiil cümlesi, Cümle çeşitleri. Basit cümle, bileşik cümle ve cümlecikler. Bileşik cümlede temel cümlecik ve yan cümlecikler. Yan cümleciklerin vazifeleri. Sıralı cümleler. (Teb. Der. 24.03.1952, sayı:682)

1949 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

- a) Öğretimde cümleyi esas alma, kelimelere ait bilgi verirken cümleden hareket etme,
- b) Noktalama işaretlerinin kullanılışı hakkında bilgileri yeri geldikçe tekrarlama,
- c) Söyleniş farkları üzerine dikkati çekme, şive birliği noktasında, bütün sınıflardaki öğrenim boyunca, ısrar etme,

Eleştiriler: Program, dil bilgisi ile ilgili açıklamalara yer verilerek, içeriğin açık ve anlaşılır bir şekilde dile getirilmesi ile öğrencilere neyin öğretilmesi gerektiği hakkındaki soru işaretleri ortadan kalkarak 1956 programının oluşumuna yol gösterici olmuştur.

1954 Müfredat Programı

1949 müfredat programı ile dört yıla çıkarılan lise ve dengi okullardan bazıları, yeni programla tekrar üç yıla döndürülmüş, diğerleri dört yıllık eğitimlerini sürdürmüştür.

1954 programı ile dil bilgisi dersi programdan kaldırılmıştır. Edebiyat dersi okuma ve kompozisyon olarak iki ders adı altında ele alınmaya başlamış ve dil incelemelerine bu dersler içerisinde zaman ayrılması düşünülmüştür. Programda dil bilgisi hakkında bilgi verilmekte ancak dil bilgisi kapsamında öğrencilere öğretilmesi gereken konular belirtilmemektedir.

Amaç: Dil bilgisi dersinin amacı olarak 1949 programında ifade edilen amaç tekrar edilmiştir.

1954 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

- a) Dil incelemelerini, okuma ve kompozisyon saatleri içinde ve onları tamamlayan manalı derinleşmeler tarzında ele almak,
- b) Dilin kendine mahsus kuralları bulunan bir sistem olduğunu, istisnaların bile bir sebebe bağlı olduğunun örneklerle açıklamak,

- c) Dil çalışmalarını öğrencilerin ihtiyaçlarına göre ayarlamak,
- d) İncelemelere cümleden başlamak, kelime grubu ve kelimelere derece derece geçmek,
- e) İşlenen konulara öğrencilerin örneklerle katılmalarını sağlamak,
- f) İşlenen konuları sürekli araştırma ve hatırlatmalarla desteklemek,
- g) İncelemelerde telaffuz, imla ve noktalamaya dikkat etmek,
- h) Dil çalışmalarını, konuların bütünlüğünü korumak şartıyla yıldan yıla derinleştirmek,
- ı) Tasviri konuların tartışma ve konferans konusu şeklinde ele almak,
- i) Her öğrencide sistemli ve alıştırmalı bir dilbilgisi kitabının bulundurulması.

Ders Saatleri: 1. sınıf: 3 saat Okuma, 2 saat Kompozisyon.

2. sınıf: 3 saat Okuma ve Edebiyat, 1 saat Kompozisyon.

3. sınıf: (Ed.) 5 saat Okuma, 1 saat Kompozisyon;

(Fen): 2 saat Okuma, 1 saat Kompozisyon.

1957 Müfredat Programı

Uygulanan 1956 programı, liselerde fen ve edebiyat kollarının ikinci sınıftan itibaren ayrılması kararı ile 1957 yılında yeniden düzenlenmiş ve 1957 programı 33 yıl yürürlükte kalmıştır. Uygulamaya konulan yeni müfredat programı hakkındaki açıklamada derslerin “*Okuma ve Kompozisyon*” bölümlerine ayrıldığı ve dil bilgisinin bu derslerle kaynaştırılarak metinler incelenirken uygulamalı olarak verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu program, edebiyat ve kompozisyon derslerinin öğretimi konusunda öğretmene yönlendirici açıklamalar yapan bir kılavuz niteliği taşımaktadır (Işıksalan, 2000: 29).

Amaç: Edebiyat öğretimini okuma ve kompozisyon dersleri üzerine kurmuş olan 1957 programında Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminin amaçlarına ayrıntılı olarak yer verilmemiş ancak programın pratik amaçları şu şekilde ifade edilmiştir (**Teb.Der.** 07.10.1957, Sayı: 976):

1. Öğrencilerin dinlediklerini, okuduklarını incelikleriyle ve derinlikleriyle kavrama,
2. Bildiklerini, gördüklerini, duyup düşündüklerini doğru ve maksada uygun olarak sözle ve yazı ile anlatma kabiliyetini geliştirmektir.

Dil bilgisi dersinin amacı ise şu şekilde ifade edilmektedir:

“Dil bilgisi ...anlamın iyi kavranmasını, dolayısıyla öğrencinin kendi düşüncelerini, duygularını ve isteklerini doğru anlatma bilincine varmasını amaçlayan bir çalışma olarak anlaşılmalıdır.” (Göğüş, 1978: 340).

1957 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

- a) Dil çalışmalarında, ihtiyaçların belirlenmesi için seviye tespitinin yapılması,
- b) İncelemelerin cümle-kelime grubu-kelime düzenine uygun olarak yapılması,
- c) Dil kurallarıyla ilgili olarak öğrencilerin örnekler vermesi,
- d) Konuların metinler üzerinde gözlem ve karşılaştırmalar yoluyla işlenmesi,
- e) Dil kurallarının öğrenilmesine yardımcı olabilecek bazı cümle ve mısraların ezberlenmesi,
- f) İncelemelerde konuları ve cümleleri doğru ifade etmeye, imla ve noktalamaya dikkat etme,
- g) Gerekli durumlarda bazı dil kurallarının hatırlatılması ve bir dilbilgisi kitabına başvurma.

Ders İçeriği

I. Sınıf: 1.a) Dil, dillerin doğuşu; b) Konuşma ve yazı, **2.a)** Ses, ses yolu; b) Dilimizin sesleri, hece, kelime; c) Dilimizde sesli uyumu, sessiz benzeşmesi., **3.** Vurgu, ulama, ton (okumada, sözlü kompozisyonda), **4.** Kökler ve ekler (metin incelemelerinde), basit ve birleşik kelimeler (metin incelemelerinde, yazılı kompozisyonda), **5.** Kelime çeşitleri ve bunların yerini tutan gruplar (cümledeki görevlerine göre. Okumada ve kompozisyonda) **6.** Kelimelerin söylenişi (okumada, sözlü kompozisyonda) **7.** Cümleler, (bütün çalışmalarda) **8.** İmlâ (okumada, yazılı kompozisyonda) **9.** Noktalama (okumada, yazılı kompozisyonda).

II. Sınıf: 1. Dilimizin dünya dil grupları arasındaki yeri. **2.** Türk lehçeleri (okumada örnekleriyle), ağızlar (okumada ve sözlü kompozisyonda) **3.** Türklerin kullandıkları alfabeler **4.** Dilimizde en çok kullanılmış yabancı dil kuralları (metin incelemelerinde). **5.** Türkçede kelime türetme yolları (metin incelemelerinde, ve sırası geldikçe diğer çalışmalarda) **6.** Kelime çeşitleri ve bunların yerini tutan gruplar (cümledeki görevlerine göre. Okumada, sözlü kompozisyonda). **7.** Kelimelerin söylenişi (Okumada, sözlü kompozisyonda) **8.** Cümleler (çeşitli cümlelerin söylenişinde ve öğelerindeki değişikliklerden doğan mana farkları. Metin incelemelerinde, kompozisyonda) **9.** İmlâ (Okumada, yazılı kompozisyonda) **10.** Noktalama (Okumada, yazılı kompozisyonda).

III. Sınıf: 1. Türk dili tarihi **2.** Dilimizde en çok kullanılmış yabancı dil kuralları (metin incelemelerinde) **3.** Türkçede kelime türetme yolları (metin incelemelerinde, sırası geldikçe diğer çalışmalarda) **4.** Kelimelerin söylenişi (Okumada, sözlü kompozisyonda) **5.** Kelimelerin mana değişiklikleri (Metin incelemelerinde.) **6.** Dilimizde kelime gruplarının türlü devirlerdeki şekilleri arasındaki farklar (metin incelemelerinde) **7.** Cümleler (edebiyatımızın türlü devirlerindeki nesir cümlelerinin farkları. Metin incelemelerinde)

Ders Saatleri: 1. sınıf: 3 saat Okuma, 2 saat Kompozisyon.

2. sınıf: Edebiyat kolu: 4 saat Okuma, 1 saat Kompozisyon;

Fen kolu: 3 saat Okuma, 1 saat Kompozisyon.

3. sınıf: Edebiyat kolu: 5 saat Okuma, 1 saat Kompozisyon;

Fen kolu: 2 saat Okuma, 1 saat Kompozisyon.

Eleştiriler: Programda dil bilgisi dersinin okuma ve kompozisyon dersleri ile kaynaştırılması, anlama ve anlatımın birbirini tamamlayan etkinlikler olarak kabul edilmesi açısından pratikte faydalı görünse de uygulamada dil bilgisi konularının ihmal edilmesine neden olmuştur. Dil bilgisi dersinin okullarda ihmal edilmesi, ÖSS ve ÖYS sınavlarında sorulan dil bilgisi sorularından sorumlu olan öğrencilerin özel ders ve dershanelere yönelmelerine sebep olmuştur.

Programda dil bilgisi başlığı altında bulunan: “Okuma parçalarında bir dil meselesini aydınlatabilecek tipik cümlelere sık sık rastladığımız gibi, öğrenci yazılarında ve konuşmalarında, bir yanlış düzeltmenin, bir kuralı benimsetmenin türlü fırsatlarını elde ederiz. Şu hâlde dil incelemelerine ayırabileceğimiz en elverişli zaman, okuma ve kompozisyon saatleri içerisinde (aşağı yukarı derslerin dörtte biri) olacaktır. Fakat bu incelemeler dersin akışını durduracak çıkışlar tarzında değil, onu tamamlayan manalı derinleşmeler tarzında olmalıdır.” (**Teb. Der.** 07.10.1957, Sayı: 976) açıklaması dil bilgisi dersinin belli bir sistematik dâhilinde yapılmasını engeller niteliktedir. Programda dil bilgisi konularının yanı sıra bu konuların hangi dersler sırasında uygulanması gerektiğine dair açıklama yapılması, öğretmene yol gösterir niteliktedir. Programda yer alan amaçların ve kullanılan yöntemlerin hangi yaş grubunda, hangi sosyo-psikolojik duruma hitap edeceği ya da seviyeye uygun ifadesiyle ne anlatılmak istendiğine yer verilmemiştir (Duman, 1992: 247).

1976 Müfredat Programı

Bu program, içerdiği ayrıntılı amaçlar, açıklamalar ve metotlarla beraber “millî kimlik” kazandırmak amacını ön plânda tutması özellikleriyle diğer programlardan farklı nitelik taşımaktadır. 1976 programının genel açıklamaların 1. maddesinde verilen “Türk Dili ve Kompozisyon ile Türk Edebiyatı dersleri arasında münasebet bulunmakla beraber, amaçları, konuları ve öğretim şekilleri farklı olduğu için, her biri kendi maksadına uygun olarak okutulmalı, imtihanlarda da ayrı notla değerlendirilmelidir.” (**Teb. Der.** 04.10.1976, Sayı 1901) açıklaması derslerin ayrı disiplinler olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Amaç: 1976 Müfredat Programı’nda amaçlar o zamana kadar düzenlenen programlardan daha belirgin, daha kapsamlı ve düzenlidir. Programda önce genel amaçlar verilmiş, daha sonra Türk Edebiyatı, Türk Dili ve Türkçe Kompozisyon

dersleri farklı disiplinler olarak ele alınarak ayrı ayrı amaçlarına yer verilmiş ve açıklamalarda bulunulmuştur.

Türk Dili Dersi Hakkında Genel Açıklamalar

“Türk Dili dersinin gayesi, Türk çocuklarına Türkçenin dünya dilleri içindeki yerini, tarihî gelişmesini, yeryüzündeki dağılımını, yapısını, bugün konuşulan ve yazılan Türkiye Türkçesi’nin esaslarını, kelime seçerken ve cümle kurarken uyulması gereken kaideleri öğretmektir.

Liselerde dilin ayrı bir ders olarak okutulması, Türk çocuklarının dikkatini kültür bakımından çok önemli olan bu disipline çekecek ve onlarda bir dil şuuru meydana getirecektir. Millî birliğin temeli olarak da, dilin liselerde ayrı olarak okutulmasında fayda vardır. Ortak bir konuşma ve yazma terbiyesi vermek de dil derslerinin hedefleri arasına girer.” (**Teb. Der.** 04.10.1976, Sayı: 1901)

Türk Dili Dersinin Amaçları

1. Türk dilini, psikoloji, sosyoloji gibi kendi kanunları içinde müstakil bir ilim dalı olarak incelemek suretiyle, öğrencilerin:

a. İnsanlar arasında duygu, düşünce, fikir ve bilgi alışverişinin temel vasıtası olan dilin bütün imkânlarından kolayca faydalanmalarını,

b. Fikrî bakımdan gelişmelerini,

c. Türk dili ve başlıca meseleleri hakkında objektif düşüncelerini sağlamak;

2. Yazı dilini, standart Türkçeyi, kaideleriyle ve edebî metinlere dayalı olarak öğretmek suretiyle, öğrencilerin:

a. Kelime hazinesini zenginleştirmelerini,

b. Edebî metinlerden seçilecek cümlelerin tahlili ile, Türk dilini tabiiliği ve zengin ifade imkânları içinde ele alabilmelerini,

c. Binlerce yıllık kültür eserlerimize alâka duymalarını,

d. Millî birliğin temel unsurlarından biri olan dil birliğini benimsemelerini temin etmek.

3. Türkçenin, asırlarca, her türlü yabancı tesirlere rağmen, varlığını korumuş olmasındaki kudretini, akıcılığını ve güzelliğini göstermek suretiyle, öğrencilere:

a. Türkçeyi sevdirmek,

b. Kuvvetini ve canlılığını dil şuurundan alan bir millî şuur kazandırmak.

4. Türk dilini, millî kültürün taşıyıcı unsuru olarak ele almak suretiyle, öğrencilerin Türk aydınları olarak yetişmelerine imkân ve zemin hazırlamaktır (**Teb. Der.** 04.10.1976, Sayı: 1901).

Ders İçeriği: Dil bilgisi dersi bu programla Türk Dil Bilgisi adı altında müstakil bir ders olarak işlenmeye başlanmıştır.

I. Sınıf

1.Giriş: Dil nedir, Dilin tarifi, Dilin mahiyeti, Konuşma dili - Yazı dili, Türk yazı dilinin gelişmesi, Eski Türkçe, Orta Türkçe-Kuzey Doğu Türkçesi, Doğu Türkçesi, Kuzey Türkçesi, Batı Türkçesi - Eski Anadolu Türkçesi - Osmanlıca - Türkiye Türkçesi, Azerî Türkçesi - Osmanlı Türkçesi.

2.Türk Dil Bilgisi: Dil bilgisinin bölümleri, Ses bilgisi, Cümle nedir, kelime nedir, hece nedir, sesin cümle ve kelime ile münasebeti, Ses nedir, Seslerin çıkarılması - ses cihazı, Seslerin teşekkülü, Sedalı sesler, sedasız sesler, Vokaller, konsonantlar, Türkçedeki sesler - Harf ve ses, Türkçedeki seslerin sınıflandırılması, Seslerin birleşmeleri, Ses hadiseleri, Türkçenin başlıca ses hususiyetleri - Bütün ses hususiyetleri, bütün uyumlar, Türkçedeki başlıca ses değişiklikleri, İstanbul Türkçesinin ses hususiyetleri, Türkçe kelimelerde vurgu.

3. Türk Yazı Dilleri: Eski Türkçe'nin ses hususiyetleri, Orta Türkçe'nin ses hususiyetleri, Doğu Türkçesinin ses hususiyetleri, Eski Anadolu Türkçesi'nin ses hususiyetleri, Azerî Türkçesi'nin ses hususiyetleri.

4. Türkçeye Giren Yabancı Unsurlar: Türkçenin diğer dillerle münasebeti, Türkçeleştirme, Türkçeye giren yabancı kelimelerdeki ses değişiklikleri, Türkçeye giren yabancı terkipler ve kaideler.

II. Sınıf

1. Türk Dil Bilgisi: Kelime bilgisi, Dil nedir, Dilin muhtevası nedir, Cümle nedir, Cümle ve kelime münasebeti, Kelime nedir, Kelimenin tarifi, Kelimenin mahiyeti, Yapı bakımından kelimeler, Ses yapısı bakımından kelimeler - heceler, Şekil yapısı bakımından kelimeler - kökler ve ekler, İsim kökleri, fiil kökleri, Yapım ekleri, çekim ekleri, İsimden isim yapma ekeri, İsimden fiil yapma ekleri, Fiilden isim yapma ekleri, Fiilden fiil yapma ekleri, Mana ve vazife bakımından kelimeler; İsimler - fiiller - edatlar, isimler ve isim çekimi, Sıfatlar ve çeşitleri, Zarflar ve çeşitleri, Zamirler ve çeşitleri - zamir çekimi, Fiiller - geçişli, geçişsiz fiiller, Fiil çekimi - çekim ekleri, Basit çekim, İsim fiili, Birleşik çekim, Katmerli birleşik çekim, Edatlar ve çeşitleri, Kelime ve kavram, Kelimenin tek ve çok manaları, Hakikî mana-mecazî mana, Eş şekilli kelimeler, Eş manalı, zıt manalı kelimeler, Mana kayması-argo, 1.35. Türkçe kelimelerdeki başlıca mana değişiklikleri.

2. Türk Yazı Dilleri: Eski Türkçe'nin şekil hususiyetleri, Orta Türkçe'nin şekil hususiyetleri, Doğu Türkçesinin şekil hususiyetleri, Kuzey Türkçesi'nin şekil hususiyetleri, Eski Anadolu Türkçesi'nin şekil hususiyetleri, Azerî Türkçesinin şekil hususiyetleri, Türkçeye Giren Yabancı Unsurlar, Türkçeye

giren Arapça unsurlar, Türkçeye giren Farsça unsurlar, Türkçeye diğer dillerden ve batıdan giren unsurlar.

III. Sınıf

1. Türk Dil Bilgisi: Kelime grupları, Tekrarlar, Bağlama gurubu, Sıfat tamlaması, İyelik grubu ve isim tamlaması, Aitlik grubu, Birleşik isim, Ünlem grubu, Sayı grubu, Edat grubu, İsnat grubu, Genitif, datif, lokatif, ablatif ve akuzatif gruplar, Fiil grubu, Partisip grubu, Gerundium grubu, Kısaltma grubu, Cümlelerin tarifi ve mahiyeti, Cümle unsurları, Fiil, fail, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı, Cümle dışı unsurlar, Cümle çeşitleri, İsim cümlesi, Fiil cümlesi, Mana ve kullanımına göre cümle tipleri, Birleşik cümleler, Şartlı birleşik cümle, ki'li birleşik cümle, İç içe birleşik cümle, Cümle unsurlarının vurgusu ve cümlede vurgu.

2. Türk Dili Kültürü: Dil ve kültür, Dilin mahiyeti ve doğuşu, Yer yüzündeki diller, Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri, Yazı dili-konuşma dili, Türk yazı dilinin gelişmesi, Türklerin kullandığı yazılar, Türk dili tarihi-Türkçenin zirveleri, Türkçenin yayılımı, Türk şivelerinin tasnifi, Türkçenin dünyadaki yeri ve Türk dili araştırmalar

1976 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

a) Türkçenin, asırların içinden süzülüp gelen fonetiği ve musikisiyle, geniş mana dünyasıyla öğretilmesi,

b) Türkçenin gramerinin ezber şeklinde değil, Türk düşünce sisteminin ana yapısına uygun olarak işlenmesi,

c) Türk Dili derslerinde dil bilgisinin metinlerle desteklenmesi, dil dersinin tatbikatının edebî metinler üzerinde yapılması,

d) Öğretimde somuttan soyuta, öğrenmeden düşünceye ve terkibe gidişin esas alınması; basitten zora ve uygulamadan kurala doğru giden bir metodun takip edilmesi,

e) Dil Bilgisi derslerinde gramer üniteleri ve sesten cümleye kadar dil birliklerinin hep tarif-mahiyet-şekil-fonksiyon şeması içinde işlenmesi,

f) Dil birliklerinin tespitinde, adlandırılmasında, tasnifinde daima şeklin ana ölçü olarak kabul edilmesi,

g) Türk Dili derslerinde öğretmen bakımından canlı ve aktif bir öğretim metodunun takip edilmesi,

h) Hazır ders yerine sınıfta incelemeye dayanan bir sistemin benimsenmesi,

ı) Türk Dili derslerinde sık sık kompozisyon yazdırılması, öğretmen tarafından hataların tespit edilerek üzerinde durulması,

i) Çocukların Türkçelerinin, yalnız Türk Dili derslerinde değil, bütün diğer derslerde de öğretmenler tarafından kontrol altında tutulması,

j) Liselerde Türk Dili derslerinin, dil bilgisinden kültür dersi olma istikametine yöneltilmesi,

k) Dil Bilgisi dersi müfredatının üç bölüme ayrılması, her bölümde ayrı unsurların ele alınması,

l) Liselerde metinlerin asıl şekillerinin, dil hususiyetleri ile beraber verilmesi,

m) Metinlerde geçen yabancı dillerden Türkçeye girmiş kelimelerden de bahsedilmesi,

n) Dil bilgisinin, ders içinde tasvirî bir şekilde değil, tarihî ve mukayeseli bir şekilde yer alması (Teb. Der.04.10.1976, Sayı 1901).

Ders Saatleri

1. sınıf: 3 saat Edebiyat, 1 saat Türk Dili, 1 saat Türkçe Kompozisyon

2. sınıf: Edebiyat kolu: 3 saat Edebiyat, 1 saat Türk Dili, 1 saat Kompozisyon;

Fen kolu: 2 saat Edebiyat, 1 saat Türk Dili, 1 saat Türkçe Kompozisyon

3. sınıf: Edebiyat kolu: 4 saat Edebiyat, 1 saat Türk Dili, 1 saat Kompozisyon;

Fen kolu: 2 saat Edebiyat, 1 saat Türk Dili, 1 saat Kompozisyon.

Eleştiri: Göğüş'e göre bu program görevsellik gözetilmemiş, dil bilgisi konularını düzey üstü bir ölçü ile yığmıştır (1978: 341). Bu programın uygulanmasındaki zorluk, program içeriğinin bireyin gerçek yaşamındaki ilgi, ihtiyaç ve beklentilerine göre değil de programın, üniversitedeki disiplin anlayışına göre hazırlanmasıyla ilgilidir (Işıksalan, 2000). Programda konuların işlenişinde gözlem ve görevsellikten değil, yanlış ve eski bir yöntem olan tanımdan başlanması tavsiye edilmiştir ve sınıflara göre verilen dil bilgisi konuları kuramsal olup öğrencilere, doğru anlamak ve konuşup yazmak alışkanlığı kazandıracak bir nitelik taşımamaktadır (Göğüş, 1978: 53). 1976 programının kapsamının oldukça geniş tutulması, öğrencileri çağın gerektirdiği bilgi, beceri ve davranışlarla donatarak onu gerçek yaşama hazırlayan içerik yerine geleneksel bilgi kategorilerinin tarihsel dönem kesitleriyle sunulması, edebiyat eğitiminin amacına ulaşmasını zorlaştırarak eleştirilmesine neden olmuştur ve bu program ancak bir yıl uygulanmıştır.

1991-1992 Müfredat Programı

Orta öğretim kurumlarında 1991-1992 yılından itibaren ders geçme ve kredi sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Kredi sistemine göre Türk Dili ve Edebiyatı dersi ortak genel kültür dersi olarak kabul edilmiştir. Edebiyat dersi, "*Türk Edebiyatı*", "*Dil Bilgisi*" ve "*Kompozisyon*" olmak üzere üç ayrı disiplin olarak

kabul edilmiş ve programları da ayrı ayrı hazırlanmış ancak 1992-1993 öğretim yılında uygulamaya konulan programla tekrar birleştirilmiştir.

Amaç: 1991 programı, genel amaçlar bakımından 1976 programına benzemektedir. Ancak Edebiyat, Dil Bilgisi ve Kompozisyon derslerine ait özel amaçlara yer verilmemesi programın bir eksikliği olarak değerlendirilmektedir.

Edebiyat, Türk Dili (Dil Bilgisi), Kompozisyon öğretim ve eğitiminin temel amacı; “Anayasamız ve Millî Eğitim Temel Kanunundaki hükümler doğrultusunda, millî ve manevî değerlerine sahip, hoşgörülü, yurt ve dünya meseleleri karşısında düşünce üretebilen, eleştiri yapabilen vatandaşlar yetiştirmektir (**Teb. Der.**, 09.11.1992: s. 814).”

Bu değer ve davranışları kazandırabilmek için orta öğretimde öğrencilere verilecek Türk Dili ve Edebiyatı dersinin genel amaçları içinde Dil Bilgisi dersinin amaçlarını kapsayan maddeler şu şekilde gösterilebilir:

1. Millî birlik ve bütünlüğün vazgeçilmez temel unsurlarının başında gelen Türk dilini, özelliklerini bozmadan ve aşırılığa kaçmadan, edebiyatımızın seçkin eserlerini okutarak öğretmek;

2. Dilin millet hayatındaki yerini iyice belirterek, köklü kurallar kazanmış bir dilin eğitim ve öğretimdeki yerini kavratmak;

3. Öğrencilere dinlediklerini, okuduklarını, incelik ve derinlikleriyle kavratmak; onların duyduklarını, gördüklerini, düşündüklerini ve anladıklarını, söz veya yazı ile plânlı, etkili, akıcı ve anlaşılır bir şekilde ifade etmek kabiliyetlerini geliştirmek;

4. Türk dilinin kurallı, zengin, üretken ve tarihî geçmişinde çeşitli şekil ve türlerde üstün seviyeli eserler veren köklü bir dil ailesinden geldiği şuurunu yerleştirmek; bugün de Türk dili ile dünya çapında eserler verilmekte olduğunu göstermek;

5. Yazarken ve konuşurken Türkçenin imlâsına, telâffuzuna ve estetik inceliklerine özen gösterilmesinin gereği benimsetilerek bunların yaygınlaştırılmasını sağlamak;

6. Sınıf ve yaş seviyelerine göre dinleme, okuma ve yazma faaliyetleri arasında Türk dilinin bütün özelliklerini öğrenme, kullanma ve bu yolla bilgi edinme, kavrama, analiz ve sentez yapabilme alışkanlığı kazandırmak (**Teb. Der.**, 09.11.1992; s. 814).

Ders İçeriği: 1991 Kredili sisteme geçiş ile yeniden düzenlenen programla dört dönemlik uygulamaya geçilerek dil bilgisi konuları Türk dili dersi kapsamında sunulmuştur.

TÜRK DİLİ 1

I. Bölüm

Çeşitli Yönleriyle Dil, Dil nedir?, Dilin önemi ve özellikleri, Dilin millet hayatındaki yeri ve önemi, Dil kültür münasebeti, Dil bilgisinin bölümleri.

II. Bölüm

Türkiye Türkçesi, Ses bilgisi, Ses nedir, Ses- harf ilişkisi, Seslerin meydana gelişi, Seslerin sınıflandırılması, Ünlüler ve özellikleri, Ünsüzler ve özellikleri, Seslerin birleşmesi, hece, yapısı ve kelime, Başlıca ses olayları, Türkçe kelimelerin yapısı ile ilgili ses uyumları, Kalınlık- incelik uyumu, Düzlük- yuvarlaklık uyumu, Ünlü-ünsüz uyumu, Ünsüz uyumu, Vurgu-tonlama.

III. Bölüm

Şekil bilgisi, Kök, çeşitleri ve özellikleri, Yapım ekleri, gövde ve çeşitleri, İsimden isim yapan ekler, İsimden fiil yapan ekler, Fiilden fiil yapan ekler, Fiilden isim yapan ekler, Fiil gövdeleri, İsim gövdeleri, Çekim ekleri, Fiil çekim ekleri, Şekil ve zaman (kip) ekleri, Haber (bildirme) kipleri, Dilek (tasarlama) kipleri, Şahıs ekleri, Soru eki, Fiillerdeki olumsuzluk ekleri, İsim çekim ekleri, Hâl ekleri, İyelik ve aitlik eki, Çokluk eki, Soru eki, Yardımcı ünlü ve yardımcı ünsüzler, Yapı bakımından kelimeler.

IV. Bölüm

İmlâ kuralları ve Noktalama işaretleri

TÜRK DİLİ 2

I. Bölüm

Başlıca dil grupları ve Türkçenin dünya dilleri arasındaki Yeri, Türk yazı dilinin tarihi gelişmesi, Türklerin kullandıkları alfabeler(örnekler).

II. Bölüm

Anlam Bakımından Kelimeler: Gerçek anlamlı kelimeler, Yan anlamlı kelimeler, Mecaz anlamlı kelimeler, Eş sesli kelimeler, Eş anlamlı kelimeler, Zıt anlamlı kelimeler, Terim anlamlı kelimeler, Deyim anlamlı kelimeler.

III. Bölüm

Kelime Çeşitleri: Fiiller, Fiillerin cümle içindeki görevi, Fiil çekimi, Çekimli fiilin yapısındaki unsurlar, Kök- gövde, Şahıs ekleri, Ek fiil, çekimi ve görevi, Fiillerin birleşik zamanlı çekimleri, Yapılarına göre fiiller, Çatılarına göre fiiller, Özneye göre fiiller, Nesneye göre fiiller.

IV. Bölüm

İmlâ kuralları ve Noktalama işaretleri.

TÜRK DİLİ 3

I. Bölüm

Dilin Mahiyeti, Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri ve konuşulduğu yerler, Konuşma dili, yazı dili ve çeşitli yönleri, Ağız, Şive, Lehçe.

II. Bölüm

İsim cinsinden kelimeler, İsimler, İsmi hâlleri, Yalın hâli, İlgi hâli, Yükleme hâli, Yaklaşma hâli, Bulunma hâli, Ayrılma hâli, İsimlerde sahiplik-aitlik, İsim-fiiller, Sıfatlar, Sıfat çeşitleri, Niteleme sıfatları, Belirtme sıfatları, Yapılarına göre sıfatlar, Sıfat- fiiller, Zamirler, Zamirlerin cümle içindeki görevleri, Zamir çeşitleri, Zamir Çekimleri, Zamirlerin yapısı, Zarflar, Zarfların çeşitleri, Zarfların yapısı, Zarf-fiiller, Edat cinsinden kelimeler, Edatların cümledeki görevleri, Edat çeşitleri.

III. Bölüm

İmlâ kuralları ve Noktalama işaretleri.

TÜRK DİLİ 4

I. Bölüm

Kelime grupları ve cümle, Cümle unsurlarının yapısında bulunan başlıca kelime grupları, İsim tamlaması, Sıfat tamlaması, Tekrar grubu, Aitlik grubu, Edat grubu, Birleşik fiil, İsim- fiil grubu, Sıfat- fiil grubu, Zarf- fiil grubu, Unvan grubu, Sayı grubu, Ünlem grubu, Bağlama grubu, Kısaltma grupları, Cümleyi meydana getiren unsurlar, Yüklem, Özne, Nesne, Zarf tümlecisi, Yer tamlayıcısı, Cümle dışı unsurlar, Cümle çeşitleri, Yapılarına göre cümleler, Yüklem türüne göre cümleler, Anlamlarına göre cümleler, Yüklem yeri bakımından cümleler.

II. Bölüm

Cümle çözümlemesi.

III. Bölüm

İmlâ kuralları ve Noktalama işaretleri

1991-1992 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

a) Konular yakından uzağa, basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene giden bir metodla işlenir.

b) İncelenen eserler, benzerleri ve zıtlarıyla karşılaştırılarak öğrenciye karşılaştırma bilinci kazandırılır.

c) Kazandırılacak bilgiler metinden hareketle verilir.

d) İmlâ, noktalama ve dil bilgisi kurallarına her zaman her yerde yer uyulur.

e) Türk dili konuları, dilin sırf şekil bakımından anlatımı şeklinde değil, metinler üzerinde yaptırılacak gözlem ve karşılaştırmalarla kavranmasını dolayısıyla öğrencinin fikirlerini, duygularını ve isteklerini doğru ifade edebilmelerini hedefleyen bir çalışma ile verilir.

f) Terminoloji birliğini sağlamak için TDK tarafından en son kabul edilen terimler esas alınır.

Ders Saatleri

1. Dönem: 3 saat Edebiyat, 1 saat Türk Dili ve Kompozisyon

2. Dönem: 3 saat Edebiyat, 1 saat Türk Dili ve Kompozisyon

3. Dönem: 2 saat Edebiyat, 1 saat Türk Dili ve Kompozisyon

4. Dönem: 2 saat Edebiyat, 1 saat Türk Dili ve Kompozisyon

(*Türk Dili ve Kompozisyon* dersleri için ayrılan zaman, bir hafta Türk dili, diğer hafta Kompozisyon konuları dönüşümlü olarak işlenecek şekilde düzenlenir.)

Eleştiri: 1976 yılı programında yer alan içeriğin dört dönemi esas alan 1991-1992 programına uygulanmasının güçlüğü nedeniyle kredili sistemi esas alan 1991-1992 programı uygulamadan kaldırılmıştır. Program amaçları açısından değerlendirildiğinde, ders içeriğinin araç değil, amaç olduğu görülmekte ve bunun öğrencilere kazandırılacak davranışı gözardı ettiği düşünülmektedir (Işıksalan, 1997: 40). 1991 programında “**Türk Edebiyatı**”, “**Dil Bilgisi**” ve “**Kompozisyon**” üç ayrı ders olarak kabul edilmiş ve programları da ayrı ayrı hazırlanmış iken 1992-1993 öğretim yılında uygulamaya konulan programla tekrar birleştirilmiş ve ortak notla değerlendirilmesi eski programlardaki gibi bir uygulamaya geçildiğini göstermektedir (Karakuş, 2002: 185). Ana dili eğitiminin yetersizliğinden söz edilen bir dönemde Edebiyat dersinin seçmeli ders olması programa getirilen en büyük eleştirilerden bir tanesidir. İçeriğin oldukça kapsamlı hazırlanması, bireye davranış kazandırmaktan çok konu aktarmayı hedeflemekte ve bu tutum öğrencinin dersi sevmesini engelleyerek öğretmeni de süre problemiyle karşı karşıya getirmektedir (Işıksalan, 1997: 41).

1995-1996 Müfredat Programı

1991 programı, “**uygulanabilirlik**” vasfının olmaması yüzünden 1995-1996 öğretim yılı başında uygulamadan kaldırılmış, Ders Geçme Sisteminden vazgeçilerek henüz programı hazırlanmamış olan Sınıf Geçme Sistemi’ne geçilmiştir.

Amaç: 1995-1996 müfredat programında yer alan amaçlar, konularda da olduğu gibi 1991-1992 müfredat programının tekrarı niteliğindedir. Programda **Türk Dili ve Edebiyatı** dersinin genel amaçları verilmiş ama Edebiyat, **Türk Dili ve Kompozisyon** derslerine ait özel amaçlara yer verilmemiştir.

Ders İçeriği: Sınıf geçme sistemine geri dönülmesi nedeniyle programda sadece biçimsel bir düzenleme yapılmıştır. Konularda bir değişiklik yapılmaksızın 1991-1992 programında sınıf düzeylerine göre birleştirmeler yapılmış ve haftalık ders saati sayısı ile ölçme değerlendirme esasları yeniden ele alınmıştır (Işıksalan, 2000: 32).

1995-1996 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

1991-1992 öğretim programında işaret edilen yöntemler tekrar edilmiştir.

Ders Saatleri: Hazırlık sınıfı (bulunan okullarda): 4 saat Türkçe.

Lise 1. sınıf: 2 saat Türk Dili, 1 saat Edebiyat, 1 saat Kompozisyon.

Lise 2. sınıf: 1 saat Türk Dili, 2 saat Edebiyat, 1 saat Kompozisyon.

Lise 3. sınıf: 1 saat Türk Dili, 1 saat Edebiyat, 2 saat Kompozisyon.

2005 Müfredat Programı

1991 yılında ders geçme ve kredili sisteme göre hazırlanan Türk Dili ve Edebiyatı ders programı konularında bir değişiklik yapılmaksızın 1995 yılında sınıf geçme sistemine göre düzenlenmiştir. Orta öğretimin dört yıla çıkarılması ve günümüz ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle 2005 yılında yeni bir program hazırlanarak liselerde dil ve edebiyat eğitimi Türk Edebiyatı ile Dil ve Anlatım dersleri kapsamında ele alınmıştır.

Amaç: 2005 programı Dil ve Anlatım dersinin genel amaçları, 1924'ten günümüze dil bilgisi ve kompozisyon derslerinin içerdiği amaçların tümünü kapsar niteliktedir.

“Dil ve Anlatım dersinin hareket noktası, dili kullanmanın bilgiden çok beceriye dayandığı gerçeğidir. Dil kullanma becerisinin insanın her türlü etkinliğinde önemli bir yeri olduğu bilinmektedir; çünkü insan, kültür alanını ana diline göre ve ana dilinin imkânlarıyla şekillendirir, kendini ve dünyayı dil aracılığıyla anlamlandırır. Programın hareket noktası da ilköğretimi bitiren öğrencilerin, dili kullanma becerisi kazanarak zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek aydın kişiler durumuna gelebilmelerini sağlamaktır.”(MEB, 2005; 2) Bu doğrultuda **Dil ve Anlatım** dersinin genel amaçları şu şekilde açıklanmaktadır:

1. Dilin rolünü ve önemini kavratmak.
2. Dil-kültür ilişkisini kavratmak.
3. İletişim aracı olarak dilin işlevlerini kavratmak.
4. Türkçeyi doğru ve güzel kullanma yeteneği kazandırmak.
5. Türkçenin dünya dilleri arasındaki yerini kavratmak.
6. Kelime, cümle ve metin düzeylerinde dil-anlam ilişkisini kavratmak.

7. Günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak yazma ve konuşma becerisi kazandırmak.

8. Metin parçalarını, doğru ve güzel okuma, anlama ve yorumlama becerileri kazandırmak.

9. Dinlediklerini ve okuduklarını doğru inceleme ve anlama becerisi kazandırmak.

10. Türkçenin kendine özgü ses, yapı ve anlam özelliklerini metinler çevresinde kavratmak.

11. Dil bilgisi kurallarını; ses, kelime, kelime grubu, cümle ve metin düzeylerinde doğru uygulama becerisi kazandırmak.

12. Türkçenin köklü bir dil ailesinden geldiği bilincini kazandırmak.

13. Türk diliyle edebî zevk ve estetik değerler taşıyan eserler verildiğini kavratmak.

14. Türkçenin millî birlik ve bütünlüğümüzün unsurlarının başında geldiğini benimsetmek.

15. Dinleme, konuşma, okuma ve yazma faaliyetlerinde Türkçenin yazım kurallarına, söyleyiş özelliklerine ve inceliklerine özen göstermelerini sağlamak.

16. Konuşurken ve yazarken anlatım kurallarına uymalarını sağlamak.

Ders İçeriği

9. SINIF

I. ÜNİTE

İletişim Dil ve Kültür: İletişim, İnsan İletişim ve Dil İlişkisi, Dil Kültür İlişkisi.

II. ÜNİTE

Dillerin Sınıflandırılması: Dillerin Sınıflandırılması, Türk Dilinin Tarihî Gelişimi ve Türkiye Türkçesi.

III. ÜNİTE

Ses Bilgisi-Yazım (İmla) Kuralları-Noktalama: Telaffuz, Ses ve Seslerin Kullanımı, Türkçenin Sesleri Ve Özellikleri, Yazım Kuralları, Noktalama İşaretleri.

IV. ÜNİTE

Kelime (Sözcük) Bilgisi: Kelimede Yapı, Kelimede Anlam, Kelimede Anlam ve Kavram, Anlamları Bakımından Kelimelerin Gruplandırılması, Anlam Çeşitleri, Anlam İlişkilerine Göre Kelimeler, Kelimelerde Anlam Değişimleri, 3.Kelime Grupları.

V. ÜNİTE

Cümle (Tümce) Bilgisi: Cümlelerin Öğeleri, Cümlelerin Yapısı, Cümlede Anlam, Cümlede Anlamın Oluşması, Bildirdikleri Anamlara Göre Cümleler, Haber Cümleleri, Dilek-İstek, Soru Cümleleri, Olumlu-Olumsuz Cümleler, Anlamlarına Göre Cümleler, Anlatım Bozuklukları.

VI. ÜNİTE

Paragraf Bilgisi: Anlatım Birimi Olarak Paragraf, Paragrafta Yapı, Paragrafın Boyutu, Paragrafta Anlam ve Ana Düşünce, Paragraf Çeşitleri, Paragrafta Düşünceyi Geliştirme Yolları, Metin ve Paragraf.

10. SINIF

I. ÜNİTE: Sunum-Tartışma-Panel.

II. ÜNİTE

Anlatım ve Özellikleri: Anlatıma Hazırlık, Anlatımda Tema ve Konu, Anlatımda Sınırlandırma, Anlatımın ve Anlatıcının Amacı, Anlatımda Anlatıcının Tavrı, Anlatımın Özellikleri, Anlatımın Oluşumu, Anlatım Türlerinin Sınıflandırılması.

III. ÜNİTE

Anlatım Türleri: Öyküleyici Anlatım-İsim, Betimleyici Anlatım-Sıfat, Coşku ve Heyecana Bağlı Anlatım-Zamir, Destansı Anlatım-Emredici Anlatım-Fiil Fiilimsi Öğretici Anlatım-Açıklayıcı Anlatım-Tartışmacı Anlatım-Kanıtlayıcı Anlatım-Zarf, Düşsel Gelecekte Söz Eden Anlatım-Edat -Bağlaç, Söyleşmeye Bağlı Anlatım Mizahî Anlatım-Ünlem.

11. SINIF

I. ÜNİTE: Metinlerin Sınıflandırılması.

II. ÜNİTE

Öğretici Metinler: Mektup, Günlük, Anı, Biyografi, Otobiyografi, Gezi Yazısı, Sohbet, Haber Yazıları, Fıkra, Deneme, Makale, Eleştiri.

III. ÜNİTE

Sözlü Anlatım: Röportaj, Mülakat, Söylev.

12. SINIF

I. ÜNİTE: Sanat Metinlerinin Ayırıcı Özellikleri

II. ÜNİTE: Sanat Metinleri: Fabl, Masal, Hikâye, Roman, Tiyatro, Şiir.

III. ÜNİTE: Sözlü Anlatım, Konferans, Açık Oturum, Sempozyum, Forum, Münazara.

IV. ÜNİTE: Bilimsel Yazılar.

2005 Müfredat Programında Uygulanması İstenilen Yöntemler

1. Konular basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene, kolaydan zora giden bir sıra ile ele alınmalıdır.

2. Öğrencilerin metinleri anlamaları, yorumlamaları ve ondan estetik zevk almaları için; problem çözme, tartışma, açıklama, canlandırma, beyin fırtınası gibi teknikler kullanılmalıdır.

3. Öğrencilerin okuma zevk ve alışkanlığı kazanabilmeleri için her dönemde seviyelerine uygun kitapları okumaları, incelemeleri ve arkadaşlarına tanıtmaları sağlanmalıdır.

4. Dilin kültür taşıyıcılık işlevi ve bu işlevin ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde yazılı ve sözlü çalışmalar yapılmalıdır.

5. Konuların işlenişinde eğitim ve öğretimin vazgeçilmez unsurları olan eğitim araç ve gereçlerinden yararlanılmalıdır. Tepegöz, bilgisayar, televizyon, kasetçalar, video gibi araçlar ders işlenişinde etkili bir şekilde kullanılmalıdır.

6. Bir üniteye belirlenen kazanımlar diğer ünitelerde dersin bütünlüğü bozulmadan tekrar edilerek pekiştirilmelidir. Sarmal yapı göz önünde bulundurulmalıdır.

7. Türk dilinin kullanılmasında imlâ birliği sağlamak amacıyla kabul görmüş terim ve kavramlara yer verilmelidir. Bu noktada, Türk Dil Kurumunun **İmla Kılavuzu**'nun son baskısı ve **TDK Sözlüğü** esas alınmalıdır.

8. Öğrencilerin imla, noktalama ve dil bilgisi kurallarına uymayı alışkanlık hâline getirmelerine özen gösterilmelidir (MEB, 2005: 12).

Ders Saatleri

	9.Sınıf				10.Sınıf				11.Sınıf				12.Sınıf			
	Fen	Sos.	T - Yab.		Fen	Sos.	T - Yab.		Fen	Sos.	T - Yab.		Fen	Sos.	T - Yab.	
			M	Dil			M	Dil			M	Dil			M	Dil
Dil ve Anlatım	2	2	2	2	2	4	4	5	2	5	5	5	2	5	5	5
Edebiyat	3	3	3	3	3	4	4	3	3	4	4	3	3	4	4	3

Eleştiriler: 1954 programında başlatılan dil bilgisi konularının kompozisyon ve okuma ile kaynaştırılması gereği ilk olarak ayrıntılı bir planla gerçekleştirilmiştir. *Dil ve Anlatım* olarak adlandırılan ders kapsamında dil, bir kurallar silsilesi olmaktan çıkmıştır. Dilin Ercilasun'un (1996: 17) dil, dilbilgisi derslerinde değil, edebiyat ve kompozisyon derslerinde öğretilir düşüncesiyle doğru orantılı bir program geliştirilmiştir. Öğretim yöntemleri ve bunlarla doğru

orantılı olarak geliştirilen etkinlikler öğretmene yol göstermektedir. Öğrencinin ihtiyaçları doğrultusunda, öğrenciyi merkeze alan ve uygulama yaptırarak öğrenmesini sağlayan bir programdır.

SONUÇ

Çalışma kapsamında programlar üzerinde yapılan incelemelerin sonucunda, dil bilgisini müstakıl bir ders olarak belirten 1949, 1971, 1991-1992, 1995-1996 ve 2005 programları amaçları, ders içerikleri, kullanılan yöntemler ve ders saatleri açısından değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Amaçlar Açısından

1924'ten 1976 öğretim programına kadar uygulanan programlar amaçları açısından değerlendirildiğinde, dil bilgisi dersine yönelik ilk amacın 1949 programında yer aldığı, 1976 yılına kadar aynı amacın programlarda çok az değişikliklerle tekrar edildiği ve 1976 programında ayrıntılı dil bilgisi dersi amaçlarına ulaşıldığı görülmektedir. Ancak söz konusu programda yer alan amaçlar gözlenebilir ve ölçülebilir özelliklerde olmaması nedeniyle eleştirilse de, geliştirilen programlarda bir aşama kaydedildiği belirlenmiştir. 2005 yılı öğretim programında yer alan dil ve anlatım programında yer alan özel ve genel amaçlarla birlikte kazanımların ve etkinliklerin bir arada sunulması nitelikli bir öğretim programına ulaşma yolunda kat edilen mesafeyi gözler önüne sermektedir.

Ders İçerikleri Açısından

Dil bilgisi ders içeriklerine ilk yer veren program 1949 programıdır. Söz konusu programda genel hatlarıyla dil bilgisi konularına yer verildiği görülmektedir. 1954 programıyla dil bilgisi dersinin kaldırılarak kompozisyon ve okuma dersleri ile kaynaştırılması kararı alınmasına rağmen dil bilgisi içeriğinin 1957 programında geliştirilerek daha ayrıntılı bir şekilde lise birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar için ayrı ayrı düzenlendiği görülmektedir. 1976 programıyla adı Türk Dili olarak değiştirilen dil bilgisi dersinin içeriğinin oldukça genişletildiği dikkat çekmektedir. Söz konusu programda yer alan ayrıntılı ders içeriği, ders saatinin yetersizliği ve öğrenci seviyesinin üzerinde olması, günümüz ihtiyaçlarına cevap vermemesi ve uzmanlaşmayı gerektiren bir içerik sunması nedeniyle eleştirilmiştir. Ancak 1991-1992 ve 1995-1996 öğretim programlarının içeriklerinin düzenlenmesinde de söz konusu eleştiriler dikkate alınmadığından aynı yoğunluğun devam ettiği görülmektedir. Söz konusu programlarda yer alan içerik bireye davranış kazandırmaktan çok konu aktarmayı hedeflemekte ve bu nedenle öğrencinin dersten uzaklaşmasına sebep olmaktadır. 2005 programı ile düzenlenen içerikte öğrencinin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuş ve öğrenciyi uygulamaya yönlendiren nitelikte bir içerik hazırlanmıştır. Öğrencinin uygulama sırasında öğrenmesi yani kullanırken kavraması esas alınmıştır.

Yöntem Açısından

İlk Programdan günümüz programına kadar uygulanması gereken yöntem, Edebiyat, Dil Bilgisi, Kompozisyon öğretiminin metinlere dayandırılarak yapılması şeklinde ifade edilse de bunun nasıl ve ne şekilde yapılacağı tam olarak ifade edilmediği için dil bilgisi programlarının öğretmenlere yeterli derecede kılavuzluk edemediği görülmüştür. Dil bilgisi dersinin ayrı bir ders olduğu dönemde ezberciliğe gidildiği, kompozisyon ve okuma ile kaynaştırılması gerektiğinde ise ihmal edildiği ifade edilmiştir. 2005 programında yer alan yöntemlerin yanı sıra, öğretmene her konu sürecinde uygulanması önerilen etkinlikler yöntem açısından gelişimin bir göstergesidir. 2005 programı, gelişen eğitim öğretim ortamında öğretmenin faydalanabileceği yöntem, teknik ve materyalleri açıklayan bir özel öğretim kılavuzu niteliği taşımakta ve dil bilgisi dersinin anlama ve anlatma etkinlikleriyle nasıl birleştirilebileceği konusunda öğretmene yol göstermektedir.

Ders Saatleri Açısından

1949 programında lise 1. ve 2. sınıfta haftada birer saat olan dil bilgisi dersi, 1957 programına göre okuma ve kompozisyon derslerinin dörtte birini geçmeyecek şekilde işlenmelidir. 1976 programında lise 1., 2. ve 3. sınıfta birer saat olarak belirlenmiştir. 1991 programında Türk Dili ve Kompozisyon olarak adlandırılan ders 1. ve 2. dönemlerde birer saattir ancak 3. ve 4. dönemde dersin seçmeli dersler arasına alındığı görülmektedir. 1995-1996 programına göre 1.sınıfta 2, 2. ve 3. sınıflarda haftada bir saat olması düşünülmüş ama kompozisyon ve dil bilgisi derslerinin birer hafta dönüşümlü olarak işlenmesine karar verilmiştir. Dil bilgisi ders içeriğindeki yoğunluğa rağmen ders saatinin azlığı tüm programlar boyunca eleştiri konusu olmuştur. 2005 yılında ise 9. sınıfta ortak olarak tüm bölümler 2 saat dil ve anlatım dersi almakta, 10., 11. ve 12. sınıflarda ise öğrencilerin okudukları bölümlere göre bu saatlerin arttığı görülmektedir. Ders programında ayrıca ders içeriğine göre hangi konuya kaç saat ayrılacağı, ağırlığın hangi konu üzerinde olması gerektiği konularında bilgi verilmektedir.

KAYNAKÇA

Duman, A., (1992), **1923-1957 Yılları Arasında Orta Okul ve Liseler için Hazırlanan Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı Programları Üzerine Bir İnceleme**, GÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

Dursunoğlu, H., (2006), “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkçe ve Edebiyat Öğretiminin Orta Öğretimdeki Tarihi Gelişimi”, **Milli Eğitim**, 169.

Ergin, M., (1966), **Türkçe Dilbilgisi Öğretimi Türk Dili için 1**. Ankara: TKAE Yay.

Ercilasun, A.B., (1996), “Türk Diliyle İlgili Sorunlar”. **Milli Eğitim**, 129, 13-18.

Ertürk, S., (1997), **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara: Meteksan.

Göğüş, B., (1971), “Anadili Olarak Türkçe’nin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış”, Ankara: **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**.

Göğüş, B., (1978), **Orta dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi**, Ankara: Gül Yay.

Gürsoy, Ü., (2007), “Edebiyat Programları Üzerine Bir Değerlendirme”. **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, 162-164.

Işıksalan, N., (1997), “Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Muhteva Sorunu”. **Çağdaş Eğitim**, 232, 40-43.

Işıksalan, N., (2000), “Cumhuriyet Dönemi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi”. **Dil Dergisi**, 97, 12-37.

Kantemir, E., (1976), **Türkiye’de Liselerde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi**, İstanbul: MEB.

Karakuş, İ., (2002), **Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi**, Ankara: Anıttepe Yayın.

Lise Müfredat Programlarının Esbâb-ı Mucibe Layihası, (1924), İstanbul: Matbaayı Amire.

Lise Edebiyat Programı Kılavuzu, (1935), İstanbul: Devlet Basımevi.

Maarif Vekaleti, (1924), **Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı**, İstanbul: Matbaayı Amire.

Maarif Vekaleti, (1929), **Orta Mektep ve Liselerin Türkçe Müfredat Programı**, Ankara: Yeni Gün.

Maarif Vekaleti, (1952), **Lise Müfredat Programı 1952**, Ankara: Maarif Basım.

Maarif Vekaleti, (1956), **Lise Müfredat Programı 1956**, Ankara: Maarif Basım.

MEB, (2005), **Orta Öğretim Dil ve Anlatım Dersi 9, 10, 11, 12. Sınıflar Öğretim Programı**. Ankara.

MEB, 26 Eylül 1949 Tarih, 557 Sayılı **Tebliğler Dergisi**.

MEB, 24 Mart 1952 Tarih, 682 Sayılı **Tebliğler Dergisi**.

MEB, 7 Ekim 1957 Tarih, 976 Sayılı **Tebliğler Dergisi**.

MEB, 4 Ekim 1976 Tarih, 1901 Sayılı **Tebliğler Dergisi**.

MEB, 9 Kasım 1992 Tarih, 2370 Sayılı **Tebliğler Dergisi**.

Oğuzkan, F., (1991), **Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi**, B. Özer (Ed.), Eskişehir: AÜ Açık Öğretim Fak. Yay.

Yücel, H. A., (1938), **Türkiye’de Ortaöğretim**, İstanbul: Devlet Basım.

1902 TARİHLİ ESKİ KİRİL HARFLİ BAŞKURTÇA BİR İNCİL TERCÜMESİ IŞIĞINDA BAŞKURT EDEBÎ DİLİ TARİHİNE YENİ BİR BAKIŞ

ÖZTÜRK, Göksel

KIRGIZİSTAN/KYRGYZSTAN/КИРГИЗИЯ

ÖZET

Çarlık Rusyası'nda XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan imparatorluk toprakları içinde yaşayıp da Rus olmayan halkları Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak çalışmaları kapsamında **Yeni Ahit (New Testament)** tercümeleri yapılmıştır. Özellikle İlminskiy tarafından hazırlanan ve her Türk lehçesini ayrı bir yazı dili hâline getirme projesi kapsamında Yeni Ahit'in Türk Lehçelerine de yapılmış tercümeleri bulunmaktadır.

Sunulacak bildiride 1902 yılında Kazan'da Eski Rus Kiril harfleriyle ve Başkurt Türk lehçesi esasında basılan **Yeni Ahit** tercümesi Başkurt yazı dilinin oluşum tarihi araştırmalarında özellikle Başkurtçaya has seslerin büyük ölçüde doğru olarak verilmesiyle dikkat çekmektedir.

SSCB'nin kuruluşuyla yazı dili olarak ortaya çıkan Başkurt lehçesinin hemen aynı olarak 20 yıl kadar önce **Yeni Ahit** gibi hacimli bir metnin yazımında kullanılması dil özelliklerinin tespiti açısından da önemli veriler sunmaktadır. Bugünkü Başkurt Türkçesi yazı dili 1956'da yapılan son düzenlemelerle şimdiki hâlini almıştır. Bu da göz önüne alındığında 1902 yılında yapılan ve bugün kullanılan Başkurtçayla neredeyse aynı diyebileceğimiz özellikleri taşıyan bu yayının önemi bir kat daha artmaktadır.

Özellikle ünlüler ve bunlar içerisinde Başkurtçaya has peltek ünsüzlerin yazı dilinde gösterilmesi, Başkurtların 1940'ta Kiril harflerine geçmeden 40 yıl önce Kiril harfleriyle yazı örneklerinin bulunması Başkurt Türkçesi'nin yazı dili olarak gelişme tarihi içerisinde bu metnin önemi ve metindeki ses özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Başkurt dili, Türk lehçeleri, Türkçe **İncil** tercümeleri

ABSTRACT

A New Reflection: Language History of Bashkir Dialect from its Standpoint of Translated *New Testament* in Old Russian Cyrillic Letters

In the early decades of XIXth century in Russia New Testament was translated for Slavization and Christianization in all around the empire. In especially project of Ilminskiy, which made to want every Turkic dialects different writing languages, **New Testament** translated in various Turkic dialects.

In this paper, in 1902 in Kazan city translated of **New Testament** was studied with published old Russian cyrilic letters and Bashkir dialect. This translation is attracted attention about studies of Bashkir writing language and in sounds of belonging Bashkirs deciphered truly.

Before 20 years USSR was established, **New Testaments** was translated Bashkir writing language. This is a important point that Bashkir writing language were used well before USSR. The language of translation of **New Testament** of 1902, is similar to the 1956 Bashkir writing language reform. This situation is very important in terms of speech and writing characteristics of Bashkir language in old Russian cyrilic letters.

In this source, it was shown that lisping phonetics consonant, is special to Bashkir in writing language. This situation very important from its standpoint of examples of sounds and writing characteristics of in cyrilic letters of Bashkir language.

Key Words: Bashkir language, Turkic dialects, Turkish **New Testaments** translations,

Başkurt yazı dili tarihi ile ilgili olarak, bu Türk lehçesinin SSCB'nin kuruluşu ile birlikte suni olarak yaratıldığı iddiası yaygındır. Günümüz Başkurt dilcileri de 1920 yılına kadar Başkurtların yazı dili olarak Tatarlarla ortak bir yazı dili (İdil Ural boyu Türki dili) kullandıkları konusunda fikir birliği içindedirler diyebiliriz (İşbirzin, 1993: 5-8).

Yine de, SSCB döneminde Başkurt devletince Başkurt lehçesinin yazı dili olarak kabul edilmesi Başkurt ve Tatar aydınları arasında bugün de devam eden çeşitli tartışmalara yol açmıştır (İşbirzin, 1993: 5-8).

Başkurt Türkçesi'nin tarihî gelişimi hakkında Başkurdistan dilcileri tarafından öne sürülen fikirlerin üç tanesi öne çıkmakta ve kabul görmektedir.

Kiyekbayev, Başkurt Türkçesi'nin tarihî gelişimini üç devreye ayırır (İşbirzin, 1993; 7-8):

1. XV-XVI. yüzyıllardan başlayarak XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılan sözlü edebiyat dili. Bu dönemde yazı dili olarak İdil-Ural boyu Türki dili¹ kullanılıyor.

2. XIX. yüzyılın ikinci yarısından Ekim devrimine kadar olan devir. Başkurt lehçesi esasına dayalı yazı dili oluşturma çalışmalarının başladığı devir. Bu devirde Başkurtlar yazı dili olarak Başkurt lehçesinin leksik ve gramatik özelliklerinin

¹ Yazar bu şekilde kullanmaktadır. Aynı şekilde Xösäyinov ve İşbirzin de bu ifadeyi tercih etmektedirler.

göz önünde bulundurulduğu Eski Türki diline yakın olan Eski Tatar yazı dilini kullanıyor.

3. Ekim devriminden sonraki yıllardan başlayarak (1919-1922) günümüze kadar uzanan, yerel Başkurt ağızlarının esas alındığı devir.

G. B. Xösäyinov ise bu süreci ikiye ayırır (İşbirzin, 1993: 8):

1. XIII-XIV. yüzyıldan Ekim devrimine kadar olan devir. Kendi içinde ikiye ayrılır:

a. XIII-XIV. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadarki devir. Bu devirde Kıpçak dili tesirindeki kabile dili esasında oluşan İdil-Ural boyu Türki dili kullanılıyor.

b. XIX. yüzyılın sonundan Ekim devrimine kadarki devir. Bu dönemde yazı dili olarak Tatar yazı dili kullanılıyor.

2. 1919-1922 yıllarından başlayarak günümüze kadar uzanan devir. Başkurt milletin millî edebî dili devri.

E. F. İşbirzin de Başkurt edebî dilinin gelişmesini ikiye ayırıyor (İşbirzin, 1993: 8):

1. Millet olana kadarki devir. Yani, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar uzanan devir. Kendi içinde dörde bölünüyor:

a. XIII. yüzyıldan XVI. yüzyılın ortalarına kadarki dönem. Leksik ve gramatik farklılıklarla birlikte Orta Asya Türki diline yakın olan İdil-Ural boyu Türki dili, yazı dili olarak kullanılıyor.

b. XVI. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın sonuna kadarki dönem. Resmî belgelerde ve yılnamelerde Kıpçak etkisi ve Rusçadan alınan unsurlar artıyor.

c. XIX. yüzyılın birinci yarısında İdil-Ural boyu Türki dili içerisinde sözlü halk edebiyatı ile yazılı edebiyatı ürünlerinin dili ile birlikte diğer münasebetleri gelişiyor.

d. XIX. yüzyılın birinci yarısında edebiyat sanatı gelişiyor. İdil-Ural boyu Türki dili içerisinde Başkurt unsurları artıyor.

2. Başkurt millî edebî dili devresi. Kendi içinde dörde ayrılır:

a. XIX. yüzyılın sonundan Ekim devrimine kadarki dönem. Yazı dili olarak İdil-Ural boyu Tatar yazı dili kullanılıyor. Ancak, Başkurtların millet olarak şekillenmeye başlamasıyla yazı dili içerisinde Başkurtça unsurlar artıyor.

b. 1920’li yıllarda konuşma dili, İdil-Ural boyu yazı dili ve folklor dili tesirinde şimdiki Başkurt dili şekilleniyor.

c. 1930-1940 yılları arasında Başkurt yazı dili hızla gelişiyor ve edebiyatın her sahasında bu yazı diliyle eserler veriliyor.

d. 1950’den günümüze kadarki dönem. Bugünkü Başkurt dili yerleşiyor. Yazım, gramer ve telaffuz kuralları kesin olarak tespit edilip kullanıma başlanıyor.

Yukarıda zikredilen üç görüşün de birbirleriyle benzerlikler taşıdığı görülmektedir. **Buna göre Başkurt yazı dili gelişimini ana hatlarıyla;**

1. Başlangıçtan XX. yüzyılın başlarına kadarki devir.
2. XX. yüzyılın başlarından Ekim devrimine kadarki devir.
3. Ekim devriminden sonraki devir diye üçe ayırabiliriz.

Ancak, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Başkurtların kullandıkları İdil-Ural boyu Türkî yazı diline kendi dil özelliklerini de yansıtmaya başladıkları, en azından kendi lehçelerinin özelliklerini yansıtan bir yazı dili arayışında oldukları söylenebilir.

Başkurt Türkçesi’nin en karakteristik ses özellikleri aşağıda gösterildiği gibidir.

1. Eski Türkçe’deki *ǰ*’lerin büyük çoğunluğu tonlu, katı, yarı sızıcı ve diş-diş eti ünsüzü (peltek) *z*’ye dönüşmüştür. Öyle ki, bugünkü Başkurtça’da Türkçe asıllı kelimelerdeki bütün *z* sesleri peltektir. Tonlu diş ünsüzü *z* ise nadir olarak, o da Rusça’dan ve diğer dillerden alınan kelimelerde görülür.

2. Eski Türkçe’deki kelime ve eklerin başında yer alan ön ses durumundaki *s*’lerin dışındaki bütün *s* sesleri tonsuz, katı, yarı sızıcı ve diş-diş eti ünsüzü (peltek) *ś*’ye dönüşmüştür. Peltek *ś* günümüz Başkurtçasında ön ses durumunda bulunmaz.

3. Eski Türkçe’deki kelime ve eklerin başında yer alan ön ses durumundaki *s*’lerin tamamı sistemli olarak tonlu, sızıcı ve gırtlak ünsüzü olan *h*’ye dönüşmüştür.

4. Eski Türkçe’deki bütün *ç*’ler bu dönemlerde alınmış yabancı kelimelerdekiler de dahil olmak üzere *s*’ye dönüşmüştür. Bugün *ç* sesi, sadece Rusçadan alınan kelimelerde görülür.

Bu özelliklerin yazıda özellikle gösterildiği en eski metin bilinebildiği kadarıyla bu bildiriye konu olan ve eski Kiril harfleriyle yazılıp Kazan’da basılan 1902 tarihli Başkurtça **Yeni** ve **Eski** Ahit tercümesi’dir. Başka bir deyişle Başkurtçanın çok özel seslerinin tespit edilebildiği en eski tarihli metin şimdilik bu Ahit tercümesidir.

Şimdilik diyoruz, çünkü; XIX. yüzyıl başlarında İskoçya’nın Edinburg şehri merkezli Presbiteryen Kilisesi’ne bağlı Edinburg Misyoner Cemiyeti’nin Kuzey Kafkasya’da başlattığı misyonerlik çalışmaları kapsamında 1802-1835 yılları arasında Astrahan’da kurdukları matbaada çeşitli Türk lehçelerine ait (Ermeni harfli Osmanlıca 1817, Arap harfli Tatarca 1820, Arap harfli Osmanlıca 1825 vs.)

Yeni ve **Eski** Ahit tercümeleri yapıp bunları bastıkları tespit edilmiştir². Bunun yanı sıra misyoner cemiyeti direktörünün 1815 tarihli raporundaki “...*Kırgızca ve diğer dillere (Türk lehçelerini kastediyor) çevrilen New Testamentler Kırgız, Başkurt ve diğerlerince anlaşılıyor mu? Kırgızlar ve Başkurtlar severek ve anlayarak okuyorlar mı?...*” ifadelerden Kırgız, Başkurt ve diğer Türk lehçelerine çeviriler yapıldığı anlaşılmaktadır. (Thomson, (1815: 13)

Çarlık Rusyası’nda da XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan; imparatorluk toprakları içinde yaşayıp da Rus olmayan halkları Ruslaştırmak (Slavlaştırmak) ve Hristiyanlaştırmak çalışmaları kapsamında da **Yeni** ve **Eski Ahit (New Testament, Old Testament)** tercümeleri yapılmıştır. Özellikle İlminskiy’nin yönetiminde hazırlanıp yürütülen ve her Türk lehçesini ayrı bir yazı dili hâline getirme projesi kapsamında Yeni ve Eski Ahit, çeşitli Türk Lehçelerine tercüme edilmiştir (Rorlich, 2000: 103-104).

XX. yüzyılın hemen başlarında Rusya İncil Cemiyeti tarafından, S. Petersburg ve Kazan’daki matbaalarda Kazak, Tatar, Başkurt, Çuvaş ve Yakut lehçelerinde daha Türk toplulukları Kiril harflerine geçmeden ya da geçirilmeden otuz beş kırk yıl kadar önce eski Kiril alfabesi esasında ve bu alfabeyle ilave ettikleri Latin esaslı harflerle bazı İnciller basılmıştır. Tespit edilen bu **İnciller**³ içinde Başkurt lehçesine ait olanı bu çalışmada Başkurt yazı dili tarihi bakımından incelenmektedir.

Batılı misyonerlerce Başkurt Türkçe’sinin eski Kiril harfleri ile deşifre edilmesi üzerinde durulduktan sonra metinde kullanılan alfabe ile metinde kullanılan alfabe arasında kısa bir mukayeses yapılacaktır.

Çalışmaya konu olan ve 1902 yılında da Kazan da eski Rus Kiril harfleriyle ve Başkurt Türk lehçesi esasında basılan Yeni Ahit tercümesi Başkurt yazı dilinin oluşum tarihi araştırmalarında özellikle Başkurtçaya has seslerin büyük ölçüde doğru olarak verilmesiyle dikkat çekmektedir.

Kazakça **İncil** tercümesinin ne zaman, nerede ve kim tarafından tercüme edildiği bilgisi mevcutken Başkurtça metnin kim ya da kimler tarafından, nerede ve ne zaman tercüme edildiği hususunda ise bilgi yoktur.

SSCB’nin kuruluşuyla yazı dili olarak ortaya çıkan Başkurt lehçesinin bugünküyle neredeyse aynı olarak 20 yıl kadar önce **Yeni** ve **Eski Ahit** gibi hacimli bir metnin yazımında kullanılması dil özelliklerinin tespiti açısından da önemli veriler sunmaktadır. Bugünkü Başkurt Türkçesi yazı dili 1956’da yapılan son düzenlemelerle şimdiki hâlini almıştır. Bu da göz önüne alındığında 1902 yılında bu yayının önemi daha çok ortaya çıkmaktadır.

² Bu konuda İskoçya’da yaptığımız çalışmalara maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, New Testament çevirilerinin mikrofilmlerini almamızı sağlayan Hazel E. Heugan Vakfına (Hazel, E. Heugan, **Educational Trust**, Edinburgh) ve yöneticilerine teşekkürü borç bilirim.

³ M. Ü., Fen Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İlhan Çeneli Kitapları arasında.

Başkurtların 1940'ta Kiril harflerine geçmeden 40 yıl önce Kiril harfleriyle yazı örneklerinin bulunması ve Başkurt Türkçesi'nin yazı dili olarak gelişme tarihi içerisinde de bu metin oldukça önemli bir yer tutmaktadır

1. Alfabe

Metinde eski Rus Kiril alfabesi kullanılmış, Başkurtçaya has bazı seslerin gösterilmesinde ise bu alfabede yer almayan Latin esaslı işaretler kullanılmıştır. Kullanılan alfabe, Başkurtçaya has seslerin doğru olarak verilmesi bakımından neredeyse mükemmeldir. Alfabede dikkat çeken diğer bir husus da ses değerlerini gösteren çizgi, nokta gibi işaretlerin her zaman harflerin üzerinde yer almasıdır. (Ӣ ӣ, Ӥ Ӧ, Ӧ ӧ, Ӣ ӣ, Ӥ Ӧ, Ӧ ӧ, Ӣ ӣ, Ӥ Ӧ, Ӧ ӧ)

Günümüz Başkurt Alfabesi	Transkripsiyon Karşılıkları	Metinde Kullanılan Alfabe
А а	a	А а
Б б	b	Б б
В в	v (diş dudak)	В в
Г г	g	Г г
Ғ ғ	ğ	
Д д	d	Д д
Ӣ ӣ	z	Ӣ ӣ
Ӥ Ӧ	yo	Е е (yabancı kelimelerde)
Е е	ye-, -é-, - é	Е е (her zaman é)
Ж ж	c	Ж ж
Ӣ ӣ	z	Ӣ ӣ
И и	i, iy	И и
Ӥ Ӧ	y	Ӥ Ӧ
-	î	i (yalnızca yabancı kişi adlarında ve iç seste)
-	Y	I (yalnızca yabancı kişi adlarında ve ön seste)
К к	k	К к
Қ қ	q / q	
Л л	l	Л л
М м	m	М м
Н н	n	Н н
Ң ң	ñ	Ң ң

О о	o	О о
Ө ө	ö	Ö ö
П п	p	П п
Р р	r	Р р
С с	s	С с
Ç ç	ş	Č č
Т т	t	Т т
У у	u, -w-, -uw	U u (yalnızca kalın ünlülerle)
Ү ү	ü, -w-, -üw	Û û (yalnızca ince ünlülerle)
Ф ф	f	Ф ф
Х х	h	Х х
Һ һ	h	Ѓ ġ
Ц ц	ts	-
Ч ч	ç	-
Ш ш	ş	Ш ш
Щ щ	şç	-
Ъ ъ	' (kalınlaştırıcı)	Ъ ъ
Ы ы	I	Ы ы
Ь ь	' (inceltici)	Ь ь
Э э	e-	Э э
Ә ә	ä	Ä ä
Ю ю	yu	-
Я я	ya	Я я (yalnızca yabancı kişi adlarında)

2. Seslerin Gösterilmeleri

a. Ünlüler

Metinde ünlü sesleri göstermek için on bir adet işaret kullanılmıştır. Bugünkü alfabeden farklı olarak kullanılan işaretler şunlardır:

i: Yalnızca yabancı kelimelerde ve iç ses olarak uzun **î**; iki ünlü veya bir ünlü bir diftong arasında **ıy**; **iy**.

Урія (Uriya), **Авія** (Aviya), **Озія** (Oziya), **Салаөильт** (Salagıyl'), **Марія** (Mariya), **Исаія** (İsaiya)

Ö ö: Bugün Türkiye Türkçesi alfabesinde **ö** sesi için kullandığımız ve Kiril alfabesinde bulunmayan işaretin aynısı.

ösön (ösön), **bötön** (bötön), **töşöндä** (töşöндä), **көндäre** (köndäre), **йөрөгән** (yörögän), **йөнөнән** (yönönän), **дөрөстөктө** (döröstöktö)

Ÿ ŷ: Bugünkü Başkurt alfabesinde kullanılan ve **ü** sesini karşılayan **Yy** işaretinden farklı. Ünsüz olarak da çift dudak **w**'sini karşılar. Mastar eki olarak kullanıldığında da yine **-w**. Her zaman ince sıradan ünlülerle birlikte kullanılır.

äyteŷ (äytew), **күскәнсә** (kүskänsä), **күскәндән** (kүskändän), **ŷze** (üzze), **үкгеб** (ükheb), **тәүбәгә** (täwbägä), **килеүсе** (kilewse)

Ä ä: Açık **è/ä** için bugünkü Başkurt alfabesinde kullanılan “**Ә ә**” işaretinden farklı bir işarettir.

äyteŷ (äytew), **энелären** (enelären), **бәйгәмбәр** (bäygämbär), **исемдәнелеүсе** (isemdänelewse), **көндäre** (köndäre), **беҗгә** (bezgä)

Bunun dışında bugün kullanılan alfabede ön ses **y**'leri için de kullanılan **E e** ile aynı olan **E e** işaretleri her zaman için kapalı (e-i arası) **é** sesini karşılamaktadırlar. Metinde ön ses **y**'leri **Й й** işareti ile gösterilir. Yine yalnızca yabancı kişi adlarında görülen uzun ünlüler Kırgızcada ve Türkmencede olduğu gibi harfin iki kez yazılmasıyla gösterilmiştir.

Günümüz Baskurt Alfabesi	Metinde Kullanılan İşaretler
А а	А а
Е е,	Е е (her zaman kapalı é)
И и	И и
-	і (î; iy; iy yalnızca yabancı kişi adlarında)
О о	О о
Ө ө	Ӗ ӧ
У у	У у
Ү ү	Ӹ ӷ
Ы ы	Ы ы
Ә ә	Ә ә
Ӑ ӑ	Ӑ ӑ

b. Ünsüzler

Metinde ünsüzleri göstermek için kullanılan işaretlerin sayısı 27'dir. Bugünkü alfabeden farklı olarak kullanılan işaretler şunlardır:

Ӗ ӓ: Başkurtçanın en karakteristik seslerinden olan ve bugünkü Başkurt alfabesinde 3 z şeklinde gösterilen, tonlu, katı, yarı sızıcı ve dış-diş eti ünsüzü (peltek) **з** metinde Ӗ ӓ işaretiyle gösterilir.

ӱзе (üze), **беӱгә** (bezgä), **һеӱ** (hez)

Ӡ: Yalnızca yabancı kişi adlarında ön seste yer alan **Ӡ**'leri göstermek için ve her zaman ünlülerin önünde kullanılmıştır. Yarı ünlü özelliği taşımaktadır. Bu nedenle kendinden sonraki ünlüleri normalden biraz uzun okutur. Türkçe kelimelerde görülmez ve bugünkü Başkurt alfabesinde de kullanılmamaktadır.

Ӡсусь (Yisus), **Ӡуда** (Yuda), **Ӡаковь** (Yakov'), **Ӡоsafать** (Yosafat'), **Ӡосія** (Yosiya)

Ӣ ӣ: Bugünkü Başkurt alfabesinde **Ӣ ӣ** şeklinde gösterilen, art damak **Ӣ**'si metinde **Ӣ ӣ** işaretiyle gösterilir. Sesin tabiatı gereği ön ses durumunda kullanılmaz, iç ve son ses durumlarında kullanılır.

тыӱдаб (tiñdap), **һуӱ** (huñ), **Таӱере** (Tañere), **миӱә** (miña), **инӱ**(iñ), **ӱзенден** (üzeñden)

ӢӢ: Bugünkü Başkurt alfabesinde tonsuz, katı, yarı sızıcı ve dış-diş eti ünsüzü (peltek) **Ӣ**, **Ӣ** ç işaretiyle gösterilir. Metinde ise bunun yerine **ӢӢ** kullanılmaktadır.

кӱсмӓӢ (küsmäs), **ӧӱтӧӱә** (östönä), **һӧрӧнмӓӢӢен** (höronmäşhen)

Ӣ Ӣ: Eski Türkçe'deki kelime ve eklerin başında yer alan ön ses durumundaki **s**'lerin tamamının sistemli olarak tonlu, sızıcı ve gırtlak ünsüzü olan **h**'ye dönüştüğü yukarıda belirtilmişti. İşte bu sesler bugünkü Başkurt alfabesinde **h** h şaretleriyle gösterilirken metinde **Ӣ Ӣ** işaretiyle gösterilmiştir.

һӧӱӧктӧ (höyöktö), **нӓһелен** (nähelen), **һӱӱ** (hüz), **һуӱӱзаб** (hıyzap), **ӱкрӧб** (ükrep)

Bunlardan başka bugünkü Başkurt alfabesinde **g** ve **ğ** sesleri için ayrı ayrı **Г** **г** ve **Ӣ** **Ӣ** işaretleri kullanılmakta iken metinde her iki ses için de tek bir işaret, **Г** **г** işareti kullanılmaktadır. İşaretin karşıladığı sesin arth ya da önlü olmasını, önündeki ünlünün arth ya da önlü olması belirler.

Çok nadir olmakla birlikte yabancı kelimelerdeki **ğ** sesleri için de **ӧ** işareti kullanılır (**Салаӧилъ**-Salagıyl').

Benzer durum **k** ve **қ** sesleri için de geçerlidir. Günümüz Başkurt alfabesinde bu sesler için ayrı işaretler (**К** **к-к**; **Қ** **қ-қ**) kullanılırken metinde her ikisi için de tek bir işaret kullanılmıştır.

күсмәч (küşmäs), **сыккан** (sıkkān)

Son olarak da bugün **ç** sesini karşılamak üzere Ч ч işaretleri kullanılırken metinde bu sesi karşılayan işaret bulunmamaktadır.

Günümüz Başkurt Alfabeti	Metinde Kullanılan İşaretler
Б б	Б б
В в	В в
Г г	Г г
Ғ ғ	
Д д	Д д
З з	Ӣ ӓ
Ж ж	Ж ж
Ӣ ӓ	З з
Й й	Й й
-	I (yalnızca yabancı kişi adlarında ve ön seste Y)
К к	К к
Ҡ ҡ	
Л л	Л л
М м	М м
Н н	Н н
Ң ң	Ң ң
П п	П п
Р р	Р р
С с	С с
Ҫ ҫ	Č č
Т т	Т т
У у	У у
Ү ү	Ÿ ŷ
Ф ф	Ф ф
Х х	Х х
Һ һ	Ѓ ѓ
Ч ч	-
Ш ш	Ш ш
Э э	Э э

c. Diftonglar ve diğer özel işaretler

Günümüzde kullanılan Başkurt alfabesinde diftongları karşılayan yedi adet işaret yer almaktadır. Hatta bunlara ön ses durumunda iken **ye-** okunan **E e** işareti de eklenirse sayıları sekizi bulur. Metinde ise yalnızca yabancı kelimelerde kullanılan iki diftong işareti bulunur. Bunlar, **E e** ve **Я я**'dır. **E e** yalnızca yabancı kelimelerin başındayken, yani ön ses durumunda **ye-** seslerini verir. **Я я** da **E e** gibi yalnızca yabancı kişi adlarında **ya** seslerini vermektedir. Kalınlaştırıcı ve inceltici işaretler ise her iki alfabede de aynıdır.

Ё ё	E e (yabancı kelimelerde)
Ц ц	-
Щ щ	-
Ю ю	-
Я я	Я я (yalnızca özel adlarda)
Щ щ	-
Ъ ъ	Ъ ъ
Ь ь	Ь ь

Elimizdeki metinden elde ettiğimiz bilgiler ışığında metni hazırlayanların Başkurt Türkçesi'ni çok iyi bildikleri, bütün ses özelliklerini tanıdıklarını söylemek mümkündür. Bu tür metinler bulundukça genel Türk yazı dili tarihi araştırmalarında karanlıkta kalan birçok hususiyet aydınlatılabilecektir.

Eğer 1815 tarihli raporda sözü edilen Başkurtça tercüme bulunur ve bu tercümede de Başkurtçaya has seslerin özel olarak gösterildikleri tespit edilirse Başkurt yazı dili tarihi araştırmalarında şimdiye kadar bilinenlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir.

Elimizdeki **Yeni ve Eski Ahit** tercümelerinin metinleri bile genel Türk yazı dili tarihi içinde Başkurt yazı dilinin yeri konusunda bilinenleri değiştirmeye yetecek bilgiler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Agışev, İ. M. ve öte., (1993), **Başqort Teleneñ Hüzlege**, T. I.: A-M, T. II: N-YA, Russkiy Yazık, Mäskäv.

Axmadiyev, V. ve öte., (1984), **Başqort Äzäbiäte XX. Bıvat Başı I, II**, Öfö.

Äxtämov, M. X., (1994), **Başqort Teleneñ Grammatika Hüzlege**, Öfö.

Aznabayev, Ä. M.-Psañın, V. Ş., (1976), **Başqort Teleneñ Tarixi Morfologiyahı**, Başqortostan Kitap Nəşriäte, Öfö.

Benzing, Johannes, (Çev.: Mustafa Argunşah), (1995), “Başkurt Türkçesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 95, 127-141, İstanbul.

Beyeş, Ekrem, (1993), **Başqort Xalqınıñ Tarihi hem Azatlıq Köräşe**, Kitap Nəşriäte, Öfö.

Devlet, Nadir, (1985), **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Kültürün Araştırma Enstitüsü Yayınları: 58/111, Ankara.

Ercilasun, Ahmet Bican, (1989), **Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 281/15, 2. Baskı, Ankara.

İdelbayev, A., (1989), “XII-XII Bıwattarda Başqorttar”, **Ağizel**, 12, Öfö, 56-62.

İşbirzin, E. F. ve öte., (1993), **Başqort Äzäbi Teleneñ Tarixi**, Kitap Nəşriäte, Öfö.

Katte-garry (Krim-ghery-Sultan), (1817), **Crimean Tartar Christian convert: 2 Letters from Rotterdam and Amsterdam**, Netherlands.

Maqsutova, N., (1991), “Xalıq, Tel vä Tarix”, **Ağizel**, 3, Öfö, 119-134.

Rorlich, Azade Ayşe, (2000), **Volga Tatarları**, 103-104.

Thomson, Andrew, (1915), **Report of the directors delivered to the anniversary meeting, held April 18, 1815, in Lady Glenorchy's Chapel.** “The genuine character of the gospel stated and illustrated : a sermon, preached before the Edinburgh Missionary Society, on Tuesday, the 18th of April 1815, s.38-54

Uraksin, Zinnur, (1989), “Başqort Telenen Xoquki Xale”, **Ağizel**, 9, Öfö, 116-118.

Yusupov, F. Yu., (1979), **Könyaq Ural häm Ural Artı Söyläsläre**, Tatarstan Kitap Nəşriäte, Kazan.

KIBRIS'TAKİ GURBETLERİN GİZLİ DİLİ *

ÖZTÜRK, Rıdvan
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Çoğunluğu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan ve kendilerine “Gurbet” denilen küçük bir topluluk bulunmaktadır. Genel algılamaya uygun olarak “Çingene” diye de bilinen bu topluluğun kendi aralarında kullandığı gizli bir dili vardır. Türkçenin dilbilgisi kuralları içinde şekillenen bu dilin farklılığı, genel itibarıyla kelime hazinesindeki farklılardan oluşmaktadır. Bu yazıda Gurbetler ve onların gizli dillerinden bahsedilerek örnekler verilme yoluna gidilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gurbet, Ole, Abdal, Kıbrıs ağzı, gizli dil, sözlük.

ABSTRACT

Secret Language of Gurbets in Cyprus

There is a small community whose majority live in borders the TRNC and who are called “Gurbet”. There is a secret language which use among themselves of this community who is known as “Çingene” by the common sight. The differentiation of this language which was taked from inside the rules of Turkish gramer is the differencesof vocabulary in general. In this article, we will give examples by being mention Gurbets and their secret language.

Key Words: Gurbet, Ole, Abdal, Cyprus Turkish accent, secret language, dictionary.

GİRİŞ

Zamanımızda yaşayan insanların yarısından fazlasının iki dilli olduğu bilinmektedir. İnsanların birden fazla dil sahibi olmasının bir takım toplumsal ve siyasî sebepleri bulunmaktadır. Farklı etnik kökenlerden gelenlerin bir arada yaşamak durumunda olması onların birbirlerinin dillerini öğrenmelerini gerekli kılmıştır. Coğrafya birliği, siyasî ve idarî birlik, ekonomik kaygılar vb. sebepler hep ötekinin dilini öğrenmeyi beraberinde getirmiştir. Bu tabii akışın yanı sıra bir de bazı insanların kendilerini ötekinden daha ayrı göstermek için var olan ortak dile şekil veya anlam bakımından müdahale ederek dili kendine has hale getirip özelleştirdiği de görülmektedir. Var olan dil yapılarını sürdürmek veya

* “Gurbetler”le ilgili malzemenin derlenmesinde ve anket uygulanmasında yardımlarını gördüğüm Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı eski öğrencilerinden Fehime Ilgın, Sunay Dilek, Halil Reyhanlı ve Asiye Öznaçar’a teşekkür ediyorum (RÖ).

var olan bir dili kendi içinde özel yapılara büründürmek toplum dilbiliminde görülebilen özelliklerdendir. Türkiye’de şimdiye kadar yapılan birçok çalışmada “Kalaycı dili”, “Geygel Yörüklerinin dili”, Kuzeydoğu Anadolu göçerlerinin dili”, “Eskişehir ve Düzce Abdallarının dili”, “Yozgat Abdalları”, “Erkilet çerçilerinin dili”, “Tahtacıların ve Çepnilerin dili” gibi bazı gizli diller üzerine çalışmalar yapılmıştır (Demir, Kaymaz). Bizim burada ele aldığımız Gurbetlerin dili Kıbrıs’ta kullanılmakta olan gizli bir dildir.

1. Çingeneler ve Gurbetliler

Hindistan kökenli bir halk olduğu kabul edilen Çingeneler, dünyanın birçok yerine dağılmış bir durumda hayatlarını devam ettirmektedirler. Genel itibariyle yaşadıkları bölgeye uyum sağlamakla birlikte kendilerine özgü konumlarını da koruyabilmişlerdir. Yaşadıkları coğrafyalarda o bölge halkının dilinden ve kültüründen etkilenmekle beraber o bölge halkı ile bütünleşememenin tabii sonucu olarak komün hayatı yaşayan ve kendilerine ait dil, meslek ve hayat tarzı olan bir iç topluluk görünümünde olmuşlardır. Değişik bölgelerde farklı adlarla bilinmektedirler. İspanya’da ve güney Fransa’da “calé” (siyahlar), Finlandiya’da “kale”, Almanya’da “sinti” ve Fransa’da “manuş” gibi (Fraser, 17) değişik adlar ile adlandırılmışlardır.

“Çingeneler V-XI. yüzyıllar arasında farklı dalgalarla Hindistan’dan İran’a gelmiştir. Bu göç hareketini batı ve güney doğu yönlerine olmak üzere İran’da ikiye ayrılması sonucunda Çingene şivelerinde ses ayrışması olduğu John Sampson tarafından tespit edilmiştir. Buna göre J. Sampson, güney doğu koluna ayrılanları “Ben Çingeneleri” ve batıdakileri ise “Phen Çingeneleri” diye iki gruba ayırmaktadır. Bu iki gruptan güney doğu koluna; Filistin’deki “Navarlar” (tekili Nuri) kuzey Suriye ve İran’daki “Gurbetiler”, küçük Asya’daki (Anadolu), Transkafkasya’daki ve İran’daki “Karaçiler” ve Mısır ve Libya’daki “Halebiler” dâhildir.” (Öskan, 77)

“Gurbetiler”, ismi Afganistan’dan başlayıp Balkan yarımadası üzerinden batı Avrupa ülkelerine varıncaya kadar yayılmıştır. Arap menşeli bir kelime olarak görülmektedir...Hindistan’da yaşayan en küçük Çingene gurubu olan “Banjaralar”, “Gurbetiler”le irtibatlandırılmaktadır. Banjaralar kendilerini “Ghor” ve yabancıları da “Kor” olarak ifade etmektedirler. (Öskan, 5-6)

2. Kıbrıs’taki Gurbetler

a. Yerleşim ve Nüfus

Kıbrıs’ta yaşayan Gurbetlerin Çingenelerle ve onların alt grubu olarak gösterilen “Gurbetiler” ile etnik bağının olup olmadığı tam olarak bilinmemekle birlikte, toplum tarafından Çingene olarak algılanmaktadırlar. Kıbrıs’ta bu insanlara “Gurbet”ten başka “ole”, “gori”, “fella”, “fello”, “gullufi-çilinciri” ve “cingane” de denilmektedir. Ancak onlar kendilerini “Gurbet” olarak

adlandırmaktadırlar. Birbirlerine hitap ederken “ole” dedikleri için “ole” adı ile de anılmaktadırlar. Halk arasındaki rivayetlere göre Kıbrıs Türkler tarafından fethedildikten kısa bir süre sonra, 1500’lü yılların sonlarına doğru adaya göç etmişler. Gurbetlerin çoğunluğu daha önce Limasol, Baf, İskele ve Larnaka bölgelerinde yaşarken, 1974’ten sonra Kuzeye göç etmişler. Mesela, Güzelyurt’ta yaşayanlar kendilerinin Limasol’dan geldiklerini söylemektedirler. Kıbrıs’ın kuzeyinde genellikle; Güzelyurt (Omorfo), İskele, Yeniboğaziçi, Gazimagusa (Larnaka yolu) da, güneyinde ise Baf, Larnaka ve Limasol’da yaşamaktadırlar. Bir kısmı da İngiltere’ye yerleşmişler. Çoğunluğu Kıbrıs’ın kuzeyinde olmak kaydıyla sayıları yaklaşık olarak 4-5 bin kişi olarak tahmin edilmektedir.

b. Sosyal Durumları

Kuzey Kıbrıs’ta yaşayanlar kendilerini etnik köken bakımından Türk olarak nitelendirmekteler. Kendinizi hangi millettten (Rum, Türk, Lüzinyen, Venedikli, Arap vb.) görüyorsunuz sorusuna “Tabii ki Türk’üz.” şeklinde cevap vermektedirler. Bu durum Rumlar tarafından da böyle algılanmaktadır. Rum film yapımcısı Adonis Florides ile yapılan bir söyleşide bu durum açıkça görülmektedir:

“Çok kültürlü bir şehirdir Leymosun, en fazla sayıda Kıbrıslı Türkün yaşadığı yerdir örneğin, 500–600 kadar Kıbrıslı Türk Leymosun’da yaşar... Kıbrıslı Türklere bugün “çingene” diyorlar ama daha önce böyle demezlerdi, daha önce “Gulluft-çilinciri” derlerdi, bu Kıbrıs’a özgü bir sözcük, çilingir yani... Bazan da gurbet diyoruz onlara..Gurbetler de burada yaşıyor çünkü... Leymosun’un Türk Bölgesi’ne gittiğinizde ki buraya tüm Leymosunlular “Arnavutya” der, tüm bu farklı kültürlerden insanları görebilirsiniz. Çok ilginçtir... Kıbrıslı Türkler yaşar orada, çingeneler yaşar, yabancı göçmenler yaşar, Kıbrıslı Rum göçmenler hemen onların yanında yaşar... Kimi zaman gurbetler arasında bir kavga çıkar mesela, çok ilginçtir! Tüm bunlar Leymosun’un kimliğini oluşturur ve bu da benim çok hoşuma giden yönüdür şehrin.” (Adonis)

Kişi isimleri bakımından da yine Türk toplumunda kullanılan isimleri kullanılmaktadırlar. En çok kullandıkları isimler şunlardır: *Ayten, Hayriye, Ayşe, Fatma, Cemile, Rahme, Hüseyin, Ali, Mehmet, Mustafa, Naci* vb.

Gurbetlerin erkekleri *Akbaş, Kıssali, Lastik Aziz, Mindo Hüseyin, Cumali, Mitto, Çipsi, Kalaycı, Hamude* gibi lakapları; kadınları ise, *Şamma, Fatmaya, Fatturi* gibi lakapları kullanılmaktadırlar.

Gurbetler birbirlerine bağlıdırlar. Bir yerde trafik kazası olsa Kıbrıs’taki hemen hemen bütün Gurbetler arabaya atlayıp kaza yerine giderler. Orada toplanırlar. Kazalar gibi düğün ve cenazeleri de çok kalabalık olur, Yaşayış tarzları biraz farklı olmakla birlikte, âdetleri Kıbrıs Türk toplumunun âdetleri gibidir. Eskiden görücü usulüyle evlenirler, nişanlılar birbirlerini hiç görmezlermiş. Baf’ta iken sekiz gün sekiz gece düğün yaparlarmış.

Genellikle esmer tenlidirler. Eskiden kalaycılık yaparlarmış. Günümüzde daha çok bakkallık, manavlık vb. serbest ticaretle uğraşıyorlar. İçlerinde müzisyenlikle de uğraşanlar var. Kıbrıs'ın narenciye, portakal, patates, zeytin, harnup (keçiboynuzu) zamanlarında, nerede o iş varsa, oraya giderler. Bunları (bazen izinsiz olarak) toplayıp satarlar. Gurbetler yaptıkları işlere uygun olması bakımından birkaç kişi yerine 10-15 kişi kadar binebilsinler diye genellikle arkası açık araba kullanırlar.

c. Dil

c.1. Genel Durum

Gurbetlerin % 80'inden fazlası okuma yazma bilirler. Bu oranın % 30-40'ı üniversite mezunudur. İki bölge arasındaki geliş gidişlerin açılmasından sonra Rum tarafına çalışmaya gidiyorlar. Gençler Türkiye Türkçesi'ne uygun konuşuyorlar, ölçünlü dile uygun yeni kelimeler daha çok gençler arasında ortaya çıkıyor. Dil olarak Kıbrıs ağzıyla Türkçe konuşmaktadırlar. Yaşlı olanlar adadaki bütün Türk unsurlar arasında olduğu gibi Türkçenin yanı sıra Rumca da bilirler.

Kuzey Kıbrıs'ta Gurbetlerin anadili Türkçedir. Lakin bu insanlar, Kıbrıs ağzını kullananların da anlamasını istemedikleri, kendi aralarında anlaşma vasıtası olarak gizli bir dil kullanmaktadırlar. Bu gizli dili yaşlılar daha iyi bilmektedir. "Olece" de denilen gizli dilin genel Türkçe bünyesinde ele alınması gerekmektedir. Zira dilbilgisi özellikleri bakımından ve genel söz varlığı açısından Türkçenin kurallarına uygundur.

Bu çalışmada genel itibarıyla Kıbrıs Türk ağzı ile ortak olan kelimeler ve şekiller verilmeyip, Gurbetlere has gibi görülen kelimeler ve şekiller verilmeye çalışılmıştır. Kıbrıs Türk ağzı ile şekil bakımından ortak görünen kelimelerin bazıları anlam bakımından farklıdır. Bu kelimeler, asıl anlamlarına yakın olmakla birlikte, anlaşılmayı zorlaştıracak şekilde farklı bir anlam yüklenmişlerdir.

c. 2. Kelime Kadrosu

Gurbetlerin gizli diline ait 115 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin kökenleri farklılık göstermektedir. Genel itibarıyla Türkçede kullanılan kelimeler dikkat çekmektedir. "aba "kız kardeş", ata "oğul", avuç "el", ebe "nine, anneanne, babaanne", güveyi "güveyi, damat", sıçan "fare", yeğen: "amcaoğlu, dayıoğlu. teyzeoğlu" gibi ölçünlü dildeki telaffuzlara uygun kelimelerin yanı sıra; aşına- "almak", bayna- "vermek", fısna- "sıçmak", genna- "gelmek", genabla "gelin abla", yımırık "yumruk" gibi telaffuzlara Kıbrıs ağzına göre veya Gurbetlerin kendi ses özelliklerine göre değiştirdikleri Türkçe asıllı kelimeler görülmektedir. Yine Arapça ve Farsça asıllı olup da Türkçeleşmiş kelimeler de bir yekûn tutmaktadır. abı "baba", dest "el", gadeff "bardak", kese "cüzdan", kırsı "masa, sandalye", surat "yüz" vb. Bunlardan başka bazı kelimelerin de Rumca ile benzerlikleri dikkat çekmektedir: angoni "torun" (< engoni), afayı "bunu" (<afto

“bu”), cidiye “keçi” (<gidi “keçi”, eya “keçi”), geder “eşek” <gedaros “eşek”), rati “akşam”(<vrodi “akşam”) vb.

c.3. Kelime Teşkili

Yeni kelimeler, Türkçe eklerle türetilmekte veya Türkçe’nin birleşik kelime oluşturma ilkelerine göre oluşturulmaktadır: cav “göz”, cav-lık “gözlük”; çükkel “köpek”, çükkel-cık “köpek yavrusu”; çebe-ci “güzel konuşan”; nımıs-la- “uyumak”; çelle-ş-me- “susmak, konuşmamak”; genabla (<gelin abla) “gelin, gelin abla”.

Yeni kelimeleri oluştururken bilinen kelimelerin arasına ekler getirilmek suretiyle eski kelimeyi ilk bakışta tanınmaz hale getirme yolu da izlenmektedir. Fiillerin yüklem olarak kullanıldığında rastlanan bu yapının bazı örnekleri şunlardır. Kakaladım “kalktım” (<kalk-ala-dım), yapalamaycaydın “yapmayacaktın” (<yap-ala-ma-y-acak-tın, olamaz “olmaz” (<ol-ala-maz), gideledim “gittim” (<git-ele-dim), biraladım “bıraktım” (<bırak-la-dım) vb. Gurbetlerin dili bu özellik bakımından Doğu Anadolu göçerlerinin diline benzemektedir: durnella- “durmak” (<dur-nella-), sarella- “sarmak” (<sar-nella), illik olalamiyer “doymuyor” (<illik ol-ala.mi-yer) (krş. Acar 12, 15)

c.4. Kelimelerin Tasnifi

Gurbetlerden yapılan derlemelerde belirlenen kelimeleri kendi aralarında akrabalık adları, organ adları, zaman adları, gıda adları, eşya adları, sıfatlar ve fiil adları diye tasnif edebiliriz. Dikkat edilirse Gurbetlerin kendilerine özgü kelimeleri gündelik hayatla ilgili kelimeler olup kişinin temel ihtiyaçlarına yöneliktir. Bu gruplamalardan hareketle Gurbetlerin sosyal hayatlarına yönelik bazı tespitler yapmak da mümkündür. Gurbetler arasında yukarıda verdiğimiz bilgilere de uygun olarak aile arası ilişkilerin kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz. Çekirdek aileden daha geniş bir çerçevede ailevi yapılanmanın olduğunu “torun, genabla, ebe, yeğen” gibi kelimelerden anlıyoruz.

Dilin temel söz varlığını ortaya koymak ve bunların kaynaklarına daha rahat inmek için Gurbetlerin kelimelerini söz varlığı açısından aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz:

c.4.1. Akrabalık Adları

aba: “kız kardeş”, abı: “baba”, angoni: “torun”, ata: “oğul”, cıvır: “kız”, ebe: “nine, anneanne, babaanne”, edi: “ana”, genabla: “gelin, gelin abla”, güveyi: “damat”, hırdaş: “ağabey, kız kardeş”, meriya: “kadın, karı”, nera: “erkek”, neriya: “koca”, palım: “erkek kardeş”, şah: “çocuk”, yeğen: “amcaoğlu, dayıoğlu, teyzeoğlu”

c.4.2. Organ Adları

avuç: “el”, bici: “göğüs”, cav: “göz”, cilye: “karın”, çangın: “ayak”, dest: “el”, gıyla: “erkek cinsel organ”, hurle: “göt”, ıtbısı: “kulak”, paze:, “burun”,

pınt: “kadın cinsel organı”, poze: “burun”, pülçük: “saç”, surat: “yüz”, şoro: “baş(kafa)”, şu: “diş”, yımırık: “yumruk”, zahır: “ağız”

c.4.3. Zaman Adları

dohur: “öğle”, rati: “akşam”, roti: “ikindi”, roti: “gece”

c.4.5. Hayvan Adları

beygir: “at”, cıdıye: “keçi”, cici: “keçi”, çükkel: “köpek”, çükkelcik: “köpek yavrusu”, geder: “eşek”, imbrışık: “tavuk”, sıçan: “fare”

c.4.6. Gıda Maddeleri Adları

bırdan: “portakal”, pani: “su”, perez: “ekmek”, kılar: “hellim”, tahal: “kahve”

c.4.7. Eşya Adları

brotsa: “çatal”, caruk: “tabak”, cavlık: “gözlük”, çuri: “bıçak, çakı”, dariya: “kapı”, dariya: “ağaç”, dukke: “ev”, elfep: “yatak”, gadef: “bardak”, ısbık: “elbise”, kese: “cüzdan”, kırsi: “sandalye, masa”, kotor: “para”, könçek: “pantolon”, pane: “sele”, tırak: “ayakkabı”, tiryak: “potin”, tomoofil: “otomobil”

c.4.8. Sıfatlar

çebeci: “güzel konuşan”, iskef: “güzel”, natfa: “çirkin (tatsız)”, vordo: “aptal”

c.4.9. Fiil Adları

aşına: “almak”, bayna: “vermek”, çabıfım: “yatmak”, çaharım: “gitmek”, çelle: “sormak”, çelles: “konuşmak, söylemek”, çelleşme: “susmak”, gardile: “çalmak”, garret: “gezme”, genna: “gelme”, halan: “gitme”, habedi: “sevmek”, hayla: “koymak”, kay: “yemek”, mımısla: “uyumak”, mukalama: “susmak”, negle: “dövmek, vurmak”, nımısla: “uyumak”, pengile: “kırmak”, pırçı: “acıkmak”, piyne: “içmek”, yuva: “yıkamak”, zanı: “görmek, bakmak”

c.5. Söz Dizimi

c.5.1. Çekim Ekli Yapılar

Söz dizimin temel unsurlarından olan çekim ekleri, tamamen Türkçenin kurallarına uygundur. Gerek ad durum eklerinde olsun, gerekse iyelik eklerinde olsun bu uygunluk söz konusudur: el-im-i dest-im-i “elimi yüzümü”, dest-ing-de “senin elinde”, dest-i-n-e “eline”, sağ-nan “çocuk ile”, tufan-ı “sigarayı”, afa-y-ı “bunu”, dukke-y-e “eve”, mekteb-e “okula”, okul-dan “okuldan”vb.

Yüklemi oluşturan isim veya fiil çekiminde kullanılan yapılar veya kip kullanımları Türkçe yapılar ve kip kullanımlarıdır. Metinlerimizde geçen örneklere baktığımızda gerek basit kip çekiminde, gerekse birleşik kip çekiminde bu uygunluk açıkça görülmektedir:

Yüklem İsmi Örnekleri

var-dı “vardı”, *delik* “delik(tir)”, *işkefdi* “güzeldi”, *pır kotor* “çok pahalı”

Basit Kipli Yüklem Örnekleri

yuv-du-m “yıkadım”, *gennamadı* “gelmedi”; *çelle-r-im* “söylerim”, *ağrı-r* “ağrıyor”, *olalamaz* “olamaz”; *aşınla-yım* “alayım”, *kirişle-yim* “vereyim”, *gay-sın* “girsin”.

Birleşik Kipli Yüklem Örnekleri

çelleş-iyor-du-m “konuşuyordum”, *hallan-ıyor-du-n* “gidiyordun”, *yapalama-y-cay-dı-n* (<*yapalama-y-acak-i-di-n*) “yapmayacaktın, yapmamalısın”, *heyedele-mez-sa-m* “yapamazsam” vb.

c.5.2. Yüklemine göre Cümleler

Söz dizimi açısından ele aldığımızda da, Gurbetlerin konuştuğu gizli dilin Türkçe söz dizimine uygun olduğu görülür. Konuşma dili olduğu için uzun cümleler kurmak yerine, kısa cümlelerle meram anlatımına gidilmektedir. Ölçünlü dille uygun düzgün cümlelerin kullanımı azdır. Bu düzgün cümleler de kısa cümlelerden oluşmaktadır.

Destingde hey vardı “Elinde bir çanta vardı”

Elimi destimi yuvdum “Elimi yüzümü yıkadım”

Afayı yapalamaycaydın “Bunu böyle yapmamalısın”

İşkef şarkı çellerim. “Güzel şarkı söylerim”

Özne + tamlayıcılar + yüklem sıralanışına uygun cümleler den ziyade, Kıbrıs ağzına da uygun gelecek şekilde yüklem den daha öne çekildiği devrik cümle kuruluşları yaygındır:

Ben zanıdım seni “Ben seni gördüm.”

Bu rati genna bizi “Akşam bize gelmelisin.”

Pır zamandan beri zanırım afayı “Çoktan beri tanırım bu kişiyi.”

Cümleler uzadıkça fiilimsilerden faydalanılmakta, zarf-fiilli cümleler devreye girmektedir. Zarf-fiilli şekillerden en çok “i-ken”li yapılar dikkat çekmektedir. “ken” zarf fiil eki ölçünlü dille aykırı biçimde, Kıbrıs ağzındaki gibi kalınlık–incelik uyumuna uygun olarak kullanılmaktadır. “i-ken” zarffiilli kullanışların yanı sıra, az ölçüde de olsa başka zarffiilli kullanışlara da rastlanmaktadır. Fiilimsilerle kurulan cümleler düzgün veya devrik cümle dizilişinde de olabilmektedir:

Nımislarkan tez kakaladım “Uyurken hemen kalktım.”

Gennarkan okuldan zanıdım seni “Okuldan dönerken seni gördüm.”

Hallanırkandan nımışlarım “Uykum geldiğinde hemen yatarım.”

Çok piyneyince tufanı şorum ağrır. “Çok içince sigarayı başım ağrır”

Fiilimsilerle uzun cümleler kurulmakla birlikte, bağlı kısa cümleler tercih edilmektedir. Cümlede normalde fiilimsilerle bağlanabilecek yapıların kısa bağlı cümleler hâlinde de ifade edilebildiği görülmektedir. Bu da aslında Gurbet dilinin bir konuşma dili olması ile doğrudan ilgilidir:

Çelledim cıvıra lo da gennamadı.

“Söyledim kıza da gelmedi”

Dün gideledim tırak aşınlayım pır kotor.

“Dün gittim ayakkabı alayım çok pahalı (para)”

Dukkeye genadım ornuşladım kaydım.

“Eve gelir gelmez (gelince) sofraya oturdum”

Kısa cümleli bağlı yapıların yanı sıra, Türkçenin normal birleşik cümle yapısı olan şartlı birleşik cümleler de kullanılabilir.

Afayı heyedelemezsan hiç bir tışlak olamaz.

“Bunu yapmazsam, başarılı olamam.”

SONUÇ

Gurbetlerin adaya gelişleri, ötekilerin onları algılamaları ve Gurbetlerin aidiyet hissi değerlendirildiğinde, onları kimlik bakımından “Türk” olgusu içinde ele almak gerekmektedir. Adadaki Türk toplumunun hayat tarzından daha farklı ve kendilerine özgü bir tarzları olduğu için farklı görülmüşlerdir. Bu farklı görülmelerin sonucu olarak da, genelin olumlu görmediği “Gurbet”, “Gori”, “fella”, “Çigane” gibi aslında birbirleri ile alakası olmayan, değişik grup adları ile tanımlanma yoluna gidilmişlerdir.

Dil bakımından Kırşehir Abdalları (Günşen) ve Artvin-Kars ile Erzurum civarında yaşayan göçebeler (Acar) ile bağlarının olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’deki “Çingene” diye adlandırılan grupların dilleri ile ortaklıktan ziyade “Abdal/Aptal” diye adlandırılanların gizli dilleri ile uyum göstermektedir.

Daha önce yayımlanmış gizli dil söz varlıklarına göre Gurbetce ile Hazeynce arasında 3 kelime [dest, kitir (kotor), tomo (tomoifil)], Kaymaz 22-46]; Kalaycı dili arasında 1 kelime [çiçe (cici), Kaymaz, 61-76]; Geygel Yörüklerinin dili arasında 5 kelime [bayına, cıvır, cav (şag), geder, tırt (tırak), Kaymaz 83-90]; Çepni gizli dili arasında 5 kelime [çedi (cidiye), geder, halan, ıraç (ırdaş), tufan Kaymaz 101-109] ve Erkilet gizli dili arasında 2 kelime [gıdor (kotor), tıfan (tufan), Kaymaz 117-130] ortaktır.

Gurbetlere ait kelimelerin 22 tanesi Kırşehir bölgesindeki Abdalların gizli dili Teberce (Günşen) ile ortak kelimedir. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde

(Artvin-Kars ve Erzurum) göçerlerin dilinin kelime hazinesi ile ilgili bir sözlük yayımlanmadığı için net bir şey söylemek mümkün değilse de, daha önce yayımlanan metin örneklerinden hareketle (Acar) benzerliklerin az sayılamayacak derecede olduğunu söyleyebiliriz: Krş: aşınla-/aşına- “almak”, cükel/çükkel “köpek”, cerle-/çele- “söylemek”, duriye/dariya “kapı”, düke/dukke “ev”, genle-/genna- “gelmek”, halan-/halan- “gitmek”, urşla-/ornusla- “oturmak” vb. Kırşehir, Kaman, Hacıbektaş ve Keskin yöresindeki Teberlerin dili ile Kahramanmaraş, Eskişehir, Düzce, Konya vb. yörelerde yaşayan Abdalların dilinin ortaklığına (Günşen 1339), Kıbrıs’taki Gurbetlerin gizli dilini de eklemek gerekecektir.

Her ne kadar halk dilinde aynı anlamda birbirinin yerine kullanılıyor ise de, Çingene ve Abdal kelimelerinin aslında ayrı kavramlar olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda Gurbetlerin dilini değerlendirecek olursak, Abdalların dil örneklerine uygun olduğunu söylemek daha doğru olur. Türkiye Çingenelerinin diline ait bazı örneklerin verildiği çalışmada (Öskan, 80-86) geçen 41 Çingene kelimesinin sadece üç tanesi Gurbetlerde de görülmektedir:

Gurbet Çingene Anlamı

Panı bay (<paniya) “Su”

şoro şoro “Kafa”

tırak çirak “Ayakkabı”

Türkiye’deki gerek Abdal gizli dili ile ilgili kelimeler, gerekse Çingene gizli dili ile ilgili kelimeler tam olarak yayımlanırsa bu rakamlarda kısmî bir değişimin olacağı açıksa da geneli değiştirecek bir nitelikte olmayacağı aşikârdır.

Türkiye’deki Çingeneler üzerine en kapsamlı araştırma olan Öskan’ın çalışmasında “Abdallar”ı Türkiye’deki Çingenelere benzer gruplar içinde değerlendirmekte ve “Yaptığımız araştırmalar esnasında Abdalların çingene olmadıkları kanaatine ulaştık... Aslında Abdallar mevzusu başlı başına ayrı bir araştırma konusudur.” diyerek (Öskan, 36) bu farklılığı bir başka yönden de ortaya koymaktadır.

Gurbetler esas itibarıyla Türkçeyi ana dili olarak kullanmaktadırlar. Kıbrıs’taki diğer Türkler gibi onlar da ölçünlü dilden farklı olarak Kıbrıs Türk ağzına uygun olarak konuşmaktadırlar. Ancak benimsedikleri hayat tarzından kaynaklanan kendi içlerinde düzenledikleri bir gizli dile de sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu gizli dilde başka dillerden geçen veya kaynağı tam anlaşılamayan kelimeler olsa da genel çerçeve itibarıyla Türkçeden başka bir ad ile adlandırmak mümkün değildir.

Metin Örnekleri: Cümleler

Ben zanıdım seni.

“Ben gördüm seni.”

Hallanıyordun mektebe. // hallandım okula.

“Okula gidiyordun. // Gittim okula”

Destingde hey vardı. “Elinde bir çanta vardı.”

Bir sağnan çelleşiyordun//Şahınan çelleşiyordum.

“Bir çocuk ile konuşuyordun // Çocuk ile konuşuyordum.”

Bu sabah erken kakaladım. // Nımıslarkan tez kakaladım.

“Bu sabah erken kalktım // Uyurken hemen kalktım.”

Elimi destimi yuvdum. “Elimi yüzümü yıkadım.”

Gennarkan okuldan zanıdım seni “Okuldan dönerken seni gördüm.”

Dukkeye genadım ornuşladım kaydım.

“Eve gelir gelmez sofraya oturdu (oturdum, yedim).”

Hallanırkandan nımıslarım. “Uykum geldiğinde hemen yatarım.”

Afayı yapalamaycaydın “Bunu böyle yapmamalısın.”

Bu rati genna bizi. “Akşam bize gelmelisin.”

Afayı heyedelemezsan hiç bir tışlak olamaz.

“Bunu yapmazsam, başarılı olamam”

Pır zamandan beri zanırım afayı. “Çoktan beri tanırım bu kişiyi.”

Dukkeden gennadım kulube tahl peynedim.

“Evden gittim kulübe kahve içtim.”

Çelledim cıvıra lo da gennamadı. “Söyledim kıza gelmedi.”

Benim bir cıvır vardı dırva cellerdi. “Benim bir kız vardı, yalan söylerdi”

Bıraladım genni. “Bıraktım kendini (onu).”

Irdasımın dukkeye hallandım nımıslar lo. “Kardeşimin evine gittim uyur”

Geçen gün Türkiyeye hallandım işkefdi.

“Geçen gün Türkiye’ye gittim güzeldi”

İşkef şarkı çellerim. “Güzel şarkı söylerim”

Çok piyneyince tufanı şorum ağrır. “Çok içince sigarayı başım ağrır.”

Dün gideledim tırak aşınlayım pır kotor.

“Dün gittim ayakkabı alayım çok pahalı (para).”

Bugün dadıtrav buyradım. “Bugün de çok para verdim.”

Küfürler

Destine kırışleyim bu guburu. “Eline vereyim eline .arağı”

Geder gıylasının şorusu gaysın sana. “Eşek .arağının kafası girsın sana”

Hurleni gıylayım. “.ötünü .ikeyim.”

Pıntını gıylayım. “.mını .ikeyim.”

Hurlesi delik “.ötü delik.”

Zahringa sıçayım. // fısnayım “Ağzına sıçayım, fıslayayım.”

Gurbetlerin Söz Varlığı, Kelimeler

A

Aba:”Kızkardeş”

Abı: “Baba”

Afayı: “Bunu”

Angoni: “Torun”

Aşına-: “Almak”

Ata: “Oğul”

Avuç: “El”

B

Bayna-: “Vermek”

Beygir: “At”

Bırala-: “Bırakmak”

Bırdan: “Portakal”

Bici: “Göğüs”

Brotsa: “Çatal”

Buyra-: “Vermek”

C

Caruk: “Tabak”

Cav: “Göz”

Cavlık: “Gözlük”

Cıdiye: “Keçi”

Cıvır: “Kız”

Cici: “Keçi”

Cilye: “Karı”

Ç

Çabılıfım-: “Yatmak”

Çaharım-: “Gitmek”

Çangın: “Ayak”

Çebeci: “Güzel konuşan”

Çelle-: Sormak”

Çelleş-: “Konuşmak, söylemek”

Çelleşme-: “Susmak ”

Çuri: “Bıçak, çakı”

Çükkel: “Köpek”

Çükkelcik: “Köpek yavrusu”

D

Dariya: “Kapı”

Dariya: “Ağaç”

Dest: “El”

Dırva: “yalan”

Dohur: “Öğle”

Dukke: “Ev”

E**Ebe:** “Nine, anneanne, babaanne”**Edi:** “Ana”**Elfep:** “Yatak”**Etmali:** “Polis”**F****Fısna-:** “.ıçmak”**G****Gadef:** “Bardak”**Gardile-:** “Çalmak”**Garret-:** “Gezmek”**Gay:** “Kaymak, girmek”**Geder:** “Eşek”**Genabla:** “Gelin, gelin abla”**Genna-:** “Gelmek”**Gıyla:** “.arak”**Gıyla-:** “.ikmek”**Gidele:** “Gitmek”**Gubur:** “.arak”**Güveyi:** “Damat”**H****Habedi-:** “Sevmek”**Halan-:** “Gitmek”**Hayla-:** “Koymak”**Hey:** “Çanta”**Heydeleme-:** “Yapamamak”**Hırdaş:** “Ağabey, kızkardeş”**Hurle:** “.öt”**I****Imbrışık:** “Tavuk”**Irdaş:** “Kardeş”**Isbık:** “Elbise”**Itbısı:** “Kulak”**İ****İskef:** “Güzel”**K****Kakala-:** “Kalkmak”**Kay-:** “Yemek”**Kese:** “Cüzdan”**Kırsi:** “Sandalye, masa”**Kılar:** “Hellim”**Kirişle-:** “vermek, tutturmak”**Kotor:** “Para, pahalı”**Könçek:** Pantolon”**M****Meriya:** “Kadın, karı”**Mımısla-:** “Uyumak”**Mukalama-:** “Susmak”**N****Natfa:** “Çirkin, tatsız”**Negle-:** “Vurmak, dövmek”**Nera:** “Erkek”**Neriya:** “Koca”**Nımısla-:** “Uyumak”**O****Ornusla-:** “Oturmak”

P**Palım:** “Erkek kardeş”**Pane:** “Sele”**Pani:** “Su”**Paze:** “Burun”,**Pengile-:** “Kırmak”**Perez:** “Ekmek”**Pınt:** “Kadın cinsel organı”**Pır:** “Çok”**Pırçır-:** “Acıkmak”**Piyne-, penye-:** “İçmek”**Poze:** “Burun”**Pülçük:** “Saç”**R****Rati:** “Akşam ”, “İkindi, gece ”**S****Shit:** “Bok”**Sıçan:** “Fare”**Surat:** “Yüz”**KAYNAKÇA****a. Eserler**

Acar, Turgut, (1985), “Doğu Anadolu’da Yaşayan Gizli Bir Meslek Dilinin Yapısı ile Türkçe’nin Benzerlikleri”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28Eylül 1985 Tebliğler 1. Türk Dili**, Cilt: 1, İstanbul, s. 9-15.

Adonis, http://www.stwing.upenn.edu/~durduran/hamambocu/authors/svg/svg11_3_2002.html, 27.07.2006

Demir, Nurettin (2002), “Türkiye’de Özel Diller”, **Yeni Türkiye 43, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı 1**, Ankara, s. 422-428.

Ş**Şag, şah:** “Çocuk”**Şoro:** “Baş, kafa”**Şu:** “Diş”**T****Tahal:** “Kahve”**Tırak:** “Ayakkabı”**Tışlak:** “Başarılı”**Tiryak:** “Potin”**Tomofil:** “Otomobil”**Tufan:** “Sigara”**V****Vordo:** “Aptal”**Y****Yapalama-:** “Yapamamak”**Yeğen:** Amcaoğlu, dayıoğlu, teyzeoğlu,”**Yımrık:** “Yumruk”**Yuva-:** “Yıkamak”**Z****Zanı-:** “Görmek, bakmak”**Zahir:** “Ağız”

Fraser, Angus, (2005), **Avrupa Halkları Çingeneler**, (Çev.: İlkin İnanc), İstanbul, 320 s.

Günşen, Ahmet, (2004), “Kırşehir, Hacıbektaş, Kaman ve Keskin Yöresi Abdallarının Gizli Dilleri: Teberce”, **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004**, Ankara, s. 1315-1343.

Kaymaz, Zeki, (2003), **Türkiyedeki Gizli Diller Üzerine Bir Araştırma**, İzmir, 157s.

Öskan, Ali Rafet, (1998), **Türkiye Çingeneleri Üzerine Bir Araştırma**, Erzurum, (Doçentlik Tezi).(bkz.: **Türkiye Çingeneleri**, Ankara, 2000)

b. Kaynak Şahıslar

Hüseyin Bülbul, 60 yaşında Gurbet, Güzelyurt'ta ikamet ediyor (2005–2006)

Salih Gurşuniler, 85 yaşında İskele'de ikamet ediyor (2001). Müzisyenlikle uğraşıyor. Gurbet.

Hayriye Gurşuniler, 65-70 yaş arasında. İskele'de ikamet ediyor. Gurbet (2001).

İbrahim Gurşuniler, 24 yaşında İskele'de ikamet ediyor (2001). Müzisyenlikle uğraşıyor. Gurbet.

Olgun Özdoğan, 43 yaşında, Güzelyurt'ta ikamet ediyor. (Gurbet değil).

İsmail Sayım, 40 yaşında, Güzelyurt'ta ikamet ediyor (Gurbet değil).

Zemzem Şenli, 65 yaşında Leymasun'dan gelmiş, Güzelyurt'ta ikamet ediyor Gurbet (2001).

TARİHÎ TÜRK DİLİ ALANINDA UZUNLUK/MESAFE ÖLÇÜMÜNDE KULLANILAN BİRİMLER

ÖZYETKİN, A. Melek*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Bilindiği gibi bir şeyin uzunluğunun, büyüklüğünün ve ağırlığının mukayesesi için ölçü birimlerine ihtiyaç vardır. Belirli birimler ile yapılan kıyaslama neticesinde ölçü kavramının gerekleri yerine getirilir. Daha önce Eski Türkçe sahasındaki ölçü terimleri üzerine yaptığımız çalışmada, tarihsel dönemlerden bugüne uzanan süreçte Türkçede kullanılan ölçü birimlerinin çeşitliliğine ve dikkat çekici yapısına değinmiştik.¹

Bu bildiride, konuyu daha dar bir kapsamda ele alarak; tarihi Türk dili alanındaki Türkçe metinlerden tespit ettiğimiz, uzunluk/ mesafe ile ilgili somut ve soyut özellikteki birimler üzerinde duracağız. Uzunluk deyince bir cismin boyunu ifade eden büyüklüğü anlıyoruz. Bu büyüklük en, boy ve yükseklik yönlerinde olabilir. Uzunluk, fizikte mesafe “uzaklık” kavramıyla eşdeğer anlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu iki kavram günlük hayattaki kullanımda içiçe geçmiş kavramlar olarak görülebilir.

Türklerin uzunluk/mesafe ölçümündeki düşünme ve somutlaştırma şekilleri, bu alanda yapılan metaforlar, kültürel ve psikolojik altyapı bakımından dikkat çekici olup, birçok açıdan incelenmesi gereken zengin bir malzeme sunmaktadır.

Öncelikle genel olarak tarihsel metinlerimizde geçen, uzunluk/mesafe ölçümünde bir nesnenin en, boy ve yüksekliğini belirlemek için kullanılan birimleri yapısal özelliklerine göre tasnif ederek konuya genel bir giriş yapabiliriz:

Antropometrik birimler: Bunlar bütün dillerde ve kültürlerde ortak olan ölçü birimleridir. İnsanın vücut organlarından yararlanarak doğal yollarla oluşturduğu birimlerin, tüm dillerde olduğu gibi Türkçede de bugüne uzanan kullanım alanları vardır.

Eski Türkçe metinlerde antropometrik ölçülendirmede mesafe veya uzunluk ölçmede karşımıza çıkan Türkçe kökenli *adak* ~ *ayak* “ayak” (ED 45a-b), *kol* “kol” (ED 614b-615a), *may* “adım” (ED 766b), *erçek* “parmak” (ED 234b), *çigin* “dirsek” (ED 415b), *kulaç* (ED 618a-b, TMEN 1502), *karı* (ED 644b-645a, TMEN 1477), *tiz* ~ *diz* vb. geçer. Dilin aslı unsurlarından yararlanılarak ortaya konan bu antropometrik ölçülendirme yanında, özellikle geç Eski Türkçe metinlerde ölçü sisteminde büyük ölçüde Çin tesiri dikkati çeker. Hatta

* A.Ü., DTCF, TDE Bölümü. Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE. e-posta: ozyetgin@gmail.com.

¹ A. Melek Özyetgin, “Eski Türkçede “Ölçü”, *Mustafa Canpolat Armağanı*, Yay.: Aysu Ata, Mehmet Ölmez, Ankara 2003, 195-204.

antropometrik birimlerin yaygın kullanılan Türkçe karşılıkları yanında Çince kökenli kelimeler de **çig** “ayak” (ED 404b2, TMEN 1155), **tsun** “parmak” (ED 555b) gibi metinlerde bir arada geçer. Bu etkilenmede kuşkusuz Çinle olan köklü ilişkilerin, ortak tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin etkili olduğunu düşünmek gerekir. Eski Türk ölçü sistemini, özellikle Uygur sahasında, büyük ölçüde Çin tesiri altında şekillendirmiştir. Uygurların Çinlilerle yoğun ticarî faaliyetleri olmuştur. Bu nedenle, Uygurlar Çin pazarıyla uygunlaşabilmek amacıyla, ölçü konusunda standartlaşmış ve Çince ölçü birimlerini tercih etmiştir.

Yine antropometrik birimlerin standart bir ayarda kabul edilerek metrik değerlerinin uzunluk ve mesafe için kullanımını eski metinlerde görüyoruz. Eski Türkçe döneminde özellikle bu terimlerdeki Çin kökenli birimlerin kullanımları dikkati çekiyor. Örneğin **şig** ~ **şık** “katı nesneler (tahıl vb.) için kullanılan ağırlık ölçü birimi; yer, arazi ölçü birimi” < Çin *shī* < ’ziäk “Stein” (Gabain 1973: 62); ED 867b **şık** (< Çin. *shih*) “as a measure of capacity, ten pecks conventionally 2,5 bushels”. (Yamada 1971: 492-493); **çig** < Çin. *ch’ih* (Giles I, 992), Orta Çin. *chyek* “uzunluk ölçü birimi” Çin *tsch’ik* “ayak” = 10 tsun. ED 404b 2çig “a Chinese foot about 35 cm; Çin. **bere** “uzunluk ölçüsü” (ED355b).

İslâm çevresine girilmesiyle birlikte Türklerde ölçü sistemi, bütünüyle Arap sistemine göre, gelenekten gelen yerli unsurları da içine alarak yeniden düzenlenmiş ve şekillendirilmiştir. Ayrıca bu ölçü birimleri bölgeden bölgeye, dönemden döneme değişebilen metrik değerlere de sahip olmuştur. Örneğin Osmanlı devletindeki uzunluk ölçü birimi olarak “arşın” kullanılmış olmakla beraber, çarşı arşını ile mimar arşını (Zira-ı Mimari/Zira) ve dolayısıyla alt birimleri de birbirinden farklıdır. Örn. **Çarşı ölçüleri** 1 Arşın 0,6858 m.; 1 Rub (urub) 0,0857 m. (1/8 Arşın); 1 Kerrab (Kirâh) 0,0428 m. (1/16 Arşın); 1 Endaze 0,6525 m.; **Mimar ölçüleri** 1 Arşın (Zira) 0,757738 m.; 1 Parmak (1/24 zira) 0,031572 m.; 1 Hat (1/12 parmak) 0,002631 m.; 1 Nokta (1/12 hat) 0,000219 m

Bildirimizde özellikle üzerinde duracağımız; uzunluk ve mesafe ölçümünde karşımıza çıkan bir başka uygulama da doğadaki somut nesnelerden yararlanılarak ortaya koyulan ölçümlerdir. Fiziki nesneler ve maddeler bizim dünyayı algılamamızın esasıdır. Uzunluk/mesafe ölçümünde birim olarak doğada yer alan somut nesnelerin kültüre göre şekillendiğini söyleyebiliriz. Tarihsel dönemlerde askeri bir toplum olan Türklerde, gündelik hayatın bir parçası olarak **sühük**, **mızrak**, **ok** gibi askeri aletlerin ölçüde birim olarak kullanılması dikkat çekicidir. Bunun yanında **yığaç** ~ **ıgaç**, **ip** ~ **tanap** (ölçü ipi) ~ **urgan**, **taş** da mesafe ölçümünde kullanılan birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu birimlerin de tarihsel alanlarda, bölgeden bölgeye değişebilen metrik değerleri vardır. Örneğin **ıgaç** ~ **yığaç** “ağaç” özellikle mesafe ölçümlerinde, yaklaşık 5 kilometrelik (bir fersah) uzaklık için **ıgaç** bir birim olarak kullanılmıştır (ED 79b). Kâşgarlı Mahmut’un *Divan*’ında *bir yığaç yer* “bir fersah yer” anlamında **yığaç** “fersah,

eski bir yer ölçüsü” (DLT III, 8) olarak geçmektedir. Dede Korkut kitabında *agaç* “1 km.ye kadar olan bir uzunluk birimi” (TTS I, 26) şeklinde geçer.

Ele aldığımız örneklerde, kaynağını doğadaki cansız varlık ve maddelerden alan ve uzunluk/mesafe ölçümünde kullanılan metaforlar dikkati çekmektedir. Bilindiği gibi metafor, iki kavram arasındaki benzerlik ve bağa bağlı olarak; bir kavramın bir başka kavram ile anlatılmasıdır. Bir nesnenin özelliklerinin başka bir çarpıcı nesne veya onun özellikleri ile anlatılması şeklinde bir şemalama ile dilde temel anlamda nesne (cansız şey) anlatan söz, başka bir nesneyi (cansız şeyi) estetik olarak adlandırmak için metaforik olarak kullanılır.² Metaforların esasında benzetme vardır ve çoğunlukla tamlamalardan oluşmuş ögeler şeklinde karşımıza çıkar. Metinlerde ölçü birimleriyle ilgili metaforların belirli kalıplar içinde verildiğini görüyoruz.

İşlevleri arasında ölçü bildiren kelimeler yapma da bulunan fiilden isim yapım eki **-(X)m³** ile **bir** kelimesi deyimisel bir kullanım içinde, uzunluk/mesafe ölçümlerinde görev almaktadır:

(bir) ...-m (nesne)

Divan’da geçen **bir yügrüm yer** “bir koşuşla gidilecek kadar yer”. *yügr-* “koşmak” fiilinden *-m* ile türetilen **yügrüm** < **yügr-üm** “bir koşuluk yer” (DLT III, 47) anlamında geçer.

-m ekiyle türetilmiş diğer bir ölçü kavramı DLT’de geçen **turum** < **tur-um** “birinin boyu kadarınca olan uzunluk” (DLT I, 396). Özellikle uzunluk ölçümlerinde insan bedeninin birim olarak kullanıldığını biliyoruz. Burada **turum** kelimesi “boy” kelimesinin eş anlamlısı olup *kişi boyu* (Bab.), *adam boyu* (DS) şeklindeki uzunluk/derinlik ölçümlerinde eş kullanımda olan bir şekildir. Divan’da **bir er turumu suv** “bir adam boyu su” cümlesinde bir nesnenin derinliğinin ölçümünde birim olarak karşımıza çıkıyor. DLT’de aynı zamanda **turumla-** “suyun derinliğini boyu ile ölçmek” fiili de geçmektedir.

Ölçü kelimelerinden **-m**’nin türevlerinden **atım** “menzil, mesafe” anlamında genel bir ölçü bildiren terim olarak tarihi Türk dili alanında kullanılmıştır: **atım** (<at-ım) (ED59b) “tek atış, a single shot”. “Bir ok atımının ulaştığı mesafe”. **atım** “atış, atım” (DLT III, 59); Çağ. **ok atımı** “a distance of a bow-shot” (Sang.). TTS **atım yeri** “Ok, kurşun menzili, okun ve kurşunun erişebileceği yer” (I, 275).

Ok atımı “bir okun gidebileceği mesafe”. Farklı tarihsel metinlerde aynı kullanımda **gez atımı**, **tir atımı** (Çağ.) da geçmektedir. Buradaki metafor modeli, kaynak alan olan ok ile hedef alanı olan mesafe arasındaki mantıksal

² Melek Erdem, **Türkmen Türkçesinde Metaforlar**, KÖKSAV: Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 6, Ankara 2003, s. 178.

³ Marcel Erdal, **Old Turkic Word Formation**, I, Wiesbaden 1991, s. 291.

ilişkilendirmeye ortaya çıkar. Burada metafor şemasında birim olarak kullanılan **ok** (~ **tir**), teğet ve çizgisel hareket eden bir nesnedir. Ve hızlı bir nesne olarak varılacak uzak ve aşağı yukarı belirli bir mesafeyi gösterir. Çünkü okların da metrik açıdan bilinen bir menzili vardır. Burada hedef olarak belirli bir uzaklığı gösteren bu ölçü metaforunda maddenin fonksiyonel özelliğinin kaynak olarak alındığını görüyoruz.

Ok ile ilgili bir başka kelime **oktam** “Bir ok atımı” (DLT I, 107), **bir oktam yer** “bir ok atımı yer, bir okun gidebileceği mesafe” ibaresinde geçmektedir. Clauson kelimeyi tek veri olarak değerlendirmiştir. Kelime **ok+ta-> okta-** “ok atmak” (Erdal II, 456) fiilinden ölçü kelimeleri yapma işlevi olan **-m** ile türetilmiş bir şekildir. Kelime tarihi alanda başka yerde tespit edilememiştir. Bununla birlikte modern lehçelerde geçmektedir.

Osmanlı sahasında bir 16. yüzl metninde **taş atımı yer**, “*kendü diyarımızdan bir yer istedüm, bir atseğirdimi miktarı ve üç taş atımı yer bana tayin eyledi*” (TTS I, 274) belirli bir uzunluğa işaret eden ölçü birimi olarak geçiyor. Çağatay sahasında, Babürname’de ise **taş**’ın birim olarak değeri daha farklıdır: “12.000 deve adımı veya tırıs giden bir atın bir saatte katettiği mesafe” anlamında geçer.

Yine askerî kültürden gelen somut nesnelerin uzunluk için birim olarak kullanıldığı bir başka örnek; Orhon yazıtlarında geçen **sünüg batımı karıg söküp kögmen yışığ toga yorıp kırkız bodunug uda basdımız** “Mızrak batımı karı söküp Kögmen dağlarını aşarak Kırgız halkını uykuda (iken) bastık” (KT D35, BK D26-27) cümlesindeki **sünüg batımı karıg** ibaresinde karın derinliğinin ölçümünde doğadan bir nesne, **sünüg**’ün “mızrak” ölçü birimi olarak kullanımı ilgi çekicidir. Burada kaynağını **sünüg**’ün fonksiyonel özelliğinden alan metaforik bir kullanım vardır. Belirli bir uzunlukta olan **sünüg** “mızrak”, derinlik ölçümü için kullanılmıştır.

Yukarıda örneklerini işlediğimiz metaforik yapıda kullanılan **-m** ile türetilmiş kelimeler yanında, tarihi Türkçenin sözvarlığında “uzunluk” kavramına ad olan kelimeler de somut nesnelerle birlikte uzunluk/mesafe ölçümünde kullanılmıştır. DLT’de bu türden ölçü kelimeleri geçmektedir. Örneğin **turk** (<**tur-k**) “bir cismin uzunluğu, boyu” (I, 349) **bir süngü turkı** “bir süngü uzunluğunca”. Clauson kelimenin “bir şeyin uzunluğu” anlamında olduğunu söyler. (ED537b). Kelime Kırg. Kaz. **turk**, Trkm. **durk**, Tuv. **durt** olarak yaşar. Clauson kelimenin **tur-** fiil kökünden türetildiğini söyler. Kelime Budist metinlerde de geçer **altırar yegirmi ernek turkı** “onaltışar parmak uzunluğunda..”, **tört enrek /// turkınça yer** (AbitAnk.82) (Erdal I, 224-225). DLT’de bu isimden türemiş **turkla-** “ölçmek” fiili de geçmektedir (III, 445).

Özellikle insanın boyunun ölçümünde kullanılan metaforik kullanımlar da Divan’da dikkati çeker: **erneyü** “çok kısa boylu, boyu iki arşın olan adam, cüce” (I, 136). Bu kelime muhtemelen **ernek** “parmak” kelimesiyle ilgili olmalıdır.

Kelimenin kökeni açık değildir. Yine *tapı* “ne uzun ne kısa, orta” (III, 216). *Bodı tapı er* “a man of moderate stature”. *Büktel* “orta boylu, insan hakkında” (I, 481), *büktel er* “orta boylu adam”. *Taylañ er* “boylu poslu adam”

Bir başka metaforik kullanım *sın* “boy, pos” (III, 138), *sınlıg* “boylu, poslu” (III, 138). *sın* “the human body” (ED832a) “hence stature, height, external apperance” (Kırg.Kzk. Nog.), *bodlug sınlıg kişi* “a tall men” (III, 138), *bod sın* (hend.) (KB); *tal bodlug* “boyu düzgünce kişi, en çok ince, uzun cariyeler için kullanılır” (III, 156). Burada ölçü birimi olarak kullanılan *tal* düzgün ve uzun bir nesne olarak, uzun boya metafor olarak kullanılmıştır.

Uzunluk/mesafe ölçümünde kullanılan metaforlarda en dikkat çekici olanı at ile ilgili olanlarıdır. Bozkır Türk kültüründe en önemli unsurlardan olan, gündelik hayatın ayrılmaz parçası *at*; *at oruukı*, *at ayagı*, *at yorukı*, *at yürüyüşü*, *at adımı* gibi ibarelerde, mesafe ölçümünde kullanılmıştır.

Tonyukuk Yazıtı’nda geçen: az yir yolu anı birle (?)... ermiş bir *at oruukı* ermiş “Az ülkesi yolu Anı ırmağı boyunca imiş (ancak) bir atın geçebileceği kadar imiş” (Ton. D 24).⁴ Bu ibarede *oruk* “yol path” (ED215a) anlamındadır. *at oruukı* ibaresinde, yolun genişliğinin ölçümünde birim olarak “bir atın geçebileceği genişlikte” metaforuna dayanılmıştır. Burada metaforun kaynağı at olup hedef bir yerin genişliğinin ölçümüdür. Orta dönem metinlerinde aynı kullanımda *at ayagı* ibaresi de metaforik bir kullanım olarak genişlik ölçümü için geçmektedir.

Yine uzaklık/mesafe için atla ilgili bir başka metaforik kullanım *eşg/kin* “uzun yol” (DLT I, 109) kelimesidir. Kelime genel Türkçenin sözcükvarlığında at için kullanılmıştır: *eşgin* “hızlı yürüme, rahvan” (ED 260b). Osm. *eşkin* “açık adımlarla hızlı yürüyen (at)” (TTS III, 1556) anlamındadır. Bu metafor modelinde kaynak olarak atın yürüyüş özelliklerine dayanılarak, kısa at adımlarıyla olan uzun yolculuğa işaret edilmiştir. *at yorukı*, *at yürüyüşü*, *at adımı* gibi tarihsel metinlerde geçen kullanımlar da bu metafor modeline uyan biçimlerdir.

Uzunluk/mesafe ölçümlerindeki bir başka metafor modeli, kaynağını insan vücuduyla, duyu organlarından alanlardır. İnsanın duyu organlarıyla ilgili olarak meydana getirilmiş mesafe ölçümlerinde belirli sınırlar ve farklılıklar vardır. Uzaklık-yakınlık derecesine göre kullanılan ölçü birimlerinde de farklılıklar olur. Örneğin gözün ve kulağın ulaşabildiği mesafeler birbirinden farklıdır ve ayrıca insan bedeninde duyuların ulaşabildiği mesafeler de tahmine dayalıdır. Mesafe, uzaklık-yakınlık derecesinin ölçümünde kullanılan birime göre ölçü farklılık gösterir.⁵ Bir *göz görümü* ifadesi, *bir çağrımılık* yerden daha uzak bir mesafeyi ifade eder. Bugünkü modern Türk dili alanında da bu kullanımlar vardır: *göz*

⁴ Talat Tekin, **Tunyukuk Yazıtı**, Simurg: Ankara 1994.

⁵ Melek Erdem, **Türkmen Türkçesinde Metaforlar**, KÖKSAV: Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 6, Ankara 2003, s. 210.

alabildiğine “gözün görebileceği en uzak mesafeler” (TSl. 787), **çağrım** “yüksek bir sesin yetişebileceği kadar uzaklık” (TSl. 382), *bir çağrılık yer* vb. tüm bunlar metaforik kullanımlar olarak dikkati çeker.

Bu türden duyu organlarıyla ilgili metaforik kullanımlar, Eski Türk yazıtlarında da geçmektedir: **közün körmedük kulkakın eşidmedük bodunumın ilgerü kün tugsıkuña birigerü kün ortusuña kurıgaru kün batsıkuña yırıgaru tün ortusuña tegi konturtum** “gözle görülmedik, kulakla işitilmedik (kadar çok) halkımı ileride gün doğusuna, güneyde gün ortasına, geride gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar (uzanan geniş topraklarım üzerinde) yerleştirdim” (BK K 11).

Bilge Kağan Yazıtı’nda geçen bu cümledeki **közün körmedük kulkakın eşidmedük bodunum** cümlesini Talat Tekin “gözle görülmedik, kulakla işitilmedik (kadar çok)” anlamında miktar bildiren bir ölçü birimi olarak değerlendirmiştir. Ancak burada halkın sayıca çokluğundan ziyade, bu metaforik yapıyı “gözün göremeyeceği kulağın işitemeyeceği kadar uzak mesafelerde yaşayan” anlamında düşünölebileceğini söyleyebiliriz.

Tarihsel metinlerde uzunluk/mesafe ölçümü için kullanılan bu türden metaforik ibarelerin sayısını kuşkusuz artırmak mümkündür. Türkçe kavramlaştırma özelliği bakımından son derece zengin bir dildir. Ölçü konusunda metrik değerler olmakla birlikte, uzaklık/mesafe kavramlarının daha belirgin ifade edilmesinde önemli rol oynayan metaforlu yapıların, dilin bu zengin kavramlaştırma yönünü ortaya çıkarması açısından dikkatle ele alınması gerekir. Edebi metinlerimizin bu açıdan da değerlendirilmesi gerekmektedir. Kültürün ayrılmaz bir parçası olan dili, o kültüre sahip olanların duygu ve düşüncelerini yansıtan bir ayna olarak düşünebiliriz. Her kültürde sözvarlığı, insan ile doğal çevresi arasındaki ilişkiyi yansıtır ve insan hayat tarzına tanıklık eder.⁶ Konumuz gereği ele aldığımız uzunluk/mesafe ölçümlerinde somut ve soyut birimlere dayalı metaforik kullanımlar da Türklerin yaşam ve düşünce tarzından, tecrübelerinden yansıyan unsurlardan kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

Atalay, Besim, (1985-1986). **Divanü Lugati’t-Türk Tercümesi**, C. I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Clauson, Sir Gerard, (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford.

DLT: **Bkz.:** Atalay.

Doerfer, G., (1963-75). **Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen**, I-IV, Wiesbaden.

Ed: **Bkz.:** Clauson (1972).

⁶ Melek Erdem, a.g.e., s. 291.

Erdem, Melek, (2003). **Türkmen Türkçesinde Metaforlar**, Köksav: Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 6, Ankara 2003,

Erdal, Marcel, (1991). **Old Turkic Word Formation, A Functional Approach To The Lexicon**, Vol. I-II, Wiesbaden.

Gabain, Annemarie Von, (1973). **Das Leben Im Uigurischen Königreich Von Qoço (850-1250)**, Wiesbaden.

Giles, H. A., **Chinese-English Dictionary**, London 1912.

Özyetgin, A. Melek, (2003). “Eski Türkçede “Ölçü”, **Mustafa Canpolat Armağanı**, Yay. Aysu Ata, Mehmet Ölmez, Ankara 2003, 195-204.

Tekin, Talat, (1988). **Orhun Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

-----, (1994). **Tunyukuk Yazıtı**, Ankara.

Tmen: Bkz.: Doerfer.

Tsl. **Türkçe Sözlük**, 25. Baskı, Türk Dil Kurumu: Ankara 2005.

Tts: **Tarama Sözlüğü**, 6 C., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1963-1972.

Yamada, N., (1971). “Four Notes On Several Names For Weights And Measures İn Uighur Documents”, In: L. Liget (Ed.), **Studia Turcica**, Budapest, 491-498.

-----, (1993). **Sammlung Uigurischer Kontrakte**. Hrsg. Von Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umera Und Takao Moriyasu. 1-3. Osaka.

Zieme, P.-Kara, G. (1978). **Ein Uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in Uigurischer Übersetzung**, Akadémiai Kiadó, Budapest.

ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN THE LIGHT OF THE INTERNET AND GLOBALIZATION: READING AND WRITING

PISHGHADAM, Reza-MODARRESI, Ghasem*
İRAN/İRAN/ИРАH

ABSTRACT

With the diffusion of computers, digital technology, and cybercommunication, accompanied by the process of globalization, the conceptions of language learning especially reading and writing have changed dramatically. These skills are not considered any more as decoding and encoding abilities. It is recommended that these skills be enriched with the abilities needed for the effective negotiation and communication; and critical interpretation and evaluation. Teachers of English language learning classes are expected to go beyond the basic and mechanistic levels of teaching reading and writing and equip students with the strategies to handle new demands of the new era which has been dominated by the Internet and telecommunications. Moreover, English language learning teachers are required to accompany language learning with thinking skills, which are of critical importance in today `s world relationships.

Key Words: Internet, Globalization, language, learning, reading, writing.

INTRODUCTION

With the rise of ICT in the last several decades, accompanied by the process of globalization, the whole world has undergone drastic social, cultural, economic, political, and educational changes, requiring TESOL (Teaching English to Speakers of Other Languages) professionals understand these changes and their impact on English language teaching.

Internet has made the world a small village in which everybody can express and elaborate his ideas easily and quickly. Maybe it was the Internet and digital technology that paved the way for globalization, and globalization in turn gave rise to relocalization and multiculturalism (Warschauer, 2000). People of this village through the net could talk about their own beliefs, project their own identities, and be familiar with other people and cultures. Cultures once neglected and overlooked and were in minority, now have found a cyberspace to make their own voice heard, and in a way they could rejuvenate and revive their forgotten and neglected cultures.

* Ferdowsi University of Mashhad. e-mail: rpishghadam@yahoo.com

The important medium of communication in this village is language. Language in this village plays the role of identity marker and masks race, gender, and socioeconomic status of people. For the first time in the history of mankind, nobody in this village can detect exactly who you are_ whether you are a black or white, male or female, rich or poor.

Once the language of this village was only English, because a high percentage of early users were North Americans and the computer scientists who designed personal computers and the Internet did so on the basis of the “American Code Information Interchange”(ASCII) Code, which made computing in other alphabets and character sets inconvenient or impossible. Therefore, English was dominant, and there was the fear that English language and culture might lead to the demise of other languages and cultures, but soon it was found that the fears of an English –dominant Internet were premature and English only was used as a medium of communication, as an international lingua franca. Though increasing numbers of people around the world turn to English as a requirement of international communication, they emphasize their own level of variety of English rather than submitting to colonial standard norms in order to project their identity and values, meaning that, they reject American English as the standard English language and try to utilize their own standards and norms (Warschauer, 2000). For example, in Europe, we witness the emergence of a Euro-English which has its own lexical patterns and its intonation pattern is more syllable-based than stress-based (Crystal, 1999). Therefore, different types of Englishes have come into existence which don’t comply with Anglo-American standards.

Moreover, recent analyses demonstrated that the number of non-English Web sites is growing rapidly and that many of the newly active Internet newsgroups extensively use the national language, in fact, by one account the proportion of English in computer-based communication is expected to fall from its high of 80 % to approximately 40 % within the next decades (Graddol, 1997). By the way, while more than 90 % of the early users of the Internet were located in North America, the net is now growing fast in developing countries like China, India, and Iran. Finally, new technology was used to allow the web to support English as an international lingua franca while simultaneously facilitating the use of other languages.

Scientists, scholars, researchers, and students of this village are lucky, because the Internet has made them a giant library, containing everything they want. Without departing home to go to the library, with waving a magic wand they can bring home the library itself and with a small touch on the keyboard they can enter into this worldwide electronic library. However, this library has two important problems; first, unlike the usual libraries in which you can view all the materials on shelves, in this e-library you have access only to a page and all information is hidden behind this page, and it needs knowledge and expertise in order to

view the material you want, and if you are gauche at using the Internet you may come up with lots of irrelevant information which makes you mystified. Second, due to publication restrictions in the typical libraries, the majority of books and materials have been written by learned people, but on the net everybody can have his own say and publish his ideas. Therefore, this gigantic e-library is replete with hotch potch of relevant and irrelevant, valuable and gibberish information and it depends on the expertise of the reader to muster the pertinent information he is after, separating the wheat from the chaff.

Since everything in this village has been computerized and digitalized, jobs that existed in the industrial era are disappearing and are being replaced by new types of jobs and work requirements that didn't exist before; jobs require information processing and analysis skills rather than brute force (Catelles, 1996), and no longer white and blue collar jobs are needed, what is required is symbolic analysts who spend much of their time analyzing symbol information, like software engineers (Reich, 1991).

Villagers are very happy in this cyberspace, because everybody without going to normal universities can be educated. Long-distance education is available for everybody and being educated in Oxford University is not far-fetched.

Customers in this village can buy whatever they want easily and quickly without leaving their homes, businessmen have found a good opportunity to commerce easily. Producers are very delighted because they can advertise and sell their products on the net. Employers can put up their notices for recruiting people and job-seekers can read them and apply for the position they want, wherever it is.

As we witness, this village is a little bit strange from the usual villages, demanding new ways of life and education. In fact, the situations in this cybervillage socially, educationally, and economically are very complex. To survive and be successful in this cybervillage you need to be equipped with different skills and literacies.

1. Literacy and Technology

Literacy is not a fixed and static concept and its notions change and develop as man changes and develops. Literacy theorists analyze the social, cultural, and cognitive aspects of literacy in a society. Although it is a commonsense belief that literacy involves a set of "context-neutral, value-free skills" (de Castell & Luke, 1986: 86) of coding and decoding texts, literacy theorists have demonstrated that literacy is instead a complex social practice (Gee, 1996). For example, de Castell and Luke demonstrated that the conceptions of literacy have actually gone through several major changes in the U.S history, from a classical view of literacy as cultivation of "civilized" person through understanding of literacy as

a progressive view of self-expression leading to the growth and development of a child, to a technocratic view of literacy as a functional skill leading to effective performance.

If we consider literacy as a complex, social practice, then transmission approach of filling students with information and facts and training approach of instructing them in isolated decoding skills become untenable. As Freire most famously emphasized, noting that literacy is not only about “reading the word” but also about “reading the world”_ and not only reading the world but also writing it and rewriting it (Freire & Macedo, 1987: 37). New technologies now provide a helpful resource for achieving this end, and to highlight Freire’s perspective, technology-based literacy is not only about surfing the net, it is also about making waves (Shneiderman, 1997). This post-modern era, digital technology, and cybercommunication require “electronic literacy” which needs different skills from those of print literacy and as Warschauer (1999) stated “Electronic literacy involves not only adapting our eyes to read from the screen instead of the page, but also adapting our vision of the nature of literacy and the purpose of reading and writing.”

Before the diffusion of computers and the Internet, reading and writing were defined as decoding and encoding of letters and words, but in the context of post-modern cultural developments and globalization, new ways of reading and writing which were not page-bound came into existence. These new ways of reading and writing involve a mixture of modalities, symbol systems, and languages. A typical Web page, for example, may involve still photographs, moving images (video clips), and audio recording in addition to written language. Apart from processing these different modalities of communication, “readers” will also have to interpret different sign-systems, such as icons and images, in addition to words. Furthermore, texts from languages as diverse as French and Arabic may be found in a site that is primarily in English. Different discourses could also be mixed – as legalese, medical terminology, and statistical descriptions, besides everyday conversational discourse. (Canagarajah, 2000). Therefore, this movement from page to screen requires new types of literacy or to be more exact multiliteracies.

2. Reading

Generally, reading skill in a language classroom is considered to be very important, because without this knowledge, students are not likely to be successful in the typical language class especially in EFL situations. Conceptions of reading have undergone different changes over time from the belief that reading is a passive skill to the idea that reading is psycholinguistic decoding of letters and words, demanding skimming, scanning, and guessing words from contexts (Chastain, 1988). Reading from the screen is less a passive act of decoding a message from a single authoritative author and more a self-conscious act of creating knowledge from a variety of sources (Landow, 1992). If we consider

reading a social practice that happens in particular sociocultural contexts (Gee, 1996) then in this information era which is dominated by English language and majority of people in the world to some extent are familiar with the ABC of reading, teachers of English language are expected to go beyond the mechanistic view of reading, familiarizing students with the strategies to tackle the problems they encounter while they are surfing the net. In light of the Internet, readers encounter different relevant or irrelevant articles and books, different people from different walks of life, and different pieces of reliable and unreliable news, which demand new skills to analyze them, and as Warschauer (2000) stated, readers should be equipped with the following skills:

- Finding the information to read in the first place (through Internet searches, etc.);
- Rapidly evaluating the source, credibility, and timeliness of information once it has been located;
- Rapidly making navigational decisions as to whether to read the current page of information, pursue links internal or external to the page, or revert back to further searching;
- Making on-the-spot decisions about ways to save or catalogue part of the information on the page or the complete page;
- Organizing and keeping track of electronic information that has been saved.

These may seem like esoteric skills for a class of beginning English learners who are still trying to figure out how to decode simple words. But as English expands in the 21st century as a language of international communication, the number of learners who master basic English skills will grow. Increasing number of learners throughout the world will find themselves in the situation of secondary students in many European countries today, where the challenge is not so much to achieve basic decoding skills but rather to use English for the types of complex global communication discussed earlier in this article.

None of these types of skills are completely new of course. The need for critical, active, and interpretive reading has been an important part of print literacy as well. Moreover, the vast amount of information available on the Internet and its hypertextual organization speed up changes in the nature of reading which were already occurring in the age of print, and make these kinds of critical reading skills all the more essential. To be equipped with these skills doesn't mean that while you are reading from pages you don't need to be equipped with these skills, but it means while reading from screen, these abilities are more essential.

By the way, while reading from the screen you need to be familiar with different skills, because it may have audio, video, and icons. And only a multiliterate person can deal with these issues and be successful.

3. Writing

Throughout human history, speech has been used for interaction and writing for its permanence, used for interpretation and reflection (Harnad, 1991). Writing, unlike speech, can be accessed and analyzed again and again by a limitless number of people at different times. It is for this reason that the development of writing and later print are viewed as having fostered revolutions in the production of knowledge and cognition. What is of critical importance in education is the intersection between interaction (speech) and reflection (writing) and this is the Internet that paved the way for this intersection. For the first time in history, human interaction takes place in a text-based form, and there is no longer any divide between speech and writing, writing equals speaking, meaning that, while you are writing in fact, you are speaking, of course with two important differences with the normal conversation. First of all, the written, computer-mediated mode of the discourse facilitates a special relationship between interaction and reflection, because you can freeze any frame you want and focus on it. This creates an excellent environment for a group of people to construct knowledge together by expressing themselves in print and then assessing, evaluating, and reflecting on their own views and those of others. A second difference is that the social dynamics of computer-mediated discussion have proven to be different from face-to-face discussion in relation to issues such as turn-taking, interruption, balance, equality, consensus, and decision-making (Warschauer, 1999). That is why, Harnad (1991) described the Internet as bringing about “the fourth revolution in the means of production of knowledge”, on a par with the “three prior revolutions in the evolution of human communication and cognition: language, writing, and printing”.

Paper and pencil writing is slow and clumsy way of exchanging ideas but on the net, the synchronous communication allows students to take part in discussion groups and online chats to express themselves. Therefore, if writing is the equivalent of speaking on the net; therefore, students are needed to be familiar with lots of skills to communicate effectively and quickly.

Moreover, the Internet is a good place for the projection of identities. Writing for the Web has emerged more recently. Studies by (Lam, 2000) and (Warschauer, 1999) have shown the central role of identity in Web-based writing; due to its highly public and multimodal nature, the Web is an ideal writing medium for students to explore and develop their evolving relationship to their community, culture, and world. This can contribute to a sense of agency, as learners take public action through their writing (Kramsch, A'ness, & Lam, 2000; Warschauer, 2000). Authenticity of purpose is critical, with students' souring on Web-based writing that has no real-world objective. As summarized by Warschauer (2000), high student engagement in writing for the Web depends on students' understanding well the purpose of the activity, viewing the purpose as socially and/or culturally

relevant, finding the electronic medium advantageous for fulfilling the purpose, and being encouraged and enabled to use medium appropriate rhetorical features to fulfill the purpose. Lu (1994) found that the struggles of her bilingual students (even in a mainstream composition classroom) challenge on the ways the English orientate to texts. A Chinese student from Malaysia uses the modal “can able to” –a structure that connotes for her “ability from the perspective of the external circumstances”(Lu, 1994: 452). Though the student is aware of the modal can, she finds that this is loaded with a volitionist connotation that is more typical of a western sense of unlimited agency. The student wants to express the need to achieve independence despite community constraints (as it is true of her personal experience of coming to study in the United States despite the family’s view that the place of a woman is inside the house). Her neologism is an attempt to convey a more qualified agency that takes account of community restrictions. Finding that even grammar can be ideological, Lu asks whether we shouldn’t go to the extent of accommodating creative uses of language in our practice of multiculturalism in education.

Closely related to the issue of identity is that of voice. A study by Matsuda (2001) indicated the complex nature of voice in online writing, showing how a Japanese Web-based diarist drew from a wide range of discourse practices – used by video game players, animation fans, and others – in shaping and expressing her online voice. This complexity could present a particular challenge for language learners, whose range of available discursive repertoires in their second language is often limited.

Therefore, the concept of authorship is hanging in new media, with students empowered not only to author texts but also to help rewrite the very rules by which texts are created. They can impose all of their levels of authorship on the outside world through online publishing (Murray, 1997). These new possibilities thus shift the emphasis from authenticity (following native speaker norms, to a later emphasis on authorship (creating texts within structural environments), to new opportunities for agency (Warschauer, 2000). In fact the ability to author texts, together with the authenticity of audience in online communication, creates new possibilities of agency, that is the power to take meaningful action and see the results of one’s own decisions and choices.

In sum, the Internet is rapidly shifting the terrain of writing. Before the Information revolution, writing was viewed as a mechanical correctness and grammaticality, and sometimes a little emphasis put on argumentation, persuasion, and justification skills in English classes. Writing was treated as an orphan child and escaped teachers’ notices. To project your identities, to introduce your own culture, to make friends, to write and publish articles, to develop web sites, to land a suitable job, to join a discussion group, and to publicize your products, you need to know more than basic and mechanistic level of writing. New situations require

that students know how to argue, justify, persuade, and communicate effectively. So grammaticality plays second fiddle to the critical writing.

CONSULUSION

As it has been stated, the new era_ cybercommunication, cybervillage, and globalization_ requires multiliteracies which have opened up a new paradigm for second language learning especially reading and writing instruction in the academy. The pedagogical implications and classroom applications have to be worked out in the future. Generally, English classes are just sites of language learning and no more than that. Activities, tasks, exercises are usually arranged in a way to make students highly proficient in English language. However, the new era demands more than that: critical thinking and interpretation are a must of this age. To engage in the creative and critical process of reading and writing, we have to stop focusing on the basic levels of reading and writing skills. We have to teach our students strategies for critical evaluation and rhetorical negotiation so that they can express their views easily and read and evaluate materials critically.

In a nutshell, language activities must empower learners to take control, to become autonomous, and to become better thinkers and language learners. To this end, second language learning teachers are required to adopt an extensive view towards language learning, transcending the traditional ways of teaching. They are expected to teach both language and thinking. Learners are then engaged in using the target language for a purpose, that is, to develop learners' thinking ability, and through this that their language competence develops.

REFERENCES

Canagarajah, A. S., (1999), **Resisting linguistic imperialism in English teaching**. Oxford: Oxford University Press.

----, (2000, March), "Understanding L2 academic writing as codeswitching"
Paper presented at the thirty-fourth annual convention of TESOL, Vancouver.

Castells, M., (1996), **The rise of the network society**. Malden, MA: Blackwell.

Chastain, K., (1988), **Developing Second Language Skills**. Harcourt Brace Jovanovich Publishers.

Crystal, D., (1999), "The future of Englishes", **English Today**, 15 (2), 10-20.

De Castell, S., & Luke, A., (1986), "Models of literacy in North American schools: Social and historical conditions and consequences" S. de Castell, A. Luke, & K. Egan (Eds.), **Literacy, society, and schooling**. New York: Cambridge University Press.

Freire, P., & Macedo, D., (1987), **Reading the word and the world**. Hadley, MA: Bergin and Garvey.

Gee, J. P., (1996), **Social linguistics and literacies**. London: Taylor & Francis.

Graddol, D., (1997), **The future of English**. London: The British Council.

Harnad, S., (1991), "Post-Gutenberg galaxy: The fourth revolution in the means of production and knowledge", **Public-Access Computer Systems Review**, 2(1), 39-53.

Kramsch, C., A'Ness, F., & Lam, E., (2000), "Authenticity and authorship in the computer-mediated acquisition of L2 literacy", **Language Learning & Technology**, 4(2), 78-104.

Lam, W. S. E., (2000), "L2 Literacy and the design of the self: A case study of a teenager writing on the Internet", **TESOL Quarterly**, 34(3), 457-482.

Landow, G. P., (1992), **Hypertext: The convergence of contemporary critical theory and technology**. Baltimore: John Hopkins University Press.

Lu, M. - Z., (1994), "Professing multiculturalism: The politics of style in the contact zone", **College Composition and Communication**, 45(4), 442-458.

Matsuda, P. K., (2001b), "Voice in Japanese written discourse: Implications for second language writing", **Journal of Second Language Writing**, 10(1-2), 35-53.

Murray, J. H., (1997), **Hamlet on the hemlock: The future of narrative in Cyberspace**. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Reich, R., (1991), **The work of nations: Preparing ourselves for 21st century capitalism**. New York: Knopf.

Shneiderman, B., (1997), "Forward". In R. Debski, J. Gassin & M. Smith(Eds.), **Language learning through social computing** (pp. V-VIII). Melbourne: Applied linguistics Association Australia.

Warschauer, M., (1999), **Electronic literacies: Language, culture, and power in online education**. Mahwah, NJ: Erlbaum.

-----, (2000), "The changing global economy and the future of English teaching", **TESOL Quarterly**, 34, 511-535.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СИСТЕМ ВОКАЛИЗМА КАЛМЫЦКОГО И ТУРЕЦКОГО (МЕСХЕТИНСКОГО) ЯЗЫКОВ

RASSADIN, V. I./РАССАДИН, В. И.

R. F., KALMIKYA/R. F., KALMYKIA/Р. Ф., КАЛМЫКИЯ

Сравнительное исследование фонетики калмыцкого языка, состоящего из ряда говоров, основными из которых являются дербетский, торгутский и бузавский [Убушаев 2006, с. 5-6], со звуковым строем турецкого языка, на котором говорят турки-месхетинцы села Ульяновка Яшалтинского района Республики Калмыкия, переселившиеся сюда в 90-е гг. из Средней Азии, позволило получить следующие результаты.

Нахождение и функционирование турецкого языка на территории Республики Калмыкия обуславливает его контактирование и взаимодействие с калмыцким языком, одним из государственных языков в Республике. Калмыцкий язык преподаётся в школе, где его изучают турецкие дети. Всё это делает сравнительное исследование калмыцкого и турецкого языков, в частности их звукового строя, весьма актуальным и имеющим большое не только научное, но и практическое значение. Данная проблема ещё не только не изучалась, но даже и не ставилась, поскольку до сих пор не было прямых контактов калмыцкого и турецкого языков. В данной же ситуации такие контакты появились, что требует их изучения и осмысления.

В настоящей статье мы делаем попытку осуществить сравнительное исследование систем вокализма калмыцкого и турецкого (месхетинского) языков на предмет установления сходств и различий. В основу исследования положен лингвистический материал, собранный среди турков-месхетинцев в селе Ульяновка в октябре текущего года. Поскольку язык турков-месхетинцев не имеет письменной формы, мы использовали для его фиксации знаки кириллического алфавита, принятые для тюркских языков. Сведения о звуковом строе калмыцкого языка почерпнуты из «Грамматики калмыцкого языка» [1983], лексический калмыцкий материал взят из «Калмыцко-русского словаря» [1977].

Итак, в области вокализма сравнение выявило, что современная система гласных включает три группы фонем: группу кратких гласных, долгих гласных и дифтонгов.

По своим характерным признакам краткие гласные как калмыцкого языка, так и турецкого чётко делятся на краткие гласные, употребляющиеся

только в первом слоге, и на гласные, используемые в последующих слогах согласно правилам сингармонизма.

У этих двух групп кратких гласных калмыцкого языка разные акустические признаки. Современные краткие гласные первого слога являются гласными полного образования и имеют чётко выраженные акустические классификационные признаки: постоянную длительность, устойчивую тембровую окраску, и определяются как передне- и заднеязычные по месту образования. Аналогичным образом определяются и гласные первых слогов турецкого языка. Здесь принципиальной разницы нет. Турецкие гласные в этой позиции произносятся одинаково чётко и с полной артикуляцией. Как калмыцкий, так и турецкий языки имеют в принципе сходную слоговую структуру, при которой корневую основу составляет первый слог, несущий семантику слова и определяющий его сингармоническую принадлежность либо к твёрдому ряду, либо к мягкому ряду, что придаёт последующим слогам соответствующий облик, поскольку они в основном относятся к аффиксальным элементам. Ср. например, калм. *ушн* «вода» - *ушн* «молоко», тур. *су* «вода» - *сүт* «молоко», при наращении аффиксов получаем: калм. *уста* «имеющий воду» - *үстә* «имеющий молоко», тур. *сулу* «имеющий воду» - *сүтлү* «имеющий молоко»; калм. *нарн* «солнце» - *нерн* «имья», тур. *ат* «лошадь» - *эт* «мясо», при наращении аффиксов получаем: калм. *нараp* «солнцем» - *нерәр* «именем», тур. *атын* «своего коня» - *этин* «своё мясо» и т. п.

В соответствии с правилами действующей орфографии относительно употребления кратких гласных в калмыцком языке в корневых основах на письме принято обозначать краткие гласные только в первом слоге. Здесь употребляются следующие краткие гласные: три твёрдорядных – «а», «о», «у»; пять мягкорядных – «э(е)», «ә», «ө», «ү», «и». В аффиксах, стоящих во втором, третьем и последующем слогах, используется, кроме гласных «а», «ә», «и», также краткий гласный «ы» (напр. *амна* «ротовой», *модна* «древесный», *дәәнә* «военный», *әңгин* «отдельный», *уулын* «горный», *һолын* «речной»). Турецкий язык имеет в первом слоге четыре гласных твёрдого ряда – «а», «о», «у», «ы» и пять гласных мягкого ряда – «э(е)», «ә», «ө», «ү», «и». При этом следует отметить, что гласный «э(е)» довольно часто чередуется с более широким гласным «ә», например, *эт~әт* «мясо», *эл~әл* «рука», *дәве~дәвә* «верблюд». Многие слова произносятся только с гласным «ә», например, *тәкә* «козёл», *гал* «приходи», *сәкү* «нары, помост», *гами* «удила», *бән* «я», *сән* «ты», *әвдә* «в доме, дома».

В калмыцком языке краткий гласный «и» употребляется в основном в мягкорядных словах, в первом слоге твёрдорядных слов он встречается редко. Краткий «и» второго слога твёрдорядных слов в основном исчез, уступив место мягкорядному неясному гласному, а твёрдый гласный первого

слога превратился в соответствующий гласный мягкого ряда. Всё слово при этом из твёрдого ряда перешло в мягкий ряд, все суффиксы соответственно в этом слове тоже стали мягкорядными (например др.-монг. **amin* дало в халхаском *амь* // *амин*, калм. *эмн* «жизнь»; др.-монг. **morin* дало в халхаском *морь* // *морин*, калм. *мөрн* «лошадь»; др.-монг. **qubi* дало в халхаском *хувь*, калм. *хув* «часть; доля»; др.-монг. *bariyul* дало в халхаском *бариул*, калм. *барул* «ручка, рукоятка»).

Процесс становления системы кратких гласных в калмыцком языке происходил следующим образом: четыре древнемонгольских твёрдорядных кратких гласных **a* (*a*), **o* (*o*), **u* (*u*), **ы* (*i*) частично сохранились, частично трансформировались, преобразовавшись в три кратких гласных твёрдого ряда «а», «о», «у», употребляемых в первом слоге.

При этом гласный **a* (*a*) продолжает оставаться в первом слоге многих твёрдорядных слов калмыцкого языка, например, калм. *арвн* < др.-монг. **arban* «десять»; калм. *амн* < др.-монг. **aman* «рот, уста»; калм. *байн* < др.-монг. **baγan* «богатый». Гласный *a* в первом слоге в некоторых случаях появляется вместо **i* в результате действия раннего перелома гласного **i*. Например, калм. *махн* < др.-монг. **miqan* «мясо»; калм. *яман* < др.-монг. **yīmaγan* «коза» (< др.-тюрк. *jīṃya* «самка дикого горного козла»~*īṃya* «коза»). В турецком языке краткий гласный «а» продолжает оставаться в первом слоге с древнетюркских времён, например, тур. *ал* «бери» < др.-тюрк. *al* id.; тур. *ат* «лошадь» < др.-тюрк. *at* id.; тур. *аз* «мало» < др.-тюрк. *az* id.; тур. *каз* «гусь» < др.-тюрк. *qaz* id.; тур. *даг* «гора» < др.-тюрк. *taγ* id. Этот звук встречается в первом слоге многих слов современного турецкого языка, например, *вар* «есть, имеется», *дам* «крыша», *жан* «душа», *агач* «дерево», *гага* «клюв», *чакырмах* «звать, позвать», *чалышмах* «работать». Такого явления, как образование гласного «а» на месте «ы» или «и» типа калмыцкого, монгольского и иных в результате переломов этих гласных в истории тюркских языков не наблюдается. Исключение составляют лишь несколько слов с начальным «ы» типа др.-тюрк. *īyač* > тур. *агач* «дерево». В единичных случаях уже в самом древнетюркском языке происходило чередование анлаутных гласных «ы» и «а», например, др.-тюрк. *inča~anča* «так, таким образом», *inčip~ančip* «так, таким образом».

Твёрдорядный краткий гласный **o* (*o*) либо продолжает сохраняться от состояния древнего монгольского языка, например, калм. *долан* < др.-монг. **doluγan* «семь»; калм. *йосн* < др.-монг. **yosun* «обычай, традиция»; калм. *олн* < др.-монг. **olan* «много», либо развился в результате перелома гласного **i* ~ **i*, например, калм. *жоло* < др.-монг. **žiluγa* «поводья»; калм. *жора* < др.-монг. **žiruγa* «иноходец»; калм. *чон* < др.-монг. **činua* «волк». Турецкий язык в виде «о» в данном случае наследует древнетюркское состояние, например, тур. *от* «травя» < др.-тюрк. *ot* id.; тур. *от* «костёр» < др.-тюрк.

ot «огонь»; тур. *он* «десять» < др.-тюрк. *on* id.; тур. *кол* «рука» < др.-тюрк. *qol* id.; тур. *омуз* «тридцать» < др.-тюрк. *otuz* id.; тур. *огул* «сын; мальчик»; тур. *ол* «тот, та, то» < др.-тюрк. *ol* id. Этот гласный употребителен в первом слоге многих турецких слов, например. *омуз* «плечо», *огуз* «бычок», *ода* «комната», *топрах* «земля. почва», *тохум* «семя, зерно», *доли* «град», *олду* «был», *отур* «садись», *оглан* «парень», *чоужук* «ребёнок».

Краткий твёрдорядный *у (*u*) аналогичным образом либо сохраняется от состояния древнемонгольского языка, например, калм. *улан* < др.-монг. **ulayan* «красный»; калм. *усн* < др.-монг. **usun* «вода», либо развился из *i ~ *i в результате процесса перелома, например, калм. *удһн* < др.-монг. **iduyan* «шаманка» (< др.-тюрк. *iduiq* «священный, святой»); калм. *утх* < др.-монг. **qituyu* «нож»; калм. *цусн* < др.-монг. **čisun* «кровь»; калм. *нурһн* < др.-монг. **niruyun* «спина». Турецкий язык в виде «у» первого слога наследует тот же гласный в той же позиции, что был представлен в древнетюркском языке, например, тур. *узун* «длинный» < др.-тюрк. *uzun* id.; тур. *уч* «лети» < др.-тюрк. *uč* id.; тур. *йут* «плотай» < др.-тюрк. *jut* id.; тур. *кулун* «жеребёнок» < др.-тюрк. *qulun* id.; тур. *кузгун* «ворон» < др.-тюрк. *quzγun* id.; тур. *су* «вода» < др.-тюрк. *suγ* id. Данный гласный употребляется во многих турецких словах, например, *курт* «волк», «червяк», *кузи* «козлёнок», *куру* «сухой», *куйу* «колодец», *узах* «далеко», *ужуз* «дешёвый», *йурт* «родина».

Краткий гласный *ы (*i*) твёрдого ряда в первом слоге современного калмыцкого языка не сохранился, перейдя либо в другие твёрдорядные гласные в результате перелома, о чем было сказано выше, либо преобразовался в мягкий переднеязычный *i*, что часто наблюдается в калмыцком языке. Твёрдорядные слова часто при этом переходят в мягкорядные. Примеры: калм. *жирһл*, х.-монг. *жаргал* < др.-монг. **žirγal* «счастье»; калм. *чинр*, х.-монг. *чанар* < др.-монг. **činar* «качество»; калм. *киһсн*, х.-монг. *хялгас* < стп.-м. *kilyasun* < др.-монг. **qilyasun* «конский волос» (< др.-тюрк. *qil* id.). В турецком языке краткий гласный «ы» твёрдого ряда хорошо сохраняется в первом слоге с древнетюркского состояния, например, тур. *кыш* «зима» < др.-тюрк. *qış* id.; тур. *кыса* «короткий» < др.-тюрк. *qışqa* id.; тур. *ысыр* «кусай» < др.-тюрк. *isir* id.; тур. *ырла* «пой» < др.-тюрк. *irla* id.; тур. *кырк* «сорок» < др.-тюрк. *qırq* id.; тур. *кыз* «дочь; девочка; девушка» < др.-тюрк. *qiz* id. Этот звук широко представлен в первом слоге турецких слов, например, *сырт* «спина», *йылдырым* «молния», *ырмах* «река», *ыслах* «мокрый», *кыскач* «щипцы, клещи», *сыгыр* «крупный рогатый скот», *сыкмах* «жать, давить», *кырмызы* «красный», *сыйах* «чёрный», *сыжах* «горячий».

В первом слоге мягкорядных слов калмыцкого языка используются древнемонгольские краткие гласные *э (*e*), *ө (*ö*), *ү (*ü*), *и (*i*), на базе которых развились калмыцкие гласные «э(*e*)», «ә», «ө», «ү», «и». Как и гласные твёрдого ряда, приведённые мягкорядные гласные произносятся с полной

артикуляцией и достаточно чётко лишь в первом слоге. В других слогах они используются лишь в аффиксальных морфемах, например, *бичг* «письмо» – *бичгин* «письменный», *амн* «жизнь» – *амнэ* «жизненный». Кроме того, эти краткие гласные мягкого ряда в калмыцкой орфографии используются для обозначения соответствующих мягкорядных долгих гласных в любом слоге, поскольку долгие гласные в калмыцком языке могут сокращаться до состояния кратких гласных полного образования, например, калм. *сэн* - ойр. *сээн*, х.-монг. *сайн* «хороший» (< стп.-м. *sayin* id.); калм. *өрүн* - ойр. *өрүүн* «утро»; калм. *темэн* – ойр. *темээн*, х.-монг. *тэмээ(н)* «верблюд» (< стп.-м. *temegen* id.).

Процесс формирования системы кратких мягкорядных гласных калмыцкого языка происходил следующим образом: «э(е)» прежде всего наследует древнемонгольскую фонему **e* первого слога, например, калм. *эн*, х.-монг. *энэ* < др.-монг. **ene* «этот»; калм. *эмэл*, х.-монг. *эмээл* < др.-монг. **emegel* «седло»; калм. *тек*, х.-монг. *тэх* < др.-монг. **teke* «козёл». В единичных случаях начальный гласный «э(е)» развился из древнемонгольского гласного **i*, например, калм. *негн*, х.-монг. *нэг* // *нэгэн* < др.-монг. **nigen* «один». В турецком языке в первом слоге слов мягкого ряда продолжает употребляться тот же гласный звук «е», что и в древнетюркском языке, например, тур. *беш* «пять» < др.-тюрк. *beš* id.; тур. *секиз* «восемь» < др.-тюрк. *sekiz* id.; тур. *семиз* «жирный» < др.-тюрк. *semiz* id.; тур. *гечи* «домашняя коза» < др.-тюрк. *keçi* id.; тур. *эркэк* «самец» < др.-тюрк. *erkäk* «муж, мужчина; самец»; тур. *вер* «дай» < др.-тюрк. *ber* id. Этот звук в данной позиции в турецком языке встречается достаточно часто, например, *этмек* «хлеб», *эш* «ровесник», *дэмей* «не говорят», *эшэк* «осёл», *йемах* «есть, кушать», *йени* «новый», *йешил* «зелёный», *бейаз* «белый», *тэмиз* «чистый», *гениш* «широкий», *ренк* «цвет», *келиме* «слово», *серик* «цыплёнок».

Относительно появления гласного «э» в системе мягкорядных гласных калмыцкого и ойратского языков следует отметить, что этого гласного не было в древнемонгольском языке, а развился он лишь в ойратском ареале на месте твёрдорядного гласного **a* под влиянием гласного **i* < **i* второго слога древнемонгольских слов вследствие действия ассимилятивных процессов. Как уже упоминалось выше, древние монгольские соответствующие слова при этом переходили в разряд мягкорядных слов. Наличие гласного «э» является спецификой системы гласных калмыцкого и ойратского языков, например, калм., ойр. *бэрх*, х.-монг. *барих* «схватить, поймать» < стп.-м. *bariqu* id.; калм., ойр. *хэрх*, х.-монг. *харих* «возвращаться домой» < стп.-м. *qariqu* id.; калм. *эрк*, х.-монг. *архи* «водка» < др.-монг. *ariki* id. Поскольку в системе вокализма древнетюркского языка фонемы [э] тоже не было, то её появление в турецком языке следует считать новообразованием. Появилась она вначале как произносительный вариант фонемы [е], а затем закрепились

в ряде случаев как обязательный вариант произношения, например, *бэн* «я» < др.-тюрк. *ben* id., *бэним* «мой, моя, моё» < др.-тюрк. *beniŋ* id., *бэни* «меня» < др.-тюрк. *beni* id., *сэн* «ты» < др.-тюрк. *sen* id., *дэгүл* «не (приименное отрицание)» < др.-тюрк. *tegül* id., *тэкэ* «козёл» < др.-тюрк. *tekä* id., *гэл* «приходи» < др.-тюрк. *kel* id., *галурум* «я приду» < др.-тюрк. *kelür men* id., *сэку* «нары, помост» < др.-тюрк. *sekü* «возвышение, устраиваемое для сидения или лежания». Иногда до сих пор этот звук «э» чередуется с «э(е)», особенно по говорам и диалектам турецкого языка, что даёт варианты типа *эл~ал* «рука», *эт~ат* «мясо», *эвдэ~эвдэ* «дома, в доме».

Гласный «ө» в калмыцком языке обычно сохраняется от древнемонгольского состояния, например, калм. *өндр*, х.-монг. *өндөр* < др.-монг. **öndür* «высокий»; калм. *көл*, х.-монг. *хөл* < др.-монг. **köl* «нога; ноги»; калм. *мөсн*, х.-монг. *мөс* // *мөсөн* < др.-монг. **mölsün* «лёд». В ряде случаев калмыцкие «ө» в первом слоге развились из древнемонгольских гласных **e* и **i* под влиянием процессов ассимиляции, например, калм. *өдр*, х.-монг. *өдөр* < др.-монг. **edür* «день»; калм. *өвсн*, х.-монг. *өвс* // *өвсөн* < др.-монг. **ebüsün* «травя»; калм. *шөлн*, х.-монг. *шөл* // *шөлөн* < др.-монг. **šilün* < *** silün* «бульон». В то же время отмечается закономерность перехода твёрдорядного «о» первого слога под влиянием гласного «и (i)» второго слога в мягкорядный гласный «ө», что повлекло за собой превращение твёрдорядного слова в мягкорядное, например, др.-монг. **morin* > х.-монг. *морь* // *морин* – калм. *мөрн* «лошадь, конь»; др.-монг. **qorin* > х.-монг. *хорь* // *хорин* – калм. *хөрн* «двадцать»; др.-монг. **qoyina* > х.-монг. *хойно* – калм. *хөөн* «после»; др.-монг. **qonin* > х.-монг. *хонь* // *хонин* – калм. *хөн* «овца». В истории развития турецкого языка подобного явления не наблюдалось. В первом слоге мягкорядных слов звук «ө» обычно сохраняется от древнетюркского состояния, например, тур. *дөрт* «четыре» < др.-тюрк. *tört* id.; тур. *өксүз* «сирота» < др.-тюрк. *ögsüz* «без матери, сирота» (< др.-тюрк. *ög* «мать»); тур. *өгрөн* «учись» < др.-тюрк. *organ* id.; тур. *өгей* «неродной» < др.-тюрк. *ögäŋ* id.; тур. *сөз* «слово» < др.-тюрк. *söz* id.; тур. *гөз* «глаз» < др.-тюрк. *köz* id.; тур. *гөр* «увидь» < др.-тюрк. *kör* id. Этот звук употребляется в первом слоге многих турецких слов, например, *бөгүн* «сегодня», *өбүр* «другой, иной», *өгүз* «вол», *өлү* «мёртвый», *төрпү* «напильник», *көпек* «собака».

Начальный гласный «ү» калмыцкого языка обычно наследует в этой позиции древний монгольский гласный **ü*, например, калм. *курх*, х.-монг. *хүрэх* < др.-монг. **kürekü* «достигать»; калм. *күсл*, х.-монг. *хүсэл* < др.-монг. **küsel* «желание»; калм. *үсн*, х.-монг. *сүү* // *сүүн* (< др.-монг. **üsün* «молоко»). В ряде случаев начальный гласный «ү» калмыцкого языка развился на месте гласных **e* и **i* первого слога древнемонгольского языка в результате действия процессов ассимиляции, например, калм. *үвл*, х.-монг. *өвөл* < др.-

монг. **ebül* «зима»; калм. *нүдн*, х.-монг. *нүд* // *нүдэн* < др.-монг. **nidün* «глаз, глаза»; калм. *үлү*, х.-монг. *илүү* < др.-монг. **ilegü* «излишек, избыток»; калм. *бүрү*, х.-монг. *бярүү* < стп.-м. *birayu* < др.-монг. **bīrayu* «телёнок двух лет». В отдельных случаях гласный «ү» в первом слоге калмыцких слов развился из твёрдорядного «у» под влиянием гласного **i* второго слога, который выпал, превратив твёрдорядное слово в мягкорядное по аналогии с другими гласными твёрдого ряда, например, калм. *хүв* «часть; пай, доля», х.-монг. *хувь* < др.-монг. **qubi id.* В истории турецкого языка не было процессов перелома гласного **i*, поэтому в первом слоге турецких слов гласный «ү» продолжает употребляться со времён древнетюркского языка, например, тур. *үч* «три, тройка» < др.-тюрк. *üč id.*; тур. *йүз* «сто» < др.-тюрк. *jüz id.*; *дүш* «сон, сновидение» < др.-тюрк. *tüş id.*; тур. *түтүн* «табак» < др.-тюрк. *tütün* «дым»; тур. *йүз* «лицо» < др.-тюрк. *jüz id.*; тур. *сүт* «молоко» < др.-тюрк. *süt id.* Этот гласный встречается в первом слоге многих турецких слов, например, *үмит* «надежда», *үнлү* «известный», *йүрек* «сердце», *бүтүн* «весь, целый», *күл* «зола», *күн* «кувшин», *түркче* «турецкий язык», *чүрүк* «гнилой», *йүзгәр* «сильный ветер».

Гласный «и» калмыцкого языка в мягкорядных словах наследует древнемонгольский гласный **i*, например, калм. *бичкн*, х.-монг. *бяцхан* < др.-монг. **bičiqan* «маленький»; калм. *жижжг*, х.-монг. *жижиг* < др.-монг. **žižig* «мелкий»; калм. *ичх*, х.-монг. *ичих* < др.-монг. **ičikü* «стыдиться»; калм. *чикн*, х.-монг. *чих* < др.-монг. *čikin* «ухо, уши». Кроме того, «и» появляется в бывших твёрдорядных словах калмыцкого языка на месте древнемонгольского **i*, и всё слово при этом переходит в мягкий ряд, например, *жирһл* [*жирһел*] «жизнь; счастье, блаженство», х.-монг. *жаргал* «счастье» < стп.-м. *žiryal* < др.-монг. **žiryal id.*; *жирн* [*жирен*] «шестьдесят», х.-монг. *жаран* < стп.-м. *žiran* < др.-монг. **žiran id.* В турецком языке, как правило, хорошо сохраняется первослоговой древнетюркский **i*, например, тур. *ики* «два» < лр.-тюрк. *iki id.*; тур. *бир* «один» < др.-тюрк. *bir id.*; *бил* «знай» < др.-тюрк. *bil id.*; тур. *биз* «мы» < др.-тюрк. *biz id.*; тур. *сиз* «вы; Вы» < др.-тюрк. *siz id.* Этот гласный широко представлен в первом слоге слов турецкого языка, например, *гит* «иди, уходи», *илк* «первый», *инсан* «человек», *инже* «тонкий», *жигер* «печень», *жиһаз* «прибор, аппарат», *гиби* «как, подобно», *типи* «метель», *пилав* «плов», *диши* «самка», *инэк* «корова», *дил* «язык», *диш* «зуб».

Краткие гласные непервых слогов корневых основ калмыцкого языка являются гласными неполного образования и имеют нечёткую артикуляцию, неустойчивую длительность и определяются как неясные гласные, способные к полной редукции. По своим артикуляционным признакам они скорее относятся к гласным смешанного образования и произносятся в твёрдорядных словах как звуки, колеблющиеся между

фонемами [a] и [ы], в мягкорядных словах – как звуки средние между фонемами [э] и [и]. Наблюдения над реальным произношением гласных разных слогов калмыцких и халха-монгольских слов показали, что в халха-монгольском языке неясные гласные вторых и следующих слогов имеют в общих чертах сходную артикуляцию, что и калмыцком языке. Разница состоит в том, что в халхаском языке эти гласные подвергаются меньшей редукции, что поддерживается их орфографическим оформлением, причем с сохранением огубленных «о» и «ө» под влиянием халхаского губного сингармонизма (напр. *явсан* «ушел», *ирсэн* «пришел», *болсон* «был», *өгсөн* «дал»). В калмыцком языке краткие неясные гласные обычно значительно сокращаются, что часто приводит их к полному исчезновению. Это дало основание калмыкам полностью отказаться от их обозначения на письме (напр. *йовсн* «ушел», *ирсн* «пришел», *болсн* «был», *өгсн* «дал»).

В то же время для калмыцкого языка характерно употребление во втором, третьем и т. д. слогах кратких гласных полного образования, так называемых ясных гласных, развившихся в данной позиции за счёт сокращения исторических долгих гласных, особенно это касается гласных второго слога, входящих в состав корневой основы, например. калм. *долан* «семь» < др.-монг. **doluγan* > х.-монг. *долоо(н)* id.; калм. *жөла* «поводья» < др.-монг. **žiluγa* > х.-монг. *жолоо* id.; калм. *нөгэ* «другой, иной; тот самый» < др.-монг. *nöγüge* > х.-монг. *нөгөө* id. В аффиксальных морфемах используется тот же принцип сокращения долгих гласных до кратких полного образования, например, калм. *йовад* «уйдя» < др.-монг. *yabuγad* > х.-монг. *яваад* id.; калм. *хурвад* «по три; около трёх» < др.-монг. **γurbayad* > х.-монг. *гурваад* id.; калм. *ирэд* «придя» < др.-монг. **ireged* > х.-монг. *ирээд* id.; калм. *модар* «деревом» < др.-монг. **modubar* > х.-монг. *модоор* id.; калм. *нүдэр* «глазами» < др.-монг. **nidüber* > х.-монг. *нүдээр* id. Некоторые аффиксы, особенно падежные, используют исконные краткие гласные, которые произносятся в непервых слогах в калмыцком языке как краткие гласные полного образования, одинаковые с краткими, развившимися из сократившихся долгих, например, калм. *ямана* «козий» < стп.-м. *imaγan-u* > х.-монг. *ямааны* id.; калм. *голын* «речной» < стп.-м. *γoul-un* > х.-монг. *голын* id.; калм. *үснэ* «молочный» < стп.-м. *üsün-ü* > х.-монг. *сүүний* id.; калм. *гермүд* «дома, юрты» < стп.-м. *ger-nüid* > х.-монг. *гэрүүд* id.

Для калмыцкого языка вообще характерен особый тип губного сингармонизма, при котором после гласных «о» и «ө» первого слога во втором и последующих слогах в принципе не употребляются огубленные гласные «о» и «ө», как это наблюдается в халха-монгольском языке, но всегда только широкие «а» и «э», например, калм. *жөра* «иноходь; иноходец» - х.-монг. *жороо* < стп.-м. *žiruγa* id.; калм. *ноһан* «молодая трава, зелень; зелёный» - х.-монг. *ногоо(н)* < стп.-м. *ноуиγan* id.; калм. *дөрэ* «стремя» - х.-монг. *дөрөө* < стп.-м. *dörüge* id.

Губной сингармонизм современного калмыцкого языка выглядит следующим образом:

после гласного *a* первого слога во втором слоге следуют *a*, *y*, *ы*, *и*, например, *дала* «много; океан», *яман* «коза», *залур* «руль», *һалын* «огня», *һарин* «руки; ручной»;

после гласного *o* первого слога во втором слоге следуют *a*, *y*, *ы*, *и*, например, *боран* «ненастье, непогода; дождь», *моднур* «к дереву», *һолын* «реки; речной», *һосиг* «сапога»;

после гласного *y* первого слога во втором слоге следуют *a*, *y*, *ы*, *и*, например, *улан* «красный», *бурута* «виноватый», *хуныг* «лебедя», *уңгин* «корня; корневой»;

после гласного *э(е)* первого слога во втором слоге следуют *э*, *ү*, *и*, например, *темэн* «верблюд», *серэ* «вилка», *серүн* «прохлада, свежесть», *герүр* «к дому», *герин* «дома; домашний»;

после гласного *э* первого слога во втором слоге следуют *э*, *ү*, *и*, например, *эмэрн* «отдельно от других», *эрэ* «едва, еле-еле», *бэрүл* «ручка, рукоятка», *хэрү* «возврат; ответ», *эңгин* «родовой; отдельный»;

после гласного *ө* первого слога во втором слоге следуют *э*, *ү*, *и*, например, *чөлэтэ* «свободный», *көлэн* «свою ногу», *көкэ* «лесная кукушка», *көкүл* «грудной (ребёнок)», *көкүр* «бурдюк для кумыса», *өңгин* «посторонний, чужой», *дөлиси* «кривой, кособокий», *мөңкин* «вечный»;

после гласного *ү* первого слога во втором слоге следуют *э*, *ү*, *и*, например, *бүлэн* «тёплый (*о жидкости*)», *үгэр* «словесно», *бүдүн* «толстый», *үлү* «лишний», *үгин* «словесный», *гер-бүлин* «семейный»;

после гласного *и* первого слога во втором слоге следуют *э*, *ү*, *и*, например, *билэ* «был», *кинэн* «прилежность, старательность», *бидү* «тупой, отсталый», *кирү* «иней», *мини* «мой, принадлежащий мне», *чини* «твой».

В турецком языке нет деления гласных, подобно калмыцким – на гласные полного образования. так называемые ясные гласные, и гласные неполного образования или неясные, способные редуцироваться до нуля. Употребляющиеся в непервых слогах. Все турецкие гласные произносятся ясно, чётко, с полной артикуляцией согласно действующей в турецком языке губной гармонии гласных. Здесь наблюдается следующая последовательность гласных:

после гласного *a* первого слога во втором слоге следуют *a*, *y*, *ы*, *и*, например, *адам* «взрослый мужчина», *ана* «мать», *архадаш* «товарищ», *алдух* «мы взяли», *йагмур* «дождь», *чабух* «быстрый», *аналух* «мачеха»,

йахын «близкий», *атым* «мой конь», *лазым* «нужно», *йагди* «пошёл дождь (снег)»;

после гласного *о* первого слога во втором слоге следуют *а, у, и*, например, *оглан* «парень», *колай* «нетрудный, лёгкий», *коркак* «трусливый», *огул* «сын», *колум* «моя рука», *тосун* «бык», *чоужук* «ребёнок», *йогурт* «ёгурт», *доли* «град»;

после гласного *у* первого слога во втором слоге следуют *а, у, и*, например, *узах* «далёкий», *уфак* «мелкий, некрупный», *узун* «длинный», *куру* «сухой», *йутум* «глотов», *йумурта* «яйцо», *кузи* «ягнёнок»;

после гласного *ы* первого слога во втором слоге следуют *а, ы*, например, *кыса* «короткий», *сыжах* «горячий», *кызым* «моя дочь», *йылдырым* «молния», *кырмызы* «красный»;

после гласного *э(е)* первого слога во втором слоге следуют *э(е), а, и*, например, *этмек* «хлеб», *дэмей* «не говорят», *эшэк* «осёл», *эркак* «самец», *гедэжэм* «я уйду», *дэри* «кожа», *серик* «цыплёнок», *гечи* «коза», *гетдим* «я ушёл»;

после гласного *э* первого слога во втором слоге следуют *э, ү, и*, например, *дэва* «верблюд», *тэкэ* «козёл», *эвда* «дома, в доме», *галүрүм* «я приду», *сэку* «нары, помост (возвышение в доме для сидения или лежания)», *галдим* «я пришёл», *гами* «удила»;

после гласного *ө* первого слога во втором слоге следуют *е, ү*, например, *өгей* «неродная (например, мать)», *көпек* «собака», *өбүр* «другой, иной», *көпүрү* «мост», *бөгүн* «сегодня», *гөлү* «его озеро»;

после гласного *ү* первого слога во втором слоге следуют *э, ү*, например, *йүзгэр* «ветер», *үзэңи* «стремя», *бүйүк* «большой», *үчүнжү* «третий», *сүтлү* «молочный, с молоком»;

после гласного *и* первого слога во втором слоге следуют *э, и, а*, например, *инэк* «корова», *ийи* «хороший», *ики* «два», *диши* «самка», *типи* «метель», *тикан* «козлёнок», *инсан* «человек», *хисан* «счёт».

В системе вокализма современного калмыцкого языка, как и халха-монгольского, представлены долгие гласные, причем все они вторичные, образовавшиеся на месте двослогов в результате выпадения интервокальных согласных и слияния двух соседних гласных. Характер долготы при этом определяется по второму гласному двослога. Процесс образования долгих гласных происходил по типичной модели, что можно наглядно проиллюстрировать примером: др.-монг. **ayūla* > **a'ūla* > **o'ūla* > **u'ūla* > современные калм. уул [ууль], х.-монг. уул «гора». Образование долгих гласных на месте преобразования двослогов прослеживается во всех современных монгольских языках [Рассадин 1982, с. 38-57].

В калмыцком языке имеется три долгих твёрдорядных гласных «аа», «оо», «уу» и пять мягкорядных – «ээ (еэ)», «ээ», «өө», «үү», «ии». В орфографии калмыцкого языка долгие гласные принято обозначать двумя гласными буквами, однако в связи с тем, что долгие гласные в этом языке, особенно в непервых слогах, склонны к сокращению до параметров кратких гласных полного образования, обычных в первом слоге, то на письме такие сокращённые долгие гласные принято обозначать одной соответствующей буквой, например, калм. *удан* - х.-монг. *удаан* (< др.-монг. **udaγan*) «долгий»; калм. *нур* - х.-монг. *нуур* (< др.-монг. **naγur*) «озеро»; калм. *яман* - х.-монг. *ямаа(н)* (< др.-монг. **yītaγan*) «коза»; калм. *то* - х.-монг. *тоо* «число» (< др.-монг. *toγa*). При наращении аффиксов долгота гласных в произношении обычно восстанавливается, например, калм. *удааныг* «долгого», *нуурын* «озёрный», *ямаана* «козий», *тооһин* «числовой».

Наблюдение над эволюцией конкретных долготных комплексов с согласными -γ- и -g- в инлаутной позиции в калмыцком языке позволило получить следующую картину:

*-aγa- > -aa- // -a- (др.-монг. **baγatur* > калм. *баатр* «богатырь, герой», ср. х.-монг. *баатар* id.; др.-монг. **ulaγan* > калм. *улан* «красный», ср. х.-монг. *улаан* id.);

*-aγu- > -uu- // -y- (др.-монг. **baγuqi* > калм. *буух* [буухъ] «слезать», ср. х.-монг. *буух* id.; др.-монг. **taγu* > калм. *му* «плохой», ср. х.-монг. *муу* id.);

*-uγa- > -aa- // -a- (др.-монг. **doluγan* > калм. *долан* «семь», ср. х.-монг. *долоон* id.; др.-монг. **ǰiruγa* > калм. *ǰора* «иноходь; иноходец», ср. х.-монг. *ǰороо* id.);

*-iγa- > -iγa- > -aa- // -a- (др.-монг. **niγaqi* > калм. *наах* [наахъ] «приклеивать», ср. х.-монг. *наах* id.; стп.-м. *ǰiγaqi* > калм. *заах* [заахъ] «указывать», ср. х.-монг. *дзаах* id.);

*-oγa- > -oo- // -o- (др.-монг. **toγa* > калм. *то* «число», ср. х.-монг. *тоо* id.; др.-монг. **toγa-bar* > калм. *тооһар* «числом», ср. х.-монг. *тоогоор* id.);

*-uγu- > -uu- // -y- (др.-монг. **buγura* > калм. *буур* [бууръ] «верблюд-самец», ср. х.-монг. *буур* id.; др.-монг. **tuγurγa* > калм. *туурһ* [туурһъ] «войлочная стена юрты», ср. х.-монг. *туурга* id.; др.-монг. **quγur* > калм. *хур* «скрипка», ср. х.-монг. *хуур* «смычный музыкальный инструмент»);

*-iγu- > -iγu- > -uu- // -y-, -γγ- // -γ- (др.-монг. **niγuqi* > калм. *нуух* [нуухъ] «утаивать», ср. х.-монг. *нуух* id.; стп.-м. *qariγu* > калм. *хэрү* «ответ», ср. х.-монг. *хариу* id.);

*-ege > -ээ-// -э-, -ee- // -е-, -əə- // -ə- (др.-монг. **emeteg* > калм. *эмэл* «седло», ср. х.-монг. *эмээл* id.; др.-монг. **egemeteg* > калм. *ээмг* «серьги в виде большого кольца», ср. х.-монг. *ээмэг* id.; др.-монг. **degere* > калм. *деер* [дээрэ] «наверху», ср. х.-монг. *дээр* id.);

*-egü- > -үү- // -ү- (др.-монг. *egülen > калм. үүлн «облако», ср. х.-монг. үүл id.; др.-монг. *degü > калм. дү «младший брат, сестра», ср. х.-монг. дүү id.);

*-ige- > -ээ- // -э-, -е- // -е- (др.-монг. *šigekü > калм. шеех [шээхе] «мочиться», ср. х.-монг. шээх id.; др.-монг. *žige > калм. зе «племянник; внук по дочери», ср. х.-монг. дзээ id.);

*-igi- > -уу- // -у- (др.-монг. *čigig > калм. чиг «сырость, влага; роса», ср. х.-монг. чийг «сырость, влага»; др.-монг. *čigigtei > калм. чиигтэ «сырой, влажный», ср. х.-монг. чийгтэй id.);

*-igü- > -үү- // -ү- (др.-монг. *serigün > калм. серүн «прохладный», ср. х.-монг. сэрүүн id.; др.-монг. *terigün > калм. түрүн «головной, передовой», ср. х.-монг. түрүү(н) «начало; прежде, раньше»);

*-ügü- > -үү- // -ү- (др.-монг. *küžügün > калм. күзүн «шея», ср. х.-монг. хүдзүү(н) id.; др.-монг. *ügürteg > калм. үүрмг «мелкий», ср. х.-монг. үүрмэг-үйрмэг «искрошенный; крошки»);

*-üge- > -ээ- // -э- (др.-монг. *čilüge > калм. чөлән, ойр. чөләән «свобода», ср. х.-монг. чөлөө(н) id.; др.-монг. *örlüge > калм. өрлә, ойр. өрләә «утро»);

*-öge- > -өө- // -ө- (др.-монг. *töge > калм. тө «пядь», ср. х.-монг. төө id.; др.-монг. *žögekü > калм. зөөх [зөөхе] «перевозить», ср. х.-монг. дзөөх id.; др.-монг. *žögele > калм. жсөөлн «мягкий», ср. х.-монг. дзөөлөн id.);

*-aβ > ау- > -уу- // -у- (др.-монг. *taβlai > стп.-м. taulai > калм. туула «заяц», ср. х.-монг. туулай id.; др.-монг. *aβγan > стп.-м. ауγan > калм. ууһн «первенец», ср. х.-монг. ууган «старший (сын); старейший»);

*-eβ > еү- > -үү- // -ү- (др.-монг. *teβke > стп.-м. teüke «история» > калм. түүк [түүке] «повесть, сказание», ср. х.-монг. түүх(эн) «история»; др.-монг. *keβken > стп.-м. keüken > калм. куукн «девушка, девочка», ср. х.-монг. хүүхэн id.);

*-oβ > оу- > -уу- // -у- (др.-монг. *čoβqur > стп.-м. čouqur > калм. цоохр «пестрый», ср. х.-монг. цоохор id.; др.-монг. *qoβ > стп.-м. qou > калм. ху «весь, всё», ср. х.-монг. хуу id.).

Долготные комплексы, в которых в интервокальном положении вместо увулярного -ү- и заднеязычного -g- в истории древнемонгольского языка находился среднеязычный щелевой -у- (-й-), также подвергались в процессе эволюции звукового строя языков ойратского ареала трансформации за счет выпадения этого интервокального согласного. При этом, как было рассмотрено выше, после выпадения смычных согласных на месте долготного комплекса развивались долгие гласные, после выпадения же щелевого среднеязычного -у- (-й-) в разных монгольских языках развились гласные различного качества: как дифтонги, так и долгие монофтонги,

причём дифтонги развились в основном в халха-монгольском, бурятском, дагурском и др. языках, кроме ойратских и западных бурятских говоров. В калмыцком и ойратском языках, в западных бурятских говорах вместо дифтонгов появились долгие гласные, при этом как в позиции анлаута и инлаута, так и ауслаута.

Следует отметить, что развитие древнего двоедлого **-ayī-* в истории монгольских языков дало разные результаты: в халха-монгольском языке и в языке восточных бурят в этой позиции развился твёрдорядный дифтонг *-ай-*, а в языке западных бурят, калмыцком и ойратском языках – соответственно мягкорядный долгий гласный *-ээ-* // *-э-*. Это хорошо прослеживается при сравнении соответствующих примеров: др.-монг. **ayīnat* > х.-монг. *айна*, вост.-бур. *айна*, зап.-бур. *ээна*, калм., ойр. *ээнэ* «боится»; др.-монг. **ayil* > х.-монг. *айл*, вост.-бур. *айл*, зап.-бур. *ээл*, калм., ойр. *ээл* «двор; хозяйство»; др.-монг. **tayilaqu* > х.-монг. *тайлах*, вост.-бур. *тайлаха*, зап.-бур. *тээлха*, калм., ойр. *тээлх* [*тээлхэ*] «развязывать, отвязывать, снимать одежду»; др.-монг. **bayīnat* > х.-монг. *байна*, вост.-бур. *байна*, зап.-бур. *бээна*, калм., ойр. *бээнэ* «имеется, есть»; др.-монг. **dayin* > х.-монг. *дайн*, вост.-бур. *дайн*, зап.-бур. *дээн*, калм. *дэн*, ойр. *дээн* «война».

Комплекс **-oyī-* даёт либо твёрдорядный дифтонг *-ой-* в халха-монгольском языке и в восточнобурятских говорах, либо долгий мягкорядный *-өө-* // *-ө-* в западнобурятских говорах, в калмыцком языке и в ойратских говорах, например, др.-монг. **oyira* > х.-монг. *ойр*, вост.-бур. *ойро*, зап.-бур. *өөра*, калм., ойр. *өөр* [*өөре*] «близко, поблизости»; др.-монг. **noyir* > х.-монг. *нойр*, вост.-бур. *нойр*, зап.-бур. *нөөр*, калм. *нөр*, ойр. *нөөр* «сон»;⁹ др.-монг. **qoyīna* > х.-монг. *хойно*, вост.-бур. *хойно*, зап.-бур. *хөөна*, калм., ойр. *хөөн* [*хөөне*] «после».

Комплекс **-uyī-* в халха-монгольском языке и восточнобурятских говорах даёт дифтонг *-уй-*, в западных бурятских говорах здесь развился долгий мягкорядный *үү*, в калмыцком и ойратском языках – твёрдорядный *уу* // *у*, например, др.-монг. **uyilaqu* > х.-монг. *уйлах*, вост.-бур. *уйлаха*, зап.-бур. *үүлаха*, калм., ойр. *уульх* «плакать»; др.-монг. **uyidaqu* > х.-монг. *уйдах*, вост.-бур. *уйдаха*, зап.-бур. *үүдха*, калм., ойр. *уудх* «скучать, грустить».

Комплекс **-eyī-* в халха-монгольском дал дифтонг *-ий-*, в бурятских говорах, как в восточных, так и в западных, в калмыцком и ойратском языках – долгий *-ии-*, например, др.-монг. **deyilekü* > х.-монг. *дийлэх*, зап.-бур., вост.-бур. *дишлэхэ*, калм., ойр. *дишлх* [*дишлехе*] «победить»; др.-монг. **eyimü* > х.-монг. *ийм*, вост.-бур., зап.-бур. *иимэ*, калм., ойр. *иим* [*ииме*] «такой».

Комплекс **-iyī-* в халха-монгольском языке и в восточных бурятских говорах трансформировался в мягкорядный дифтонг *-үй-*, в западных бурятских говорах, в калмыцком и ойратском языках – в долгий мягкорядный

-үү-, например, др.-монг. **üyisün* > х.-монг. *үйс* // *үйсэн*, вост.-бур. *үйһэн*, зап.-бур. *үүһэн*, калм., ойр. *үүсн* «кора березы»; др.-монг. **tüyimer* > х.-монг. *түймэр*, вост.-бур. *түймэр*, зап.-бур. *түүмэр*, калм., ойр. *түүмр* «лесной пожар». В некоторых случаях этот комплекс в калмыцком и ойратском языках, как и в западных говорах бурятского языка, вместо долгого мягкого -үү- развился в долгий -ии-, например, др.-монг. **küyiten* > х.-монг., вост.-бур. *хүйтэн*, зап.-бур. *хиитэн*, калм., ойр. *киитн* «холодный»; др.-монг. **küyisün* > х.-монг. *хүйс* // *хүйсэн*, вост.-бур. *хүйһэн*, зап.-бур. *хиһэн*, калм., ойр. *киисн* «пупок»; др.-монг. **süyike* > х.-монг. *сүйх*, бур. *һиихэ*, калм., ойр. *сиик* «серьги».

Комплекс -iya-, зафиксированный как таковой в старописьменном монгольском языке, развился в современном монгольском языке и во всех бурятских говорах в долгий гласный -aa- с палатализацией предшествующего согласного, например, староп.-монг. *tariyan* > х.-монг. *тариа(н)*, бур. *таряан* «хлеб, зерно; урожай»; староп.-монг. *takiya* > х.-монг. *тахиа*, вост.-бур. *тахья*, зап.-бур. *тахья~тасья* «курица». Сам же этот комплекс восходит к форме *-iya-, прототипом которой является **-iya-. Именно данный двоеслог с гласной **i прослеживается в ойратском слове *тараан~тараа* «хлеб, зерно; посев» (< др.-монг. ***tariyan* id.), в ойратском *такаа* и калмыцком *така* «курица» (< др.-монг. ***taqīya* id.). Основанием для такого суждения является отсутствие палатализации у предыдущего согласного. В калмыцком же слове *тарэн* «хлеб, зерно; посев» прослеживается форма -iya-, поскольку здесь произошёл переход твёрдорядного слова в его мягкорядный вариант под действием гласного -i-, как это наблюдается и в словах без долготного комплекса, например, калм. *бэрүл*, ойр. *бэрүүл* «рукоятка» (< староп.-монг. *bariyul* > х.-монг. *бариул*, бур. *барюул* id.).

Комплекс -iye-, зафиксированный как таковой в старописьменном монгольском языке, развился в современном монгольском языке и во всех бурятских говорах в долгий мягкорядный -ээ-, в калмыцком языке – краткий -э-, а в ойратском – в долгий -ээ-, например, староп.-монг. *küliyekü* > х.-монг. *хүлээх*, бур. *хүлээхэ*, калм. *күләх* [күләхе], ойр. *күләәхе* «ждать, ожидать»; староп.-монг. *üniyen* > х.-монг. *үнээ(н)*, бур. *үнеэн*, калм. *үнэн*, ойр. *үнээн* «корова».

Дифтонги, стоящие в ауслауте монгольских древних слов хорошо сохранились в халха-монгольском языке и восточных бурятских говорах, но перешли в долгие гласные в калмыцком и ойратском языках и в западных бурятских говорах. При этом твёрдорядные дифтонги зачастую дают здесь долгие монофтонги согласно принятой гармонии гласных. В ойратском языке вместо дифтонгов произносятся долгие широкие гласные, причём во многих случаях наблюдается в данном случае наряду с твёрдорядными долгими гласными также мягкорядные гласные, то есть либо *aa*, либо *ээ*.

В калмыцком языке эти гласные сокращаются до обычных *a*, *ə* полного образования. Примеры: др.-монг. **dalai* > х.-монг., вост.-бур. *далай*, зап.-бур. *далээ*, калм. *дала* // *далə*, ойр. *далаа* «океан»; др.-монг. **yaqai* > х.-монг., вост.-бур. *гахай*, зап.-бур. *гахээ*, калм. *гаха* // *гахə*, ойр. *гахаа* «свинья»; др.-монг. **delekei* > х.-монг. *дэлхий*, вост.-бур. *дэлхэй*, зап.-бур. *дэлхээ*, калм. *делкə*, ойр. *делкээ* «вселенная»; др.-монг. **begelei* > х.-монг. *бээлий*, вост.-бур. *бээлэй*, зап.-бур. *бээлээ*, калм. *беелə*, ойр. *беелээ* «рукавицы»; др.-монг. **oi* > х.-монг., вост.-бур. *ой*, зап.-бур. *өө*, калм. *ə*, ойр. *өө* «лес»; др.-монг. **qirui* > староп.-монг. *kirui* > калм. *киргһу* «кобчик, перепелятник», ср. х.-монг. *хяргуй* *id*.

Таким образом, анализ показывает, что в калмыцком языке, как и в ойратских говорах Монголии, наблюдаются одни и те же процессы развития долготных комплексов и дифтонгов и превращение их в монофтонги, которые опережаются, если в словоформе присутствует гласный *i*. Этим калмыцкий язык в какой-то мере напоминает диалект западных бурят.

В турецком языке месхетинцев отсутствуют долгие гласные. В отличие от литературного турецкого языка интервокальный *-ğ-* здесь произносится, но не выпадает, и долгота гласного не образуется. Так, например, месхетинцы произносят *агач* вместо *аач* (орфографически *ağaç*) «дерево»; *оглу* вместо *оалу* (орфографически *oğlu*) «его сын».

В калмыцком языке отсутствуют дифтонги как в анлауте, так и в инлауте и ауслауте, развившись либо в долгий гласный, либо в краткий гласный полного образования. При этом наблюдается процесс типа *ноха* «собака» из **noqai*; *беелə* «рукавицы» из **begelei*; *мүүкə* «повесть, сказание» из *teüke* «история»; *туула* «заяц» из *taulai*; *ууһн* «первенец, старший сын» из *auyan*; *ху* «весь, всё» из *qou*. В отличие от калмыцкого языка в турецком языке представлены разные дифтонги, например, *айгыр* «жеребец», *пейнир* «сыр, брынза», *доуз* «свинья», *тах* «курица», *өгей* «неродной», *тай* «жеребёнок до года».

Проведённый сравнительный анализ систем вокализма калмыцкого и турецкого (месхетинского) языков, принадлежащих к одной алтайской языковой семье, показал, что системы гласных фонем, представленные в данных языках, имеют как общие черты, так и разностные. К общим чертам следует отнести сходный в общем состав гласных первого слога, состоящий в калмыцком языке из трёх гласных твёрдого ряда – «а», «о», «у», в турецком из четырёх – «а», «о», «у», «ы» и из одинаковых пяти гласных мягкого ряда – «э(е)», «ə», «ө», «ү», «и». Различие заключается лишь в том, что в калмыцком языке гласный твёрдого ряда «ы» применяется только в показателях родительного и винительного падежей, а в турецком фонема [ы] широко употребляется не только в первом слоге наряду с другими фонемами, но и обычно по закону губного сингармонизма во всех

последующих слогах. В турецком языке нет долгих гласных. Калмыцкий же язык различает слова по долготе и краткости гласных в первом слоге. Кроме того, в калмыцком языке гласные второго и последующих слогов основы слова имеют статус особых неясных гласных неполной артикуляции, могущих в произношении редуцироваться полностью. Турецкие же гласные во всех слогах имеют полную артикуляцию и не редуцируются. Турецкий язык, кроме того, отличается наличием дифтонгов, каких вообще нет в калмыцком языке. Оба языка имеют в основном сходный тип губного сингармонизма, при котором не допускается произнесение во втором слоге широких огубленных «о» и «ө». В турецком языке не наблюдается явление исторического опереднения твёрдых гласных первого слога при наличии гласного *i во втором слоге, при котором гласный *i исчезает, а всё слово переходит в мягкий ряд.

Поскольку сравнительное изучение фонетики калмыцкого и турецкого языка имеет как научное и практическое значение и достаточно актуально, необходимо продолжить сбор лингвистического материала по языку турок-месхетинцев и, опираясь на выработанную в данной статье методику проведения сравнительного исследования, изучить в сравнительном аспекте системы консонантизма калмыцкого и турецкого языков.

ЛИТЕРАТУРА

Грамматика калмыцкого языка. Фонетика и морфология. Элиста, 1983.

Калмыцко-русский словарь. Под редакцией Б. Д. Муниева. М., 1977.

Рассадин В. И. **Очерки по исторической фонетике бурятского языка.** М.: Наука, 1982.

Убушаев Н. Н. **Диалектная система калмыцкого языка.** Элиста, 2006.

СОКРАЩЕНИЯ ЯЗЫКОВ

бур. - **общебурятский язык**

вост.-бур. - **диалект восточных бурят**

др.-монг. - **древнемонгольский язык**

др.-тюрк. - **древнетюркский язык**

зап.-бур. - **диалект западных (иркутских) бурят**

калм. - **калмыцкий язык**

ойр. - **ойратский язык**

староп.-монг. - **старописьменный монгольский язык**

тур. - **турецкий язык**

х.-монг. - **халха-монгольский язык.**

KUZEY KIBRIS'TA BARIŞ SÖYLEMİNİN FENOMOLOJİSİ

SADRAZAM, Ejdan*

KUZEY KIBRIS/NORTH CYPRUS/СЕВЕРНЫЙ КИПР

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Kıbrıslı Türkler arasında söylemsel biçimlenişin evrimini kısaca çözümlemektir. Bunu anlamak içinse Kıbrıs'ta, Türk kimliği ile toplumsal belleği şekillendiren hegemonik söylemin gözlemlenmesine başvurulmuştur. Araştırmanın başlıca sonuçlarından biri Kıbrıs'taki 1974 düzenlemeleri ile bir çekim merkezi olarak Avrupa Birliği'nin konuya dâhil olduğu 2000'li yılların başlarında açık bir farklılaşmayı ve kesinliği ortaya koymasındır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Kıbrıs, fenomenoloji, söylem, barış.

ABSTRACT

The Phonomolgy of Peace Discource in North Cyprus

It is the intention of this research to briefly analyze the evolution of discourse formation amongst Turkish Cypriots. To apprehend this, it may be appeal to observe how hegemonic pronunciation shaped Turkish identity and social memory in Cyprus. One of the main results of this research is to expose an obvious diversity and certainty between the 1974 regulations in Cyprus and the intervening of European Union as an attraction center in the beginning of 2000's.

Key Words: North Cyprus, the Phonomolgy, discource, peace.

GİRİŞ

İdeolojik çözümlemenin tarihsel gelişimi içerisinde söylem kavramına kuramsal araç olarak başvurulmaya başlanmıştır¹. Söylem çalışmalarının alanını, toplum için anlamlar haritası türetme çabası olarak da görülebilir². Söylem yaklaşımları, betimleyici ve eleştirel olmak üzere iki genel kategori içerisinde

* Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
e-posta: esadrazam@gmail.com

¹ Serpil Üşür, bu tarihsel gelişimi üç ayrı aşamaya ayırır: Birinci olarak ideoloji, toplumsal gerçekliğin öznelin bilincinde oluşan yanılsaması ya da yanlış bilinçtir. İkinci olarak ideoloji toplumsal sistemin çatışmacı yapısını bir arada tutan ve kendini yeniden üretmesini sağlayan hegemonya kavramı ile birlikte ele alınmakta ve daha çok egemen ideolojiyi inceleme konusu yapmaktadır. Üçüncü olarak, tüm toplumsal ilişkilerin dil dolayımı ile ifade edildiği gerçeğinden hareketle düşünce, değer ve anlamların belirlenmesi/ sabitlemesi olarak söylem kavramına ulaşılmaktadır. Üşür, Serpil, **İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonya'dan Söyleme**, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 6-8.

² Mardin, Şerif, **İdeoloji**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982, s. 17.

değerlendirilmektedir³. Birinci kategori, dilbilim merkezli ve disiplinler arası bir inceleme düzeyidir. İnsan iletişimini bütünlüğü içinde kavramak amacıyla dil kullanımını, kültürel ve toplumsal bağlamda ele alınarak, dilin toplum içindeki konumunu veya değişik toplum gereksinimlerine nasıl hizmet ettiği incelenmektedir. Bizim çalışmamız boyunca benimsediğimiz ikinci kategori ise söylemin güç/iktidar ve ideoloji tarafından nasıl biçimlendiğini ve toplumsal kimlik, toplumsal ilişkiler, bilgi ve inanç sistemlerinin oluşumunda nasıl etkili olduğunu açıklamaya çalışan yaklaşımdır.

Roger Fower'e göre söylem, maddileşmiş inançların, değerlerin ve kategorilerin belirli bakış açısı ile ifadesidir⁴. Söylemler, inançlarımızı taşıdığımız değerleri, dünyayı kavrayışımızı, deneyimlerimizi izahını belirli bir bakışla, çoğu kez bir bütünsellik içerisinde anlamlı hale getirecek şekilde inşa eder ve/veya şifreler. Söylemler, toplumsal gerçekliğin bir boyutuna karşılık düşerler, ama gerçekliğin doğrudan yerini alamazlar⁵. Ne var ki, söylemlerin anlamlandırma işlevi belirleyici ve nesneldir. Anlamlandırma pratiği, en üst düzeyde toplumsal bir uzlaşıdan, bireysel izlenime kadar iletişim gelenekleri, töreler, gündelik konuşma tarzları, yemek yeme usulleri, giyim-kuşam, düşler gibi insanla dünya arasındaki çok sayıdaki tasarım biçimleri ile iç içe gelişir, şekillenir ve birbirinden etkilenir.

Dünyaya bakışın bir yolunu oluşturan inançlar, değerler ve kategoriler tarafından, ortaya konulan farklı anlamların hangisinin geçerli olacağı ya da anlamın sabitleşmesi, bir iktidar sorunudur. Bu nedenle söylem alanı siyasal iktidarı dışlamadığı halde onun ötesine geçer. Anlamın sabitleşmesi ise bir standartlaştırma, kurumsallaştırma ve sınıflandırma işlevidir. “Bir konu hakkında ifadeler özel bir söylem içerisinde oluştuklarında, belli bir yönde konunun inşasını olanaklı kılmakta, konunun inşa edilebileceği diğer yolları da sınırlandırır”⁶. Bu nedenle, barış söyleminin Kıbrıs Türk Toplumu içerisindeki tarihsel dönüşümünü kavrayabilmek için biz de öncelikle başlıca “*sabitlenme momentleri*” tespit edilecek ve bu momentlerde ortaya çıkaran yansımalarını sergilemeye çalışacağız.

1. Savaş Çağı ve Barış

Barış kavramı, 1955-1974 yılları arasında yaşanmış “savaş çağı” boyunca, ulusalcı ideolojinin derin etkisi altında kaldı. Hatta barış söyleminin kaynağını ulusalcı ideoloji içerisinde bizzat kendisi olduğunu söylemek dahi mümkündür. Ulusalcı ideoloji içerisinde kristalize olan barış istemi, önceliği silahların

³ Widdowson, H.G. “*Discourse Analysis: a Critical view*”, **Language and Literature-4**, s.157-172, 1994, s. 158

⁴ Hawthorn, Jeremy, **A Concise Glossary of Contemporary Literary Theory**, Londra: Edward Arnold, 1992, s. 48.

⁵ Uras, Ufuk, **İdeolojilerin Sonu mu?**, İstanbul, Sarmal,1993, s. 39.

⁶ Hall, Stuart, “*The West and the Rest: Discourse and Power*”, (Haz.) S. Hall vd.,**Formations of Modernity**, Oxford, Polity Press, 1992, s. 291.

susmasına, diğer bir anlatımla yaşanmakta olan silâhlı mücadele hâlinin yerini, silahların kullanılmadığı bir ortama bırakmasına veriyordu. “Bu bir güvenlik sorunuymuş ve Kıbrıs Türkü’nün yaşamı güven altına alınmadıkça barış olmayacağı, uluslararası hayatın bir gerçeğiymiş”⁷. Can güvenliğinin korunacağı “ulvi kurtuluş”⁸, ekonomik ve toplumsal olarak adadaki Rum boyunduruğundan kurtulma ve anavatan ile bütünleşme özlemi ile iç içe geçiyordu. Ali Rıza Bahçelioğlu’nun 1963 yılında kaleme aldığı *Yavru Vatan*⁹ adlı şiirinde bu özlem şöyle dile getirilmektedir:

Yavru Vatan

*Gökten haber verdi yıldız
Ağlamasın güzel Kıbrıs,
Buluşacak anayla kız
Ağlamasın güzel Kıbrıs.*

*Yavru vatan derler sana
Anadolu müşfik ana
Hürriyetin bağlı ona
Ağlamasın güzel Kıbrıs.*

*Düşmanlar bozgundan korkar
Barış ister sonra çayar,
Bayraktara bomba koyar
Ağlamasın güzel Kıbrıs.*

*Doktor Küçük oldu önder
Bir uçağa binip gider,
İnönü’ye derdini döker
Ağlamasın güzel Kıbrıs.*

Silahların susması, nasıl barış kavrayışına karşılık düşüyorsa, Rum boyunduruğundan kurtulma da özgürlük kavrayışına karşılık geliyordu. Rumlar kendiliğinden, Türklerin özgür olmasına yanaşmayacaktı. Rumlar, sözde barış istemelerine rağmen, gerçekte, Türkleri yok etmek için mücadele ediyordu. Kıbrıslı Türklere özgürlüğü, yalnızca anavatan Türkiye verebilirdi. O, bir yandan silahların sustuğu, bir yandan da Rum boyunduruğunun ortadan kalktığı bir ortamın güvenliğini sağlamaya muktediri. Özgürlük ve barış kavramları bu yolla birbirini tamamlayan ve birinin varlığı diğerini anlamlı kılan bir bütünlük sergiliyordu. Denebilir ki, biri gerçekleşmeden diğerinin de gerçekleşmesi mümkün değildi.

⁷ Polat, Y., **Barış için Oradaydılar Parola: Kıbrıs**, Ankara: Ulus Dağı, 2007, s. 14.

⁸ Buradaki kullanıldığı anlamı ile kurtuluş İngilizce karşılığı *salvation*’dır. *Liberation* değil.

⁹ **Limasol Türk Kadınlar Birliği’nin Şiir Gecesi Anısı**, 7 Mart 1963, Lefkoşa: Devrim Basımevi, s. 7.

Kurtuluş, her ikisinin de elde edilmesi durumunda kazanılabilirdi. Kurtuluşun gerçekleşmesi koşulu ise savaş alanındaki kahramanlıklardı. Atatürk'ün ulusun geleceğini emanet ettiği gençlik, daima savaşmak için hazır olmalıydı. Böylece barışın önceli ve koşulu olarak savaş yüceltisine erişmiş oluyoruz. Mehmet Zeki'nin 1963 yılında kaleme aldığı *Bir Gençlik Arıyorum*¹⁰ adlı şiirinde şehit olmak için hudut boylarında koşan gençlik özleminde bu düşünceyi açıkça yansıtmaktadır.

Bir Gençlik Arıyorum

*Durmadan hudut boylarında koşan,
Şehitlik mefhumunu kavrayan
Canını vatana borç koyan
Bir gençlik arıyorum.*

*Bir elinde bayrakla,
Bir elinde silahla,
Dilinde Allah'la
Kalbinde imanla koşacak
Bir gençlik arıyorum.*

İdeolojik düzeyde hegemonyasını, kendine has bir seyir izleyerek kurmuş durumdaki Türk ulusalcılığı, söylemsel formasyonun şekillenmesinde başat rolü üstleniyordu. Açık ve süregelen istemleri, toplum içerisindeki bireyin varlık nedenini şehitliğin ne olduğunu kavraması ile özdeşleşen görev bilincini edinebilmesine yöneliyordu. Bu sayede birey, hem toplumun bir parçası olduğunu ve hem de toplumun dışında bir varlığı olamayacağını kavırıyordu. Toplum, bireyin kendini var edebilmesinin nedeni ve görev bilincine sahip birey ise toplumun varlığının teminatı hâline geliyordu.

Kurtuluşun gerçekleşeceği savaş alanı çok geçmeden hazırlanacak ve gençler kahramanlıklarını göstermek için fırsat bulacaklardı. 20 Temmuz 1974 sabahı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında bu fırsatın doğuşunu ilan ediyor ve barışın ve kahramanlığın birlikteliğini bir kez daha ilan ediyordu: “Türk'ün kahramanlığı ve barışseverliğini bir kere daha cihana ispat eden silahlı kuvvetlerimiz! Bu hareketinizle şanlı tarihimize ve insanlığa unutulmayacak bir sayfa açmaktasınız.”¹¹ Yine Semih Sancar, 2 Ağustos 1974'te yaptığı ikinci konuşmasında aynı mesajını daha açık bir şekilde verecektir. Ona göre mertlik, yiğitlik ve barışseverlik birbirinden ayrılamayan, kenetlenmiş bir bütün teşkil etmektedir¹². Barışı hedefleyen, barış içerisinde yaşamak isteyen demek ki önce kendi kahramanlığını ispat etmeliydi.

¹⁰ a.g.e. s. 36.

¹¹ Aktaran: Polat, s. 24.

¹² a.g.e. s. 92

Kahramanlığın ispatı ile savaş alanındaki başarı ile ölçülmektedir. Savaş alanında başarılı olmuşsanız, kendi istediğiniz barışı da kurabilirsiniz. Bu dönemde “*barış için savaş!*” şiarı toplumsal bilinç içerisinde oldukça yer etmiş ve savaşı haklı göstermek için oldukça kullanılmıştı. Savaş alanında yaşanan kayıplar, barış için ödenmiş bedellerdi. Şavaş alanlarında düşenler, şimdi şehitler ancak Mehmet Zeki’nin şehitlik mefhumunu kavramışlar, “Türk’ün başını dik tutması, onurlu yaşaması için hayatlarını vermişlerdi”¹³.

1974’te Türkiye’nin adaya askerî müdahalesi sonrasında, adada uzun yıllar susmayan silahlar susturularak, o güne kadar anlaşılan anlamı ile barış; Türkiye’nin müdahalesinin adayı karşılıklı korunan sınırla ikiye bölmesi ve kuzeyde ayrı bir yönetsel yapının kurumsallaşması sonrasında ise o güne kadar anlaşılan anlamı ile özgürlük elde edilmiş oldu. Türkler için yaratılan yaşam alanı artık kurtarılmış bölge idi. Ancak belirtilmelidir ki, bu durum Rumlar için de benzer bir etkiye sahip olmuştur. 1974 yılında yaşanan askerî müdahalenin *barış hareketi*, askeri müdahalenin yapıldığı günün ise *barış ve özgürlük* bayramı olarak adlandırılması bu bağlamda büyük anlam taşımaktadır. 1974 ile o güne kadar ulusalcı ideolojinin yaygın olarak dile getirdiği beklentiler, artık gerçekleşiyor; özgürlük ve barış ortamı sağlanmış oluyordu. Bu bakımdan 1974 yılında özgürlük ve barış ortamının fiziksel kuruluşu, söylemsel formasyon içerisinde kavramların sabitlenmesine yardımcı olmuştur. Bu sabitlenme, iki nedenden dolayı büyük önem taşımaktadır. Birincisi, söylemsel formasyon içerisinde “*barışın başladığı gün*” olarak tescil edilmesi ve ikincisi o tarihten günümüze kadar tüm toplumsal söylemler içerisinde bir kırılma veya sürekli baz alınan gönderge noktasını temsil etmesidir: “Barış Harekatı, Kıbrıs’ın tarihinde bir dönüm noktasıdır... Bu hareket, Kıbrıs Türk halkını zulümden kurtarmış, özgürlük ve refaha kavuşturmuş, bölgemizde barış ve istikrarı güçlendirmiştir.”¹⁴

20 Temmuz 1974’ün barış ve özgürlüğün başladığı gün olarak tescil tarzı, Türkiye’nin adadaki varlığı için meşruluk zemini yaratıyordu. Şöyle ki, 1950’li ve 1960 ‘lı yıllar boyunca sürekli yinelenerek bireylerin zihinlerine yerleşmiş bulunan Türkiye’den beklenen iki görev yerine getirilmişti. Silahlar susmuş-*barış* sağlanmış ve Rum boyunduruğu ortadan kaldırılmıştı-*özgürlük* kazanılmıştı. Türkiye bir kurtarıcıydı; yaratılan ve on yıllardır arzulanan ortamın başlıca mimarıydı. Kurtarıcı misyonu, onun Kıbrıs’taki varlığını meşrulaştırmak için de hem yeterli ve hem de gerekliydi. 1960 Anlaşmalarının kendisine verdiği haklar, onun 1974 müdahalesi için hukuksal bir zemin yaratsa dahi, adadaki varlığını uzun süre meşrulaştırması için yeterli değildi. Bu nedenle kurtarıcı savı, ulusalcı ideoloji içerisinde ve söylemsel formasyona hakim olacak şekilde askeri hareket sonrasında sistematik bir şekilde işlenmişti.

¹³ a.g.e. 136

¹⁴ Denктаş, Rauf, **Son Çağrı**, İstanbul:Remzi, 2007, s. 56.

Savlamalı bir kavram olarak kurtarıcılık iddiası, toplumsal yapı içerisinde dayanak bulduğu ölçüde geçerliliğini sürdürecektir, aksi halde zaman içerisinde değerini yitirecekti. Diğer bir anlatımla, kurtarıcı mitosunun süreğenliği kurtarma eyleminin a) kurtarılmaya eyleminden önceki kötü hale ve b) kurtarılmaya eyleminden sonraki iyi hale gönderme yaparak sağlanabilecekti. Kurtarma eyleminden sonra geçmişe oranla daha kötü koşulların yaşanması durumunda ise bu mitos yıkılacaktı. Geçmişin karartılması üzerine inşa edilen Türkiye'nin kurtarıcı mitosunun sürekliliği, ister istemez; öyle olsun veya olmasın karanlık bir geçmiş üzerine inşa edilmek zorunda kaldı ve bu temel o günden günümüze değin varlığını korudu. 20 Temmuz 1974, adeta Nuh'un tufanından sonra suların çekilmesi ile yaşamın kaostan; ölümcül bir anarşiden kurtularak, bu topraklarda yeniden yeşermesi idi: "Ada'da rehindik. Ya Rum'a boyun eğecektik ya da yok edilecektik"¹⁵. Kıbrıslı Türklerin karşı karşıya geldikleri böylesi bir ikilemin ardından yaşanan *apokaliptik* sondan geri dönüş, adeta Tanrı'nın Kıbrıs Türkü'nün varlığını sürdürebilmesi için bir inayeti idi. Yazgının okunuşu, bir yandan kader ve ilahi takdir; ama daha çok hâlen varlığını sürdürenler ve gelecek kuşaklar için incelikle işlenmiş ve o tarihten sonra ritüellerle sürekli yinelenen, uyarıydı aynı zamanda.

Apokaliptik sondan Kıbrıslı Türklerini geri döndüren 20 Temmuz'un kazanımları "tehditkâr bir rakibin varlığını sürdürmesi" nedeni ile her an geri alınabilirdi. Böylece karanlık bir geçmişin ortadan kalkması savı üzerine inşa edilen kurtarıcılık mitosuna, geri-dönüş tehdidinden de sürekli besleniyordu veya *vica versa*. Geri dönüş tehdidinin sürekliliği, kazanımın korunmasının yolları arasında savaşı da dışlamayan kısıtlı politik tercihlere olanak veriyordu. Kıbrıslı Türkler arasında hegemonik bir özellik gösteren söylem içerisinde bireyler teker teker gündelik yaşamları içerisinde tehdidin varlığını duyumsamakta ve zihinsel alışkanlık hâline getirmekteydi: Öyle ki, fiziksel olarak dost-düşman ayrımını Kıbrıs'ın güneyi ve kuzeyi arasında çizilen sınırdan geçirmeye başlıyordu; Düşman bundan böyle hem sınırın ötesinde ve hem de toplumun dışındaydı: 1975 Viyana Anlaşması sonrasında gerçekleşen nüfus mübadelesi özgürlük ve barış alanına yaşanan bir göçtü; Rumlarla birlikte yaşamak katlanılmaz bir esaret ya da kurtulamama hâliydi. Bu nedenle kurtarılmış bölgeye gelenler düşmandan da arınmış oluyor; Mehmetçiğin ve mücahitlerin kanlarıyla suladıkları topraklarda korkusuz bir yaşama ilk adımlarını atıyorlardı¹⁶. Rauf Denktaş bu olayı şöyle aktarmaktadır: "1975 yılında gerçekleşen nüfus mübadelesiyle Güney'den Kuzey'e geçen Kıbrıs Türklerinin cenneti hâline gelmişti"¹⁷.

¹⁵ Cumhurbaşkanı Denktaş tarafından kaleme alınan "Anadolu'nun Ümit Rüzgârları" yazısı **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**'nin 1989 yılında yayımlanan 8. sayısında yer almıştı. Aktaran. Günsev, Mesut, **20 Temmuz 1974 Şafak Vakti Kıbrıs**, İstanbul: Alfa, 2004, s. 2.

¹⁶ Bozkurt, 30 Ağustos, 1975

¹⁷ Denktaş, s. 94.

2. Avrupa Birliği Düşleminde Barış

1974 Sonrası Kıbrıs'ta kurulan ve ayrı devlet örgütlenmesi içerisinde iki toplumun ayrı ayrı varlığını pekiştiren düzenlemede adeta satranç oyunundaki piyan açmazı görünümünü sergiliyordu. Her iki taraf da varolan koşullar altında birbirlerini ortadan kaldıracabilecek yeterliliğe sahip değildi ve kendi kazandıkları konumdan daha geriye düşmek istemiyorlardı. Açıkçası Kıbrıs'a dışarıdan bir başka etken müdahale etmedikçe her iki tarafın da varolan konumlarını koruyacakları görülüyordu.

O dış etken, Avrupa Birliği'nin çekim gücü olmuştur.

1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin ilerleme raporu kabul edilmiş, Kasım 2000 tarihinde AB tarafından Türkiye için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Türkiye'nin kısa, orta ve uzun vadede yerine getirmesi gereken koşullarla ilgili konular ortaya konulmuştu. Bu koşullar arasında Kopenhag Şartları olarak tanımlanan ve hukukun hakimiyeti, ölüm cezasının kaldırılması, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesi gibi¹⁸ demokratikleşme ve insan hakları konuları ile Kıbrıs oldukça tartışma yaratmıştır. Türkiye'deki tartışmalarda öncelikli olarak “ulusal çıkar” gözetilenler söz konusu şartlara karşı tavır sergilemişken, liberal ve sosyalistler daha çok demokratikleşme olarak baktıkları bu konulara daha sıcak yaklaşmışlardır. Bu tarihten itibaren Kuzey Kıbrıs'ta da Avrupa Birliği'ne yönelik şekillenen siyasi tavırlar da genellikle bu iki eksen etrafında toplanacaktı.

Avrupa Birliği'nin gelecek için arzu edilmeye başlanması, özellikle Kıbrıslı Türkler arasında bir siyasi gündem maddesi hâline gelişi adada var olan durumun barış koşullarını oluşturmadığı, barışın ancak iki toplum arasında varılacak bir çözüm anlaşması ile sona erebileceği düşüncesinin yavaş yavaş olgunlaşmasına neden olacaktı. Çözümünden sonra gelecek Avrupa Birliği veya yeryüzü cennetine katılma vaadi o andan itibaren siyasal partiler için iktidar yolunu açacak başlıca değer hâline gelmişti. Ulusalıcılar hariç, siyasi yelpazenin hem sağından ve hem de solundan partiler ve toplumda etkin yere sahip olanlar, yeryüzü cennetine girişin anahtarı olarak tanıttıkları kendi çözüm girişimlerini desteklemek için on binleri meydanlarda topladılar, söylemsel düzeyde Avrupa Birliği veya yeryüzü cenneti vaadi ile birleşen çözüm ve barış istemi neredeyse tüm toplum kesimlerince reddedilmeyecek hegemonik düzeye ulaştı.

O andan itibaren de 1974 düzenlemeleri içerisinde barışın korunmasını ifade eden “çözumsuzlük çözümdür” stratejisi terk edilmek zorundaydı. Kıbrıslı Türkler Avrupa Birliği elini uzattığı her alanda, çatışmasız şekilde tüm sorunları çözebilme yeteneğine, mucizevî bir güce sahip olduğuna inanılmıştı.

¹⁸ Aydın, Zülküf, “Milliyetçilik, Demokratikleşme ve Türkiye’de Kürt Sorunu”, N. Balkan ve S. Savran, **Sürekli Kriz Politikaları-1, Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet** içerisinde, İstanbul: Metis, 2004, s. 122-3.

Barış kavramını hayali bir hipostaz olmaktan çıkarıp siyasal yapıya hakim toplumsal kesimlerin kapsamlı projesi hâline geldi. Bu durumu Ahmet An'ın aşağıdaki saptaması ile irdelemek olasıdır.

“Kıbrıs’ın AB üyeliği, yatırımdır, üretimdir, iştir, bilim ve teknolojidir, sosyal güvenliliktir. Özgürlüklerin, refahın ve güvenin artmasıdır. Göçlerin durması, yurtdışındaki vatandaşlarımızın geri dönmesidir. Dünyadan izole edilmemizin sonudur. Bugün içinde bulunduğumuz ortamda, daha çok çalışarak, daha fazla fedakârlık yaparak sorunlarımızı çözmek mümkün değildir. Bunun için bir değişime ihtiyacımız vardır. Bu değişimin adı “Çözüm ve Avrupa Birliği”dir.”¹⁹

Yukarıdaki saptamadan da anlaşılacağı üzere 1974 düzenlemeleri ile birlikte toplumsal yapıya yerleşen değerler skalası içerisinde öncelikler değişmiş ve yeniden oluşmuştur. Değerler skalasında hiyerarşik öncelik, Türk Ulusçuluğu yerini en azından geçici bir süre Avrupa Birliği söylemine bırakmıştır. Avrupa üst kimliği oluşturma çabası içerisinde Türk Ulusçuluğu da o güne kadar Kıbrıs’ta yaşananların sorumlu tutulmaya başlanmıştır. Çağdaşlığın doruk noktası olarak sunulan Avrupa örneği, bir yandan ulaşılması gereken bir hedef olarak belirirken, bir yandan da bu alan dışında kalan uluslara bu hedefe ulaşmak için “ne yapılmasını gerektiği” göstermekte, “insan hayatını dolduran tüm kaygıları çözebileceğini” kitlelere iletmektedir. Genel düzeydeki bu ileti içerisinde kristalleşen öğelerden bir tanesi Avrupa Birliği ile Kuzey Kıbrıs’ta yatırımların artacağıdır. Yatırımların artması, kalkınma ve daha genel düzeyde gelişme beklentisinin bir parçasıdır. Örtük olarak ise uluslararası sermaye ile işbirliğine açık bir yerli sermayenin varlığını anlamaktayız. Söylemsel düzeyde kristalleşen diğer bir öğe ise Avrupa Birliği ile Kuzey Kıbrıs’ta yatırımların artacağıdır. 1974 sonrası izlenen ekonomik politikalar sonucunda dış yardıma bağımlı bir topluma dönüşen Kıbrıslı Türkler, ancak üretim sayesinde bağımlılıklarından kurtulabileceklerine inandıklarını göstermektedir. Oysa uluslararası sermayenin Kuzey Kıbrıs hakkında ne planladığını da dikkate almak gerekmektedir. Kıbrıslı Türk sermaye sınıfının uluslararası iş bölümü içerisinde üretici bir rol üstlenme gayreti içerisinde olsa da bunu kâr üretimi olarak ele almak daha anlamlıdır. Söylemsel düzeyde kristalleşen diğer bir öğe Avrupa Birliği ile işsizliğin ortadan kalkacağıdır. Bu vaat Avrupa Birliği destekçisi geniş bir kitle-ucuz ve vasıfsız iş gücünün kazanılması anlamına gelmektedir. Söylemsel düzeyde kristalleşen diğer bir öğe, en üst düzeyde bilim ve teknolojinin Kuzey Kıbrıs’a taşınacağıdır. Bu öğe daha çok bilim toplumu varsayımı üzerine hareket eden modernleşmeci modellemeye gönderme yapılmaktadır. Diğer bir anlatımla, her şeyin sınırının kesin bir şekilde tanımlandığı, doğal bilimlerinin yöntemlerini benimseyen toplum bilimleri sayesinde düzenli, sağlıklı, mükemmel bir toplum yaratılması anlamına gelmektedir. Örtük olarak Kıbrıslı Türkler bilim ve teknoloji sayesinde çağı

¹⁹ An, Ahmet, “Günümüzde Kıbrıs Türk Toplumu”, **Kıbrıs Dün ve Bugün İçerisinde** (der. Masis Kürkçügil), İstanbul: İtaki, 2003 s. 353

yakalayacakları iddia edilmektedir. Yine bu savın gerisinde Toplumun evrimine müdahale ederek onun yönün değiştirilebileceği kabul edilmektedir. Toplumun değişimi bilimsel kriterlere göre olursa o zaman değişimde hata yapmak mümkün değildir. Çünkü bilimsel olan evrensel doğrudur. Yine kitle desteğini kazanma anlamına gelecek “bilim bütün dünyanın izlediği doğrular anlamına geliyorsa biz de o doğruları takip etmeliyiz” savı gizli bir ileti şekiline büründüğünü görüyoruz. Modernleşmeci söylem, homojenleştirici çabası standartlaştırmaya, genel kitlenin aynı şekilde düşündüğü ve aynı beklentide olduğunu varsayar. Bu amaçla kitlenin doğrularını söyleme hakkını kendinde görür. Bu yönü ile de geçmiş söylemden bir farklılık görülmez, doğrunun ne olacağı toplumsal güç ilişkilerine indirgenmiştir. Ancak söylem içerisinde toplumsal değişimde belirsizliğe olumsuzluğa yer verilmemektedir. Aklın ve bilimin evrensel yasaları hüküm sürdüğü sürece toplum hep ilerleyecektir. İlerleme, kalkınma ve gelişme neredeyse bir ve aynı kavramlaştırmaya içerisinde algılanmaktadır.

Bilim ve teknolojiye olan tam güveni ile aklın egemenliğini kurmaya çalışan söylem çoğu kez basit ikilemlere dayanır. İyi ve kötü dikotomisi genişletilerek, ilerici/gerici, güvenilir /güvenilmez, status que’cu /değişimci şeklinde tüm toplumu kategorize edilmiştir. İyinin, ilericiliğin, değişimciliğin yanında yer alanlar “bizden”; diğerleri karşıt kesimlerden. Böylesi bir yaklaşımla tüm toplumsal ve bireysel farklılaşmalar, ihmal edilmekte/bilinç altına itilmekte; saflaşma veya kutuplaşma söylem içerisinde inşa edilmektedir. Sağ ve sol ideolojiler ortadan kalkmıştır; bundan böyle Söylenenler saflaşmanın temelidir, tutum ve davranışlar görmemezlikten gelinmekte veya ihmal edilmektedir. Siyasi perspektif de böylece söylem içerisinde hapsolmuş duruma gelmektedir. Böylesi bir söylemsel formasyon içerisinde doğru sözcükleri kullanan-temas eden siyasi öncüler, her zaman doğruyu söyledikleri izlenimini vereceklerdir. *Algılanmayan herşey ise akıldışı-karşıt hâline dönüşecektir*²⁰. Söylemsel düzeyde kristalleşen diğer bir öge, toplumsal güvenliktir. Bu ileti söyleminin bağımlı sınıfları kapsamına yardımcı olabilecek bir görev üstlenmektedir. Tüm toplumun özgürlük, refahın ve güvenliği artacaktır. Böylece 1974 düzenlemeleri içerisinde şekillenen söyleme karşı özgün duruş şekillenmiştir. Daha önce Rumlardan ayrı yaşamak özgürlük demekken, şimdi onlarla birlikte yaşamak özgürlüğün koşulu hâline gelmiştir. 1974 sonrası en fazla vurgulanan güvenlik sorununa ise Avrupa Birliğinin kesin çözüme getirerek, bir daha eski günlerin yaşanmayacağına dair güvence de verilmiş olmaktadır. O güne kadar Kıbrıs’ın güvenliğini sağlayan Türkiye’nin yerini ise söylem içerisinde açıkça Avrupa Birliği almıştır. Söylemsel düzeyde kristalleşen diğer bir öge, İzole edilmekten kurtulmadır. Avrupa Birliği dışı açılmanın tek yolu olarak görülmektedir. Daha çok çalışmak, daha fazla fedakarlık yapmak belki gereklidir ancak sorunlarımızı çözmek için yeterli değildir. Bunun için Avrupa Birliği’ne tam üye olmak kaçınılmazdır.

²⁰ Çubuklu, Yaşar, **Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset**, İstanbul: Kanat, 2004, s. 4.

Söylem içerisinde Avrupa Birliği alternatifsiz olarak sunulmuş; Avrupa Birliği'ne giriş mümkün olmadığı takdirde Kıbrıslı Türklerin modernleşmesinin de mümkün olmayacağı genel kabul görmüştür. Bu söylemsel doku içerisinde *a priori* olarak değişimin Avrupa Birliği olarak tanımlanması, “treni kaçırmak!” sloganının büyük bir etki yaratmasının ardında yatan neden olarak görülmektedir.

SONUÇ YERİNE

1974 düzenlemeleri ile ulusalcı ideolojinin hegemonik etkisi altında şekillenen söylemsel formasyon, barış kavramını öncelikle güvenlik önceliği ile tanımlamıştır. Can ve mal güvenliğinin sağlandığı ortam barış anlamına gelmektedir. 2000’li yılların başında Kıbrıs’ta iki toplum arasında kurulan denge ortamına dışsal bir güç; çekim merkezi olarak Avrupa Birliği dâhil olmuştur. Kitle iletişim araçları yolu ile her gün zenginliğin menşei olarak gösterilen Avrupa Birliği’nin tüketim toplumunun en uç noktası olarak yoksul dünya karşısına çıkarılışının²¹ yarattığı çekim kuvveti; dıştakilerin Avrupalı olmayı seçmeleri.²² için yapılması gerekenleri bir söylem düzeni içerisinde aktarmaktadır. Bireylerce kurulan Avrupalılık düşü en göze çarpan yanı bu nedenle Avrupalı gibi tüketim olanaklarına kavuşmuş olmaktır. Üstelik cezbediciliğin kaynağı olan beklentiler de mevcut olmayanın sanrısına kolayca yol açabilmektedir. İşte tasarı ile gerçek arasındaki böylesi bir farklılaşma sürekli ve ister istemez, Avrupa Birliği ile eklemlenmiş barış söyleminin özelde bireylere ve genelde tüm topluma hayal kırıklıkları yaşatabilecek bir alanı oluşturmaktadır.

²¹ Bernasconi, Robert, “Yoksulluk Felsefesi ve Felsefenin Yoksulluğu”, *Avrupa’yı Düşünmek-Cogito-39*, Bahar 2004, S.: 18-27, s. 20.

²² Avrupa öteki ya da dıştakiler tarafından da tanımlanmaktadır. Jameson, Frederic. “Avrupa ve Ötekiler”, *Avrupayı Düşünmek-Cogito-39*, Bahar 2004, S.: 242-253, s. 247.

KARŞITLIKLAR TEMELİNDE ATATÜRK SÖYLEMİ İNCELEMESİ

SAĞLIK, G. Selcan
TÜRKİYE/TURPIYA

ÖZET

Türk dilinde “zıt anlamlılık” ya da “ters anlamlılık” olarak ele alınan *antonimi* (antonymy), dilbilimci John Lyons’a (1963) kadar karşıtlık terimiyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Daha sonraları yerini *karşıtlık* (opposite) terimine bırakmıştır. Antonim terimiyle karşılaştırıldığında, “karşıtlık” teriminin dil biliminde daha genel bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Örneğin ses bilgisinde “karşıtlık” terimi fonolojik sistemdeki herhangi iki fonem arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır. Anlam bilimi içinde ise karşıtlık aynı semantik boyutu paylaşan iki kelime olarak tanımlanmaktadır. Karşıtlıklar dildeki kavramların öğretilmesinde son derece önemlidirler. Gündelik dil davranışının bir parçası olan söylemlerde de şüphesiz önemli bir yere sahiptirler. Tıp söylemi, medya söylemi, dinî söylem, feminist söylem, politik söylem gibi türlere ayrılan söylemin politik alanda Türk tarihinde XX. yüzyıldaki temsilcisi hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk’tür ve Atatürk’ün bir asker, bir devlet adamı, bir aydın olarak yaptığı söylemleri zengin bir karşıtlıklar hazinesidir.

Anahtar Kelimeler: Anlam bilimi, karşıtlıklar, karşıtlık türleri, söylem, Atatürk söylemi.

ABSTRACT

The term antonymy which is taken “contrary meaning” or “converse meaning” has been used synonym of the opposition until the linguist John Lyons work in 1963. Than it has given its place to the term opposite. When compared with the term antonymy, it has seen that the term opposite has a general meaning in linguistics. For instance in phonology, the term opposite encapsulates relation between any two phonemes. In semantics, opposition is determined as two words which share the same semantic dimension. Opposites are important to teaching of concepts in language. Oppositions are also have importance in discourse which is being a part of daily language behaviour. Discourse is divided some types such as medical discourse, media discourse, relegional discourse, feminist discourse, political discourse. In history of Turks, Mustafa Kemal Atatürk is no doubt the representative of the political discourse in XXth century and his discourses that he made as a soldier, as a statesman, as an intellectual are treasure about oppositions.

Key Words: Semantics, oppositions, types of opposites, discourse, Atatürk’s discourse.

GİRİŞ

1. Karşıtlık Kavramı

Anlam biliminde karşıtlık (opposition), en basit tanımıyla aynı semantik boyutu (semantic dimension) paylaşan iki kelime olarak ifade edilmektedir (Muehleisen, 1997: 3). Bir örnekle açıklamak gerekirse *sıcak* ve *soğuk* DERECE semantik boyutunu paylaşan iki kelimedir ve birbirlerine karşıttırlar. G. Leech tarafından yapılan benzer bir tanımlamada da anlamın boyutu semantik karşıtlık (semantic opposition) olarak verilmiştir (Leech, 1981: 90). Karşıtlık terimi sıklıkla antonim (antonym) teriminin eş anlamlısı olarak kullanıla gelmiştir. Esasen bu terim dil biliminde antonim teriminden daha genel ve geniş bir anlama sahip olmuştur. Örneğin, ses bilgisinde “karşıtlık” kavramı fonolojik sistemdeki herhangi iki fonem arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır (ELL 1994-V: 2876).

Anlam biliminde karşıtlık terimi ilk kez John Lyons’ın 1963’te yayınlanan *Structural Semantics* (Yapısal Anlam Bilim) adlı çalışmasında antonim teriminin eş anlamlısı olmaktan çıkmış ve bizim de üzerinde duracağımız şekliyle antonimleri de içine alan bir anlam bilim kavramı hâline gelmiştir. Lyons 1977’de yayımlanan iki ciltlik *Semantics* adlı çalışmasının birinci cildinde de karşıtlık konusunu incelemeye devam etmiştir. Lyons’a göre kelimeler arasındaki anlamın karşıtlığı için kullanılan standart terim antonimdir ve bir dilbilimci, ikili karşıtlığın dillerin yapısını kuran en önemli prensiplerden biri olduğunu ve bu prensibin en açık tezahürünün de antonimler olduğunu kavramalıdır (1977: 271).

Karşıtlıklar dildeki kavramların ve büyüklük, şekil, miktar, konum, yön gibi matematiksel kavrayışlarda gerekli olan kavramların öğretilmesinde son derece önemlidirler. Gündelik dil davranışının bir parçası olan karşıtlıkların birtakım sistematik özelliklerle tanımlanan alt türleri bulunmaktadır. Bunlar: 1. Bütünleyiciler 2. Yön gösteren karşıtlıklar 3. Derecelenebilen karşıtlıklar (antonimler) 4. İlişkisel karşıtlıklar 5. Morfolojik karşıtlıklardır.

Karşıtlıklar, dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı, gündelik dil davranışının bir parçası (Vardar, 1988: 188; Sözen, 1999: 26), etkileşimde bulunan ve eyleme dönüşen insanî anlama ve açıklamalar (Sözen, 1999: 37) olarak tanımlanan ve tıp söylemi, medya söylemi, dinî söylem, feminist söylem, politik söylem gibi türlere ayrılan söylemler içinde de sıkça kullanılırlar. Türk tarihinde politik söylemin XX. yüzyıldaki en önemli temsilcisi hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk’tür. Atatürk’ün bir asker, bir devlet adamı, bir aydın olarak yaptığı söylemleri zengin bir karşıtlıklar hazinesidir. Atatürk söyleminde karşıtlıklar iki temelde ele alınabilir. Birincisi Atatürk söyleminde geçen karşıtlıkları anlam bilimindeki değerleri çerçevesinde ele almak, ikincisi onları idrak ve felsefe açısından ele almak. Bu çalışmada Atatürk’ün büyük eseri *Nutuk*’un Türk Tarih Kurumu tarafından 1986 yılında yayımlanan II ciltlik baskısı (I. Cilt (1919-1920), II. Cilt (1920-1927) ve Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’ın

bugünkü dille yayına hazırladığı Atatürk Araştırma Merkezi yayınları arasından çıkan 2004 yılı baskısı; yine Atatürk Araştırma Merkezi yayınlarından Ali Sevim, M. Akif Tural, İzzet Öztoprak tarafından hazırlanan **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III** (2006) ile Prof. Dr. Utkan Kocatürk’ün **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri** (1999) adlı çalışmalarından seçilen Atatürk söylemlerindeki karşıtlık örnekleri üzerinde durulmuştur. Söylem parçalarında tespit edilen karşıtlıklar altı çizili olarak gösterilmiştir.

2. Karşıtlık Türleri ve Anlam Bilimindeki Değerleri ile Atatürk Söyleminde Karşıtlıklar

2.1. Bütünleyiciler

Karşıtlıkların bütün türleri arasında *bütünleyicilik* (coplementarity) belki de kavram yönünden en basit olanıdır. Bütünleyicilerde kavramsal alan kelime çiftleri arasında iki bölüme ayrılır. Öyle ki bölümlerden birine düşmeyen bir kavram muhakkak diğerine düşmek zorundadır. Denilebilir ki bütünleyicilerin mantık açısından orta bir değeri yoktur (Cruse 1986:198-199). Bazı bütünleyici örnekleri şunlardır: *doğru:yanlış, ölü:diri, açık:kapalı, kadın:erkek, evli:bekar, (hedefi) vurmak:(hedefi) kaçırmak, (sınavı) geçmek:(sınavdan) kalmak* vb.

Atatürk söyleminde sıklıkla *kadın: erkek* bütünleyici karşıtlarına ve bu kavramlarla bağlantılı, yine cinsiyet belirten *müslim: müslime, hanımlar: beyler* gibi karşıtlıklara rastlanır:

Bizim dinimiz hiçbir vakit **kadınların erkeklerden** geri kalmasını talep etmemiştir. Allah’ın emrettiği şey, **Müslim** ve **Müslime**’nin beraber olarak iktisabı ilm ü irfan eylemesidir. **Kadın** ve **erkek** bu ilm ü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir (**Atatürk’ün S. D. II**, 2006: 90)

Mustafa Kemal’in büyük zaferini kutlamak üzere İstanbul’dan Bursa’ya giden kalabalık bir öğretmenler grubu ile Bursa Öğretmenlerine Şark Tiyatrosundaki gece toplantısında söylenmiştir 27 Ekim 1922:

Öğretmen **Hanımlar**, Öğretmen **Beyler**! Belki muallime demediğim için benim yanlışımı çıkarıyorsunuz. Ben dilimizde “tâi te’nis” kullanmak mecburiyetinde olmadığımızı sanıyorum. (**Atatürk’ün S. D. II**, 2006: 46)

Atatürk söyleminde elbette savaş bağlamında *yenmek: yenilmek, zafer: mağlubiyet, yaşamak: ölmek* karşıt çiftleri de *ya o:ya bu* gibi iki seçenek sunan bütünleyici karşıtlık örnekleri olarak karşımıza çıkar:

Tarihimizi dolduran bunca **başarılar, zaferler** veya **mağlubiyetler**, yokluk ve felâketler, bunların hepsi meydana geldikleri dönemlerdeki ekonomik durumumuzla ilgili ve ilişkilidir. 1923 (Atatürk’ün F. D., 1999: 375)

Millet **ölmek** istemiyor, **yaşamak** ve bunun için de ne gerekiyorsa onu yapmak istiyordu. (Atatürk'ün S. D. III, 2006: 72)

2.2 Yön Gösteren Karşıtlar

Leksikal karşıtlığın bir diğer türü yön gösteren (directional opposites) karşıtlıklardır. En basit şekliyle yön gösteren karşıtlar günlük hayatımızda sıkça kullandığımız, karşıt yönlerdeki hareketi gösteren kelimelerdir. Dilde saf karşıt yönleri gösteren çiftler vardır ve bunların hepsi zarf veya edattırlar: *kuzey:güney, doğu:batı, yukarı:aşağı, ileri:geri, sağ:sol, ön:arka* vb.

Lyons'a göre yön gösteren karşıtlar dillerin leksikal ve gramatikal yapılarına yayılmışlardır ve bunlar, zaman, görünüş (aspect), durum, şahıs gibi gramer kategorileri analizlerinin merkezidirler ve belirli sözcük ve ifadelerin metaforik kullanımlarında düşündüğümüzden daha temeldirler (1977: 281-282). Lyons gibi dilbilimcilerin önemle üzerinde durdukları ve ayrıca ele aldıkları bu karşıtlık türünün kendisi de tıpkı antonimler gibi bazı alt gruplara ayrılmaktadır. Bunlar:

(a) Zıtlar (Antipodals): Değerler sıralamasının en yüksek ve en düşük noktalarını gösterirler. *bodrum katı:çatı katı, (su için) kaynak:denize döküldüğü yer, (dağın) zirvesi:eteği, baş:ayak ucu* gibi.

(b) Karşılıklar (Counterparts): Değişmez bir yüzey ya da şekildeki herhangi bir sapma veya düzensizlik ile, o yüzey ya da şeklin asıl tanımlanan yönü arasındaki karşıtlık olarak tanımlanırlar: *sırt:yiv, tepe:vadi, tümsek:çukur, cennet:cehennem*.

(c) Tersinirler (Reversives): İki uçta bulunan durum arasında karşıt yönlerdeki hareketi veya değişimi gösterme özelliğine sahip, fiil türünde kelimelerden oluşan karşıtlıklardır. *yükselmek:alçalmak, ilerlemek:geri çekilmek, girmek:çıkarmak, inmek:çıkarmak, bağlamak:çözmek, giyinmek:soyunmak, binmek:inmek* gibi.

(d) İlişkisel Karşıtlıklar (Relational Opposites): Bir eksen boyunca birinin diğeri ile bağının yönünü belirleyerek, iki varlık arasındaki ilişkiye değinen çiftlerdir. Bu tür daha çok sosyal rolleri ve akrabalık ilişkilerini içerir: *ebeveyn:çocuk, öğretmen:öğrenci, karı:koca, doktor:hasta, patron:hizmetçi/uşak, av:avcı, ev sahibi:misafir, almak:satmak* vb.

Saydığımız bütün bu yön gösteren karşıtlıklar içinden *ileri:geri, aşağı:yukarı, iç:dış, doğu:batı* yön gösteren karşıtları Atatürk söyleminde yer alan karşıtlıklardan sadece birkaçıdır:

Türk hayatı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katıyen **geri** kalmamışlardır. Belki daha **ileri** gitmişlerdir (Atatürk'ün S. D. II, 2006: 90).

Ankara İleri Gelenleriyle Bir Konuşma (28 Aralık 1919):

Kendini tahlis edebilmek için her ferdin mukadderatıyla bizzat alâkadar olması lâzımdır. **Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya** doğru yükselen böyle bir müessese elbette rasin olur. Şüphe yok, her işin başlangıcında **aşağıdan yukarıya** doğru olmaktan ziyade **yukarıdan aşağı** olması zarureti vardır. (Kendini kurtarabilmek için her kişinin geleceğiyle kendisinin ilgilenmesi gerekir. **Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya** doğru yükselen böyle bir kurum elbette sağlam olur. Şüphe yok, her işin başlangıcında **aşağıdan yukarıya** doğru olmaktan fazla, **yukarıdan aşağı** olması zorunluluğu vardır.), (Atatürk'ün S. D. II, 2006: 11)

Yukarıdaki örnekte *aşağı:yukarı* yön gösteren karşıtları ile birlikte, bir yapıdaki konumları gereği *aşağı:yukarı* yön anlamını barındıran *temel:çatı* karşıtları da dikkati çekmektedir.

Yine anlamlarının bir parçası gereği *aşağı:yukarı* yönlerini kapsayan *küçültmek:yükseltmek* ve *yükselmek:çökmek* yön gösteren karşıtları Atatürk'ün en büyük eserim dediği Türkiye Cumhuriyeti'ni getirmek istediği konumu belirtmek için bağlama dayalı olarak kullanılmışlardır:

6 Mayıs 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisinin Gizli Oturumu'nda Başkomutanlık Yasası'nın uzatılması görüşmelerinde, bir milletvekilinin, kendisine “Meclis'in hakkını elinden aldığı, elinden almak istediğini” söylemesi üzerine yaptığı konuşmadan:

Efendiler, açık ifade edeceğim, beni bağışlayınız! Her birinizin olağanüstü yetki ile seçilmesine ve olağanüstü yetkiye sahip bir Meclis'in oluşmasına ve bu Meclis'in, memleketin yazgısına el koyan bir nitelik kazanmasına çalışan, benim! Bunda başarılı olmak için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün yaşamımı, varlığımı, bütün şeref ve saygınlığımı tehlikeye attım. Bu sebeple bu, benim eserimdir. Ben eserimi **küçültmek** ile değil, **yükseltmek** ile görevliyim. Bu düşünceden sonra Meclis'in hakkını zorla almak sözünü, tamamen ret ve iade ederim. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz! 1922 (Nutuk II: 655=Atatürk'ün F. D., 1999: 349'dan)

Tarih, milletlerin **yükseliş** ve **çöküş** sebeplerini ararken birçok siyasî, askerî, toplumsal sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok, bütün bu sebepler, toplumsal olaylarda rol oynarlar. Fakat bir milletin doğrudan doğruya yaşamıyla, **yükselişiyle, çöküşüyle** ilişkili ve ilgili olan, milletin ekonomisidir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse bütün **yükseliş** ve **çöküş** sebeplerinin bir ekonomi sorunundan başka bir şey olmadığı anlaşılır. 1923 (Atatürk'ün F. D., 1999: 375)

Yön gösteren karşıtlardan *iç:dış* karşıt çifti Atatürk söyleminde iç ve dış olarak ayrılan siyasetle ilgili söylemlerde doğal olarak en sık rastlanılan karşıtlardır. Söylemde genel olarak *iç*, vatan topraklarını ve ülke siyasetini temsil ederken, *dış* diğer dünya ülkelerini ve izledikleri siyaseti temsil eder. Bu durumda yön gösterme açısından metonim olan bu sözcükler metaforik olarak kullanılmışlardır:

“Vaziyet-i umumiye-i **dâhiliyemizde** şayan-ı arz başka bir şey yoktur. Her tarafta kemali sükûn ve asayişle ahali işleriyle meşgul olmaktadır. Vaziyet-i **hariciyemiz** pek iyi bir şekildedir efendim. (Genel **iç** durumumuzda söylemeye değer başka bir şey yoktur. Her tarafta tam bir sakinlik ve asayişle halk, kendi işleriyle uğraşmaktadır. **Dış** durumumuz çok iyi bir şekildedir efendim.) (Atatürk’ün S.D. I, 2006: 79-80)

Arzumuz, **dışarıda** bağımsızlık, **içeride** kayıtsız ve şartsız millî egemenliği korumadan ibarettir. 1923 (Atatürk’ün F. D., 142)

Dış siyaset, bir toplumun **iç** kuruluşu ile sıkı şekilde ilgilidir. Çünkü **iç** kuruluşa dayanmayan **dış** siyasetler, daima kötü duruma sürüklenirler. Bir toplumun **iç** kuruluşu ne kadar kuvvetli, sağlam olursa, **dış** siyaseti de o oranda güçlü ve sağlam olur. 1923 (Atatürk’ün F. D., 1999: 444)

“**Dış** siyaset, iç kuruluş ve iç siyasete dayandırılmak zorunluluğundadır; yani **iç** kuruluşun kaldıramayacağı genişlikte olmamalıdır. Yoksa hayalî **dış** siyasetler peşinde dolaşanlar, dayanak noktalarını kendiliğinden kaybederler.” 1923 (Atatürk’ün S.D. II, 2006: 101= Atatürk’ün F. D., 1999: 444’ten)

“**Dışarıdaki** devletler hem bir taraftan **içerideki** unsurları, devlet ve memleketi tahrip etmeye ve birtakım bağımsızlıklar oluşturmaya kışkırtıyor, harekete getiriyor; bir taraftan da onların adına ve hesabına karışıyor, çalışıyor ve bu şekilde bütün dünya gözünde Osmanlı Devleti’nin hiçbir değer, erdem ve onuru kalmıyor, devlet onuru adına hiçbir şey kendisinde var kabul edilmiyor, âdeta koruma ve vesayet altında bir toplum gibi kabul olunuyordu.” 1923 (“Gazi ve İnkılâp”, Mahmut Soydan, **Milliyet** gazetesi, 24-25.12.1929=Atatürk’ün F. D. 1999: 380-381)

Doğu-batı yön gösteren karşıtları da Atatürk söylemindeki bir diğer önemli yön gösteren karşıtlık çiftidir. Atatürk bu yön sözcüklerini hem dünya üzerinde doğuda yaşayanlar ve batıda yaşayanlar anlamında metonimik olarak hem de bu iki farklı medeniyete ve onların kültürlerine vurgu yapmak için metaforik olarak kullanmıştır:

Türkiye ve Fransa-Türkiye’deki Fransız okulları-Türkiye ve yabancı düşmanlığı-Türkiye’yi modernleştirmek-Türkiye’nin din siyaseti konularında Fransız yazarı Maurice Pernotya’ya demeç (29 Ekim 1923):

“Biz daima **şarktan garba** doğru yürüdük. ... Takdir etmelisiniz ki, **şarkta** ikametgâh intihabına mecbur olduğumuz için, ırkımızın beşiği ile alâkadar olması itibarıyla mümkün olduğu kadar yakın **garbî** bir ikametgâh intihap ettik. (Biz sürekli **doğudan batıya** yürüdük. ... Kabul etmelisiniz ki, **doğuda** yaşamayı seçmeye mecbur olduğunuz için, ırkımızın beşiği ile ilgili olması nedeniyle mümkün olduğu kadar yakın **batıyı** bir yerleşim yeri seçtik. Fakat vücutlarımız

doğuda ise fikirlerimiz **batıya** doğru yönelik kalmıştır.)” (Atatürk’ün S. D. III, 2006: 91)

“**Akvam-ı şarkiyenin, akvam-ı garbiyeye**-taaruz ve hücumu, tarihin belli başlı bir safhasıdır. Akvam-ı şarkie meyanında, Türk unsurunun başta ve en kavi olduğu malûmdur. (**Doğulu** kavimlerin **Batılı** kavimlere taarruz ve hücumu tarihin belli başlı bir safhasıdır. Doğu milletleri arasında, Türklerin başta geldiği ve en güçlüsü olduğu bilinmektedir.)” (Nutuk II, Millî Siyaset, s. 584).

2.3. Antonimler=Derecelenebilen Karşıtlar

Sıradan insanlar tarafından ve bazı sözlüklerde kullanılan yaygın anlamıyla antonim terimi, neredeyse karşıtlık terimiyle aynı anlamdadır. Ancak pek çok dilbilimci antonimin bu kullanımını gerekli bulmaktan çok genel bulmuşlardır (Muehleisen 1997: 4). Palmer (1976), Lyons (1977), Lehrer ve Lehrer (1982) ve Cruse (1986)’un da aralarında bulunduğu dilbilimciler ise antonim terimini daha sınırlı bir anlamda işaretleme (markedness) gibi ilginç özellikleriyle derecelenebilen karşıtlar (gradable opposites) grubunu ifade etmek için kullanmışlardır.

Muehleisen, *sıcak:soğuk, büyük:küçük* gibi çiftleri prototipik antonim örnekleri olarak gösterir (1997: 4). Bu antonim örnekleri *sıcak:ılık:serin:soğuk* ve *büyük:orta:küçük* gibi derecelenebilirler. Cruse ise *uzun:kısa, hızlı:yavaş, kolay:zor, iyi:kötü, sıcak:soğuk* gibi çiftlerle örneklendirdiği antonimlerin karakteristik özelliklerini şöyle sıralar (1986: 204):

(1) Tamamen derecelenebilirler. Çoğunluğu sıfatlardan, bir kısmı da fiillerden oluşur.

(2) Çiftlerin üyeleri uzunluk, hız, ağırlık, doğruluk vb. bazı değişken özelliklerin derecesini gösterir.

(3) Bir çiftin terimleri ilgi alanını katı bir şekilde iki eşit kısma ayırmaz.

Atatürk söyleminde de *büyük:küçük, iyi:kötü* gibi temel antonimlere rastlamak mümkündür:

Türk Bağımsızlık Davası’nın Niteliği, **United Telegraph** muhabirine demeç (17 Ocak 1921):

“Padişahlık ve hilâfet makamından başlayarak memleketin **küçük büyük** bütün müessesatı İngilizler tarafından, milletimizi esarete ilka için baziçe ittihaz edilmiştir. (Padişahlık ve halifelik makamından başlayarak, ülkenin **küçük büyük** bütün kurumları, İngilizler tarafından, milletimizi tutsak kılmak için oyuncak gibi kullanılmıştır.)” (Atatürk’ün S. D. III, 2006: 24).

“Efendiler, dünyada hiçbir millet yoktur ki, **büyük** veya **küçük**, zulümlere mâruz kalmamış olsun.” (Atatürk’ün S. D. II, 2006: 96).

“Teşkilâtın diğer teferruatına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından yani fertten başlıyoruz. Fertler mütefekkir olmadıkça, kütleler istenilen istikamete, herkes tarafından **iyi** veya **fena** istikametlere sevk olunabilirler (Teşkilâtın diğer ayrıntılarına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından yani, kişiden başlıyoruz. Kişiler düşünce sahibi olmadıkça kütleler istenilen yöne, herkes tarafından **iyi** veya **kötü** yönlerle gönderilebilirler.)” (Atatürk’ün S.D. II, 2006: 11).

2.4. İlişkisel Karşıtlar

Bazı dil bilimciler tarafından yön gösteren karşıtlıkların bir alt kolu olarak değerlendirilen ilişkisel karşıtlar, bir eksen boyunca birinin diğeri ile bağının yönünü belirleyerek, iki varlık arasındaki ilişkiye değinen karşıt çiftlerdir. Bu tür daha çok sosyal rolleri ve akrabalık ilişkilerini içerir. İlişkisel karşıtların en iyi örnekleri olarak şu çiftler verilebilir: *öğretmen:öğrenci, karı:koca, doktor:hasta, patron:hizmetçi/uşak, av:avcı, ev sahibi:misafir, ebeveyn:çocuk, baba:oğul, ecdad:torun*.

“Ordumuz **babalarına** ve **ecdadına** lââyık **evlâtlardan** mürekkep olduğunu göstermiştir.” (Atatürk’ün S. D. II, 2006: 94)

2.5. Morfolojik Karşıtlar

Karşıtlıklar bir dilde sadece kök hâldeki sıfatlar, isimler veya fiillerden oluşmamaktadırlar. Bu kelime türlerine gelen bazı eklerle de yeni karşıtlık çiftleri oluşabilmektedir. Lyons, hemen hemen bütün dillerin karşıtlık yaratabilecek biçimsel metotlara sahip olduklarını belirtir (1977: 275). Türk dilinde de yabancı önekler ve Türkçe son eklerle morfolojik karşıtlıklar (morphological opposites) türetilmektedir:

“Şimdi dünya bilginleri yazıdan söz ettikleri zaman bununla Grek, Lâtin, Finike ve benzerleri harflerini ve bunlarla yazılmış olan çok eski eserleri amaçlarlar. Bu amaçlama şüphesiz doğrudur; ancak, sayılan türlü isimlerden evvel, **isimli** veya **isimsiz** yazılar yok mudur? Sümer’in, Hati’nin, Mısır’ın, onlardan daha çok eski olduğu bugün bilinen ve görülen Uygur’un, Maya’nın yazıları, tarihsel diye kaleleştirilen tarih çerçevesi dışında bırakılabilir mi?” 1937 (Cevat Abbas Gürer, **Yeni Sabah**, 9.2.1941=Atatürk’ün F. D., 1999: 249’dan)

“Servet ve İzzet Beyler kongre **bitir bitmez** birer mazeretle Trabzon’a gitmiş bulunuyorlar.” (Nutuk-I, Erzurum’dan ayrılma gereği, s. 110)

3. İdrak ve Felsefe Açısından Atatürk Söyleminde Karşıtlıklar

Bir asker, bir devlet adamı aynı zamanda dili kuvvetli bir hatip olan Atatürk’ün söylemlerinde anlam bilimindeki değerleri ile şimdiye kadar değinilen karşıtlıkların tümünü tespit etmek mümkündür. Bunların yanında, Atatürk’ün bağımsızlık, devlet, millet, eğitim, kültür konularındaki söylemlerinde, Atatürk’ün

yaşam felsefesini, düşünce sistemini yansıtan, belki de *felsefî karşıtlıklar* olarak da terimleştirebileceğimiz karşıtlıklar mevcuttur.

Atatürk'ün yazılı veya sözlü söylemlerindeki temel karşıtlık, onun bağımsızlık anlayışını da özetleyen “ya istiklâl ya ölüm” (**Nutuk 19**) sloganıdır. Atatürk'ün düşünce sisteminde, bağımsızlık söz konusu olduğunda tam bağımsızlık veya ölüm dışında başka hiçbir orta değere yer yoktur:

Fransız yazarı Maurice Pernotya'ya demeç (29 Ekim 1923):

“Eğer ara sıra ihtiyatlı hareket ediyorsak, ileri derecede kuşkulu davranıyorsak, bize çok pahalıya mal olan bağımsızlığımızı yitirmek konusundaki korkumuzdandır. Bu **bağımsızlığın bir küçük bölümünü saklamaktansa, hepsini birden gözden çıkarmayı** seçeriz.” (Atatürk'ün S. D. II, 2006: 92)

“Şu fark ile ki, **istiklâli için ölümü göze alan millet**, insanlık haysiyet ve şerefine icabı olan bütün fedakârlığı yapmakla müteselli olur ve bittabi **esaret zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete** nazaran **yar ve ağyar** nazarındaki mevkii farklı olur. (**Bağımsızlığı için ölümü göze alan millet**, insanlık değer ve onurunun gereği olan bütün özveriyi yapmakla teselli bulur ve elbette **tutsaklık zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, onursuz bir millete göre dost ve düşman** gözündeki yeri, bambaşka olur.)” 1927 (**Nutuk-I, Ya istiklâl ya ölüm**, s. 20)

“Hâlbuki Türkün haysiyeti ve izzet-i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır! Binaenaleyh, ya **istiklâl**, ya **ölüm**! (Hâlbuki Türk'ün haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet, **esir yaşamaktansa yok olsun** daha iyidir. O hâlde, ya **istiklâl**, ya **ölüm**!” 1919 (**Nutuk I**, “Ya istiklâl ya Ölüm”, s. 18)

“ ‘Biz sulh istiyoruz!’ dediğimiz zaman, ‘istiklâli tâm istiyoruz.’ dediğimizi herkesin bilmesi lâzımdır. Bunu istemeye hakkımız ve kudretimiz vardır. **On sene, yirmi sene sonra zelilâne ölmekten ise şimdiden şeref ve haysiyetle ölmeyi** müreccah görmeliyiz. (‘Biz barış istiyoruz.’ dediğimiz zaman ‘Tam bağımsızlık istiyoruz.’ dediğimizi herkesin bilmesi gerekir. Bunu istemeye hakkımız ve kudretimiz vardır. **On yıl, yirmi yıl sonra aşağı görülerek ölmektense, şimdiden şeref ve saygınlıkla ölmeyi** üstün tutmalıyız.) 1923 (**Atatürk'ün S. D. II**, 2006: 93)

Atatürk için Türk halkının, Türk milletinin değeri büyüktür. Onun millet fikrinin paralelinde “ben ve öteki” inancını görmek mümkündür:

Yeni Gün yazarına demeç: “23 Nisan Türkiye millî tarihinin başlangıcı ve yeni bir dönüm noktasıdır. **Bütün bir cihan-ı husumete** karşı kıyam eden **Türkiye halkının**, Türkiye Büyük Millet Meclisini vücuda getirmek hususunda gösterdiği harikayı ifade eder. (23 Nisan Türkiye millî tarihinin başlangıcı ve yeni

bir dönüm noktasıdır. **Bütün bir düşmanlık dünyasına** karşı ayaklanan **Türk halkının**, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni oluşturmak konusunda gösterdiği olağanüstülüğü anlatır.” (Vakit: 25.4.1922, s.1=Atatürk’ün S. D. III, 2006: 53’ten)

Atatürkçü düşünce, memleket gerçeklerinden, Türk milletinin gereksinim ve isteklerinden, Türk tarihinin yapraklarından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan, bireysel bir düşünce değil, millî vicdandan, millî bilinçten kopup gelen, milletimizin ortak arzu ve eğilimlerinin simgesi olan bir düşüncedir (Kocatürk, 1999: 88). Atatürk’ün devlet idaresinde bireyciliğe, tek adamlığa karşı olması, devlet anlayışını dile getirdiği söylemlerde dikkatleri çeker:

“Ben isteseydim derhâl **askerî bir diktatörlük** kurar ve memleketi öyle yönetmeye kalkışırdım. Fakat ben istedim ki, milletim için **çağdaş bir devlet** kurayım ve onu yaptım”.(Yusuf Ziya Özer, T.T.K. Belleten.Cilt: 3, Sayı: 10, s. 287)

“Ben, **kalpleri kırarak** değil, **kalpleri kazanarak** yönetmek isterim.” 1935 (Ayn Tarihi, Sayı: 19, 1935=Atatürk’ün F. D., 1999: 350’dan)

Kültür söz konusu olduğunda Atatürk yayılmacı Batı medeniyetine karşı millî kültürü müdafaa eder:

“Millî bir terbiye programından bahsederken, doğuştan getirdiğimiz hasletlerimizle hiç de bağdaşmayan **yabancı fikirlerden Şarktan ve Garptan gelen bütün tesirlerden** tamamen uzak **millî ve tarihî özümüze uygun bir kültürü** kastediyorum. Çünkü millî davamızın tam gelişmesi ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir.” (Atatürk’ün D. D., 2000: 107).

Atatürk’ün bilime ve eğitime verdiği önem bârizdir, ancak eğitimin, okur-yazarlığın yanı sıra onun için önemli olan gerçeğin bilinmesidir:

Samsun Öğretmenleriyle Konuşma (22 Eylül 1924):

“Terbiyedir ki, bir milleti ya **hür, müstakil**, şanlı, âli bir heyeti içtimaiye hâlinde yaşatır, ya bir milleti **esaret** ve sefaletle terk eder. (Eğitimdir ki, bir milleti ya **hür, bağımsız**, şanlı, yüce bir millet hâlinde yaşatır; ya da bir milleti **esirlik** ve yoksulluğa düşürür.”) (Atatürk’ün S. D. II, 2006: 206)

“Biz bilgisiz dediğimiz zaman kesinlikle okulda okumamış olanları amaçlamıyoruz. Amaçladığımız bilim, gerçeği bilmektir. Yoksa **okumuş olanlardan en büyük bilgisizler** çıktığı gibi, **hiç okumak bilmeyenlerden** de gerçeği gören **gerçek bilginler** çıkar.” 1923 (Atatürk’ün F. D., 1999: 250)

Atatürk’ün düşünce dünyasını yansıtan karşıtlıklara son olarak, onun İzmir’de, Karşıyaka’da annesinin mezarı başında (27.1.1923’ta) yaptığı bir konuşmasından örnek vermek istiyoruz:

“Validem bu toprağın altında, fakat hâkimiyet-i milliye ilelebet payidar olsun”.
(**İzmir yollarında**, s. 51-53=**Atatürk’ün S. D. II**, 2006: 80’den)

Bu söyleminde Atatürk toprağın altında yatan, vefat etmiş annesine karşın, toprağın üstünde zorlu mücadelelerle sağlanan millî hakimiyetin sonsuza kadar yaşamasını temenni ederken dolaylı olarak *ölmek:yaşamak* ve *alt:üst* karşıtlarını kullanmıştır.

SONUÇ

Anlam ilişkilerinden *karşıtlık* her dilde çeşitli şekillerde var olan fonksiyonel bir kavramdır. Dilin, dolayısı ile hayatın her anında farkında olalım veya olmayalım kullandığımız unsurlardır, karşıt sözcükler. Çoğu zaman bilinçli bir şekilde, farkındalıkla anlatımı zenginleştirmek, söylemi kuvvetlendirmek için bir söz sanatı, tezat sanatı olarak kullanımlarına başvurulur. Kaya Bilgegil, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri** adlı eserinde “Bir fikir zıddıyla veya mukabiliyle daha kuvvetle anlatılır.” der (1980: 184). Tezat, kavramların karşılaştırılmasına dayanan, aralarında bir ilgiden dolayı, birbirine muhalif iki anlamı bir ifadede toplayan bir edebî sanattır (Bilgegil, 1980: 184). Anlam ile ilgili edebî sanatlar içinde düşünceye ve birinci derecede zekâyâ bağlı bir edebî sanattır (Bilgegil, 1980:183). Bu bağlamda ele alındığında Atatürk söyleminde karşıtlıklar, son derece bilinçli bir şekilde Atatürk’ün felsefesine, idrakine dayalı olarak, onun özellikle bağımsızlık anlayışını güçlü bir şekilde dile getirmek amacıyla kullanılmışlardır ve her biri Atatürk zekâsından pırıltılar taşır.

KAYNAKÇA

Atatürk, M. K., **Nutuk, I. Cilt (1919-1920), II. Cilt (1920-1927)**, 2. Baskı (1986), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Atatürk, M. K., **Nutuk (1919-1927)**, Bugünkü dille yayına hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, (2004), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bilgegil, Kaya, (1980), **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, Sevinç Matbaası.

Cruse, Alan, (1986), **Lexical Semantics**, Cambridge, Cambridge University Press.

Dural, Baran, (2002), **Atatürk’ün Liderlik Sırları**, İstanbul, Okumuş Adam Yayıncılık.

The Encyclopedia of Language and Linguistics, (1994), Editor in chief: R. E. Asher, Volume 5, Oxford, Pergamon Press.

Güler, Ali-Akgül, Suat, (2000), **Atatürk’ün Düşünce Dünyası**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

<http://www.atam.gov.tr/index.php>

Kocatürk, Utkan, (1999), **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Leech, Geoffrey, (1981), **Semantics: The Study of Meaning**, 2nd Edition, Penguin Books.

Lyons, John, (1977), **Semantics**, Volume I, Cambridge, Cambridge University Press.

Muehleisen, Lynn Victoria, (1997), **Antonymy and Semantic Range in English**, Doktora Tezi, Northwestern University, Illinois (<http://www.f.waseda.jp/vicky/dissertation/>).

Özdemir, Hikmet, (2006), **Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Ankara, Başkent Üniversitesi Yayınları.

Palmer, F. R., (2001), **Semantik, Yeni Bir Anlambilim Projesi**, Çev.: Ramazan Ertürk, Ankara, Kitâbiyât.

Sağlık, G. Selcan, (2007), **Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar: 'aşağı:yukarı' Sözcükleri**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

Sevim, Ali-Tural, M. Akif-Öztoprak, İzzet, (2006), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sözen, Edibe, (1999), **Söylem (Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite)**, İstanbul, Paradigma Yayınları.

Vardar, Berke (Yönetiminde) (1988), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Birinci Baskı, İstanbul, ABC Kitabevi.

KISALTMALAR

Atatürk'ün D. D.: Atatürk'ün Düşünce Dünyası.

Atatürk'ün F. D. : Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri.

Atatürk'ün S. D. : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.

ELL : The Encyclopedia of Language and Linguistics.

TRANSPOSITIONAL INNOVATIONS IN MODERN PERSIAN MORPHOSYNTAX (PERSIAN HISTORICAL MORPHOSYNTAX DATA: THEORY AND PRACTICE)

SAKHOKIA, Maia
GÜRCİSTAN/GEORGIA/ГРУЗИЯ

ABSTRACT

The world Iranology knows a lot of works connected with principal foundations of Persian Grammar, namely-of Morphosyntax and Syntax. But it must be stressed that in spite of such works the study of Persian Syntax and especially Morphosyntax for a long time was not satisfactory. A lot of ambiguous questions and difficulties were not observed. The problems and different special questions of Persian Morphosyntax-Syntax by both diachronic and typological analysis had been the object of my special several researches. The systematization and detailization of morphosyntactic clusters, taxemes and constructions are innovated on the basis of both diachronic and typological analysis or on the synchronic levels too. The present article includes some most important novel views, suppositions and analysis of data belonging to the principal Constituents of the Persian Language. The subjects and facts, mentioned below, seem to be of a great importance to Practice and Language Learning too, not only to Theoretical Linguistics and Scientific Historical Grammar Rules. The Scientific Language Study and Theoretical Analysis on the one, and Learning and Practice on the other hand, - the both aspects are considered here.

The questions as sequences of taxemes and separate elements represented and observed are the following: **1.** Object Marking and Partial Polypersonality; **2.** Mobile Clitical Morphs as certain different grammatical and semantical groups; **3.** Oblique Subject in different Special Constructions; **4.** Prepositional Functions by detailizations of Roles; **5.** Innovations in functioning of the preposition -TU(Y): directional -TU as synonym of -BE; **6.** Alternative and Mixed Object Marking; **7.** Nominal phrases- Nominal Style (V Omitted); **8.** Postposition -RA as Indirect in Modern Persian: Cycles; Innovations of -RA: Postverbal Mark and Mark Change; **9.** Suffix -i and postp. -RA are used together simultaneously: Pragmatic Arguments; **10.** S psychological// Pragmatic Subject (Situational Syntax and Pragmatic Semantics); **11.** Word Order Problem: Normative Tendency and Free Inverted Versions; Standard and Special Word Orders; **12.** Subject Intransitive Mark: Secondary Marking: Cycles and Innovations.

Key Words: Morphosyntax, syntax, diachrony, cyclic, innovations, transposition, development, retrospection, normative and partial usage, dynamics, uniqueness, changes.

INTRODUCTION

The present article includes some most important novel views, suppositions and analysis of data belonging to the principale Constituents of the Persian Language. The subjects and facts, mentioned below, seems to be of a great importance to Practice and Language Learning too, not only to Theoretical Linguistics and Scientific Historical Grammar Rules. The Scientific Language Study and Theoretical Analysis on the one, and Learning and Practice on the other hand, - the both aspects are considered here.

Main Paper Text

Among the different morphosyntactic clusterings, taxemes, separate elements and constructions of two main sequences may be revealed and singled out: 1. The cyclic or repeated changes, that is some older diachronic features, functions and/or roles are reproduced and repeated on the later diachronic level, including the Modern Persian Language, as an novel remake; 2. The Modern Persian Language, *-goftari* (colloquial language), as well as *neveshtari* (literary, literature, printing language forms) shows the novelties, that is the usages, which have not been fixed at any diachronic (retrospective) range, or illustrates some evolutional developments of any earlier features.

All the such novel usages must be codified as Transpositional Innovations in Modern Persian Morphosyntax. Transpositions are of a different nature: the functional semantics, the semantical features to grammatical arguments, the pragmatic innovations and elements changes etc.

The Principal Constituents of Morphosyntax includes the Cycles or Diachronic Prototypes of Taxemes, Constructions, Standard or Special Morphosynraxemes by Dynamics and Retrospection.

Cycles: Cyclic Remakes

The following features belong to Morphosyntactic Cyclic Re-Chenges and Re-Innovations: The prototypical taxemes by all the Diachronic range

1. Object Marking and Partial Polypersonality; 2. Mobile Clitical Morphs as certain different grammatical and semantical groups; 3. Oblique Subject in different Special Constructions; 4. Prepositional Functions by detailizations of Roles; 5. Nominal phrases- Nominal Style (V Omitted); 6. Postposition –RA as Indirect in Modern Persian: Cycles; 7. S psychological// Pragmatic Subject (Situational Syntax and Pragmatic Semantics); 8. Word Order Problema: Normative Tendency and Free Inverted Versions; Standard and Special Word Orders; 9. Subject Intransitive Mark: Secondary Marking: Cycles and Innovations.

Innovations

1. Innovations in functioning of the preposition -TU(Y): directional -TU as synonym of -BE; 2. Innovations of -RA: Postverbal Mark and Mark Change; 3. Alternative and Mixed Object Marking; 4. Suffix -i and postp. -RA are used together simultaneously; Pragmatic Arguments;

But just now the True, Strong Innovations of Modern Persian Morphosyntax are the only object of my present communication and special research

The phenomena, represented in my communication as morphosyntactic innovations, are the following:

1. The dual (split) semantics of preposition TU expressing in CLNP mainly the location "in, into" as synonym of prep. DAR: we find in different dictionaries just such comments, however the translations of some Phrasal or Compound Verbs show the semantics of directions; some corresponding examples illustrate there the same semantics too (see dict. Refer.). In colloquial Farsi (MP) it shows the clear stressed secondary semantics of "direction" and "move", as synonym of prep. BE "to". From *goftari* this usage moves to *neveshtari* too. I'd like to stress the preposition *tu* (< *tu-ye*), which expresses "direction" or "move" (as Adverbial Synonym of - BE). *Ezafe* normatively is Omitted in Colloquial Farsi. This Omission occurs in the Classical Farsi too. (*SindbadName*).

The Etymology of TU(Y) is not the object of present research, but in fact (actually) this preposition appears on the New Persian Level only.

Its functional semantical changes are of an Innovational Nature, not of cyclic character: the main semantics by Dynamics "dar: in, into" > "be: direction, move". In CINP the mean of "place" is leading, in MP such of "direction" is equal to it. Thus, the split semantics takes place.

The strong semantics of "direction" is attested on the Today Farsi Level only, first of all, in Colloquial Farsi (CF). But, The splitization, the dual "split" semantics of TU(Y) in both *goftari* and *nevestari* MP is quite clear (it penetrates from the CF into the Literature Language). E.

E.d.: (1) miravam tuye ab; berid tu darya; hamemun tu dam oftadim; tuye samavar ab mirixtid; ya beayid tu, ya beravid birun; dota bezan tu saras'; tu zouqam xord; tu dam nami oftadim; ab mirizi tu dig; ejazast beam tu? befarmaid tu; mibaram tu Tehran; miravam tu raxtxab; bezarid tu jib, tu miz; yexorde hava beayad tu!; midavad beofte tus'; berid tus', ems'ab mirim tu opera.

"I am going to the water(sea), I am going to the sea; all of us are caught by the trap; pour some water into the samovar; pour the water into the saucepan; come in or go out!; beat him twice; he had depraved my taste; may I come in?;

she is going to lose heart at sea; tonight we go to Opera; I bring it at Tehran; he he came into the apartment; Let the air come into the room; come in; I am going to bed; put it into your pocket; put it into the drawer”, etc.

The main semantics is “move to, direct one’s steps to-towards-into” [exempl. in: 131 and coll; 223], etc.

Such **transpositional changes** must be stressed in **Educational Process**.

2. The postposition RA in Modern Farsi shows its different **ancient and original** (Op-MdP-CINP) functions (as Oid, Oext, S Obl etc.), as well as a lot of new details of usage. (1998, 2002-2007).

That is, The specifications of postposition –RA in Modern Persian include double morphosyntactic features: the both *cyclic(I)* and **innovational(II) usages**.

Actually, A lot of different researches including the multiple different terminology is useful really to –RA, this unique persian (iranian) postposition. (tompsoni, lazari, rubinCiki, gadilia, veretenikovi, vidrini, saxokia, demetrasvili, da sxv.: ix. bibl.). Its ambiguous, dual or syncretic semantics is the basis to different codifications, qualifications, definitions: Article of definitivity, Article of Singularity, Double Object Marker in CV, syncretic morpheme to Od, Oid, Oext, Adv. etc.

The recent authors show and stress more and more some (a lot of!) **NON-TRADITIONAL, NON-CANONICAL, NON-ORDINARY RA-usages** in MP (Today’s Farsi).(veretenikovi, vidrini, najafi da sxv.; ix.bibl.). Among them, me too (saxokia 1998, 2004-2007):

I. Postposition RA as Indirect: Indirect Object (Oid) or Exterior (Pre/Postpositional) Object: shows its morphosyntactic Cycles.

There are a lot of cyclic ancient on the one and some new non-canonical usages on the other hand, apart from The normative standard functions (as Od to definite Object – Definitive Objective Article) of –RA in Modern Persian.

The **Non-canonical Morphosyntactic Innovations (II)** is the main object of my today’s communication, but the **morphosyntactic cycles (I)** must be mentioned too.

Namely

I. Postposition RA as Indirect: Indirect Object (Oid) or Exterior (Pre/Postpositional Object).

RA as Oid: The colloquial Farsi stresses the use of ra in different objective and adverbial functions, especially in function OID (Indirect Object), when it is

opposed to pronoun clitics: cf. *is'anra ci s'ode* = *ci-s' s'ode*, *hiccis' namis'e* (cf. also *ce kar-es' konam bacera*) "what happened with him? Nothing happens with him/it".

Oid in Naming Constructions: *inrā miguyand*, cp. **be** in *ce miguyand*? "What is his/its name? [= to-that-RA-to say-what]": BE=RA. **-RA**-s semantics is equal to **-BE**-s semantics as *Oid*.

In the *naming constructions*: the both "be" and "ra" is used, - "be" is more used for today's Farsi, but in *neveshtari* (Literary L.)-**ra** is occurring too. *inra miguyand* // *bein ce migand*; (Giunashvili Grammar book).

As OEXT: *ma-ra migui* 'you talk about me' and so on.

-RA as *Sobl* in Special Constructions (Today's examples): *mara forsate farar bud*, *amma jorate farar nabud* ("Gabbe"); *Xahas'e javananra dar an rah nabud*, *har kera del rous'an ast*; (poss.); (TV); [225, (p. 156)]. "I had a possibility, but I had not a courage to run away" "[To-me-was-the possibility-but-was-not-a courage-to run away". "To the wishes of young people it was not here any way", To-whom (**RA**)-the heart-is-joyous";

RA-as Oid or Oext: *ce kar konand bastanira*; *bacehara ce kar konam*; *pesaramra ce kar kardand*" (cp. *kuzeye man ce karas' kardi*) "what may/must I do about/with children", "what did you do/ what must they do with pitcher/child/ice-cream..." etc.

The Phrasal Verbs, (Compound Verbs), including the ambiguous-RA (*Od* or *Oid*) by auxiliaries "to give, to say" must be mentioned just here. (*jā dādan*, *negāh kardan*). A lot of CV include the Object by both **-RA** (postp.)(as if the standard *Od* according to MP) and **-BE** (prepos.- the **STRONG (STRICT) STANDARD Oid**), - we can find this information clearly in Rubinchik's Dictionary.

Remember the archaic ancient iced/frozen forms too, as: *cerā*, *xodārā* "Why (for/to-what), For God's sake (For God)".

The **Non-canonical Morphosyntactic Innovations (II)** is the main object of my today's communication.

II. The New Usages of postposition -RA in colloquial MP (CMP) are unique by all the retrospective range: a) RA as Verbal Clitic; b) RA as Intransitive Verb Object instead of Transitive; c) The Adverbial function of postp. -RA occurring approximately from the XXth century monuments is being used in CMP too.

a) RA as Verbal Clitic

-RĀ- as Verbal Clitic: **Strong (Strict, True) Innovation.**

(2) *cand tā qābe cini ke sāl tā sāl tuye sanduq xāk mixord-RĀ*, *bar dāšt va bar gašt* (FaJvaq) "He had taken/took some dishes china dishes [porcelain], for a lot

of years having *been into the trunk/chest (Phrasal Verb-RA)*, and returned/came back”; omidvārim amvāle farhangiye kešvar ke be toure bi qānuni az mamlakat xāreje **šode ast-RA**, bāz pas begirim. (Veretenik.139) “We hope to take back the treasures, *being taken away (Verb-Ra)* unjustly” bexatere inke shoma va gorohetan roze 9 october be marze astara miresand lotfan liste asami afradi ke mixahand ba ham dar otaghe 3 taxte **bashand-RA beferestid (e-mail: 5 oct.2005. 16:41:28, Vala Parsian Tour, georgiapost55@mail.ru, h.m.pouri@parsonline.net)**;

“...Send us please the list of The names of 3 persons, *who want to be (Verb+RA)* in one room together.”

Such non-canonical usage – innovation had been the object of some special researches: (Veretenikov, Vidrin, Najafi). It had been said, that the examples, mentioned above, are not correct, - it is an ordinary mistake and it must be neglected (Najafi). Such positions are quite understandable from the point of view of the Standard Normative Grammatical Rules. But Grammatical Changes generally are not dogmatic and rigid. Standard Rules cannot dictate finally any solution to the Language Usages Dynamics. In my opinion, the evolution/ developement of this or that Morphosyntactic Innovation, appearing by Free Surface Structures Dynamics, will be decided in the future by Deep-Structures Competence, In any case, the examples, patterns, being singled out from the works of well-known Modern authors, writers or from the Official **e-mails** texts, etc., confirm my own temporizing-waiting Linguistic Positions.

The **Educational Practice** in this case in my opinion must be the following: It is not the Standard Normative Usage of **-RA** yet, but it is the some kind of Morphosyntactic Innovation, occuring in the present Colloquial Stream, and penetrating naturally from this Stream (Goftari) to the printed Textual Data (Neveshtari)..

From the point of view of General Typological Rules, or Language Universals, this innovation must be described more precisely in the future, but it may be said just now, –it is the well-known Universal Phenomenon of **Actualization, Pragmatic Stressing and Communicative Secretion. Verb and its Object** are in fact **stressed together simultaneously**. For this reason **-RA** as Object Marker is added closely to Verb as **Verbal Clitic. Pragmatic Semantics** seems here to be of a Great Importance. And the Deep-Competence of Natural Human Language only is the basis of such Morphosyntactic Changes. For this reason it is not a mistake in its true sense.

The same situation is attested in my opinion in the second **Strong Strict Innovation**:

b) RA as Intransitive Verb Object instead of Transitive

-RA-Od changes its place: from the Transitive Verb Space to Intransitive Space,- To Principal Sentence (Clause) From Dependent Subordinate Clause. in Hypotaxis, - Namely, -in **Attributive Hypotactic Sentences. E.d.:**

(3) ketābirā ke man ruye miz migozāram, **sangin ast** ; **mardirā** ke to mibini, **duste pedaram ast**; **ketābirā** ke man be to dādam, **māle bahrām ast**; **mardirā** ke dar xiābān mibini, **pir ast** (zaryam.,t.3.,30-40;saub.)

The book -RA, wich I lay on the table, **is heavy**; **The man-RA**, whom you see, **is my father's friend**; **The book-Ra**, who I have given to you, **is Bahram's own thing**; **The man -RA** you see on the avenue, **is old**".

In any case, the examples, patterns, being singled out from the works of well-known Modern authors, writers or from the **Standard Grammar Books (as Zarqamian)**, confirm my loyal linguistic position again.

I can propose and present here The Linguistic motivations to that innovation: it is the Tendency to Sentence Shortening at first; then, it is the Actualization, Pragmatic Intensivity, Communicative Stressing again.

This Innovation must be fully described by corresponding Comments: it is not Normative, Standard usage, but it occurs not only in Goftari, but in Neveshtari and namely in **Grammar Books -too!**.

I mean here (in both a) and b) the pragmatic, communicative semantics of actualization, stressing the unique definition and demonstrative meaning. Topic, topicalization to show/to stress the Informational/Communicative Sentence Structure.

c) The Adverbial -RA is attested in "Amiane Dictionary" – Country (Folk) Farsi, in some Grammar Books, as "Panjostad", in Colloquial Farsi and Before – in early XX th sent. monument – "Teflis-Tbilisi Description" (Saltaneh)(Time Ra-Adv.; AdvT).. Ra-Adv. in Colloquial Farsi occurs as Time and Place Adverbs. Perhaps, there are other cases too.

(4) The types: emruz-rā manzel hastam, emsal-rā Iran mimunam, emšab-rā inja bas; kojā-ro negāh mikoni?unjāro bebin! "Today I am at home, This year I remain in Iran, Tonithg be here, Where are you looking? see it there!" etc. According to that data, if it occurs from the beginning of the XX cent., - and if it doesn't occur in Classical Literature, we can codify such adverbial RA-functions as **quvasi-innovations** too. It seems to be of a **Folk Colloquial Language (Amiane) origin**.

3. Alternative and Mixed Object Marking. The Partial Alternative (Mixed) Marking occurs sometimes in Compound Verbs as rare but quite

important specific usage of both the Personal Object Marker and postp. -RA simultaneously:

The alternative ways to mark Od, Oid (postposition, prepositions) in colloquial Farsi may be mixed with Object Markers (Personal Markers) having different variants: according to my data, (definite Types). The Word Order Rules seem to be important here, as well as the positions of the so-called Psychological Subject (S psych), Antecedents and/or antecedentive markers.

In fact The Alternative Rule is not absolute: Types a) and b), as well as Type c) represent the double use of postposition-RA and corresponding Personal Marker in the same clusters simultaneously, that is, - the Mixed Marking or the Breach of the Substitutes Rule (Substitution rule):

(5) Type a) (III): avaz-as'-ra mikonid (Type III; OD) "you will change it", "change-him-post. Ra -make";

Type b) (III-I): harfes'o nazarid, fekre-s'o nakonid "don't talk-it (about it)", "don't think-it (about it)" (Type III-1; ambiguous actant); -RA is inside of CV frame;

Type c) (XI-I): ce kar-es' konam bacera (Type XI-1; Oid RA is outside of CV-frame);

Without the Object Markers: cp. the following:

(6) cp. kuze ye man ce kares' kardi; bacehara ce kar konam; ce kar konand bastanira etc. "what may/must I do about/with children", "what did you do/ what must they do with pitcher/child/ice-cream...", etc.

The Word Order Positions and Spsych's factors seem here to be of an importance too. So, the Mixed Marking Clusters is attested (cp. 'non-canonical marking' [196-196-3]), ([ex.in 223 (p. 80), 224; colloqu.]).

CONCLUSION TO THE EDUCATIONAL PRACTICE

The Separate Taxeme Types, mentioned above, are few, but rather frequent, in Colloquial Stream. They must be codified as Mixed or Alternative Marking and according to all the Traditional Diachronic range of Literary Persian Language, such usages belong indeed to the Morphosyntactic Innovations.

4. Indefinite or singular article -I is used sometimes together with the postp. -RA- definitive Direct Object Marker in MP. This usage stresses the pragmatic semantics of "singularity":

According to the traditional strong normative standards of Definiteness-Indefiniteness of the Modern Persian Grammatical Rules, such usage must/may be codified as **Mixed Marking**. -It is considered as "Article of Singularity",

“Intensivity”//Secretion **gamoyofis** too. It occurs rarely from late Safavid Era Classical Persian period and it may be examined in the future more precisely. In my opinion, just now may be said, it is here the **function of Pragmatic Singularity of “this one definite thing/person”, stressing more and more the concrete (Intensive, Secretive) Object. The Pragmatic Semantics works mainly. The both Indefinite and Definite Articles simultaneously show together some grammatical features of “one” and “defined”.**

(7) E.d.: ba’d az se cehār daqīqe šomāre-**i-rā** dād “After four minute he gave me **one [definite] number**” (radov. 69) bejāye vey šaxse digar-**i-rā** mansub nemāyad “Instead of him **one other [definite] person** will be appointed” (kalin. 24)]xanum šomā ce zabānhā-**i-rā** midānid? “Lady, **wich languages [some definite]** do you speak?” (faT.-kal. 89) kas-**i-rā** nemibinad (vidr.) “He doesn’t see no one[definite]”; ketāb-**i-rā** āvard, majale-**i-rā** did (saub.), “He brings **one definite book**, he saw **one definite journal** “yek ketāb-**i-rā** negāh mikardam namixāndam; conin cizhā-**i-rā** dar on bebinad (vidr.)” I was looking at one definite book, I was not reading it; He may see such definite things” mard-**i-rā** did, man ketāb-**i-rā** xaridam, tarh-**i-rā** dāštand (vidr.) “He saw one definite man, I bought one definite book, he had one definite plan”; The Safavid patterns: digar-**i-rā** dar avaze ta’in o arz nemāyad (Sani, 377,saist.) “He canrepresent some/one other definite (person-s) instead of the appointed price” hič āfāride-**i-rā** qodrate ān nist “No one [definite] has not this strength” (Xandamir, 287,saist.). Special possessive construction: Oblique possession.

This phenomenological intensive usage of course, must be described and mentioned by corresponding comments in Educational Practice: it is not a mistake, it is the Pragmatic Intensivity, Informational Stressing.

5. The MP tendency of Subject Verb Agreement by number (plural) to Inanimate Subjects is one of innovated features by NP range too.

6. The Free (inverted) Word Order of Colloquial Farsi (Goftari), occuring in Literary Language (Nefeshtari) too, is Partialy Quasi – Innovated Change only, in opposite to Standard Fixed Word Order, because Free Word Order is quite possible in classiqal Persian, as well as on the old LL. Levels: in OP and MdP. In fact, the fixed Order is the main Tendency only,- not the Absolute Rule by the whole Diachronic Range.

(8) (9) (10)...

COMMON CONCLUSION

We see the novelties by Modern Persian Morphosyntax, belonging really to the Language Usage Innovations. This novelties-Innovations seems to be of a Great Importance From the view of Theorethical Codifications. They are Valuable to show the Dynamics of Morphosyntactic Changes and

Grammar Rules Typology too. We see, that not only Normative, but Partial and Peripheral Taxemes too are very important to Morphosyntax Rules qualification and codifications. The separate, rare and few taxemes, as well as unique patterns may having a high degree of codifying the structures and expression models. Especially if they are included in the Colloquial Stream Dynamics. In its turn, this Theory is absolutely useful and valuable to Educational Practice (*Learning, or/and Teaching*).

REFERENCES

Abulyasemi-**Dasture Tarixiye Zabane Farsi**, Samt., Tehran, 1375, Historical Grammar of the Persian Language;

Abumahbubi-Abumahbub M. A., **Persian Language Structure. Saxte Zabane Farsi**, Tehran, 1996.

Al. Burj. JorJ. SurR.-aleqsiZe M.-BurjanaZe M., **JorJoliani I., SurRaia T. -sparsuli qrestomaTia, me-3 t., Axali Sparsuli Literaturis Nimusebi**, Tbilisi, 2006. фдуйышЯу

Amid-Amid, Hasan **Farhange Amid**, 1375, Tehran, 3 tt.(sparsuli enis ganmartebiTi leqsikonis samtomeuli).

Amin madani- lutci-Amin-Madani S., Lutz D., *Persische Grammatik*, Heidelberg, 1972.

An Introduction to Persian, By W.M. Tackston. 1993.

Arendsi-Арендс А., **Синтаксис Персидского Языка**, М-Л, 1941.

ATeni-Bateni M. R., **Tousife Saxtemane Dasturie Zabane Farsi**, Ent. Amirkabir, Tehran, 1377.

Azfa-AZF. (Azfa), **Persian Language Teaching**, Elementary Course, By Yadollah Samareh, Tehran, BB. I-5.

Basiri-Basiri, M. S., **Mohavereye Farsiye Emruze Iran: Ketabe Darsi**, Gostareshe Zabane Farsi, Tehran, 1997.

Berezini-Березин Н, **Грамматика Персидского Языка**, Казань, 1853.

Boili-Boyle, L. A., **Grammar of Modern Persian**, Wiesbaden, 1966.

Dabir-Moyadami, 1990-Dabir-Moghaddam Mohammad, "Piramune Ra Dar Zabane Farsi (on Postposition –Ra in Persian)" **Majalleye Zabansenasi (Iranian Journal of Linguistics)**, 7(1), Spring/Summer, Tehran, p. 2-60.

Dabir-Moyadami 1992-O Dabir-Moghaddam Mohammad, **On the (In) dependence of Syntax and Pragmatics: Evidence from the Postposition –ra**

in Persian), D. Stein (ed.), Cooperating with Written Texts, Berlin: Mouton de Gruyter.

DaneSvari-Daneshvar, Simin, **Sovešun, Xorezmi**, Tehran, 2000. (Tan. sp. romani)

DemetraSvili-Demetra Svili, T., **AqtantTa Klasifikacia Sparsuli Enis Diaqroniul WrilSi, Sakandidato Disertacia Da Avtoreferati**, Tbilisi, 2006.

Dehxoda-Dehxoda, Ali Akbar, **Loqat-Nameh, Farhange Zabane Farsi**, Rasht-Tehran, 1349.

DRev.sp.-**Farhange Farsiye Emruz**, Tehran, 1375, Gh. S. Afshar, N. Hakami, N. Hakami, Virayeshe Dovvom, **A Contemporary Persian Dictionary**, (dRevandeli sparsuli enis leqsikoni).

Elementary Persian Grammar, By L. P. Elwell. 1969.

Fatemi-Kalaze-Fatemi M., Kalaze I., **Visaubrot Sparsulad**, Tbilisi, 1973 (Saxelmzrvanelo).

Fanjostadi-Panj Ostad, **Dasture Zabane Farsi**, Tehran. 2000.

Fajvaqi-Nahede Fajvak, **Šabe Sarab**, Tehran, 1999, Tanamedrove Sparsuli Romani. Q.

Farsname-The Farsname of Ibnul Balkhi, Edited By G. La Strange And R. Nicholson, London, 1921.

Farsidverdi-**Jomle va Tahavvole on Dar Zabane Farsi**, Tehran, 1375.

Farsidverdi-2-Farshidverd H., **Goftarhaye Dar Bareye Dasture Zabane Farsi**, Tehran, 1375.

Fasangi-Mostafa Pashang, **Farhange Farsi Va Risheyabiye Vajegan**, Tehran, 1377, (Sparsuli Enis Etimologiuri Leqsikoni)

Firdousi-Фирдоуси, **Шахنامه**, М., 1960-1971, Firdousi, A., **Sahname**, 10 Tomi, Moskov, 1960-1971. (Klasikuri Sp. Poema, Akademiuri Gamocema, Komentarebi Rusulad).

Fusekuri-Fouchecour, Ch. H., **Elements Pour un Manuel De Persan**, Paris, 1978.

Gadilia-Гадилия, К. Т., **Выделительный Артикль и Числительное «Один» в Персидском Языке, Мацне**, Тбилиси, №1, 1993, 128-143.

Gafarovi-Гаффаров, М. А., **Полный Персидско-Русский Словарь**, 1-2 тт., Москва. 1927.

GazeTi - Ettela't, 1995, 14 seqtemberi, #20574.

GiunaSvili-GiunaSvili j., **Sparsuli Enis Saxelmzrvanelo**, Tbilisi, 1987.

Givi, Anvari-Givi, H. A., Anvari H. **Dasture Zabane Farsi, 1-2**, Tehran, 1375.

Gladkova-Гладкова, Н., **Учебник Персидского Языка**, Москва, 1999-2001.

Grammar To The Persian Language. By William. Hardcover. 1999.

Grammar Of The Persian Grammar. By B. Forbes. 2003

Haideri-Haider, H., **The Ezafe-Construction from Old to Modern Persian, Historical Syntax**, Mouton, 1987, 137-172.

Haideri-Cvancigeri-Haider, H., Zwanziger, R., **Relatively Attributive: The Ezafe-Construction From Old Iranian to Modern Persian, Historical Syntax**, Ed. By J. Fisiak, Mouton Publ., Berlin-New York-Amsterdam, 1987, 137-172.

Haimi 1997-Hhaim, S., **The New Persian-English Dictionary**, Tehran, 1997.

Haimi 1374-Hhaim, S., **The Larger English-Persian Dictionary**, Tehran, 1-2. 1374/1992.

Hale-Hale M., "Old Persian Word Order", **Indo-Iranian Journal**, V. 31, N1, 1988, 27-40.

Heni-Heny, **Enclitics in Pahlavi and Early Classical Persian, A Theoretical Analysis, Middle Iranian Studies**, Leuven, 1984, 83-94.

Horn-Hiubsmani-Horn-Hubshman P., **Farhange Asase Eshteqaqe Farsi, Tarjomeye Jalalahalefi**, Tehran, 1356.

İadg.-Jadgare Xoshksalihaye Baq, Nilufar, Tehran, 1999. (Tanamedrove sparsuli proza, krebuli).

İe-Иранское Языкознание, Москва, 1980-1981-1982-1985-1987.

İes-Основы Иранского Языкознания, М., 1979-1981-1982-1987-1991-1999-2001-2004.

İeİtkg-Опыт Историко-Типологического Исследования Иранских Языков, Тт. 1-2, Эволюция Морфологического Типа, Эволюция Грамматических Категорий, М., 1975.

İeSim-Очерки По Истории Изучения Иранских Языков, М., 1962.

Junkeri-Alavi-H. F. J. Junker-B. Alavi, **Persisch-Deutsches Wörterbuch**, Leipzig, 1965.

- Ivanovi-Иванов, В.Б., **Учебник Персидского Языка**, Ч., 1, М, 1999.
- iafari-**Грамматика Персидского Языка**, Сост. Мирзою Джафаром, Москва, 1901.
- Jirkovi-Жирков, М., **Персидский Язык**, Москва, 1927.
- Kalinini-Калинин, Е. Л., **Учебное Пособие По Военному Переводу, Персидский Язык**, Тбилиси, 1-2, 1984, 1991.
- Kalinini, KvirikaSvili-Kalinini E., KvirikaSvili C., **Iranuli Presis Masalebis Qrestomatia**, Tbilisi, 1974.
- Key to Moden Persian Conversation Grammar**, Clair Tisdall. 1959.
- KobiZe-KobiZe, D., **Sparsuli QrestomaTia**, 1-2, Tbilisi, 1963, (1984), 1967.
- Komp-Compendium Linguarum Iranicarum**, Wiesbaden, 1989.
- KvaWaZe, MegreliSvili-KvaWaZe M., MegreliSvili Q., **Sakitxavi Wigni Sparsulsi**, Tbilisi, 2005. ЛмфЦфяу
- Lazari 1957-Lazard G., **Grammaire du Persan Contemporain**, Paris, 1957;
- Lazari 1963-Lazard G., **La Langue De Plus Anciens Monuments De La Persan**, Paris, 1963.
- Lazari 1966-Lazard, G., **L'enclitique Nominal-I En Persan**, BSL, Paris, t. 61, pp. 249-264.
- Lazari 1982-Lazard, G., **Le morpheme –ra en persan et les relations actanciellles**, BSL, t. 77, pp. 177-207.
- Lazari 2001-Lazard, G., **Le Morpeme -Ra en Persan et Les Relations Actanciellles, Etudes de Linguistique Generale: Typologie Grammaticale**, Peeters, Leuven-Paris.
- Lambtoni-Lambtoni, A. J. S., **Persian Grammar**, Cambr., 1961.
- Mazurova 2000-Мазурова, Ю. В., **Абсолютная Ориентация в Персидском Языке, Вторая Зимняя Типологическая Школа, Материалы Международной Школы-Семинара По Лингвистической Типологии И Антропологии**, Москва, 2000, 148.Мазурова
- Mazurova 2002-Мазурова, Ю. В., **НА и НАД - Проблема Контакта, Третья Зимняя Типологическая Школа, Материалы Международной Школы-Семинара По Лингвистической Типологии и Антропологии**, Москва, 2002, 196..
- Mahmudovi-Махмудов, Г. Ш. Огли, **Структурные Типы и Члены Предложения Совр. Перс. Яз.**, Докторская дисс., Баку, 1981.

Mekarska 1984-Mekarska, B., "Word Order In Middle Persian", **Folia Orientalia**, T. XXII, Krakow, 1981-1984, 23-67.

Mekarska 1972-Mekarska, B., "Some Problems Of Syntax In Middle Persian, The Non-Final Position Of The Predicate In The Sentence", **Folia Orientalia**, Warszawa-Krakow, V. 13, 1972, 201-207.

Men-**Языки Мира.Иранские Языки**.1. Москва. 1997.

Mesqatoddini-Meshkatoddini M., **Persian Transformational Syntax**, Mashhad. Ferdousi University, 1996.

Modern Persian Conversation Grammar: With Lessons and Persian Letters, By William St. Clair. 1959.

Modern Persian Colloquial Grammar: Contain Grammar, Dialogues and Extracts From Nasirdiaries, Tales, Etc.By Friedr. 1898

Najafi 1378-Abulhasan Najafi, **Farhange Farsiye Amiane**, 2 Tt., Tehran, 1378 (Xalxuri Sparsulis Leqsikoni)

Najafi 1344-Aabulhasan Najafi, "**Ra**" Pas Az Fe'l, **Nashre Danesh**, Sale 7, Šomareye 6, Mehr O Aban, 1344.

Najafovi-Наджафов, Г. Г., **Персидский Язык, Коммерческая Корреспонденция И Документация**, Москва, 2001. Тфофашмш

Ovcinikova 1956-Овчинникова, И. К., **Функция Послелого «Ра» В Современном Литературном Персидском Языке**, Труды Института Языкознания АН СССР, Т. 6, 356-392.

Ovcinikova 1956b-Овчинникова, И. К., **Использование Послелого "Ра" В Произведениях Таджикских И Персидских Классических Авторы (XI-Xvвв.) Труды Института Языкознания АН СССР, Т. 6., 392-409.** Овчинникова

Ovcinikova-Mamed-Zade-Овчинникова И. К.-Мамед-Заде А. К., **Учебник Персидского Языка**, Чч. 1-2, Москва, 1966-1969.

Ovcinikova 1963-Овчинникова, И. К., **Русско-Персидский Словарь С Грамматическим Очерком**, Москва, 1963.

Palmeri-Palmer A., **The Ezafe-Construction in Modern Standard Persian**, Michigan, 1971.

Panova 2000-Панова Ю.Н., **Импликативные Конструкции В Современном Персидском Языке**, Автореф. Канд.Дисс., М,2000.

Panova 2002-Панова, Ю. Н., **Условно-Уступительные Сложные Предложения В Персидском Языке**, Исследования По Иранской Филологии, Вып. 3, М, 90-107.

Panova 2004-Панова, Ю. Н., **Ирреалис В Персидском Языке: Прошедшее Время+, Ирреалис И Ирреальность**, Москва, 2004, 330-352.

Peisikovi 1960-Пейсиков, Л. С., **Тегеранский Диалект**, М., 1960.

Peisikovi 1959-Пейсиков, Л. С., **Вопросы Синтаксиса Персидского Языка**, М., 1959.

Persian Grammar: For Reference And Revisor Paperback. 2002.

Persian Grammar Including Key, By A.K.S. 1981.

Persian Colloquial Grammar, By Fritz Rosen. Hardcover. 2000.

Poliakovi-Поляков, К. И., **Практическая Грамматика Персидского Языка**, Москва, 2002.

Poliakov-Nasirovi-Поляков, К. И.-Насырев, А. А., **Учебник Персидского Языка**, Москва, 2000.

Qarimi 1990-Qarimi Simin, **Obliqueness, Specifity, and Discourse Functions: Ra In Persian**, Linguistic Analysis 20, P. 139-191.

Qarimi 1991-Karimi Simin, **Naqdi Bar Maqaleye "Piramune –Ra Dar Zabane Farsi** (A Critique of About "Ra" In Persian), Majalleye Zabansenasi, 18, (1&2), P. 23-41.

Radovilski-Radovilski, M. E., **Ma Be Farsi Goftegu Mikonim**, M., 1972. (Vlparakobt Sparsulad, Saxelmrzrvanelo).

Razavi-Razavi, Shari, **At. Les Prepositions Et Les Locutions Prepositives Dans Le Golestan De Saadi These De Doctorat**, Universite De Paris, 1963.

Rastorgueva 1953-Расторгуева, В. С., **Краткий Очерк Грамматики Персидского Языка, Персидско-Русский Словарь**, Сост. Б. В. Миллер, М., 1953. Расторгуевазфh

Revia-Revia, T., **Sparsulis Namyo Droebis Morfosintaqsuri Dinamika (Diaqronia Da Tipologia)**, Sakandidato Disertacia Da Avtoreferati, Tbilisi, 2006.

Renkingi-Ranking, G. S., Persian Syntax, Platts S. T., Ranking G. S. A., **A Grammar Of The Persian Language**, Oxford, 1971.PP

Rubinciki 1981-Рубинчик, Ю. А., **Основы Фразеологии Персидского Языка**, Москва. 1981.

Rubinciki 1983_Рубинчик Ю.А., Грамматический Очерк Персидского Языка, Персидско-Русский Словарь, Т.2,М., 1983;

Rubinciki 2001-Рубинчик Ю.А., **Грамматика Современного Персидского Языка**, Москва, 2001;

Rubinciki 1960- Рубинчик Ю.А., **Современный Персидский Язык**, М., 1960.

Rubinciki 1983-Рубинчик Ю. А., **Персидско-Русский Словарь**, Т. 2, М., 1983;

Sak. W.-Sakitxavi Wigni Sparsul Enasi, Semdg. J. Giunasvili, Tbilisi, 1980.

Saltane-Majd-Ol-Saltane, Qalaq Tbilisis Arwera, Gamomc. Maia Mamacasvili, Tbilisi, 1971. (XX Sk.-Is Dasawyisis Sparsuli Teqsti).

Samisa-Shamisa S., **Dasture Zabane Farsi**, Ent.Ferdous, Tehran, 2002.

Sariatish-Shariat, M.G., **Dasture Zabane Farsi**, Ent.Satir., Tehran, 2002.

Saxokia, 1998 dis./Avt._Сахокия, М. М., **Диахроническая Типология В Морфосинтаксисе Индоевропейских И Картвельских Языков**, Автореф. Докт. Дисс., Тбилиси, 1998, Maia Saxokia, Diaqroniuli Tipologia Morfosintaqssi: Indoevropuli/Qartveluri. Sadoqtoro Disertacia Da Avtoreferati, Tbilisi, 1998.

Saxokia, 1985 ok-Сахокия М., **Двухпредикатные Конструкции В Истории Персидского Языка, Типология Конструкций С Предикатными Актантами**, Л, 1985.

Saxokia 2004-Sakhokia M., **The Principles and Principal Constituents of The Persian Morphosyntax By Diachronic Changes and Grammar Rules Typology**, *Proceedings of The First National Congress on Iranian Studies*, P. 2, 2004, Tehran, 57-95; *Orientalist II*, Tbilisi, 2003-2004, 226-258.

Saxokia 2003-Sakhokia M., **Object Marking In Persian: Polypersonality and Object Conjugation in Indo-European**, *Proceedings of The Fifth Tbilisi Symposium on Language, Logic and Computation*, Amsterdam-Tbilisi, 2003, 153-160;

Saxokia 2004/2005-Сахокия М., **Энклитические Морфы в Диахронии Персидского Языка: Типология Личных Маркеров и Фрагменты Полиперсональности Глаголов В Индоевропейских Языках**, *Perspektiva-XXI*, Т. VI, Mizrvnili Mzia Andronikasvilisadmi, Tbilisi, 2004\2005, 203-215.

Saxokia 1985-Сахокия, М. М., **О Порядке Слов В Предложении В Классическом Персидском, Актуальные Проблемы Иранской Филологии**, Душанбе, 1985, 135-142.

Saxokia 1982-Сахокия, М. М., **Основные Вопросы Описания Структуры Предложения в Персидском Языке (К Характеристике**

Проблемы), Вторая Всесоюзная Школа Молодых Востоковедов, Материалы и Доклады, М., 1982, 109-111.

Saxokia 2005-Майя Сахокия, О Новой Грамматике Персидского Языка На Грузинском Языке: Морфосинтаксис И Синтаксис, *Perspectiva-XXI, Perspective-XXI*, VII, Tbilisi, 2006, 184-192.

Saxokia 2006-Сахокия, М. М., **Вопросы Прагматики Персидского Паратаксиса И Гипотаксиса, Симпозиум LENCA-3, Прагматика Сложного Предложения, Томск,, Материалы Симпозиума, 2 Стр., 2006.**

Sirazi-Shirazi M., *Farsie Emruz*, Tod. P. I-II., Shiraz, 1992, 2000.

Sgi-Studia Grammatica Iranica, Munchen, 1986 (Schmidt-Skjaervo).

Seiedi-Vafai_Seyedi-Vafai A., *Les Emlpois Des Prepositions En Persan Contemporain*, These De Doctorat De 3 Cycle, De l'Universite De Sorbonne Nouvelle, Paris III, 1974.

Sidney-San Francisco, 1979, 481-489.

Sis-Middle Iranian Studies, Leuven, 1984.

Sp.Saist.-**Sparsuli Saistorio Teqstebi**, Semdg. J. Giunasvili, D. Kacitaze, Tbilisi, 1963.

The Persian Manual, By H. Wilberforce Clarke. 2001.

Tomsoni-Томсон А., **Использование И Функционирование Послелого -Ра В Качестве Винительного Падежа В Современном Персидском Языке**, Доклады Академии Наук, АН СССР, Серия Б., №2, 1928, М-Л., 227-232.

TuSiSvili 2000-ETuSiSvili I., **Klasikuri Sparsuli Enis Elementaruli Gramatika**, Tbilisi, 2000.гЫШЫмдш

TuSiSvili 1970-TuSiSivili I., **Sparsuli Qrestomatia Leqsikonit**, Tbilisi, 1970.

Xadarcevi-Хадарцев О. А., **Сложные Глаголы с Двумя Объектами в Персидском Языке, Вторая Международная Школа По Лингвистической Типологии И Антропологии**, Москва, 2000.

Xanlari-Xanlari, N., **Dasture Zabane Farsi**, Tehran, Standard Ed., 1998; (1-2-3).

Veretenikovi-Веретенников, А. А., **Об Одной Парадигматической Инновации в Современном Персидском Языке (Некодифицированная Функция Послелого –Ра)**, Вопросы языкознания, М. 1994, №3, 134-139.

Vidrini-Выдрин А. П., Система детерминации прямого дополнения и подлежащего в персидском языке, Четвертая Международная школа по лингвистической типологии и антропологии, Ереван-ЦахКадзор, Материалы лекций и докладов, Москва, 2005, 114-116.

Vindfuri-Windfuhr G. L., **Persian Grammar, History and State of its Study**, Trends in linguistics, 12, Mouton, Hague, 1979

Voskaniani-Восканян, Г. А., **Русско-Персидский Словарь**, Москва, 1986.

Zaryamiani-Zarqamian Mehdi, **Doureye Amuzeshe Zabane Farsi**, 1-2-3 J., Tehran, 1377. (saxelmZRvanelo).

Zalemani-Jukovski-Залеман К., Жуковский В. А., **Краткая Грамматика Новоперсидского Языка**, Санкт-Петербург, 1890., Salemann C., Shukovski V., Persische Grammatik, Leipzig, 1947.

ЗЕМЛЯ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА МОНГОЛЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ

SANJINA, Darima/САНЖИНА, Дарима
RUSYA/RUSSIA/РОССИЯ

ABSTRACT

The Concept of Land in The Linguistic Worldview of Mongolian Peoples

The paper is devoted to the analysis of role and function of a concept “Land” (“Gazar”) which is basic and universal for any culture. Economic life of Mongolian peoples in the past was based on nomadic stock-breeding, therefore, land and pastures were of supreme importance to arats (stock-breeders of the steppe). From Chenggis-Khan’s time Mongolians followed the laws that organized and regulated their social life according to the legal code of the Great Mongolian State “Ikh zasag” (“The Great power”).

Land-space as a world image plays an exceptionally important role in the Mongolian people’s system of moral values. Linguists find of special interest the description of words denoting *space* and connected to the cognitive approach. These words which form the system of key concepts in the linguistic worldview of Mongolian peoples have a specific character as they carry cultural-historical, ethno-linguistic and other information characterizing Mongolian languages, and their translation often misses certain important notional elements.

Key Words: Culture-global, category, concept, worldview, land.

РЕЗЮМЕ

Выступление посвящено рассмотрению роли и функции основополагающей и универсальной для каждой культуры константы - земля «газар». Основу хозяйственной жизни монгольских народов в прошлом составляло кочевое скотоводство, поэтому исключительно важное для степняка-арата значение имела земля, пастбищные угодья. Со времён Чингис-хана монголы имели свои законы, организующие и регулирующие жизнь общества согласно своду уложений и правил Великого Монгольского государства «Их засаг» («Большая власть»).

Земля-пространство как образ мира имеет исключительно важное значение в системе нравственных ценностей монгольских народов. Большой интерес вызывает описание пространственных слов у лингвистов в той или иной степени связанных с когнитивным направлением. Эти слова формирующие систему ключевых концептов в языковой картине мира монгольских народов, являются специфичными, они несут в себе

соответствующую культурно-историческую, этнолингвистическую и иную информацию, характерную именно для монгольских языков, их переводные эквиваленты часто не включают каких-то важных составляющих их значений.

Ключевые Слова: Культура, глобальный, категория, концепт, мир, земля.

Монголы со времён Чингисхана имели свои законы, организующие и регулирующие жизнь общества согласно своду уложений и правил Великого Монгольского государства «Их засаг» («Большая власть»), в полном виде она, как известно, не дошла до наших дней. В одном из последних и объективных исследований о великом полководце китайский учёный монгол по происхождению Сайшиял (2006) на основе анализа работ предшественников в содержании законов «Большой власти» выделяет шесть глав, двенадцать параграфов и пятьдесят четыре статьи. В частности, Глава 1 называется «Общий закон, или Основной закон», состоит из статей 1-3; Глава 2. «Закон о Ханском государстве» (статьи 4-7); Глава 3. «Закон о войнах и войсках» (статьи 8-21); Глава 4. «Закон о гражданах» (статьи 22-29); Глава 5. «Особый закон», который содержит шесть параграфов - § 1. «Закон об отношениях между многими государствами» (статьи 30-33), § 2. «Закон о хозяйстве» (статьи 34-38), § 3. «Закон о торговле» (статьи 39-40), § 4. «Закон о путях проезда и об уртонах» (статьи 41-45), § 6. «Закон о родстве» (статьи 46-47); Глава 6. «Уголовный закон» (статьи 48-54).

Основу хозяйственной жизни Монгольского государства составляло в основном кочевое скотоводство, поэтому исключительно важное для степняка-арата значение имела земля, пастбищные угодья. Так, в своде законов «Их засаг» 34 статья посвящена специально рассмотрению пастбищных земель, человек, повредивший или испортивший пастбища строго наказывался в плоть до лишения жизни. В частности, в данной статье указывается: «Разрывшие землю после зеленения трав или выпустив огонь, уничтоживший пастбища, наказываются смертью» (Сайшиял, с. 180).

Кроме того, земля – «газар» имеет исключительно важное значение в системе нравственных ценностей монгольских народов. Так, одной из важнейших морально-этических заповедей монголыязычных народов является – *газар уһаа бузарлажа болохо үгы* «нельзя осквернять свои земли и воду». Бережное отношение к земле предполагало не повреждать её поверхность даже носком обуви, не говоря уже о более агрессивных действиях со стороны человека.

В настоящее время слова, номинирующие пространство привлекают внимание многих исследователей. Такой интерес в значительной степени

обусловлен тем, что изучение этих единиц позволяет выявить особенности пространственного восприятия, преломленного в языковых значениях, и помогает раскрыть систему понятий и представлений, через которые этнос осмысливает окружающий мир. Словарный фонд монгольских языков богат и разнообразен языковыми единицами, номинирующими данную лексико-семантическую группу.

Большой интерес вызывает описание пространственных слов у лингвистов в той или иной степени связанных с когнитивным направлением. Это связано, прежде всего, с общей проблемой поиска путей адекватного семантического описания. Пространственные слова служат объективным материалом для исследований, направленных на раскрытие когнитивных особенностей человека, анализ механизма действия которых будет полезным и в других сферах теоретических исследований языкового материала. Кроме того, пространственные слова являются достаточно частотными, что делает их изучение особенно важным для практики преподавания языков.

Возникновение и развитие когнитивного направления в лингвистике позволило по-иному оценивать и организацию категорий языка. Когнитивный подход к пониманию значения слова позволяет описывать значение как языковую информацию. Под знаковой информацией понимается такая информация, которая передаётся словом о своём денотате или о денотативной ситуации вообще, но не о себе самом.

Языковая картина мира, созданная в том или ином языке, определяется не только теми концептами, которые лежат в основе значения отдельных языковых единиц, но и неким стандартным узуальным представлением некоторых ситуаций, которые, исходя из своих объективных свойств и общих особенностей человеческого восприятия, допускают и другое их представление. На эту особенность пространственной семантики обращается особое внимание представителей когнитивной лингвистики.

Изучение значения всегда было одной из основных проблем лингвистики. В настоящее время наблюдается многообразие семантических направлений и методов его исследования и описания. В центре лингвистической семантики по-прежнему стоят вопросы, связанные с описанием значения языковых единиц, разработкой понятийного аппарата, или метаязыка описания, поиском доказательств выдвигаемых гипотез и проверкой их правильности. В частности, не утратила своей актуальности задача получения точного и исчерпывающего семантического описания, адекватного языковым фактам, которую ставили в своих работах ещё И.А.Бодуэн де Куртенэ, Л.В.Щерба.

С развитием когнитивной лингвистики языковые явления стали рассматриваться в совокупности всей когнитивной системы человека, в которой язык считается той частью системы, которая призвана

объективировать все процессы, происходящие в мозгу человека. Такая объективизация происходит в результате процессов категоризации и концептуализации окружающего мира, преломленных через восприятие человека.

Земля как образ мира является основополагающей и универсальной для каждой культуры константой. Проявление глобальных категорий бытия пространства и времени в языке один из основных вопросов, отражающих процесс познания. Этнос адаптируется к реальному миру тем, что всему в мире дает как бы свое название, определяет его место в мироздании, так формируется образ мира.

Языковая картина мира формируется системой ключевых концептов, т.е. тех, которые дают представление для её понимания и связывающих их инвариантных ключевых идей, повторяющихся в значении слов и выражений. Представления, формирующие картину мира, входят в значение слов в имплицитной форме (т.е. в форме презумпций, коннотаций и других видов неэксплицитной информации), а напротив, те смысловые компоненты, которые входят в значение слов и выражений в форме ассерций, к картине мира не принадлежат.

Пользуясь словами, заключающими в себе те или иные презумпции, коннотации и другие типы имплицитной информации, человек, сам того не замечая, принимает на веру соответствующие неявные утверждения и таким образом принимает определенный взгляд на мир. Иными словами, владение языком включает в себя владение концептуализацией мира, отраженной в этом языке.

В концептуализации мира монгольских народов основополагающими являются: *тэнгэри* (бур.), *тенгр* (калм.), *тэнгэр* (монг.) «небо», *газар* (бур., монг.), *һазр* (калм.), «земля», *хүн* (бур., монг.), *күн* (калм.) «человек». Выше земли – по воззрениям древнемонгольских мыслителей, расположены миры с всевозрастающими блаженствами, ниже ее – области ада с всевозрастающими ужасами, а обитателем промежуточного мира – земли является человек. При соединении же земли и неба происходят разные стихийные явления – *газар тэнгэр нийлэх* (монг.) «подняться, разразиться (о стихии: бурят, метель, тайфун, циклон, шторм)», это устойчивое выражение ещё имеет шуточно значение «разверзаются (разверзнутся) хляби небесные, хляби небесные разверзлись; светопреставление, гибель мира, конец света».

Таким образом, в мировоззренческой системе монголоязычных народов, земля – *газар* (бур., монг.), *һазр* (калм.) является основополагающим, доминантным философским понятием. Человек неразрывно связан с землей, в бурятском языке существует выражение *хүн газартайа хүйһөөрөө холбоотой* «человек связан со своей землей пупком». Это выражение можно

объяснить тем, что в традиционной народной культуре бурят существовал обычай послед новорожденного – *тоонто* - закапывать в землю на месте его рождения – *тоонто хадагалха* – букв. «хоронить, сохранять послед»; переносное значение «место рождения» - *тоонто газар*.

В монгольском языке в данном значении употребляется выражение *унасан газар*, обозначающее: **а)** место рождения; родная земля; **б)** родное место; **в)** родина, родная страна, отечество; отчизна, отчий край, край отцов»; букв. «место падения, куда упал» при рождении.

Каждому (человеку) нет ничего дороже и лучше, чем родная земля и вода, которой он умывался – *хэн ч унасан газар, угаасан усаа л сайхан гэдэг*, в (БАМРС) это устойчивое выражение сопровождается близкой, в определенной мере, по значению русской пословицей «всякий кулик своё болото хвалит».

Языковая картина мира монгольских народов представлена широким рядом синонимических слов, номинирующих пространство, в частности понятие «земля». Так, этот синонимический ряд представлен лексемами:

Дайда (бур.) – первое значение «земля»; слово используется в парном употреблении: *дайда дэлхэй* «земля, мир, свет»; *манай Эхэ ороной дайдань уужам ба баян* «обширна и богата земля нашей Родины»; второе значение «местность, место; пространство» номинируется в парном употреблении *дайда зай*; *гараһан дайда* «родные места», букв. «вышедшая земля», т.е. земля, откуда вышел (родился); *өөрын дайда халуун, хариин дайда хүйтэн* посл. «от родины веет теплом, а от чужбины – холодом». В бурятском языке существует образное выражение с негативной оценкой *дайда руу хэлэхэ* «говорить на ветер (букв. в пространство)». В атрибутивном употреблении рассматриваемое слово обозначает «бескрайний; неисчислимый» *дайда тала* «бескрайняя степь; ширь, дали; просторы»; *дайда талмай* «просторы; ширь (букв. бескрайняя площадь)»; *дайда таряалан* «бескрайняя нива». В мировоззренческой оценке шаманистов *дайда дэлхэй* – это земной мир. В монгольском языке употребляется парное сочетание *дэлхий дайда* «мир, вся земля».

Дэлхэй (бур.) – 1. «мир, земля; свет; вселенная»; *алтан дэлхэй* «земля матушка (досл. Золотая земля, мир, белый свет)»; *хүрһэтэ дэлхэй* «земля» (досл. користая земля, корою покрытая земля); *дэлхэй дээгүүр* «по земле, по свету»; *дэлхэй шадархи зам* «околоземная орбита»; *дэлхэе тойрон* «вокруг света»; *дэлхэе тойроһон* «кругосветный (о путешествии)». Данная лексема часто образует парные образования, например: *дэлхэй дайда* «земля»; в сочетании со словом *орон*, обозначающим «страна, край, родина», *орон, дэлхэй*, приобретает значение «свет, мир». В сочетании со словом *юртэмсэ*, обозначающим «мир, вселенная», а также с *замбуулин*,

имеющим значение «космос» *дэлхэй юртэмсэ, замбуулин* (или *замби*) *дэлхэй* номинирует понятие «вселенная, земля». С лексемой *бүмбэрсэг* – «шар», *бүмбэрсэг дэлхэй*, где первая лексема выступает в роли определения обозначает «земной шар»; в сочетании *үлгэрэй дэлхэй* «мир сказок» или «сказочный мир», первое слово из пары также используется в атрибутивном значении. Постоянными эпитетами к данному слову-понятию выступают лексемы: *алтан* «золотой», *үлгэн* «просторный; широкий, необъятный», которые содержат высокую экспрессивно-эмоциональную оценку - *алтан дэлхэй, үлгэн дэлхэй* «земля-матушка» (букв. «золотая земля, просторная земля»). В монгольском языке *дэлхий* «мир, земля, свет; вселенная» *дэлхий дахин* «весь мир; находящийся на земле, на земном шаре». 2. Согласно же буддийской философии *дэлхэй* - это «бренный мир» (сансара, т.е. реальный мир профанического существования, непрерывная цепь перерождений живых существ, что является согласно буддизму, источником страдания). 3. С точки зрения шаманистов и древних бурят земля представлялась как единственный мир и как протяженность пространства; *дайда дэлхэй* «земной мир». По космогоническим воззрениям древних бурят, окружающее людей пространство делилось на несколько миров, четыре из которых являлись основными, расположенными по вертикали: 1) *дээдэ замби* – верхний мир, или *тэнгэри* – мир небесный; 2) *огторго* – мир воздушный; 3) *дайда дэлхэй* – мир земной; 4) *доодо замби* – нижний мир, или *доодо долоон сүг* досл. нижние семь вместе, т.е. подземные миры.

Түби (бур.) – обозначает, во-первых, «земля, мир»; данная лексема обычно употребляется в парном сочетании, например: *замба түби*, которое имеет в (БРС) помету «уст.» - устаревшее и обозначает «вселенная» *түби дэлхэй, газар түби* «земля, мир»; *орон түби* «страна»; во-вторых, «материк, континент»; *зургаан түби* «шесть материков»; *түби хоорондын ракетэ* «межконтинентальная ракета». В калмыцком языке название *замб-тив* также является устаревшим (КРС) и обозначает «вселенная мир» *занын ик дууһар замб-тив көдлтл хээкрэд орв* «Джангар атаковал с криком, подобно крику слона, вызвав дрожь вселенной».

Тала (бур.) – 1) «поле, степь, равнина; открытое пространство»; *тала газар* «степь, равнина»; *тала хээрэ* (или *дайда*), *хээрэ* (или *хүдөө*) *тала* парн. «равнина, открытое поле»; *талада ябаһан хүн* «прохожий» (букв. «идущий в поле (или степи, равнине) человек»); 2) сторона, место; *алиш талаһаа* «со всех сторон»; *талада гараха* «отходить в сторону» прямое и переносное значение; 3) протяжение (о пространстве и времени); *арбан километрың тала соо* «на протяжении десяти километров»; 4) употребление в переносном значении *хиш талада* (или *тала руу*) «впустую» (букв. «в воздушное пространство» или «в открытое пространство»). В калмыцком языке в значении «открытое пространство, поле; равнина» данная лексема имеет

аналогичное, как и в бурятском языке, знаковое оформление *тала* (*һазр*) «равнина». Однако в значении «сторона, место; бок, боковая поверхность; грань», она оформляется без конечной гласной =а - *тал*, такое же написание в монгольском языке, правда, в последнем нет подобной дифференциации в значениях, как в калмыцком - *ар тал* (калм., монг.) «задняя сторона», *нег тал болх* (калм.), *нэг тал болох* (монг.) «а) быть одной стороной чего-л.; б) быть на стороне кого-л.; быть на одной стороне». Кроме этого в монгольском языке рассматриваемая лексема ещё имеет значения: а) «половина; часть; грань» *тал талх* «полбуханки хлеба», *тал бөмбөрцөг* «полушарие»; б) «доля, половинка» *үрийн тал* «семенные доли». В калмыцком языке, в отличие от бурятского и монгольского языков, обнаруживается функционально-грамматическое изменение в использовании рассматриваемой лексической единицы. Так, оно употребляется: а) в функции наречия (в значении) «прямо, точно» *мал хотна тал дунд кевтнэ* «скот лежит прямо в середине хотона»; б) в функции послелога, указывающего направление в пространстве «к, по направлению»: *Мөнгн Цаһан уулын ора тал һарад зулв* «Джангар умчался (спасаясь бегством) к вершине горы Менген Цаган».

Замби – в БРС зафиксировано с пометой «уст.» - устаревшее, имеет значения: 1) «материк, континент; 2) мир вселенная»; *замби түби* (или *дэлхэй*, *дайда*) «мир, вселенная»; *доодо замби* «земля (букв. «нижний мир»); *үлгэн замби дайда* фольк. «земля-матушка, мать сыра земля»; *дээдэ замби* «небо (букв. «верхний мир»)). *Замби түби* происходит от санскритского *джамбудвипа*. *Джамбутив* – южный континент, один из континентов буддийской космогонии, под которым буддисты подразумевают, наряду с Индией, и всю Азию, которая считается наиболее благоприятным местом для накопления заслуг, ведь именно там рождаются Будды. Некоторые кальпы проходят «вхолостую», т.е. не рождаются Будды, которые привнесут Учение – Дхарму. Наша кальпа буддоносная: 2500 лет назад на границе современной Индии и Непала, в Лумбини родился принц Сиддхартха, впоследствии ставший Буддой Шакьямуни. Согласно буддийской космологии, существует миллиард миров, каждый из которых окружен железной стеной, имеет в центре гору Сумеру с прилегающими к ней четырьмя континентами. Сансара – это населенные живыми существами миры. В безначальной существующей сансаре есть шесть видов существ – боги, асуры, люд, животные, прета и обитатели ада. С точки зрения буддизма, вселенная состоит из трех сфер существования – «трёх миров», расположенных по вертикали: чувственного, реального мира, населенного перечисленными шестью типами живых существ; мира форм, или иллюзорным миром, частично населенного небожителями, и самого верхнего мира – мира неформ, или сферы чистого сознания. Иначе эти три сферы называются камалокой, имеющей 11 уровней, рупалокой – 16 уровней и арупалокой –

4 уровня. Этот 31 уровень располагается в виде перевернутой пирамиды, так как время жизни на нижнем уровне наиболее короткое, а на самом верхнем уровне, по существу, - бесконечно. В КРС и БАМРС данное слово не зафиксировано.

Замбуулин в бурятском языке наряду с *замби түби* употреблялось раньше в нерасчлененном значении «мир, вселенная», но с освоением космического пространства в значении «космос» буряты стали использовать данную лексему; калмыки в значении «космос» используют слово *оришолон*, халха-монголы в данном значении также одно время использовали последнее название, но затем стали называть космос *сансара*, *юртэмсэ*. Например «космонавт» по-монгольски будет сансарын нийдэгшэ досл. «космос облетающий». Бур. *замбуулин уруу зам табиха* «прокладывать путь в космос»; *замбуулин дайда* «космос, космическое пространство». Данная лексема употребляется в парном сочетании со словами *дэлхэй* «мир, земля», *түби* «земля, мир», *юртэмсэ* «мир, вселенная»: *замбуулин дэлхэй* «мир, земля»; *замбуулин түби* а) «мировое пространство; вселенная; космос; б) мир, земля, свет»; *замбуулин юртэмсэ* «вселенная». В БАМРС данное слово имеет стилистическую помету «хуучир.» - устаревшее, в КРС - не зафиксировано.

Газар (бур., монг.), *һазр* (калм.) – данное слово является ключевым, доминантным в языковой картине мира бурят, калмыков, монголов, оно имеет наиболее широкую полисемию в данном синонимическом ряду и обозначает: 1) «земля; почва, грунт» - *газар ба газар доторхи баялиг* (бур.) «земля и её недра»; *һазр болн тенгр* (калм.) «земля и небо»; *бараан газар* (монг.) «черная, оголенная, непокрытая снегом земля»; 2) «земля (земной шар); суша, берег, земная твердь; мир, свет, планета; белый свет» - *газар шадарай зам* (бур.) «околоземная орбита»; *хөрст газар* (монг.) «земная твердь»; 3) данное слово используется в парном употреблении с лексемами *дайда* и *дэлхэй газар дайда* «а) место, местность, территория; б) пространство; земля, свет, мир» - *газар дэлхэй* (бур.) «земля; мир»; *һазр делкэ* (калм.) «земля, мир; земной шар; местность»; *газар дэлхий* (монг.) «земля, земной шар, мир; белый свет»; 4) «земля, суша; территория; участок земли; площадь; угодье» - *газар багатай* (бур.) «а) малоземельный; б) мелкопоместный»; *альганай шэнээн газар* (бур.) «пядь земли (букв. «земля с ладонь»); *һазр авх* (калм.) «получать земельный участок», данное сочетание в указанном языке имеет переносное значение «переходить в тяжёлую затяжную форму (о хронической болезни)»; *зурвас газар* (монг.) «полоса (земли)»; 5) «место; местность» - *газар бүри* (или *бүхэндэ*) (бур.) «повсеместно»; *нюуса газар* (бур.) «тайник»; *көл иктэ һазр* (калм.) «очень людное место»; *газар усны байдал* (монг.) «пейзаж; местность, место»; 6) «место; пункт.» - *хүрэхэ газар* (бур.) «пункт назначения»; *шэнжэлэгдээгүй*

газар (бур.) «неисследованные земли; перен. «белое пятно»; *һарх газар, орх газар* (калм.) «выход», «вход»; *суурин газар* (монг.) «населенный пункт».

Являясь основополагающей в концептуализации пространства, мира монголоязычных народов, данная лексема используется и в переносном значении: 1) «учреждение, заведение, орган» - *албан газар* (бур.) «учреждение, ведомство, официальное место»; *хоёр газарта хүдэлхэ* (бур.) «работать по совместительству»; *эмнлнэ газар* (калм.) «медицинское учреждение»; *хорих газар* (монг.) «место заключения; тюрьма; темница; острог»; 2) «пространство, дистанция, расстояние» - *холо газар* (бур.) «даль, далекий край», *алхашын газар* (бур.) «рукой подать» (букв. «расстояние с один шаг»); *харани газар* (калм.), *харааны газар* (монг.) «расстояние, видимое глазом», а также оно образует устойчивое сочетание в значении «поле зрения»; *өдрийн газар* (монг.) «а) расстояние в день езды от чего-л.; дневной путь, путь за день»; *хонга газар* (калм.), *зуур хоногийн газар* (монг.) «расстояние в сутках езды от чего-л.»; *барааны газар* (монг.) «а) насколько, куда хватает (достаёт) глаз; расстояние, видимое глазом; б) рукой подать; в) склад»; *мянганы газар* (монг.) «за версту; отдалённая местность» (букв. «тысячная земля»); *годил харвам газар* (монг.) «на расстоянии выстрела (стрелы)»; 3) «случай» - *ядаһан газартаһини* «... в случае затруднений у тебя...»; *ядсан газарт чинь* (монг.) «id».

При помощи данной лексемы номинируются в халха-монгольском языке окружающие страну соседние государства: *Баруун газар* устаревшее название Тибета, в современном языке оно обозначает «западные страны, запад»; *Хойт газар* «Россия», букв. «северные земли», «северные страны, север»; *Дотор газар* в разговорной речи Китай; *Мөнх газар* – устаревшее название Лхасы.

Кроме того, в форме *газар үгы* (бур.), *газаргүй* (монг.) это слово образует фразеологизмы по значению определения, выраженного причастиями будущего времени, констатирующие невозможность совершения действия: *адлидхаха газар үгы* (бур.), *адилтах газаргүй* (монг.) «невозможно (или не с чем) сравнивать»; *айха газар үгы* (бур.), *айх эмээх газаргүй* (монг.) «нечего бояться, повода для боязни»; *гайхаха газар үгы* (бур.), *гайхах газаргүй* (монг.) «нечего (или нечему) удивляться»; *тусламж хүлээх газаргүй* (монг.) «неоткуда ждать помощи, невозможно ждать помощи».

При помощи рассмотренных выше слов, часто образуются устойчивые народные выражения. Например, пословица: *өөрын дайда халуун, хариин дайда хүйтэн* (бур.) «от родины веет теплом, а от чужбины - холодом». О бедном человеке говорят: *газар гэсхэхэ малгүй, гал түлхэхэ сусалгүй* (бур.) «ни кола, ни двора (букв. ни скотины, ступающей по земле, ни головешки разводить огонь)»; *һан гих ноха уга, һазр шиних мал уга* (калм.), «гол, как

сокол (букв. нет собаки, которая гавкала бы, нет скота, который нюхал бы землю)»; *газар гишгэх малгүй, ган хийх нохойгүй* (монг.) «ни кола, ни двора у кого-л., гол как сокол (букв. нет собаки, которая гавкала бы, нет скота, который топтал бы землю)»; о богатом человеке – *газар (даахгүй) хагарам баян* (монг.) «очень богатый, даже земля не может держать его богатства; толстая, тугая мошна у кого-л., толстый, тугой карман». Человек бывалый, выдавший многое характеризуется бурятами – *газар дайда үзэһэн (или эрьеэһэн), гахайн толгой мүлжэһэн* $\approx$ прошедший огонь и воду, бывалый (букв. «видевший всю землю и глодавший свиную голову»). Ленивый, медлительный человек в халха-монгольском языке называется «*газар хороохгүй хүн*» (букв. «человек не сокращающий землю»). Приближающаяся старость характеризуется пословицей *эсгий гэр холдож, энгэр газар ойртох* (монг.) «войти в лета; стать пожилым, постареть (букв. отдаляется войлочная юрта, приближается солнцепёк)». Харамласан юм хар газарт (монг.) (посл.) «ни себе, ни людям (досл. «что пожалеешь, то на земле»). *Хатуу газар* «а) твердая земля; б) твердое место; переносное проклятое место; г) аппарат строгого режима; д) трудность, тяжесть, тернистость, затруднительность; сложность, затруднение». *Энгэр газар* «солнцепек, южный склон горы»; *Эрүүл газар* «а) свежая земля; пустырь, необработанная земля; б) мед. здоровое место».

В значении «не говори никому» - *хүндэ бү хэлэ* употребляется устойчивое выражение – *газар дуулаг, гахай шагнаг* (или *шэнишэг*)! «а) ни гугу!, ни слова об этом!, молчок!; б) об этом история умалчивает (букв. пусть слушает земля, пусть обнюхает свинья!). Устойчивое выражение, русского языка «как об стену горох», имеет следующее соответствие: *газарта хэлэхэндэл адли* (бур.), *һазрт келснлэ эдл* (калм.) «как об стену горох» (букв. словно земле сказал)». В фольклорных произведениях бурят спокойный человек обычно называется *газардли номгон* (букв. «спокойный как земля»). Глупец характеризуется как - *газар гахай тэнэг* «безнадежно глупый, круглый дурак», букв. «земля свинья глупый», где рассматриваемое слово выступает в роли усилителя качества.

В заключении подчеркнём, что рассмотренные выше слова, формирующие систему ключевых концептов в языковой картине мира монгольских народов, являются специфичными, они несут в себе соответствующую культурно-историческую, этнолингвистическую и иную информацию, характерную именно для монгольских языков, их переводные эквиваленты часто не включают каких-то важных составляющих их значений. Например, употребление лексемы *газар* «земля» в переносном значении и некоторых прямых: *нюуса газар* «тайник», букв. тайная земля»; *хатуу газар* «проклятое место (букв. «твердая земля»); *унасан газар*, обозначающее: «а) место рождения; родная земля; б) родное место; в) родина, родная страна,

отечество; отчизна, отчий край, край отцов»; букв. «место падения, куда упал» при рождении; *газар алгадах* «упасть ниц; ничком; падать лицом вниз» (букв. «землю ударить ладонью»); *толгой байна газар, малгай олодоно* (пословица) «коль есть голова, а шапка будет» (букв. «если есть место голове, шапка найдётся»); устойчивое выражение *худлаа газар* обозначает «ври больше; мели Емеля, твоя неделя; говоришь пустую ложь; врёшь, как сивый мерин» (букв. «неверная земля, фальшивое место»); лексемы *дайда – дайда руу хэлэхэ* «говорить на ветер (букв. в пространство)» и др.

Примеры использования устойчивых сочетаний с лексемой *газар* «земля» в бурятской прозе.

Газар гэхэхэ малгүй, ган гэхэ нохойгүй. Букв. На землю ступить без скота, полаять без собаки. ≈ Ни кола и двора. Неимущий, айл бүхэнэй адуушан барлаг боложо ябатараа, хорин наһандаа энэ нуугааша эхэнэртэй танилсажа, эрэ гэргэн боложо холболдоходоо, газар гэхэхэ малгүй, ган гэхэ нохойгүй хоёр хооһон бэе байһанаа, харин өөһэдынгөө хүсэ хүлһые хайра гамгүй хаяжа, амии хоолойгоо арайхан тэжээнэ. Х.Намсараев. Үмсэ ба хамта.

Газар гантаг! Разг. Экспресс. Междом. Букв. «Земля треснет пусть. ≈ Черт побери! Хэн дуулгаа гээшэб энэ нохосуудта! – гэжэ Ханта-Дармала эхилээд, хуй руунь шэдээд, пялайса нёлбобо. Ц.Цырендоржиев. Гурбан мэргэд.

Газар гэхэхэнээ мэдэнгүй. Экспресс. Букв. Землю наступив, не узнав. ≈ Не чужа ног под собой. В крайне возбужденном состоянии. Гомбоев Аламжа хоёр газар гэхэхэнээ мэдэнгүй, гэнтэ газаа гарашоод, нюур нюураа харалсажа зогсобод. Д.Батожабай. Төөригдэһэн хуби заяан.

Газар доро орохо. Разг. Экспресс. Букв. под землю войти. ≈ Как сквозь землю провалиться. Неожиданно исчез, пропал, потерялся. Халаг даа, энэ Таряатадамнай тиимэ хүнүүд байхаа яагааб! Тиигээ хаань, энэ Шадаан, Монхойнууд сошоһондоо газар доро орошохо байгаал! П.Малакшинов. Багша. Наһанай Ошор гээшэ аад, ганса ашадаа айлһаа хү бэдэрүүлхэдэмни газар доро орохоор эшхэбтэр хэрэг гээшэ, теэд иимэ үйлын тудахада яахабши. Д.Эрдынеев. Хүлэг инсагаална.

Газар дороһоо гараһан шэнги (мэтэ). Экспресс. Как будто из-под земли выйти. Вдруг. Газар дороһоо гараһандал, бүлэг эхэнэрнүүд хэбтэһэнээ бодоодхибо. Б.Шойдоков. Онсо шухала дааабари.

Газар дороһоо гараһан гай мэтэ. Разг. Экспресс. Будто из-под земли вышедшая напасть беда. Неожиданная беда. Напасть. Яагаа жэгтэй гээшэб? Газар дороһоо гараһан гайдал хойно хойноһоо дабтагдаһан хэрэлдээн, наншалдаан. Ц.-Д.Хамаев. Бэлшэр.

Газар дорохоо олохо (гаргаха). Разг. Экспресс. Из-под земли достать. Где угодно, в любом самом трудном месте найти, достать. Энэ отвалгүй плуг Балдан Зарбаевта үгэхөө байхан хүм, теэд ши тодхор газар дорохоо гаргажа байнаш!. Ябжанов.

Газар дуулаг. Букв. Земля пусть слышит. ≈ Бог видит. Энэ хэлэһэн үгыемни дээрэ байһан тэнгэри, доро байһан газар дуулаг! – гэжэ хэлээд, мойһон мэтэ харахан нюдээ уһатуулан, харанхалжа, газар тэбэрин дахин унашана. Х.Намсараев. Үүрэй толон.

Газар дуулаг, гахай шагнаг. Разг. Экспресс. Букв. Земля пусть услышит, свинья

пусть слышит. 1. ≈ Ни гугу! Ни слова об этом! Молчок! Газар дуулаг, гахай шагнаг, энэ Эрдэни гулваагай алагдаһаниинь бидэ хоёрто муу бэшэ, харин хайн юумэ болоо гээшэ. Х.Намсараев Үүрэй толон. 2. Пусть никто не узнает. Ээ, хөөрхэй, шинии хэлэһэн үгые гахай дуулуужаг, газар шагнуужаг, үхи хүүгэдтээ туһалаагүй хаа, нүгэл ха юм. Г-Д.Дамбаев. эртын намар.

Газар дэлхэй тогтоогүй. Экспресс. Букв. Земля не остановилась ≈ Свет клином не сошёлся. Кто-либо не является исключительным, единственным – есть и другие для выбора. – Ганса Даша-Сэрэн дээрэ газар дэлхэй тогтоогүй. Тэрээнтэй тэрээнгүй туража үхэхэгүйбди, гээд, хажуудань зэргэлэн һуушаба. Б.Ябжанов Һэшхэлэй олзо.

Газар дээрэ гарбалгүй. Пориц. Букв. На земле без происхождения. Без роду без племени. Үгы, газар дээрэ гарбалгүй, уһан дээрэ удхагүй, үе үндэһе мүшхэжэ, үгытэй хооһон ябаһан Сэдүүгэй тэрэ гойр годлидо хаанаһаа тархи толгойгоо эрьюулэгдэжэ ошооо юм. Х.Намсараев Үүрэй толон.

Газар дээрэһээ үгы болохо. Экспресс. С земли исчезнуть. Умереть. ... түрэнэн ганса эхынгээ газар дээрэһээ үгы болоһыень дуулан гэхэдээ, шарайнь хубилгад гэжэ сага н хүхэ болошоод... Х.Намсараев Үүрэй толон.

Газар мүргэхэ. Экспресс. Букв. Об землю стукнуться. Оказаться в тяжёлом положении. «үйлэмни иимэл юм һэн гээбы даа, гансаараа боложо, газар мүргөөд гээгдэбэ ха юмбиб... Х.Намсараев Үүрэй толон.

Газар тэбэрээд (эльгэдэн). Букв. Землю обняв (печенью прижавшись). Упасть лицом вниз. Юлдас басаган бээ барингүй сорхирсо бархираад, газар эльгэдэн хэбтэшөө һэн. Д.Батожабай. Төөригдэһэн хуби заяан.

Газар тэнгэри хоёр. Экспресс. Букв. Земля и небо ≈ Как небо и земля. Резко отличающиеся друг от друга, полная противоположность. Намдагмаа Рэгдэл зайһан хоёр бээ бээһээ газар тэнгэри хоёртол холо ха юм. Ч.Цыдендамбаев. Һүүлшын энеэдэн.

Газар тэнгэри хоёр нишлэхэ мэтэ. Экспресс. Букв. Будто земля и небо соединиться (собираются). О надвигающейся буре. Нохойнууд баабгайе

тойрожо аһахаа һанана. Тэнгэри газар хоёр ниилэхэ байна гээшэ гү гэхээр шууян болоно. Ц.Галанов. Дэрээнэй эзэн.

Газар (шорой) үмхэхэ. Разг. Экспресс. Землю есть. Упасть лицом на землю. Буугай дуунай гарахатай сасуу, хара тэхэнь шанха өөдөө собхорон бархираад, газар үмхэн унажа, тэршэлэн хэбтэбэ. Х.Намсараев. Дүгэргаржаама.

Газар хороохо. Букв. землю сократить. 1. Сокращать расстояние, ехать. Тиихэ зуура ламаяа харахадань, тулама эсэжэ, урагшаа газар хороохоёо болишоһон юумэ, амааа ангийшоод, сэлхэр сэлхэр гүйжэ ябаа ха. Х.Намсараев. Тахуунай.

Газаршоройдохо. Букв. землю пачкать землей. 1. Начинать учиться ходить. Хүбүүнэйнгээ арайл шамай газар шоройдожо, эгээ түрүүшынхией түнтэгэ-тантага алхалжа эхилхэтэй хамта эсэгэнь тэрэнээ эмээл дээрэ һуулгажа, баруун гараараа дүмэн барижа ябаад, табан ханатай модон балгаһаһа гурба дахин нара зүб эрьедэг заншалтай һэм шуу. М.Осодоев. баршуудхын дүүхэй. 2. Жить, существовать. Эгээл энэ үедэ ажаמידарал үхэл хоёрой хоорондохи хирхаг улам нарийхан боложо, энээхэн һанан соогоо юу хэжэ үрдиһыень, юунэй түлөө газар шоройдожо ябаһыень удхалан һануулха юм. М.Осодоев. Орхигдоһон худагай хажууда. 3. Быть побежденным в спорте вной борьбе. Нютагайнгаа хүбүүдтэй барилдахадаа, газар шоройдожо үзөөгүй ябаһан Сэмбэл мүнөө эдэ хүбүүдэй гарһаа малтаржа шадахагүй байһандаа гомдохо, голхорхошье ушартай ха юм. М.Осодоев. Заха холын зямхада.

Газар шэхэтэй, гахай хоншоортой. Разг. Экспресс. У земля есть уши, в свиньи – морда. ≈ И у стен есть уши. Невозможно сохранить в тайне высказанное. – Аа, нюуса далда юумэ хэжэ байнабди гэжэ һанаа гүт? Газар шэхэтэй, гахай хоншоортой юм, - гэжэ түрүүлэгшэ харюусаад... Б.Мунгонров. Харьлан урдаа Хёлгомнай.

Газарай бог. Бран. Букв. Земли сор. О никчемном, ничтожном человеке. Хүмэрһэн торхо, газарай бог Баалхан, шамда юун хэрэгтэй болооб? Мориим хулуужа арилһаншни багадаад, шүдхэр, үшөө зөөриим буляаха һанаатайгша? – гэжэ Бахбай хашхарба. В.Петонов. Дуунтай уулзалга.

Газарай габа уруу орохо. Разг. Экспресс. Букв. Земли в щель войти ≈ Провалиться сквозь землю. Неожиданно исчезнуть, пропасть. Үдэшэлэн, наранай орохоһоо тээ урдахана гараһан аад, үгы... газарай габа руу орошоһон мэтэ. Б.Ябжанов. Эхэ шоно.

Газарай габаһаа (ганһаа). Разг. Экспресс. Из щели земли. Ни откуда. – Басагыемнай газарай габаһаа гараһан амитан бэшэ гэжэ тэрэ хүбүүнииньшые бодохоо яанаб гээд һанахабди. Д.Эрдынеев. Хүлэг инсагаална.

Газарай заха. Букв. Земли край. Глухомань, отдаленное место. Газарай захын хүндыдэ гушан ямаатай, гурбан үхэртэй гэжэ Тэмдээгэй Данжиниие

мартаагүй дарганарта баяр баясхалан хүргэнэб. Б.Цыбиков. Түгэлдэр тайшаа.

Газарай (дэлхэйн) нюруу дээрэхээ (үгы болгон) аршаха. Разг. Экспресс. Букв. Земли с поверхности стереть ≈ Стереть с лица земли. Полностью уничтожить, жестоко расправиться с кем-либо. Танай арадай ямар нэгэн ушараар зоргоороо аашалжа, хаанай эрилтэдэ эсэргүүсэхэ болоо хаань, бурхан абаруужаг, таанад газарай нюруу дээрэхээ аршагдахат!.. Д.Батожабай. Төөригдээн хуби заяан.

Газарай хара бэдьхэ. Бран. Букв. земли черная шишка, опухоль. Земли беда, напасть. Юу хэжэ пэглиижэ нуугаа гээшэ бээ газарай хара бэдьхэшни! – Бадмасу... ори бархираа табиба. Б.Мунгонров. Харьялан урдаа Хёлгомнай.

Газарта хүрэхэгүй. Экспресс. Букв. Земли не касаться. ≈ Быть на подъёме. Легко чувствовать себя, делать что-либо с энтузиазмом. Үбһэ хулһа хүрилхэ болоходо, гүйлгэлдэжэ ерээд, газарта хүрэнгүй, хамһалсаад орхидог шуу. Х.Намсараев. Харанхы.

Газартай зуураха. Букв. С землёй смешать. Смешать с грязью. Зон энээндэш нёлбоод, муухай уллаараа гэшхэжэ, газартай зуураа. Ц.Цырендоржиев. талын зүргэнүүд.

ЛИТЕРАТУРА

БРС – Бурятско-русский словарь, (1973), – М.: Изд-во Совет. энциклопедия.

Шагдаров, Л.Д. К., М.Черемисов, (2006), **Буряад-ород толи. Бурятско-русский словарь**. В двух томах. Т. 1. А-Н., Улан-Удэ,

КРС – Калмыцко-русский словарь, (1977), – М.: Изд-во «Русск. язык».

БАМРС – Большой академический монгольско-русский словарь, (2001-2002), в 4-х томах. – М.: «Academia».

Сайшиял, (2006), **Сказание о Чингисхане**. Улан-Удэ, 576 с.

ФСС – Фразеологические единицы в языке бурятской прозы: словарь-справочник /сост. Т.Б.Тагарова, (2006), Иркутск: Иркут. Ун-т,– 420 с.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

Букв.	- буквальное
Бран.	- бранное
Груб.	- грубое
Жаргон.	- жаргонное
Междом.	- междометие
Пориц.	- порицательное
Разг.	- разговорное
Экспресс.	- экспрессивное

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ'NDEN OSMANLICAYA TÜRKÇEDE ART ZAMANLI DEĞİŞMELER

SARI, Mustafa
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

GİRİŞ

Dilin canlı bir varlık olarak sürekli bir değişim içinde olduğu bilinmektedir. Bu değişim, söz varlığından ses yapısına; kelime yapısından cümle bilgisine kadar dilin bütün unsurlarını içine alır.

Dildeki değişimler, birçok araştırmacı tarafından ya dilin kendi tarihsel gelişimi içerisinde ortaya çıkan *iç etkenlere* ya da dil ilişkileri ve ödünçlemelerde olduğu gibi *dış etkenlere* bağlanmaktadır.

13-14 yüzyıllık bir yazı diline sahip olan Türkçe de tarih boyunca hem söz varlığı, hem ses özellikleri, hem de kelime ve cümle yapısı bakımından birtakım değişikliklere uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu çalışmada, Türkçede art zamanlı biçimde ortaya çıkan değişimler incelenecektir. Çalışmada henüz baskı aşamasındaki *Türkçede Art Zamanlı Değişmeler (Yüz Hadis Yüz Hikâye Örneği)* adlı kitabımızda ele alınan temel konular üzerinde durulacaktır. İnceleme, Erzurumlu Darir'e ait **Yüz Hadis Yüz Hikâye** adlı eserin, ulaşabildiğimiz en eski ve en yeni nüshalarının karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Eserin ulaşabildiğimiz en eski nüshası H.846 (1442) tarihlidir. En yeni nüsha ise H.1062 (1651/52) tarihlidir. Çalışmanın amacı aralarında 200 yıldan fazla bir süre bulunan aynı yazmanın farklı iki nüshasına bağlı kalarak dilde ortaya çıkan değişimleri tespit etmektir.

1. Art Zamanlı Değişmeler

1.1. Söz Varlığında Görülen Değişmeler

Dilin değişime en açık olan unsuru söz varlığıdır. Söz varlığı zaman bağlı olarak değişebileceği gibi sosyal statüye, cinsiyete yaşı ya da coğrafyaya bağlı olarak da değişebilir. Dilbilimciler söz varlığını kültürel ve temel söz varlığı biçiminde iki gruba ayırmaktadır. Kültürel söz varlığı çok kolay değişime uğrarken, temel söz varlığının değişmesi zordur.

Yüz Hadis Yüz Hikâye adlı eserin her iki nüshası da söz varlığı bakımından incelenmiştir. 1442'de istinsah edilen nüsha ile 1651/52'de istinsah edilen nüshaların hem kültürel hem de temel söz varlığında farklılıklar tespit edilmiştir. Bu tür farklılıklar bugüne kadar genellikle *nüsha farkı* biçiminde değerlendirilmiştir. Ancak aynı eserin, 200 arayla istinsah edilmiş iki nüshası arasındaki farkı, *nüsha*

farkı biçiminde adlandırmak doğru değildir. Bu durum, ancak dilde ortaya çıkan değişme biçiminde açıklanabilir.

1.1.1. Kültürel Söz Varlığında Görülen Değişmeler

Yüz Hadis Yüz Hikâye adlı eserin incelenen her iki nüshasında, dini söz varlığına ait kelimelerin kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. İlk sütunda kelimelerin Türkçeleri ile Arapça ya da Farsça karşılıkları verilmiştir. İkinci sütunda, söz konusu kelimelerin, H. 846 (1442) yılında istinsah edilen E nüshasındaki kullanım sıklıkları sayısal olarak gösterilmiştir. Aynı kelimelerin, H.1062 (1651/52) yılında istinsah edilen Y nüshasındaki kullanım sıklıkları ise üçüncü sütunda verilmiştir.

	E nüshası H.846 (1442)	Y nüshası H.1062 (1651/52)
Tanğrı / Allāh, Hâk	319 / yok, 1	76 / 230, 35
damu, şamu / cehennem	31 / yok	20 / 10
uçmak / cennet, firdevs	38 / yok, 1	5 /42,2
ferişte / melek	24 / 3	Yok / 26
yazuş / günāh	15 / yok	1 / 16

Yukarıda sayısal olarak kullanım sıklıkları verilen kelimelerin değiştiğini gösteren örnekler aşağıda çıkartılmıştır. Örneklerin sonunda parantez içinde verilen E, eski nüshayı; Y ise yeni nüshası göstermektedir. Eski nüshadaki Türkçe kelimeler, yeni nüshada yerlerini düzenli biçimde Arapça ya da Farsça karşılıklarına bırakmıştır. Bu durum Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçanın artan etkisine bağlanmalıdır. Örnek:

“Ben ayıtdum: **Tanğrı** haşkışın başa aydu virgil, ol ne gişi idi, didüm.” (E50a-15)

“Ben eyitdüm: **Allāh** (11) haşkışın başa digil kim ol ne kişidir.” (Y125b-10)

“**Tanğrı** Te‘ālā anuñ iki elin şurutdı.” (E51b-8)

“**Hâk** Te‘ālā anuñ elin şurutdı.” (Y128a-6)

“...illā ol gişi takdīrde **damuluş** olduğı için döner, **damu** ‘amelin işler (10) daşı **damuya** girür. Gişi olur ki bir gişide **damu** ‘amelin şol şadar işler ki **damuyı**la gendü (11) arasında bir arşun yir şalur.” (E78b-9)

“...illā ol kişi (2) takdīrde **cehenemlik** olduğı için döner, **řamu** ‘amelin (3) işler, **şamuya** girür. Ve yine sizden biriñüz olur ki **cehennem** (4) ‘amelin işler, şöyle olur ki kendüyle **řamu** arasında (5) bir şarış yer şalur.” (Y180b-1)

“Ve hîç **uçmak** gibi ‘aceb (15) nesne görmedüm kim anı isterüz diyen gişiler uyurlar.” (E53a-14)

“Ve hîç **cennet** gibi ‘aceb görkölü maķām görmedüm (3) kim anı umaruz diyen kişiler nice uyurlar.” (Y131b-2)

“İy karıcuk, oğluñ **uçmağa** girdi.” (E54b-9)

“İy karıcık, kayırma kim oğluñ **cennete** girdi.” (Y132b-11)

“...baña (3) destür oldu ki ‘arşı getüren **feriştelerüñ** ululuğın vaşf eyleyem.” (E52a-2)

“Baña destür oldu kim ‘arşı götüren (4) **meleklerden** bir **melegüñ** ululuğın vaşf eyleyem.” (Y128b-3)

“Çün Tanğrı Te ‘ālā yiri yaratdı, ‘arş altından bir **ferište** viribidi.” (E52a-6)

“...çün Hāk Te ‘ālā yeri yaratdı, ‘arş (8) altından bir **melek** gönderdi kim yeri götüre.” (Y128b-7)

“...gündüzün **yazuķ** işledürüz; ammā aḥşam gelicek **yazuķları** müzde döner, didiler.” (E68a-15)

“Biz anları azdurup (7) **günāh** işledürüz, ammā aḥşam olıcak **günāhları** sevāba (8) döner.” (Y160b-6)

“Ne kadar tevbe eylerlerise, (4) kabül olmaya, **yazuķları** yarlığanmaya, belki müzdleri daḥı **yazuğa** degşürile.” (E68b-3)

“Ne kadar şevāb eylerlerise kabül olunmaya (13) ve **günāhları** yarlığanmaya, didi. Belki müzdleri **yazuğa** [161a] degşürler, didi.” (Y160b-12)

“...cümle **yazuķlarından** şöyle çıķa kim (6) anasından doğmuş gibi ola.” (E73a-5)

“... **günāhlarından** şöyle [169b] çıķa kim anasından toğmuş gibi ola.” (Y169a-13)

1.1.1.2. Temel Söz Varlığında Görülen Değişmeler

Temel söz varlığını (çekirdek sözcükler, kalıt/miras sözcükler), “*Kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşayan, insanların yaşamında birinci derecede önemli olan, insana ve çevresine ilişkin önemli kavramları yansıtan sözcük*” oluşturmaktadır. Organ adları, ana besin maddeleri, insanın yakın ilişkide bulunduğu hayvan adları, tarım araçları, somut eylem adları, sayı adları vb. kelimeler temel söz varlığına aittir*. Dil bilimciler bir dilin temel söz varlığının kültürel söz varlığına göre daha zor değiştiğini belirtmektedir. Aşağıdaki tabloda, aynı eserin iki yüz yıl arayla istinsah edilmiş iki nüshasının temel söz varlığında görülen değişmelerin sayısal dökümü verilmiştir.

* Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil**, TDK Yay., Ankara, 1998, s. 17.

	E nüshası H.846 (1442)	Y nüshası H.1062 (1651/52)
dükeli / cümle	40 / 2	14 / 33
geñez / āsān	7 / 0	2 / 6
şayru / ĥasta	8 / 0	0 / 8
viribi- / gönder-	22 / 3	1 / 18
ayruḵ / ġayrı	21 / 0	13 / 15
sin / ḵabr	45 / 0	0 / 37
süci / şarāb, ḥamr	12 / 0, 0	1 / 10, 3

Sayısal olarak kullanım sıklıkları verilen kelimelerle ilgili örnekler aşağıda çıkarılmıştır.

“**Dükeli** maymūnlar dirildiler, añaru berü bunlara işāret (2) eyledi.” (E73a-1)

“**Cümle** maymūnlar (5) cem‘ oldılar. Bunlara işāret eyledi.” (Y169a-4)

“**Dükeli** peygāmberr du‘āları dūnyādayiken eyledileridi.” (E80a-12)

“**Cümle** peygāmberrler dūnyāda iken (2) du‘ālarını eylediler...” (Y183b-1)

“Ol er ayıtdı: **Dükelinden** (10) süci içmek geñezdür; didi.” (E87a-9)

“Ol eyitdi: **Cümlenden** şarāb içmek āsāndur; didi.” (Y194a-4)

“Sañā fāyidelü iş andan daḥı **geñezdür**, (14) işleseñe, didi.” (E88b-13)

“Sañā fāyidelü iş, andan daḥı **āsāndur**, anı (8) işleseñ ...” (Y197a-7)

“**Şayru** oldıydı, gövdesi (8) ala oldı; soñra girü gey oldı.” (E66a-7)

“...**ḥasta** oldıydı, gevdesi (10) ala oldı...” (Y156b-9)

“İsā‘aleyhi’s-selām **şayru** oldı.” (E93a-6)

“İsā‘aleyhi’s-selām **ḥasta** oldı.” (Y205b-8)

“Tanğrı Te‘ālā firdevs uçmağından bir öküz **viribidi**.” (E52a-8)

“**Ḥaḵ** Te‘ālā (10) firdevs uçmağından bir öküz **gönderdi** ...” (Y129b-9)

“Tanğrı Te‘ālā, bir küçük canavar **viribidi**.” (E52b-7)

“**Ḥaḵ** Te‘ālā bir küçücek cānavar- (2) cik **gönderdi**.” (Y129b)

Şol gişi ki gendü āhiretin şata, **ayruḵ** gişinüñ (2) dūnyāsın ala. Ya‘nī ḥelālden ḥarāmdan qazana, daḥı **ayruḵ** gişiye qala.” (E84b-1)

“Şol (10) kişi ki kendü āhiretini şata, **ğayruñ** dūnyāsın ala. Ya‘nī ḥelālden (11) ḥarāmdan māl qazana, daḥı kendü öle, **ğayrı** kişiye qala.” (Y188b-9)

“Resûl hâzreti şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki dünyâ datludur, gökçekdür; illâ Tangrı Te’âlâ (11) sizi bundan degşürür, **ayruk** yire iledür.” (E86b-10)

“Resûl hâzreti buyurur (8) ki dünyâ tatludur ve gökçekdür; illâ Allâh sizi bunda komaz, (9) **ğayrı** yere ilter.” (Y193a-7)

“Üç günden soñra vardılar, açdılar. **Sininde** kimsene (8) yok.” (E60a-7)

“Üç günden soñra açdılar, gördiler **kabrinde** (10) yok.” (Y145b-9)

“Yâ ‘Abdu’r-rahmân, kuluñı şat (9) gider, **sin** açıcıyımış, didiler.” (E63b-8)

“Yâ ‘Abdu’r-rahmân (8) ol kulu şat gider, zîrâ **kabr** açıcı imiş, didiler.” (Y152a-7)

“Yâ kâfir ol, yâ âdem depele, ya **süci** iç, didi.” (E87a-9)

“Yâ kâfir ol, yâ âdem öldür, yâ **şarâb** (4) iç.” (Y194a-3)

“Ol er ayıtdı: Dükeliinden (10) süci içmek geñezdür, didi. Râzı oldu, **süci** içdi.” (E87a-9)

“Ol eyitdi: Cümleden şarâb içmek âsândur, didi. (5) Çün **şarâb** içdi ...” (Y194a-4)

1.2. Eklerde Görülen Değişmeler

1.2.1. Kip Eklerinde Görülen Değişmeler

1.2.1.1. Gelecek Zaman Eki

Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman için -(y)IsAr ekinin kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde gelecek zamanı karşılamak üzere -(y)AsI sıfat-fiil ekinde de yararlanılmıştır.

-(y)IsAr ekinin kullanımı, *Yüz Hadis Yüz Hikâye* adlı eserde dikkate değer özelliktedir. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlıcaya -(y)IsAr ekinin kullanımında görülen azalmayı, incelenen nüshalarda görmek mümkündür. Gelecek zaman ifade eden -(y)IsAr eki, *Yüz Hadis Yüz Hikâye*’nin H.846 (1442) tarihli E nüshasında 73 defa kullanılmışken, bu sayı H.1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında 32’ye düşmüştür. Bu azalma, Osmanlı Türkçesinde gelecek zamanı ifade etmek için -(y)IsAr’ın ortadan kalkacağıının habercisi olmalıdır.

Eski Anadolu Türkçesi’nde işlek bir sıfat-fiil eki olan -(y)AcAk eki, Osmanlı Türkçesinin başında zaman eki olarak da kullanılmaya başlamıştır.

Eski Anadolu Türkçesi’nden Osmanlıcaya geçişte -(y)AcAk ekinin zaman eki olarak kullanılması giderek artan bir özellik göstermektedir. Eserin E nüshasında -(y)AcAk eki, 6 defa sıfat fiil eki, 1 defa zaman eki olarak kullanılmıştır. Y nüshasında ise ek, 5 defa sıfat-fiil eki, 3 defa zaman eki olarak kullanılmıştır.

Örnek:

“*Ve şol nesneden kim **ayrılacaķsız**, aña göñül (7) virmeñ.*” (Y127b-6)

“*Ve ne yatlu kuldur (7) şol kul kim Allāh’uñ hūkmine boyun virmeye, evvel neden (8) yaradıldı, āhir ne **olacaķdur**, añmaya.*” (Y164b-6)

“*Ne kim oldı ve ne kim **olacaķdur**, (9) cümlesini yaz.*” (Y230a-8)

1.2.1.2. Şimdiki Zaman Eki –(I)yor

H.846 (1442) tarihli E nüshasında *yorı-* kelimesi 8 farklı örnekte şimdiki zamanı karşılamak üzere kullanılmıştır. Kelimenin ekleşmiş biçimi bu nüshada kullanılmamıştır. Örnek:

“*Şām iline **girü yorurken** (2) beni bir yirde ölü yumağa kığırdılar.*” (E60b-1)

“*Çün kim göñlin dağıda, (5) çevre yaña baķa; Tanğrı Te’ālā **gelü yorurken** döner gider.*” (E67b-4)

“*Ol aydur: Beriyye’de (15) **gide yorurken** bir ‘Arab gördüm.*” (E73b-15)

Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilen H.1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında kelimenin bugünkü gibi ekleştiğini gösteren tek örnek bulunmaktadır. Bu nüshada *yorur* biçimi yoktur.

“*Buyur- (8) dı ki uşbu iki meşhed issına katı ‘azāb ideyorlar, (9) iki sehel nesneden ötürü.*” (Y198b-7)

1.2.1.3. Emir Kipi I. Teklik Şahıs

Aşağıda 1. teklik şahıs emir kipi için kullanılan eklerin kullanım sıklığı **tablo** hâlinde verilmiştir.

Emir Kipi I. Teklik Şahıs	E nüshası H.846 (1442)	Y nüshası H.1062 (1651/52)
-AyIn	47	38
-AyIm, -AyUm	2, 2	20, 1

Tabloda görüleceği gibi, emir kipinin m’li biçiminin kullanımı artarken, n’li biçiminin kullanımı azalmıştır. Bu değişim, Türkiye Türkçesi’nde yaygınlaşacak olan biçimin habercisidir. Örnek:

“*Ben ayıtdum: İy ‘aceb (11) eşegi mü isteyü gideyin, yoķsa buğday mı ögüdeyin, yoķsa yir mi şuvarmağa gideyin?*” (E90a-10)

“*Fıkr itdüm, ‘aceb eşegi mi arayı gideyim, yoķsa (7) buğdayı mı ögüdeyim, yoķsa yer mi şuvarayım?*” (Y200a- 6)

“*Hārūru’r-Reşīd (15) ayıtdı: İmdi, olsun. Sizüñ katuñuza varayın, didi.*” (E77a-14)

“*Hārūnu’r- (7) Reşīd eyitdi: İmdi, eyle olsun. Ben senüñ катуña (8) varayım, okıyayım, didi.*” (Y178a-6)

2.2.1.4. Emir Kipi II. Teklik Şahıs

EAT’de, emir kipi 2. teklik şahıs için hem eksiz biçim, hem de –*Gil* biçimi kullanılmış; ancak –*Gil* biçimi Osmanlı Türkçesinde azalarak ortadan kalkmıştır. Aşağıdaki tablo, bu değişimi sayısal olarak desteklemektedir.

Emir Kipi II. Teklik. Şahıs	E nüshası H.846 (1442)	Y nüshası H.1062 (1651/52)
- <i>Gil</i>	63	23
Eksiz	85	89

Örnek:

“*İmdi, iy oğlan, kaçan kim sen şālīh gişilerile oturasın, (6) gendüzüñi yir gibi eylegil.*” (E50a-5)

“*Kaçan sen eyü kişilerle [125b] oturasın, kendüñi anlaruñ katında yer gibi eyle.*” (Y125a-13)

“*Zinhār zılm eyleyene ‘afv eylegil. (5) Ve halka eyü nesneler öğretgil.*” (E57b-4)

“*Zinhār kim ki cürm (10) eylerse, ‘afv eyle. Ve halka eyü nesneler öğret.*” (Y139b-9)

1.2.2. Şahıs Eklerinde Görülen Değişmeler

1.2.2.1. Geniş Zaman ve I. Teklik Şahıs

Aşağıdaki **tablo**, geniş zaman 1. teklik şahıs eki için kullanılan biçimlerin sayısal dağılımını göstermektedir.

Geniş Z. I. Teklik Şahıs.	E nüshası H.846 (1442)	Y nüshası H.1062 (1651/52)
- <i>r-In</i>	78	23
- <i>r-Am, -r-Um</i>	3,0	56, 10

Tabloda görüleceği gibi, geniş zamanın 1. teklik şahıs çekiminin n’li biçimi azalırken, m’li biçimlerin kullanımı artmıştır. Örnek:

“*Aydur: Fātiḥa bilürin dahı kul hüva’llāhu aḥad (7) bilürin.*” (E65a-6)

“*Dervīş eyitdi: Fātiḥa süresiyile (12) kul hüva’llāhü aḥad süresin bilürem.*” (Y154b-11)

“*Aydur: ‘Irāk’ dan gelürin.*” (E102b-2)

“*Eydür: ‘Irāk’ dan gelürem...*” (Y221b-10)

Geniş Zamanın Olumsuzu I. Teklik Şahıs

Aşağıdaki tabloda geniş zamanın olumsuz 1. teklik şahıs için kullanılan biçimlerin frekansları gösterilmiştir. Bu değişim 1. teklik şahıs için n’li biçimin yerine m’li biçimin kullanılacağını göstermektedir.

Geniş Z. Olumsuz I. Teklik Şahıs.	E nüshası H.846 (1442)	Y nüshası H.1062 (1651/52)
-mAz-In	28	10
-mAz-Am, -mA-m	0,0	6,7

Örnek:

Bilmezem (8) *kim ne yirdür.*” (Y152b-7)

“*Dünyā tolusı* (12) *māl virseñ, şatmazam, didi.*” (Y215a-11)

“*Eyitdi: Ğayib* (7) *söylemem, gördüğüm söylerin.*” (Y173b-6)

“*Arabī eyitdi: Yemem.*” (Y229a-2)

“*Eyitdüm: Ayruḵ dimem.*” (Y134a-6)

1.2.2.3. Ek-fiil ve Geniş Zaman I. Teklik Şahıs

Aşağıdaki tabloda ek-fiilin geniş zaman 1. teklik şahıs çekimi için kullanılan biçimlerin sayısal dağılımı gösterilmiştir.

Ek-fiil Geniş Z.I. Teklik Şahıs	E nüshası H.846 (1442)	Y nüshası H.1062 (1651/52)
-In, -Im, -Am,	7, 0,0	1, 1, 10
-vAn	5	1

Aşağıdaki örnekler bu değişimi göstermektedir:

“*Aytdum: Başra’dan bir gişiven, didüm.*” (E62a-5)

“*Eyitdüm: Başra’dan bir kişiyim.*” (Y149b-3)

“*Aydur: İñen hoşnüzven.*” (E66b-6)

“*Eyitdi: Hoşnūdum.*” (Y157b-2)

“*Zāhid ayıtdı: Rāziyın.*” (E70a-6)

“*Zāhid eyitdi: Rāziyam.*” (Y164a-2)

“*Aydur: Kaçgun kulın.*” (E85a-10)

“Eydür: *Kaçkın kulam.*” (Y190a-11)

“Aydur: *İblīs oğlanlarındanvan.*” (E108b-5)

“Ol eyitdi: *İblīs oğlanlarındanam.*” (Y231a-12)

SONUÇ

Bu çalışmada Erzurumlu Darir’in *Yüz Hadis Yüz Hikâye* adlı eserine bağlı kalınarak, Türkçede art zamanlı ortaya çıkan değişimler incelenmiştir. Eserin ulaşabildiğimiz Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında istinsah edilen H.846 (1442) tarihli en eski nüshası ile Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilen H.1062 (1651/52) tarihli en yeni nüshası, dilde ortaya çıkan değişimler açısından değerlendirilmiştir. Bir yazmanın 200 yıldan fazla arayla istinsah edilmiş iki farklı nüshası üzerinde çalışmak, dildeki değişimlerin daha kolay tespit edilmesine, örneklendirilmesine ve anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Yapılan incelemeler ve değerlendirmeler ışığında ortaya çıkan sonuçlar şu biçimde sıralanabilir:

1. Dil zamana, yaşa, cinsiyete ve sosyal statüye bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Zamana bağlı değişimler eş zamanlı ya da art zamanlı biçimde ortaya çıkabilir. Dildeki değişimler dilin kendi içindeki nedenlere bağlı olabileceği gibi dış etkenlere de bağlanabilir.

2. İstinsah tarihleri arasında uzun yıllar bulunan aynı yazmanın farklı nüshaları arasında görülen değişiklikler, nüsha farkı olarak değerlendirilmemelidir. Zamanla dilin değiştiği gerçeğinden yola çıkılarak bu farklar, dildeki değişimler biçiminde incelenmelidir. Dildeki değişimler, kurallara bağlanabilir ve neden-sonuç ilişkisi içinde açıklanabilir. Nüsha farkı ise ancak birbirine yakın dönemlerde istinsah edilmiş yazmalar için geçerlidir.

3. H.846 (1442) tarihli E nüshasında sık kullanılan *Tanğrı*, *damu*, *uçmak*, *ferište* ve *yazuğ* gibi kültürel söz varlığına ait kelimeler yerine, Arapçanın ve Farsçanın artan etkisine bağlı olarak H.1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında sırasıyla *Allāh/Hağ*, *cehennem*, *cennet*, *melek* ve *günāh* sözleri kullanılmıştır.

4. H.846 (1442) tarihli E nüshasında sıkça kullanılan *dükeli*, *geñez*, *şayru*, *viribi-*, *ayruk*, *süci* ve *sin* gibi temel söz varlığına ait kelimeler, H.1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında yerlerini sırasıyla *cümle*, *āsān*, *hasta*, *gönder-*, *ğayrı*, *şarāb/hamr* ve *kabr* sözlerine bırakmıştır.

5. Kip eklerinde de değişimler ortaya çıkmıştır. Örneğin her iki eserde de yaygın olarak kullanılan gelecek zaman eki *-(y)IsAr*’dır. *-(y)AcAk* ekin her iki nüshada da sıfat-fiil eki olarak kullanımı yaygındır. Ancak Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilen H.1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında, *-(y)AcAk* eki, Türkiye Türkçesi’nde olduğu gibi, gelecek zaman eki olarak da kullanılmıştır.

6. Eski Anadolu Türkçesi'nin sonlarında istinsah edilen H.846 (1442) tarihli E nüshasında *yori-* fiilinin geniş zamanla çekimlenmiş biçimi olan *yorur* kelimesi, *-(y)I* veya *-(y)A* zarf-fiil ekleriyle birlikte şimdiki zamanı karşılamak için kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilen H.1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında tek örnekte *yorur* kelimesi *-yor* biçiminde ekleşmiş ve Türkiye Türkçesindeki benzer şekilde kullanılmıştır.

7. **Yüz Hadis Yüz Hikâye**'nin iki nüshası arasında emir kipi bakımından da fark bulunmaktadır. Emir kipinin 1. teklik şahıs çekimi, H.846 (1442) tarihli E nüshasında *-AyIn* ekiyle yapılmıştır. Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilen H.1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında ise bu biçimin kullanımı azalmış, onun yerine *-AyIm* biçimi yaygınlık kazanmıştır. Benzer biçimde H.846 (1442) tarihli E nüshasında yaygın olan emir kipi 2. teklik şahıs çekiminde *-GII* ekinin kullanımı, Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilen H.1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında azalmış; onun yerine emir kipinin eksiz biçimin kullanımı artmıştır.

8. Şahıs eklerinde en büyük değişiklik, 1. teklik şahısta ortaya çıkmıştır. Geniş zamanın 1. teklik şahıs çekiminin H.846 (1442) tarihli E nüshasında *-(I)n* biçimi yayginken, H.1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında *-Am* biçimi çok kullanılmıştır. Geniş zamanın olumsuz 1. teklik şahıs için H. 846 (1442) tarihli E nüshasında yaygın olan *-mAz-Am* yapısı yerine, H. 1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında *-mA-m* yapısı da kullanılmıştır. Bu da Türkiye Türkçesi'ndeki biçimin habercisi olarak değerlendirilmedir.

9. H. 846 (1442) tarihli E nüshasında ek-fiilin geniş zaman 1. teklik şahısı için kullanılan *-vAn* ve *-In* biçimleri, Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilen H. 1062 (1651/52) tarihli Y nüshasında yerini *-Am* biçimine bırakmıştır.

**TÜRKÇE ADLANDIRMADA İNSAN VE HAYVAN
SOYBİRLİĞİNİN BİR YANSIMASI OLARAK KUR/KURU/KURO;
KIR/KIRI/KIRO; KURD/KIRT/KÜRT KELİMELERİNİN TÜRKÇE
'UR' "HABBE, TANE, TOHUM, DÖL" / 'QUR' "HALKA, KEMER,
KUŞAK; NESİL" KELİMELERİYLE İLGİSİ**

SARIKAYA, Mahmut*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

"Kürt" adı ve kimliğiyle ilgili muhtelif çalışma ve görüşler vardır. Konuştukları dilin özellikle kelime hazinesindeki Farsça kökenli kelime yoğunluğuna bakarak onları Fars kökenli sayanlar yanında, Türk varlığının bir dalı, kolu olduklarını savunanlar da çoktur. Başka sebepler bir yana, konuştukları dil içindeki arkaik Türkçe unsurlar, Kürtlerin kimliği konusunda önemli veriler olarak değerlendirilmelidir.

"Kürt" adı konusunda artık çok bayatlamış bir eleştirinin de sebebi olan *kürtük* "sertleşmiş kar yığını" ile ilgili yorum, tabî ki ciddiye alınamaz.

Bu çalışma, Ahmet Caferoğlu'nun "Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği" üzerine yaptığı tespitler ışığında, hem "Kürt" kelimesinin, hem de qur/quro, qır/qıro kelimelerinin, Türkçedeki "ur", "habbe, tane, tohum, döl"/"qur" "halka, kemer, kurşak; soy, nesil" kelimesiyle ilgisi üzerinde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ur, uruq, qur, quro, qıro, kürt.

ABSTRACT

There are various works on the name "Kurd" and the identity of Kurds. Besides the approaches accepting Kurds as Persian descents according to the intensity of Farsi originated words especially in the vocabulary of their language, there are approaches assuming them as a branch of Turkish entity. Apart from any other reason, the archaic elements in their language should be evaluated as important data.

The *kürtük* (pressing snow stack) explanation which became the reason of the most famous timeworn critique, certainly cannot be assumed.

Under the light of the detects of Ahmet Caferoğlu on "Human and Animal Descendance unity in Philology" this study investigates the relation of the Turkish "ur" which means "bubble, grain, seed, sperm"/"qur" which means "circle, arc,

* Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Kırşehir/
TÜRKİYE. e-posta: msarikaya@ahievran.edu.tr

generation, descendance” both with the word “Kurd” and *qur/quro, qır/qıro* words as well.

Key Words: Ur, uruq, qur, quro, qıro, kürt.

GİRİŞ

Ahmet Caferoğlu, Türkçedeki örnekleriyle insan ve hayvan soybirliğinin dildeki yansımalarını tespit ederek dikkatlere sunmuştu (Caferoğlu 1968: 1-15). Caferoğlu, bu incelemesinde, insan ve hayvan yavrusunun aynı adla adlandırıldığının örneklerini vermiş, örneğin insan yavrusuna çocuk, domuz yavrusuna çoçka denilmesini, bu adlandırma anlayışının bir yansıması olarak göstermişti (Caferoğlu 1968: 12,13).

Caferoğlu bu önemli makalesinde ayrıca *bala/balaq; oğul/oğlaq; kiçi/kiçik/küçük* kelimelerinin oluşumları, anlam boyutları ve anlam ilişkilerini bu bakımdan değerlendirmiştir.¹ Bu hayvanların yavrularının, söz konusu bu kelimelerin tekrar edilmesiyle çağırıldıkları da, o yazıda, kaynaklarından tespit edilerek gösterilmiştir.

Belki buraya Azerbaycan’ın batı grubu ağızlarındaki *gede* “erkek çocuk, oğlan çocuğu” ve *gedek* “genç manda yavrusu” gibi başka kelimeler de eklenebilirdi. *bili/bilik; cüce/cüçük* ve *gıdi/gıdik* kelimelerinin de aynı yapıya işaret ettiği unutulmamalıdır. Bunlardan ilki kaz yavrusunu, ikincisi tavuk yavrusunu, üçüncüsü ise keçi yavrusunu ifade eder ve kaz yavrusu *bili bili*, tavuk yavrusu *cü cü* diye çağılır; keçi yavrusu ise *gıdi gıdi!* diye seslenerek uyarılır. Yine bu cümleden olmak üzere, eşek yavrusunun yetişkinine “sıpa” dendiği bilinir. Azerbaycan Türkçesi’nin değişik ağızlarında bu kelimenin yerine *godux/xotux/xotiĥ* kelimesi de kullanılır. Seslenme ve çağırma durumunda ise, bu kelime, “xot xot, xot xot!” biçiminde kullanılır. Bu kelimenin aslı, **İbn-i Mühennâ Lûgati**’ndeki *quduq* “sıpa” kelimesine dayanmaktadır (Aptullah Battal, 1988: 47). Bu kelime aynı biçim ve anlamıyla Memlük Kıpçakçası’nda da tespit edilmiştir: *quduq* “sıpanın küçüğü” (Toparlı, vd. 2000: 123).

Nitekim, Bugün Azerbaycan Türkçesi’nin birçok ağızlarında *kiçi/kiçik* kelimelerinden hareketle, *enik*²ten küçük, *tula*³dan büyük köpek yavrularına *kiçik> küçük> quçuk* denir. *Quçu quçu* seslenişi yanında, kelime içinde meydana gelen *ç> t* değişmesi sonucunda “*qutü qutü*” biçiminde köpek yavrusunu çağırma ifadesi, “*qute!*” biçiminde seslenme, uyarma ve azarlama kelimesi oluşturulmuş

¹ Bu çalışmada A. Bican Ercilasun’un teklifi doğrultusunda (Ercilasun, 1999: 41-61) alışılmış transkripsiyon harfleri yanında *hırdılı h* için *x*, *kalın k*, *art damak k*’si için *q* harfleri kullanılmıştır. Ayrıca, Kars yöresi Azeri Türkçesine özgü olarak hece ve kelime sonlarında görülen ve bazı metinlerde *-yh* biçiminde gösterilen ses için: *-h* harfi kullanılmıştır. *Çiçeĥ* gibi.

² **Enik:** Yetişkin, genç köpek.

³ **Tula:** Yeni doğmuş köpek yavrusu.

ve bu kelime, “*quçük*” biçiminde “köpek yavrusu” anlamında isim olarak da kullanılmaktadır. Caferoğlu’nun Abu Hayyan’dan aktardığına göre, kelime, bu anlamıyla Kıpçak Türkçesi’nde türemiş (Caferoğlu, 1968: 54), *küçük* biçiminde Çağataycada hem “köpek yavrusu” hem de “çocuk” anlamında kullanılmıştır. Caferoğlu, Vambery’den naklen, Çağatay yazı dilinde *kiçik*’in “insan yavrusu” *küçük*’ün ise “hayvan yavrusu” anlamında kullanılmış olduğunu; Attuhfet-üz-Zekiyye’den hareketle, aynı durumun Kıpçak Türkçesi için de geçerli olduğunu; W. Radloff’tan naklen, Osmanlı Türkçesinde *kiçik*’in terkedilerek kelimenin *küçük* biçimindeki “ufak, küçük, azacık, aşağı” anlamlarına, “köpek yavrusu” anlamının da eklendiğini; aynı anlamın Teleüt, Karaim, Kırgız ve Diğer Doğu Türkçelerinde de bulunduğunu belirtmiştir (Caferoğlu, 1968: 11).

Kırgızcada olduğu gibi Anadolu Ağızlarında da köpek yavrusunun “küçü küçü/quçü quçu”, hatta Kars’ta Köpeğin “quço quço” diye çağırılması; at ve eşek yavrusunu “**Qırı, qırı, qırı!..**” diye çağırılmasıyla ilgi çekici bir benzerlik göstermektedir.

küçük kelimesi, *Qurmanç/Qırmanç* ağzında da *keçik/keçke* biçiminde ve “büyük kız çocuğu” anlamında kullanılmaktadır (Gülensoy, 1994: 103). Bunun *kej/keje* biçimleri, *ç>j* değişmesiyle oluşmuş olabileceği gibi, kelimenin bu biçiminin Türkçe *qız* kelimesinden *z>j* değişmesiyle oluştuğu da söylenebilir. *Qurmanç/Qırmanç* ağzında bu her iki değişmenin sayısız örnekleri vardır.

İnceleme

Bütün bu hayvan adlandırması ve buna paralel hayvan yavrusunu çağırma ifadeleri at ve eşek yavrusunu çağırmada da görülür. Azerbaycan’da at yavrusunu, Orta Anadolu’da eşek yavrusunu “**Qırı, qırı, qırı!**” diye çağırırlar. Çünkü *qırı* kelimesi “at ve eşek yavrusu” anlamına gelir. Derleme Sözlüğü’nde *qırı* kelimesi, değişik telaffuz şekilleriyle tespit edilmiştir: **qırı, qırıq, qırı, qirik, qıro, kiri, kirik, kirrik, körük, qurıq, quri, qurik, kürü, kürük** “eşek yavrusu, sipa” (Aksoy vd. DS VIII 1975: 2822-2823). At ve eşek yavrusunu çağırma ünlemi de bu kelimelerin tekrarıyla oluşmuştur: **qırı qırı, [qırç qırç, qır çüh, qırç qırç, qırıq qırıq, qırı qırı, qır qır, qırr qırr, kiri kiri, kirik kirik, kir kir]** “at ve eşek çağırma ünlemi” (Aksoy vd. DS VIII 1975: 2824-2825). Tabii ki burada anlam “at ve eşek yavrusunu çağırma ünlemi” olarak verilmeliydi. Ayrıca **quruq, küroh küroh** biçiminde ve “at ve eşek yavrularını çağırma ünlemi” anlamıyla Artvin ve Kahramanmaraş’tan derlenmiş olarak vardır (Aksoy vd. DS VIII 1975: 3011-3012).

DLT’de **qurı qurı, qurıh qurıh** : “tay kısırağın arkasında geri kaldığı zaman bu kelimelerle çağırılır”; **qarı qurı, qurı qurı, qurıh qurıh** “tayı çağırmaq için nida” biçimleri de tespit edilmiştir (Atalay vd. 1972: 76).

Kazak Türkçesi'nde **qur** "yılıkyı yakalamak istendiği zaman kullanılan ifade; **quralay** "yılıkyı çağırma ifadesi. 'quray-quray' gibi" (Kenesbayoğlu vd. 1984: 181).

Derleme Sözlüğü'nde *qiro* kelimesinin *qırı* ile ilgili diğer kelimelerin arasında yer alması ve Nişanyan'ın sözlüğünde **qiro**=**Kürt** *kuro* erkek çocuk, delikanlı (Nişanyan ? : 230) tespiti ilgi çekicidir. Çünkü birçok Anadolu ağzında olduğu gibi Kürtçe denen konuşma biçimlerinde de kullanılan *qiro* "erkek evlat, oğul" kelimesi, Türkçedeki *qırı/qurik* "at ve eşek yavrusu" ve Azerbaycan Türkçesi halk ağzındaki **qorik** "keçi balası"; **qurih** "at balası" (Şireliyev vd. 1999: 285, 290) kelimeleriyle ilgili olup, insan ve hayvan soy birliğinin Türkçedeki yansımalarından birine işaret etmektedir. Bu sözlükte kelimenin **quru** ve **qurux** biçimleri de var (s. 290). Zaten Kürtçede **qur** kelimesi "(erkek) çocuk, tay, sığa v.b." (Gülensoy 1983: 56) anlamlarındadır.

Tarama Sözlüğü'nde XVI. yüzyıldan: **qıruq** "sığa, kürük" olarak tespit edilmiştir (Aksoy, D. Dilçin 1969: 2516).

Hasan Eren de, **qırı** kelimesiyle ilgili olarak "eşek yavrusu, sığa" anlamını vermiş; kelimenin Anadolu Ağızlarında **qırıq, qirik, kiri, kirik, qırıq, quri, qurik, kürü, kürük** olarak da geçtiğini belirtmiş ve kelimenin kökenine ilişkin "Dankoff'a göre (ALT 801), Ermeniceden alınmıştır (Erm k 'urak 'donkey foal' <Pehl kurrak> Far *kūrra*; Krt *kuri, kurik*). Dankoff, Eski Türkçe'de *qırı qırı, qurih qurih* olarak geçtiğini de bildirmiştir. Bkz.: Clauson: ED 645 a. Abaev (Eren, 1999: 238). üzerinde durmuştur.

Dankoff, Clauson, Abaev ya da bir başkasının bu kelimenin kökeniyle ilgili olarak Ermenice, Farsça ya da Pehlevi demiş olması, bizce, çok sık yapılan 'ortak olanı diğerine mal etme' yanlışlarıdır. **qur/quru/quro, qır/qırı/qiro** kelimelerinin Türkçedeki kökleri ve yaygınlığı bu yüzeysel yorumların boş olduğunu gösterecek boyuttur.

qur/quru/quro, qır/qırı/qiro kelimelerinin Türkçe **qur** "kuşak" kelimesiyle ilgili olduğu çok açıktır. Bu kelime ve türemişleri Türkçede geniş bir 'kök ailesi'⁴ oluşturmuştur. Bu incelemede, bu 'kök ailesi'nin bütün boyutlarıyla ortaya konması da amaçlanmıştır.

Eski Türkçe döneminden beri **qur** kelimesi "kuşak" ve, "sıra" anlamlarında kullanılmaktadır (Gabain, 1988: 284); **Divanü Lûgat-it-Türk**'te: **qur** "kuşak, kemer" (Atalay vd., 1972: 76); **İbnü-Mühennâ Lûgati**'nde **qur** "kuşak" (Aptullah Battal, 1988: 48); **Mukaddimetü'l-Edeb**'de: **qur** "kuşak, kemer" (Yüce 1988: 152); **Tarama Sözlüğü**'nde XIV. ve XV. yüzyıl eserlerinde: **qur** "1. Mevki, derece, had, mertebe, paye (Aksoy, D. Dilçin 1969: 2733); Kısâsü'l-

⁴ 'kök ailesi' terimi için bkz.: Ergin, Muharrem, 1985, s. 108.

Enbiyâ'da: **qur** "kuşak"; **qurlu/ıg** "kuşaklı, kemerli" (Ata 1997: 399,401); Kuman Lehçesi'nde: **qur** "kemer, kuşak"; **altın qur** "altın kemer"; (Grönbech 1992: 124); Memlük Kıpçakçasında **qur** "kuşak" (Toparlı vd. 2000: 124).

Çağdaş Türk lehçelerinde de bu anlamın yaygın olarak yaşadığı görülür:

Altaycada: **qur** "kemer, kuşak, bele sarılan uzun ve enli kumaş" (Naskali; Duranlı 1999: 125). Teleüt ağzında **qur** "kemer, kuşak" (Sırkaşeva; Kuçigaşeva 2000: 67). Kırgız Türkçesinde: **qur 1.** "kuşak, kuşak yerine kullanılan büyük mendil"; **cazi qur** "geniş kuşak"; **moyunğa qur sal-** "tam bir teslimiyet göstermek"; **2.** "vakit, defa"; **bir qur baldar** "yaşıt çocuklar"; **üç qur keldim** "üç defa geldim" (Yudahin 1988: 522).

Divanü Lûgat-it-Türk'teki **qur** "kuşak, kemer"; **içqur** "iç kuşağı, uçkur"; **qurı** "bir şeyin etrafı"; yapı ve anlamları yanında, **qur** "kuşak vs" isminden ayrıca **qurla-** "kuşak yapmak, bağlamak" fiilinin yapılmış olduğu gösterilmiştir (Atalay vd., 1972: 76).

Tarama Sözlüğü'nde **qur** "yaş, ömrün bir yıllık süresi" isminden **qurdaş** "Akran, emsâl" kelimesinin türemiş olduğu (Aksoy, D. Dilçin 1969: 2733); yine Kırgız Türkçesi gibi birçok çağdaş Türk lehçesinde benzer yapı ve anlamların yaşadığı görülüyor: **qurdaş** "yaşıt, çocukluk arkadaşı"; **qurdaştık** "kurdaş sözünün mücerret ismi" (Yudahin, 1988: 524). **qurdaş** "yaşıt" kelimesinin, **bir qur** "yaşıt, aynı yaşta" (Yudahin, 1988: 522) ifadesiyle ortak olması ve **qur** kelimesinin Kırgız Türkçesi'nde ikinci anlamı olarak **qur** "vakit, defa"; **bir qur baldar** "yaşıt çocuklar"; **üç qur keldim** "üç defa geldim" (Yudahin, 1988: 522) tespit edilmiş olması oldukça ilgi çekicidir. Kelimenin, burada, birinci durumda "sıfat", ikinci durumda "zarf" olarak kullanıldığı görülüyor.

qur "kuşak, kemer" kelimesi, **-la** vasıta ekiyle kalıplaşmış olarak **qurla** biçiminde ve "defa, kere" anlamıyla yaygın olarak kullanılmıştır. Bu olay da Türkçenin tarihî dönemlerinde görülen bir olaydır. Şu örnekleri tespit edilmiştir: ETG'de: **qurla** "defa" (Gabain 1988: 284); Tarama sözlüğü'nde: **qurla** "kere, kat, defa, derece" (Aksoy, D. Dilçin 1969: 2733-2737); Kuman Lehçesi'nde: **qurla** "defa"; **ming qurla** "bin defa"; **köp qurla** çok defa (Grönbech 1992: 125); Münyetü'l-Guzât'ta **qurla** "defa, kere" (Uğurlu 1987: 240). Örnek: *iki qurla devr qılğıl* "iki kere döndür." (Uğurlu, 1987: 52). **Kısāsü'l-Enbiyâ**'da: **qurla** "defa, kere, kez"; (Ata 1997: 401). Kitâb Fî 'İlm An-Nuşşâb'da: **qurla** 'time'; **üç qurla** 'three time' (Öztopçu 2002: 101).

qur "kuşak, kemer" isminden **qurşa-** fiili; ondan da **qurşaq** isminin türemesi de eski çağlara dayanıyor. Çünkü Eski Türkçe dönemine gelindiğinde kelimenin bugün kullanılan birçok türemişleri kullanılıyor ve bu yapılarda mümkün olan ses değişimleri de gerçekleşmiş bulunuyordu.

Bu olayların örnekleri **Eski Türkçe'nin Grameri**'nde tespit edilmiştir: **qurşadıl-** "çevrilmek"; **qurşan-** "kuşanmak" (Gabain 1988: 284). Divanü Lûgat-it-Türk'te: **qurşağ** "kuşak, kuşanma"; **qurşağ** "tura; yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup, çadıra sarılır"; **qurşamaq** "kuşanmak, kuşağı bağlamak"; **qurşanmaq** "kuşanmak, kuşak kuşanmak"; **qurşatmaq** "kuşak kuşatmak" (Atalay vd. 1972: 76). Kuman Lehçesi'nde: **qurşovla-** "kemerle bağlamak, sarmak" (Grönbech, 1992: 125). Memlük Kıpçakçasında **quşaq** "kuşak" (Toparlı vd., 2000: 125). **Tarama Sözlüğü**'nde XIV. yüzyıl eserlerinde: **qurşaq** "kuşak" (Aksoy, D. Dilçin 1969: 2741). Kısâsü'l-Enbiyâ'da: **qurlu/ıg** "kuşaklı, kemerli"; **qurşa-** "kuşamak, kuşak sarmak"; **qurşan-** "kuşak sarınmak" (Ata 1997: 399-401).

Olayın Çağdaş Türk lehçelerinde ise şu örnekleri vardır:

Karaçay Türkçesi'nde: **k'urşa-** etrafını bir şey ile bağlamak, kuşatmak; **k'urşou** fiçi çemberi (Pröhle 1991: 59). Karaçay Türkçesinde **qurşaq** ismi türemiş, ondan da başka isim ve filler türemiş; bu arada kelimenin sonunda **-q> -ğ>-v** değişimleri gerçekleşmiş bu değişmeye koşut olarak kelimenin son hecesinde olabilecek yuvarlaklaşma da ortaya çıkmıştır: **qurşala-** "çevirmek, çembere almak"; **qurşov** "çember"; **qurşovla-** "kuşatmak, çembere almak"; **qurşovlan-** "kuşatılmak, çembere alınmak" (Takvul, 2000: 282).

Altayca'da bu kelimenin diğer türemişleri de yaşamaktadır. Ayrıca kelime içinde **ş>ç** değişmesi olmuştur: **qurça-** "sarmak, kuşatmak"; **qurçal-** "sarılmış, kuşanılmış olmak"; **qurçat-** "kemer kuşatmak, çevrelemek"; **qurçu** "1. sarma, 2. halka, 3. çingiraklardan oluşan halka" (Naskali, Duranlı 1999: 125).

ş>ç değişmesi Kırgız Türkçesinde de görülüyor: **qurça-** "kuşatmak, çevirmek"; **qurçal-** "kuşatılmak, kuşak bağlanmak"; **qurçalın-** "kuşak kuşanmak"; **qurçan-** "kuşak kuşanmak"; **qurçoo** "kuşatma"; **qurdaş** "yaşıt, çocukluk arkadaşı"; **qurdaştık** "kurdaş sözünün mücerret ismi" (Yudahin, 1988: 524).

ş>ç değişmesi Teleüt ağzında da görülmektedir: **qurça-** "kuşatmak"; **qurçan-** "kuşanmak"; **qurçu-** "çember, kuşak"; (Akalin, 2000: 67).

qur kelimesinin, kendisinden daha eski olan **ur** "tane, tohum" kelimesiyle ilgisini üzerinde de durmak gerekir. **qur**'un; **ur** "şişlik, tane, tohum" kelimesinin **q-** protezi almış biçimi olduğu da savunulmuştur. Kürtlerle ilgili bir etnik ad olan Kelhur kelimesinin etimolojik çözümü konusunda bu iki kelimenin aynı kelime olduğu ve hatta bu kelimede **ur> q+ur / ğ+ur / h+ur** değişmesi gerçekleşmiş olduğuna ilişkin savlar daha önce ileri sürülmüştür: Edip Yavuz, Kürtçe'nin Kelhur lehçesiyle ilgili olarak, bu kelimenin **kel** ve **hur** olmak üzere iki ayrı kelimeden oluştuğunu, buradaki **hur** kelimesinin de **h-** protezi almış **ur** kelimesi olduğunu, **Urlar** ile **Hurlar**'ın aynı toplum oldukları ve dolayısıyla **Ğurca** ya da Hurice'nin **Urca**'ya dayandığını göstermiştir. (Yavuz, 1983: 87).

Edip Yavuz'un iddiasına göre kelimenin ilk şekli **ur** biçimindedir. Sadece Orhun Türkçesi metinlerine dayanan **Eski Türk Yazıtları**'nda kelimenin **ur** biçimi ve türemişlerinin yer almasına karşılık, daha sonraki dönem olan Uygar Türkçesi eserlerini de kapsayan Eski Türkçenin Grameri'nde **qur** ve başka türemişlerinin de yer alması yine **ur** biçiminin **qur**'dan daha eski olduğunu açıkça göstermektedir.

Karaçay Türkçesi'ndeki **qor** "insan, adam"; **qorluq** "maya" (Tavkul 2000: 269, 270) ve Kazak Türkçesindeki **qor** "kımızın mayası" (Kenesbayoğlu vd 1984: 181). Kelimelerinin anlam bakımından Eski Türkçedeki **ur** "tohum" (Aptullah Battal 1988: 80) kelimesiyle örtüşmesi de buradaki **q-** sesinin bir protez olduğunu açıkça göstermektedir.

Kelime, eski ve yeni başka kaynaklarda da **ur** biçiminde kullanılmıştır:

İbnü-Mühennâ Lûgati'nde **ur** "tohum" (Aptullah Battal 1988: 80); Altayca'da: **ur** "ağacın gövdesindeki şişlik" (Naskali; Duranlı 1999: 194); Kırgız Türkçesinde: **ur** "(ağaçtaki) ur, şiş" (Yudahin 1988: 784); **uruy-** "kabarık durmak, içeriye doğru çıkık durmak, şişmek, kabarmak" (Yudahin 1988: 786).

Bu kök ailesinin **ur** isim biçimine en sağlıklı yorumu İsmet Zeki Eyüboğlu'nun getirdiğini söylemek abartılı bir iddia olmaz. O, bu kelimenin kökünü de, **ür** biçimini de, bu kelimeden türemiş diğer kelimeleri de düşündürecek tespitler sunmuştur:

UR, tr. ur/ür (üreme, kabarma, büyüme, şişme, gelişme, döl... anlamında kök). Süm. **Ur** (kişi, er), tr. **uruk** (soy, döl, kuşak, üreme)... (Eyüboğlu 1991: 689).

ur isminin Sevan Nişanyan tarafından tutarlı hiçbir dayanak gösterilmeden Ermeniceyle ilişkilendirilmesi (Nişanyan Tarihsiz: 472) ise, ciddiye alınır bir yorum değildir.

ur kelimesinin "şişlik, kabarıklık" anlamından "tane, tohum" anlamına doğru bir gelişme gösterdiği, ondan **urı/orı(u-?)** "erkek genç, oğul" ve **uruğ** "tane, çekirdek, tohum, döl, evin" kelimelerinin türemiş olduğu; daha sonra da **uruğ** kelimesinin "soy sop, nesil; kavim, boy" anlamı kazandığı görülüyor. Önce kelimenin "şişlik, kabarıklık; tane, tohum; döl, meni; erkek evlat; erkek genç; üremek, çoğalmak" anlamlarıyla ilgili olanlarına bakacak olursak, şu örnekleri görürüz:

Eski Türk Yazıtları'nda **urı** "erkek evlat"; **urılan-** "erkek çocuk doğurmak, erkek çocuk sahibi olmak" (Orkun 1987: 876).

ETG'de: **urı/orı(u-?)** "erkek genç" (Gabain 1988: 305, 289).

DLT'de: **urı** "erkek evlât"; **urı oğlan** "erkek çocuk (Atalay vd. 1972: 134).

Kısâsü'l-Enbiyâ'da: **urı** "erkek çocuk" (Ata 1997: 672-673).

urluq ve **uruğ** kelimeleri de yaygın olarak “tohum, döl, maya” anlamında kullanılmıştır.

Kuman Lehçesi’nde: **urluq** “(bitki) tohumu” (Grönbech 1992: 207).

Memlük Kıpçakçası’nda: **urluğ** “tohum” (Toparlı vd. 2000: 150).

İbnü-Mühennâ Lûgati’nde **uruğ/ urluq** “tohum” (Aptullah Battal 1988: 80).

Kısâsü’l-Enbiyâ’da: **urluq** “tohum”; **uruğ** “tohum, döl” (Ata 1997: 672-673).

Tarama Sözlüğü’nde XIV. yüzyıl eserlerinde: **uruq atmaq** “Bitki filiz, dal kol salmak” (Aksoy, Dilçin D. 1972: 3977).

Kırgız Türkçesi’nde: **uruq** 1. “tohum”; 2. “cins”; **uruqtal-** “türemek, çoğalmak”; **uruqtat-** “üretmek, çoğaltmak”; (Yudahin 1988: 785-6).

Karaçay Türkçesi’nde de **urluk** tohum, meni; **urluk ç’aç-** tohum ekmek (Pröhle 1991: 92); (Takvul 2000: 419).

Yine Karaçay Türkçesi’nde: **qor** “insan, adam”; **qorluq** “maya” (Tavkul 2000: 269, 270).

“çekirdek, tohum, döl, maya” anlamındaki **ur**, **urluq**, **uruq/qur**, **qurluq**, **qorluq** kelimelerinin, giderek "uruk, nesil, soy, soy sop, hısım akraba, boy, kavim" gibi anlamlar kazandığı görülmektedir:

ETG’de: **uruğ** “tohum, ekin; uruk, nesil”; **uruğsırat-** “ahfadından mahrum etmek”; (Gabain 1988: 305, 289).

DLT’de: **uruğ** “tane, tohum, evin”; **uruğlamaq** “çekirdeğini çıkarmak, çekirdekten ayırmak”; **uruğluq (buğday)** “tohum için saklanmış (buğday)”; **uruğ turıq** “hısımlar” (Atalay vd. 1972: 134).

Kısâsü’l-Enbiyâ’da: **uruğla-** “doğurmak”; **ur(u)ğ** “soy sop, nesil; kavim, boy”; **uruğluq** “soy, nesilli” (Ata 1997: 672-673).

Kuman Lehçesi’nde: **uruq**, **uruh** “uruk, ahfad, çocuk, nesil”; **uruhlar** “uruklar”; **daud uruqı** “Hz. Davud’un nesli”; (Grönbech 1992: 207).

Tarama Sözlüğü’nde XIV. yüzyıl eserlerinde: **uruq** “İrk, soy, sülale, hanedan, aile, nesil”; (Aksoy, Dilçin D. 1972: 3976).

Kırgız Türkçesi’nde: **uruq-tuuğan** “soysop, hısım akraba; **uruq** 1. “tohum”; 2. “cins”; 3. soy, kabile”; **uruqçulduq** 1. “kabile münasebetleri”; 2. “kabile kavgaları”; **urum** “zürriyet”; **uruu** “kabile”; **uruuçuluq** “kabile sistemiyle bağlantılı olan bütün münasebetlerin mecmuu”; **uruy** “uruk” (Yudahin 1988: 785-6). Karaçay Türkçesinde: **uruv** “kabile, boy” (Takvul 2000: 419). Derleme Sözlüğü’nde: **uruq** “oba, aile” (Aksoy vd. DS XI 1979: 4041).

Kazak Türkçesi'nde **ürim-butaq** "akraba, sülale" (Kenesbayoğlu vd 1984: 299).

Azerbaycan Dialektoloji Lügeti'nde **urix**, **uruğ**, **urux** "nesil"; **uruğ** "çoğdoğan"; **uruğcul**, **uruxcul** "doğar, kısır qalmayan"; **uruğlu**, **uruxlu** "1 qohum-qelebeli; 2 cins; 3 kısır qalmayan, nesil veren, doğar"; **uruğ**, **туруğ** "tayfa, nesil"; **uruğlu**, **туруğlu** "qohum-eqrebeli" (Şireliyev vd. 2003: 594-595).

Bütün bu kelimelerin bir tek ünlüden ibaret olan fiil köküne ulaşabilen izleri var mıdır? Evet, vardır; bu ilk kök de tespit edilebilmektedir. Kelimenin, **ü-** "yığmak, biriktirmek" ve **u-** "muktedir olmak; -e bilmek; kudreti olmak, gücü yetmek" fiil köküne dayandığı görülmektedir:

Eski Türk Yazıtları'nda: **ü-** "yığmak, biriktirmek" (Orkun 1987: 878).

ETG'de: **u-** "muktedir olmak, bilmek" (Gabain 1988: 304).

DLT'de: **u-** "kudreti olmak, gücü yetmek" (Atalay vd. 1972: 133).

DLT'teki: **üpeşmek** "birbirine karşı kabarmak"; **ürül-** "şişmek, kabarmak"; **ürülgen** "her zaman şişen, kabaran"; **ügür** "darı"; **ügüri** "susam" (Atalay vd. 1972: 137, 138) kelimelerinin de bu kökle ilgili kurulabilmektedir.

Kazakçadaki **uma** "erkek hayvanın yumurtası" (Kenesbayoğlu vd 1984: 291) kelimesinin de bu **ü-** "yığmak, biriktirmek" ve **u-** "kudreti olmak, gücü yetmek" kelimeleriyle ilgili oldukları açıktır.

Kürd/Kürt kelimesinin sonuna gelen +d/t, Eski Türkçe'de çokluk eki olan -t midir?

Gabain, *tigît* kelimesinin sonundaki *t* sesinin çokluk eki olduğunu belirtmiştir (Gabain 1988: 46, 62). Edip Yavuz da Kaşgârlı Mahmut, A. V. Gabain ve Ahmet Cevat Emre'den hareketle Türkçe 'qur/kür kelimesinin sonuna +d/t çokluk eki getirilerek kalıplaşma sonucu Kurd/Kırt/Kürt kelimesinin türetilmiş olduğunu savunmaktadır (Yavuz 1983: 10-11). (s. 15-16). O, ayrıca Ur, Urman, Uraman, Ğur, Ğuran, Ğurman, kelimelerinin birbiriyle ilgili etnik ad olduklarını ve Ziya Gökalp'ten naklen ğurmançların kendilerine Qurmanç dediklerini, Zazaların ise kendilerine Qırt (Ğırt, Ğurt, Qro) dediklerini yazmaktadır (s. 15-16).

Sonuç olarak, bu kelime ailesinin Eski Türkçe dönemindeki **ü-** "yığmak, biriktirmek" ve **u-** "muktedir olmak, -e bilmek" fiil kökünden türemiş olduğunu kabul etmek gerekir.

Bu fiilden türeyen ilk isim de **ur** "tohum"; "ağacın gövdesindeki şişlik"; "(ağaçtaki) ur, şiş" anlamlarını ifade etmiştir.

ur "ur, şiş, şişlik; tohum" kelimesinden, daha sonra türemiş olan **uruğ** ve **urluq** kelimeleri, "tohum, tohumluk, döl, meni" anlamlarına gelecek biçimde

kullanılmıştır: **uruq atmaq** “Bitki filiz, dal, kol salmak”; **urluk ç‘aç-** “tohum ekmek” kullanımları da bunu göstermektedir.

Kelimenin kazanmış olduğu “tohum, döl, tohum ekmek, sürgün, filiz,” anlamı üzerine, **urı/orı(u-?)** “erkek genç, oğul”; **urı** “erkek evlât”; **urı oğlan** “erkek çocuk”; **urı** “erkek çocuk” yapı ve anlamları kurulmuştur.

Soyun erkekten sürdüğüne inanan Türk anlayışı içerisinde, **uruğ** ve benzeri kelimelerin, ayrıca, “uruk, soy, kuşak, nesil”; **uruğ turığ** “hısımlar”; **uruğla-** “doğurmak”; **ur(u)ğ** “soy sop, nesil; kavim, boy”; **uruğluq** “soylu, nesilli; **uruq, uruh** “uruk, ahfad, çocuk, nesil”; **uruhlar** “uruklar”; **daud uruğı** “Hz. Davud’un nesli”; **uruq** “İrk, soy, sülale, hanedan, aile, nesil”; anlamlarını da ifade etmesi en akılcı gelişme olmuştur.

Bu kelime, bir de **q-** protezi almış olarak yaşamaya devam etmiştir. Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, **ü-** “yığmak, biriktirmek” ve **u-** “muktedir olmak, -e bilmek” fiil kökünde bu protez yoktur. Bu fiilden türemiş ilk isim olan **ur** “şişlik, tohum” kelimesine bu **q-** protezinin ilişmiş olduğu ise, Karaçay Türkçesindeki **qor** “insan, adam”; **qorluq** “maya” örneklerinde görülmektedir. Buradaki “maya” ve “insan, adam” anlamları, tabî ki insan için “döl, meni, çocuk, yavru, üreme” anlamlarını ifade etmiştir. Bu bağlamda, Kürtçe gibi birçok alanlarda, Karaçay ve Kazak Türkçelerindeki **qor** “insan, adam”; **qorluq** “maya” gibi yapı ve anlamlara göre, aslına daha uygun olan **qur/qır** “(erkek) çocuk, tay, sıpa” (Gülensoy, 1983: 56) gibi yapı ve anlamlar daha dikkat çekicidir.

Kelimenin **qur** “kuşak, kemer, halka, sıra” biçim ve anlamından **qurşa-**, **kurşan-**, **kurşat-** fiillerinin ve ondan da **qurşaq** ismi ve benzerlerinin türemesi; kuşkusuz, sırasıyla “tane, tohum, döl; oğul, erkek evlat; at ve eşek yavrusu; yeni nesil, kuşak, akraba topluluğu, boy, millet” anlamlarını ifade etmesinden çok sonradır.

Kürtçedeki **qur/qır** “(erkek) çocuk; tay, sıpa” adlandırması, Türkçe adlandırmada insan ve hayvan soybirliği teorisinin önemli bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu bilgiler de, Kürt kimliği ve Kürtçe ile ilgili değerlendirmelerde mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ömer Asım-Dikmen, Aysel-Tolluoğlu, Meral-Kutlar, Perihan, (1975), **Derleme Sözlüğü VIII**, Ankara 1975.

Aksoy, Ömer Asım-Akın Cankocak, Gülten, (1979), **Derleme Sözlüğü XI**, Ankara 1975 (Aksoy vd. DS XI 1979).

Aksoy, Ömer Asım-Dilçin, Dehri, (1972), **Tarama Sözlüğü VI**, TDK yay. Ankara (Aksoy, D. Dilçin 1972).

-----, (1969), **Tarama Sözlüğü IV**., TDK yay. Ankara (Aksoy, D. Dilçin 1969).

Ata, Aysu, (1997), **Kısāsü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) II.**, Dizin, TDK yay. Ankara .

Atalay, Besim vd., (1972), **Divanü Lûgat-it-Türk Dizini**, TDK yay. Ankara.

Caferoğlu, Ahmet, (1968), "Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği", **TDAY Belleten 1968**, Ankara 1969.

Ercilasun, A. Bican, (1999), "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri", **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni**, TDK yay, Ankara, s. 41-61.

Ergin, Muharrem, (1985), **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi yay., Ankara (Ergin 1985).

Eyüboğlu, İsmet Zeki (1991), **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, 2. Bas., Sosyal yay., İstanbul.

Gülensoy, Tuncer, (1983), **Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma-İnceleme ve Sözlük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara

Gülensoy, Tuncer, (1994), **Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü-Deneme**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara (Gülensoy 1994).

Grönbech, K. (1992), **Kuman Lehçesi Sözlüğü**, Çev.: Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Kenesbayoğlu, İ. K. Başkanlığında Komisyon (1984), **Kazak Türkçesi Sözlüğü**, Terc: Hasan Oralı, Nuri Yüce, Saadet Pınar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.

Naskali, Emine Gürsoy- Duranlı, Muvaffak (1999), **Altayca-Türkçe Sözlük**, TDK yay., Ankara.

Nişanyan, Sevan, (Tarihsiz), **Sözlerin Soyağacı-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, 2. Basım, Adam Yay.

Orkun, Hüseyin Namık, (1987), **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara (Orkun 1987)

Öztopçu, Kurtuluş (2002), **Kitāb Fī 'İlm An-Nuṣṣāb**, Kebikeç Yayınları'nın desteğiyle Şafak Ofset bas., İstanbul.

Pröhle, Wilhelm, (1991), **Karaçay Lehçesi Sözlüğü**, Çev.: Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı yay., Ankara (Pröhle 1991).

Sırkaşeva-Ruyimina, L. T.-Kuçigaşeva, N. A., (2000), **Teleüt Ağzı Sözlüğü**, Çev.: Şükrü Halûk Akalın-Çaştigin Turgunbayev, TDK yay. Ankara.

Şireliyev, M. Ş.-İslamov, M. İ., (1999), **Azerbaycan Dialektoloji Lûğeti I Cild**, TDK Yay. Ankara.

-----, (2003), **Azerbaycan Dialektoloji Lûğeti II Cild**, TDK Yay. Ankara.

Tavkul, Ufuk, (2000), **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara.

(Taymas), Aptullah Battal, (1988), **İbnü-Mühennâ Lûğati**, 2. Baskı, TDK Yay., Ankara.

Toparlı, Recep-Çögenli, Sadi- Yanık, Nevzat H., (2000), **Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî**, TDK yay. Ankara.

Uğurlu, Mustafa, (1987), **Münyetü'l-Ğuzât**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

Von Gabain, Annamaria, (1988), **Eski Türkçe'nin Grameri**, Çev.: Mehmet Akalın,, TDK yay. Ankara.

Yavuz, Edip (1983), **Doğu Anadolu'da Dil-Onomastik İlişkileri Üzerine Bir Deneme**, Haz. Oğuz Pala, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.

Yudahin, K. K. (1988), **Kırgız Sözlüğü Cilt: 2**, Çev.: Abdullah Taymas, TDK Yay. Ankara (Yudahin 1988).

Yüce, Nuri (1988), **Mukaddimetü'l-Edeb**, TDK Yay. Ankara.

KISALTMALAR

ETG : Eski Türkçenin Grameri

DLT : Divanü Lûgat-it-Türk

DS : Derleme Sözlüğü

TDK : Türk Dil Kurumu

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

S. : sayfa

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten

Terc. : Tercüme

Yay. : Yayınevi, yayını, yayınları

Bas. : Baskı, baskısı, basımevi

vd. : ve diğerleri

CÜMLE BİLGİSİ/CÜMLE ÖĞELERİNİN MANTIKSAL AÇIDAN İNCENMESİ NUTUK'TAKİ CÜMLELERDE ETKİN DÜŞÜNCE BAĞLAMİ

SARIYEV, Berdi

TÜRKMENİSTAN/TURKMENİSTAN/ТУРКМЕНИСТАН

ÖZET

Söz diziminin en önemli konularından biri de cümle öğelerinin mantıksal açıdan incelenmesidir. Son yıllarda dil bilimi üzerine yapılan araştırmaların çoğunda bu konuya rastlamak mümkündür. İlk defa Çek dil bilimcisi V. Matezius tarafından ileri sürüldüğü söylenen bu dil yönteminin genel söz dizimi alanında kullanımı daha da geniştir.

Biz bu makalede Atatürk'ün **Nutuk** eserinin orijinal metninden aldığımız örneklerle Türkçe cümleleri mantıksal açıdan irdeledik. Ayrıca bu konuyla ilgili yabancı kaynaklarda karşılaştığımız terimlerin şartlı olarak Türkçe karşılıklarını verdik.

Araştırmamızda “*cümle → kontekst → metin → önyargı → soru → delil → sonkarar*” gibi zincirleme kompilasyon yöntemiyle cümlelerdeki birbirine sımsıkı sarılmış olan etkin düşünce bağlamını açıklamaya çalıştık. Örnek:

“*O hâlde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi?*” (Atatürk / Nutuk)

“Bu vaziyet karşısında → bir tek karar vardır.

Bu karar → ciddi ve hakiki bir karardır.

Bu karar → ...müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek karardır.

Bu karar → Atatürk'ün karardır.

Bu karar → Atatürk'ün “benim kararım” dediği bir karardır.

Bu karar → Atatürk'ün, diğer kararlardan isabetli gördüğü bir karardır.

Bu karar → Atatürk'ün İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğü bir karardır.

Bu karar → Atatürk'ün Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığı bir karardır.

Müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek → Atatürk'ün karardır.

Atatürk'ün kararı → ciddi ve hakiki bir karardır.”

Anahtar Kelimeler: *aspekt, cümle, cümle öğeleri, kontekst, metin, mantık, önyargı, soru, delil, sonkarar.*

“Hormatly Başlyk! Hormatly myhmanlar! Gadyrdan diňleýjiler!

Çykyşyňa başlamazdan öň, şu amatly pursatdan peýdalanyp, 38-nji ICANAS gurultayyna gatnaşyjylaryň hemmesini wekilçilik edýän ýurdum güneşli Türkmenistan döwletiniň alymlarynyň adyndan gyrgyz gutlaýaryn we doganlyk Türkiýede “Ýurtda parahatçylyk, älem-jahanda parahatçylyk” şygary bilen geçirilýän bu gurultayyň işiniň üstünlikli geçmegini tüýs ýürekden arzuw edýärim.”

Sayın Başkan! Hürmetli Misafirler! Değerli Dinleyenler!

Konuşmamıza başlamadan önce, fırsattan yararlanarak, 38. ICANAS toplantısına katılımcıların hepsini temsil ettiğim ülke Türkmenistan devletinin bilim adamları adına saygı ve sevgiyle selamlıyor ve “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” parolasıyla kardeş ülke Türkiye’de gerçekleştirilen ICANAS kongresinin başarılı geçmesini temenni ediyorum.

Öncelikle, bildirimizin konu başlığında şartlı olarak kullandığımız “etkin düşünce” terimine bir açıklamada bulunmak istiyorum. Rusça kaynaklardaki [1, s. 98; 2, s. 160; 5, s. 242] “**актуальное членение предложения**” terimi yerine uygun gördüğümüz bu terimdeki “hareketli, işleyen, çalışan, faal, aktif” manada olan “etkin” kelimesi, anlamı açısından birkaç ilim dalıyla ilişkisi olan bir sözcüktür. Felsefede “filde bulunan”, kimyada “kimyasal tepkimelere katılma yatkınlığı gösteren (molekül, atom)”, fizikte “etkileyici güç”, gramerde “özne”, mantıkta “subjekt” olarak açıklanmaktadır. Biz bu sözcüğün anlamını cümle açısından düşünceye ve mantığa bağlayarak, şartlı olarak doğru düşünmenin yolu ve yöntemi şeklinde kullanmayı tercih ettik. Açıkçası, “cümle, kontekst, metin” üçlüğünün merkezi noktası olarak anlam bağlantısını kurmaya çalıştık.

Amacımız, **Nutuk** eserini ilk defa Türkmençeye aktarmış bir Türkmen olarak yüce önder Mustafa Kemal Atatürk’ün düşünsel ve mantıksal kemalini, yani en yüksek değerini daha bir kere onun Türk dünyasında, belki de dünyada benzeri olmayan **Nutuk** eserindeki cümleleri incelemekle gücümüzün yettiği kadar açıklamaktır.

Bilindiği gibi söz diziminin en önemli konularından biri de cümle öğelerinin çeşitli açıdan incelenmesidir. Cümle öğelerinin incelenmesiyle ilgili başlıca yöntemler şunlardır: (**Bkz.: Slayt № 1, s.1739**)

1. Morfolojik yöntem; 2. Sentaktik yöntem; 3. Semantik yöntem; 4. Mantıksal yöntem. Cümleyi mantıksal açıdan inceleme son zamanlarda çağdaş yöntem olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle biz de Atatürk’ün Nutuk eserinin orijinal metninden aldığımız örneklerle (ve bunların Türkmençe karşılıklarıyla) cümleleri mantıksal açıdan irdeledik. Cümle incelemede kullandığımız bu yöntemin ilk defa V. Matezius tarafından ileri sürüldüğü, metinle ilişkili meselenin Çek dil bilimciler derneğinde gündeme getirdiği söylenmektedir.

Bizim araştırmamıza göre, mantıksal yöntem **Nutuk** eseri için çok uygun bir yöntemdir. Bu durum, **Nutuk**'taki bütün cümleler için de geçerlidir. Çünkü **Nutuk**'un temeli mantığa dayanmaktadır, **Nutuk**'un temeli hayatta olmuş gerçek olaylara dayanmaktadır, **Nutuk**'un temeli resmî vesikalara, arşiv belgelerine dayanmaktadır. Çünkü Türk ulusunun yüksek duygularını, temel ilkelerini beş parmağı kadar çok iyi bilen büyük bir insanın her bir atacak adımını, Türkmence bir ifade ile söylersek, “yedi kere ölçerek bir kere biçen, sonuç alan yüce önderin başka türlü dayanağı olamazdı.

Bilindiği gibi, cümleyi mantıksal açıdan inceleme yönteminde iki tane öge vardır. Bu birlikler dil biliminde “tema ve rema”, “tofik ve fokus”, “bilinen düşünce ve yeni düşünce”, “fikrin baş bölümü ve fikrin son bölümü” gibi çeşitli terimlerle adlandırılmaktadır. Metne göre, mantıksal özne ve mantıksal yüklem olarak açıklayacağımız bu birliklere, başka bir deyişle kontekstle ilgili önyargı ve son karar da diyebiliriz.

Bu yöntemin ilk özelliği, bütün cümlelerin mantıksal açıdan iki ögeye, yani mantıksal özneye ve mantıksal yükleme ayrılmasıdır (**Bkz.: Slayt № 2**, s. 1739).

Bu yöntemin ikinci bir özelliği de hem cümle, hem kontekst, hem de genel metnin anlamı açıdan zincirleme bağlantısını olmasıdır. (**Bkz.: Slayt № 3**, s. 1740).

“Alay Kumandanı İlyas Bey’e de, aynı tarihte, bizzat şu emri verdim.” [Türkmencesi: Harby bölümçäniň serkerdesi Ylýas Beýe-de, şol bir wagtyň özünde hut özüm şu buýrugy berdim] (s. 81). Birinci özelliği: **Alay Kumandanı İlyas Bey’e** – [Türkmencesi: Harby bölümçäniň serkerdesi Ylýas Beýe-de,] mantıksal özne; **aynı tarihte, bizzat şu emri verdim** [Türkmencesi: şol bir wagtyň özünde hut özüm şu buýrugy berdim]– mantıksal yüklem.

İkinci özelliği: Bu İlyas Bey’dir. İlyas Bey, Kumandandır. İlyas Bey, Alay Kumandanıdır. [Türkmencesi: Bu Ylýas Beýdir. Ylýas Beý serkerdedir. Ylýas Beý harby bölümçäniň serkerdesidir]. Sonuç: Adresat – Alıcı – Alay Kumandanı İlyas Bey.

Bu, bir emirdir. Bu emir, İlyas Bey’e verilmiş emirdir. Bu emir, Alay Kumandanı İlyas Bey’e verilmiş emirdir. Bu emir, Alay Kumandanı İlyas Bey’e, aynı tarihte verilmiş emirdir. Bu emir, Mustafa Kemal tarafından Alay Kumandanı İlyas Bey’e verilmiş emirdir. Bu emir, Mustafa Kemal tarafından Alay Kumandanı İlyas Bey’e, aynı tarihte verilmiş emirdir. Bu emir, bizzat, Mustafa Kemal tarafından Alay Kumandanı İlyas Bey’e, aynı tarihte verilmiş emirdir. [Türkmencesi: Bu bir buýrukdyr. Bu buýruk Ylýas Beýe berlen buýrukdyr. Bu buýruk harby bölümçäniň serkerdesi Ylýas Beýe berlen buýrukdyr. Bu buýruk harby bölümçäniň serkerdesi Ylýas Beýe şol bir wagtyň özünde berlen buýrukdyr. Bu buýruk Mustafa Kemal tarapyndan harby

bölümçäniň serkerdesi Ylýas Beýe berlen buýrukdyr. Bu buýruk Mustafa Kemal tarapyndan harby bölümçäniň serkerdesi Ylýas Beýe şol bir wagtyň özünde berlen buýrukdyr. Bu buýruk Mustafa Kemalyň özi tarapyndan harby bölümçäniň serkerdesi Ylýas Beýe şol bir wagtyň özünde berlen buýrukdyr.].

Ayrıca, eserin kendisine, yani genel metnine baktığımız zaman, metinde gerekli duyulan her belge veya bilginin tam olduğundan dolayı “aynı tarihin” [Türkmençesi: şol bir wagtyň özünde ...], 8 Eylül 1919 günü olduğunu, “şu emrin” [Türkmençesi: şu buýrugyň] ise “Zevat-ı malumenin hıyaneti tahakkuk etmiştir” [Türkmençesi: Mälim bolan şol adamlaryň hyýanatçylykly hereketleri anyk kesgitlendi] diye cümle ile başlayan emir olduğunu açık anlayabilmekteyiz.

Biz bu bildirimizde ağırlıklı olarak **Nutuk**'taki üçgenler hakkında konuşacağız ve bu üçgenleri karşılaştıracğız. (Bkz.: **Slayt № 4**, s. 1740).

Birincisi, çareler üçgeni, yani $\triangle \text{Ç}^1\text{Ç}^2\text{Ç}^3$. Bu üçgeni her köşesinde bir çare olduğunu biraz sonra açıklayacağız. Bu üçgen Atatürk'ün düşündüğü üçgenden farklıdır. Bunu anlayabilmek için Atatürk'ün düşündüğü $\triangle$ “ÇKP” üçgeni çerçevesindeki cümlelerin temel noktasını, mantıksal boyutunu bilmemiz gerekmektedir. İşte, bu da yüce önderin düşündüğü $\triangle$ “ÇKP” üçgeni (Bkz.: **Slayt № 5**, s.1740).

Nutuk'taki cümlelerde düşünce açıdan hiçbir anlamsızlığın olmadığı gibi bu üçgen meselesinde de anlamsızlık yoktur, hemen açıklayalım: (Bkz.: **Slayt № 6**, s. 1741).

Burada $\triangle$ “ÇKP” ‘de Ç, çaredir, K, karardır, P, paroladır. “Bu, bir çaredir. Bu, bir karardır. Bu, bir paroladır.” (Bkz.: **Slayt № 7**, s. 1741).

“Bu, bir çaredir. Çare, budur. Bu çare, bir kurtuluş çaresidir”.

Şimdi de **Nutuk** metnine göre üçgenleri oluşturan çarelerin temelindeki cümleleri tam olarak inceleyelim: (Bkz.: **Slayt № 8**, s. 1741).

“Birinci çare, budur. Bu çare, İngiltere himayesini talep etmek (çaresidir)”. (s. 8) [Türkmençesi: Birinji çäre şudur. Bu çäre Angliýanyň hemaýatyny talap etmektir.] Demek, İngiltere himayesini talep etmek, bir çaredir. Fakat bu çare, Atatürk'ün düşündüğü çare değildir. O zaman, Atatürk'ün düşündüğü çare, İngiltere himayesini talep etmek çaresi olamaz. Çareler üçgenindeki birinci çarenin kısaca açıklaması budur. (Bkz.: **Slayt № 9**, s. 1742).

“İkinci çare, budur. Bu çare, Amerika mandasını talep etmek (çaresidir)”. (s. 8) [Türkmençesi: İkinji çäre şudur. Bu çäre Amerianyň mandatyny talap etmektir.] Demek, Amerika mandasını talep etmek, bir çaredir. Fakat bu çare, Atatürk'ün düşündüğü çare değildir. O zaman, Atatürk'ün düşündüğü çare, Amerika mandasını talep etmek çaresi olamaz. Çareler üçgenindeki ikinci çarenin kısaca açıklaması budur. (Bkz.: **Slayt № 10**, s. 1742).

“Üçüncü çare, budur. Bu çare, Mahalli (bölgesel) çaresidir.” (s. 8) [Türkmençesi: Üçünji çäre şudur. Bu çäre etraplaýyn özbaşdak halas bolmak çaresidir.] Demek, Mahalli halas çaresi, bir çaredir. Fakat bu çare, Atatürk’ün düşündüğü çare değildir. O zaman, Atatürk’ün düşündüğü çare, mahalli (bölgesel) halas olmak çaresi olamaz. Çareler üçgenindeki üçüncü çarenin kısaca açıklaması budur.

Şimdi, Atatürk’ün $\triangle$ “ÇKP” üçgenine gelem: (Bkz.: Slayt № 11, s. 1742).

“Atatürk’ün düşündüğü çare, budur. Bu çare, Atatürk’ün kararıdır. Atatürk’ün bu kararı, benim kararım dediği bir karardır. Bu karar, Atatürk’ün, diğer kararların hiçbirinde isabet görmediğinden dolayı aldığı bir karardır. Çüki, diğer kararların istinat ettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi” (s. 8-9) [Türkmençesi: Atatürkün oýlap tapan çaresi şudur. Bu çäre Atatürkün kararydyr. Bu karar Atatürkün beýleki kararlaryň hiç birinden tutaryk tapmandygy sebäpli, netijä gelen kararydyr. Çünki, beýleki kararlaryň esaslanýan ähli delillerdir aklýnetijeleri çüýrükdi.].

O hâle ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi? (s. 9). Bu soruya verilecek tek bir yanıt yüce önderin kendi kullandığı cümlelerden arayalım: “Efendiler bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!” (s. 9). [Türkmençesi: Jenaplar, bu ýagdaýyň önünde ýeke-täk anyk karar bardy. Ol hem milli häkimiýete esaslanýan, gepsiz-gürrüňsiz garaşsyz we täze Türk döwletini gurmakdyr!]

Şimdi de bu kararı slaydın yardımıyla açıklayalım: (Bkz.: Slayt № 12, s. 1743).

“Bu vaziyet karşısında tek bir karar vardır. O karar da müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmektir. Müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek ciddi ve hakiki bir karardır. Bu karar, Atatürk’ün kararıdır. Bu karar, Atatürk’ün benim kararım dediği bir karardır. Bu karar, Atatürk’ün diğer kararlardan isabetli gördüğü bir karardır. Bu karar, Atatürk’ün İstanbul’dan çıkmadan evvel düşündüğü bir karardır. Bu karar, Atatürk’ün Samsun’da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığı bir karardır.” [Türkmençesi: Bu ýagdaýyň önünde ýeke-täk anyk karar bardy. Ol hem milli häkimiýete esaslanýan garaşsyz we täze Türk döwletini gurmakdyr! Garaşsyz we täze Türk döwletini döretmek anyk we hakyky karardyr. Bu karar Atatürkün kararydyr. Bu karar Atatürkün meniň kararym diýýän kararydyr. Bu karar Atatürkün beýleki kararlardan amatly we oňyn hasaplaýan kararydyr. Bu karar Atatürkün heniz Ystambuldan çykmazymdan owal, oýlanyp netijä gelen kararydy. Bu karar Samsunda Anadoly topraklaryna aýak basyp-basmanka, derrew durmuşa ornaşdyrmaga başlan kararydy.].

Atatürk'ün Δ “ÇKP” üçgenine göre gerçek kurtuluş isteyenlerin çaresi ve kararını kısaca açıkladık. Fakat henüz parolaya açıklama getirmedik. Şimdi bunu Mustafa Kemal'in kendi cümlesiyle parolayı yazmadan açıklamaya çalışalım:

“İşte halas-ı hakiki isteyenlerin parolası bu olacaktı.” (s. 9). Acaba, Atatürk'ün “bu” dediği nedir? Ya da “halas-ı hakiki isteyenlerin parolası nedir?” Veya sayın Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Hocamızın “gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktır” (ZK, s. 10) dediği parola hangisidir? Şimdilikçe buna yanıt vermeyeceğim. Biraz sonra slâydın yardımıyla kısaca açıklayacağım. Çünkü vereceğimiz yanıtı veya bu parolayı hepimiz çok iyi biliyoruz.

Ben sizin dikkatinizi dil biliminde farklı açıklama verilerek kesin karara gelinmemiş bir cümle türüne çekmek istiyorum. Bunun örneğini Rusça vereceğim: **“Пожар!”**, Türkçesi “Yangın!”. Bunu dilbilimciler mantıksal öznesiz, yani sıfır temalı, sadece tek remalı cümle olarak açıklamaktadır. Aslında “Bu, bir doğal hadisedir. Bu, bir doğal olaydır. Bu doğal hadise, yangındır. Bu doğal olay, yangındır.” şekilde incelendiğinde yangının bir tabii olay veya hadise olduğu kesindir.

Şimdi de biraz önce açıklamak istediğimiz parola konusuna dönelim. İşte, parolamız: **“Ya istiklal, ya ölüm!”** (Bkz.: Slayt № 13, s. 1743).

“Bu, bir esastır, Bu esas, bir muhakemedir. Bu esas, bir mantıktır. Bu esas, bir paroladır. Bu esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu mantık, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu parola, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır.” [**Türkmencesi:** Bu, esas we baş düşünjedir. Bu esas we baş düşünce düypli we tutarykly delildir. Bu esas we baş düşünje aklynetijedir. Bu esas we baş düşünje tutumly şygardyr, anyk üm-yşaratdyr. İn esasy zat, in esasy baş düşünje, in esasy aklynetije, tutarkly şygar – türk milletiniñ atly-abrayly bir millet hökmünde erkin yaşamagydyr.]

Sonuçta, “Ya istiklal, ya ölüm!” örneğindeki “ya”lar şekil bilgisi açıdan seçeneği, çeşitliliği veya tercihi gösteriyorsa bile, cümleye mantıksal açıdan bakıldığında, tek bir tercih bulunmaktadır, yani **Nutuk**'un hayattaki devamının gerçek mantığına göre, o da “istiklal”dir.

Yüce önder Atatürk'ün **Nutuk**'taki kullandığı cümlelere mantıksal açıdan baktığımızda aşağıdaki karakterlerle karşılaşabiliriz:

1. Atatürk'ün Nutuktaki kullandığı cümleler mantıklı ve kesin kararlı cümlelerdir. Bu cümleler, doğru düşünme ve düşündürme sanatına sahip olan cümlelerdir. Ayrıca, genel düşüncenin veya etkin düşüncenin varlık biçimlerinin, mantıksal öğelerinin, türlerinin, olanaklarının, yasalarının ve kararlarının tümünü birleştirerek sonuca bağlayabilen cümlelerdir.

2. Mühim ve güncel meseleleri teker-teker (evvela, saniyen...) açıklayıcı cümlelerdir.

3. Dönemin gerektirdiği şartlara çok uygun cümlelerdir.

4. Bazen sert ifadeli gibi görünebilen cümlelerde de, askeri emirlerde de gönül kırıcılığı yoktur. Cümleleri tamamen dönemin taleplerine uygundur. Örnek: “Kim olursa olsun, vesikasız bir ecnebi zabitanın memalik-i Osmaniye dâhilinde işi yoktur.” (s. 92). [**Türkmencesi:** Kim bolsa, şol bolsun, tapawudy ýok, resmi ygtyýarnamasy bolmaýan bir harby gelmişek serkerdäniň Osmaniýe döwletiniň çäginde asla işi ýokdur.]

5. Atatürk’ün **Nutuk**’taki kullandığı cümleler nezaketlidir. Başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranışlardan dolu cümlelerdir. Bütün vatandaşlarına saygısını gösteren cümlelerdir. Ayrıca, yüce önder kendi cümlelerinde yabancılara hep saygıyla, samimiyetle ve yüksek nezaketle davranmıştır. Örnek: “Kim olursa olsun, vesikasız bir ecnebi zabitanın memalik-i Osmaniye dâhilinde işi yoktur.” (s. 92). [**Türkmencesi:** Kim bolsa, şol bolsun, tapawudy ýok, resmi ygtyýarnamasy bolmaýan bir harby gelmişek serkerdäniň Osmaniýe döwletiniň çäginde asla işi ýokdur.] cümlesinin devamını takip edelim: Örnek: “Kendisine kemal-i nezaketle fakat askerce kati bir surette keyfiyeti iblağ ve geldiği yere hemen dönmesini ihtar ediniz.” (s. 92). [**Türkmencesi:** Özüne-de örän ýokary we kâmil görnüşde sypaýyçylyk bilen, ýöne gaty berk harby talapkärçilikli nusgada ýagdaýy düşündiriň hem-de derrew gelen ýerine gaýtmagyny tabşyryň.]

6. Hep tedbirli ve tavsiye verici cümleleri kullanmıştır. Örneğin devamı: “Memlekettten çıkıncaya kadar da eşraf ve memurin ile hiçbir siyasi temasa gelmemesi için yanına muktedir, müdrik bir zabıt terfik ediniz.” (s. 92). [**Türkmencesi:** Ýurtdan çykyança-da, ýolbaşylardyr gullukçylar bilen hiç hili syýasy aragatnaşyk saklamazlygy üçin, onuň ýanuna gaty hüşgär, örän serasaply bolan bir harby serkerdäni goşuň.]

7. Yüce önderin **Nutuk**’taki kullandığı cümleler nezaketle hatırlatıcı ve uyarıcı cümlelerdir. Örnek: “– Kerim Paşa Hazretleri, lüzumundan fazla izahat maksad-ı asliden tarafeyni uzaklaştırabilir... Rica ederim, asıl mesele üzerinde görüşelim.” [**Türkmencesi:** - Kerim Paşa hezretleri, gerekinden artıkmach düşündirişler taraplary asyl maksatdan uzaklaşdyrmagy ähtimaldyr. Haýyş edýärin, esasy mesele boýunça çykyş edeliň.]

8. Kendinin bilmediği veya anlamadığı her bir düşüncenin açıklanmasını ister. Örnek: “Fuat Paşa, bana şöyle sual tevcih etti: - Senin, şimdi (apotr)ların kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz? Ben, bu sualden bir şey anlayamadığımı söyledim. Paşa, maksadını izah etti. O zaman ben de, şu beyanatta bulundum: -Benim (apotr)larım yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet liyakat ve kudretini gösterir ise, (apotr) onlardır.” (s. 528) [**Türkmencesi:** -

Fuat Paşa menden şeýle bir sorag sorady: “Seniň häzirki “garadaglaryň” kimler? Muny bilip bilerismi?” Men bu soragdan hiç zada düşünmändigimi aýtdym. Paşa maňa anyk görnüşde pyşgyrdy we aýlawly sözleriniň manysyny düşündirdi. Şol wagt menem şeýle diýip jogap berdim: “Meniň ýörite bir “garadaglarym” ýokdur. Ýurda we millete elinden gelen hyzmaty edip, şol hyzmaty başardygyndan hem-de yzygiderli dowam etdirýän bolsa, olaryň bary “garadagdyrlar”.]

9. Atatürk’ün **Nutuk**’taki kullandığı cümlelerde “zaman – olay – neden – şahıs – mekân” bütün ayrıntılarıyla, resmî detaylarıyla bellidir. Bazı örnekler: “Londra Konferansı 27 Şubat 1921’den 12 Mart 1921’e kadar devam etti” (s. 384); “Sivas Kongresi’nin ikinci günü, yani 6 Eylül 1919 tarihinde...” (s. 79); “Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Kânunusaniden 22 Kânunusaniye kadar, dokuz gün nefes aldırmaksızın mütemadiyen takip etmiştir.” (s. 368).

10. Resmî belgelerde de “zaman” ve “şahıs” çok net bir şekilde açıklanmıştır. Örnek: “Bir gün sonra da 23 Teşrinievvelde Cemal Paşa’nın 21 Teşrinievvel 1919 tarihli şu telgrafını aldım.” (s. 174) [**Türkmençesi**: Bir gün soňra, ýagny Garaşsyzlyk aýynyň 23-nde-de, Jemal Paşanyň 1919-njy ýylyň Garaşsyzlyk aýynyň 21-ne ýazan şu telegrammasyny aldym.]. Burada 21 Teşrinievvel = Cemal Paşa’nın yazdığı gündür, 22 Teşrinievvel = metne göre, bir gün sonrası gündür, 23 Teşrinievvel = Mustafa Kemal’in yazıyı aldığı gündür.

Değerli dinleyenler! Zamanın mantıksal açıdan daha da değerli olduğunun bir kere altını çizerek konuşmamı burada şu cümle ile bitirmek istiyorum: Tabi ki bildiriye sunma zamanımız bitti. Şu anda çalıştığım Ankara Üniversitesinde danışmanlık yaptığım doktora öğrencimin konusu da “Atatürk’ün **Nutuk** eserindeki cümlelerin dört yönle incelenmesiyle ilgilidir. Ulu Tanrı ne kadar zaman verirse, yüce önder Atatürk’ün cümlelerini incelemeye devam edeceğiz.

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

1. Восточное языкознание, (1984), Грамматическое и актуальное членение предложения.: **Шевернина З. В. Некоторые наблюдения над актуальным членением предложения в монгольском языке.** (99-106).

2. Восточное языкознание, (1984), Грамматическое и актуальное членение предложения.: **Орловская М. Н. Набор порядков слов в простом повествовательном предложении и некоторые способы актуализации членов предложения в современном монгольском языке.**(158-164).

3. Ахматов, Ибрагим Хашимович, (1983), **Структурно-семантические модели простого предложения в современном карачаево-балкарском языке.** Нальчик: Эльбрус.

4. Беглиев, Мурад, (1988), **Функциональная перспектива развернутого произведения речи**. Ашхабад: Ылым.
5. Пражская лингвистический кружок, (1991),: **Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения**. (239-246).
6. Соегов, Мурадгелди, (1991), **Развитие синтаксической системы туркменского литературного языка в советскую эпоху**. Ашхабад: Ылым.
7. Atatürk, Mustafa, Kemal, (1997). **Nutuk** (1934 yılı neşrinden alınmış nüsha).
8. Korkmaz, Zeynep, (2006), **Kemal Atatürk. Nutuk**. (bugünkü dille yayına hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz. Ankara).
9. Карнап, Рудольф, (2007), **Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике**. Изд. 2 (1-384).

BİLİNMEYEN BİR SEĞİR-NÂME YAZMASI

SERTKAYA, Ayşe Gül
TÜRKİYE/TУРЦИЯ

Gelecek ile ilgili yorum olması açısından bir fal türü olarak değerlendirilebilecek **Seğir-nâme**'lerin Türk edebiyatında özel bir yeri vardır. Geçmişî eski Uygur Türkçesi metinlerine kadar uzanan *Seğir-nâme*'lerin dünya kütüphanelerinde **Seğir-nâme** veya **ihtilâc-nâme** adı altında müstakil veya Ta'bir-nâme'ler içerisinde birçok nüshasının bulunduğu bilinmektedir. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yazmalar 24 numarada kayıtlı mecmuanın dördüncü metni de bir **Seğir-nâme** metnidir. Bu metinle ilgili bilgileri vermeden önce **Seğir-nâme**'ler ve bu konuda daha önce yapılan çalışmalara kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

Bugüne kadar yayımlanan **Seğir-nâme**'ler iki gruba ayrılmaktadır.

Birinci grup **Seğir-nâme**'de sadece bir seğirme zikredilerek tabir edilir. Aşağıda R. R. Arat-P. Zieme; W. Zajaczkowski-Arif Özer, M. K. Özerin, Halil Ersoylu ve Yusuf Ziya Sümbüllü'nün yayımladığı ilki Uygur diğer dördü Arap harfli beş **Seğir-nâme** metni bu gruba girmektedir.

İkinci grup **Seğir-nâme** karşılaştırmalı metin şeklinde düzenlenmiştir. Önce seğirme zikredilir, sonra beş tanınmış tabirciye göre seğirmenin anlamı açıklanır. Bu *edition critique*'i yapılan *Seğir-nâme*'lerdir. Halil Ersoylu'nun yayımladığı son *Seğir-nâme* ile bu bildiride tanıtacağımız metin bu gruba girmektedir.

Seğir-Nâme'ler Üzerinde Yapılan Çalışmalar

1. Bilinen en eski **Seğir-nâme** Uygur harfleri ile yazılmıştır. Dili Uygur Türkçesidir. T(oyok) III T. 295 bulunma yeri işareti taşıyan bu metin parçası Hâlen Berlin Branderburg Bilimler Akademisi U. 5820 numarada kayıtlıdır.

10 seğirmeyi ihtiva eden 13 satırlık metin, ilk olarak Reşid Rahmeti Arat tarafından transkripsiyonlanmış ve Almancaya çevirisiyle birlikte **Türkische Turfan Texte = Türkçe Turfan Metinleri**'nin VII. cildinin 44. sahifesinde 34. metin olarak yayımlanmıştır. Metnin özelliği *segir-* ~ *segri-* fiili yerine *tebre-* fiilinin kullanılmış olmasıdır.

1	[.....]	¹ (Jetzt) wollen wir ... berichten, Wenn jemandem
2	söz-lelim (.) kayu kişi -[niñg]	(Arme), Beine und Kopf, alles zuckt, so wird man

3	buş, b(a)şı yomkı tebreser, öküş ağı	Großen Reichtum ⁴ erwerben. Wenn jemandem die
4	barım bolur, kayu kişi-niñ oñdun	rechte Seite des Kopfes zuckt, so wird man eine
5	b(a)ş-ı tebreser, ırak balık-ka barır;	weit entfernte Stadt aufsuchen; ⁶ wenn die linke Sei
6	sol-tın baş-ı tebreser, erik-ke tegir (.)	te des Kopfes zuckt, so wird man zur macht gelan
7	çökşe tebreser, asıg bolur. oñdun	gen. ⁷ Wenn es hinter den Ohren zuckt, so wird
8	kulğ(a)k tebreser, yüz yügerü asıg	man Gewinn haben. Wenn das rechte ⁸ Ohr suckt,
9	bolur, sol-tın kulağ tebreser tvar bolur	so wird man augenblicklich Nutzen haben. Wenn
10	(.) kulağ tübi tebreser, beg-ler-tin açığ	das linke Ohr zuckt, so wird man Besitz bekommen
11	ayağ alır (.) o(n)gdın kaş tebreser, ögsüz (?)	¹⁰ Wenn der Ohransatz zuckt, so wird man von den Fürsten Geschenke und Ehren erhalten. Wenn die
12	bolur (.) sol-tın kaş tebreser, bosusus (?) bolur	rechte Augenbraue zuckt, so wird man die Mutter ¹² verlieren. Wenn die linke Augenbraue zuckt, das
13	o(n)gdın üstünki kabak	rechte obere Augenlid (zuckt, so wird man) ...

Bu metin üzerindeki ikinci çalışma Peter Zieme tarafından yapılmıştır. Peter Zieme “Türkische Zuckungsbücher” adlı çalışmasında¹ bu metindeki 10 segirmeyi yeniden transkripsiyonlamış, Reşid Rahmeti Arat’ın okuma ve çeviri yanlışları ile bazı eksiklikleri düzelterek metni yeniden yayımlamıştır.

1	kayu kişin-[iñg kamağ] butı, başı yumğı tepreser, öküş ağı barım bulur	“Bei wem [alles], Fuß und Kopf gänzlich zuckt, der erlangt viele Reichtümer”.
2	kayu kişi-niñ oñdun b(a)ş-ı tepreser, ırak balık-ka barır	“Bei wem die rechte Kopfhälte zuckt, der geht in eine ferne Stadt”.
3	<kayu kişi-niñ> sol-tın baş-ı tepreser, erik-ke tegir (.)	“Bei wem die linke Kopfhälte zuckt, der gelangt zu Macht”.

¹ Peter Zieme, “Türkische Zuckungsbücher”, *Scripta Ottomanica et Res Altaica*, Festschrift für Barbara Kellner-Heinkele zu ihrem 60. Geburtstag, Wiesbaden, 2002, s. 379-395..

4	çügde tepreser, asıg bulur.	“Wenn der Ohrknöckel zuckt, erlangt man Gewinn”.
5	oᅇgdun kulg(a)k tepreser, yüüz yügerü asıg bulur.	“Wenn das rechte Ohr zuckt, erlangt man offensichtlich Gewinn”.
6	sol-tın kulaᅇ tepreser t(a)var bulur (.)	“Wenn das linke Ohr zuckt, erlangt man Hab und Gut”.
7	kulaᅇ tüpi tepreser, beg-ler-tin açıᅇ ayaᅇ alır (.)	“Wenn das Ohrläppchen zuckt, erlangt man von den Fürsten Geschrenke und Verehrung”.
8	o(n)gdın kaᅇ tepreser, ögrünᅇ bulur (.)	“Wenn die rechte Braue zuckt, erlangt man Freude”.
9	sol-tın kaᅇ tepreser, busuᅇ[s]uᅇ bolur.	Wenn die linke Braue zuckt, wird man sorglos sein”.
10	o(n)gdın üstünki kabaᅇ [tepreser ...]	“Wenn das rechte obere Augenlid [zuckt, ...]”.

2a. Arap harfli **Seᅇir-nâme**’ler üzerinde ilk ᅇalıᅇan kiᅇi Wlodzimierz Zajaczkowski’dir. Zajaczkowski Yugoslavya’da bulunan Arap harfli iki **Seᅇir-nâme** yazmasını iᅇlemiᅇtir.²

1. Yazma Saraybosna, Gâzî Husrev Bek Kütüphânesi, no 3551’de kayıtlı *Hazâ Kitâb-ı Seᅇir-nâme* başlıᅇını taᅇımaktadır. Bu yazmada 132 seᅇirme yer almaktadır.

2. Yazma Saraybosna, ᅇarkiyat Enstitüsü Kütüphânesi, no 733’de kayıtlı *Hazâ Kitâb-ı Seᅇir-nâme* başlıᅇını taᅇımaktadır. H. 13 Nisan 1263 = M. 31 Mart 1847 tarihini taᅇıyan bu yazmada 111 seᅇirme yer almaktadır.

W. Zajaczkowski her iki yazmada bulunan seᅇirmelerin transkripsiyonunu yapmıᅇ ve metinleri Almancaya ᅇevirmiᅇtir.

2b. Arif Özer, “Türkᅇe İki Segirnâme Kitabı Üzerine”³ adlı yazısında Zajaczkowski’nin yayımladıᅇı iki metinden seᅇme seᅇirmeleri vermiᅇtir. ᅇalıᅇma orijinal deᅇildir.

3. Bir mecmuanın bir formalık parᅇası Muammer Kemal Özerᅇin’in özel kütüphânesinde bulunmaktadır. Bu formadaki metinler ᅇunlardır:

² Wlodzimierz Zajaczkowski, “Zwei Türkische Zuckungsbücher (Segirname)”, **Folia Orientalia**, VIII, Krakow 1967, s. 89-109.

³ Arif Özer, “Türkᅇe İki Segirnâme Kitabı Üzerine”, **Türk Kültürü**, Cilt VII, sayı: 77, Mart 1969, s. 48-52.

1a. Seyirir-nâme;

1b-21b *Hâzâ kitâb-ı ta‘bîr-nâme* (Metnin sonunda Şeyh Ali tarafından 27 [Ramaza] li-sene 1295 = 4 Aralık 1839’da yazıldı kaydı vardır);

21b-22a *Hâzâ kitâb-ı seyirir-nâme*.

M. K. Özergin birbirine çok benzeyen iki nüshadaki 16 seğirmenin okunuşunu yayımlamıştır.⁴

4. Konya, Mevlânâ Müzesi, No: 2171’de kayıtlı bir mecmuanın 126a-127a sahifeleri arasında bulunan **Seğir-nâme**’de 87 seğirme bulunmaktadır. Halil Ersoylu transkripsiyonlu metni, imlâ özellikleri, sözlük ve tıpkıbasımı ile birlikte yayımlamıştır⁵.

5. Yusuf Ziya Sümbüllü Erzurum Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Kitaplığında bulunan iki eserden bahseder.

1. No: 13060. H. 1272 tarihli taş baskısı⁶ bir ta‘bîr-nâme’deki *Seğir-nâme*.

2. No: 12080. Münecim Muhammed Abdü’s-selâm tarafından kaleme alınan ve H. 1333 tarihinde İstanbul’da yayımlanan⁷ **Seğirmek Manaları** adlı eser.

Yusuf Ziya Sümbüllü, 13060’daki metnin tamamını, 12080’deki metnin ise seçme seğirmelerini verilen metinlerin sözlüğüyle birlikte yayımlamıştır⁸.

Karşılaştırmalı Seğir-Nâmeler

Bu tür **Seğir-nâme**’lerde önce insanın bir uzvuna ait olan seğirme zikredilmekte sonra da bu seğirmenin konunun önde gelen tabircilerine göre anlamı zikredilmektedir. Bu bir tür karşılaştırmalı metin, Batı tabiri ile *edition critique*’tir. Karşılaştırmada *İskender-i Zülkarneyn*, *Dânyâl Peygamber*, *Ca‘fer-ı Sâdık*, *Selman-ı Fârsî*, *Süheyl-i Rûmî*, *Mehîb* gibi önde gelen tabirciler zikredilmektedir. Tabircilerin sırası eserlerde değişebilir.

6. Türün ilk örneği Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Numara 3157’de kayıtlı **Fâl-nâme**’nin 46b-50a sayfaları arasında yer alan **Seğir-nâme**’dir. 152 seğirmeyi ihtiva eden metin 6 sütun hâlinde tertip edilmiştir. İlk sütun: “*El-a ‘zâ*”; 2. sütun:

⁴ Muammer Kemal Özergin, “Eski bir Seyirme-nâme”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 10, sayı 211, Şubat 1967, s. 4331.

⁵ Halil Ersoylu, “Segir-name”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten** 1985, Ankara, 1989, s. 27-48.

⁶ Abdullah Bendelerinin Matbaası, İstanbul, 1272, s. 30-34.

⁷ Nâşiri: İtimad Kitaphanesi. Sahibi: Seyyid Tâhir, Kadınlar Dünyası Matbaası, İstanbul, 1333, s. 8-40.

⁸ Yusuf Ziya Sümbüllü, “Seğir-nâme ve Seğirmek Manaları Üzerine Bir İnceleme”, **Atatürk Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 32, Erzurum, 2007, s. 53-69.

bi-ḳavl-ı İskender, 3. sütun: bi-ḳavl-ı Dānyāl; 4. sütun: Ca'fer-i —Şādık; 5. sütun: Selmān-ı Pārs; 6. sütun: Süheyl-i Rūmi başlıklarını taşımaktadır.

Halil Ersoylu metnin transkripsiyonunu, imlâ ve dil özellikleri, sözlük ve tıpkıbasım ile birlikte yayımlamıştır⁹.

Türün ikinci örneği bu bildirinin konusunu teşkil eden metindir.

7. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yazmalar, 24 numarada kayıtlı mecmuanın dördüncü metni olan **Segir-nâme**'nin müellifi, te'lif tarihi, te'lif yeri, müstensihî, istinsah yeri ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Dili Türkiye Türkçesi olan eserin **varak numarası**: 223a-226b (dört varak); **yüz ölçümü** (dış); 205 x 150 mm; **yazı ölçümü** (yazı) 170 x 120 mm; **yazının türü**: nesih; **yazı özellikleri**: 11 satır ve eğik; **cilt özellikleri**: sırtı vişne çürüğü meşin, kapakları ebrulu, arka kapağın ebrusu ve sırtı yırtılmış, cilt harab olmuş; **kâğıt özellikleri**: açık krem, sayfa kenarları rutubetten sararmış; **başlıklar ve dibace**: siyah mürekkeple yazılmış; **ketebe kaydı**: yok; **mensur metnin başı**: *A'ʿāyān, Cāfer-i Şādık, Dānyāl, Zülkarneyn, Selmān, Mehib*; **mensur metnin sonu**: *şol ayağūñ giçi parmağı segirse: melâlet def ola, mektûb erişe, hayır gele, gani ola, ferâh sürûr bula.*

Metinde bazı imlâ hataları göze çarpmaktadır.

4/3'teki *azrak* kelimesi *arzak* şeklinde noktalanmış.

5/3 ve 6/2'teki *mizâc* kelimesi *micâz* şeklinde noktalanmış.

13/2, 28/2, 36/3'teki *inḫirâf* kelimesi *fe* harfi yerine *kaf* harfi yazılarak *inḫirāk* şeklinde noktalanmış.

14/3'teki *manşûr* kelimesi *mutaşavver* şeklinde noktalanmış.

79/3'teki *[me]serret* kelimesi *serret* şeklinde yazılmıştır. Kelimenin doğru imlâsı 80/c'de *meserret* şeklinde geçmektedir.

Devamı eksik olan metinde 81 tane segirme bulunmaktadır. Metin, hazırlanış şekli bakımından daha önce Halil Ersoylu tarafından yayımlanan **Seğir-nâme**'ye benzemekte ancak her iki metindeki seğirmeler birbirleri ile örtüşmemektedir. Ayrıca tabir eden kişilerin sırası da farklıdır. Topkapı Sarayı'ndaki metin *İskender - Dānyāl - Ca'fer-i Şādık - Selmān-ı Pārs - Süheyl-i Rūmi* sırası ile Türkiyat Enstitüsü'ndeki metin ise *Cāfer-i Şādık - Dānyāl - Zülkarneyn - Selmān - Mehib* şeklinde sıralanmaktadır.

Metne geçmeden önce bir hususu daha vurgulamak istiyorum. Uygur harfli ilk metin hariç burada zikredilen bütün **Seğir-nâme**'ler Arap harfleriyle kaleme alınmışlardır ve dilleri de "Eski Türkiye Türkçesi" veya başka bir söyleyişle "Osmanlı Türkçesi"dir.

⁹ Halil Ersoylu, "Segir-name (II)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1992, Ankara, 1995, s. 99-145 .

Uzuv dizini
(Vücutta yukarıdan
aşağıya)

alın (bütünü) 1	dil (tamāmı) 26	belün sağ yanı 53
	eñegün sağ yanı 27	belün sol yanı 54
	eñegün sol yanı 28	
	eñek (tamāmı) 29	göbek 55
		kasık 56
baş (tamamı) 2	boğazuñ sağ yanı 30	şeker yāhūd ferec 57
	boğazuñ sol yanı 31	
sağ gözüñ köşesi 3		oturak yirin sağ yanı 58
sol gözüñ köşesi 4	boyun (tamāmı) 32	oturak yirin sol yanı 59
sağ göz kıyruğı 5		
sol göz kıyruğı 6	sağ yağrın 33	sağ uyluk 60
sağ gözüñ yukarı kapağı 7	sol yağrın 24	sol uyluk 61
sol gözüñ yukarı kapağı 8		
sağ gözüñ aşağı kapağı 9	gögsi 35	sağ dirsek 62
sol gözüñ aşağı kapağı 10		sol dirsek 63
sağ göz (tamāmı) 11	sağ bāzū 36	
sol göz (tamāmı) 12	sol bāzū 37	sağ incik 64
		sol incik 65
yüzünüñ sağ yanı 13	sağ dirsek 38	
yüzünüñ sol yanı 14	sol dirsek 39	sağ topuk 66
yüzünüñ içi 15	sağ baş parmak 40	sol topuk 67
	sol baş parmak 41	
burun (tamāmı) 16	sağ şahādet parmak 42	sağ ayak üsti 68
	sol şahādet parmağı 43	sol ayak üsti 69
yukarı dudağı 17	sağ orta parmağı 44	sağ ayak altı 70
aşağı dudağı 18	sol orta parmağı 45	sol ayak altı 71
dudağıñ sağ köşesi 19	sağ serçe parmağı 46	sağ ayağıñ baş parmağı 72
dudağıñ sol köşesi 20	sol serçe parmağı 47	sol ayağıñ baş parmağı 73
	sağ giçi parmağı 48	sağ ayağıñ ikinci parmağı 74
sağ yañak 21	sol giçi parmağı 49	sol ayağıñ ikinci parmağı 75
sol yañak 22		sağ ayağıñ orta parmağı 76
	sağ el (tamāmı) 50	sol ayağıñ orta parmağı 77
sağ kulak 23	sol el (tamāmı) 51	sağ ayağıñ serçe parmağı 78
sol kulak 24		sol ayağıñ serçe parmağı 79
	yürek 52	sağ ayağıñ giçi parmağı 80
ağız (tamāmı) 25		sol ayağıñ giçi parmağı 81

1 1-7 (7)

	a ‘zāyān	Ca ‘fer-i Şādık	Dānyāl	Zü ‘lkarneyn	Selmān	Mehib
1	alnı bütün segirse	ma ‘işeti āsān bula	tekessür vāki ‘ ola	şāz u rāḥat ola	şād-kām ola	‘izzet ü ḥaşmet ziyāde ola
2	tamām başı segirse	mertebe ziyāde ola	misluhu (aynısı)	rāḥat u sürür bula	‘amel-i şeref bula	māl menfa ‘at erişe
3	şag gözün köşesi segirse	fāide erişe	biraz infi ‘āl erişe	devlet müşāhede kıla	menfa ‘ate yetişe	endüh erişe
4	şol gözün köşesi segirse	ğāyib kimse gele	misāfir kimse gele	azrak ¹⁰ tekessür vāki ‘ ola	ulular yüzün göre	sevinmek vāki ‘ ola
5	şag göz kuyruğı segirse	andan eyü söz naql edeler	tekessür vāki ‘ ola	mizāc ¹¹ münḥarif ola	didarı devlet göre	şādlık ola
6	şol göz kuyruğı segirse	anuñla zarāfet ede	mizāc ¹² münḥarif ola	ḥayır ḥaber eşide	nāme yā ḥayır ḥaber gele	bir ḥikāyet eşide
7	şag gözün yuğarı kapağı segirse	ğamnāk ola	ğāyıbdan sevine	şād ḥurrem ola	beşāret erişe	birez zaḥmet çeke

$$2 \quad 7 + (1-10) = 17$$

	a'zāyān	Ca'fer-i Şādık	Dānyāl	Zü'lkarneyn	Selmān	Mehib
8	şol gözün yukarı kapağı segirse	'izzet ü ferāh bula	ğāyīb kimse gele	anuñla imtizāc ede	murād u maşşūd hāşıl ola	mizāc münharif ola
9	şag gözün aşağı kapağı segirse	vaqt hāşıl ola	????? aş / iş 9ıla	harkı vāki' ola	murād hāşıl ola	yaramaz iş ede
10	şol gözün aşağı kapağı segirse	fāide erişe	ırak sefer ede	haber yā nāme gele	'azim eylūk yetişe	huşümet edeler
11	şag göz tamām segirse	şoĥbet ola	hurrem hāşır ola	ğāyīb gele	şād-kām ola	tendurustluk ola
12	şol göz tamām segirse	luşf u kerem vāki' ola	zarāfet eşide	didār ġāyība sevine	murād hāşıl ola	döst göre
13	yüzünün şag yanı segirse	çok māl bula	inĥirāf ¹³ -ı mizāc ola	muĥarreblık ola	bir söze vākıf ola	şād-kām ola
14	yüzünün şol yanı segirse	murād erişe	borcı ödene	manşūr ¹⁴ muẓaffēr ola	misāfir gele	ĥastalık ola
15	yüzünün içi segirse	borcı ödene	tendurust ola	ğāyīb gele	gizlü nesne bula	bir yeñi iş şuta
16	burnı tamām segirse	ehlinden kimse gele	'izzet ziyāde ola	düşmene zafer bula	māl cem' ola	azrak zaĥmet çeke
17	yukaru dudağı segirse	da'vadan zafer bula	ğāyīb gele	savaşda zafer bula	döstluk bula	düşmene zafer bula

3 17 (1+11) = 28

	a‘zāyān	Ca‘fer-i Şādık	Dānyāl	Zū‘lkarneyn	Selmān	Mehib
18	aşağa dudağı segirse	taşradan kimse gele	ehlinden kimse gele	haşımlarıyla ‘adāvet kıla	dōst yüzün göre	misāfir kimse gele
19	dudağın sağ köşesi segirse	huşūmet ola	oğlı doğa yā manşib eline gire	bimārı selim ola	māl ziyāde ola	melūl ola
20	dudağın sol köşesi segirse	eyü söz nakl ola	oğlından yā mālından sevine	oğlı doğa	şād hāndān ola	borcī ödene
21	sağ yañak segirse	bir işden vaz gele	‘avretten muhteşem ola	ğamdan kurtula	birez hastalık ola	zahmetden kurtula
22	sol yañak segirse	māl u hürmet bula	muzaffer ola	beşāret sürür ola	hediye gele	huşūmetden zafer bula
23	sağ kulak segirse	andan söz nakl ola	tendurustluk ola	şād u hürrem ola	emin ü selāmet ola	murād hāşıl ola
24	sol kulak segirse	nakl-ı tahvil ola	ğurbetde yād ola	haşarlu hasta ola	murād u şihhat bula	sefer hareketi ola
25	ağız tamām segirse	bimārı selim ola	şād-kām ola	şefkat bula	māl u ni‘met erişe	nakl-i tahvil ola
26	dil tamām segirse	ğāyib gele	dōst müşāhede kıla	seferde hayır göre	yaramaz söz nakl ede	sefer vāki‘ ola
27	eñegün sağ yanı segirse	menfa‘at bula	şihhat u selāmet ola	huşūmet kıla	katı zahmet çeke	menfa‘at erişe
28	eñegün sol yanı segirse	azrak hastalık ola	inhirāf ¹⁵ -ı mizāc ola	cemiyyet ü haşmet ola	ferah u beşāret bula	hastalıktan kurtula

4 28 (1+11) = 39

	a 'zāyān	Ca'fer-i Şādık	Dānyāl	Zū'lkarneyn	Selmān	Mehib
29	eñek tamām segirse	dōstlardan fāide göre	fāide menfa'at ola	ğāyıbdan māl ere	düşmenine zafer bula	ni'mete erişe
30	boğazuñ sağ yanı segirse	māl hāşıl ola	haber ve dağı ola	menfa'ate yetişe	ferāhnāk ola	devlet ziyāde ola
31	boğazuñ sol yanı segirse	māl hāşıl ola	halk ana senā ede	ehl-i hükümet ola	ayvad kāmıl ola	düşmene zafer bula
32	boyun tamām segirse	ne'uzubi'llāh (Allaha sığırırız)	mişluhu (aynısı)	mişluhu (aynısı)	mişluhu (aynısı)	mişluhu (aynısı)
33	sağ yağrın segirse	esbābı ziyāde ola	yeñi geysi geye	mişluhu (aynısı)	teşrif bula	yeñi ton geye
34	şol yağrın segirse	maķşūdı hāşıl ola	mişluhu (aynısı)	şād hurrem ola	mişluhu (aynısı)	ferāh surūr ola
35	gögsi segirse	dōstı gele	'aziz kimse göre	ğāyıb göre	anuñla şulh ola	da'vet edeler
36	sağ bāzū segirse	bimārı selim ola	teksir vāķi' ola	inhirāf ¹⁶ -ı mizāc ola	azrak hastalık ola	mütefekkir ola
37	şol bāzū segirse	hayır vāķi' ola	sūrūr behçet ola	murād hāşıl ola	şād-kām ola	ferāhnāk ola
38	sağ dirsek segirse	dōstı yanına gele	endişe kıla	ğāyıbdan ferāh bula	sergerdān ola	hastalık ola
39	şol dirsek segirse	şād hurrem ola	fütüh erişe	ferāh müyesser ola	bimārı selim ola	tağyir-i mizāc ola

5 39 +(1+11) = 50

	a'zāyān	Ca'fer-i Şādık	Dānyāl	Zū'lkarneyn	Selmān	Mehib
40	şāğ baş parmak segirse	hurrem dāl ola	istimālet erişe	meretebe ziyāde ola	ğāyıbdan ferāh ola	hakkında yalan söylene
41	şol baş parmak segirse	meretebe ödeşe	devlet ödene	hācet revā ola	fāide erişe	māldār ola
42	şāğ şahādet parmak segirse	yaramaz söz naql ede	mūsāvi ede	iftirā edeler	tōhmet vāki' ola	yaramaz haber eşide
43	şol şahādet parmağı segirse	gizlū söz zāhir ola	zāhiri pinhān ola	haber-i harkı ola	rāzı zāhir ola	gizlū sırrı açıla
44	şāğ orta parmağı segirse	zafer bula	ma'ışet āsān ola	söz gelecti edeler	ma'ışet āsān ola	hāsidler zafer bula
45	şol orta parmağı segirse	menfa'at yetişe	fütüh yetişe	fāide erişe	düşmenine zafer bula	düşmenine ğālib ola
46	şāğ serçe parmağı segirse	düşmenine zafer bula	fāide ola	ço9 fāide ere	şād hurrem ola	māldār ola
47	şol serçe parmağı segirse	māl cem' ola	ğanimet hurmet ola	fāide ola	oķımaķ-lık ziyāde ola	devri/rūzi artuķ ola
48	şāğ giçi parmağı segirse	yaramaz söz naql edeler	güçlü ola	fütüh bereket yetişe	ulu ğanimet yetişe	hunerlğı eyü ola
49	şol giçi parmağ segirse	māl ele gire	ğanimet hāşıl ola	vāfir ni'met ola	haber-ı harkı ola	ni'met fütüh erişe
50	şāğ el tamām segirse	ğanimet erişe	hācet revā ola	oğlı kıztı çok ola	fütüh erişe	hākimden ni'met erişe

6 50 (1+11) = 61

	a'zāyān	Ca'fer-i Şādık	Dānyāl	Zū'lkarneyn	Selmān	Mehib
51	şol el tamām segirse	hurrem ola	fütüh erişe	ıkbāl ni'met bula	tendurustluk ola	ehlinden kimse gele
52	yürek segirse	birez infi'āl ola	infi'āl geçe	endişe çeke	mütehıyyir ola	mişluhu (aynısı)
53	belün sağ yanı segirse	sürür bula	mişluhu (aynısı)	ğanimet erişe	mişluhu (aynısı)	eyü haber eşide
54	belün şol yanı segirse	tezvic helāl ola	'izzet ziyāde ola	şeref ziyāde ola	rif'at ğanimet ola	tenrid vāki' ola
55	göbek segirse	rif'at bula	mertebe hāşıl ola	mişluhu (aynısı)	mişluhu (aynısı)	'akd-i nikāh ola
56	kasık segirse	evlenmek vāki' ola	vuşlat ola	'izzet-i 'arüsi ola	eylükün söyleyeler	şād hurrem ola
57	şeker yāhūd ferec segirse	döstlük edeler	kavmından fāide göre	hākimden hayır göre	oğlu doğa	mesrūr ola
58	oturağ yirin sağ yanı se- girse	helāl rızık yetişe	fütüh erişe	menfa'at erişe	azrak hastalık ola	rızık ziyāde ola
59	oturağ yi- rin şol yanı segirse	melül ola	mütefekkir ola	bimārı selim ola	cidāl vāki' ola	azrak teksir vaki' ola
60	sağ uyluk segirse	ata süvār ola	sırrı zāhir ola	gözi nūrı arta	şād-kām ola	infi'āl ola
61	şol uyluk segirse	azrak zahmet çeke	infi'āl çeke	māl ziyāde ola	hayır haber eşide	birez guşsa erişe

7 61 (1+10) 71

	a'zāyān	Ca'fer-i Şadık	Dānyāl	Zü'lkarneyn	Selmān	Mehib
62	şag dir- sek segirse	ululara buluşa	şazlık kıla	fütüh erişe	hâcet revā ola	mertebe yücele
63	şol dirsek segirse	ulular göre	şaz-kām ola	helāl rızık gele	andan söz nakl edeler	bir hatun gele
64	şag incik segirse	māl ziyāde ola	melül ola	vāfir māl yetişe	döstlük ola	ulu mertebe erişe
65	şol incik segirse	hâcet revā ola	ata süvār ola	çok māl cem' ola	müşfik er ola	ğanimet erişe
66	şag topuk segirse	ğāyīb dōst gele	sefer vāki' ola	kimseye vedā' ede	dōstlardan fāide göre	menfa'at ola
67	şol topuk segirse	yaramaz sefer kıla	ferah u sürür bula	hākimden kerem göre	şaz-kām ola	ferah ola
68	şag ayak üstü segirse	melül ola	şaz-kām ola	şākat kala	şazlığıla sefer kıla	māl ziyāde ola
69	şol ayak üstü segirse	māl ziyāde ola	māl cem' ola	buzac / buzah eyleye	şaz-kām ola	mişluhu (aynısı)
70	şag ayak altı segirse	hacālet vāki' ola	haşmet ziyāde ola	şefkat erişe	melālet ola	meşellet ola
71	şol ayak altı segirse	ululardan terbiyyet göre	kudret ziyāde ola	mertebe arta	behçet ola	'uzlet ola

8 71 (1+10) 81

	a'zāyān	Ca'fer-i Şadık	Dānyāl	Zü'lkarneyn	Selmān	Mehib
72	şag ayağıñ baş parmağı segirse	gam zāil ola	gāyīb gele	behçet ola	melālet ola	gamdan 9urtula
73	şol ayağıñ baş parmağı segirse	'āfiyet ola	vaşanından gede	misāfir gele	dōstlardan göre	şihhat u selāmet bula
74	şag ayağıñ ikinci parmağı segirse	hastalıkdan 9urtula	mertebe ziyāde ola	guşşadan 9urtula	havf-nāk ola	gamnāk ola
75	şol ayağıñ ikinci parmağı segirse	şāz hurrem ola	'izzet mezid ola	māl vā9ı' ola	melül ola	hürmet u devlet bula
76	şag ayağıñ o<r>ta parmağı segirse	bir yār-ı 'aziz göre	sa'ādet bula	'avret dileye	māl ziyāde ola	dōstlardan göre
77	şol ayağıñ orta parmağı segirse	'izzet rākat göre	mālı arta	şāz hurrem ola	eyü söz eşide	vāfir māl bula
78	şag ayağıñ serçe parmağı segirse	tezvic helāl ola	'izzet ziyāde ola	māl hāşıl ola	şāz-kām ola	rāhatlık erişe
79	şol ayağıñ serçe parmağı segirse	māl devlet bula	cōmerd ola	rāhat [me] serret ¹⁷ ola	'izzet mezid ola	māldār ola
80	şag ayağıñ giçi parmağı segirse	cāh u de- vlet bula	'āzemet ziyāde ola	hürmet ü meserret ola	'izzet mezid ola	māl fāide ede
81	şol ayağıñ giçi parmağı segirse	melālet def' ola	mektüb erişe	hayr gele	gani ola	ferah sürür bula

seğirme dizini (293 madde)

Siyeh dizili kelimeler okunuşu tereddütlü kelimelerdir.

metinde geçen madde sayısı: 81 X = **405**

tekrarsız madde sayısı: **293**

A (20)

‘āfiyet ola 73/1

‘aḳd-i nikāh ola 55/5

‘amel-i şeref bula 2/4

andan eyü söz naḳl edeler 5/1

andan söz naḳl edeler 63/4

andan söz naḳl ola 23/1

anuñla imtizāc ede 8/3

anuñla şulḥ ola 35/1

anuñla ḫarāfet ede 6/1

ata süvār ola 60/1, 65/2

‘avret dileye 76/3

‘avretten muḫteşem ola 21/2

ayvad kāmīl ola 31/4

‘aḫemet ziyāde ola 80/2

‘aḫim eylük yetiše 10/4

‘aziz kimse göre 35/1

azraḳ tekessür vāḳi‘ ola 4/3

azraḳ teksir vaki‘ ola 59/1

azraḳ zaḫmet çeke 16/5, 61/1

azraḳ ḫastalık ola 28/1, 36/4, 58/4

B (17)

behçet ola 71/4, 72/3

beşāret eriše 7/4

beşāret sürür ola 22/3

bimārı selim ola 19/3, 25/1, 36/1, 39/4, 59/1

bir işden vaz gele 21/1

bir söze vāḳıf ola 13/4

bir yeñi iş şuta 15/5

bir yār-ı ‘aziz göre 76/1

bir ḫikāyet eşiḍe 6/5

bir ḫatun gele 63/5

biraz infi‘āl eriše 3/2

birez infi‘āl ola 52/1

birez zaḫmet çeke 7/5

birez ḡuşsa eriše 61/5

birez ḫastalık ola 21/4

borcı ödene 14/2, 15/1, 20/5

buzac / buzah eyleye 69/3

C (4)

cāh u devlet bula 80/1

cemiyyet ü ḫaşmet ola 28/3

cidāl vāḳi‘ ola 59/1

cömerd ola 79/2

Ç (3)

çok fāide ere 46/1

çok māl bula 13/1

çok māl cem‘ ola 65/3

D (21)

da‘vadan zafer bula 17/1

da‘vet edeler 35/1

devlet müşāhede kıla 3/3

devlet ödene 41/2

devlet ziyāde ola 30/5

devri/rūzi artuḡ ola 47/5

didarı devlet göre 5/4

didār ḡāyıba sevine 12/3

dōst göre 12/5

dōst müşāhede kıla 26/2

dōst yüzüñ göre 18/4

dōstı gele 35/1

dōstı yanına gele 38/1

dōstlardan fāide göre 29/1, 66/4

dōstlardan göre 73/4, 76/5

dōstlık edeler 57/1

dōstluḡ bula 17/4

dōstluḡ ola 64/4

düşmene zafer bula 16/3, 17/5, 31/5

düşmenine ḡālib ola 45/5

düşmenine zafer bula 29/4, 45/4, 46/1

E (12)

ehl-i hükümet ola 31/3

ehlinden kimse gele 16/1, 18/2, 51/5

emin ü selāmet ola 23/4

endişe çeke 52/3

endişe kıla 38/2

endūh erişe 3/5

esbābı ziyāde ola 33/1

evlenmek vāḡi‘ ola 56/1

eylūkin söyleyeler 56/4

eyü söz eşide 77/4

eyü söz naḡl ola 20/1

eyü ḡaber eşide 53/5

F (13)

ferah ola 67/5

ferah surūr ola 34/5

ferah sürūr bula 81/5

ferah u beşāret bula 28/4

ferah u sürūr bula 67/2

ferāḡ müyesser ola 39/3

ferāḡnāk ola 30/4, 37/5

fütūḡ bereket yetişe 48/3

fütūḡ erişe 39/2, 50/4, 51/2, 58/2, 62/3

fütūḡ yetişe 45/2

fāide erişe 3/1, 10/1, 41/4, 45/3

fāide menfa‘at ola 29/2

fāide ola 46/1, 47/3

G (23)

ḡam zāil ola 72/1

ḡamdan ḡurtula 21/3

ḡamdan ḡurtula 72/5

ḡamnāk ola 7/1, 74/5

ḡani ola 81/4

ḡanimet erişe 50/1, 53/3, 53/4, 65/5

ḡanimet ḡurmet ola 47/2

ḡanimet ḡaşıḡ ola 49/2

ḡāyıb dōst gele 66/1

ḡāyıb gele 11/3, 15/3, 17/2, 26/1, 72/2

ḡāyıb göre 35/1

ḡāyıb kimse gele 4/1, 8/2

ḡāyıbdan ferāḡ bula 38/3

ḡāyıbdan ferāḡ ola 40/4

ğāyıbdan māl ere 29/3

ğāyıbdan sevine 7/2

gizlü nesne bula 15/4

gizlü sırrı açıla 43/5

gizlü söz zāhir ola 43/1

gözi nūrı arta 60/3

gurbetde yād ola 24/2

ğuşşadan kırtula 74/3

güçlü ola 48/2

H (33)

haber **ve daḳı** ola 30/2

haber yā nāme gele 10/3

haber-ı ḥarḳı ola 49/4, 43/3

ḥacālet vāḳı‘ ola 70/1

ḥacet revā ola 41/3, 50/2, 62/4, 65/1

ḥaḳḳında yalan söylene 40/5

ḥākimden kerem göre 67/3

ḥākimden ni‘met erişe 50/5

ḥākimden ḥayır göre 57/3

ḥalḳ ana şenā ede 31/2

ḥarḳı vāḳı‘ ola 9/3

ḥaşımlarıyla ‘adāvet kıla 18/3

ḥāsidler zafer bula 44/5

ḥastalık ola 14/5, 38/5

ḥastalıḳdan kırtula 28/5, 74/1

ḥaşmet ziyāde ola 70/2

ḥaşarlu ḥasta ola 24/3

ḥavf-nāk ola 74/4

ḥayır ḥaber eşıde 6/3, 61/4

ḥayr gele 81/3

ḥayır vāḳı‘ ola 37/1

hediiye gele 22/4

ḥelāl rızḳ gele 63/3

helāl rızḳ yetişe 58/1

ḥurmet u devlet bula 75/5

ḥurmet ü meserret ola 80/3

ḥurrem dāl ola 40/1

ḥurrem ola 51/1

ḥurrem ḥaşır ola 11/2

ḥuşūmet edeler 10/5

ḥuşūmet ola 19/1

ḥuşūmet kıla 27/3

ḥuşūmetden zafer bula 22/5

hunerlıḳı eyü ola 48/5

I (1)

ıraq sefer ede 10/2

İ (13)

iftirā edeler 42/3

ıḳbāl ni‘met bula 51/3

infi‘āl çeke 61/2

infi‘āl geçe 52/2

infi‘āl ola 60/5

inḥirāf-ı mizāc ola 13/2, 28/2, 36/3

istimālet erişe 40/2

‘izzet mezid ola 75/2, 79/4, 80/4

‘izzet rāḥat göre 77/1

‘izzet ü ferāḥ bula 8/1

‘izzet ü ḥaşmet ziyāde ola 1/5

‘izzet ziyāde ola /16/2, 54/2, 78/2

‘izzet-i ‘arūsi ola 56/3

K (4)

katı zaḥmet çeke 27/4

ķavmından fāide göre 57/2

kimseye vedā‘ede 66/3

ķudret ziyāde ola 71/2

L (1)

luşf u kerem vāķi‘ ola 12/1

M (47)

ma‘işet āsān ola 44/2, 44/4

ma‘işeti āsān bula 1/1

māl cem‘ ola 16/4, 47/1

māl cem‘ ola 69/2

māl devlet bula 79/1

māl ele gire 49/1

māl fāide ede 80/5

māl menfa‘at erişe 2/5

māl u ni‘met erişe 25/4

māl u ḥurmet bula 22/1

māl vāķi‘ ola 75/3

māl ziyāde ola 19/4, 61/3, 64/1, 68/5, 69/1, 76/4

māl ḥāşıl ola 30/1, 31/1, 78/3

māldār ola 41/5, 46/1, 79/5

mālı arta 77/2

manşūr muẓaffer ola 14/3

maķşūdı ḥāşıl ola 34/1, 34/2

mektüb erişe 81/2

melālet def‘ ola 81/1

melālet ola 70/4, 72/4

melül ola 19/5, 59/1, 64/2, 68/1, 75/4

menfa‘at bula 27/1

menfa‘at erişe 27/5, 58/3

menfa‘at ola 66/5

menfa‘at yetişe 45/1

menfa‘ate yetişe 3/4, 30/3

mertebe arta 71/3

mertebe ödeşe 41/1

mertebe yücele 62/5

mertebe ziyāde ola 2/1, 2/2, 40/3

mertebe ziyāde ola 74/2

mertebe ḥāşıl ola 55/2, 55/3, 55/4

mesrūr ola 57/5

meẓellet ola 70/5

misāfir gele 14/4, 73/3

misāfir kimse gele 4/2, 18/5

mizāc münḥarif ola 5/3, 6/2, 8/5

murād erişe 14/1

murād u maķşūd ḥāşıl ola 8/4

murād u şıḥḥat bula 24/4

murād ḥāşıl ola 9/4, 12/4, 23/5, 37/3

muķarreblıķ ola 13/3

muẓaffer ola 22/2

müsāvi ede 42/2

müşfik er ola 65/3

mütefekkir ola 36/5, 59/1

müteḥayyir ola 52/4, 52/5

N (5)

naql-ı tahvil ola 24/1, 25/5
 nāme yā hayır haber gele 6/4
 ne‘uzubi’llāh (Allaha sığınırız) 32/1,
 32/2, 32/3, 32/4, 32/5
 ni‘met fütūh erişe 49/5
 ni‘mete erişe 29/5

O (5)

oğlu doğa 20/3, 57/4
 oğlu doğa yā manşib eline gire 19/2
 oğlu kızı çok ola 50/3
 oğlndan yā mālından sevine 20/2
 okımağ-lık ziyāde ola 47/4

R (8)

rāzı zāhir ola 43/4
 rāhat u sürür bula 2/3
 rāhat [me]serret ola 79/3
 rāhatlık erişe 78/5
 rızk ziyāde ola 58/5
 rıf‘at bula 55/1
 rıf‘at ğanimet ola 54/4
 rūzi/devri artuğ ola 47/5

S (14)

sa‘ādet bula 76/2
 savaşda zafer bula 17/3
 sefer vāki‘ ola 26/5, 66/2
 sefer hareketi ola 24/5
 seferde hayır göre 26/3
 sergerdān ola 38/4
 sevinmek vāki‘ ola 4/5

şihhat u selāmet bula 73/5

şihhat u selāmet ola 27/2

sırrı zāhir ola 60/2

şoĥbet ola 11/1

söz gelecı edeler 44/3

sürür behçet ola 37/2

sürür bula 53/1, 53/2

Ş (13)

şād u ĥurrem ola 23/3

şād ĥandān ola 20/4

şād ĥurrem ola 7/3, 34/3, 34/4, 39/1,
 46/1, 56/5

şād-kām ola 1/4, 11/4, 13/5, 25/2,
 37/4, 60/4

şādlık ola 5/5

şāz ĥurrem ola 75/1, 77/3

şāz-kām ola 63/2, 67/4, 68/2, 69/4,
 69/5, 78/4

şāzlıgıla sefer kıla 68/4

şāzlık kıla 62/2

şāz u rāhat ola 1/3

şefkat bula 25/3

şefkat erişe 70/3

şeref ziyāde ola 54/3

T (11)

tağyir-i mizāc ola 39/5

şākat kıla 68/3

şaşradan kimse gele 18/1

tekessür vāki‘ ola 1/2, 5/2

teksir vāki‘ ola 36/2

tendurust ola 15/2

tendurustluk ola 11/5, 23/2, 51/4

tenrid vāki‘ ola 54/5

teşrif bula 33/4

tezvic helāl ola 54/1, 78/1

töhmet vāki‘ ola 42/4

U (7)

ulu mertebe erişe 64/5

ulu ganimet yetiße 48/4

ulular göre 63/1

ulular yüzüñ göre 4/4

ululara buluşa 62/1

ululardan terbiyyet göre 71/1

‘uzlet ola 71/5

V (6)

vāfir māl bula 77/5

vāfir māl yetiße 64/3

vāfir ni‘met ola 49/3

vaşanından gede 73/2

vakt hāşıl ola 9/1

vuşlat ola 56/2

Y (7)

yaramaz iş ede 9/5

yaramaz sefer kıla 67/1

yaramaz söz naql ede 26/4, 42/1

yaramaz söz naql edeler 48/1

yaramaz haber eşiide 42/5

yeñi geysi geye 33/2, 33/3

yeñi ton geye 33/5

Z (4)

zāhiri pinhān ola 43/2

zaḥmetden kırtula 21/5

zafer bula 44/1

zarāfet eşiide 12/2

????? aş / iş kıla 9/2

صدور کوفت یوقاری کتار سکرته	قند و قند اول خایب	اولین دستار ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری
صدور کوفت قند و قند اول سکرته	قند و قند اول خایب	مجلس عزاداری ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری
صدور کوفت قند و قند اول سکرته	قند و قند اول خایب	مجلس عزاداری ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری
صدور کوفت قند و قند اول سکرته	قند و قند اول خایب	مجلس عزاداری ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری
صدور کوفت قند و قند اول سکرته	قند و قند اول خایب	مجلس عزاداری ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری
صدور کوفت قند و قند اول سکرته	قند و قند اول خایب	مجلس عزاداری ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری
صدور کوفت قند و قند اول سکرته	قند و قند اول خایب	مجلس عزاداری ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری
صدور کوفت قند و قند اول سکرته	قند و قند اول خایب	مجلس عزاداری ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری
صدور کوفت قند و قند اول سکرته	قند و قند اول خایب	مجلس عزاداری ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری
صدور کوفت قند و قند اول سکرته	قند و قند اول خایب	مجلس عزاداری ایده برود و قند اول	مجلس عزاداری

A BRIEF INTRODUCTION TO THE PROJECT OF TRANSLATION AND ANNOTATION IN UIGHUR'S LANGUAGE FOR MATERIALS ABOUT CENTRAL ASIA (BROAD SENSE) SELECTED FROM THE HISTORY OF TWENTY-FOUR DYNASTY

SHIMING, Chen
ÇİN/CHINA/КИТАЙ

1. About Preparation for the Project

Rich materials involving the Central Asia (the region including the Mongolian Plateau, the Gansu Corridor, Qinghai, Xinjiang, the basin of Amu Darya and Syr Darya, the southern part of Kazakhstan Grasslands, the northeast Iran, the north part of Afghanistan as well as the northwest part of Pakistan) were collected in the Chinese ancient books - the History of Twenty-four Dynasties, which also are reliable data to study the historical, political, economic, cultural, geographical, national as well as the local conditions and social customs within this area.

In his *The Brief History of Turkstan*, published in 1922, renowned Russian historian Bartold said, "All we have known about Central Asia from 2 B.C.E to 7 C.E are nearly dependent with the Chinese historical data."

In the *Introduction to History and Civilization Research of Central Asia*, published in 1966, another famous French historian Hambes also mentioned, "The foundation of Central Asian historical research would be lost without the sinological research". "The Chinese documents over the past 2000 years are so essential and valuable that only through the Chinese historical data we can know what happened during the history in Central Asia more accurate."

Therefore, in December 1980, on a manuscript symposium on "The History of the Uighur Nationality" called by the Xinjiang History Institute, all the attending scholars believed that in order to study northwest China, especially histories of nationalities in Xinjiang, to fully show the role played in the process of our unified multinational country's formation, development and consolidation by them, to inspire various nationalities' sense of pride for their motherland and their own history, to encourage scholars both local and abroad to study on the Central Asia (two rivers basins mentioned above), it is definitely significant to compile the data relating to the materials about Central Asia selected from the Twenty-four Dynastic Histories, translate them into Uighur's language, annotate them essentially and publish them. Thus, Central Asia, Western Asia, and Turkic peoples in other areas could refer to and make use of these materials. On the symposium, it was suggested this project be undertaken by Xinjiang University.

A research group, which aimed at compiling the data about Central Asia in the Twenty-four Dynastic Histories and translating them into Uyghur's language, was founded in June 1981 by Xinjiang University's Scientific Research Office and experts inside and outside the university started this work.

After Central Asian Cultural Research Institute was established in 1985, the group was absorbed into it, and renamed the Center of Research on Ancient Books.

In that year, this project was set up officially by the National University Committee of the work for Reorganizing and research Ancient Books, which is an institute belongs to the Ministry of Education, and was subsidized by it.

2. About the Progress of the Project

This project, responsible mainly by Professor Chen Shiming, was undertaken by the Center of Research on Ancient Books in Xinjiang University.

The group are made up of 5 research fellows from the Center of Research on Ancient Books and 10 researchers out of the Center with the high-level titles. And its work can be understood by five procedures including to compile historical data, to translate it in Uyghur's language, to annotate, and to examine, to edit and check the all above, each procedure goes on with a strict rules and regulations formed on the time.

Of edition of translating the historical data about the Central Asia in the Twenty-four Dynastic Histories into Uyghur and annotating them - *Records of Grand Historian* (in 1989), *Book of Han* (in 1994), *Book of Later Han* (in 1997), *Annal of Three Kingdoms*, *Book of Jin*, *Book of Song*" (in 2001), *History of Northern Dynasties* (in 2002) and Translation and Annotation of Historical Data about Central Asia for Southern and Northern Dynasties (in 2004) have already been published by Xinjiang People's Press. *Translation and Annotation of Historical Data related to Central Asia of Tang Five Dynasties* (in 2004) will soon be published, *Translation and Annotation of Historical Data related to Central Asia of Song Dynasty* and *Yuan Dynasty* and *Translation and Annotation of Historical Data related to Central Asia of Ming Dynasty* are being speeded up for annotation, and they will be published in 2009.

This task is a quite hard job, which involves not only various languages in two major language families (Sino-Tibetan language family and Altai language family) and many challenging linguistics issues, but also many aspects of *History about China* and foreign countries.

When solving every problem, completing every section of translations, making every annotation, and even translating each personal name (of national minority), geographic name (in national minority area), and formal name, a

vast amount of historical data were consulted, and much efforts was made. For example, there exist some words such as personal names, geographic names, formal names, conferred titles, appellations, proper names in data related to Central Asia in the Twenty-four Dynastic Histories, which were transliterated from various languages of the Altai language family. The pronunciation structure and significance for most of those words transliterated are not understood because of great changes in pronunciation between ancient and modern times. It would be difficult to understand for readers if transliterated words were transliterated into Uighur according to their pronunciation. And the accuracy of this work would also be reduced if by doing so. Therefore, on the basis of the actual pronunciation as well as the phonetics knowledge of ancient Chinese and the ancient minority nationalities' languages, the pronunciation's structure of these words were made clear as possible as necessary, and the words were returned to original words after their significances were ascertained. For instance, “左鹿蠡王”(Zuoluliwang) was return to *sol qolqan*(assistant minister), “昆莫(弥)” (Kunmo) to *kynbeg* or *kynbij* (king of Wusun), “冒顿”(Modu)to *batur*, “骨都侯”(Guduhou) to *kutbeg* (Chieftain of kut), “居次”(Juci) to *qiz*(girl). For another example, formal names, the names of peerage, conferred titles are innumerable and extremely complicated in data related to Central Asia in the Twenty-four Dynastic Histories. They change quite frequently .All those mentioned above made it difficult to translate, examine and edit.

According to the duties or the actual situation then, we translate, examine and edit each formal name and conferred titles by referring to a great quantity of materials instead of standardizing them. For example, “太尉”(Taiwei) in the period of Han Jing Di was translated into *baS leSker beSi*(Commander in chief), “大司马”(Da Sima) in the period of Han Wu Di also into *baS leSker beSi*(Commander in chief), “司徒”(Situ) in the period of Han Cheng Di into *aqartix begi* (Secretary of Education),while“司徒”(Si Tu)in the period of Han Ai Di into *baS w; zir*(Prime minister).

3. About the Attention from Academy Circles at Home and Abroad

From its outset, the work was paid widespread attention of academic circles at home and abroad. Experts from different countries spoke highly of its each achievement got at all stages of research . For example, in 1995, the project was introduced in detail by celebration book “Glory Ten Years” wrote by National University Committee of the work for Reorganizing and research Ancient Books. When coming to XinJiang in 1996, Fu Xuancong, the General Secretary of the Group for National Ancient Books Reorganization and Publication Arrangement, asked about the progress of project concretely.He thought this project played a leading role in reorganizing and studying the relevant data in the Twenty-four Dynastic Histories for other minority nationality, and he also introduced this project in detail on “Work Bulletin of Ancient Books Reorganization and Publication”. In

1997, Keyoumu Bawudong, the original deputy Secretary of Autonomous Region CPC listened to the report on the project given by Professor Chen Shiming, the project director, and he aided this project financially. moreover, more than 80 experts participated in a large-scale learning discussion on this project called by Xinjiang University in 1989, where they spoke highly of its academic value and its social significance.

Xinjiang University Party Committee's secretary Wang Tong and Xinjiang University's president An Nepal also spoke highly of the project at a meeting of whole staff in June 2001 and in June 2007. They said its achievements had a good influence at home and abroad. In addition, Yaxar, Turkish ambassador to China and professor Pulati, the head of Orientalism Department of Ankara University had an informal discussion with the main members of project group in Beijing on summer in 1987. He encouraged them to do the work well. Professor Tang Yi, the Director of National Research Institute of Taiwan Political University held the project was a pioneering undertaking in expanding the Chinese national culture, and its beneficence was boundless when visiting Xinjiang University in 1994.

The Professor Semih, an expert on Turkish Philology of German Bamber University, commented that it was a great job to translate partial historical data in Twenty-four Dynastic Histories into Turkic. Their research was more systematic and more reliable than the Edouard Chavannes, when receiving "Records of Grand Historian" and "Book of Han" in 1995. Dr. Tarrypof, the Director of Uyghur Research Institute of Kazakhstan Academy of Sciences, also expressed the intention of working together when coming to Xinjiang University. "People's Daily", Xinjiang Daily, Xinjiang Economics, the Central People's Broadcasting Station, the Xinjiang People's Broadcasting Station and the Xinjiang Television Station also reported progress of the project more than one time. The fourth issue of Continental bridge 2002, a Russian magazine, also introduced this project in detail to different countries in Eastern European and Central Asia. The research results of the project at all stages had won Excellent Books Prize of Philosophy and social sciences in 15 Provinces, cities and autonomous Region in the Northern China, or Excellent Achievement Prize of the Xinjiang 's Philosophy and social sciences. They have been on the shelves or spread in Japan, German, Russian, Turkish and more Central Asian countries.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА РУССКОГО И КИТАЙСКОГО ЯЗЫКОВ, КОТОРЫЕ УПОМИНАЮТ РЕЛИГИЮ

SHUÏN, Hai/ШУИИ, Хай
CÌN/CHINA/КИТАЙ

Фразеологическая картина мира - это описание окружающего мира посредством системы фразеологических образов. Выявление сходного (общечеловеческого) и различного (национально своеобразного) во фразеологических системах разных языков в ходе их сопоставительного исследования возможно, как наш взгляд, в результате тематико-идеографической классификации фразеологизмов, отражающей универсальность отображения действительности во фразеологии, и в результате анализа образно-мотивационных основ устойчивых оборотов.

В русском языке существует немало выражений, связанных с монотеистическим представлением христиан о Боге как о единственном и всемогущем создателе Вселенной. Однако языческие представления о многобожии, господствовавшие у предков русского народа до крещения Руси в 988 году при великом князе Владимире, также не могли не оставить следа в русском языке. Такие междометные восклицания, как *Бог мой! Боже мой!*, возвращают нас к тем временам, когда у каждого рода, семьи или даже отдельного человека было своё божество, свой кумир или тотем, которому поклонялись [7: 205]. Отражение языческих религиозных представлений русского народа находим в таких пословицах и поговорках: *Где жить, тем богам и молиться; Каков бог, такова ему и свеча; Что тому богу молиться, который не милует; Всем богам по сапогам; Карманный бог помилует* ('откуплюсь') и др. [3:103]. Выражения *как идол, как истукан, стоять идолом, сидеть истуканом, сотворить себе кумира* и т. п. воспринимаются сейчас лишь в переносном смысле. «В старославянских же текстах, откуда все эти слова пришли в русский язык, они были наполнены конкретным языческим содержанием и обозначали статуи, изваяния славянских богов и божков» [7:209].

Каждый бог в многочисленном славянском пантеоне был символом какой-то природной стихии, но главным среди них считался Перун - божество грозы и молнии, а отсюда и две главные его функции: во-первых, он был «распределителем дождя», от которого зависел урожай, а во-вторых, - богом войны и оружия. Ср. известные фразеологизмы: *метать перуны* - 'гневаться, сердиться на кого-либо', ФСРЯ 1986, 247; *метать громы и мол-*

нии - 'распекать кого-либо; говорить гневно, раздражённо, упрекая, обличая кого-либо или угрожая кому-либо', ФСРЯ 1986, 246.

С принятием и распространением христианства на Руси языческие верования и православно-христианские представления о Боге нередко соседствовали и объединялись друг с другом. Так, почитание некоторых православных святых иногда пересекалось и связывалось с культом языческих божеств. Например, у восточных славян почиталась христианская святая Параскева Пятница, символика которой восходит к образу единственной представительницы женского божества у древних славян - *Мокоши*, имя которой связано со словами *мокнуть*, *мокрый*. Мокошь олицетворяла женское начало природы, была богиней воды, грозы, дождя, а значит - плодородия. Она была также покровительницей материнства и женского хозяйства. По народным поверьям, трудолюбивым женщинам она помогала прясть, оставаясь при этом невидимой, а нерадивых прях могла и покарать. Интересно, что днём поклонения этому языческому божеству была пятница. Так что неслучайно на христианскую Параскеву Пятницу, получившую свой святой день, когда совершали молебствия, ходили по дворам с иконами, не работали, распространились многие ритуалы и обряды, связанные с Мокошью. Возможно, именно к тем далёким временам относится и хорошо известное выражение *семь пятниц на неделе* у кого-либо - о человеке, часто меняющем свои решения, намерения, постоянно нарушающем свои обещания. Вполне возможно, что первоначально данный оборот, нашедший отражение и в русской пословице *У бабы семь пятниц на неделе*, был отнесён именно к женщинам [7: 214-233].

Любопытно отметить, что само слово *Бог* пришло в христианство из язычества и связано этимологически с однокоренными словами *богатый*, *богатство*. Следовательно, первоначально *Бог* - это тот, кто наделяет человека материальными благами, богатством, что связывалось с понятием счастья. Наделяющая функция бога нашла отражение и в соответствующих фразеологических оборотах: *дай бог* (выражение пожелания чего-либо, ФСРЯ 1986, 126), *не дай Бог* (выражение предупреждения, предостережения о нежелательности, недопустимости чего-либо, ФСРЯ 1986, 353); *Бог дал* (пришлось, довелось - встретиться, увидеться и т.п., ФСРЯ 1986, 38); *Бог даст* (выражение надежды на какое-либо событие, действие, явление в будущем и т.п.) и др.

Образование фразеологизмов, отражающих религиозные воззрения русского народа в православно-христианский период, связано с главной книгой христиан - Библией. Библия и библейская фразеология являются одним из мощных источников нравственно-этических ценностей в русском языке. Русская культура, как культура христианская, с древних времён была пронизана библейской философией, которая поощряла добро, чистоту

помыслов и поступков и осуждала зло во всех его проявлениях. Библейская фразеология включает в себе нравственно-дидактический заряд огромной силы.

Значительная часть библейских фразеологизмов носит назидательный характер, представляя собой разного рода наставления, нравоучения, предостережения, советы, пожелания, заповеди и т.п. Такие библеизмы обычно относятся к предикативным оборотам. Например: *Не судите, да не судимы будете; Не рой яму другому - сам в неё попадёшь; Кто сеет ветер - пожнёт бурю; Взявшие меч от меча и погибнут; Врачу, исцелися сам! Рука дающего не оскудеет* и др.

Таким образом, морально-этическая тематика, которая отражает такие вечные проблемы, как добро и зло, порок и добродетель, праведность и греховность, жертвенность и преступность, раскаяние, искупление, воздаяние и т.д., является особенностью содержательной стороны библейской фразеологии [4: 38-39].

Сопоставим русский материал с китайским. Примерно за 2 тысячи лет до н. э. на территории равнины Хуанхэ существовало царство Шан-Инь, в основе религиозных представлений его жителей было многобожие. «Весь общественный уклад строился вокруг жертвоприношений царским предкам и божествам, которые были всего лишь самыми могущественными предками» [6:163]. В XI в. до н. э. существование царства Шан-Инь завершилось завоеванием его племенем Чжоу.

Чжоу принесли с собой новое представление о верховном божестве, которого они называли Тянь. В первоначальном начертании знак Тянь являл изображение большого человека с особо выделенной головой и служил, вероятно, обозначением обожествленного верховного предка. Покорив иньцев, чжоу отождествили свое верховное божество с их верховным божеством Шанди. Но подобная контаминация требовала отказа от концепции родового божества. ...Термин же Тянь в значении «Небо» стал служить новой идее верховного деятельного начала мироздания, оно мыслилось чжоу как божество, которое карало за проступки и награждало за добрые дела. И только от самих людей зависело, кто будет обладателем «небесного повеления». Сами чжоу не уставали подчеркивать, что милость небес не гарантирована на вечные времена и быть достойным ее нелегко. Акцент делался на моральной, но совершенно беспристрастной воле «Неба» [6:163].

Исследователи китайского пантеона насчитывают в нем до 500-600 божеств. Большинство из них имели несколько ликов, которые соотносились одновременно с определенным явлением небесной сферы, местностью и историческим лицом, то есть они символизировали единство трех сфер

мироздания - Неба, Земли и Человека. Вместе с тем китайский пантеон в его окончательном виде был результатом антропоморфизации богов. В основе китайской религии лежит представление о том, что потусторонний мир есть не столько подобие или отражение этого мира, сколько его продолжение. Отношения живых с богами строились на принципе обоюдной пользы: приносивший жертву богу рассчитывал на его помощь и поддержку (ср. китайский фразеологизм: *Небо подчиняется желанию человека*).

В эпоху централизованных империй Цинь и Хань отмечается тенденция к выработке синтетически-целостного мирозерцания. В этот период именно религия освящала и обосновывала претензии китайских императоров на роль вселенских монархов [6:208, 230-231]. Придание Небу статуса высшей силы (и в наши дни главный храм в Пекине - это храм Неба) привело к появлению в китайском языке таких фразеологизмов, как *сын Неба* (император), *баловень Неба* (удачливый человек), *веление Неба* (судьба), *Пусть само Небо покарает его* и др.

Вторая могущественная, наряду с Небом, область мироздания - Земля - нашла отражение в таких устойчивых оборотах, как *не бояться ни Неба, ни Земли* (не знать страха); *Небо и Земля вечны; соответствовать всем земным и небесным законам; раскрыть Небо и Землю* (о сотворении мира) и др.

Конечно, две такие великие мировые цивилизации, как китайская и славянская, очень сильно различаются своей историей, философией, культурой, религиозными воззрениями. Однако, несомненно, существует и много общего между ними. Что касается религиозных представлений русского и китайского народов, то, во-первых, можно отметить основную тенденцию в их эволюции от языческого многобожия с одушевлением всех сил и стихий природы к монотеизму и антропоморфизму. Во-вторых, у китайцев, как и у русских, бог прежде всего ассоциируется с богатством, удачей, успехом, счастьем. Ср., например, кит. *небесное царство* (богатое, изобильное место, рай на земле) - рус. *рай земной* (необыкновенно красивое место, в котором всего в изобилии, где можно счастливо и безмятежно жить. ФСРЯ 1986, 383). В-третьих, очень важно подчеркнуть морально-этический аспект, связанный с религиозными верованиями обоих народов. Бог - это прежде всего добро, благо, справедливость, великодушие, любовь и тому подобные высоконравственные качества. Отсюда много сходных пословиц и поговорок в русском и китайском языках. Например, кит.: *Избегай плохих поступков и совершай хорошие* (ср. рус.: *Отойди от зла и сотвори благо*); кит.: *Родители должны любить своих детей, а дети должны чтить своих родителей* (ср. рус.: *Чти отца твоего и мать твою - библейская заповедь*)', кит.: *За добро жди добра, за худо - худо* (ср. рус.: *Как аукнется, так и откликнется*) и др.

Некоторые пословицы и поговорки как в русском, так и в китайском языках отражают непростые, часто противоречивые отношения человека с Богом. Ср., например, одинаковые поговорки в обоих языках: *Бог (Небо-кит.) знает; Все мы под Богом ходим* (о невозможности знать будущее, предугадать свою судьбу; о зависимости человека от Бога; ср. также рус.: *Всё в руках Господних*). С другой стороны, и в русском, и в китайском языке есть поговорки, говорящие о том, что человеку необходимо рассчитывать только на свои собственные силы, потому что *до царя далеко, до Бога (Неба - кит.) высоко*.

По-видимому, следует признать, что даже у таких далеких друг от друга народов, как китайский и русский, можно найти много общего и в их мышлении, и в культуре, и в языке.

Во фразеологической картине мира находят выражение мировоззренческие концепты, составляющие основу мировоззрения как общечеловеческой, так и идиоэтнической системы взглядов на мир. Язык, сохранивший следы различных этапов мифологического освоения природы и обществе человеческим сознанием, - пишет В. М. Мокиенко, - в сущности, и сам являет собой многослойный миф. Отслаивая пласт за пластом этого мифа, мы постепенно проникаем в глубины древнего мировоззрения и получаем возможности взглянуть на жизнь наших предков собственными глазами. [7: 133]

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой китайско-русский словарь. Шанхай, Ивэнь чубаньш, 1980.
2. Большой русско-китайский словарь. // Хейлунцзянский ун-т. Пекин, Шаньу иньшугуан, 1985.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка, т. 1. М., 1956.
4. Дубровина К.Н. Нравственно-дидактическая ценность библейской фразеологии русского языка. // Нормы человеческого общения. Нижний Новгород, 1997. с.38-39.
5. Китайско-русский фразеологический словарь. Шанхай, Ивэнь чубаньш, 1980.
6. Малявин В.В. Китайская цивилизация. М., 2001. 628 с.
7. Мокиенко В.М. Образы русской речи. // Историко-этимологические очерки фразеологии. СПб., Фолио-Пресс, 1999. 462 с.
8. Русско-китайский фразеологический словарь. У хань, 1985.
9. Фразеологический словарь русского языка. Под ред. А.И. Молоткова. Изд. 4-е. М.

YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE GÜDÜLEMENİN ÖNEMİ

SOYUPEK, Hasan*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bu çalışma, yabancı dil öğretiminde güdülemenin önemini konu edinmektedir. Girişte dil öğreniminin önemi ve sorunları üzerinde durulmuştur. Güdü, güdülenme ve güdüleme ile ilgili bilgi verilmiştir. Güdülenmede öğreticinin fonksiyonu, tutum ve davranışlarına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güdüleme, dil öğretimi, öğrenci, öğretici.

ABSTRACT

This study, deals with the importance of motivation in the teaching of foreign language. In introduction, the importance and problems of teaching has been focused on. In this paper, we tried to make clear in the function, behaviour and attitude of teacher/trainer in motivation.

Key Words: Motivation, teaching of language, student, teacher/trainer.

GİRİŞ

Günümüzde yabancı dil öğretimi giderek daha bir önem kazanmaktadır. Uluslararası ilişkilerin başladığı dönemlerden bu yana bir ihtiyaç olarak kendini hissettiren yabancı dil öğretimi, günümüzde daha da önemli hale gelmiştir. Çünkü iletişim ve uzay çağı şeklinde nitelendirilen çağımızda gelişen teknoloji sayesinde mesafeler kısalmış ve iletişim ortamları yabancı dil öğrenimine olan ilginin de artmasına neden olmuş, böylece kişilere anadilleri yeterli gelmemeye başlamıştır. Diğer taraftan bir yabancı dil bilmenin kişiye sağlayacağı yararlar göz önüne alındığında ise, bu özelliğin ve edinimin kişinin dünyayı daha iyi kavramasına, kültürel ve dilsel engelleri aşmasına ve meslek sahibi olabilmesine imkân sağlayacağı savunulmaktadır.¹

Bunun dışında yabancı dil, daha ileri seviyede bilgi elde etmek, o dilin mensuplarının ilim, kültür ve birikimine ulaşmak ve hedef dilin konuşanlarıyla anlaşma imkânı da vermektedir. Hatta bu sayede milletlerarası ilişkilerin daha iyi geliştirilip yaygınlaşması da mümkündür. İşte bu gibi nedenlerle yabancı dil öğrenmek teşvik edilmektedir.²

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. e-mail: hsoyupak@ilahiyat.sdu.edu.tr

¹ Odabaşı, H. Ferhan, **Yabancı Dil Öğretiminde Bilgisayar Kullanımı**, Eskişehir 1997, s. 2 3.

² Sancak, Yusuf, “Yabancı Dil Eğitimi-Öğretimi ve Arapça: Tarihçe, Amaç, Esaslar, Elemanlar, Usûl (Metot) ve Teknik”, **EKEV’ Akademi Dergisi**, C.: 2, Sayı: 1, Erzurum, (Kasım 1999), s. 53.

Dil öğrenmenin önemi ve faydası kavrandıktan sonra geriye şahsın çalışma, azim ve sebatıyla metotlu eğitimden başka bir şey kalmamaktadır. Yani plânlı ve metotlu çalışmayı başarabilen öğrencinin istenilen dili öğrenmemesi için hiçbir sebep yoktur. Öyleyse dil öğrenmeye istekli ve prensip sahibi olan insanların bu konuda başarılı olacaklarını söyleyebiliriz. Her alanda olduğu gibi, dil öğreniminde de şartların elverişsizliğini ileri sürüp olayı gözünde büyütme, dil öğrenmeye çalışan kimsenin azmini ve hevesini kıran temel yanıltır³.

Hiç şüphesiz ki her alanda olduğu gibi dil öğreniminde de bir takım zorluklarla karşılaşılacaktır. Bu zorluklar geçmişte olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır⁴. Bunca imkân ve gayrete rağmen, yabancı dil öğretiminde başarısızlıklardan söz edildiğinde, konuyla ilgili pek çok neden aklımıza gelmektedir. Bunlar arasında ilk bakışta görülenler; öğrencilerin ilgisi, motive edilmesi, yöntem, ders araç- gereçleri ve öğrenme ortamı gibi nedenlerdir. Başarıyı önemli ölçüde etkileyen⁵ bu sorunlar incelendiğinde, karşımıza çıkan tablo hiç de iyi değildir. Özellikle de yüksek öğretim sürecinde öğrencilerin gelecekteki uğraşları ile ilgili dersler, yabancı dile ayırabileceği zamanı kısıtlamaktadır. Buna öğrencilerin yabancı dil öğretimini bir yük olarak görmeleri de⁶ eklendiğinde, dil öğrenimi öğrenciye sevimsiz gelmektedir. Bir de bu dilin uygulama alanı bulunmaz, hayatta işine yarayacak ve kolayca kullanabileceği bir dil öğrendiği kanaati verilemezse, öğrenim daha da çekilmez hale gelmektedir⁷. Bunlarla birlikte, tabandan gelen bir gereksinme ve çevre koşullarının zorlaması veya kişinin kendi içindeki öğrenme dürtüsü yeterince güçlü ve sürekli değilse yabancı dil öğretimindeki başarı düşük kalacaktır. Bir yerde “yabancı dil öğretilmez öğrenilir.” sözü, öğrenme sorumluluğunun neticede öğrenci tarafından yüklenilmesi gerektiğini vurgulamaktadır⁸. Ayrıca bu konuda en iyi verimin alınabilmesi için öğrencinin şahsi gayretini ortaya koymasının önemini de kesinlikle göz ardı etmemek gerekir⁹.

Yabancı dili öğrenme ve öğretmede zikredilen bu sorunların üstesinden gelebilmek için her şeyden önce olumsuzlukları ortadan kaldırmanın yanında,

³ Dokuz, Avni, “Dil Öğrenimi Üzerine”, **Din Öğretimi Dergisi**, Ocak-Şubat-Mart 1987, Sayı: 10, Ankara 1987, s. 65

⁴ İşeri, Kamil; “Dilin Kazanımı ve Yabancı Dil Öğretimi”, **Dil Dergisi**, Sayı: 43, Mayıs 1996, s. 21

⁵ Aktaş, Tahsin, “Yabancı Dil Öğretiminde İletişimsel Yeti” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya, yılı 2004 Sayı: 12, s. 44.

⁶ Odabaşı, H. Ferhan, a.g.e., s. 5, 6.

⁷ Cebeci, Suat, “Din Öğretimi ve Arapça Dersleri”, **Din Öğretimi Dergisi**, Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim- Kasım- Aralık, Sayı: 8-9, Ankara 1986, s. 81.

⁸ Başkan, Özcan “Türkiyede Yabancı Dil Öğretimi” **Dil Dergisi**, Sayı: 22 Ağustos 1994, s. 40, 41.

⁹ Cebeci, a.g.e. s. 81.

dili sevdirmenin ve derse ilgiyi artırmanın da yolları aranmalıdır¹⁰. İşte tam da burada güdüleme denilen olgu ile karşı karşıya gelmekteyiz. Çünkü güdülenmiş öğrenci, öğretim esnasında istenmeyen şeylerden kendisini uzak tutarak ilgisini tamamen dil öğrenimine verebilir¹¹. Bu sebeple biz çalışmamızda dil öğretiminde güdülenmenin önemi ve güdüleme yöntemlerini incelemek istiyoruz.

1. Güdülenme ve Güdüleme

Güdü, hareket etmek anlamındaki Latince motive sözcüğünden gelmektedir. İstek, arzu, gereksinim ve ilgileri kapsayan genel bir kavram ve ayrıca belli hedefleri gerçekleştirmek için belli davranışları harekete geçiren, yönlendiren iç gerginlik, yeteneklerden doğan aklî ve elektrikli oluşumdur¹². Bunun üç ayrı yönü vardır: Birincisi, kişiyi belli bir hedefe iten güdüleyici durum, ikincisi ise hedefe ulaşmak için yapılan davranış, üçüncüsü de hedefe ulaşmaktır. Bu, üç yönde bir döngü içinde oluşur¹³. Ayrıca güdü ve güdüleme kavramı psikolojinin keşfetmiş olduğu en önemli kavramlardan biridir. İnsan ve hayvanların davranışlarının temelinde güdüler yatar. Nerede olunursa olunsun ve ne yapılsa yapılsın, her davranış altında bir güdü veya güdüler zincirinin yattığı unutulmamalıdır¹⁴.

William ve Burden de öğrenmede üç aşamalı güdülenme modelinden söz etmektedir. Birinci aşama, bir şeyi öğrenmeyi gerektiren nedenlerin oluşması, ikinci aşama ise bir şeyi öğrenmeye karar verme, üçüncü aşama da öğrenme isteğinin öğrenme süresince devam etmesidir. Bunlardan ilk ikisi öğrenme öncesinde, üçüncüsü öğrenme sürecinde etkili olur. Öğrenme sürecinde güdülenme, işlenen konunun çekici hale getirilmesi, merak uyandırması ve öğrencinin yarışma havasına sokulması şeklinde sağlanabilir. Bu aşamalardaki güdülenme, öğrencinin dikkatini, öğrenilmesi istenen bilgiye yoğunlaştırmasında etkili olmaktadır¹⁵. Şentürk'ün de dediği gibi, “öğrenmede motivasyonun önemi büyüktür. İsteksiz bir öğrenme angarya bir iş gibi, kişiye ağır gelir. Hâlbuki istekle yapılan bir öğrenme tam ve verimli olur. Bir konuda istekli öğrenme gerçekleşebilmesi için kişinin o konuda bilgi edinmeye ihtiyaç duyması gerekir. İşte motivasyon öğrencide bu öğrenme isteğini veya ihtiyacını doğurabilmektedir¹⁶.”

¹⁰ Cebeci, a.g.e., s. 81.

¹¹ Yavuz, Mehmet Ali, “İletişim Kuramı Açısından Dil Öğretimi ve Dil Öğretiminde Güdülemenin Önemi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.: I, Sayı: 5, İzmir 1999, s. 107.

¹² Cüceloğlu, Doğan, **İnsan ve Davranış-Psikolojinin Temel Kavramları**, İstanbul 1991, s. 229, 230; Amal, A. Almakhozumi, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Arapça'ya Yönelik Motivasyonu ve Başarıları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: VII, İzmir 1994, s. 395.

¹³ Clifford, T. Morgan, **Psikolojiye Giriş**, (Çev.: komisyon), Ankara 1980, s. 190.

¹⁴ Cüceloğlu, a.g.e., İstanbul 1991, s. 229, 230.

¹⁵ Yavuz, Mehmet Ali, a.g.m, s. 107, 108.

¹⁶ Şentürk, Habil, **Eğitim Psikolojisi**, Isparta 2003, s. 97

Diğer taraftan güdülenme okuldaki öğrenci davranışlarının yönünü, şiddetini, kararlılığını belirleyen en önemli güç kaynaklarından biridir. Öğrenmek için her öğrenci öğrenme süreçlerine istekle katılmak, öğrenmenin gerektirdiği ilkelere uymak ve sorumluluk duymak zorundadır. Güdülenmeyi belli amaçlara ulaşmak için bir güç kazanma hâli olarak ele aldığımızda, sınıfta gerekli şekilde motive edilmemiş öğrencinin şu davranışları göstermesi söz konusudur. “Öğrenci derse düzenli olarak devam etmez, dikkatli dinlemez, ilgisini arkadaşlarına ya da dışarıdaki hadiselerle yöneltmiştir. Ödevlerinde güçlükle karşılaşınca onlara cevap aramak istemez ve derslere ilgisiz görünür. Öğretici tarafından derse yönlendirmekte güçlük çekilir. Buna karşılık güdülenmesi yüksek olan öğrenci ise derslerine hazırlıklı gelir, sürekli soru sorar, tartışmalara katılır, enerjisi yüksektir¹⁷.” Dolayısıyla önceden güdülenen öğrenci, hem daha yüksek bir düzeyde sorumluluğunu yerine getirir, hem de okulda başarılı olmaya ve yüksek puanlar almaya motive olur¹⁸.

Güdülenmiş davranışlar güdülenmemiş davranışlardan şu yönlerden farklılık gösterir:

a. İlgi duyma ve dikkat etmede süreklilik.

b. Davranışların yapılması için çaba göstermeye ve gerekli zamanı harcamaya isteklilik.

c. Konu üzerinde odaklaşma, sonuca gitmede ısrarlı olma ve kararlılık. Öğrenme süreci içinde yukarıda belirtilen hususlara riayet eden öğrenci yüksek derecede güdülenmiş demektir¹⁹. Buraya kadar yapılan tespitlerden güdülenmenin genelde başarıya katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu kısımda ise gerek öğrenci açısından güdülenme ve gerekse öğretici açısından güdülenmenin dil öğretimindeki önemiyle ilgili tespitler yapmaya çalışacağız.

2. Dil Öğretimindeki Önemi

Güdülenmenin, yabancı dil öğrenimini kolaylaştıran faktörler arasında önemli bir yeri vardır²⁰. Reece Walker, başarılı bir öğrenmenin gerçekleşmesinde güdülenmenin anahtar bir kavram olduğunu belirtmekte ve daha az yetenekli ama yüksek düzeyde güdülenmiş bir öğrencinin daha başarılı olabileceğini ortaya koymaktadır²¹. Carrol da ikinci bir dil öğretiminde “güdülenme”, “beceri” ve “genel yetenek” gibi üç amilden bahsetmektedir.²²

¹⁷ Amal A. Almahzoumi, a.g.m., s. 397.

¹⁸ Amal A. Almahzoumi, a.g.m., s. 397.

¹⁹ <http://de.essortment.com/motivatingstude rbsm.htb>.

²⁰ Aktaş, Meltem, “Dil Öğreniminde Bireysel Özellikler ve Ayırt Edici Etkenler”, **Dil Dergisi**, Sayı: 117, Ankara, Kasım-Aralık 2002, s. 16.

²¹ (Bu görüşü Gömleksiz, Mehmet Nuri, “Üniversitelerde Yürütülen yabancı Dil Derslerine İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Fırat Üniversitesi Örneği)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı: 1, Elazığ 2002, s. 145’de Reece Walker’dan nakleder.

²² Karaca, Mahmut, **Türkiye’de Yüksek Öğretim Kurumlarında Arapça Öğretimi (İlahiyat**

Harmer, güdülenmenin dil öğretimindeki yerini aşağıdaki sözlerle dile getirmektedir: “Dil öğretimi ile uğraşanlar, öğrenmeyi gerçekten isteyen öğrencilerin, çalışma koşulları ne olursa olsun, başarılı olacaklarını sık sık dile getirmektedir. Tüm öğretmenler, güdülenmiş öğrencilerin, arkadaşlarına göre daha başarılı oldukları düşüncesindedir. Bu öğrenciler kötü koşullarda ve uzmanlara göre yetersiz görülen yöntemlerin kullanılması durumunda bile, genellikle başarıya ulaşabilmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulunca, başarılı olmayı sağlayan en büyük etmenin güdülenme olduğunu ileri sürmek mümkün görünmektedir²³.”

Bu bağlamda el-Vasti, diller içerisinde Arapça öğretimini ele alarak güdülenmeye farklı bir yorum getirir. Arapçayı öğrenmenin, dinî, pratik, politik, bilimsel ve sosyal olan beş tür motivasyonu bulunduğuna işaret etmektedir. Ona göre, “Arapçayı öğrenmek isteyenleri tanımak ve hedeflerini öğrenmek eğitim programlarını düzenlemekte yardımcı olmaktadır. El-Vasti, bu görüşten hareket ederek Arapça öğreniminin altında yatan değişik motivasyonların olup olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır²⁴. Amal A. Al-Makhzoumi de Arapça’ya yönelik yüksek motivasyon sahip bir öğrencinin şu özellikleri taşıdığını belirtir: “Her fırsatta Arapça’yı öğrenmeye çaba harcar, fırsat buldukça Araplarla görüşür, Arapların kültürel mirasını öğrenmeye çalışır. Arap edebiyatını okumaktan zevk duyar. Arapça konuşanlarla duygularını paylaşır ve Arapça’yı öğrenmekle karakterinin bütünleşmesini gerçekleştirmiş olur. Bu da öğrencinin dil öğrenmesindeki başarısını artıracaktır²⁵. Bir başka ifade ile dile karşı ilgi ve sevgi duyan her öğrenci başarıya ulaşacaktır. Şüphesiz ki bu ilgi ve sevginin oluşmasında güdülenmenin payı büyüktür.

Psikologlar güdülenme konusunda farklı görüşler ileri sürmelerine mukabil iki noktada aynı görüşü paylaşmaktadır. Bunlardan birincisi başarı ile neticelenen her amacın arkasında bir güdülenmenin bulunuşu, ikincisi de her başarısızlığın arkasında güdülenme eksikliğinin bulunmasıdır. Nitekim Politzer’in Fransızca ve İspanyolca öğrenim gören Amerikalı öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmada, başarısızlığın nedeni, bu dilleri öğrenme konusundaki güdülenme eksikliği olarak tespit edilmiştir. Genelde yabancı dil öğretiminde iki sâikten (güdü) söz edilebilir:

a. Aracı Sâikler (Instrumental Motivations)

b. Bütünleyici Sâikler (Integrative Motivations)

a. Aracı Sâikler: Bir göreve atanma, seyahat, okuldaki yabancı dil programında başarılı olma, akademik derece elde etmek için yabancı dil öğrenmek gibi acil bir ihtiyacı karşılamaya yönelik olanlardır.

Fakülteleri Örneği), (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2000, s. 1.

²³ Yavuz, a.g.m., s. 107.

²⁴ Amal A. Al-makhzoumi, a.g.m., s. 394.

²⁵ Amal A. Al-makhzoumi, a.g.m., s. 397.

b. Bütünleyici Sâikler: Sınırlı ve menfaate yönelik olmayıp, dili öğrenilen toplumun örf, adet, gelenek ve göreneklerini anlamak ve kültürlerine vakıf olmaya yönelik bulunanlardır²⁶.

Diğer taraftan güdülenme, dil öğretiminde bir bakıma öğrenci ile öğrenilecek konu arasında psikolojik bir bağ kurmadır. Bu bağ kurulmadan öğretime başlanırsa, yapılan etkinliklerin yararlı olmadığı gözlenmektedir. Buna karşın, iyi bir sınıf ortamında işlenen konuların daha iyi anlaşılacağı, öğrencilerin derse daha iyi katılacağı görülmektedir. Sınıf içinde iyi bir öğretim ortamının hazırlanması, öğreticinin öğrencilerini cesaretlendirmesine bağlıdır²⁷. Çünkü çağdaş öğretim yaklaşımlarında öğrencinin sürekli aktif durumda olması gerektiği şeklinde bir anlayış benimsenmektedir. Bunun da belirli bilimsel esaslara uyulmasıyla mümkün olacağı kabul edilmektedir. Bunların başında ise güdülenme gelmektedir. Güdüleme, başarılı bir öğrenmenin gerçekleşmesi için anahtar bir faktördür. Yüksek düzeyde güdülenen az yetenekli bir öğrenci, iyi güdülenmeyen zeki bir öğrenciden daha büyük bir başarı ortaya koyabilir. Zira bilimsel esaslara göre geliştirilen öğrenme ve öğretim yaklaşımları, öğretim elemanına sınıfta yeni sorumluluklar yüklemiştir. Artık, günümüzde geleneksel yapıdan tamamen uzak, öğrencinin öğrenmesini hedef alan öğrenci merkezli yaklaşımlar daha çok rağbet görmektedir²⁸. Bu yaklaşımlar arasında da güdülenmeye ağırlık veren görüşler başta gelmektedir. Nitekim güdülemenin dil öğretimindeki başarıyı artırdığını gösteren birçok araştırma bulunmaktadır²⁹.

Şüphesiz iyi bir dil öğretiminde güdülenmenin gerçekleşmesi için öğretim elemanı, öğrenci, eğitim araç-gereçleri ve çevre unsurlarını bir arada mülhaza etmek gerekir. Bunlardan bazılarının yeterli ve müsait olmadığı durumlarda elbette istenilen sonuç alınamaz. Mesela, çok iyi öğreticilerin bulunduğu ve fakat öğrencinin tamamen ilgisiz ve isteksiz olduğu, ya da aksine öğrencinin istekli fakat ders öğreticisinin ilgisiz olduğu yahut ders araç-gereçlerinin ve atmosferinin müsait olmadığı bir durumda beklenen başarı görülemeyecektir. Bu sebeple iyi bir öğrenmede, öğretmen-öğrenci-çevre-malzeme gibi unsurların yeterlilik ve uygunluğunun bir arada değerlendirilmesi, bunların tam bir uyum içerisinde olması gerekir.³⁰

Son yıllarda dil öğretiminde güdülenmenin önemi ön plana çıkmış olmasına rağmen, metot ve teknik olarak, geleneksel dil öğretim metot ve teknikleri hâla ağırlığını korumaktadır. Geleneksel öğretimde, öğrencilerin, sosyal, duygusal

²⁶ Karaca, a.g.e., s. 1.

²⁷ Demirel, Özcan, **Yabancı Dil Öğretimi**, İstanbul 1999, s. 33, 34.

²⁸ Gömleksiz, Mehmet Nuri, “Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler ve Yöntem Sorunu”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, Elazığ 2000, s. 254.

²⁹ Yavuz, a.g.e., s. 107.

³⁰ Sancak, a.g.m., s. 56.

yönleri ve bireysel farklılıkları göz ardı edilmiştir. Bu da, eğitim sistemimizde verilenle yetinen, ezberci, verimsiz, cesaret ve motivasyonu düşük, bilgi ve becerisini geliştirip sergileyemeyen, tasarladığını hayata geçiremeyen, sürekli bir yerlerden destek bekleyen ve bağımsız hareket edemeyen bir kişilik oluşmasına sebep olmaktadır³¹. Hâlbuki hedef kitleyi ne kadar yakından tanır, hedef dilin kültürel ve temel özelliklerini ne kadar uygun bir tarzda verebilirsek o derece başarılı oluruz. Örneğin, yabancı dil öğrenmeye henüz başlamış olan bir kişi, öğretici ve arkadaşlarından hoşgörü ve anlayış bekler. Hiç şüphesiz yabancı dil öğreticisinin, bir psikolog gibi davranması mümkün değildir. Ancak dil eğitimi, iletişim amaçlı temeller üzerine kurulduğu için, iletişimin en temel unsurunun karşımızdaki kişi ya da kişilerde sempati yaratmak olduğu unutulmamalıdır. Yabancı dil öğretiminde öğreticinin, öğrencileri üzerinde yaratmış olduğu pozitif etkinin, öğrencinin başarısına ne denli olumlu bir şekilde yansıdığı hepimizce bilinen bir gerçektir. Şöyle ki, dil eğitimi ve öğretimi yapanlar ile duygusal zekâ bağlamında iyi iletişim kurabilen öğrencilerin mesleki deneyim ve becerilerini de katarak ne derece başarılı sonuçlar elde ettiğine hepimiz tanık olmaktadır. Bu açıdan, dil öğretiminin başarısında duygusal zekânın ve buna yönelik çabaların önemi kavranmış olmalıdır. Bu nedenle hem öğretici hem de öğrenciler birbirlerini daha iyi anlamak, böylece iyi bir iletişim ortamı oluşturmak durumundadırlar. Nitekim duygusal problemlerini çözebilmiş ya da duygu ve düşüncelerinin farkında olan, çevresiyle çok iyi ilişkiler kurabilen, öğrenme güdülerini sürekli aktif tutabilen öğrenciler, meslekî yaşamlarında daha başarılı olmaktadır. Çünkü yabancı dil öğrencileri, meslekî yaşamlarının her boyutuna kişilik özelliklerini dâhil etmek zorundadır³².

Zikredilen bu niteliklerdeki öğrencilerin teşvikiyle, yabancı dil öğrenmeye karşı ilgisiz ve isteksiz olan kişiler bile, öğrenmeye güdülenerek büyük bir çalışma atmosferine girebilirler. Çünkü öğreticinin olumlu tutum ve davranışları karşısında öğrenciler kendilerini olumlu bir öğrenim ortamına sokabilmektedir. Bunun tersi de olabilir. Yani istekli olan öğrencilerin hevesi, öğreticinin olumsuz etkisiyle azalabilir³³.

Yabancı dil öğrenmede, öğreticinin olumlu etkisinin yanında, öğrencinin ilgisinin de yeri büyüktür. Zira öğrencinin derse ilgi duyması için gereken güdülenmenin sağlanması gerekir. J. W. Brown ve J. W. Thornton bu konuda şunları dile getirir: “Öğrenci öğrenmeye güdülendiği zaman, yani öğrenmek

³¹ Kabadayı, Abdülkadir, “İlköğretim Öğrencilerine Yabancı Dil Öğretiminde, Teknolojik Araçların Daha Etkin Biçimde Kullanılması Yöntemleri ve Önerileri”, *Dil Dergisi*, Sayı: 100, Ankara, Şubat 2001, s. 35.

³² Tuncay, Hidayet, “Yabancı Dil Öğretiminde Duygusal Zekâ”, *Dil Dergisi*, Sayı: 106, Ankara, Ağustos 2001, s. 37.

³³ Melek, Salih, *Arap Dili Eğitim-Öğretiminde Klasik ve Modern Metotlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987, s. 30, 31.

istediği ve bu yolda çaba gösterdiğinde zaman öğrenme en iyi verime ulaşır. Öğrencinin dersin amaçlarını ve ödevlerini değerli bulması, öğrendiklerini hemen veya zamanla kullanacağına inanması, bu şartın başarılanmasında yardımcı olur³⁴.”

Yukarıda zikredilenlere ek olarak ilgi uyandırmak, güdülenme sağlamak bütün dersler için gereklidir. Fakat yabancı dil öğretiminde bu durum çok daha önemlidir. B. Farber bu konuda şöyle der. “İnsanlar yabancı dil öğrenmenin zor olduğuna inandırılarak yetiştirilirler. Oysa hiç de zor değildir. Yalnızca okul hayatındaki dil öğrenme çabaları öylesine ödüsüz ve çileden çıkaracak kadar sıkıcıdır ki, yabancı dil öğrenmek bu nedenle bizlere zor görünür. İşte bu yanlış anlayışı yıkmak ve öğrencide yabancı dile karşı ilgi uyandırmak için gayret sarf edilmesi gerekir. Esasında bir yabancı dili öğrenmek, her şeyden önce bir inanç ve istek gerektirir. Fertlerde bu inanç ve istek olduktan sonra geriye ortam ve imkânların hazırlanması kalır³⁵.”

Başarma arzusu yüksek olan kişiler, yaptıkları göreve daha çok dikkat ederler ve herkesten daha iyi yapmaya çalışırlar. Okulda daha yüksek not aldıkları gibi, toplumun üst kademelerine daha süratle tırmandıkları da gözlenmiştir. Bir kişi belirli bir görevi kusursuz bir biçimde yapıp bitirdiğinde, davranışının altında birbirinden farklı iki gereksinme yatabilir:

a. Başarısızlık Korkusu

b. Başarma Şevki

Bu iki tür güdülenmeyi birbirinden ayırt etmek hem kolay hem de zordur. Örneğin, başarısızlık korkusuyla güdülenen birey, kolay kolay yeni atılımlara girişmez, başarı garantisi olmadıkça herhangi yeni bir görevi üstlenmez. Öte yandan, başarı arzusuyla güdülenen kişi, yeni görevleri yüklenmekte pek sakınca görmez. Bu kişi için başarısızlık, başarılı olabilmek için gerekli adımlardan biridir ve bu geçici adıma pek önem vermemek gerekir. Önemli olan, her başarısız denemede, “niçin başarısız olduğumu” öğrenebilmektir. Sonunda mutlaka başarılı olacağına inanan kişi, başarısız olduğu zamanlarda, suçluluk duygusu hissetmez ve bu nedenle de, başarısızlıklarından dolayı hiç kimseden özür dilemek gereğini duymaz³⁶.

Başarma arzusunun yanında öğrenci ve öğretmen bir lisan eğitiminin sorumluluklarını da beraberce paylaşmalı, her ikisi de yabancı bir dili öğretme ve öğrenmeyi başarmak için zaruri olan metot ve tekniği uygulamalı, motivasyon ve çabanın gereğini yapmalıdır. Öğrenci, bulunduğu yaşa göre değişik konularla ilgilenir, bu yüzden de güdülenme yöntemleri, kişinin yaşıyla ilgili olarak bazı

³⁴ Karaca, a.g.e., s. 1.

³⁵ Cüceloğlu, a.g.e., s. 36.

³⁶ Cüceloğlu, a.g.e., s. 254; Şentürk, Habil, a.g.e., s. 102.

farklılıklar gösterir. Örneğin, küçük yaştaki çocuklar daha çok, resim ve oyun aracılığıyla dili bilinçaltı yöntemlerle öğrenme eğilimindedirler. Verilen dil kuralları onlar için fazla bir anlam ifade etmez. Bu nedenle yaşa göre değişik güdüleme yöntemleri belirlemek gerekir³⁷. Öğrencinin kişiliği ve kendisine olan güveni de dil öğrenimini etkileyen konuların başında gelir. Dil öğrenimi sırasında öğrenci, oldukça karmaşık durumlarla karşılaşabilir. Örneğin, öğrenci sınıfta yapılan bir etkinliğin nedenini çözmeden veya verilen konuşma parçasının ana konusunu anlayamadan, kendisine yöneltilen soruya yanıt vermek zorunda kalabilir. Bu durumda, doğal olarak vereceği yanlış cevaplar onda moral bozukluğu oluşturabilir. Bu sebeple derse karşı isteksizlik uyandırabilir. Bu konuda hoşgörülü olan öğrenciler öğreticiyi dinleyip, ümitsizliğe kapılmadan durumu kavrayıncaya kadar sınıftaki konuşmaları izleyebilirler. Dolayısıyla öğrencinin yabancı dildeki başarısı onun kendine güveni ile ilgilidir. Öyleyse öğrencinin öncelikle kendine tam olarak güvenmesi gerekir. Bundan sonra yabancı dilde, belirli konuda örneğin konuşma, anlam ve benzeri alanlarda becerisi olduğuna kendini inandırmalıdır³⁸.

Öğrenmeyi etkileyen faktörlerden biri de dikkattir. Öğrencinin dikkatinin öğretilen konular üzerine çekilmesi ve devamının sağlanmasına ilişkin problemler olabilir³⁹. Dikkatin sürekliliğine ilişkin açıklamalardan çıkarılabilecek ortak sonuç, bir insanın konu üzerine en fazla 16-20 dakika yoğunlaşabildiği yönündedir. Bu sonuç çoğu kimse tarafından “dersler niçin daha uzun süreli olarak planlanmaktadır” gibi soruları gündeme getirmektedir. Burada akla gelebilecek örnek cevap, insanların ilgi duydukları bir kitabı okumaları, filmi seyretmeleri, spor müsabakasını izlemesi vb. durumlarda gösterdiği dikkat süresidir. Nasıl ki bir müsabaka esnasında seyircilerin gözü sadece topun üzerinde değil de zaman zaman hakem, tribün, diğer oyuncular vb. gibi müsabakayı oluşturan diğer unsurlarla birlikte bir bütün olarak müsabakada ise, öğretme ortamında önemli olan da ders sürecinde öğrencinin öğrenmeye karşı ilgisinin sağlanması, uygun öğretim hedef ve projelerinin seçilmesi, öğrenmenin öğrenci için anlamlı hale getirilmesi gibi durumlar öğrenci dikkatinin sürekliliğini sağlayabilir⁴⁰.

Dil eğitimi ile uğraşanlar âdeta birer pazarlama uzmanı gibi olmuşlar ve alıcı durumundaki öğrencinin tutum, güdülenme ve ilgisine yönelik konuları incelemeye başlamışlardır. Örneğin Gardner ve Lambert araştırmalarını, **Attitude and Motivation in Second-language Learning** adlı bir kitapta toplamışlardır. Konuya ışık tutması açısından vardıkları sonucu kısaca şöyle özetleyebiliriz:

³⁷ Ekmekçi, Özden, “Yabancı Dil Öğretiminde Psiko-Sosyal Etmenler”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, Türk Eğitim Derneği Bilimsel Toplantısı, Ankara, (20-21 Haziran 1983) s. 24.

³⁸ Ekmekçi, a.g.e., s. 27.

³⁹ http://de.essortment.com/motivatingstide_rbsm.htb; Şentürk, a.g.e., s. 78,-79

⁴⁰ http://de.essortment.com/motivatingstide_rbsm.htb.

“Başarılı bir yabancı dil öğrencisi bir başka dil-kültür topluluğunun üyelerini karakterize eden çeşitli davranış şekillerini kabullenmeye psikolojik açıdan hazır olmalıdır.” Dil öğrenirken, güdülenmenin bu denli önemli olduğunu göz önüne alırsak, öğreticinin öğrenilecek dile karşı öğrencilerde olumlu bir ilgi ve tutum oluşturabilmesinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Öğrenilecek dile karşı bu olumlu tutumu geliştirebilme ve güdülenmeyi sürdürebilme açısından baktığımızda öğreticinin en büyük yardımcısı kendi bilgi ve becerilerinin kalitesi ve kullandığı görsel-işitsel araçlardır⁴¹. Çünkü öğrencinin güdülenmesi için, öğretim elemanlarının çabalarının yanında yeterli kalite ve düzeyde film, slayt ve kaset gibi araç-gereçler de olmalıdır. Yoksa amaçlanan güdülenme gerçekleştirilememiş olacaktır⁴². Araç ve gerecin yeterli bir şekilde kullanılmaması yanında, bir de yabancı dil öğrenim süreci uzadıkça öğrencinin dil öğrenmeye verdiği önem ve arzu düzeyi düşmektedir⁴³.

Yabancı dili yükseköğretim kurumlarımızda gerçek bir ihtiyaca dayalı olarak öğretmek ve dil kullanımında sürekliliği sağlamak gerekir. Ancak öğrenci ilgi ve isteğinin kaybolmaya yüz tuttuğu durumlarda, bunları yeniden canlandırabilmek için onları güdüleme yoluna başvurmak bir zorunluluktur⁴⁴.

Güdülenme ile isteklenme kuşkusuz birbirleriyle çok yakından ilgilidir. Fakat eğitim sistemimizin genelinde güdülenme ve isteklendirme konusunda geldiğimiz nokta gözlemlerimize göre iç açıcı değildir.⁴⁵ İçsel ve dışsal motivasyonu sağlayabilmek için, öğrenme hedeflerinin belirlenmesi ve bu hedefler çerçevesinde öğreticinin, öğrencilerden ne beklediğini ortaya koyması gerekir. Öğrenciler tam olarak ne yapacaklarını bilmelidir. Bir ödev verildiğinde, beklentilerin neler olduğu nasıl ve ne kadar sürede değerlendirileceği, hangi koşullarda çalışma yeterli kabul edilecek ve benzeri konularda öğrencilere bilgi verilmelidir. Güdülemede konunun ilginç ve yeni yöntemlerle sunulması da önemlidir. Dersin başında öğrencinin ilgisi çekildikten sonra, anlatma, gösteri ve buna benzer şeyler öğrencinin ilgisinin devam etmesini sağlayabilir.

⁴¹ Özgüler, Ülkü, “Yabancı Dil Öğretiminde Araç-Gereçlerin Kullanılması”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, Ankara, (20-21 Haziran 1983), s. 138, 139.

⁴² Âdem, Mahmut, “Yabancı Dil Öğretiminde Karşılaşılan Başlıca Sorunlarımız Nelerdir.”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, Ankara, Ankara, (20-21 Haziran 1983), s. 76.

⁴³ Enginarlar, Hüsni, “Yabancı Dil Öğretiminde Çeşitli Yaklaşımlar ve İşlevsel Kavramsal Yaklaşım” **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, Ankara, (20-21 Haziran 1983), s. 65.

⁴⁴ Sebüktekin, H., “Yabancı Dil Öğretimini Nasıl Verimli ve İşlevsel Duruma Getirebiliriz”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, Ankara, (20-21 Haziran 1983), s. 214, 215.

⁴⁵ Özoglu, Süleyman Çetin, “Yabancı Dil Öğretimini Nasıl Verimli ve İşlevsel Duruma Getirebiliriz?”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, Ankara, (20-21 Haziran 1983), s. 273.

Sürekli aynı yöntem ve tekniklerin kullanılması öğrencilerin ilgisini azaltır⁴⁶. Öğrencilerin, öğrenme sürecine katılmaları ve güdülenmeleri için konuyla ilgilenmeleri gerekmektedir. Öğrencilerde istek uyandırabilmek için, konunun önemini vurgulamak gerekir⁴⁷. Öğrencilerin duygusal durumu ve kendilerini gergin hissetmeleri onların motivasyonlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu gerginliklerin de çeşitli sosyo-ekonomik nedenleri olabilmektedir⁴⁸.

Yukarıda zikredilenlere paralel olarak öğretim elemanı, öğrencilerin gereksinimleri doğrultusunda bütün bilgi ve enerjisini harcayarak sınıfta olumlu bir öğretim ortamı sağlarsa ve öğrenci de bütün bu çabaların bilincinde olup kendine sunulan bu imkânlardan yararlanmasını bilir, heves ve istekle dil çalışmalarına zaman ayırırsa, başarıya erişmemek için pek neden kalmaz. Kısaca, yabancı dil öğretiminde olumlu bir ortam gerçekleştirmek için öğrencinin istekli ve gayretli, öğretim elemanın bilgili, becerikli ve hoşgörü sahibi, sosyal çevrenin dil eğitimi destekleyici ve öğrencileri isteklendirici, öğretim sisteminin de eğitime yardımcı olması gerekir⁴⁹. Özcan Demirel, Türkiye’deki yabancı dil öğretmenlerine güdüleme konusunda bazı sorular yönelttiğini, aldığı cevaplar içerisinde özellikle devlet okullarında yabancı dil öğrenmeye karşı öğrenci güdülenmesinin çok yetersiz düzeyde olduğunu ortaya çıktığını, fakat yabancı dille eğitim yapan kurumlarda güdülenmenin oldukça yüksek düzeyde olduğunu görüldüğünü belirtir⁵⁰. Ayrıca Demirel’e göre güdülenme konusunda ailelerin tutumları da önemli bir rol oynamaktadır. Olumlu tutum içerisinde olan aile, çocuğunu yabancı dil öğrensin diye bu okullara vermekte, çocuk da okula güdülenmiş olarak gelmektedir. Halbuki devlet okullarında bu tür güdülenmenin olmadığını söyleyebiliriz⁵¹.

Diğer taraftan öğrenciler psikolojik olarak derse hazırlanmalı, dikkatleri konu üzerine çekilmelidir. Öğrencinin verdiği cevaplar notla veya buna benzer ödüllerle ödüllendirilmeli, böylece öğrenci cesaretlendirilmeli, teşvik edilmelidir. Hiçbir durumda öğrenci konuyu anlamamakla suçlanmamalı, devamlı bu dili öğrenebileceği yönünde teşvik edilmelidir⁵².

Buna göre, öğrencinin öğretime etkin katılımının sağlanması ve başarılı bir şekilde güdülenmesi için dikkat edilecek hususlar şunlardır:

⁴⁶ <http://ogretmenlik.com.sitemynet.com/makale/m8.htm>, s. 2.

⁴⁷ <http://ogretmenlik.com.sitemynet.com/makale/m8.htm>, s. 2.

⁴⁸ Özgüven, İbrahim Ethem, **Üniveriste Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Zihinsel Olmayan Faktörler**, Ankara 1974, s. 103.

⁴⁹ Ekmekçi, a.g.e., s. 36.

⁵⁰ Ekmekçi, a.g.e., s. 42.

⁵¹ Ekmekçi, a.g.e., s. 43.

⁵² Melek, a.g.e., s. 63, 64.

1. Dili öğrenme sürecinde öğrencilere seçim yapma fırsatı verilmeli.
2. Öğrenciler birer birey olarak kabul edilmeli.
3. Öğrencilerin kendilerine güven duymaları sağlanmalı.
4. Olumlu bir öğrenme ortamı oluşturulmalı⁵³.
5. Öğretilen şeyler öğrenci için anlamlı ve ihtiyaçlarına uygun hale getirilmeli.
6. Öğrencinin kendisine uygun hedef semesine yardım edilmeli.
7. Öğrenme durumları öğrenciye hem zevk vermeli, hem de ona başardığını hissettirmelidir.

8. Öğretici, öğrencide merak uyandırmalı.

9. Öğrencinin başarı umudunu kaybetmesine engel olunmalıdır.

10. Derse katılımın sürekliliğini sağlamak için kaygı ve başarısızlığa neden olan sıkıntıların azaltılması gerekir. Kaygıdan ziyade sevdirmeye, benimsetmeye; güçleştirmekten çok kolaylaştırma olabilmelidir⁵⁴.

Burada yabancı dil öğrenmede güdülemenin önemini ele aldıktan sonra dil öğretiminde olmazsa olmaz konumunda olan öğretim elemanının da özelliklerinden bahsetmeye çalışacağız.

3. GÜDÜLENMEDE ÖĞRETİCİNİN FONKSİYONU

Öğretici neyin öğretileceğine karar veren, yeni malzemelere örneklik yapan, bunları sunan ve sınıfta kullanım için destekleyici malzemeyi seçen kişidir⁵⁵. Aynı şekilde o, yabancı dil ile ilgili bilgileri öğrenciye öğretecek ve dersi öğrenciye sevdirecek olan tek kişidir. Şöyle ki, bazı öğrenciler yabancı dil dersine başlangıçta ilgi duymasalar bile, öğreticinin olumlu yaklaşımlarıyla ciddi bir çalışma içerisine girebilirler. Bunun tersi de olabilir. Öğrenmeye istekli bir öğrencinin hevesi, öğreticinin olumsuz tavırları yüzünden kırılabilir. Çünkü öğreticinin öğretmenlik formasyonu yetersizse, öğrenci çevresi tarafından ne kadar dil öğrenmeye heveslendirilmiş olsa da başarı şansı azdır⁵⁶. Öğretici okuttuğu dile hâkimiyeti, dil öğretimindeki bilgi ve becerisi, öğrencilerin çeşitli sorunlarına eğilebilecek yumuşak ve ölçülü kişiliği, ders verme hevesi, istek ve yeteneği

⁵³ Can, Tuncer, **Yabancı dil olarak İngilizce Öğretmenlerinin Yetiştirilmesinde Kuram ve Uygulama Boyutuyla Oluşturmacı yaklaşım**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, İstanbul 2004, s. 141, 142.

⁵⁴ <http://de.essortment.com/motivatingstiderbsm.htb>.

⁵⁵ Gür, Hakan, “Dil Öğretim Yöntemleri (4): İletişim Dil Öğretimi”, **Dil Dergisi**, Sayı: 98, Aralık 2000, s. 28.

⁵⁶ Ekmekçi, a.g.e., s. 27.

ile öğrencilerinin güdülenmesine olumlu katkıda bulunabilir.⁵⁷ Hatta öğretici, öğrenme stratejilerini sistemli bir şekilde sunarak öğrencileri güdülemelidir.⁵⁸ Nitekim William ve Burden dil öğreticisinin, güdülenmenin önemi konusunu kavramış olması gerektiğine vurgu yaparlar⁵⁹. Sebüktekin'in de belirttiği gibi, öğretici, “öğrenmede aşırı zorlanma ya da gevşemelere” fırsat vermeden ve öğrencinin arzu ve hevesini kırmadan derse yönlendirirse, öğrencileri olumlu yolda güdülemiş olur⁶⁰.

Buna göre öğrencileri öğrenmeye yönlendirmek, onları motive etmek öğreticinin en önemli görevlerinden birisidir. Öğrenciler, sınıflarına genellikle bilinçsiz olarak, yani öğrenme psikoloji ile ilgili bilgilerden habersiz gelirler. Onları bu konuda bilinçlendirecek olan da öğreticidir. Bu bakımdan bir sınıfta öğretim elemanının rolü hafife alınmamalıdır. Çünkü sınıf ortamı, öğreticinin tutumuna göre şekillenir. Her şeyden önce öğretim elemanları, öğrencilerini suçlamadan ve yargılamadan önce kendi öğrenme ve öğretme stillerini objektif olarak incelemeli, kendi tutum ve davranışlarını gözden geçirmelidir. Dolayısıyla gerekli öğretim ilke ve tekniklerinden habersiz öğretici, kendinden farklı metot ve teknikleri kullanan öğrencileri cezalandırabilir⁶¹.

Diğer taraftan öğretici, verdiği dersten öncelikle kendisi zevk almalıdır. Sınıfa girdiği andan itibaren bütün kişisel problemlerini unutarak bütün dikkatini öğrencilerine vermelidir. Öğreticinin bu davranışı karşısında öğrenciler de kendilerini olumlu bir öğrenim ortamı içinde bulurlar⁶².

Öğretici, öğrencinin ilgi ve merakını uyandırmalı ve bu merakın ve ilginin devam etmesini sağlamalıdır. Öğrencinin derse ilgisini sağlamak için öğretim elemanları öğrencilerle iyi bir diyalog kurarak, ilgilerinin neler olduğunu gözlemlemelidir. Öğrencilerin ilgilerini tespit ettiğinde de bu bilgiler çerçevesinde öğrencilerde merak ve araştırma arzusu geliştirmelidir. Çünkü öğrenciler, konuyu ilginç bulurlarsa derse daha etkin olarak katılırlar⁶³. Nitekim Cenkiler konuyla ilgili olarak, “öğretmen ve öğrenci baba-evlat gibi birbirini sevmeli, saymalı” der⁶⁴. Öğrenciler, sunulacak konunun hedef dildeki ihtiyaçlarına karşılık

⁵⁷ Ekmekçi, a.g.e., s. 27.

⁵⁸ Çakır, Hasan, “Dil Eğitiminde Örnek Seçimi” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya, Yıl: 2000, Sayı: 6, s. 380.

⁵⁹ Yavuz, a.g.m., s. 107, 108.

⁶⁰ Ekmekçi, a.g.e., s. 27.

⁶¹ Altan, Mustafa Zülküf, “Yabancı Dil Öğrenmede; Öğrenme Stilleri, Dil Öğrenme Stratejileri ve Cinsiyet,” **Dil Dergisi**, Sayı: 96, Ankara, Ekim 2000, s. 36.

⁶² Ekmekçi, a.g.e., s. 27, 28.

⁶³ <http://ogretmenlik.com.sitemynet.com/makale/m8.htm>, s. 1.

⁶⁴ Cenkiler, Ali Yakup, Mavera 79, s. 14.

vereceğini ve bu konunun kendi hedefleriyle ilişkili olduğunu düşünürlerse öğrenmeye motive olurlar. Öğretici tarafından, öğrenciler için öğrenmeye değecek şeylerin öğretilmesine özen gösterilmelidir⁶⁵. Hiçbir zaman öğrencilerin olumsuz tepkilerine yol açmadan, yabancı dil öğrenimini olabildiğince kolaylaştırmak ve onları seçmiş oldukları amaca en kısa yoldan ulaştıracak her türlü destek ve yardımı sağlamak, öğreticinin temel görevidir⁶⁶.

Genellikle öğretici, kendisine özgü yöntemlerle ders işleme eğilimindedir. Bunun sonucunda da her öğrenci, hangi öğreticinin dersi nasıl işlediğini bilir. Dolayısıyla öğreticinin sınıf içinde arada bir beklenmeyen davranışlarda bulunması öğrencileri motive eder. Burada öğretici kendisine özgü bir tarz oluşturmak yerine öğrencilere yönelik bir yöntem geliştirmeye çalışmalıdır⁶⁷. Sorumluluk bilincine sahip öğretici, herkes için önemli bir sorun olduğunu kabul ettiği güdülenmeyi, dil öğretimini sevdirecek şekilde sağlamalıdır⁶⁸.

Öğretici, sınıf ortamında öğrencileri motive edebilmek için şu stratejileri kullanmalıdır:

1. Dilin önemini açıklamak.
2. Öğrencilerin ilgilerini tespit.
3. Öğrencilerin başarı beklentisi oluşturmalarına yardımcı olmak.
4. Dersi ilginç hale getirmek.
5. Öğrencilerde istek uyandırmak.
6. Ödüller kullanmak⁶⁹

Görüldüğü üzere güdülenme konusunda öğreticiye büyük sorumluluklar düşmektedir⁷⁰

SONUÇ

Yabancı dilin nasıl bir plân, program ve yöntemle öğretileceği konusunda görüşler ortaya konmuş olmasına rağmen, hedeflenen başarıya bir türlü ulaşılamamıştır. Bu başarısızlığın birçok nedenini sıralamak mümkündür. Bunlar

⁶⁵ <http://ogretmenlik.com.sitemynet.com/makale/m8.htm>, s. 1.

⁶⁶ Melek, Salih, **Arap Dili Eğitim-Öğretiminde Klasik ve Modern Metotlar**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987, s. 30, 31.

⁶⁷ <http://ogretmenlik.com.sitemynet.com/makale/m8.htm>, s. 2.

⁶⁸ Başçı, Erdem, “Yabancı Dil Öğretiminde Karşılaşılan Başlıca Sorunlarımız Nelerdir.”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, Ankara, (20-21 Haziran 1983), s. 107, 108.

⁶⁹ <http://ogretmenlik.com.sitemynet.com/makale/m8.htm>, s. 1.

⁷⁰ Ekmekçi, a.g.e., s. 38.

içerisinde öne çıkanlardan biri, öğrencilerin öğrenmeye ilgisi ve güdülenme konusudur. GÜDÜ, istek, arzu, gereksinim ve ilgileri kapsayan genel bir kavram ve ayrıca belli hedefleri gerçekleştirmek için belli davranışları hazırlayan psikolojik bir haldir. Diğer taraftan o, okuldaki öğrenci davranışlarının yönünü ve kararlılığını belirleyen en önemli güç kaynaklarından biridir. Kısacası güdü, dil öğreniminde bir bakıma öğrenci ile öğrenilecek konu arasında psikolojik bir bağ kurmadır, bir köprü gibidir.

Güdüleme yabancı dil öğretiminde önemi kabul edilen ve dil öğrenimini daha verimli hale getiren ve hızlandıran faktörler arasında gösterilir. Öğrenmeye güdülenen öğrenci, hem daha yüksek bir düzeyde sorumluluğunu yerine getirir, hem de okulda başarılı olmaya ve yüksek puanlar almaya motive olur. Çünkü öğrenciler böylece konuları daha iyi anlayacak ve derse daha çok katılacaklardır. Hatta güdülenme sayesinde yabancı dil öğrenmenin zor olduğu düşüncesi de giderilebilir ve başarı elde edilebilir. Güdülemede destekleyici bir çevrenin olması, başarının olmazsa olmaz koşuludur. Bu açıdan, öğreticinin cesaretlendirici bir söz ya da ses tonu, omuza dokunan bir eli önemlidir.

Dil öğrenirken güdülemenin bu denli önemli olduğunu göz önüne alırsak, öğreticinin öğrenilecek dile karşı öğrencilerde olumlu bir ilgi ve tutum oluşturabilmesinin öğrenci başarısı üzerinde etkisi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Öğreticinin öğrettiği dile hâkimiyeti, dil öğretimindeki bilgi ve becerisi, öğrencilerin çeşitli sorunlarına eğilebilecek şefkatli bir kişilik sahibi olması öğrencilerin dile karşı ilgi ve başarısını artıracaktır.

Kısaca, öğrenciler kendilerine değer verilir ve iyi davranılırsa, saygı görür ve cesaretlendirilirse yüksek düzeylerde motivasyon kendiliğinden oluşacaktır. Esasında bir yabancı dili öğrenmek için kişide her şeyden önce bir inanç ve istek olmalıdır. Geriye ortam ve imkânların hazırlanması kalır. Diğer taraftan güdülenmeyi gerçekleştirmede en büyük rol oynayacak kişi öğreticidir. Öğretici, dil öğretimindeki bilgi ve becerisi sayesinde öğrencilerle iyi bir diyalog kurabilir. Böylece öğrencinin kendisine olan saygısını ve güvenini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Âdem, Mahmut, “Yabancı Dil Öğretiminde Karşılaşılan Başlıca Sorunlarımız Nelerdir.”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, Ankara, (20-21 Haziran 1983).

Aktaş Tahsin “Yabancı Dil Öğretiminde İletişimsel Yeti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya, Yılı 2004, Sayı: 12.

Amal, A. Al-Makhzoumi, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Arapça’ya Yönelik Motivasyonu ve Başarıları”, **Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: VII, İzmir 1994.

Başçı, Erdem, “Yabancı Dil Öğretiminde Karşılaşılan Başlıca Sorunlarımız Nelerdir.”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, Türk Eğitim Derneği Bilimsel Toplantısı Ankara, (20-21 Haziran 1983).

Başkan, Özcan, “Türkiyede Yabancı Dil Öğretimi” **Dil Dergisi**, Sayı: 22, Ankara, Ağustos 1994.

Can, Tuncer, **Yabancı Dil Olarak İngilizce Öğretmenlerinin Yetiştirilmesinde Kuram ve Uygulama Boyutuyla Oluşturmacı Yaklaşım**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, İstanbul 2004.

Cebeci, Suat, “Din Öğretimi ve Arapça Dersleri”, **Din Öğretimi Dergisi**, Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım- Aralık, sayı: 8-9, Ankara 1986.

Cenkiler, Ali Yakup, **Mavera 79**, 1982.

Cüceloğlu, Doğan, **İnsan ve Davranışı-Psikolojinin Temel Kavramları**, İstanbul 1991.

Çakır, Hasan, “Dil Eğitiminde Örnek Seçimi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2000, Sayı: 6, Konya 2000.

Demirel, Özcan, **Yabancı Dil Öğretimi**, İstanbul 1999.

Dokuz, Avni, “Dil Öğrenimi Üzerine”, **Din Öğretimi Dergisi**, Ankara, Ocak-Şubat-Mart 1987, sayı: 10.

Ekmekçi, Özden, “Yabancı Dil Öğretiminde Psiko-Sosyal Etmenler”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, (20-21 Haziran 1983).

Enginarlar, Hüsnü, “Yabancı Dil Öğretiminde Çeşitli Yaklaşımlar ve İşlevsel Kavramsal Yaklaşım” **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, (20-21 Haziran 1983).

Gömlüksiz, Mehmet Nuri, “Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler Ve Yöntem Sorunu”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, Elazığ 2000.

http://de.essortment.com/motivatingstide_rbsm.hth.

[İstanbul.meb.gov.tr](http://istanbul.meb.gov.tr).

İşeri, Kamil; “Dilin Kazanımı ve Yabancı Dil Öğretimi”, **Dil Dergisi**, Sayı: 43, Ankara, Mayıs 1996.

Kabadayı, Abdülkadir, “İlköğretim Öğrencilerine Yabancı Dil Öğretiminde, Teknolojik Araçların Daha Etkin Biçimde Kullanılması Yöntemleri ve Önerileri”, **Dil Dergisi**, Sayı: 100, Ankara, Şubat 2001.

Karaca, Mahmut, **Türkiye’de Yüksek Öğretim Kurumlarında Arapça Öğretim (İlâhiyat Fakülteleri Örneği)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2000.

Luther, E. Bradfield, **Supervision for Modern Elementary School** (Çev.: Hasan Güneş), y. y., 1964.

Melek, Salih, **Arap Dili Eğitim-Öğretiminde Klâsik ve Modern Metotlar**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987.

Odabaşı, H. Ferhan, **Yabancı Dil Eğitiminde Bilgisayar Kullanımı**, Eskişehir 1997.

Özgüven, İbrahim Ethem, **Üniveriste Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Zihinsel Olmayan Faktörler**, Ankara 1974.

Özoğlu, Süleyman Çetin, “Yabancı Dil Öğretimini Nasıl Verimli ve İşlevsel Duruma Getirebiliriz?”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, (20-21 Haziran 1983).

Showstack, Richard, “Yabancı Dil Öğrenenler İçin On Kural, (Çev.: Adil Özdemir)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: II, İzmir 1985.

Sancak, Yusuf, “Yabancı Dil Eğitimi-Öğretimi ve Arapça Tarihçe, Amaç, Esaslar, Elamanlar, Usûl (Metot) ve Teknik, **EKEV Akademi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: I, Erzurum, (Kasım 1999).

Sebüktekin, H.; “Yabancı Dil Öğretimini Nasıl Verimli ve İşlevsel Duruma Getirebiliriz”, **Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları**, (20-21 Haziran 1983).

Şentürk, Habil, **Eğitim Psikolojisi**, Isparta 2003.

Tuncay, Hidayet, “Yabancı Dil Öğretiminde Duygusal Zeka”, **Dil Dergisi**, Sayı: 106, Ankara, Ağustos 2001.

Yavuz, Mehmet Ali, “İletişim Kuramı Açısından Dil Öğretimi ve Dil Öğretiminde Güdülemenin Önemi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 5, İzmir 1999.

THE CLASSIFICATION OF THE QUALITATIVE WORDFORMS IN THE TYVAN LANGUAGE

SYURYUN, Arzhaana*
RUSYA/RUSSIA/РОССИЯ

ABSTRACT

Traditional grammar of the parts of speech is the “grammar of word”. It was developed on the material of Indo-European languages and therefore it cannot be completely applied to the analysis of languages of another type. In the grammar of the parts of speech, together with the classes of noun and verb, on the same bases, the classes of adjectives and adverbs are distinguished, what is impossible for the Turkic languages.

In the study of the Turkic languages the problem of the noun, adjective and adverb differentiation exists since basic works of Otto Böhtlingk and others. Most Turkic languages grammars’ traditionally describe the adjectives and adverbs as separate parts of speech. Among the specialists in Turkic philology there is no unanimous opinion to single out «adjectives».

In the Turkic languages, in particular in the Tyvan language, there are attributive wordforms that have no special markers, just the syntactic position shows the difference: “**sook** cold, frost// cold, frosty// it is cold, it is frosty”. The report presents the results of the preliminary study of the position combinations of the unmarked qualitative wordforms of the Tyvan language. Materials were taken in the republic of Tyva during the author’s field work in December 2006 and January 2007. The questionnaire was based on A.P. Volodin’s approach – the distribution of wordforms according to the functional classes: predicate (Pr), actant (Act), attribute of predicate (Atr₁), attribute of actant (Atr₂). The table of the calculation of possible position combinations for 100 wordforms was comprised in addition. On the hypothesis they must take positions of Pr, Act, Atr₁ and Atr₂ without their exponent alterations. As the interrogations result of 13 informants of different dialects, age and education the wordforms were distributed into 4 of 16 theoretically possible groups.

Key Words: the Tyvan language, the Turkic languages, the model of the grammar of wordform, the languages of the Russian Federation

Traditional grammar of the parts of speech is the “grammar of word”. It was developed on the material of Indo-European languages and therefore it cannot be

* Participation in “ICANAS 38” is realized by means of the RFH Foundation, Project № 07-04-15094з. e-mail: arzhaanas@yahoo.com

completely applied to the analysis of languages of another type. In the grammar of the parts of speech, together with the classes of noun and verb, on the same bases, the classes of adjectives and adverbs are distinguished, what is impossible for the Turkic languages.

In the study of the Turkic languages the problem of the noun, adjective and adverb distinction exists since basic works of O. N. Böhtlingk, N.Ph. Katanov, A. N. Kononov and others. Most Turkic languages grammars' traditionally describe the adjectives and adverbs as separate parts of speech (GKLY, 1987; GSYLY, 1982; GKHY, 1975; GTY, 1961). Among the specialists in Turkic philology there is no unanimous opinion to single out "adjectives": one says that "their (adjectives'-A.S.) existence itself as independent lexico-grammatical class of nouns" gives rise to doubts (Scherbak, 1977: 108), and another's point of view is that "the absence of inflection forms, reasoned by peculiarities of the Turkic syntactic system" does not prejudice the existence of present class of words neither in modern Turkic languages nor in parent language (Kormushin, 1996; 90).

First grammar of the Tyvan language counts 10 parts of speech (Biche-ool, Iskhakov, 1949; 73). There, quality and colour-expressing attributes in possessive case were inscribed in the part about the noun. It is difficult to relate such words of Turkic family languages to definite part of speech without any context. At least in the Tyvan language. In final classical grammar of the Tyvan language Iskhakov and Palmbakh point out the absence of definite demarcation of noun and adjective (GTY, 1961; 179).

This study is based on the A.P. Volodin's model of the "grammar of wordforms". The author's approach is the distribution of wordforms according to functional classes: predicate (Pr), actant (Act), attribute of predicate (Atr₁), attribute of actant (Atr₂) (Volodin, 2000; 24). Here "wordform" is the "word in some grammar form (in special case – the only existing form of the word)" (LES, 1990; 470).

In the Turkic languages, in particular in the Tyvan language, there are attributive wordforms that have no special markers, just the syntactic position shows the difference. In the Tyvan-Russian dictionary the word **sook** is translated into Russian as "cold, frost//cold, frosty//it is cold, it is frosty".

Atr₂ **Sook** ky^hsh ertken
sook ky^hsh ert-ken
 cold winter pass-PTCP.PST

Atr₁ **Urug sook** kettingen
urug sook ket -tin -gen
 child cold wear-REFL-PTCP.PST

Act. **Sook** düzhüpen
sook düzh -üp -ken
 cold fall -PRF –PTCP.PST

Pr. Ky^hsh **sook**
 winter cold

The paper presents the results of the preliminary study of the position combinations of the unmarked qualitative wordforms of the Tyvan language. Materials were taken in the republic of Tyva during the author's field work in December 2006 and January 2007. The table of the calculation of possible position combinations for 100 wordforms was comprised in addition. On the hypothesis they must take positions of Predicate, Actant, Attribute₁ and Attribute₂ without their exponent alterations. As the interrogations result of 13 Tyvan speakers of different dialects, age and education the wordforms were distributed into 4 of 16 theoretically possible groups.

		Atr ₂	Atr ₁	Pr	Act	Result
1	If	+	+	+	+	?
2	If	+	+	+	-	?
7	If	+	-	+	+	?
8	If	+	-	+	-	?

1. Selected wordforms determine appropriate nouns without any problem:

Bedik dag
 high mountain

2. Attributive wordforms easily take position of the predicate:

Dag **bedik**
 mountain high

Here they do not change their form and do not turn themselves into predicate. It is possible to take predicate particle-dyr:

Dag **bedik**-tir.
 mountain high=Pred

They can be found before auxiliary verbs bol-, tur- as tense indices; here attributive wordforms take position of the predicate, but not of the attribute of the predicate:

Dag **bedik** bolgan.
dag bedik bol-gan
 mountain high be.aux-PTCP.PST

Dag **bedik** bolur.
dag bedik bol-ur
 mountain high be.aux-PTCP.FUT

3. The wordforms take position of the attribute of the predicate not changing its form:

Tuktu **bedik** tut.
tuk-tu bedik tut
 flag-ACC high hold

In this position it is important to have in view the meaning of the attributive wordform.

The adverbial particle -dyr and predicate particle –dyr should be distinguished:

Tuktu **bedidir** tut
tuk-tu bedi-dir tut
 flag-ACC high-ADV hold

Tuk **bedik**-tir.
tuk bedik=tir
 flag high=PRED

4. Actant position of the attributive wordforms has some nuances. Here context, frequency of use, intonation play part. Most of all, attributive wordforms in actant position are presented in Possessive case in genitive+possessive construction:

Dagnyng **bedii**
dag-nyng bedi(k)-i
 mountain-GEN high-3POSS

As far as the wordform takes the position of actant it takes affixes of corresponding cases:

Bedikti erttim
bedik-ti ert-ti-m
 high-ACC walk_over-PST1-1SG

Also number affix:

Bedikter ashtyngan
bedik-ter ash-tyn-gan
 high-PL cross-REFL-PTCP.PST

Tyvan speakers of different age differed from each other in use of wordforms in actant position. Adult speakers ask for more precise definition frequently, though they do understand the sentence. Young speakers more often use qualitative

wordforms in this position without any alterations expressing the quality of the subject/object:

Seedeng kel-di
stupid come-PST1

Seedeng-ni kör-dü-m
stupid-ACC see-PST1-1SG

Ool **seedeng-den** kel-di
boy stupid-ABL come-PST1

As the result of qualitative wordforms study a special group of attributives can be distinguished in the Tyvan language together with classes of nouns, adjectives and adverbs.

REFERENCES

Biche-ool, M. D.-Iskhakov, F. G., (1949), **Tyva dyldyng grammatikazy. Fonetika bolgash Morphologia. Chedi chyldyng bolgash ortumak shkolanynng 5-6 klasstarynyng ööredilge nomu.** Moskva.

Böhtlingk, O., (1989), **O yazyke yakutov.** Novosibirsk: 238, 240.

Dmitriev, N. K., (1962), **Stroi turkskikh yazykov.** Moskva.

GKhY: **Grammatika khakasskogo yazyka,** (1975). Moskva.

GKLY: **Grammatika kirgizskogo literaturnogo yazyka. Ch.1. Fonetika i Morphologia,** (1987). Frunze: Ilim.

GSYLY: **Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazyka. Fonetika i Morfologia,** (1982). Moskva.

GTY: Iskhakov, F. G., Palmbakh, A.A., (1961), **Grammatika tuvinskogo yazyka. Fonetika i Morfologia.** Moskva.

Katanov, N. F., (1903), **Opyt issledovania uryankhaiskogo yazyka s ukazaniem glavneishikh rodstvennykh otnosheniy ego k drugim yazykam turkskogo kornya.** Kazan: 130.

Kononov, A.N., (1941), **Grammatika tureckogo yazyka.** Moskva-Leningrad: AN SSSR: 61.

-----, A.N., (1960), **Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazyka.** Moskva-Leningrad: AN SSSR.

Kormushin, I. V., (1996), “K voprosu o prilagatelnom v turkskikh yazykakh”. **90 let N.A. Baskakovu,** Moskva: 89-99.

Lingvisticheskiy enciklopedicheskiy slovar, (1990). Moskva: Sovetskaya enciklopedia.

Scherbak, A. M., (1977), **Ocherki po sravnitelnoi morfologii turkskikh yazykov (Imya)**. Leningrad: 108-122.

Volodin, A. P., (2000), “Obschie principy razvitiya grammaticheskoi sistemy chukotsko-koryakskikh yazykov”. **Yazyk i rechevaya deyatelnost. T.3, Ch.1.**

-----, A. P., (2004), “Nenetskie «prilagatelnye»”. **Voprosy uralo-altaiskoi lingvistiki: Sbornik nauchnykh trudov**. Sankt-Peterburg. 56-61.

-----, (2005), “Grammatika slovoformy”. **II konferencia po tipologii i grammatike dlya molodykh issledovatelei. Materialy (Sankt-Peterburg, 3-5 noyabrya 2005g.)**. Sankt-Peterburg. 131-145.

NOTES

ABL – ablative

ACC – accusative

ADV – adverbial

aux – auxiliary

FUT – future

GEN – genitive

3POSS – possessive 3 singular

PRED – predicative

PRF – perfect

PST – past

PST1 – past (-di)

PTCP – participle

REFL – reflexive

SG – singular

YABANCI DİLLE EĞİTİM YAPAN KOLEJLERDE OKUYAN ÖĞRENCİLERİN YABANCI DİLDEKİ TEMEL BECERİLERİ KAZANMA DÜZEYLERİ

ŞAHENK, Senem Seda* -GÖKALP, Murat**
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bu araştırmanın konusu, kolejlerde okuyan öğrencilerin yabancı dildeki temel becerileri ne ölçüde kazanabildikleridir. Bu araştırmanın amacı, kolejlerde okuyan öğrencilerin yabancı dildeki temel becerilerinin düzeyini görerek ve bu okullarda yapılan yabancı dil eğitiminin başarı seviyesini göstermektir.

Araştırmanın verileri Yrd. Doç. Dr. Murat Gökalp ve Okut. Senem Seda Şahenk tarafından geliştirilen 5'li Likert tipi "Kolejlerde Okuyan Öğrencilerin Yabancı Dildeki Temel Becerilerinin Düzeyleri Anketi" ile elde edilmiştir. Bu anketin ön güvenirlik uygulaması sonucu $r = .83$ olarak, uygulamadan sonra yapılan Cronbach Alpha güvenirlik $r = .81$ olarak hesaplanmıştır. Evrenimiz Sainte Pulchérie Fransız Lisesinde okuyan 320 öğrencidir. Örneklemimiz ise bu Lisede okuyan 150 öğrencidir. Veriler için frekans ve yüzde değerler, bu değişkenlere bağlı olarak yabancı dil öğrenmedeki alışkanlıklarıyla kişisel özellikleri arasında fark olup olmadığı, $\alpha=0,05$ düzeyinde test edilmiş, t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil eğitimi, kolejler, yabancı dilde temel beceriler.

GİRİŞ

Bu araştırmanın konusu, kolejlerde okuyan öğrencilerin yabancı dildeki temel becerileri ne ölçüde kazanabildikleridir. Bu araştırmanın amacı, kolejlerde okuyan öğrencilerin yabancı dildeki temel becerilerinin düzeyini görerek ve bu okullarda yapılan yabancı dil eğitiminin başarı seviyesini göstermektir.

Problem

Dil bir konuşma ve anlaşma vasıtasıdır (Kaplan, 1999). Dil iletişim ve düşünme amaçlarıyla, sembollerin kullanılması ve anlaşılması becerisidir. İnsan dil kullanma potansiyeli ile doğmaktadır (Turan, 2000).

Yabancı dil bilme ihtiyacı ise, toplumlar arası ilişkiler başladığından bu yana artış göstermekte ve her zaman olduğu gibi bugün de güncelliğini korumaktadır

* Okutman, Marmara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu. **e-posta:** senemseda03@yahoo.com.

** Yrd. Doç Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. **e-posta:** gokalpm@yahoo.com.

Gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşmak için en az bir yabancı dil bilmek, hele bugün uluslararası bir nitelik kazanmış olan İngiliz, Fransız ve Alman dillerinden birini bilmek kaçınılmaz görünmektedir (Alkan, 1998; Akt. Çevik, 2001). Günümüzde Milli Eğitim Bakanlığı'nın tercih olarak sunduğu üç yabancı dil vardır: Fransızca, Almanca ve İngilizce'dir. 1980'lerden itibaren yabancı dil derslerinde Almanca ve Fransızcaya olan talep azalmaya başlamış, İngilizce ise ağırlık kazanmıştır (Kocamaz, 1999, Akt. Onur, 2003). Fransız okulları devlet eliyle açılmış olmasına rağmen, kadrosunun hemen hemen hepsi yabancılardan oluştuğu için bu okulları da yabancı okullardan sayabiliriz. Bu okullarda Türkçe ve Türk Kültürü derslerinin verilmesi mecburi tutulmuştur. 625 Sayılı Kanun'un 31. maddesi bu okulların Milli Eğitimin denetiminde olmasını emreder (Okan, Akt. Köstekli, 1979). Öneğin Sainte Pulchérie Fransız Lisesi (eski adı: Sainte Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu) önceden kurulmuş olan Saint Vincent kurumundan gelişerek 1846 yılında ana, ilk ve orta kısımlardan mürekkep, Sainte Pulchérie Fransız Kız Orta Okulu şekline gelmiştir. Mevcut bina 1891 yılında Jesuit'ler tarafından inşa edilmiş olup, 1892 yılında 48 yatılı, 73 gündüzlü öğrencisi vardı. 1897 yılında bina Lazarist rahiplerce satın alındı. 1901-1914 tarihleri arasında 6 rahip binada ikamet etmekteydi (Polvan, 1952). Birinci Dünya Savaşı sırasında kapanan okul 1918'den sonra tekrar açılmıştır. 2000-2001 yılında ise okul karma bir okul hâline gelip Sainte Pulcherie Fransız Lisesi adını almıştır.

Yabancı dil öğretilirken dört temel dil becerisinin geliştirilmesine/öğrenilmesine önem verilmektedir. Bunlar: dinleme, okuma konuşma ve yazma becerileridir (Deveci, 1984; Akt. Çevik, 2001). Bunun yanında, yabancı dil derslerinde dinleme becerisini geliştirmeye yönelik sınıf içi çalışmalara yeterince zaman ayrılmadığı gözlemlenmektedir. Bazı işbirlikli öğrenme etkinliklerinde (Düşün/İkili Ol/Çalış/Paylaş) öğrencilerin özellikle dinleme becerilerini geliştirici çalışmalara ağırlık verildiği gözlemlenmektedir. Bu işbirlikli öğrenme tekniğinde öğrencilerden biri ikili çalıştıkları konuyu sınıfa sunarlar. Ve sonuçta sınıfça en iyi olarak değerlendirilen grup ödüllendirilir (Crandall, 1999; Akt. Onur, 2003).

Ayrıca, öğrencilere yabancı dildeki okuma becerisini kazandırabilmek için pek çok strateji kullanılabilir: okurken genel anlamı yakalamaya yönelik “göz atma” (scanning) ve “detaylı okuma” (skimming), sözcüklerin her birinin anlamını öğrenme yerine; anahtar sözcükleri “tahmin edebilme” (guessing vocabulary), sınıfta olabildiğince değişik metin türlerini okumaktır (Onur, 2003). Okuyucu metni algılamasını sağlayacak “dünya bilgisine” (background knowledge) sahip olması gerekmektedir.

Konuşma becerisinin kazandırılması sürecinde, konunun iyi seçilmesi, kelimeleri nasıl doğru telaffuz edeceği ve de akıcı konuşmasının sağlanması gereklidir. Özellikle, karşılıklı soru-cevap, diyalog alıştırmalarının yapılması, sık sık konuşma becerilerinin kullanılmasını gerektirmektedir. Öğrencilere konuşma becerileri kazandırılması için, hedef dille konuşurken dilbilgisi kurallara ve

telafluza dikkat etmeleri gerektiği konusunda bilgi verilmesi gerekir (Demirel, 1993; Akt. Onur, 2003).

Okuma becerisi, yazma becerisinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynar. Öğrenciler okuma parçaları üzerinde analiz yaparak kendi yazacakları yazma metinlerine zemin hazırlamış olurlar. Yabancı dilde yazma etkinlikleri yapılırken; modelleme, yardım etme ve süreç odaklılık vurgulanmalıdır. Öğretmen yazma becerisinde de örnek metinler kullanarak gerekli alt yapıyı yaratmaktadır. Öğretmen, öğrencilerini yazma becerilerini başarılı bir biçimde geliştirmek amacıyla yazma öncesi, süreci ve de sonrasındaki etkinlikleri planlı ve sistemli bir şekilde düzenlemesi gerekir. Sınıfta öğretmen öğrencileriyle yazma becerilerini geliştirmek amacıyla üç tip etkinlik gerçekleştirilebilir: kontrollü, güdümlü ve serbest yazmadır. Gerçek ortamlardan alınan her türlü materyaller, yemek tarifleri, kartlar, biletler, mektuplar, gazete sayfaları, bulmacalar, haritalar, madeni ya da kâğıt paralar gibi örnekler sınıf ortamında kullanılabilirler (Brooks ve Brooks, 1993; Akt. İltar, 2002).

Bu araştırmanın problem cümlesi ise şu şekilde ifade edilebilir: Örneklemdeki okulda öğrencilerin yabancı dilde temel becerileri kazanma düzeyleri nedir ve bu becerileri kazanma düzeylerinin diğer değişkenler açısından nasıl değişiklik gösterdiği incelenebilir.

Alt Problemler

Araştırmamızın alt problemleri ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Fransız okullarında okuyan öğrencilerin Fransızca'da dört temel dil becerilerindeki düzeyleri nelerdir?
2. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'daki dinleme, okuma, yazma ve konuşma becerileri ile cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'daki dinleme, okuma, yazma ve konuşma becerileri ile yaşlarına göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'daki dinleme, okuma, yazma ve konuşma becerileri ile sınıflarına göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
5. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'daki dinleme, okuma, yazma ve konuşma becerileri ile not ortalamalarına göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
6. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'daki dinleme, okuma, yazma ve konuşma becerileri ile Fransızca dışında başka bir yabancı dili bilip bilmemelerine göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
7. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'daki dinleme, okuma, yazma ve konuşma becerileri ile ailelerinin Fransızca'yı bilmeleri ve bilmemelerine göre anlamlı bir farklılık var mıdır?

Yöntem

Bu bölümde, sırasıyla araştırmanın modeli, evren, örneklem ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Sınıf öğretmenlerinin iletişim davranışlarının değerlendirildiği bu araştırma, mevcut durumu betimlemeye yönelik örnek tarama modelinde yapılan bir araştırmadır (Karasar, 2002).

Evren ve Örneklem

Evrenimiz İstanbul'daki yedi Fransız Lisesidir. Örneklemimiz ise Özel Sainte Pulchérie Lisesinde okuyan 150 öğrencidir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı Senem Seda Şahenk ve Murat Gökalp (2007) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek 2 bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde öğrencilerin kişisel özelliklerini sorgulayan 7 madde yer almıştır. İkinci bölümde ise bu kolejlere okuyan öğrencilerin yabancı dildeki temel becerileri (dinleme, okuma, konuşma ve yazma becerileri) kazanmaları hakkında 26 madde yer almıştır. Bu anketin ön güvenirlik uygulaması sonucu $r = .80$ olarak, uygulamadan sonra yapılan Cronbach Alpha güvenirlik $r = .76$ olarak hesaplanmıştır. Ölçek 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Veri toplama aracı ilgili Sainte Pulchérie Fransız Lisesinin yetkililerinden gerekli izinler alınarak 2006–2007 öğretim yılı Nisan ayında Sainte Pulchérie Fransız Lisesinde okuyan toplam 150 öğrenciye uygulanmıştır.

Öğrencilere soruları cevaplamadan önce gerekli açıklamalar yapılmış ve anket formlarını cevaplamaları için yeterli süre verilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi

Araştırmada öğretmenlerin davranış gösterme düzeylerini belirlemek amacıyla “Tamamen Katılıyorum” (5), “Katılıyorum” (4), “Az Çok Katılıyorum” (3), “Katılmıyorum” (2), Hiç Katılmıyorum (1) olarak 5'li Likert tipi bir ölçek kullanılmıştır. Her bir soruya verilecek cevap kodları 1.00 ile 5.00 arasında değişmektedir.

Veriler için frekans ve yüzde değerler, bu değişkenlere bağlı olarak yabancı dil öğrenmedeki alışkanlıklarıyla kişisel özellikleri arasında fark olup olmadığı, $\alpha = 0,05$ düzeyinde test edilmiş, t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile test edilmiştir.

Bulgular, Yorum/Tartışma

Bu bölümde, araştırmada ele alınan alt problemler doğrultusunda verilerin istatistiksel çözümlemeleri sonucunda elde edilen bulguları, yorumları ve tartışmaları yer almaktadır.

Bu bölümde örneklem grubun genel yapısını tanıtıcı frekans ve yüzde dağılımlarına yer verilmiştir. Diğer bulgular; araştırmanın alt problemlerinin sunulduğu sırada göre değerlendirilmiştir.

Örneklem Grubu'nun Genel Yapısına İlişkin Frekans ve Yüzde

Bu bölümde araştırma sürecinde elde edilen demografik verilere göre örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyetlerine ait dağılımlar tablolar hâlinde verilmiştir.

Tablo 1: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Cinsiyete Göre Frekans ve Yüzde Dağılımı

Cinsiyet	f	%
Kız	135	76,7
Erkek	15	23,3
Toplam	150	100,0

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin 135'i (% 76,7) erkek ve 15'i (% 23,3) kızdır.

Tablo 2: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Yaşa Göre Frekans ve Yüzde Dağılımı

Yaş	f	%
14-15 yaş	40	26,7
16-17 yaş	94	62,7
18 yaş ve üstü	16	10,7
Toplam	150	100,0

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin 40'ı (% 26,7) 14-15 yaşında, 94'ü (% 62,7), 16-17 yaşında ve de 16'sı (% 10,7) ise 18 yaş ve üzerindedir.

Tablo 3: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Sınıfa Göre Frekans ve Yüzde Dağılımı

Sınıf	f	%
Hazırlık Sınıfı	47	31,3
Lise1	66	44,0
Lise 2	27	18,0
Lise 3	32	21,3
Toplam	150	100,0

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin 47'si (% 31,3) hazırlık sınıfında, 66'sı (% 44,0) Lise 1. sınıfta, 27'si (% 18,0) Lise 2. sınıfta, 32'si (%21,3) ise Lise 3. sınıfta okumaktadır.

Tablo 4: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Not Ortalamalarına Göre Frekans ve Yüzde Dağılımı

Not Ortalamaları	f	%
49 ve altı	47	31,3
50-59	66	44,0
60-69	27	18,0
70-79	8	5,3
80-89	2	1,3
Toplam	150	100,0

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin 47'si (%31,3) 49 ve altında not ortalaması elde etmişken 66'sı (% 44,0) 50-59 not ortalaması sağlamış, 27'si (% 18,0) 60-69 not ortalaması elde etmiş, 8'i (% 5,3) 70-79 not ortalaması sağlamış, 2'si (% 1,3) 80-89 not ortalamasına sahiptir.

Tablo 5: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Ailelerinin Maddi Durumlarına Frekans ve Yüzde Dağılımı

Maddi durum	f	%
Alt gelir	2	1,3
Orta gelir	92	61,3
Üst gelir	56	37,3
Toplam	150	100,0

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin aileleri 2'si (% 1,3) alt gelir, 92'si (% 61,3) orta gelir, 56'sı (% 37,3) üst gelir grubuna aittir.

Tablo 6: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Başka Dil Bilip Bilmemelerine Göre Frekans ve Yüzde Dağılımı

Başka Dil Bilme	f	%
Evet	139	92,7
Hayır	11	7,3
Toplam	150	100,0

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin 139'u (% 92,7) Fransızca dışında başka yabancı dil bilirlerken, 11'i (% 7,3) Fransızca dışında başka yabancı dil bilmemektedirler.

Tablo 7: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Ailelerinin Fransızca Bilip Bilmemelerine Göre Frekans ve Yüzde Dağılımı

Ailenin Fransızca Bilmesi	f	%
Evet	138	92,0
Hayır	12	8,0
Toplam	150	100,0

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin 138'si (% 92,0) aileleri Fransızca bilirlerken, 12'si (% 8,0) ise aileleri Fransızca bilmemektedirler.

Araştırmanın Alt Problemlerine İlişkin Bulgular, Yorumlar ve Tartışmalar

Tablo 8: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca'daki Dinleme, Okuma, Yazma ve Konuşma Becerileri ile Cinsiyetleri Arasındaki Farka Yönelik t-Testi Sonuçları

Öğretmenlerimiz derslerde bizi Fransızca konuşmaya yönlendirirler.	n	$\bar{X}$	s	s.d.	t _h	p
Erkek	75		2,97	137	4,148	0,000* p<0,05 anlamlı
Kız	75		2,08			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onları Fransızca konuşmaya yönlendirmeleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalamalara bakıldığında ise, erkek öğrenciler kız öğrencilerden daha çok öğretmenlerinin derslerde onları Fransızca konuşmaya yönlendirdiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 9: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızcadaki Dinleme, Okuma, Yazma ve Konuşma Becerileri ile Fransızca Dışında Başka Yabancı Dil Bilip Bilmemelerine Yönelik t-Testi Sonuçları

Fransızca'da okuduğum metinleri kolaylıkla anlarım.	n	$\bar{X}$	s	s.d.	t _h	p
Evet	94		2,29	148	4,315	0,000* p<0,05 anlamlı
Hayır	56		3,16			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızcada okudukları metinleri kolaylıkla anlamaları ile Fransızca dışında başka yabancı dil bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalamalara bakıldığında ise, öğrencilerin Fransızca dışında başka dil bilmeyenler, bilenlerden daha çok okudukları metinleri kolaylıkla anlamaktadırlar.

Tablo 10: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Her Konuda Çok İyi Kompozisyonlar Yazmalarıyla Fransızca Dışında Başka Yabancı Dil Bilip Bilmemelerine Yönelik t-testi Sonuçları

Fransızcada her konuda çok iyi kompozisyonlar yazarım.	n	$\bar{X}$	s	s.d.	t _h	p
Evet	94		2,39	106,724	4,349	0,000* p<0,05 anlamlı
Hayır	56		3,32			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızcada her konuda çok iyi kompozisyonlar yazmalarıyla Fransızca dışında, başka bir yabancı dil bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalamalara bakıldığında ise, öğrencilerin Fransızca dışında başka dil bilmeyenler, bilenlerden daha çok her konuda çok kompozisyon yazmaktadırlar.

Tablo 11: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Öğretmenlerinin Onları Fransızca Konuşmaya Yönlendirmeleri ile Fransızca Dışında Başka Yabancı Dil Bilip Bilmemelerine Yönelik t-testi Sonuçları

Öğretmenlerimiz derslerde bizi Fransızca konuşmaya yönlendirirler.	n	$\bar{X}$	s	s.d.	t _h	p
Evet	94		2,13	104,495	4,744	0,000* p<0,05 anlamlı
Hayır	56		3,20			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onları Fransızca konuşmaya yönlendirmeleri ile Fransızca dışında başka yabancı dil bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalamalara bakıldığında ise, öğrencilerin Fransızca dışında başka dil bilmeyenler, bilenlerden daha çok öğretmenlerinin onları Fransızca konuşmaya yönlendirdiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 12: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Öğretmenlerinin Onların Derste ve Okul İçinde Türkçe Konuşmayı Yasaklayıp Fransızca Konuşmalarını İstemeleriyle Fransızca Dışında Başka Yabancı Dil Bilip Bilmemelerine Yönelik t-testi Sonuçları

Öğretmenlerimiz derste ve okul içinde Türkçe konuşmayı yasaklayıp Fransızca konuşmamızı isterler.	n	$\bar{X}$	S	s.d.	t_h	p
Evet	94		2,07	148	4,012	0,000*
Hayır	56		2,95			p<0,05 anlamlı

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onların derste ve okul içinde Türkçe konuşmayı yasaklayıp Fransızca konuşmalarını istemeleriyle Fransızca dışında başka yabancı dil bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalamalara baktığında ise, öğrencilerin Fransızca dışında başka dil bilmeyenler, bilenlerden daha çok öğretmenlerinin onları derste ve okul içinde Türkçe konuşmalarını yasaklayıp Fransızca konuşmalarını sağlamaktadırlar.

Tablo 13: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca'daki Dinleme, Okuma, Yazma ve Konuşma Becerileri ile Ailelerinin Fransızca'yı Bilip Bilmemeleri Arasındaki farka yönelik t-testi

Öğretmenlerimiz derste ve okul içinde Türkçe konuşmayı yasaklayıp Fransızca konuşmamızı isterler.	n	$\bar{X}$	s	s.d.	t_h	p
Evet	94		2,07	148	4,012	0,000*
Hayır	56		2,95			p<0,05 anlamlı

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onların derste ve okul içinde Türkçe konuşmayı yasaklayıp Fransızca konuşmalarını istemeleriyle ailelerinin Fransızca'yı bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ortalamalara baktığında ise, öğrencilerin ailelerinin Fransızca'yı bilmeyenler, bilenlerden daha çok öğretmenlerinin onların derste okul ve okul içinde Türkçe konuşmalarını yasaklayıp Fransızca konuşmalarını istediklerine inanmaktadırlar.

Tablo 14: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızcadaki Dinleme, Okuma, Yazma ve Konuşma Becerileri ile Yaşları Arasında Anlamlı bir Farklılığa yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca şarkılar dinlemeyi çok severim.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	34,685	2	17,342	8,894	,000*
Gruplar İçi	286,649	147	1,950		
Genel	321,333	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca şarkılar dinlemeyi sevmeleri ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden elde edilen sonuçlarına göre ise, 18 yaş ve üstü öğrenciler 14-15 yaş ve 16-17 yaşındaki öğrencilerinden daha çok Fransızca şarkılar dinlemeyi sevmektedirler.

Tablo 15: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızcadaki Dinleme, Okuma, Yazma ve Konuşma Becerileri ile Sınıfları Arasında Anlamlı bir Farklılığa Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca radyo kanallarını dinlemeyi çok severim.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	49,499	3	16,500	9,338	,000*
Gruplar İçi	257,975	146	1,767		
Genel	307,473	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca radyo kanallarını dinlemeyi sevmeleri ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre ise, Lise 2 ve Lise 3 öğrencileri Hazırlık ve Lise 1 öğrencilerinden daha fazla Fransızca metinler okurlarken telaffuzları çok iyidir.

Tablo 16: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Şarkılar Dinlemeyi Sevmeleri ile Sınıfları Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmamasına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi

Fransızca şarkılar dinlemeyi çok severim.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	40,978	3	13,659	7,113	,000*
Gruplar İçi	280,355	146	1,920		
Genel	321,333	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca şarkılar dinlemeyi sevmeleri ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre ise, Lise 2 ve Lise 3 öğrencileri Hazırlık ve Lise 1 öğrencilerinden daha fazla Fransızca şarkılar dinlemeyi sevmektedirler.

Tablo 17: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Metinler Okurken Tellafluzlarının Çok İyi Olması İle Sınıfları Arasında Anlamalı Bir İlişkiye Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca metinler okurken tellafluzum çok iyidir.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	37,302	3	12,434	6,573	,000*
Gruplar İçi	276,171	146	1,892		
Genel	313,473	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca metinler okurken tellafluzlarının çok iyi olması ile sınıfları arasında anlamalı bir farklılık vardır. Yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre ise, Lise 2 ve Lise 3 öğrencileri Hazırlık ve Lise 1 öğrencilerinden daha fazla Fransızca metinler okurlarken tellafluzları çok iyidir.

Tablo 18: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca'da Okudukları Metinleri Kolaylıkla Anlamaları ile Sınıfları Arasında Anlamalı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızcada okuduğum metinleri kolaylıkla anlarım.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	38,497	3	12,832	9,318	,000*
Gruplar İçi	201,076	146	1,377		
Genel	239,573	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızcada okudukları metinleri kolaylıkla anlamaları ile sınıfları arasında anlamalı bir farklılık vardır. Yapılan Scheffe Testi'nin sonuçlarına göre ise, Lise 2 ve Lise 3 öğrencileri Hazırlık ve Lise 1 öğrencilerinden daha fazla Fransızcada okudukları metinleri kolaylıkla anlamaktadırlar.

Tablo 19: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızcada Her Konuda Çok İyi Kompozisyonlar Yazmaları İle Sınıfları Arasında Anlamalı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızcada her konuda çok iyi kompozisyonlar yazarım.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	76,107	3	25,369	20,721	,000*
Gruplar İçi	178,753	146	1,224		
Genel	254,860	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızcada her konuda çok iyi kompozisyonlar yazmaları ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre ise, Lise 2 ve Lise 3 öğrencileri Hazırlık ve Lise 1 öğrencilerinden daha fazla Fransızcada her konuda çok iyi kompozisyonlar yazmaktadır.

Tablo 20: Örneklem Grubu'ndaki Öğretmenlerin Öğrencilerini Derslerde Fransızca Konuşmaya Yönlendirmeleri İle Sınıfları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Öğretmenlerimiz derslerde bizi Fransızca konuşmaya yönlendirirler.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	41,879	3	13,960	8,301	,000*
Gruplar İçi	245,514	146	1,682		
Genel	287,393	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğretmenlerin öğrencilerini derslerde Fransızca konuşmaya yönlendirmeleri ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre ise, Lise 2 ve Lise 3 öğrencileri Hazırlık ve Lise 1 öğrencilerinden daha çok öğretmenlerinin onları derslerde Fransızca konuşmaya yönlendirdiklerini belirtmektedirler.

Tablo 21: Örneklem Grubu'ndaki Öğretmenlerin Öğrencilerini Derste ve Okul İçinde Türkçe Konuşmalarını Yasaklayıp Fransızca Konuşmalarını Sağlamaları İle Sınıfları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Öğretmenlerimiz derste ve okul içinde Türkçe konuşmayı yasaklayıp Fransızca konuşmamızı isterler.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	44,210	3	14,737	9,445	,000*
Gruplar İçi	227,790	146	1,560		
Genel	272,000	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğretmenlerin öğrencilerini derste ve okul içinde Türkçe konuşmalarını yasaklayıp Fransızca konuşmalarını sağlamaları ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre ise, Lise 2 ve Lise 3 öğrencileri Hazırlık ve Lise 1 öğrencilerinden daha çok öğretmenlerinin onları derste ve okul içinde Türkçe konuşmalarını yasaklayıp Fransızca konuşmalarını sağlamaktadırlar.

Tablo 22: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca'daki Dinleme, Okuma, Konuşma ve Yazma Becerileri ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca radyo kanallarını dinlemeyi çok severim.	sd	KT	KO	F	p	p
Gruplar Arası	71,507	5	14,301	8,728	,000*	,000
Gruplar İçi	235,966	144	1,639	235,966		
Genel	307,473	149		307,473		

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca radyo kanallarını dinlemeyi sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha çok Fransızca radyo kanallarını dinlemeyi sevmektedirler.

Tablo 23: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Radyo Kanallarında Dinlediklerini Anlamaları ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca radyo kanallarında dinlediklerimi çok iyi anlarım.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	40,992	5	8,198	4,405	,001*
Gruplar İçi	268,002	144	1,861		
Genel	308,993	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca radyo kanallarında dinlediklerini anlamaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha çok Fransızca radyo kanallarında dinlediklerini anlamaktadırlar.

Tablo 24: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızcada Dinlediklerini Anlamaları ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızcada dinlediklerimi kolaylıkla anlarım.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	68,266	5	13,653	10,668	,000*
Gruplar İçi	184,294	144	1,280		
Genel	252,560	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızcada dinlediklerini anlamaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha çok Fransızcada dinlediklerini kolaylıkla anlamaktadırlar.

Tablo 25: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Dergileri Okumayı Sevmeleri ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca dergileri okumayı çok severim.	sd	KT	KO	F	p	F	p
Gruplar Arası	53,400	5	10,680	7,390	,0000*	7,390	,000
Gruplar İçi	208,100	144	1,445				
Genel	261,500	149					

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca dergileri okumayı sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79, 80-89 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha fazla Fransızca dergileri okumayı sevmektedirler.

Tablo 26: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Gazeteleri Okumayı Sevmeleri ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca gazeteleri okumayı çok severim.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	73,828	5	14,766	11,355	,000*
Gruplar İçi	187,245	144	1,300		
Genel	261,073	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca gazeteleri okumayı sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79, 80-89 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha çok Fransızca gazeteleri okumayı sevmektedirler.

Tablo 27: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Kitapları Okumayı Sevmeleri ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca kitapları okumayı çok severim.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	107,366	5	21,473	20,556	,000*
Gruplar İçi	150,428	144	1,045		
Genel	257,793	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca kitapları okumayı sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79, 80-89 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha çok Fransızca kitapları okumayı sevmektedirler.

Tablo 28: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Metinler Okurken Telaffuzlarının Çok İyi Olması ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca metinler okurken telaffuzum çok iyidir.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	67,614	5	13,523	7,920	,000*
Gruplar İçi	245,859	144	1,707		
Genel	313,473	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca metinler okurken telaffuzlarının çok iyi olması ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha fazla Fransızca metinler okurlarken telaffuzları çok iyidir.

Tablo 29: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca'da Okudukları Metinleri Kolaylıkla Anlamaları ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızcada okuduğum metinleri kolaylıkla anlarım.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	49,382	5	9,876	7,478	,000*
Gruplar İçi	190,191	144	1,321		
Genel	239,573	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızcada okudukları metinleri kolaylıkla anlamaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha çok Fransızcada okudukları metinleri kolaylıkla anlamaktadırlar.

Tablo 30: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızcada Her Konuda Çok İyi Kompozisyonlar Yazmaları ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızcada her konuda çok iyi kompozisyonlar yazarım.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	62,845	5	12,569	9,426	,000
Gruplar İçi	192,015	144	1,333		
Genel	254,860	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızcada her konuda çok iyi kompozisyonlar yazmaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79, ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha fazla Fransızcada her konuda çok iyi kompozisyonlar yazmaktadırlar.

Tablo 31: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Mektuplaşmayı Sevmeleri ile Yazmaları İle Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca mektuplaşmayı çok severim.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	62,596	5	12,519	11,832	,000
Gruplar İçi	152,364	144	1,058		
Genel	214,960	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca mektuplaşmayı sevmeleri ile yazmaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79, 80-89 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha çok Fransızca mektuplaşmayı sevmektedirler.

Tablo 32: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Öğretmenlerinin Onların Yazdıkları Metinleri Beğenmeleri ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Öğretmenlerimiz Fransızca yazdığımız metinleri çok iyi bulurlar.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	39,261	5	7,852	4,720	,001
Gruplar İçi	239,573	144	1,664	239,573	
Genel	278,833	149		278,833	

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onların yazdıkları metinleri beğenmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha fazla öğretmenleri onları Fransızcada yazdıkları metinleri beğenmektedirler.

Tablo 33: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca Konuşma Telaffuzlarının Çok İyi Olması ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca konuşurken telaffuzum çok iyidir.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	38,372	5	7,674	3,738	,003
Gruplar İçi	295,628	144	2,053		
Genel	334,000	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca konuşma telaffuzlarının çok iyi olması ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha çok Fransızca konuşurlarken telaffuzları çok iyidir.

Tablo 34: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızcada Her Alanda (Edebî, Politik, Ekonomi, Sanat, vs.) Fikirlerini Ve Görüşlerini İfade Edebilmeleri ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızcada her alanda (edebî, politik, ekonomik, sanat, vs.) fikirlerimi ve görüşlerimi ifade edebilirim.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	35,802	5	7,160	5,343	,000
Gruplar İçi	192,971	144	1,340		
Genel	228,773	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızcada her alanda (edebî, politik, ekonomi, sanat, vs.) fikirlerini ve görüşlerini ifade edebilmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinden alınan sonuçlara göre ise, 70-79 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha fazla Fransızcada her alanda (edebî, politik, ekonomi, sanat, vs.) fikirlerini ve görüşlerini ifade edebilmektedirler.

Tablo 35: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Teneffüslerde Arkadaşlarıyla Fransızca Konuşmayı Sevmeleri ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Teneffüslerde arkadaşlarımızla Fransızca konuşmayı severim.	Sd	KT	KO	F	P
Gruplar Arası	66,482	5	13,296	10,602	,000
Gruplar İçi	180,592	144	1,254		
Genel	247,073	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin teneffüslerde arkadaşlarıyla Fransızca konuşmayı sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffe testinin sonuçlarına göre ise, 70-79 ve 90-100 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha çok teneffüslerde arkadaşlarıyla Fransızca konuşmayı tercih etmektedirler.

Tablo 36: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Fransızca'da Yapılan Konuşmaları Anlamaları ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Fransızca'da yapılan konuşmaları çok iyi anlarım.	sd	KT	KO	F	p
Gruplar Arası	38,712	5	7,742	4,612	,001*
Gruplar İçi	241,748	144	1,679		
Genel	280,460	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da yapılan konuşmaları anlamaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Scheffé testinin sonuçlarına göre ise, 70-79 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha seri bir şekilde Fransızca'da yapılan konuşmaları anlamaktadırlar.

Tablo 37: Örneklem Grubu'ndaki Öğrencilerin Televizyonda Fransızca'da Seyrettikleri Programlardaki Konuşmaları Anlamaları ile Not Ortalamaları Arasında Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Televizyonda Fransızca'da seyrettiğim programlarda konuşulanları çok iyi anlarım.	sd	KT	KO	F	P
Gruplar Arası	64,349	5	12,870	8,405	,000*
Gruplar İçi	220,484	144	1,531		
Genel	284,833	149			

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin televizyonda Fransızca'da seyrettikleri programlardaki konuşmaları anlamaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Yapılan Scheffé testinden elde edilen sonuçlara göre ise, 70-79 ve 80-89 not ortalamaları olan öğrenciler 40-49, 50-59 ve 60-69 not ortalamaları olan öğrencilerden daha kolay televizyonda Fransızca'da seyrettikleri programlardaki konuşmaları anladıkları bulunmuştur.

SONUÇ

Örneklem grubumuzdan öğrencilerin cinsiyetlerine göre elde edilen sonuçlar aşağıda gösterilmektedir:

A. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onları Fransızca konuşmaya yönlendirmeleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca dışında başka bir yabancı dil bilip bilmemelerine göre elde edilen sonuçlar aşağıda verilmektedir:

1. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da okudukları metinleri kolaylıkla anlamaları ile Fransızca dışında başka yabancı dil bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

2. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da her konuda çok iyi kompozisyonlar yazmalarıyla Fransızca dışında başka yabancı dil bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onları Fransızca konuşmaya yönlendirmeleri ile Fransızca dışında başka yabancı dil bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onların derste ve okul içinde Türkçe konuşmayı yasaklayıp Fransızca konuşmalarını istemeleriyle Fransızca dışında başka yabancı dil bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin ailelerinin Fransızca bilip bilmemelerine göre elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmaktadır:

B. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin, onların derste ve okul içinde Türkçe konuşmayı yasaklayıp Fransızca konuşmalarını istemeleriyle ailelerinin Fransızca'yı bilip bilmemeleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin yaşlarına göre elde edilen sonuçlar aşağıda gösterilmektedir:

C. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca şarkılar dinlemeyi sevmeleri ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Örneklem grubumuzdan öğrencilerin sınıflarına göre elde edilen sonuçlar aşağıda verilmektedir:

1. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca radyo kanallarını dinlemeyi sevmeleri ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

2. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca şarkılar dinlemeyi sevmeleri ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca metinler okurken telaffuzlarının çok iyi olması ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da okudukları metinleri kolaylıkla anlamaları ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

5. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da her konuda çok iyi kompozisyonlar yazmaları ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

6. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onları derslerde Fransızca konuşmaya yönlendirmeleri ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

7. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onları derste ve okul içinde Türkçe konuşmalarını yasaklayıp Fransızca konuşmalarını istemeleri ile sınıfları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin not ortalamalarına göre elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmaktadır:

1. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca radyo kanallarında dinlemeyi sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

2. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da radyo kanallarında dinlediklerini anlamaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca dergileri okumayı sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca gazeteleri okumayı sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

5. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca kitapları okumayı sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

6. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca metinler okurken telaffuzlarının çok iyi olması ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

7. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da okudukları metinleri kolaylıkla anlamaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

8. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da her konuda çok iyi kompozisyonlar yazmaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

9. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca mektuplaşmayı sevmeleri ile yazmaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

10. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin öğretmenlerinin onların yazdıkları metinleri beğenmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

11. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca konuşma telaffuzlarının çok iyi olması ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

12. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da her alanda (edebi, politik, ekonomi, sanat, vs.) fikirlerini ve görüşlerini ifade edebilmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

13. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin teneffüslerde arkadaşlarıyla Fransızca konuşmayı sevmeleri ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

14. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Fransızca'da yapılan konuşmaları anlamaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

15. Örneklem Grubu'ndaki öğrencilerin Televizyonda Fransızca'da seyrettikleri programlardaki konuşmaları anlamaları ile not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

ÖNERİLER

Fransız kolejlerinde uygulandığı gibi yabancı dilde ağırlıklı olarak eğitim yapan öğrencilerimize aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

1. Yabancı kolejlerde okuyan öğrenciler öğrendikleri dilde radyo dinledikçe o dile olan yatkınlıkları gittikçe daha kolay bir biçimde artış gösterecektir.

2. Yabancı kolejlerde okuyan öğrenciler öğrendikleri dilde şarkılar dinledikçe o dildeki dinleme becerilerini daha seri bir şekilde geliştirebileceklerdir.

3. Yabancı kolejlerde okuyan öğrenciler öğrendikleri dilde farklı türlerde okuma parçaları, kısa metinler okudukça okuma becerilerini daha seri ilerleteceklerdir.

4. Yabancı kolejlerde okuyan öğrenciler öğrendikleri dilde dergiler, gazeteler, kitaplar okudukça okuma becerilerini daha hızlı ilerletebileceklerdir.

5. Yabancı kolejlerde okuyan öğrenciler öğrendikleri dilde kompozisyonlar, şiirler, mektuplar yazdıkça yazma becerilerini daha çabuk geliştirebileceklerdir.

6. Yabancı kolejlerde okuyan öğrencilere öğrendikleri dilde her alanda (edebi, politik, ekonomik, sanat, vs.) fikirlerini görüşlerini ifade etmeleri olanağı tanıdıkça bu tarz çalışmalarındaki başarıları gittikçe artacaktır.

7. Yabancı kolejlerde okuyan öğrenciler öğrendikleri dilde teneffüslerde ve okul dışında konuştuğukça kendilerini ifade etmeyi daha kolay başarabileceklerdir.

8. Yabancı kolejlerde okuyan öğrencilerin öğretmenleri onların öğrendikleri dilde konuşmaya yönlendirdikçe ve öğretmenleri ayrıca onların derste ve okul içinde Türkçe konuşmalarını yasaklayıp Fransızca konuşmalarını sağladıkça onların konuşma becerileri daha hızlı bir ilerleme kaydedecektir.

KAYNAKÇA

Çevik, Abdullah, (2001), “Yabancı Dil Öğretiminde Bilgisayar Destekli Öğrenme Yönteminin Öğrenci Başarısına Etkisi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alman Dili ve Edebiyatı.

http://www.sp.k12.tr/spip.php?article144&var_recherche=Tarih%C3%A7e, Erişim Tarihi: 21.04.2007.

İlter, Genç, Binnur, (2002), “Oluşturmacı Yaklaşımla İngilizce Yazma Becerisini Geliştirmenin Öğrenci Başarısına Etkisi”, **Doktora Tezi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Dil Öğretimi Anabilim Dalı.

Kaplan, M., (1999), **Kültür ve Dil**, On ikinci Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.

Karasar, Niyazi, (2002), **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Köstekli, Salih (1979), Türk Milli Eğitiminde Yabancı Devletlerin Açtığı Okullar, **Lisans (Bitirme) Tezi**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Onur, Ece (2003), “İşbirlikli Öğrenme Yöntemi ve Geleneksel Yöntemin İlköğretim Okulları 7. Sınıf İngilizce Dersinde Öğrenci Başarısı Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması” (Vali Tevfik Gür İlköğretim Okulu Örneği), **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Polvan, Nurettin, (1952), **Türkiye’de Yabancı Öğretim**, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Turan, A. (2000), **Sevgi Dili Konuşan Çocuklar**, Birinci Basım, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

YENİ TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI'NA GÖRE DİL BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK UYGULAMALAR

ŞAHİN, Esin
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Dünyada ve Türkiye’de her alanda gelişim devam etmekte ve buna paralel olarak da eğitimi kalitelileştirme çabaları kapsamında öğretim programı çalışmalarına yer verilmektedir. 2005 yılında Yapılandırmacı anlayışla hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda klasik anlayışın dışında etkinliklere yer verilerek öğrencilerin, çağımızın ihtiyaç duyduğu eğitim ve birey özelliklerine uygun olarak belirlenen kazanımlara sahip olmaları hedeflenmiştir. Eğitim sürecinin kalitesini artırmak için, Çoklu Zekâ ve Aktif Öğrenme temelli hazırlanan ders kitapları görsel açıdan desteklenmiştir. Bu çalışmada temel dil becerilerinin geliştirilmesini sağlayan etkinlikler ve öğrenme yaşantıları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı, temel dil becerileri, dil etkinlikleri.

ABSTRACT

Applications For Developing Language Skills Based on New Turkish Teaching Programme

Both in Turkey and the world, developments keep on in all fields. In the same way, teaching programmes are being developed for better education. In 2005 with the Turkish (as a subject) Teaching Programme prepared in a constructive way, it is aimed that students would gain enough education and qualities that are necessary for being a contemporary individual. To be able to increase the quality of education procedure, course books that are based on multiple intelligence and active learning are supported visually. In this study activities that help developing basic language skills and learning will be discussed.

Key Words: Teaching Turkish, 2005 Turkish (as a subject) Teaching Programme, basic language skills, language activities.

Pek çok bilim adamı insan iletişimini diğer iletişim sistemlerinden üstün kılan davranışın ‘konuşma yoluyla dili kullanabilme’ olduğu görüşünde birleşmektedir. Dil, insanların iletişimde bulunmak amacı ile geliştirdikleri bir anlaşma aracıdır. Başka deyişle, dilin birinci işlevi iletişimdir. Bu işlevi yerine getirmede

dil, insanların düşünce, duygu, istek, deneyim v.b. yaşantılarını birbirlerine aktarabilmelerini; dış dünyayı yorumlayarak kendi dünyalarına getirebilmelerini sağlayan; “bu zaman ve bu yerden, o zaman ve o yer hakkında düşünerek bu düşünüyü yansıtabilmelerine” ve insanın “kendi kendini keşfetmesine” olanak veren bir araç olma özelliği taşımaktadır (Topbaş, 1998; 4).

“Bu nedenle bireyin hem kendisini tanımada hem de bireyler arası etkili iletişimci olabilme sürecinde birinci derecede ihtiyaç duyduğu anadili kazanımı önemlidir.

- Anadili kazanımı biyolojik, bilişsel, duysal ve toplumsal gelişime koşut olarak gelişir.
- Anadili kazanımı doğal ve aşamalı bir süreç içinde gelişir.
- Anadili kazanım hızı ve seyri bireysel ayrılıklar gösterir. Her çocukta aynı gerçekleşmez.
- Okul evrelerinde anadili kullanımı bireysel farklılıklar gösterir.

Anadilinin dört temel becerisinde (konuşma, dinleme, okuma, yazma) gelişim ilk yıllarda bireysel farklılık gösterebilir. Bazı çocuklar okuma anlama becerilerinde, bazıları ise konuşma becerilerinde daha iyi ilerleme kaydedebilirler.

Anadili kazanımı ergenlik ve gençlik evrelerinde değişkenlik gösterir. Gençlerin bu dönemdeki duysal ve fiziksel gelişimleri dil kullanımlarını da etkiler. Merak yönleri artar, hayali işlevlere önem verilir, değerlendirme ve eleştirme yönleri gelişmeye başlar. Bu gelişimi kendileri de anadillerinin gözlükleriyle fark ederler. İşte bu nedenle, bu dönemde dil kullanımına ağırlık veren bir Türkçe öğretimi önem kazanmaktadır (Topbaş, 1998; 11).”

Anadilinde yetkin olma, bireyin kendini ve evreni tanıyıp yorumlayabilmesine, özgür ve yaratıcı düşünebilmesine olanak tanır. Uzun bir süreç isteyen bu yetkinliğin oluşması için çağdaş metotlu yeni bir Türkçe öğretimine ihtiyaç duyulmuş ve anadilinin beş temel dil becerisi olan konuşma, dinleme, okuma, yazma ve dil bilgisi alanlarında öğrencilerin daha iyi yetiştirilebilmesi amacıyla, onların bireysel farklılıklarını da dikkate alarak hazırlanan, yapılandırmacı yaklaşıma dayalı Yeni Türkçe Dersi Öğretimi Programı, bu amaca hizmet için inşa edilmiştir.

Araştırmının temelini oluşturan yapılandırmacı anlayışta, “öğrenci öğretmenin yapılarına ulaşmak yerine kendi yapılarını oluşturur. Her öğrenciye hitap edilebilmesi için bilginin biçimine ve etkinliklere çeşitlilik getirilir. Öğretirken gerçek durumlara, gerçek nesnelere mümkün olduğu kadar çok yer verilir. Öğretmenler, kontrol edici, empoze edici, doğruları sunucu değil, yardım edici, kolaylaştırıcı bir tavır sergiler. Yanlışlar, öğrenciyi tanıma fırsatı olarak görülür; nedenleri keşfedilerek düzeltilmesi için fırsatlar yaratılır. Yanlış bile

olsa öğrencilerin düşüncelerini söylemesi özendirilir. Planlar esnek seçenektir. Öğrenme süreciyle ilgili kararlar öğrencilerle birlikte alınır. Öğrencilerin karmaşık düşünceleri, soru sormaları, görüş alışverişi yapmaları özendirilir. Öğrencilerin değerlendirilmesi; günlük olarak, dosyalara ve öğrencilerin ürettiklerine bakılarak, öğrenme-öğretme süreçlerinin akışı içinde yapılır. Yalnızca yeni öğrenilenlerle ilgilenilmeyip, ön kavramlar da göz önünde bulundurularak değiştirilmeye çalışılır (Açıkgöz, 2006; 66).”

Yapıcı’ya göre yapılandırmacılık;

- Öğrenci merkezlidir,
- Öğretmen rehberlik yapandır,
- Düşünmeyi öğrenme ve yaratıcılık temel esastır,
- Ana felsefe öğrenme değil, öğrenmeyi öğrenmedir,
- Öğrenme sürecinin nasıl kurgulanacağı, öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve fiziksel kapasitesi ile bağlantılıdır ve doğaçlama olarak biçimlenir,
- Ne kadar öğrenildiği değil, nasıl ve niçin öğrenildiği önemlidir (2004; 35-41).

Yapılandırmacılık, tek bir öğrenme modeli değil, bireyi merkeze alan, bilgi üretmeye dönük, paylaşımcı ve etkileşimli **eklektik (seçmeci)** bir modeldir. Dolayısı ile örneğin sadece tümevarım yöntemini kullanan bir model değil, nerede tümevarım nerede tümdengelim kullanacağına karar vermeyi, bireye ve öğretmene bırakan esnek bir modeldir. Bu modelin belirli yöntem ve stratejilerle standartlaştırılması onun ruhuna aykırı bir durumdur. Örneğin yapılandırmacı öğretimde öğretmen sunumlarının ortadan kalktığı görüşü yanlış ve tehlikelidir. Yapılandırmacılık, “bireyin kendi kendine öğrenmesi” değil, “bireyin öğretmen rehberliğinde kendi kendine öğrenmesidir”. Dolayısı ile öğretmenin rol ve sorumlulukları azalmamış aksine artmıştır. Örneğin, performans ödevlerini ya da etkinlikleri gruplara paylaştırıp evde yapılmasını öneren bir öğretmen “yapılandırmacı öğretmen” olamamış demektir. Çünkü yapılandırmacılık, okulda ve sınıfta, öğretmen rehberliğinde gerçekleştirilebilecek “eklektik” bir modeldir¹.

Bu anlayışa göre, öğrenme-öğretme süreci içinde yapılacak çalışmalar; ön bilgilerin harekete geçirilmesi, yeni bilgilerin anlaşılması, bilginin yapılandırılması, bilginin uygulanması ve bilginin değerlendirilmesi şeklinde beş aşamada ele alınmalıdır. Öğrenme-öğretme süreci de, hazırlık, anlama, metin aracılığı ile öğrenme, kendini ifade etme ve değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır.

Bu ilkeler ve Yapılandırıcı yaklaşım temel alınarak hazırlanan MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu da öğrenciyi merkeze alan bir uygulama

¹ Yapıcı, Mehmet, **Yapılandırmacılık ve Sınıf**, http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf_UT_312.pdf (02.08.2007).

üzerinde yoğunlaşmaktadır. Öğrenci merkezli anlayışla, öğrencinin zihinsel becerilerini geliştirmesi ve bilgiyi yapılandırması amaçlanmıştır. Program; dinleme, konuşma, okuma, yazma, görsel okuma ve görsel sunu başlıkları altında yeniden düzenlen alanlar üzerine yapılandırılmıştır. Programda, “dinleme ve konuşma becerileri her düzeyde zenginleştirilmiştir. Anlama ve anlam kurma becerileri ağırlıklı olarak ele alınmış; özellikle metin içi, metin dışı ve metinler arası okuma yoluyla anlam kurmaya önem verilmiştir. Yazı öğretimine birinci sınıftan itibaren bitişik eğik yazıyla başlanması ve bütün yazı çalışmalarının bitişik eğik yazı harfleriyle yapılması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Çağımızın bilgi teknolojilerine ve öğrencinin gelişim sürecine uygun olarak görsel okuma-sunu ayrı bir öğrenme alanı olarak programa yerleştirilmiştir. Dilbilgisi ayrı bir öğrenme alanı olarak ele alınmamış diğer öğrenme alanları içinde verilmiştir (Şimşek, 2005; 318).”

Bu alanlar ile programın öğrencilere;

- Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma
- Eleştirel düşünme
- Yaratıcı düşünme
- İletişim kurma
- Problem çözme
- Araştırma
- Karar verme
- Bilgi teknolojilerini kullanma
- Girişimcilik

temel becerilerini kazandırması beklenmektedir.

Yeni Türkçe Dersi Öğretimi Programı’nın dayandırıldığı kuramlardan bir diğeri ise Çoklu Zekâ Kuramıdır. Dil öğretiminde beyin fırtınası, gösteri, soru-yanıt, dramatizasyon, benzetim ve eğitsel oyunlar gibi birçok teknikten yararlanılmaktadır. Bugün kullanılan öğretim teknikleri öğrencinin neler yapabildiğinden çok neler yapabileceğini ortaya çıkaracak nitelikte öğrenciyi merkeze alan uygulamalar şeklindedir. Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda Howard Gardner’ın bilişsel bilim, gelişimsel psikoloji ve nörobilimden yararlanarak geliştirdiği Çoklu Zekâ kuramı, ağırlıklı bir şekilde yer almaktadır. Gardner zekâ türlerini, sözel-dilsel, mantıksal-matematiksel, görsel-uzamsal, müziksel-ritmik, bedensel-kinestetik, özedönük-içsel, sosyal ve doğa zekâsı olarak 8 maddede ele almış ve öğrencilerin bireysel farklılıkları gözetilerek öğretmenin tüm zekâ türlerine göre eğitim vermesi gerektiğini salık vermiştir. “Armstronga göre çoklu zekâ kuramını program geliştirmede kullanmanın en

iyi yolu, öğretilecek konunun bir zekâdan diğerine nasıl uyarlanabileceğinin düşünülmesidir. Bu aşamada çoklu zekâ kuramının sınıf uygulamalarında dikkat edilmesi gereken temel noktalarını şöyle özetleyebiliriz:

1. Öğretmenler, bütün zekâlara eşit derecede önem vermelidir. Çoklu Zekâ kuramı öğrencilerde bulunan tüm güç ve becerilerin tanınması ve öğretilmesi görüşünü temel almaktadır.

2. Öğretmenler, materyal sunumunda tüm zekâ alanlarını geliştirici ya da tüm zekâ alanlarını kullanmaya yönelik etkinlikleri hazırlamalıdır. Örneğin bir dil bilgisi yapısı öğretilirken öğretmen öğrencilere konu ile ilgili resimler gösterebilir, yapıların geçtiği şarkıları dinletebilir, bir hikâye okutabilir ve farklı zekâ alanlarını kullanarak öğrenilen konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir (Akdoğan, 2002: 134).”

Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu İlköğretim anlayışına göre düzenlenmiş olan Yeni Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda, süreci oluşturan tüm aşamalarla ilgili alt başlıklar ayrıntılı olarak açıklanmış, bu bilgi ve becerilerin edinimi ile ilgili uygulama sürecine dönük öneriler yapılmış ve etkinlik örnekleri verilmiştir. Ancak Çoklu Zekâ Kuramına dayandırılan etkinliklerin örnek niteliğinde olduğu ve uygulamada bireysel farklılıklar ve çevresel koşullar dikkate alınarak esnek olmanın gereği üzerinde durulmuştur. Etkinliklerin öğrencilerin araştırma, sorgulama, problem çözme ve karar verme süreçlerine katılmasını sağlayacak türden etkinlikler olması önerilmiştir. Yaparak-düşünerek öğrenme etkinliklerinin önemli olduğu vurgulanmış ve işbirlikçi öğrenme stratejilerinin kullanılması öngörülmüştür.

Kazanım; öğrenme süreci içerisinde planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar sayesinde öğrencilerde görülmesi beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir. Programda “Kazanımların Öğrenme-Öğretme Sürecine Dağılımı” başlığı altında, öğrenme-öğretme sürecinin hangi aşamasında hangi kazanımların ele alınabileceğine dair örnek ve ayrıca her sınıf düzeyi için birer tane “Metin İşleme Örneği” bulunmaktadır. Kazanımlara, izlemeyi kolaylaştırmak amacı ile sıra numaraları verilmiş olup bu sıralama bir önem ve öncelik sırası taşımamaktadır. “Kazanımların edinilmesi iki aşamalı olarak verilmiştir. İlk aşama bir becerinin tanıtımı, öğretimi ve uygulanmasıdır. İkinci aşama anılan becerinin gözlem, sınav vb. tekniklerle değerlendirilmesidir (Şimşek, 2005; 318).” Yine bu programda öğrenme-öğretme süreçleri önceki programlara göre daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmış ve öğretmenin rolü, öğrencilere rehberlik yaparak öğrenmeyi kolaylaştırmak olarak belirlenmiştir. Önceki programlarda ise, öğrenme-öğretme durumuyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamış ve bazılarında da çok az sayıda etkinlik örneği verilmiştir. Yeni programda eskiye oranla öğrenme-öğretme sürecinde daha fazla araç-gereç kullanımının özendirildiği ve bununla ilgili daha somut örneklerin verildiği görülmektedir.

Yeni Türkçe Dersi, Öğretim Programı'ndaki tüm bu yenilikler doğrultusunda hazırlanan 6. sınıf Türkçe ders kitapları incelendiğinde 6 tema –ki bu temalardan bazıları zorunlu temalardır– ve bu temalarla ilgili şiir ve metinler bulunmaktadır. Örneğin Özgün Yayıncılık'ın ders kitabında temalar, “Kişisel Gelişim, Atatürkçülük, Okuma Kültürü, Sevgi, Duygular ve Hayaller, Doğa ve Evren” şeklinde belirlenmiştir. MEB'in ders kitabında ise “Okuma Kültürü, Atatürk, Duygular ve Hayaller, Sevgi, Zaman ve Mekan, Doğa ve Evren” şeklindedir. Yeni program gereği, uygulamada yaşanabilecek sorunlar dikkate alınarak hazırlanmış Öğretmen Kılavuz Kitaplarında, öğretmenlerin rehberliğinde öğrencilere kazandırılması istenen beş temel dil becerilerine yönelik kazanımlar ve tema amaçları verilmiştir. Ayrıca yine aynı kitaplarda tema planları da bulunmaktadır.

Kitaplarda, temalar aracılığı ile öğrencilere edindirilmek istenilen kazanımlar beş temel dil becerisine göre hazırlanan etkinliklerle sunulmuştur. Örneğin dilbilgisine yönelik etkinlikler; tamamlama, değiştirme, eşleştirme, buldurma ve yazdırma, gruplar arası yarışma/eğitsel oyun gibi yöntemlerle dil kurallarını kavrama ve uygulama şeklindedir. (**Şekillerin** renkli hâlleri için bkz.: s.1744-1748)

Şekil 1: Dil Bilgisi Etkinlik Örneği²

9. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerin yüklem türlerini belirleyip, cümledeki yüklem türünü yazarak, cümledeki yüklem türünü belirleyiniz. Daha sonra cümleleri bir kez daha okuyarak cümlelerin anlamlarından hangi kipi kastedildiğini yazınız.

Yüklemde verilen kip

Cümlede kastedilen kip

Torunlarım oturduğum konağı miras olarak bırakıyorum.

Hakarî İstanbul'a tekrar sen gideceksin.

İyi bir enstrüman çalmak için bol bol müzik dinleyeceksin.

Öğrencileri müzeye götürme işini kendiniz düzenlersiniz.

Gün gelir bizi de anlayan bulunur.

Öğrenci çalışma kâğıtlarında yer alan dil bilgisine yönelik etkinliklerden biri olan bu etkinlikte Fiil Kipleri ve Fiillerde Anlam (Zaman-Kip) Kayması konularının öğrenciler tarafından kavranıp kavranmadığı, uygulamalar ve sezdirme yöntemiyle tespit edilmeye çalışılmaktadır. Öğrencinin şekil olarak

² http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=downloads&d_op=viewdownload&cid=32 (10.08.2007).

kipleri tanımasının yanı sıra yüklemelerin anlam bakımından da hangi zamanı içerdiğini sezmesi beklenmiştir.

Okumaya yönelik etkinlikler; ezberleme, grup olarak okuma, eşleştirme, sesli ve sessiz okuma, not alarak ve özetleyerek okuma, metinlerle ilişkilendirme, işaretleyerek okuma, tahmin ederek okuma, boşluk doldurma, soru sorarak okuma, kelime ve kavram havuzundan seçerek okuma gibi yöntemlerle söz varlığını zenginleştirme, okuma alışkanlığı kazanma, okuduğu metni anlama ve çözümleme gibi amaçlara yönelik etkinliklerdir.

Şekil 2: Okuma Etkinlik Örneği³

ANADOLU'NUN CİRİT OYUNLARI

1. Etkinlik: Aşağıdaki bulmacayı çözüp şifreyi bulunuz.

1. Atlı, atlı asker.
 2. Öğretim, araştırma.
 3. Uzun saplı, sivri demir uçlu silah.
 4. Duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, simge.
 5. At üzerinde sopayla oynanan bir tür top oyunu.
 6. Göçebelerin konak yeri.
 7. Silah olarak kullanılan ağır topuz.
 8. Türkiye'nin Asya kıtasında bulunan toprağı.
 9. Alta binen kimse.
 10. Güçlü ve yörekli, kahraman.
 11. Beceri isteyen ustalık, beceriksizlik.
 12. Seyir için olan.
 13. Atın en hızlı koşma biçimi.

Şifre:

Şekil 2’de görülen bulmaca yöntemine göre hazırlanmış bu etkinlik, öğrenci çalışma kâğıtlarında yer alan okuma-anlamaya yönelik etkinliklerden sadece biridir. Bu etkinlik aracılığı ile öğrencinin hem genel kültür düzeyi tespit edilmekte hem de okuduğu metni anlayıp anlayamadığı metinde geçen anahtar sözcükleri ve şifreyi bulması istenerek eğlenceli bir şekilde ölçülmeye çalışılmaktadır.

³ http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=downloads&d_op=viewdownload&cid=32 (10.08.2007).

Dinleme/izlemeye yönelik etkinlikler; eleştirel dinleme, katılımsız dinleme/izleme, seçici dinleme/izleme, yaratıcı dinleme/izleme, not alarak dinleme/izleme, kendini konuşanın yerine koyarak dinleme/izleme (empati kurma), drama gibi yöntemlerle dinleme kurallarını uygulama, dinlenen/izlenen anlam ve çözümleme, söz varlığını zenginleştirme, kelime ve kelime gruplarının anlam özellikleri ile ilgili bilgi ve kuralları uygulama, konuşma kurallarını uygulama türünden amaçlara yönelik etkinlikler şeklinde yer almıştır.

Şekil 3: Dinleme/İzleme Etkinlik Örneği⁴

4. Etkinlik: Dinlediklerinizden hareketle resimlerde gördüğünüz olayları altlarına yazınız.

.....
.....

.....
.....

.....
.....

2.Etkinlik: Aşağıdaki cümleleri dinlediğiniz metinden hareketle tamamlayınız.

Emine Teyze'nin oğlu is bulamadığı için

Emine Teyze'nin danslerini güzel abduğu için

Yazanın babası mahalleliyi dışındage için

..... için bütün mahalleliler toplandı.

..... için Emine Teyze'nin ismi benildi.

..... için bakkana çıkıyordu.

Dinleme/izlemeye yönelik hazırlanmış olan bu etkinlik örneklerinde, seçici dinleme/izleme yöntemine başvurulmuştur. Seçici dinleme/izleme, dinlenenlerin/izlenenlerin içinden ilgi ve ihtiyaca yönelik olanlarının seçilerek dinlenmesi/izlenmesidir. Önceden hazırlanmış sorular dağıtılarak öğrencilerden bunların yanıtlarını bulmaya yönelik olarak dinlemeleri/izlemeleri istenir. Örnek etkinlikte de öğrencinin dinletideki olay örgüsü, şahıs kadrosu gibi unsurları algılaması ve yorumlaması beklenmiş; resmi yorumlayarak dinlediği materyalle ilişkilendirmesi, eksik bırakılan cümleleri tamamlayarak dinletiyi anlayıp anlayamadığını ortaya koyması istenmiştir.

⁴ http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=downloads&d_op=viewdownload&cid=32 (10.08.2007).

Konuşmaya yönelik etkinlikler; eleştirel konuşma, serbest konuşma, yaratıcı konuşma, güdümlü konuşma, sesli okuma, dramatizasyon, sıcak sandalye, tümevarım, tümdengelim, tartışma, empati kurma ve rol yapma yöntemleriyle kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanma, konuşma kurallarını uygulama, hazırlıklı konuşmalar yapma, sesini ve beden dilini etkili kullanma gibi amaçlara yönelik etkinlikler şeklindedir.

Şekil 4: Konuşma Etkinlik Örneği⁵

KOCA DEV İLE PERİ KIZI

11. Etkinlik

Öğretmeninizin uyarıları doğrultusunda, duygu ve düşüncelerinizi en iyi ifade edebileceğiniz durumları belirleyerek bir konuşma metni yazınız. Bu metinden yararlanarak sınıfta tündengekim tekniğiyle bir konuşma yapınız.

Çalışma kâğıtlarında, örnek etkinlikte olduğu gibi adı geçen yöntem ve tekniklerle öğrencilerin duygu ve düşüncelerini en iyi şekilde ifade etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu etkinlikte de tümdengelim tekniği kullanılmıştır. Tümdengelim tekniğinde, herhangi bir konuda bir görüş örnek olarak verilir. Bu

⁵ İlköğretim 6 Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı, (2006). Ankara: MEB Yayınları. 145.

görüş sınıf içinde tartışılır. Konunun genelinden hareketle özel bir yönü ön plana çıkarılarak konuşma yapılır. Öğrenciden, yapacağı konuşmaya hazırlık olarak bir konuşma metni yazmasının istenmiş olması, etkinliğin hem konuşma hem de yazma becerilerine yönelik hazırlanmış bir etkinlik olması açısından önemlidir.

Şekil 5: Konuşma Etkinlik Örneği⁶

7.Etkinlik: Konuşmanızı tamamladıktan sonra aşağıdaki formu doldurunuz.

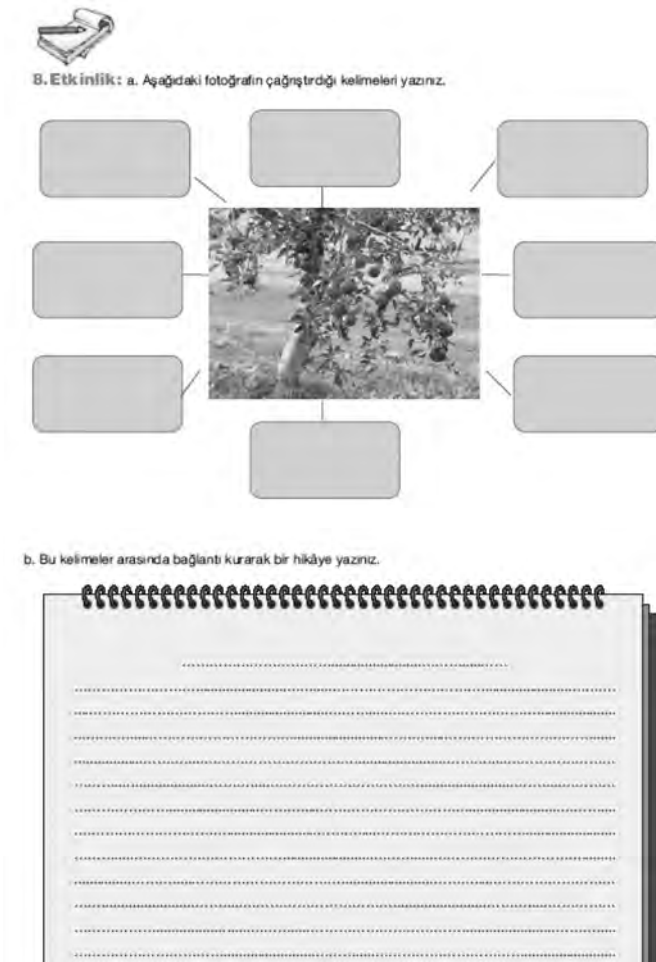
ÖLÇÜTLER	Evet	Kısmen	Hayır
Konuşmamda standart Türkçeyi kullandım.			
Kelimeleri anlamına uygun kullandım.			
Güven verici, açık, anlaşılır ve konuya hakim bir şekilde konuştum.			
Kelimeleri doğru telaffuz ettim.			
İşitilebilir bir ses tonuyla konuştum.			
Taklit ve özentiden uzak bir sesle konuştum.			
Konuşma öncesinde konuyla ilgili açıklamalar yaptım.			

Daha ziyade diğer temel dil becerilerine yönelik etkinliklerle iç içe uygulanan konuşmaya yönelik etkinlikler, öğrenci çalışma kâğıtlarında çoğu zaman somut olarak görülmez. Örnekte olduğu gibi öğrenci çalışma kâğıtlarında, genel olarak öğretmen rehberliğinde yürütülen bu tür etkinliklerin değerlendirilmesine dönük formlar bulunabilmektedir. Bu yöntemle öğrenci, varsa eksiklerini bu yolla kendisi görmüş ve belirlemiş olur, ayrıca öğretmenin de yardımıyla bu eksiklerini nasıl giderebileceğini öğrenir, uygular.

Yazmaya yönelik etkinliklerse; beyin fırtınası, kontrollü yazma, yaratıcı yazma, boşluk doldurma, metin tamamlama, oyun yazma, grup olarak yazma, güdümlü yazma, bir metinden hareketle yeni bir metin oluşturma, duyulardan hareketle yazma, kelime ve kavram havuzundan seçerek yazma, tahminde bulunma, özet çıkarma ve uygulama gibi yöntemlerle yazım ve noktalama kurallarını uygulama, planlı yazma, kendini yazılı olarak ifade etme alışkanlığı kazanma, farklı türlerde metinler yazma, yazma kurallarını uygulama türünden amaçlara yönelik etkinliklerdir.

⁶ http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=downloads&d_op=viewdownload&cid=32
(10.08.2007).

Şekil 6: Yazma Etkinlik Örneği⁷

Öğrenci çalışma kitaplarında yer bulan yazmaya yönelik etkinliklerinden biri olan bu etkinlikte ise, öncelikle öğrencilerin verilen fotoğraftan hareketle beyinlerinde oluşan çağışımları/kavramları kutucuklara yazmaları, daha sonra da beyin fırtınası tekniği ile bu çağışımlardan yola çıkarak bir hikâye oluşturmaları beklenmiştir. Beyin fırtınası tekniğinde öğrencilere bir konu verilir. Konuyla ilgili çağışımlar açığa çıkarılır ve kâğıda yazılır. Yazılanlar arasında ilgi kurularak bunlar arasından amaca uygun olanlar seçilir. Çalışma kâğıtlarındaki yazmaya yönelik bu tür etkinliklerin çoğunda öğrencilerin beyin fırtınası sırasında ortaya çıkan düşüncelerden yararlanarak oluşturacakları metinleri bitişik eğik yazıyla yazmaları istenmekle birlikte, bu etkinlikte yazının nasıl olması gerektiğine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

⁷ http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=downloads&d_op=viewdownload&cid=32 (10.08.2007).

Kitaplarda yer alan temalarla ilintili tüm bu etkinlikler küp, torba, masa-sandalye, kâğıt-kalem, defter, tahta, saat, boya kalemleri, tel zımba, yapıştırıcı, hikâyeler, fotoğraflar, resimler, okuma metinleri, gazete ve dergiler, ansiklopediler, kelime listeleri, CD'ler, kasetler, video ve yönergeler gibi birtakım materyalleri de kullanmayı gerektirmektedir. Temel materyal olan çalışma kâğıtları ise ders kitaplarına ek olarak Öğrenci Çalışma Kitabı adıyla öğrenci ve öğretmenlerin hizmetine sunulmuştur.

Programda ayrıca, öğrencilerin bireysel farklılıkları da dikkate alınarak her öğrenme alanı için ayrı ayrı değerlendirme yöntem ve teknikleri de belirlenmiştir; fakat ders kitapları aracılığıyla bu değerlendirmelerin dışında 8-30 soruluk tema sonu değerlendirme testleriyle öğrencilerin amaçlanan kazanımları edinip edinmedikleri sınanmaya çalışılmıştır.

Öğrencilere temaya hazırlık çalışmaları çerçevesinde ödev olarak proje çalışmaları yaptırılması ve önerilen bu proje konularını birbirleriyle paylaşabilmeleri için proje sergi çalışmalarıyla öğrencilerin edindikleri bilgileri paylaşmaları tavsiye edilmektedir.

Yeni Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın önceki programlardan bir farkı da sonuç değerlendirmeyi esas alan ölçme uygulamalarının yanı sıra, süreci değerlendirmeyi esas alan ölçme ve değerlendirme uygulamalarına yer verilmiş olmasıdır. Böylece, hem öğrencinin belli bir ders kapsamındaki kazanımlara ne düzeyde sahip olduğu hem de bu kazanımları gerçek hayatında kullanıp kullanmadığına ilişkin somut veriler elde edilebilecek ve bu şekilde öğrencinin yeterliliğine, başka bir deyişle ders kapsamındaki başarısına ilişkin verilecek kararın doğru ve isabetli olması sağlanacaktır. Tüm bu ölçme yaklaşımları birbirlerinin tamamlayıcısı durumundadır.

Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda, bu öğretim süreci içinde öncelikle rehber konumundaki öğretmenlerin öğrencilerinin kazanımlarını değerlendirmelerine yardımcı olacak performans değerlendirme ölçekleri verilmiştir.

Şekil 7: Dil Bilgisi Performansı Değerlendirme Ölçeği⁸

Dil Bilgisi Performansı Değerlendirme Ölçeği					
Yönerge : Bu ölçek, öğrencilerin dil bilgisi kurallarını yazarken ve konuşurken uygulama performanslarının değerlendirilmesi amacıyla hazırlanmıştır.					
Öğrencinin Adı, Soyadı : Sınıfı : Numarası :			Tarih : Öğretmenin Adı, Soyadı :		
İFADELER	Mükemmel (5)	Yeterli (4)	Kısmen yeterli (3)	Yetersiz (2)	Çok yetersiz (1)
	yazarken	yazarken	yazarken	yazarken	yazarken
1. Kelimeleri doğru heceler.					
2. Kelimelere ek getirirken kalınlık-incelik uyumunu uygular.					
3. Yazarken "ünsüz uyumu (benzeşmesi)" kuralını uygular.					
4. "Ünlü düşmesi"nin olduğu durumları fark eder ve bununla ilgili kuralları uygular.					
5. "Ünlü daralması"nın olduğu durumları fark eder ve bununla ilgili kuralları uygular.					
6. "Yardımcı ünsüzler" ile "yardımcı ünlüler"in işlevlerini kavrar ve bunları doğru uygular.					
7. "Ünsüz yumuşaması"nın olduğu durumları fark eder ve bununla ilgili kuralları uygular.					
8. "Ulama"nın yapıldığı durumları fark eder ve bunları uygular.					
TOPLAM					
Öğretmenin görüşü :					

Şekil 7’de bir örneği verilmiş olan bu ölçekler; Şiir Okuma Performans İzleme Ölçeği, Okuma Performansı Değerlendirme Ölçeği, Konuşma Performansı Değerlendirme Ölçeği, Yazma Performansı Değerlendirme Ölçeği, Türkçe Dersine Yönelik Tutum Ölçeği, Türkçe Dersi Öz Değerlendirme Ölçeği, Okuma Alışkanlıkları Ebeveyn İzleme Formu, Not Tutma Performansı Değerlendirme Ölçeği, Proje Değerlendirme Ölçekleri, Ürün Seçki Dosyası (Portfolyo) Değerlendirme Ölçeği, Grup Değerlendirme Ölçeği, Konuşma Performansı Akran Değerlendirme Ölçeği, Oyun Yazma Becerisi Değerlendirme Ölçeği, Şiir Yazma Becerisi Değerlendirme Ölçeği, Olay Yazıları Yazma Performansı Değerlendirme Ölçeği, Düşünce Yazısı Yazma Becerisi Değerlendirme Ölçeği, Dinleme/İzleme Performansı Değerlendirme Ölçeği, Yazım/Noktalama Performansı Değerlendirme Ölçeği, Dil Bilgisi Performansı Değerlendirme Ölçeği şeklindedir.

⁸ İlköğretim 6 Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı, (2006). Ankara: Özgün Yayıncılık. 241.

Yine aynı kitaplarda adı geçen ölçeklerin amaçları, kullanım sıklıkları ve puanlama şekilleri ayrıntılı olarak açıklanmış; ancak öğretmenler, öğrencilerin sınıf içi ve dışı etkinliklerinin değerlendirilişine yönelik alternatif ölçekler geliştirmeleri ve uygulamaları açısından özgür bırakılmıştır. Ayrıca Kılavuz Kitabı'nda yer bulan tema esasına dayalı yıllık plan taslağı ve kazanım dağılım tablolarıyla birlikte tüm bu uygulamalar, öğretmenleri rehberler; ancak belki eskisinden çok daha faal rehberler, öğrencileri ise öğrenmeyi öğrenen, araştırmacı, eleştirel ve yaratıcı düşünen, iletişim kurabilen, girişimci, kişisel ve sosyal değerlere önem veren, kararlar alıp uygulayabilen, problemlere uygun çözümler üretebilen ve tüm bunları Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanarak yapan bireyler olmalarını sağlamaya çalışmaktadır.

Berberoğlu, Kaptan ve Kutlu, 2001 yılında 110815 öğrencinin sınav sonuçlarına göre “ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin fen bilgisi dersindeki üst düzey zihinsel becerileri”ni araştırmış ve dil gelişiminin matematiksel düşünme becerileri kadar fen bilgisindeki başarıyı etkilediğini, özellikle okuduğunu anlama becerilerinin fen bilgisinde başarıyı belirleyen önemli bir faktör olarak ortaya çıktığını, bu nedenle yalnızca Türkçe derslerinde değil, fen bilgisi derslerinde de ana dilde okuduğunu anlama, ifade etme, dili etkin kullanma becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini tespit etmişlerdir (Berberoğlu, Kaptan ve Kutlu, 2002; 1-4) Bu araştırma, her ders içerisinde dil becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koyması yönüyle dikkate değerdir.

Bireyin gerek Türkçe dersinde, gerekse diğer derslerde başarılı olabilmesinde ve Yeni Türkçe Dersi Öğretim Programdaki tüm bu olumlu değişimlerin gereği gibi uygulanmasında birinci derecede rol oynayan Türkçe öğretmenlerine de büyük sorumluluklar düşmektedir. Ancak üzülererek belirtmek gerekir ki yeni programın uygulanması, yeni problemleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, yeni program konusunda MEB tarafından, verilen seminerler aracılığıyla yeterince bilgilendirildiği düşünülen öğretmenlerin birçoğu uygulamada hala eski yöntemlerle hareket edebilmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin uygulamada gösterdikleri yetersizliklerin, MEB tarafından daha titiz bir şekilde takip edilmesi gerekmektedir. Öğrencilerin eskiye nazaran çok yönlü ve daha sağlıklı değerlendirilmelerini sağlayan değerlendirme ölçekleri, öğrenci başına düşen evrak sayısı bakımından ciddi bir yük oluşturduğundan daha pratik hale getirilmelidir. Çoğu zaman etkinlikler ve öğrencilere verilen proje-performans ödevleri, daha ziyade bilişim araçlarından faydalanmayı gerektirmektedir. Ülkemizde, özellikle taşrada öğrencilerin henüz bu türden çalışmaları-araştırmaları yapabilecekleri ortamların olmadığı göz önüne alınarak okullarımızın bilgisayar laboratuvarları açısından yeterli hâle getirilmesi şarttır. Yazmaya dönük etkinlikler, öğrencinin detaylı ve uzun konuları, aralarındaki anlam bağıntılarını koparmadan, doğru ve düzgün ifadelerle aktarabilmeyi öğrenmesi için, paragraf yazma çalışmalarının yanı sıra kompozisyon yazmaya da yönlendiren etkinlikler şeklinde zenginleştirilmelidir. Etkinlikler içinde yer alan metne dayalı resim

çalışmaları, hem yapılabilmesi için daha uzun zaman gerektirdiğinden hem de estetik unsurlara daha fazla dikkat edilebilmesi açısından resim derslerine aktarılmalıdır.

Sonuç olarak, bu çerçeveden bakıldığında önceki programlara göre pek çok açıdan eksiklikleri giderilmiş olan Yeni Türkçe Dersi Öğretim Programı, uygulamadaki bu eksiklikler de giderildiğinde, ümit ediyoruz ki, ana dili eğitiminin ne derece önemli olduğunun farkında olan Türkçe öğretmenlerinin kılavuzluğunda gereği gibi uygulanabilecek ve geleceğimizin emanetçisi olan çocuklarımız, daha yetkin olarak yarınlara hazırlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Ün Kamile. (2006). **Aktif Öğrenme**. İzmir.

Akdoğan, Gülser, (2002). **Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Eğitsel Oyunlar**. Ankara: 5. Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu. Ankara Üniversitesi TÖMER Yayınları. ss. 131-149.

Berberoğlu, G., F. Kaptan, Ö. Kutlu, (2002). **Türkiye Geneline 8. Sınıf Öğrencilerinin Fen Bilgisi Derslerindeki Üst Düzey Zihinsel Becerilerinin İncelenmesi**. Ankara: 6-18 Eylül V. Ulusal Fen ve Matematik Eğitim Kongresi, ODTÜ. http://www.fedu.metu.edu.tr/UFBMEK-5/b_kitabi/PDF/Fen/Bildiri/t67.pdf

http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=downloads&d_op=viewdownload&cid=32

İlköğretim 6 Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı, (2006). Ankara: MEB Yayınları.

İlköğretim 6 Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı, (2006). Ankara: Özgün Yayıncılık.

MEB (2005). **İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7, 8. Sınıflar)**. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını, Ankara.

Şimşek, Özgür, (2005). **Oluşturmacı Yaklaşımına Göre İlköğretim I. Kademe Türkçe Öğretimi**. Denizli: XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 28-30 Eylül. ss. 313-318.

Topbaş, Seyhun, (1998). **Dil, Anadili ve Türkçe Öğretimi**. Seyhun Topbaş (ed.). Türkçe Öğretimi. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No: 587, :1-21. <http://www.aof.edu.tr/kitap/IOLTP/2277/unite01.pdf> (08.08.2007).

Yapıcı, M., (2004). **İlköğretim Dilbilgisi Konularının Çocuğun Bilişsel Düzeyine Uygunluğu**. İlköğretim-Online, 3(2), 35-41, [Online]: <http://ilkogretim-online.org.tr> (07.08.2007).

МЕДИЦИНСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА

ŞAMSUTDİNOVA, R. R./ШАМСУТДИНОВА Р. Р.
RUSYA/RUSSIA/РОССИЯ

Медицинская терминология является важным разделом терминосистемы языка, что обусловлено, конечно, в первую очередь местом и ролью в жизни и деятельности человека самой медицины и медицинских знаний.

Татарскую медицинскую терминологию к настоящему времени можно считать сформировавшейся, но складывалась она в значительной мере стихийно. Ей присущи с точки зрения идеальной терминологии такие недостатки, как наличие многозначных терминов и терминоэлементов, наличие параллельных конструкций, синонимия, вариативность, наличие громоздких терминов-описаний, наличие неточных и даже ложноориентирующих терминов, неразработанность терминологии новых разделов медицины приводит к новым искажениям.

Исследование медицинских терминов имеет большое научное значение, и как оно дает возможность выявить ресурсы словотворчества в татарской “терминологии, формировавшейся в течение многих веков, определить источники образования этих названий, созданных татарским народом, раскрыть их лексические и семантические особенности путем сопоставления отличительных и общих черт этих названий с нормами современного татарского языка.

У татарской медицинской терминологии два истока: собственно-татарский лексический материал и заимствования из других языков.

Говоря об истоках собственно татарского языка, мы прежде всего имеем в виду общенародный язык с его богатым лексическим составом, на основе которого веками складывались народные медицинские наименования, выражающие конкретные понятия. Например, *тимрду* (лишай), *кызамык* (корь), *теш бакасы* (флюс), *ютэл* (кашель), *өянэк* (приступ), *кизу* (эпидемия), *бусер* (грыжа), *төер*, *биз* (железка) *буксэ* (зоб), *кара кан* (венозная кровь) и многие другие. Подобные исконно-татарские слова издавна служат для обозначения болезней на основании сложившихся представлений в народной памяти, и именно эта часть лексики татарского языка, насчитывающая в своем составе сотни и тысячи слов и словосочетаний, служит базой для терминологии и источником ее постоянного пополнения, обогащения и внутренней дифференциации.

Опыт создания медицинской терминологии татарского языка показывает, что наличие в языке многочисленных лексических параллелей,

семантических дублетов синонимических рядов, слов с одним и тем же, близким или смежными значениями представляют ученым и специалистам материал для унификации и уточнения медицинских терминов, перераспределения семантической нагрузки между ними, и в то же время они же являются главным препятствием для достижения оптимальных вариантов, избежания многословности, дробности или, наоборот, излишней обобщенности содержания. Общепринятая лексика весьма разнообразна по своему содержанию, наличию в ней элементов разного происхождения и разных хронологических напластований. И здесь неправомерны ограничения рамками собственно-тюркской лексики без привлечения заимствованных образований или лексикой только литературного языка. Необходимо максимальное использование не только исконных литературных форм, но и диалектных и региональных заимствований, новообразований, неологизмов, пополняющих лексический состав языка в связи с активизацией терминотворческих процессов.

Народные медицинские названия содержат в себе богатый “сырой” материал, который обязательно должен быть учтен при создании научной медицинской терминологии, в ней, помимо диалектных и других пластов, содержатся также лексические напластования, восходящие по своему происхождению к разным языковым источникам: арабским, персидским, общеалтайским. Являясь заимствованиями в этимологическом смысле, такие слова в обиходной речи или употреблении, за редким и исключениями, носителями языка вовсе не воспринимаются как чужеродные элементы, тесно переплетаясь с исконными формами во всех словообразовательных моделях.

Количество слов арабского и персидского происхождения, употребляющихся в качестве анатомо-физиологических названий и медицинских терминов в современном татарском языке, небольшое; более активны термины, относящиеся к лексике алтайской языковой общности¹. Их можно разделить на 2 тематические группы; названия частей тела и названия болезней. Следующие примеры, передающие клиническо-медицинские и анатомические понятия в татарском языке, являются подтверждением вышесказанного:

¹ Сатаров Г.Ф. Монголизмы в топонимии Татарии/Тюркская ономастика. –Алма-Ата, 1984. – С.111-120.

арабские	персидские	лексика алтайской языковой общности
хэстэ (хаста)	сыркат (^ырхау)	дом (том - им-том)
табиб (табиб)	дэрт(дэрт)	эг(ин)(иц)
тагун (тагун)	дэриханэ (даруханз)	омруу (умрау сөяк) билэ(к) (белэк) бөөр (бөөр) бэхлуус(бил) зурх (эн) (йө^к) манлай (мацгай) мэнгэ (мин) бөгтэр (бөкере) сахал (сакал) тойг (тубык) хабирга (кабырга) тамир (тамыр) оточ (утачы) томуу (томау) и т.д.
жэрахэт (жэрэхэт)		
закым (зэким)		

Важную роль в создании, обогащении и дальнейшем развитии медицинской терминологии в татарском языке играют заимствования из русского языка и через русский язык. Это основной канал, по которому в настоящее время проникают в татарский язык иноязычные элементы, в том числе и медицинские термины. Все иноязычные элементы, в том числе и медицинские термины взятые из русского языка принято считать интернациональными. Интернациональные медицинские термины играли и играют исключительно важную роль в терминологическом процессе. Они заимствованы татарским языком, в основном, в послеоктябрьский период, хотя отдельные интернациональные медицинские термины в татарском языке встречаются значительно раньше. Интернациональные термины, проникающие во все тюркские и другие языки, создают как бы общий интернациональный фонд, облегчая тем самым взаимопонимание и общение специалистов в этой или иной области науки. Среди медицинских терминов немало таких, которые образованы путем сочетания интернациональных и собственно татарских лексических элементов типа: *эренле плеврит, уңаң рагы, эчке секреция дистолик шау* и многие другие. Определенная часть заимствованных медицинских терминов в словарях, научно-популярной литературе дублируется татарскими эквивалентами с целью достижения их большей ясности населению, например *агония//улем газабы, ангидермия//кан куеру, глаукома//карасу авыруы, инфекция//йогыи, киста //сусыл иеи, плевра//уңкэ пэрдэсе, псориаз//чи кутыр* и т.д.

Анализ состава медицинской терминологии показывает, что собственно татарские и интернациональные заимствованные термины в разных сферах медицины имеют разное соотношение. Так, например, из 510 терминов, обозначающих названия болезней, зафиксированных в русско-татарском словаре медицинских терминов 130 оказались заимствованными, а 380 собственно татарскими. Такая же картина наблюдается в анатомических терминах. А в области фармакологии подавляющее большинство составляют интернациональные термины. Точно такую же картину наблюдаем и в отношении терминов-названий медицинского инструментария и предметов сангигиены.

Заимствование терминов медицины - это сложный, живой и непрерывающийся процесс, они разнообразны по своему характеру, содержанию и тематике. Это термины по всем отраслям и разделам научной и практической медицины: названия болезней, их симптомов, способов лечения, патологических изменений, лекарственных препаратов, медицинского оборудования и приборов, инструментария, методики лечения и исследования болезней, названия должностей и профессий медицинских работников, медицинских организаций и многое другое, например: *аневризма, хориоидит, абдоминаль, вирус, операция, лапороскопия, кардиограмма, витамин, гепарин, актогивин, пенасол, терапевт, нейрохирург, кардиохирург, уролог, оптика, абдоминоскоп, дегазатор, маммография, проктоскопия*, и другие.

Как показывает изучение истории заимствований, на начальных этапах усвоения языком новых понятий, закономерны явления описательности.

Интенсивное развитие медицинской науки в республике открывает широкий доступ в татарский язык международной (в нашем случае – медицинской) терминологии, перевод которой на заимствующий язык затруднителен или приводит к искусственности, а порой и вовсе нецелесообразен по целому ряду объективных причин. И принцип заимствования терминов в татарский язык, согласно которому международные термины должны быть приняты без перевода и в той форме, в которой бытуют в русском литературном языке полностью оправдал себя. Помимо собственно терминологической (семантической) точности, такие слова примечательны своей соотносительностью их к единому международному лексическому фонду по медицинской терминологии.

Говоря об истоках формирования, обогащения медицинской терминологии татарского языка, важно максимально учитывать зафиксированные лексикографами языковые факты в различные периоды развития татарского языка. Прежде всего при изучении источников татарской медицинской терминологии необходимо учитывать материалы многочисленных

двуязычных и других лексиконов, словарей, словников, разговорников, а также лексические факты в разного рода указателях, самоучителях, справочниках, научно- популярных брошюрах, учебниках и т.д., созданных прежде всего для решения каких-либо яфетических целей и содержащих в себе ценный материал по татарской терминологии и терминотворчеству. Этот материал дает возможность представить объективную картину формирования и развития татарской медицинской терминологии в разные периоды.

Таким образом, истоками формирования медицинских терминов являются лексическое богатство собственно татарского литературного и общенародного языка и заимствования из других языков источниками обогащения медицинской терминологии прежде всего являются дореволюционные и послереволюционные научные и научно- популярные труды по медицине, периодические, лексикографические и другие издания. К дореволюционным следует отнести рукописные труды по медицине, относящиеся ещё к Булгарскому периоду, письменные памятники, учебники, научно- популярные брошюры (оригинальные и переводные), двуязычные татарско-русские и русско-татарские словари, самоучители, в Булгарии была развита медицинская наука, основанная на передовых традициях восточной медицины, о чем говорят многие письменные памятники. Так, у Абу Хамид аль Гарнати мы находим записи о том, что когда заболели Болгарский хан и его жена, то их лечили лекарствами, изготовленными своими врачами²

Лекарства изготавливались из различных растений, минералов, камней, различных органов животных. Так, при каменных болезнях почек и мочевого пузыря использовались мясо *чукыр кош* (клевца), при параличах, склерозах, гинекологических болезнях употребляли *цэнбид сэттер* (жидкость, вырабатываемую в железах самца бобра)³, при различных кожных болезнях, труднозаживаемых язвах употребляли порошок, сделанный из золы сожженной кожи и свежего костного мозга-сыр⁴.

О степени развития в Булгарии фармакогнозии говорит сочинение булгарского ученого Таджаддина Ибн Йунус аль Булгари⁵, в котором дается рецепт лекарства сложного состава и широкого, почти универсального применения.

Ученый-врачеватель Бурханетдин йусуф аль-Булгари занимался приготовлением простых лекарств. А выработать свой вариант рецепта,

² Путешествие Абу Хамид аль Гарнати в Восточную и Центральную Европу (Публикация О. Большакова, А. Монгайта).—М., 1971. — С30.

³ Йотрыши Месэгыйт бине Мостфа. Тыйб китабы//Мирас, 1992. - №6. 119 б.

⁴ Татар теленең диалектологик сүзлеге. — Казан, 1993. — 382 б.

⁵ Таджаддин аль-Булгари. Большой тирйак (Науч. Ред. М.А. Усманов). — Казань, 1997. — 52с.

уметь приготовить тирйак и применять его мог только тот, кто приобщился к традиционным знаниям и тайнам врачебного искусства⁶.

Научные труды Булгарских врачей, написанные на арабском языке, были популярны в мусульманском мире. Эти труды написаны основываясь на достижениях народной практической медицины и восточной научной медицины.

Для этого периода было характерно существование медицины на двух уровнях: на уровне народной медицины и на уровне научной медицины, на которое большое влияние оказывали достижения восточной медицины. Языком народной медицины был тюркский, а научной литературы по медицине был арабский язык.

Развитие медицинской науки и языка этой науки среди народа связаны с годами эпидемии черной оспы, тифа, чумы, холеры (1340-1360 и 1428-1440 годы). Среди населения наиболее популярными становятся травники-отчы (от от/ут - трава), занимающиеся лечением этих инфекционных и других болезней травами.

Новая история развития медицинской науки и подготовка медицинских работников с высшим образованием началась с 1814 года с открытием врачебного отделения Императорского Казанского университета и связана с именами выдающихся ученых, как К.Ф. Фукс, А.Н. Казем-Бек.

Дореволюционное развитие медицинской терминологии связано с именем выдающегося татарского ученого К. Насыри, который разработал теоретические вопросы терминологии вообще и медицинской терминологии, в частности. В послереволюционном периоде развития медицинской терминологии следует особо выделить 20-30-е годы, когда впервые издаются медицинские терминологические словари; развивается активная работа по созданию медицинских терминов; издается множество научно-популярных трудов, учебников для школ и техникумов; разрабатываются некоторые общетеоретические вопросы терминологии. с конца 40- годов XX века медицинская терминология в татарском языке развивается стихийно: многие медицинские термины просто заимствуются без какого-либо толкования или калькируются механически, что очень часто приводило и приводит к искажению содержания многих медицинских терминов и созданию нехарактерных для татарского языка словообразовательных моделей в области медицинских терминов. Все это привело к тому, что язык научно-популярных брошюр, учебников становился малопонятным, в течение более 60-и лет (после первых терминологических словарей) не издавались в татарском языке даже краткие словари медицинских терминов,

⁶ Дәүләтшин Г.М. төрки-татар рухи мәдәнияте тарихы. –Казан: кит. нәшр., 1999. -393 б.

т.е. термины новых направлений медицины не разрабатывались и нигде не фиксировались. Начиная с 90-х годов XX ведется интенсивная работа по составлению двуязычных, толковых медицинских словарей татарского языка

Таким образом, пополнение и обогащение медицинских терминов татарского языка шло за счет использования как внутренних, так и внешних ресурсов. Основным путем является, естественно, использование внутренних ресурсов, т.е. развитие медицинских терминов татарского языка за счет средств самого языка. Однако медицина является наукой интернациональной, поэтому также естественно вхождение в татарскую медицинскую терминосистему интернациональных элементов.

KES-KOPYALA-YAPIŞTIR; YENİ KELİME TÜRET

ŞENEL, Mustafa
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Yeryüzündeki diller, yapı ve köken bakımından sınıflandırılır. Köken bakımından aynı dil ailelerine bağlı olan diller, kelime türetme yöntemleri açısından da 3'e ayrılır: tek heceli, eklemeli ve çekimli diller.

Türkçe dil ailelerinden Ural-Altay dil ailesinin içerisinde sondan eklemeli bir dil olarak bugün bile yaşamaya devam eden sayılı diller arasında yerini almıştır. Diller, yaşayan ve sürekli değişim içinde olan bir sosyal varlık olduğundan, toplumun ve zamanın ihtiyaçlarına göre yeni kelimeler türetmek zorundadır. Bunu başaramadığı zamanlarda diğer dillerden bazı kelimeler alarak kelime hazinesini ve söz varlığını genişletir ve zenginleştirir. En kolay kelime türetme, eklemeli dillerde görülür. Türkçe bu konuda en şanslı dillerden biridir. Türkçenin şekil yapısını kelime ve ekler oluşturur. Dil söz varlığını genel olarak kök+ek, gövde+ek, kelime+kelime birleşmeleriyle genişletir. Yeni kelime türetmek için mevcut köklere yeni ekler getiren Türkçe, sınırsız sayıda yeni kelime türetme yeteneğine sahiptir. Türkiye Türkçesi'nde oluşma biçimine, yapım özelliklerine göre ve kökene bağlı olarak dil varlığımızı oluşturan sözleri farklı başlıklar altında toplayabiliriz.

Türkiye Türkçesi'nde son dönemlerde türetilen kelimelerde yeni yöntemler görmekteyiz. Bu yöntem, yeni oluşturulan kelimelerin ilk hecelerinin alınıp, iki heceli yeni kelimeler türetilmesiyle oluşmaktadır.

Kanka (kan kardeşi), *Akbil* (akıllı bilet), *Kapkaç* (kaptı kaçtı)... vb.

Türkçenin yapısı içerisinde daha önce kişi ve iş yeri adı türetme yöntemleri içerisinde gördüğümüz bu yöntem, artık sözlükte madde başı olacak kelimeleri de yaygınlaştırmaktadır.

Nuri (baba adı)+Sergül(anne adı) : Nursel(yeni doğan kız çocuğunun adı)

KAR-BİL (Kars Bilgisayar) ÇİM-SA (Çimento Sanayi) vb.

Türkiye Türkçesi'nde “kes-kopyala-yapıştır” yöntemiyle türetilen kelimeler üzerinde durulacak bu çalışmada, bu yöntemle türetilen kelimelerin özellikleri ve Türkiye Türkçesi içerisindeki yeri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, kelime, kelime türetme, ek.

* Yrd.Doç.Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Kars/TÜRKİYE e-posta: msenel@kafkas.edu.tr

Kelimeler, bir veya birden çok heceli ses gruplarından oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık gelen somut veya soyut söz kalıpları; soyut ve somut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimleridir. Dilin kelimeleri ya anlamlı ya da görevli dil birimlerinden oluşur. Bir kelimenin en küçük dil ögesini oluşturan seslerin yalnız başına anlamı yoktur. Seslerin tek bir nefes baskısı altında söylenişleriyle oluşturulan hecelerin de tek başına anlamı yoktur. Bunlar kelimelerin oluşmasında yapı taşı görevi yüklenmiş olan unsurlardır. Dildeki anlamlı veya görevli en küçük birlikler ise kelimelerdir. Kelimelerin belirli kurallar ve ölçüler içinde birleşmesinden yine anlamlı ya da görevli kelime grupları ve cümleler ortaya çıkar. Cümlelerin birleşmesinden de söz ve dil oluşur.¹

Türk dili, eski ve zengin bir dildir. Onun zengin bir dil olduğu, daha, XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud'un yazdığı **Divanü Lugât-it-Türk** adlı sözlükte gösterilmiştir. Bu sözlükte Türkçe kelimelerin ve verilen örneklerin bolluğu, Türk dilinin genişliğini ve zenginliğini belirtmekte; Türkçe'nin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermektedir. XIII. yüzyılda, Fahrüddin Mübarekşah, Şecere-i Ensab'a yazdığı ön sözde, Arapça'dan sonra, Türkçe'den daha iyi ve daha gösterişli bir dil bulunmadığı düşüncesini ileri sürmüştür. XV. yüzyılda, Ali Şir Nevai, Muhakemet-ül Lugateyn adlı eserinde, Türkçe'nin Farsça'dan daha zengin bir dil olduğunu, karşı konulmaz örneklerle göstermiştir.²

Veryüzünde insanoğlu konuşmaya, sözle anlaşmaya başladığından beri sürekli olarak yeni sözcüklere gereksinim duymuştur. Uygarlık gelişip kültür alışverişleri arttıkça yeni ve yabancı kavramlara karşılık bulmak gerekmiş, yeni dinler, yeni kültürler de yeni terimler, kavramlar getirmiştir. Bugün şöyle diyebiliriz: Her dil sürekli olarak yeni sözcükler türetmek zorundadır. Bu yola gitmezse, başka dillerden alacaktır. Bilimde, teknikte ve öteki alanlardaki gelişmeler her gün yeni kavramları doğurduğu için, her dilde bunlarla ilgili yeni terimler belirlemektedir.

Dilcilikte türetme dediğimiz şey, en yalın biçimiyle “dilnin bir ögesinden çeşitli ekler ya da büküm biçimleriyle yeni sözcükler üreterek değişik kavramların anlatımını sağlamak” olarak tanımlanabilir. Dildeki sözcükler böylece yenilerini doğurur ya da başkalarıyla bir araya gelerek bileşik sözcük olup çıkar.³

Bir dilin kelime hazinesi nasıl milli sayılıyorsa o dilde kelime yapımı da milli üretim sayılır. Zamanın getirdiği yeni fikirler ve buluşlar, dinler, dilde yeni kavramları karşılamayı zorunlu kılmıştır. Tabii olarak her milli dil bu işi kendi yapısından kelimeler türeterek başarmak eğilimindedir. Buna ‘*kelime yaratmak*’ (néologisme) denir. Ancak, küçük ölçüde de olsa milletlerarası kelime alış veriş bir yana, verici kültürün üstünlüğü ve milli şuur eksikliğiyle bir dilde yabancı

¹ Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara-2003, s.6

² Haydar Ediksun, **Türk Dil Bilgisi**, Remzi Kitabevi, Eylül-2003, s. 27-28

³ Doğan Aksan, **Türkçenin Gücü**, Bilgi Yayınevi, Ankara-2005, s 24

kelime istilas, hele hele modası baş gösterirse anadilden kelime yapım unsurları körelir. O zaman dil, özellikle yazı dili sınırsız ödünçleme devresine girer ve bir *karma dil* (langue mixte) olmaya doğru gider. Yabancı kelimelerin dili istilasını önlemek, onu anadilimizden doğru ve güzel yeni kelimelerle zenginleştirmek hareketine *temizcilik* (purisme) denir. Bu arada yazı dilinde bırakılmış milli kelimelere yer vermek, *eskiyi almak* (archaïsme) da gerekli olabilir. Ancak bu kavramı dilde aşırı ve çarpık kullanımlara ad olan *tasfiyecilik* ve *uydurmacılık* ile karıştırmamalıdır. Eski Türkçeden beri zengin ve işlek kelime türetme imkanlarına sahip olduğu görülen dilimiz, daha sonra yazı ve medeniyet dili olarak Arapça ve Farsça'nın etkisi altında kaldığından, gereği gibi yaratıcı olamamış, işlekliliğini ve türetme yeteneğini kaybetmiştir. Ancak millileşme hareketiyle birlikte dilin temel yapı zenginlikleri canlandırılmış ve onu yaratıcı kılmak hamlesi de başlatılmıştır.⁴

1908'den sonra Yeni Türkçeciler adını alan aydınlarımız, dilden yabancı sözcüklerin ve kuralların birçoğunu atmaya çalışarak yazı dilini konuşma diline yaklaştırmayı sağlamışlardır. Gazete dili, yazın örnekleri gittikçe yalınlaşmıştır. Cumhuriyet devrinde dilimizin her yönden özleştirilmesi gereği düşünülmüş ve Atatürk'ün yaratıcı ışığıyla Dil İnkılabı başlamıştır. Dildeki yenilik hala sürüp giderken, şu kaynaklardan yararlanılmaktadır:

Yabancı sözcüklerin dilde fazlalaşması yüzünden yazı dilinden atılan; yalnız halk dilinde yaşayan Türkçe sözcüklerin derlenip Derleme Sözlüğü adıyla yayınlandığı derleme çalışmaları. **Derleme**

Unutulup kalmış pek çok değerli sözcüğün bulunduğu düşünülerek eski kitapların birçoğu gözden geçirilir, taranır ve **Tarama Sözlüğü** adıyla yayınlanır. **Tarama**

Yaşayan, kullanılan sözcük tabanlarına Türkçe ekler eklenerek var olan örneklerle uygun yeni sözcükler türetilmiştir. **Türeme (türetme)**

Bir varlığı, bir kavramı anlatmak için iki ya da daha çok sözcüğün kaynaşmasından yararlanılmıştır. Dilimizde de bu yöntemden faydalanılmıştır. **Bileştirme**

Sıralanan bu kaynaklardan şimdiye değin elde edilen sonuçlar şunlardır:

a) Türkçede kökler ve ekler sanıldığından çoktur.

b) Dilimiz, türetme ve birleştirme bakımlarından da pek işlektir.

Türk dilinin zenginleşme yeteneğini destekleyen özelliklerden biri de kural şaşmazlığıdır. Türk dilinin yapısını inceleyen batılı bilginler, dilimizdeki kural şaşmazlığını övmekle bitiremezler.

⁴ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1990, s. 154.

Oktay Sinanoğlu, Büyük Alman bilgini Max Müller (1823-1900) in bu konudaki düşüncesini aktardıktan sonra kendisi de şunları söylemiştir.

‘Türkçeyi söyleyip yazmak için en ufak bir istek beslenmemiş olsa dahi, bir Türkçe grameri okumak bile gerçek bir zevktir. Kiplerdeki hünerli tarz, bütün çekimlerde hakim olan kıyasılık, yapımlarda baştan başa görülen saydamlık, dilde pırıldayan insan zekasının harikalı kudretini duyanları hayrete düşürmekten geri kalmaz.

Bu böyle bir gramerdir ki, bir billur içinde bal peteklerinin oluşunu nasıl seyredebilirsek, onda da düşüncenin iç oluşlarını öyle seyredebiliriz.’

... dilimiz, matematik kadar açık seçik, her dala kolayca yetişebilen üstün türetme yeteneği ile yabancı dilleri bile kendine hayran bırakan bir dildir. Uluslararası haysiyetimiz, onurumuz da kendi dilimize verdiğimiz öneme bağlıdır...⁵

Türkçede kelime türetme kök ve gövdelere gelişigüzel yapım ekleri getirmek suretiyle olmaz. Dil kendi kaidelerine, temayüllerine, gelişimine uymayan yeni kelimeleri asla kabul etmez. Böyle kelimeler dilde çok nadir olarak genelleşir ve uygunsuzluklarını yani yabancılıklarını hemen hemen daima muhafaza ederek çok defa bir terim gibi muamele görürler. Bu tür kelimelerde normal yollarla yapılmış kelimelerin canlılığı değil, uydurulmuş kelimelerin basitliği bulunur. Bu açıdan bakıldığında kelime yapma ile kelime uydurmanın tamamıyla başka şeyler olduğunu unutmamak gerekir. Dil kelime yapmayı kabul ederken, kelime uydurmayı reddeder. Kelime uydurmak dilin tarihî gelişimine bakmadan herhangi bir devir ve herhangi bir sahadan gelişigüzel kök ve gövdeler alarak, onlara dilin temayül ve kaideleri ile uymayan gelişigüzel ekler getirmektir. Kelime yapmak ise dilin normal gövde yapma yollarına uyarak gerek kök ve gövdeleri, gerek onlara getirilecek yapım eklerini dilin gelişme, temayül ve kaidelerine ters düşmeyecek şekilde seçmek ve kelimeyi ona göre türetme demektir. Dilde belirli kelime türetme yolları vardır. Türetilen kelimelerin uydurma olmaması için bu kurallardan dışarı çıkmamak, dilin kelime yapma kurallarından farklı hareket etmemek lazımdır. Türkçede kelime türetmeler; şu üç nokta etrafında toplanır: kök-gövde, yapım eki, yapım şekli.⁶

Kelime türetmede kök ve gövdede aranılacak en önemli özellik, bunların canlı olmasıdır. Kelime türetmek mevcut kök ve gövdelerden yeni gövde yapmak demek olduğuna göre gövdenin birinci malzemesi mevcut kök ve gövdelerdir. Yeni gövde mevcut bu kök ve gövdeler üzerine kurulur. Yeni kelime gövdesinin manası her şeyden önce bağlı bulunduğu kök veya gövdeye dayanır.

Kelime yapmada mevcut kök ve gövdelere yapım ekleri getirildiğine göre gövde oluşturulurken dikkat edilecek diğer önemli unsur, yapım ekleridir.

⁵ Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001, s. 48-49.

⁶ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.148-152.

Gelişigüzel kök ve gövdelerden nasıl yeni gövdeler yapılmazsa, gelişigüzel yapım ekleri ile de öylece kelime gövdeleri yapılamaz. Dilde genel yapım ekleri vardır. Köklerden gövdeler ve gövdelerden yeni gövdeler ancak bu işlek eklerle yapılır.

Kelime yapmada kök ve yapım eklerinden başka üçüncü olarak dikkat edilecek nokta yapım şeklidir. Kelime yapımında kök ve ek malzemesi karşısında nasıl titiz davranmak lazımsa yapım şekli üzerinde de öylece dikkatli olmak lazımdır. Kök ve ek malzemesi birleştirilirken dilin ses kuralları, birleşmenin şartları, eklerin çok şekilliliği daima göz önünde bulundurulmalı; ayrıca kelime ahengi bakımından dilin gösterdiği temayüllere hassasiyetle bağlı kalınarak onun hoşlanmadığı ses ve şekillerin ortaya çıkmamasına çalışılmalıdır.⁷

Kelime yapımı dilde mevcut köklere dayanır ve başlıca iki türlü olur: **1. Üretim, 2. Birleşim.**

1. Üretim

Üretim vasıtaları bir yandan kelime tabanları, bir yandan da belli bir anlatımı olarak onlara eklenen üretim eklerinden ibarettir. Buna göre üretim yoluyla kelime yapmak demek, bir taban ile bir üretim ekini, belli şartlar içinde bir kavramı karşılamak üzere bitiştirmek demektir.⁸

Türkçede kelime kök ve gövdeleri doğal olarak ad ve fiil kök ve gövdelerine ayrılır. Ad kök ve gövdelerine getirilen ekler ile fiil kök ve gövdelerine getirilen ekler birbirinden farklıdır. Ayrıca bu ekler türettikleri kelimelerin ad ya da fiil oluşlarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Bu nedenle Türkçe'nin bütününde olduğu gibi Türkiye Türkçesinin de türetme için kullanılan dört ek türü vardır. Bunlar⁹:

1. Addan ad türeten ekler,
2. Fiilden ad türeten ekler,
3. Addan fiil türeten ekler,
4. Fiilden fiil türeten eklerdir.

2. Birleşim

Türkçenin yeni söz yapım yollarından biri de birleştirmedir. Birleştirme yoluyla yapılan kelimeye *birleşik kelime* denir. Birleşik kelime, yeni bir kavramı veya yeni bir nesneyi karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin belirli şekil bilgisi kurallarına uyularak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesidir. Birleşik kelimede kullanılan söz kalıpları çeşitli kelime gruplarıdır.

⁷ Muharrem Ergin, *age.*, s.148-152.

⁸ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s.154.

⁹ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s.294..

Bir kelime grubu yapısındaki her birleşik kelime, birleşği oluşturan sözlerin kendi anlamları dışında yeni ve bağımsız birer sözlük anlamı kazanmıştır.¹⁰

Üretimde birleşenlerden yalnız biri, taban müstakil anlam taşır, ek o anlamda değişiklik yapan bir unsudur. Birleşimde ise iki kelime önceden, ayrı anlamlar taşırlar. Bunların tek kelime gibi ayrılmaz bir tek kavramı karşılayacak şekilde kaynaşması *birleşik kelimeyi* meydana getirir.

Yan yana getirilen her sözcük, birleşik sözcük oluşturmaz. Birleşik sözcük oluşturmak için belli koşulların yerine getirilmesi gerekir. Birleşik sözcükler şu yollarla oluşturulur. Bir sözcüğün birleşik sözcük sayılabilmesi için bu özelliklerden en az birini taşıması gerekir.

A) Anlam Kayması Yolu ile Kurulan Bileşik Sözcükler

Bileşği oluşturan sözcüklerin sözcük anlamlarını yitirmeleriyle kurulan sözcüklerdir. Bu tür sözcüklerde:

1) **Bileşği oluşturan sözcüklerin birincisi anlamını yitirir:** *Sigaraböreği, dereotu, ateşböceği, devediken.*

2) **Bileşği oluşturan sözcüklerden ikincisi anlamını yitirir:** *Yerelması, rüzgargülü, basımevi, atlıkarınca.*

3) **Bileşği oluşturan sözcüklerin ikisi de anlamını yitirir:** *Hanımeli, aslanağzı, devetabanı, demirbaş.*

B) Ses Kayması Yolu ile Kurulan Bileşik Sözcükler

Bu yolla kurulan sözcüklerde, bileşği oluşturan birinci sözcüğün son sesi ya da ikinci sözcüğün önsesleri kaybolur, kaynaşır.

cuma ertesi → cumartesi

pazar ertesi → pazartesi

kahve altı → kahvaltı

pek iyi → peki

C) Sözcük Türleri Kayması Yolu ile Kurulan Bileşik Sözcükler

Bu tür bileşik sözcükler oluşurken sözcüklerin türü değişmektedir. Bunların bir bölümü bilinen geçmiş zamanlı eylemlerle kurulur: *Kaptıkaçtı, külbastı, mirasyedi, olupbitti, dedikodu, şıpsevdi, serdengeçti.*¹¹

D) Bir veya İki Ögesi Emir Kipiyle Kurulan Kalıplaşmış Birleşik Kelimeler:¹²

Bir veya iki ögesi emir kipiyle kurulan kalıplaşmış birleşik kelimeler bitişik yazılır: *alaşağı, albeni, ateşkes, çalçene, çalyaka, dön Baba, gelberi, incitmebeni,*

¹⁰ Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 137.

¹¹ Tufan Demir, *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, Ankara-2004, s. 104-107.

¹² www.tdk.gov.tr (Birleşik Kelimelerin Yazılışı)(12.08.2007).

rastgele, sallabaş, sallasırt, sıkboğaz, unutmabeni; çekyat, geçgeç, kaçgöç, kapkaç, örtbas, seçal, veryansın, yapboz, yazboz tahtası.

Aşağıda alfabetik sırayı gözeterek verdiğimiz bu örnekleri Türk Dil Kurumu, iki ögesi de, emir kipiyle kurulan kalıplaşmış birleşik kelimeler olarak adlandırmaktadır. Ancak bir birleşik kelimeyi diğer kelimelerden ayıran özellik, anlam değişikliğidir. Bu kelimelerde ise anlam değişikliği gerçekleşmediğinden daha farklı bir yöntemle kelime yapıldığı kanısındayız. İki ögesi emir kipiyle kurulan kalıplaşmış birleşik kelimelerin çoğu aslında iki ayrı kelimenin birleşmesinden oluşmuştur.

TDK sözlüğünde¹³ yer alan ve daha önceden bu şekilde türetilmiş kelimelerin bazıları:

Belgit (belirleyip gitmek, belgeleyip gitmek) (s. 238) <i>mantık</i> Bir önermeyi tanıtlamak için gösterilen ve daha önce doğru diye kabul edilen başka önerme, hüccet, burhan.	Kazıkazan (Kazıyıp kazanmak) (s. 1123) Kart kazındığında aynı tutardan üçünü bir arada bulma esasına dayalı bir tür talih oyunu.
Bilsat (bilip satmak, bilgi satma) (s. 273) Bilgileşim.	Örtbas (örtüp basmak) (s. 1549) Bir durumun duyulmamasını, yayılmamasını sağlayan önlemler alma.
Çekyat (çekip yatmak) (s. 410) Gerektiğinde açılıp yatak durumuna getirilebilen koltuk, kanepe	Seçal (seçip almak) (s. 1718) Kafeterya, lokanta, mağaza vb. yerlerde yemeği alma, parayı kasaya ödeme gibi bazı hizmetlerin alıcı tarafından yerine getirilmesi.
Geçgeç (geç geçlemek, geçe geç, geçip geçmek) (s. 736) Seyredilecek uygun bir program aramak amacıyla televizyon kanallarını tarama.	Sürgit (sürüp gitmek) (s. 1831) Sonsuz olarak, sonsuzluğa kadar, ilelebet.
Gelgeç (gelip geçmek) (s. 742) Geçici	Verkaç (verip kaçmak) (s. 2088) Futbol ve basketbolda topu takım arkadaşına aktaran bir oyuncunun karşı takım kalesine veya uygun bir yöne koşarak aynı kişiden topu geri alması.

¹³ **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara 2005.

Gelgit (Gelip gitmek) (s. 742) Boşuna gidip gelme	Vurtut (vurup tutmak) (s. 2098) Uzun uzun çekişerek, sıkı pazarlık ederek
Kaçgöç (kaçıp göçmek) (s. 1023) Dinî bir anlayışla Müslüman kadınların erkeklere görünmemeleri, bir arada oturup konuşmaktan kaçınmaları	Yapboz (yapıp bozmak) (s. 2127) Kesilmiş resim parçacıklarını birbirine uygun duruma getirerek asıl biçimi yeniden oluşturmaya dayanan bir tür çocuk oyunu.
Kapkaç (kaptı kaçan, kaptı kaçtı, kapıp kaçmak) (s. 1070) Kapıp kaçmak yoluyla yapılan bir çeşit hırsızlık.	

Farklı kelimelerin ilk hecelerinin alınıp, kişi adı ve iş yeri adı oluşturulması, eskiden beri bir hayli yaygındır.

Baba adı: Nuri +Anne adı: Selma : Nur+Sel: Nursel

Kars Bilgisayar: Kar+Bil: Kar-Bil A.Ş.

Son zamanlarda bu tür kelime türetme sadece kişi ve iş yeri adlarında değil günlük hayatta kullandığımız kelimelerin türetilme şekli olarak karşımıza çıkıp, dilimize yerleşmiştir.

Bu tür kelimeler aslında emir kipiyle değil iki ayrı kelimenin ilk hecelerinin birleştirilmesiyle oluşmuştur. TDK tarafından yabancı kelimelere karşılık olarak türetilen kelimeler bile sonradan bu yöntemle kısaltılarak, hayatımızdaki ve kelime dünyamızdaki yerlerini almıştır.

Bu şekilde türetilen yeni kelimeler Fiil+Fiil, İsim+İsim, İsim+ Fiil şeklinde türetmelerle karşımıza çıkıyor. Fiil+Fiil şeklinde oluşturulan yeni kelimeler, kelimelerin ilk heceleri alınarak türetildiği için emir kipinde olmaktadır. Bununla beraber yapım ekleriyle yeni kelimeler türetilirken gövde şeklinde kullanılmaktadır.

Kaptı kaçtı < kap- +kaç- < kapkaç < kapkaç+cı +lık

İsim +İsim şeklinde türetilen yeni kelimelerin de ilk heceleri alınırken iki kelime de isim kökü olmaktadır.

Kan kardeşi < kan+ka < kanka¹⁴ < kanki

Akıllı bilet < ak + bil < akbil

İsim + Fiil şeklinde türetilen yeni kelimelerin de ilk heceleri alınırken, sadece ikinci kelime emir kipinde olmaktadır .

Belge geçer < bel + geç- < belgeç+le-

Tutulu satış < tut + sat- < tutsat(mortgage sistemi)¹⁵

¹⁴ www.tdk.gov.tr (12.08.2007).

¹⁵ www.tdk.gov.tr (12.08.2007)

Avrupa dilciliğine bakıldığında, “*Kes-Kopyala-Yapıştır*” mantığıyla türetilmiş pek çok kelime bulunmaktadır. Bu tür türetmelere “*Blend*”¹⁶ veya “*Portmanteau*”¹⁷ kelimeler, bu şekilde yeni kelime türetme işine de “*Kontaminasyon*”¹⁸ (kontaminatsiya)¹⁹ denilmektedir.

¹⁶ daha fazla bilgi için bkz.: <http://www.anu.edu.au/andc/res/forschools/classttopics/blends.php> (12.08.2007). In Lewis Carroll's *Through the Looking Glass* Humpty Dumpty explains what the word *slithy* means: “Well, ‘slithy’ means ‘lithe and slimy’. ‘Lithe’ is the same word as ‘active’. You see, it’s like a portmanteau—there are two meanings packed into one word”. The word ‘portmanteau’ (‘a case or bag for carrying clothing etc., especially when travelling, especially one made of stiff leather and hinged at the back so as to open into two equal parts’) is now a bit old-fashioned, but it is more colourful than the standard term **blend** which is used by linguists to describe this kind of word. Lewis Carroll created **chortle** (a combination of ‘chuckle’ and ‘snort’) and **galumph** (a combination of ‘gallop’ and ‘triumph’). Until the end of the nineteenth century this was not a very common way of forming new words. The English poet Edmund Spenser used **wrizzled** (a combination of ‘wrinkled’ and ‘frizzled’), and Shakespeare used **glaze** (a combination of ‘glare’ and ‘gaze’), but it is difficult to find many early examples. Even in the first half of this century ‘blends’ or ‘portmanteau’ words were not common. We can think of the obvious ones: **Blend** is the term used in **linguistics** to describe the formation of a word from parts (often but not necessarily morphemes) of two other words. Most blends are formed by one of the following methods:

1. Part of the sounds of both
2. Components are mixed in a “creative” way, mostly preserving their order, such as *slithy*, a blend of *lithe* and *slimy*. This method was preferred by **Lewis Carroll** but is not much in use otherwise.
3. The beginning of one word is prepended to the end of the other, e.g., **breakfast + lunch = brunch**. Sometimes the letter/sound at the boundary is common to both components, e.g., **smoke + fog = smog**. This is the most common method of blending.
4. Both components contain a common sequence of letters or sounds. The blend is composed of the beginning of the first component, the common part and the end of the second component. This is a less frequent kind of blend. For example, the word **Californication**, popularized by the **Red Hot Chili Peppers**, sounds as if it were **California + fornication**. Some languages, like **Japanese**, encourage the shortening and merging of borrowed foreign words (as in **gairaigo**), because they are long or difficult to pronounce in the target language. For example, *karaoke*, a combination of the Japanese word *kara* (meaning *empty*) and the clipped form *oke* of the English loanword “orchestra” (J. *ōkesutora* オークストラ), is a Japanese blend that has entered the English language. (From the **article gairaigo**.)

¹⁷ daha fazla bilgi için bkz.: <http://www.thefreedictionary.com/portmanteau+word> (12.08.2007) portmanteau word - a new word formed by joining two others and combining their meanings; “smog” is a blend of ‘smoke’ and ‘fog’; “motel” is a portmanteau word made by combining ‘motor’ and ‘hotel’; “brunch” is a well-known portmanteau” A word formed by merging the sounds and meanings of two different words, as *chortle*, from *chuckle* and *snort*.

¹⁸ daha fazla bilgi için bkz.: <http://ru.wikipedia.org/> (12.08.2007) контаминация (Языкознание) В языкознании возникновение нового выражения или формы путём объединения элементов двух выражений или форм, чем-нибудь сходных. Например, неправильное выражение “играть значение” возникло как контаминация двух выражений “играть роль” и “иметь значение”. Помимо соединений в одно двух ходовых выражений или пословиц (“Не плюй в колодец, вылетит не поймаешь”) контаминацией называют также соединение имён и слов (точнее корней), например, “Ф. Толстовский” (Толстой и Достоевский), “трагикомический” (из трагический и комический) или “В Академии поэзии в озерзамке беломраморном” (Игорь Северянин). Литература Помимо приведённых выше примеров намеренного использования контаминации (ещё один пример названия детской сказки К. И. Чуковского и её главного персонажа “Доктор Айболит”) контаминаций называют также комбинацию эпизодов разных произведений и введение в рассказ событий из другого литературного произведения. -daha fazla bilgi için bk. <http://www.gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedia-dictionary/054/54199.htm> (12.08.2007) Контаминация.Этим термином обозначают европейские (гл. образом немецкие) лингвисты языковой процесс, заключающийся в образовании одной смешанной (“гибридной”) формы из двух синонимических, но самостоятельных форм. Можно различать. К. морфологическую, отражающуюся на внешней форме слова, и К. синтаксическую, проявляющуюся в образовании смешанных синтаксических оборотов. Примером первой может служить русское так назыв. “неопределенное наклонение”,

¹⁹ V .Butromeeva, (ve diğerleri), **Yabancı Kelimler Sözlüğü**, Moskova 2000, s. 125.

Kontaminatsiya (lat. contaminatio, karıştırılmış, birleştirilmiş)

1) Bir veya birkaç olayı tasvir ederken, karıştırılması, birleştirilmesi.

2) Farklı metinlerin bir metinde birleştirilmesi şeklinde adlandırılıyor.

Bu şekilde yani karıştırılmış, Blend ve ya Portmanteau kelimelere örnek olarak ise şu kelimeler verilmiştir²⁰.

smog *smoke* + *fog*. This first appears in 1905, and it is used to describe the fog of London.

motel *motor* + *hotel*. This first appears in 1925 in the United States.

brunch *breakfast* + *lunch*. This first appears 1896.

breathalyser *breath* + *analyser*. First recorded in 1960 in the United States.

In recent years, however, blends have been increasing rapidly.

Türkçedeki “**Kes-Kopyala-Yapıştır**” mantığıyla türetilmiş kelimelerin sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Bu artışın normal yollarla türetilen yani kök/gövde+ek şeklindeki yeni kelimelerin sayısını nasıl etkileyeceğini bekleyip göreceğiz.

Türkçemiz yapı bakımından, kelimelerin türetilmesi yönünden son derece sağlamdır. Dünyanın hiçbir dili kelimelerin yapısı, eklerin işleyişi yönünden Türkçe kadar mükemmel değildir. O hâlde söz varlığımızı genişletmek ve zenginleştirmek için başvurduğumuz bu yönteme bir ad vermek gerekmektedir.

Bu şekilde kelime türetmeyi, türetme yöntemlerimiz içinde yeni bir kavramla karşılamamız gerekecektir. Bizim buna önerimiz, kelimeleri türetme mantığından yola çıkarak:

(**Kısaltma** + **birleştirme**) *kısbir*

(**Kesip** + **birleştirme**) *kesbir*

(**Kes** + **kopyala** + **yapıştır**) *keskopyap*

(**Böl** + **yapıştır**) *bölyap*

(**Parçala** + **yapıştır**) *paryap*

(**Bölme** + **birleştirme**) *bölbir*

(**Parçalama** + **birleştirme**) *parbir*

(**Kopyala** + **yapıştır**) *kopyap*

Görüldüğü gibi yeni kelimelerin oluşturulmasında heceleri kısaltma ve birleştirme yoluna sıklıkla başvurulmaktadır. “Hece Kesbirleme Yoluyla Kelime Türetimi” ifadesiyle daha net adlandırılabilen bu yöntemle dilimizi şuurla işleme prensibini elden bırakmamalıyız.

²⁰ <http://www.anu.edu.au/andc/res/forschools/classttopics/blends.php> (12.08.2007)

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan, **Türkçenin Gücü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.

Banguoğlu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1990.

Butromeeva, V. (ve Diğerleri), **Yabancı Kelimeler Sözlüğü**, Moskova 2000.

Demir, Tufan, **Türkçe Dilbilgisi**, Kurmay Yayınları, Ankara 2004.

Ediskun, Haydar, **Türk Dil Bilgisi**, Remzi Kitabevi, Eylül 2003.

Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, 2005.

Gencan, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınevi, Ankara 2001.

<http://ru.wikipedia.org/> (12.08.2007).

<http://www.anu.edu.au/andc/res/forschools/classtopics/blends.php> (12.08.2007).

<http://www.gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedia-dictionary/054/54199.htm> (12.08.2007).

<http://www.thefreedictionary.com/portmanteau+word> (12.08.2007)

<http://www.tdk.gov.tr> (12.08.2007).

Korkmaz, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara 2003.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2005.

まことの華見 : REAL SPLENDOR OF 風雅“FÛGA”
OF 芭蕉俳句 BASHÔ'S HAIKU

TAKACHI, Jun'ichiro
JAPONYA/JAPAN/ЯПОНИЯ

MASAOKA Shiki 正岡子規, a renovator of HAIKU in Meiji Era, noticed a significance in Herbert Spenser's "On Style" which indicated the poetics — the capability to express “the whole” by means of a “minor image” —, and came to assert that “Haiku” can express a high psychic idea by “opening eyes of insight through devotion to Zen,” that is, “seeing and listening into the wind and the light in objective scapes.” (108-9) By him, the good haiku of BASHÔ are 200 or less out of the whole 1000. Meanwhile, the dilettante of Japanese literature, R. H. Blyth, following Lafcadio Hearn, has translated BASHÔ, ISSA and others in *The History of Haiku*, 1962, and asserted that “Haiku” is “Nature poetry” which stands on “animism, Zen, the sky, and over-purification without beauty,” to restrict only 100 haikus out of the whole 2000 as fine. (8, 12)

By TAKACHI's count, BASHÔ's whole work of Hokku 発句 are 920 in all, and fine Haiku-grams are about 60.

Ezra Pound in late Imagist age regarded Japanese Haiku as “Nature poem” in “On Vorticism,” 1914. But, before that, he declared the famous formulas of definition by the “Super-position” poetics, “the one image poem is a form of super-position ; that is to say, it is one idea set on top of another [idea = image]” — that Haiku is “Image poem.” It is true that Haiku-art consists of the “Super-position” to propose the inner meaning, “Idea,” by the external figure or scape, “Image.” It is exactly the same Haiku-poetics as BASHÔ's principle that he stated in the preface of *Oi-no-Kobumi* 『笈の小文』 (Travel Notes in Knapsack) — “To See 「見ること」 is nothing but Flower 「花」. To Think 「思うこと」 is nothing but the Moon 「月」. If Figure 「象」 is not Flower 「花」, it's Nothing 「無」. If Mind 「心」 is not Splendour 「華」, it's not Art 「芸」.”

Poetics of BASHÔ's Haikai 俳諧 consists of the aesthetics of “Travel” 〈旅〉 and “Fûga” 〈風雅〉, which has been tempered and refined through the initiation and alchemy of the journey into the deep “Inland.” He defines the “Fûga” in the Preface to *Oi-no-Kobumi* as “to accompany the natural circulation 造化 and observe the four times 四時,” which is to say, “to follow the Way of the One” — that “penetrates all through the Waka 和歌 of Saigyô the Monk 西行, the Renga 連歌 of Sôgi 宗祇, the Calligraphy 墨絵 of Sessyû 雪舟, and the Tea 茶 of Rikyû 利休.” The archetypal code of this “One” has originated from the Taoist Idea of the retroaction into the “One” 「一者」 proposed by Laozte 老子 and Zhuangzte

莊子, that is supposed as contemplative penetration into the reality of truth, or spiritual Enlightenment. Travel of BASHÔ can be regarded as both existential and aesthetic practice of this principle, on the Zen-Buddhist Way of Awakening, to see and discover the cosmic inscape of eternal truth. And its gnostic aesthetics takes poetical transformations in the nomination of “Fueki / Ryûkô” 〈不易流行 Non-Change/New-Flux〉 — “Wabi” 〈わび〉, “Sabi” 〈さび〉, and “Karumi” 〈かるみ〉.

TAKACHI sees that BASHÔ’s Haiku are composed with the figuration and allegory of the “Trees,” the “Madonna,” the “Moon,” the “Wind,” and “Dream.” And the most crucial point is that these are not such images as in European concepts since Imagism, or as the so-called Japanese “Image” 〈イメージ〉, or “Heart-images” 〈心象〉; but the “Figures” 〈形象〉, as used in rhetorical and graphical figuration, functioning either as codal, conceptual, or as bodily concrete indicatives. The essential quality and difference of / between Images and Figures is what can be assumed from the assertions and propositions by J. R. Jiménez and Harold Bloom. “Figuration — days that lend their colour to the night: / the tunnel’s end of dream; ... the only kind of life” (Jiménez, *50 SP*, 85) “The places of poetry are images of voice, even as figures of poetry are images of writing.” (H. Bloom, *Wallace Stevens*, 401). What Octavio Paz, who takes Japanese Haiku in high esteem, has posited as the importance of “Configuration” in “Blank Thought” after Ezra Pound’s Post-Imagistic “Vorticism” is in the same recognition of the virtue of “Figuration” that “configurations of signs” are inevitably significant for the “Tantric painting” “pictorial vision” in art and poem. (274-75)

Hereupon, TAKACHI would like to define properly that Haiku of BASHÔ are not poem as a “made-up work” but one-line form of poetic art — which should be called as “Haiku-poesy-gram” or “Haiku-art-graph”

We have selected 90 excellent representative Haikus or Hokkus of BASHÔ, which will be bulletined in the following four sections, in the formation — first, Japanese original text, next, Roman letters for pronunciation, and last, English translation in three lines. What we are going thereafter to pursue and illustrate is what are BASHÔ’s Internal Ways, Scapes, Awakening in Zen, Existential discovery, Aesthetic transcendence, and Sublime culmination both beyond and towards Nothingness 〈空〉 and Enlightenment 〈開眼〉.

俳句 Haiku Art-Graph and 形象 Figures

— The “Trees,” “Flowers” and the “Stones” —

That which is most essential concerning BASHÔ’s poetics — 〈風雅〉 “Fûga” and 〈不易流行〉 “Non-Change / New-Flux” — is the “Travel” 〈旅〉 where he is to penetrate to the innermost soul and truth. And thereto the figures of Flowers, Trees and Stones have most frequent relations, and associations. We can find a

distinct explanation to that BASHÔ's travel was an existential field where he practised Zen initiation, in the Preface to 『奥のほそ道』 *Narrow Ways into the Inland*: “the time is a passing wayfarer of many generations, and the year coming and going is also a traveller. … I am also a flying cloud, tempted by the wind, and much inclined to go wandering. … And induced by traveller's guardian god, I got out of mind, yearning for the journey, because possessed by super-natural deities … .”

Donald Keene has translated this travelogue by BASHÔ as “The Narrow Road into Oku.” And he explains its reason that 「奥」 “Oku”, the “interior,” means both the geographical Northern district of the Mainland, and the “inner recesses” of mental region. (11; 15)

TAKACHI thinks that this allegorical title should be properly translated as “Narrow Ways into the Inland.” The ground is that 「奥」 “Oku” has double entendres: “Michi-n’Oku,” Depths of the Way, and “Inner recesses” of “Michi,” equal to the Taoist “Dô” 「道」 (Way), and not 「路」 “Roads” or 「径」 “Paths”. BASHÔ's intention for the travel was not only to see real scapes of the beauty and the colours 「色」 — “Wind” 〈風〉 and “Light” 〈光〉 —, but also to seek for fortunate encounterments with the monumental scenes of literary “Utamakura” 「歌枕」, or the spiritual figures of literary predecessors, from / through whose contact of initiation his aesthetic and mythopoeic psychic eye can pass and penetrate into the deeper inland of Zen, or Taoist world.

According to the historical evidences, BASHÔ usually carried, when going on a journey, 『神明帖抄録』 (Select Records of Divine Names and Spirits) and 『名勝亡備録』 (Memoranda of Famous Locuses). This shows that the travel for BASHÔ was not only for the practice of self-aesthesizing of the art of Fûga 〈風雅〉 out of the natural scapes or fictional frames of sights, but also for the re-invention of the fashion-style or -taste of Fûryû 〈風流〉 and Yûgen 〈幽玄〉, by exchanging psychic greetings with Genius Loci 〈地霊〉 and Ancestral Spirits 〈祖霊〉. And as an actual discipline, it was his habit, when he arrived in his familiar countries, to hold Haikai-unza 運座 with local disciples and celebrities, for “rolling Kasen 歌仙”, where he as Haiku-master used to show the first Hokku 発句 of 5-7-5 syllables as master key-note for beginning to “weave Renga 連歌.” This Hokku is the origin and jerm of BASHÔ's art, Haiku 俳句, and almost all BASHÔ's celebrated Haiku-grams and -graphs originate from these Hokku.

We can say without fail that every excellent Haiku of BASHÔ is grounded on a fine operative figure, or scape: the Tree, or Flower, the Moon, the Madonna, and even the Wind, or the Way. It is with quite a well-weighed reasoning that he asserts in 「嵯峨日記」 “Saga-Diaries”, April 29, Genroku 4 (1691): “Even the literary men in old days could not gain any true real scape or sight, if they did not go to reach the real place.”

As for the figures of Trees, Flowers and Stones, we can remind of three points. First, like in the Celtic mythology, we have in Japanese Shintuist tradition since 『古事記』 *Koji-ki* and 『万葉集』 *Manyô-shû*, the cult for Sacred Water and the worship of Holy Tree. Therein the Hinoki, the Cedar, and the Pine are regarded holy tree as symbols of World Tree, reifying longevity, and often as “Yorishiro” 「依代」 of deities (the god-relying tree), or incarnations of god’s oracle. Second, for BASHÔ, “Hana” 「花」 (Flowers) occupy the central position of figuration and subject-code, together with “Tsuki” 「月」 (Moon) and bear the double entendres of Beauty and Splendour. Saigyô the Monk 西行 whom BASHÔ admired most highly loved “Hana”, Cherry-Flowers, and made best use of them as figuration, substitution of Love and Beauty as against evanescence and pathos-feeling. 「花にそむ心のいかで残りけむ捨てて果ててきと思ふ我身に」 “How can this mind survive the world/Tinted so deep with flowers?/This flesh of mine is what I think/I have relinquished far behind.” (『山家集』 *Sanka-shû* 76) To the contrary, BASHÔ does not use the figure of 「花」 “Flowers” as symbol of love or dream, but to express “Hana” 「華」, Grandeur or Splendour. And when he takes up “Hana” 「花」, it can be not only Cherry-blossoms, but Ume-plum, according to the Chinese classical poetic associations, pictorial beauties, or to the Japanese conventions of 「本歌取り」 “Honka-dori” (song-for-song plagiarism play) on code of Flowers, and an aesthetic conceit-play on Kabuki beauties.

Third, while the Tree 「木」 is symbolic figure of the travelling poet, the Stone 「石」, the pillar of human passion, is a crystal body of light and life, and a codal mass of soul’s silent language. As the Tree can be naturally “Yorishiro” 「依代」 of pantheistic demi-deities, so the Stone can be objective of “Yorishiro” of mythological demi-gods as the Mount and Rocks are; and it can figuratively become Buddha image, with its rock-worship behind, reflecting the mother image of 「産土」 “Ubusuna” womb. In effect, the figures of the Stone and the Star are, for BASHÔ, mirror-images of his eyes of cosmic travelling, and crystallization of times, monumentalization of histories, songs and souls, as opposite to the figures of the Moon and the Wind.

あられ聞くやこの身はもとのふる柏

Arare kiku-ya / kono-mi wa moto no / furu kashiwa

Sounds of hail —

The heritage is renewed, but my self

A trunk of old oak.

— 『続深川集』

*

うぐひすを魂にねむるか嬌柳

Uguisu wo / tama ni nemuru-ka / kyô-yanagi

Uguisu warbler —

Is she asleep, seeing him in soul?

The tender willow tree. — 『虚栗』

＊

桑のみや花なき蝶の世すて酒

Kuwa nomi-ya / hana naki chô no / yosute zake

Not only mulberry wine

Even a butterfly sips hermit-wine

A flowerless soul.

＊

三十日月なし千とせの杉を抱くあらし

Misoka-zuki nashi / chitose no sugi wo / daku arashi

Old summer moon gone

The mount storm is enfolding

Cedar tree of thousand years. — 『野ざらし紀行』

＊

僧朝顔幾死にかへる法の松

Sô asagao / iku-shi ni kaeru / nori no matsu

Priest and morning glory —

How many generations returned

To death? The pine of Law.

＊

扇にて酒くむ影やちる桜

Oogi nite / sake kumu kage ya / chiru sakura

With a Noh fan

A scape of wine toast —

Cherries scattering. — 『笈の小文』

＊

丈六にかげろふ高し石の上

Jô-roku ni / kageroo takashi / ishi no ue
 Sixteen feet and a half
 High is the heat haze over
 The stone of Buddha.

*

冬の日や馬上に氷る影法師
 Fuyu no hi ya / bajô ni kooru / kage-bôshi
 Winter day —
 We are two shadow monks
 Frozen on horseback.

*

磨なをす鏡も清し雪の花
 Togi-naosu / kagami mo kiyoshi / yuki no hana
 The sacred mirror
 Is repolished clean and clear
 Snow-flowers falling.

*

若葉しておん身の涙ぬぐはばや
 Wakaba shite / onmi no namida / nugu-wa baya
 With young green leaves
 I'd like to wipe the Buddha's tears —
 Blind face of you Kanjin.

*

冬籠りまたよりそはん此はしら
 Fuyu-gomori / mata yori-sowan / kono hashira
 Wintering home
 I wish to nestle close again
 By this pillar. — 『曠野』

*

高水に星も旅寝や岩の上

Taka-mizu ni / hoshi mo tabi-ne ya / iwa no ue

High waters —

Stars also take a lodge

Here on the rock.

＊

卯の花をかざしに関の晴着かな

Uno-hana wo / kazashi ni seki no / haregi kana

Decorating my hood

With deutzia — It's fair formal wear

To pass the barrier. — 『奥のほそ道』

＊

風流の初めやおくの田植うた

Fûryû no / hajime ya oku no / taue uta

It's the real beginning

Of Fûryû — a rice-planting song

Here in the Inland.

＊

田一枚植えて立去る柳かな

Ta ichimai / ue-te tachisaru / yanagi kana

Watching a rice-field planted

I depart for journey now —

Ah, my old willow tree.

＊

さみだれの降りのこしてや光堂

Samidare no / furi-nokoshi-te ya / hikari-do

May rain falls —

Have they saved you from decaying ?

The Shining Hall of Gold.

＊

閑さや岩にしみ入る蟬の声

Shizukasa ya / Iwa ni shimi-iru / semi no koe

Tranquil calm !

It's melting into the rock

The voice of cicadas.

＊

象潟や雨に西施がねぶの花

Kisagata ya / ame ni seishi ga / nebu no hana

Kisagata bay

Seishi is on the rainy screen —

Flowers of silk tree.

＊

荒海や佐渡によこたふ天の河

Ara-umi ya / sado ni yokotau / ama-no-gawa

The black rough ocean !

The Milky Way lying above

Like bridge to Sado Isles.

＊

灌仏や皺手合する数珠の音

Kan-butsu ya / shiwa-de awasuru / juzu no oto

Birthday of Buddha

Joining wrinkled palms for worship —

Sound of rosary.

— 『三冊子』

＊

菊の香やならには古き仏達

Kiku no ka ya / nara ni wa furuki / hotoke-tachi

Scents of chrysanthemum —

Old buddhas sit in quiet calm

Crystal day of Nara.

— 『笈日記』

＊

鶯や柳のうしろ藪のまへ

Uguisu ya / yanagi no ushiro / yabu no mae

Uguisu warbler sings

Unseen behind the willow

But there, before the bush. — 『続猿蓑』

*

清瀧や波にちり込青松葉

Kiyotaki ya / nami ni chirikomu / ao-matsuba

Kiyotaki torrents —

Green pine leaves fall, flickering

In the waves. — 『笈日記』

In Hôei 8 (1680), BASHÔ was conferred a canonical seal of Rinzaï 臨濟 sect by Bucchô 仏頂禪師 of Konponji Temple, Fukagawa, Edo, and became a Zen-bonze, named “Fûra-bô” 風羅坊 (Wind-Wanderer Bonze). And he moved to the Bashô-An 芭蕉庵, with bashô banana palms planted.

「あられ聞くや …」 “Sounds of hail — ” is a haiku he composed when the second new Basho-An was rebuilt by the close disciples’ hands, Tenwa 3 (1683), after the first hut was burnt down because of the Edo Great Fire, Tenwa 2. In this graph, BASHÔ represents himself, not by figuration of Bashô palm, but an old Holy Oak tree.

Surviving the Great Fire, BASHÔ at age of 40 developed to launch his new Haikai style 〈蕉風〉 (Shô-Fû), “New Wind of Tenwa.” What was “BASHÔ Style” is inscribed as “Four Tastes” 「四味」 in the Postscript to *Minashi-Guri* 『虚栗』 (Empty Chestnuts), 1683. The first is the Taste of the Soul-Wine 「心酒の味わい」 of Li-Bai 李白 and Du-Po 杜甫. The second is Zen taste of subtlety and profundity 幽玄深遠 of Kanzan 寒山. The third, the Taste of “Wabi” 侘び and “Fûga” 風雅 that is found in the deep recesses of Saigyô’s Waka songs. And the fourth, Emotion of Love 恋 for the Beautiful such as the Chinese beauties, 西施, 王昭君, or 楊貴妃, and Wakashû boys in Kabuki plays.

「うぐひすを …」 “*Uguisu* warbler — ” and 「桑のみや …」 “Not only mulberry wine …” follow the first and the third Tastes. The “butterfly” and “flowerless soul” of the latter Haiku-gram is, of course, according to the episode of Zhuangzite 莊子, who went flying into the other world as a butterfly = flower soul in a dream.

Jôkyô 1 (1684), BASHÔ started for his first travel of *Nozarashi-Kikô* 『野ざらし紀行』 (Weather-Beaten Travel). It was a round journey, Edo to Nagoya, Ise, Yoshino, Kyôto, Oomi, Oogaki, and returning to Edo. It is through this travel that

BASHÔ made his true departure for the genuine Way of Haikai 俳道, to re-learn the traditional subject, “Flower-Bird-Wind-Moon” 「花鳥風月」, and to engage in the cosmic elements — the four Figures: the “Trees” and “Flowers” 〈樹／花〉, the “Water” 〈水〉, the “Stones” 〈石〉 (in place of the “Fire” 〈火〉) and the “Wind” 〈風〉 by the Zen and the Fûga mind.

「三十日月なし …」 “Old summer moon gone …” and 「僧朝顔」 “Priest and morning glory …” are works written on this “Nozarashi-Kikô” journey. The former is on the divine tree of “Cedar of thousand years” enfolded by the “storm” of god’s Pneuma spell. This was an improvisation at the Ise-Shrine where BASHÔ visited the first Torii gate, into the dark holy precinct, August 30, doubtlessly upon and after the waka song of Saigyô the Monk, 「深く入りて神路の奥をたづぬればまたうへもなき峰の松風」 “Visiting the divine internal/In the depth/I cannot see any more upper way/But pine-wind on the peak.” (『千載集』) As BASHÔ must know a poem of KANZAN 寒山 he admired, with a line 「白雲幽石ヲ抱ク」 “White clouds enfold old gigantic stone,” his soul must be struck and inspired to invent a stronger psychic recess of divine Pneuma that storm around god’s cedar tree of life on the rock, under the new moon. And the latter, about “the pine” of Taima Temple on Nara’s Futagami Mount, incarnating the Buddhist “Law.” — This shows that BASHÔ is now “seeing-in” the psychic scapes of world tree and divine life-pillar to contemplate the Genius Loci and Ancestral Spirits, behind and above the Utamakura and History-lore.

「扇に酒 …」 “With a Noh fan …” and 「若葉して …」 “With young green leaves …” are from the master work 『笈の小文』 *Oni-no-Kobumi*, Jôkyô 4 (1687). Both are featured with the figures of either “Sakura” or “green leaves,” which are designed with the projection of an aesthetic alter Ego as Noh-player, or with a double figuration of the Buddha image, the blind Saint Kanjin and the Tree of Life, mingled up by “tears” and sympathetic pity.

Two excellent Haiku-graphs are 「丈六に …」 “Sixteen feet and a half …” with the giant Buddha at Shin-Daibutsu Temple, near BASHÔ’s native land, Iga-Ueno, whose aura can be seen through “heat haze”; and 「磨なをす …」 “The sacred mirror …” composed at Atsuta Shrine, which is about the God-head “repolished clean and clear” on the new-come spring, emitting psychic sparks. It is because the Stone as Buddha image and as a whetted mirror is the figuration by which the Haiku-master outscapes Buddhist “colours” 「色」 and “nothingness” 「空」, so as to reflect his spiritual contemplation and aesthetic revelation.

It may sound paradoxical that the figure of Stones is stronger and more realistic than those of the Trees and the Flowers. However, comparatively speaking, with the cases of later poets such as Ezra Pound and Octavio Paz who had interest in BASHÔ’s art 250 years later, it comes apparent that there is not so much difference between them as may seem. In Pound’s Canto XCVIII and XCI, the

elements he adopts for poetic enunciation are the Earth and the Water, and they dye the colour of the Wind, giving the “Colour” 「色」 = the Eros 「生命」 to the poet’s emotion and the scape of “Nature,” its circulation. And meanwhile, the Stone bestows the poet, including Cicero, the “seeing eye,” in which magnetic sphere the Sun-ray King, Set, of Egypt has grown on the lap of the Stone-God, re-coming as the great king of Healing Light:

Canto XCVIII

Earth and water dye the wind in your valley

....

That his feelings have the colour of nature.

Canto XCI

.... thus Undine come to the rock,

by Cicero

and the stone eyes again looking seaward

.... in the green deep of an eye

Crystal waves weaving together toward

the gt/healing

Light compenetrans of the spirits

The Princess Ra-Set has climbed

to the great knees of stone, ...

Octacio Paz has constituted, very concisely, an art-cosmos by dint of re-arranging the “crossing and vanishing” of the circulation of the Wind, the Water, and the Stone, that is, their inter-transformation and elemental trans-substantiation, by each other’s codal “Name.”

Wind, Water, Stone

Water hollows stone,

stone stops the wind ...

Wind carves stone,

stone’s a cup of water ...

Wind sings in its whirling

water murmurs going by,

...

Each is another and no other:

crossing and vanishing
 through their empty names:
 Water, stone, wind.

In this formulation the Stone is father and mother of the cyclication and frequently it works as “pillar” which governs the other three Elements, as the spiritual central stone-tree of life, or world tree.

All the same, the Tree and the Stone of BASHÔ are not such codal Ideas or abstract Names as of Pound or Jiménez, but more potent Figures that are Images as standing in psychic scapes, bearing symbolic and allegorical key-concepts.

「冬ごもり …」 “Wintering home …” in 『曠野』 *Ara-no* in Genroku 1 (1688), sings of the Master Pillar 大黒柱 of the Bashô-An under which BASHÔ is to sit for Zen meditation in wintering home. 「高水に …」 “High waters …” is of an aesthetic conceit on the episodic allusion of 小野小町 Ono-no-Komachi, the Madonna of Waka in Heian Era, with 僧上遍照 Saint Henjô meeting on the rainy night, Tanabata-Matsuri, July the Seventh, to sleep together under one clothing on a rock above the flooding water. Further more, both Haiku-grams connote the father world-tree of BASHÔ’s native place, Iga-Ueno, and his mother Ubusuna-rock, unmoving above rain-flux, which alludes a regenerating hibernation and a spiritual High Time, marriage, evoking his artistic fishes of fertility to lay Beauty’s eggs.

In 元禄 Genroku 2 (1689), BASHÔ started for the travel of *Narrow Ways into the Inland* 『奥のほそ道』 with 曾良 Sora, and he finished the travelogue two years after. His poetical aesthetics — “To See Figure: the Flower”/“To Think Mind: Splendour” — namely, the “Fûga” 〈風雅〉, and the “Fûryû” 〈風流〉 were therein to be put into the Initiation and Practice.

「卯の花を …」 “Decorating my hood …” displays the initiation ritual of passing the “Shirakawa Barrier” into the Michi-n’Oku, the bound of “Fûryû,” by dressing white “U-no-hana” Flowers as temporal formal wear. With the “Ki-go” 季語 (Seasonal Term), “U-no-hana,” for summer, this Haiku makes it apparent that BASHÔ entered the “Oku” country in early summer.

The next Haiku, 「風流の初めや …」 “It’s the real beginning …,” most important Hokku, including the Kigo-figure, “Rice-planting” 「田植え」, is one of the most prominent conceptual code, “Fûryû” 〈風流〉. Donal Keene has translated this graph as “The true beginnings/Of poetry — on Oku/Rice-planting song. (51) However, we must say his is an utter failure of rendering, for “Fûryû” is not equal to “poetry.” And Keene’s prosody lacks an indispensable verb, or even a copula, which should endow the Haiku plant with a root of life-energy. Of course, we should not look over the aesthetic taste of grace and elegance due to the plant-figuration herein that the association of the Fûryû 〈風

流》is connected both with the seasonal term of summer, “Taue” (rice-planting), and also with the important Shintuist sacred ritual「神事」 of “Taue” as such.

「田一枚植えて …」 “Watching a rice-field planted …” is one of the most famous Haiku in the whole “Narrow Ways into the Inland,” as this has incurred very much disagreements among scholars about what or who is the subject of “plant” and “depart.” All considered, TAKACHI thinks that TAKACHI’s version is most exact and right, as after having exploited the Utamakura figure, Saigyô the Monk, and the Noh play, “Yugyô-Yanagi” 「遊行柳」, no other understanding or rendering than this is more convincing with appropriateness. In the Play, the “Sité,” a traveller, calls up the spirit of his Waka predecessor, and Saigyô the Monk as “Waki” appears out of the old willow tree, a genius loci, to sing the famous Waka of his own: 「道のべに清水流るる柳かげしばしとてこそ立ちどまりつれ」 “By a field path/The willow tree stands with cool stream/I stopped for a moment to take/A shelter under its green shade.” BASHÔ’s “Watching a rice-field planted …” is a poesy-gram of pictorial art- graph, both corresponding with the “Yanagi” figure of Saigyô’s spirit and exchanging the Fûga mind with him in the scape and time sequence of an hour of rice-planting.

Among the Haiku works exploring the Inner Land hereafter, two topmost grams and graphs are 「さみだれの …」 “May rain falls —” and 「閑さや …」 “Tranquil calm ! …” The former was composed when BASHÔ visited, early summer, the Chûson-ji Temple in Hiraizumi, to see the marvellous Buddhas in the “Shining Hall of Gold,” which Fujiwara-no-Kiyohira built, 1124. Though the capital scape is the “Hall of Light” surrounded by the evergreen and brightening wall of Gold, the central figure is the literally absent Golden Amitava Buddha image who is of course the divine figuration of omnipresent salvation and human comfort.

The latter “Tranquil calm ! —” is BASHÔ’s topmost achievement, singing of the cosmic “voice” of “tranquility” on the figure of “Rock”; while another popular masterpiece, the earlier Haiku 「古池や蛙飛こむ水のをと」 “The old pond/A frog jumps into water/A sound — silence,” sings of the earthly “sound” of “silence.” BASHÔ arrived at the Risshaku-ji, Yamadera Temple, early evening on a mid-summer day. The whole temple was “founded by Saint Jikaku, 860, and the precinct is extremely serene and tranquil,” as he notes. The artifice of this poesy-gram is to evoke the atmosphere, how serene is the heard visible “voice” of cicada, “melting” into the audible unseen sound of silence of the “rock.” “Tranquil calm” is what BASHÔ hears in mind as key-note to resound the cosmic “One” where both eye and ear “inter-penstrate,” in unison, the music of evening light and calmness. It corresponds what he writes in the Legend 「詞書き」: “Temples on the rocks are all closed, and no sound of things audible. Creeping on rocks, worshipping to temples, I only saw fine scenes and tranquility, and felt my mind and heart clarified.”

Donald Keene is not quite deliberate to translate this Haiku as “How still it is here — / Stinging into the stones, / The locusts’ trill.”(99) The true concept of this masterpiece is inter-penetration of the cicada’s voice and the silence of the rock and the artist’s ear and the cosmic calmness, and not the stand-stillness of “now here,” still less correct or wise to take 「蟬」 “meen-meen cicada” as American “stinging locusts,” or to render 「しみ入る」 “mingle into” as “stinging,” which is quite beside the mark.

「象潟や — 」 “Kisagata bay … ” and 「荒海や … 」 “The black rough ocean ! — ” are art-graphs of the Flower and the Stars, most supremely done, both upon Chinese classical figurative models of the Beauty and the Paradisal legend. For “Kisagata,” BASHÔ again depends upon a Waka song of Saigyô the Monk: 「象潟の桜はなみに埋もれてはなの上こぐ蟹のつり船」 “Cherries of Kisagata Bay / Bloom like buried among waves / Fishermen’s boats all go rowing / Above pink flowers.” And in the latter Haiku, BASHÔ adopts “Flowers of the silk tree” and features a Beauty, “Seishi” 西施, sitting meditatively by the Lake Sai-ko 西湖, in place of “Old-cherry tree” beside the “waves,” so that he can build up a finer fictional pictorial graph than the absent scene of Matsushima 松島 where was nothing to see except pine-growing islands.

The other celebrated masterpiece, 「荒海や佐渡に … 」 “The black rough ocean ! —,” was composed in August, at Naoetsu, Niigata. The author was “ill for a while, and did not write anything,” and was anxious looking ahead to “the difficult pass” of Oyashirazu on the rough coast, before 320 miles to Kanazawa. That is why “The black rough ocean !” But, looking above, he finds the night sky expanding phantastically broad and light with the silvery Milky Way, so exaltingly gigantic, purified, and so shortly clearly close ! Donald Keene has translated this graph as “Turbulent the sea — / Across to Sado stretches / The Milky Way.” But, even if we remind of the Tanabata-Story in the mythic background where the pair of lover-stars, Kengyû and Shokujo, have a rendezvous on 「天の川」 “River of Heaven” for once a year on the eve of Tanabata Festival, we think BASHÔ’s mighty graphic scape is not like that, because the Festival is out of season, and absent from BASHÔ’s sight, but that a silvery starry belt of white dragon 「よこたう」 “lies” high above, like the heavenly bridge from this world to the sublime beyond. Keene’s idea that “Milky Way” “stretches” like some monstrous shadow creeping along across the “turbulent sea” is of wrong textual reading with no eyesight.(127)

When BASHÔ finished the travel of *Narrow Ways into the Inland*, he spent some days in his native country, Iga-Ueno, and took retreat in the hermit “Genjû-An” 幻住庵 in Kokubu Mount near Zeze, Ootsu, in April, Genroku 3 (1690). 「先たのむ … 」 “O chinquapin tree ! … ” is Haiku composed then. He had searched for the Inner Way, the “water of Buddha’s Law” of Sôin 宗因 as in the

earlier gram “ … The pine of Law,” and his wandering figure as a world tree stopped steps in the east of Lake Biwa, sitting in Zen meditation for a while, so as to transform himself into a spiritual Tree of Life as if in the “wind of autumn” and the “autumn light.”

「灌仏や … 」 “Birthday of Buddha … ” contained in “San-Zôshi” 『三冊子』 (Genroku 5-6), and 「菊の香や … 」 “Scents of chrysanthemum — ” in *Oi-Nikki* 『笈日記』 (Genroku 7) are fine exquisite works that could be deemed a realization of Awakening into Buddha’s Law, and a ripening of poetic aroma of the Fûga-mind. We can regard the latter also as a fruitful crop of Flower / Stone figuration, most successfully elaborated, in Nara, before starting for Osaka, on the last travel. “Flower” as to See the Figure and “Splendour” as to Think the Mind have herein got to image-out the most tranquil placid co-existence of “sound of rosary,” “scents of chrysanthemum” and “Buddha image,” through the artist’s psychic calmness and silent fruition.

And finally comes the completion of BASHÔ’s poetics of the figuration of “willow tree,” and his aesthetics of serene refinement of “pine tree.” 「鶯や … 」 “*Uguisu* warbler sings … ” is an exquisite poesy-gram where BASHÔ’s figure, “Travelling Willow” 「遊行柳」, enacts the “*Uguisu* warbler,” the spirit of Haiku, in front, and evokes up an aesthetic screen of “profound beauty” 〈幽玄〉 (Yûgen).

「清瀧や … 」 “Kiyotaki torrents — ” is the final work in BASHÔ’s life. This is the paragon of his poetics of Sublimation in which he purges the “Colours” 〈色気〉 of Sonomé 園女 in the waves of Sagano’s Waterfall, catharising and whetting his Tree of Life, Eros-graphs, into Wind-Light and Wind-Spirit of ascetic ethereality.

Haiku-art is Light-Scape 〈光景〉 or Colour-Wind 〈風趣〉, to reveal, by displaying Figure and Scape, the Real Truth of the interior Heart and Thought. As we have seen, Haiku as well as Poem begin with figurative images of the Tree with Flowers, next take shapes of the Stone or Rock, the psychic Words of Air or Fire, and again return to the original Tree, and the Madonna, the Archefigure of Life.

Here is a fine illustration of the figures of the Tree of Life and the Madonna, “The Tree” of Ezra Pound (*Personae*, 1908):

I stood still and was a tree amid the wood,
Knowing the truth of things unseen before;
Of Daphne and the laurel bow
And that god-feasting couple old

That grew elm-oak amid the wold.
 'Twas not until the gods had been
 Kindly entreated, and been brought within
 Unto the hearth of their heart's home
 That they might do this wonder thing;
 Nathless I have been a tree amid the wood
 And many a new thing understood
 That was rank folly to my head before.

Pound alludes that the poet is a tree amid the wood of history, which bears "heart's home," and can speak out of it "the truth of things" and "wonder thing." The ironic "folly" in the ending line is Pound's favourite paradoxical leitmotif, "absurdity," which is not very far from "Hai-wit" 「俳」 of "Haikai" 俳諧, added to the finely proposed key-idea, "wonder thing."

Even in the period of the final phase of the *Cantos*, his poetics consists of the cosmic Four Elements, or the Image and Idea of "natural colours," as we have seen in Canto XCIII. And in Canto VII, "the old voice" he shares with his predecessors "weaves an endless sentence" of Shingon 〈真言〉, and the "Eyes" of "Eternal watcher," seeking for "buried beauty," can have a psychic power of "A petrefaction of air."

Canto VII

And the old voice lifts itself
 weaving an endless sentence.
 It is the years gone, making stiff about her a glass,
 A petrefaction of air
 Eternal watcher of things,
 Of things, of men, of passions.
 Eyes floating in dry, dark air, ...

Likewise, it is Octavio Paz who could appreciate BASHÔ's work so well as to write "Bashô An" 芭蕉庵, that he had a keen insight to see through the "endless sentence" of Shingon 真言 as "seventeen syllables" (*Arbol Adentro* 1976-1987)

Bashô An

The whole world fits in-

to seventeen syllables,
 and you in this hut.
 Made out of thin air,
 between the pines and the rocks
 the poem spouts up.
 An interweaving
 of vowels and the consonants:
 the house of the world.
 Centuries of bones,
 mountains: sorrow turned to stone:
 here they are weightless.
 What I am saying
 barely fills up the three lines:
 hut of syllables.

As we notice, “Bashô Ann” here cited is actually of 5 grams of Haiku, which Paz has spelt out as the image-figures of the “Tree Within,” with the Pillar of BASHÔ Tree in central, each woven by seventeen syllables.

Paz writes, furthermore, in “The Tradition of the Haiku” that “Paths to Oku” of BASHÔ is a journey for “initiation,” “religious pilgrimage,” or “poetic exercise.” (248) “In Haiku the world leads to silent contemplation, either pictorial as in Buson, or spiritual as in Basho. . . . the three Spanish poets — Jiménez, Machado, Garcia Lorca — saw in this Japanese form a model of verbal concentration, a remarkably simple construction consisting of a very few lines and a multiplicity of reflections and allusions.” (266)

Paz’s poetics to the gist — “A new reversal of signs: the Zero is full, filled to overflowing ; the One, transparent — Transformation circuit: Configuration of Signs — is empty, which is equal to Thought of Enlightenment” (“Blank Thought”, 271-72) — is exactly what corresponds to BASHÔ’s super-figurative poetics of Haikai — To Think of the One, the Zero, is equal to To See the Figure, the Colour of the Sky.

II

風雅 “Fûga” and 不易流行 “Non-Change / New-Flux”

— The “Moon” 〈月〉 and the “Wind-Light” 〈風光〉 —

We Japanese literary connoisseurs have the common notions of aesthetic concept, called “Wind-Scape” 〈風景〉 or “Wind-Light” 〈風光〉, “Scape-Colour” 〈景色〉, and “Wind-Emotion” 〈風情〉, or “Wind-Taste” 〈風趣〉.

The art-way 芸道 of BASHÔ is supposed to be in the aesthetic tastes: first to go on a travel to see the Moon 〈月〉 at the well-noted “Utamakura” 〈歌枕〉, and then to figure up the art-scape of Beauty-Moon 〈名月〉, a seasonal term 季語 of autumn, as / by the magnetic field-power of the “Wind-Light” or “Wind-Taste.” BASHÔ calls “It” as 〈風流〉 “Fûryû-Spirit” or 〈風雅〉 “Fûga-Mind”, which are both what is assumed poetic and psychic power of evocation, and what is proposed to be “Light-Scape” or “Wind-Taste” of beautiful picture-frame or conjured-up loftier window of poesy.

Fûryû and Fûga are such fundamental and essential concepts of BASHÔ’s way of art as they are supposed to denote almost the same meaning as Haikai itself.

Principally, BASHÔ’s Haiku consist in 〈風雅〉 “Fûga” and 〈不易流行〉 “Non-Change / New-Flux”, and artificially of the figuration of the “Moon” and the “Wind-Light” of Autumn. The “Moon” is a symbolic mirror to reflect and image up the artist’s heart and mind that seeks for the Beautiful and the Pathos-Feeling 〈もののあはれ〉 in / beyond evanescence and flux. The “Wind of Autumn” is artifice-apparatus for producing such feelings of the “Moon,” and for projecting BASHÔ’s psychic Pneuma and yearning for the ethereal otherworldliness. The Fûga-mind is supposed to evoke the negative capability of the “Moon” as the positive capability of fancying up the aesthetic scapes of the Splendid, the artistic “Loneliness” 〈さびし〉, and the “Spiritual Light” 〈光明〉.

As some Haiga 俳画 by 仙厓 SENGAI, Zen-priest and -painter of the same Rinzai 臨濟 sect as BASHÔ, who came 170 years later, in Hakata, Kyûshû, show, the “Moon” as a figuration in Buddhist paintings and calligraphy is regarded to indicate “the teachings of Buddha.” BASHÔ does not seem to have left any remarks or inscriptions concerning the “Moon” to such gist. But we may take it approvable that BASHÔ’s Travels for Fûga of seeking the sublime Moon must have included the tracing after the “indications” towards the West, to practise such “teachings of Buddha.”

As the seventeenth Haiku below — 「秋ちかき心の寄や四畳半」 “Autumn coming / Four souls assemble for 歌仙 Kasen / This four-and-a-half mat room”

— illustrates how a set of 8 to 24 Wakas, for which 4 or more Haikai-lovers assemble in a *Tatami* drawing room, is named 連歌 Renga, or 歌仙 Kasen, that is composed of 5-7-5 and 7-7 syllables alternately. And its style and high grace-taste is the so-called Fûryû or Fûga. BASHÔ's representative celebrated Haikus in mastery are almost all those which have come from the Hokku 発句 — the starting principal gram of 5-7-5 syllabic unit — of these 歌仙連座 collaborations.

BASHÔ has not left any positive definitions about what is 風雅 Fûga-mind or 風流 Fûryû-spirit, but some indirect mentionings.

The first definition-like remark is that which we notice in the Preface of *Oi-no-Kobumi* 『笈の小文』 (Travel Notes in Knapsack), Jôkyô 4 (1687). “It” is a mental attitude of grace and high refined taste by whose esprit BASHÔ pursued and aspired to the Taoist “One” 「一」, all-penetrating Primal Core. We can formulate his poesis as involving in and producing of the “Flower” 「花」 as “To See” 「見る」 the “Figure” 「象」, and the “Splendour” 「華」 as “To Think” 「思う」 the “Mind”. His statement is “I have been engaged only in this line of Way 「道」. What penetrates all through the Waka 和歌 of Saigyô 西行, the Renga 連歌 of Sôgi 宗祇, the Calligraphy 墨絵 of Sessyû 雪舟 and the Tea 茶 of Rikyû 利休 is only the “One” 「一」. Therefore all those who are concerned with the Fûga 「風雅」 should observe the creation of nature and the affinity of four seasons. To See 「見る」 is nothing but the Flowers 「花」. To think 「思う」 is nothing but the Moon 「月」. If Figure 「象 (すがた)」 is not Flower 「華」, it's Nothing 「無」. If Mind 「心」 is not Splendour 「華」, it's not Art 「芸」.”

In the same continuing context, BASHÔ writes, “... And, furthermore, those who are engaged in the Fûga are ones who follow the creation-circuit, and make friendship with the four seasons. ... To see the mastery of creations in the fine fair scapes of Mountains — Fields — the Sea — Shores, to yearn for the footsteps of those free Way-Seekers 〈求道者〉, or to look after the deeds of the practitioners of Wind-Emotion 〈風情〉 If fortunate enough to encounter some ones knowing Fûga-mind, it will be a boundless bliss.”

This poetics of 〈風雅〉 “Fûga” advances into 〈不易流行〉 “Non-Change / New-Flux,” which BASHÔ has conceived during the travel of *Narrow Ways into the Inland*. Divining from Diary Records of KYORAI 去来 and HOKUSHI 北枝, “Non-Change / New-Flux” means “non-changeability,” the “genuine quality of things,” and “the changing into New style and Taste,” as is alluded by the remarks, “Haiku aims new qualities, but should not miss the real nature of things.” (去来『去来抄』) “We should not lose the principle of non-change, and should correspond the changes of taste-fashion.” (北枝『山中問答』)

After the travel of *Narrow Ways* was finished at Oogaki, Gifu, Genroku 3 (1690), BASHÔ took retreat in a mountain hut, near Zeze, Oomi, and wrote

“Share-dô-no-Ki” 『酒落堂記』 (Script at Share-Dô) for Chinken 珍顕. In it he mentions of 「風雅」 “Fûga”: “The mountains are quiet, to nurture the natural qualities, the waters flow, to console human emotions. Abiding between the still and the moving, there is one who gets dwelling therein … . Eyes obtain abundant fine terrains, the mouth intoning the Fûga 「風雅」, it is as if to clarify the muddiness, washing off the dust.” BASHÔ may have recollected the sayings of Confucius’s *Rongo* 『論語』 when he wrote this statement about the Fûga as a lofty, refined knowledge and a play of high grace and taste — “Man of knowledge gets pleasure in waters, and man of spiritual nobility, in mountains ; the former plays, and the latter, stays still ; the former enjoys, and the latter lives long.”

To BASHÔ, the travel for the “Fûga” was not only to go on the Way for Seeing the “Moon,” the fine “Light-Scape,” or “Wind-Light,” but also to sit still for reading poetry in the Chinese 『白氏文集』 (Haku-ji Collection of Poems) and 『文選』 (Monzen Selection of Poetry), or playing in the inner world of *The Tales of Genji* and other stories — to “obtain pleasures in the serene calmness,” which is, in the good tastes and fine colours, as if learned from the ancient classical literary works, both Chinese and Japanese.

However, BASHÔ’s Fûga-mind, in transcendental high grace-aesthetics, underwent great change in Genroku 6 (1693), when his heir TÔIN 桃印 died in Edo. His change is inscribed as the well-noted 「夏炉冬扇」論 (Theory of “Summer-Stove & Winter-Fan”) in “Saimon-no-Ji” 「柴門ノ辞」 (Address of Saimon-Gate), given in the same year to Kyoroku 許六 who was returning home to Hikone, Oomi. “My Fûga-mind is like a summer-stove and a winter-fan. … Only Wakas of Shunzei 俊成 and Saigyô 西行 carry lots of pathos-feelings, even like frivolous trifle plays of witty words. Because … these songs have faithful truth, and wear sorrow-sentiments to add. … Therefore, pursue only this narrow way intently, and do not lose it. Besides, remember, Saint Nanzan KÛKAI 空海 says in his way of calligraphy, ‘Look for not the trails of the ancients, but seek what the wise ancients seeked.’ The Fûga is just the same as that.”

In another version of “Saimon-no-Ji” he talks of the positive capability of Hai-spirit 〈俳-精神〉. “From the old time, those who cherished the Fûga-mind regarded the difficulty to know the genuine truth of things as joy, after setting out on journeys with knapsack on shoulders, and by tempering own heart under severe hardship, with feet hurt and with a broken rush-hat, against dew and frost.

It is in his “Heikan-no-Setsu” 「閑閑之説」 (Address for Closing the Gate) he put forth after he lost his adopted son, TÔIN 桃印, July, Genroku 6 (1693), that he advanced a new fashion-doctrine of “Karumi” 〈かる (軽) み〉. According to TAKAHASHI Shôji’s interpretation “Karumi” is such opened mentality of awakening into unearthliness as playing in the “wider world by telepathic

understanding of the Zen-mind of 平常無事 normal peace and constancy”(376) ; or, as NAKATANI Takao puts, “Awakening into the high recognition and returning back to the earthly reality,” and “to sing songs plainly and lightly” without heavy redundancy, “setting back the vulgar words and taste right.” (220; 273)

It is doubtless, however, TAKACHI is convinced, that when BASHÔ publicized “Heikan-no-Setsu,” he abandoned the second idea of “Fûga” that he showed in “Saimon-no-ji,” in order to build up the applicable practical principles of Fûryû and Fûga, which is “Karumi.” And therewith his Haikai aesthetics went to gain existentiality and subtlety, making a progression to the supreme height of spiritual emancipation. It is as he writes “The unpardonable sin is to put one’s soul in torments of food and money, and not to know the sensibility about Grace-Feeling 〈情趣〉 of things. … As Laotze and Zhuangzde taught, to relinquish and throw away the concerns of profit and loss, the pleasure in the old age should be leisurely detachment 「閑」 getting over life and its Karma.”

Here the “Moon” 〈月〉 and such good “Colours” as of “Scape-Colours” 〈景色〉 and “Wind-Light” 〈風光〉, all transcended, now BASHÔ’s principle of “Non-Change / New-flux” is supposed to have sublimated the eyes and the mind: To See and To Think, to get on ripening and clarifying itself to the skyey Way of Wind and Light, towards the fine beautiful Dreams.

＊

花にうき世我酒白く食黒し

Hana ni uki-yo /waga-sake shiroku / meshi kuroshi

Even I see flowers in eyes

In floating world my wine is white

And rice black.

— 『虚栗』

＊

唐土の俳諧とはんとぶ小蝶

Morokoshi no / haikai towan / tobu ko-chô

You flying butterfly

Let me inquire about Haikai —

Spirit of 莊子 Zhuantze.

— 『俳翁句集』

＊

野ざらしを心に風のしむ身哉

Nozarashi wo / kokoro ni kaze no / shimu mi kana

A deserted skull —

Autumn wind penetrates my body

Ah, image of Death ! — 『野ざらし紀行』

＊

明ぼのやしら魚しろきこと一寸

Akebono ya / shira-uo shiroki / koto issun

A spring dawn

The icefish white

An inch crystal.

＊

寺にねて誠がほなる月見哉

Tera ni nete / makoto-gao naru / tsuki-mi kana

Boading at a temple

Guest and host assume sincere look

For moon-watching. — 『鹿島詣』

＊

この松の実ばへせし代や神の秋

Kono matsu no / mibae-seshi yo ya / kami no aki

This pine tree

How many years ago its seed sprouted

The autumn of god.

＊

月はあれど留主のやう也須磨の夏

Tsuki wa are-do / rusu no yô nari / suma no natsu

The moon is full

But the Noh-players seem absent

The summer of Suma. — 『笈の小文』

＊

蛸壺やはかなき夢を夏の月

Tako-tsubo ya / hakanaki yume wo / natsu no tsuki

Like octopus pod

Dream is short and evanescent

The moon of summer.

＊

倅や姨ひとり泣く月の友

Omokage ya / oba hitori naku / tsuki no tomo

Image of moon

The legend the granny weeps alone

I your companion.

— 『更科紀行』

＊

あらたうと青葉若葉の日の光

Ara touto / ao-ba waka-ba no / hi no hikari

Ah, holy, holy !

The Light of Day is all sacred —

Young leaves, green leaves. — 『奥の細道』

＊

涼しさやほの三ヶ月の羽黒山

Suzushisa ya / hono mikazuki no / haguro-san

How cool this is !

Crescent moon looms dimly

Above Haguro Mount.

＊

石山の石より白し秋の風

Ishiyama no / ishi yori shiroshi / aki no kaze

The wind of autumn

It's whiter than white stones

Of Ishiyama Temple.

＊

あかあかと日は難面もあきの風

Aka aka to / hi wa tsurenaku-mo / aki no kaze

Ruddy, ruddy

The sun shines so heartlessly —

But O, autumn wind !

＊

手をうてば木魂に明る夏の月

Te wo uteba / kodama ni akuru / natsu no tsuki

Summer moon —

Someone claps hands to worship

The day dawning in echoes. — 『嵯峨日記』

＊

秋ちかき心の寄や四畳半

Aki chikaki / kokoro no yoruya / yojô-han

Autumn coming

Four souls assemble for歌仙Kasen

This four-and-a-half mat room.

＊

蝶の飛 [ぶ] ばかり野中の日かげ哉

Chô no tobu / bakari, nonaka no / hikage kana

Butterflies whirling —

Nothing other is here in the meadow

But the sun-shadows. — 『笈日記』

＊

郭公声横ふや水の上

Hototogisu / koe yokotau ya / mizu no ue

Cuckoo bird —

Your two-fold voice lingers

On water in mist.

＊

むめがかにのつと日の出る山路かな

Mume ga ka ni / notto hi no deru / yamaji kana

Scents of *Ume* blossoms —

The sun rises like a marvel

Ah, this mountain path.

＊

名月の花かと見えて棉畠

Meigetsu no / hana ka to mie-te / wata-batake

Glorious moon —

It looks like all flowers on scene

A field of cotton.

— 『続猿蓑』

What is supposed as the primary origin of the true concepts of the “Fûga” 〈風雅〉 and the “Fûryû” 〈風流〉 is the Zen-Buddhist aesthetics of “Wabi” 〈わび〉 and “Sabi” 〈さび〉, and also the supra-fashion thoughts of “Fûshu” 〈風趣〉 (Wind-Taste) / “Fûkô” 〈風光〉 (Wind-Light) which are associated with the “Dô” 〈道〉 of the Chienese Taoist thought of Laozte and Zhuangzte. This could be granted on the premise that BASHÔ’s way of Haikai art started when he was certified as Rinzaï-Zen monk by the Zen-master Bucchô 仏頂, Jôkyô 4 (1680), and given the name 「風羅坊」 “Wind-Wanderer Bonze.” And he became Haikai-master as 「風行仏」 “Wind-Going-Buddha” who is Buddha-incarnation of the Wind, and 『真人』 “True Genuine Man” who is “inhabitant on the throne of Sky,” absolute free no-man, and as also 「無依の旅人」 “Traveller Dependent on Nothing” who goes any-nowhere as he liberally wishes as the Wind blows.

The following first 2 Haiku-grams have allusions from the Chinese classical Taoist contexts in the background. The second, 「唐土の俳諧 …」 “You flying butterfly …” is about Zhuangzte 莊周 as the progenitor of “Haikai-poetry” 俳諧, whom NISHIYAMA SÔIN 宗因 respected as its ancestral paragon. “The butterfly” is the one in which “Zhuangzte’s spirit transformed during seeing a dream” and played flying in the mystic world. BASHÔ seems to envision in the “butterfly” of the dream a symbolism of “Fûga,” soul of Haikai, which intercrosses the inner scape from this world into the other beyond.

It is from the first travelogue *Weather-Beaten Travel* 『野ざらし紀行』 that BASHÔ’s Haikus of the Moon and the Wind-Scape carried out the real start, Jôkyô 2 (1685).

Three Haikus 「野ざらしを …」 “A deserted skull —” and the following sing of entering into the state of mind of “Wind-Madness” 「風狂」 whose “Nothing Whatever under the Moon” 「月下無何」 he got in through the “Voice of Wind,” after the “Wind-Wanderer Bonze” BASHÔ set out, Autumn, Jôkyô 2, on the same journey of “Travel of Thousand Miles” 「千里の旅」 as the Taoist Zhuangtze.

The psychic originality of BASHÔ’s “Hai” 〈俳〉 appears in 「明ぼのや …」 “A spring dawn …” as the scape of crystalized transparent whiteness of the “icefish” and the sublime luminance of the Moon figure.

BASHÔ’s principle of “Fûga” 〈風雅〉 was actually molded when he, young apprentice, belonged to the Danrin 談林 School, before he established his own Shômon 蕉門 School. We can discern its fundamental features in the theorems of “Four Tastes” 「四つの味」 which he wrote for the Postscript of KIKAKU’s *Minashi-Guri* 『虚栗』 (Empty Chestnuts), Tenwa 3 (1683). “The first is the taste of Wine of Mind of Li-Bai 李白 and Du-Po 杜甫, and the second, the taste of 法粥 Zen’s Essence of KANZAN 寒山, by which it’s possible to see the Wind-Taste 「風趣」 of Profundity & Subtlety 「幽玄深遠」. The third is the taste of Wabi 「侘び」 and Fûga 「風雅」, such eager spirit as going to visit the mount-hut of Saigyô, and to pick and cherish worm-eaten chestnuts ….”

Oi-no-Kobumi 『笈の小文』 (Travel Notes in Knapsack) is an elaborate work. But, as for the figuration of the Moon, BASHÔ’s favour for it seems too partial an predilection as to produce only one graph, 「月はあれど …」 “The moon is full ….” The site where this work was done is at Suma where is the well-noted Utamakura 歌枕 of the 〈わびし〉 “Wind of Autumn” and the 〈あはれ〉 “Moon” since *The Tale of Prince Genji*. As “Kotabagaki” 詞書 says “the sky of the middle of April faints misty, and the moon of the short ephemeral night is quite voluptuous,” the scene sounds too artificially aesthetic in the way of refined grace, as if following the “graceful and fantastic” elegant style of *The Tale*. The contemplative scape, “the Noh-players seem absent” and the disappointment because of their absence, comes because though the primary figure here should be the full moon, BASHÔ’s too much aftertaste for the Suma-Scene of *The Tale* has inverted the artificial design of the preoccupational “Moon” to the “Wind-Emotion” 〈風情〉 (Fuzei) of the feeling of Pathos and Ephemerality as in Noh-play.

However, thirty lines after comes the famous Haiku, 「蛸壺や …」 “Like octopus pod ….” In this graph, what BASHÔ intends to express is “sadness, loneliness beyond words as fitting to the autumn,” and actually he uses the figure, “Moon,” to mirror up the “shortness and evanescence” of the dream which is the causal origin of the sentiments, “sadness and loneliness.” The “octopus” is

of course the figure to stand for the mental state of Taoist recluse and oblivious peace which seems transcending, but of short life.

Sarashina-Nikki 『更科日記』 (Sarashina Diaries), Hôei 6 (1709), is a travelogue that relates most particularly about the Fûryû 〈風流〉 of the Moon and the Autumn — an artificiated play of the Fûkyô 〈風狂〉 (Wind-Madness), in which BASHÔ pursues to ponder on the much fictionalized framed-up “Moon.” The most excellent work out of them is 「俳の姨ひとり …」 “Image of moon ….” That this graph is an art for art’s own sake can be seen in that before evoking a poesy-gram of “pity” and “pathos-feeling” for the weeping forsaken granny, talked in the local legend, BASHÔ is too busy to engage himself, together with the tavern master, in building up the art-frame of the “Fuzei,” a wind-scape, to watch the “Moon,” than to beautify the “Pity” and purify the sympathetic “pathos-feeling” in autumnal loneliness.

And next, the greatest travelogue *Narrow Ways into the Inland* 『奥の細道』 comes, Genroku 2 (1689). We can affirm without fail that it is in this masterpiece BASHÔ has improved the poetic aesthetics “Fûryû 〈風流〉 (Wind-Fashion) into the beautified poetics “Fueki-Ryûkô” 〈不易流行〉 (Non-Change / New-Flux), to enact it, and allegorized Haiku Art-Graph into Haiku Poesy-Gram, to establish, monumentalize the whole Travelogue, “Narrow Ways into the Inland,” an immortal figure decked with masterly Haikus.

While 「風流の初めや …」 “It’s the real beginning …” is Haiku of “Fûryû” 〈風流〉 as the entrance to the “Inner Land” of “Haikai” 〈俳諧〉. It goes up, with the gram 「あらたうと …」 “Ah, holy, holy ! …,” to its primary height, by the “Light” 「光」 of “green leaves” of the giant cedar trees — the Divine Trees and the Trees of Life. The latter is an art-graph to praise “the light of the sun” 「日の光」, at the Nikkô-Tôshô-gû Temple, for deifying the soul of TOKUGAWA Ieyasu. Of course his patron spirit is worshipped very dearly as working miraculous powers, “Ah, holy, holy !”. It is obvious that “that light of the sun” is featured as the principal figure, to denote the image of Dainichi-nyorai 大日如来, the incarnation of Amaterasu-Oomikami 天照大神, the capital god, Sun-god, of the Japanese Shintuism.

And the concept code, the subject of “Wind-Light,” goes up to its most superb edge in 「石山の石より白し …」 “The Wind of Autumn …” through by the purgation and sublimation of the “white” of “Light,” to the full frame-brim of the “Fûga” 〈風雅〉.

「あかあかと …」 “Ruddy, ruddy …” sings of the wished-for arrival of “autumn wind” as against the “ruddy, ruddy” shining of the Sun of the last summer. The reason why the “wind of autumn” is so heartfully expected as desirable is that the “Wind” and “Light” of autumn wear such positive significant

sense and feeling as “Fûshu” 〈風趣〉 and “Fuzei” 〈風情〉 — not only fruitfulness, temperateness, and calmness, but also Pathos-feeling 〈もののあはれ〉, Evanescence 〈はかなし〉 and Loneliness 〈さびし〉, that classical and modern literary men in Kyoto and even in Kamakura liked. This Haiku of BASHÔ seems, TAKACHI thinks, an after-thought echoing from the famous Waka song by FUJIWARA-no-Toshiyuki 藤原敏行: 「秋来ぬと目にはさやかにみえねども風の音にぞ驚かれぬる」 “Though I cannot see clearly / That autumn has come / I feel much surprised to listen / To this sound of the wind.” (『古今和歌集』 秋上・196) The exquisite poetics of subtlety, “Wind-Taste” 〈風趣〉 here, “To See by the Ear and To Listen by the Eye are the one and the same,” is exactly the same as BASHÔ’s grand poetics of Fûga 〈風雅〉 “Wind-Grace”: “To See 「見る」 the Figure 「象」 of Flowers 「花」 and to Think 「思う」 the Mind 「心」 of the Grandeur 「華」 are the One and the same.”

BASHÔ’s way of Haikai of pursuing the Wind-Light of Fûga almost got near completion by transforming to the “Karumi” 〈軽み〉 — “Awakening into the high recognition and Returning back tho the earthly reality” — when he helped KYORAI and BONCHÔ to edit *Saru-mino* 『猿蓑』, Genroku 4 (1691), at Rakushi-Sha, Kyoto.

However, the poetic principles of practice of BASHÔ in his last period persisted steadfast and sound as is verified by his remarks, “Address of Saimon-Gate” 『柴門ノ辞』, Genroku 6 — “those who had true heart for the Fûga 〈風雅〉 from ancient times … enjoyed to know the Truth of Things 「物の実（まこと）」,” and also by his famous words in *San-Zôshi* 『三冊子』 for DOHÔ 土芳 — “What is concerned with the Pine 「松」, learn from the Pine-trees, and what is concerned with the Bamboo 「竹」, learn from the Bamboos.”

「蝶の飛（ぶ） …」 “Butterflies whirling — ” and 「郭公（ほととぎす） …」 “Cuckoo bird — ” are both excellent works, housed in *Oi-Diaries* 『笈日記』, Genroku 8 (1695), in which the Scape-poem of Nature and the superseding Wind-scape poem are co-mingled — a couple of exquisite art-graphs of the Wind-Light and Light-Hue 〈光彩〉, where the art-poet BASHÔ succeeds in exploring the most refined world of beauty and poesy, by corresponding the Scape of Reality and the Supra-Scape of Beyond-World.

When we consider, comparing with these poetic art-graphs of BASHÔ, the figures of Ezra Pound’s *De Aegypto* in the Pre-Imagism period, we get to notice that Pound’s “Moon” is conjured up as a figure, but only as an allegory-code to represent “my body (as poem)” together with the “roads”, the “sky” and the “wind.” (*Personae*, 1910)

De Aegypto

I even I, am he who knowth the roads

Through the sky, and the wind thereof is my body.

I have beheld the Lady of Life,
 I, even I, who fly with the swallows. ...
 To write the acceptable word. ...
 My mouth to chant the pure singing !
 Who hath the mouth to receive it,
 The song of the Lotus of Kumi ? ...
 I am flame that riseth in the sun, ...
 The moon is upon my forehead,
 The winds are under my lips.
 I, even I, am he who knowth the roads
 Through the sky, and the wind thereof is my body.

The "Moon" of Juan Ramon Jiménez is the "rose," and bears the most intense Psyche, which is symbol of the Gnostic Kenosis, both emptying and fulfilling the "sea." The "Moon" is equal to the "sea," having the governing power of "Beauty," and is also the "divine plainness" which reveals a "new soul" and gives birth by its reflective power to the new reality, "the rose." (*Light and Shadows*, 1987)

Rose of the Sea

The white moon takes the sea away from the sea
 and gives it back to the sea. Beautiful,
 concerning by means of the pure and tranquil,
 the moon compels the truth to delude itself
 that it is truth become whole, eternal, solitary.
 though it is not so.
 Yes.
 Divine plainness,
 you pierce the familiar certainty, you place
 a new soul into whatever is real.
 Unpredictable rose! You took the rose away
 From the rose, and you could give back
 The rose to the rose.

We can also remind of “On the Wing” (1) (2) by Octavio Paz, which spell the crystal grams of Haiku by means of pure figure of image, out of the gnostic Moon and Kenosis of Jiménez. (*A Tree Within*, 1987)

On the Wing (1)

Dawn

On the sand,

bird-writing:

the memoirs of the wind.

Calm

Sand-clock moon:

the night empties out,

the hour is lit.

On the Wing (2)

Ancient Landscape

High sun. The plain sleeps.

Nothing moves.

Between the rocks, Echo spies.

To convex-inscribe the “sand-dune” as the “memoirs of the Wind,” and to dispresent “birds” as “written letters” is a superb sur-poetics of Hai 俳, just as well as to emblemize the “moon” as “sand-clock,” and to out-abstract the “echo-wind” as emptied “rocks” of “Nothing.” Likewise, the Haiku-graphy to represent the “Sun” as an “echo” out of “Rock” is a supreme Hyper-Imagism just like to reverse / counter-reverse the “Ancient” to the “Modern,” on the “Landscape” to the “Wind-scape.”

There is a sheer unreplaceable difference that if BASHÔ’s Haiku is the graph of poetic aesthetics, Paz’s Haiku is blank poesy-gram as three-line poem, that of beautiful poetics.

The art-graph of poetic beauty and the poesy-gram of beautiful poetics of BASHÔ, as his exploration of Haiku-Art beyonding the Fûryû 風流 and Non-Change / New-Flux 不易流行 are the last 「むめがかに …」 “Scents of *Ume* blossoms …” and 「名月の花かと …」 “Glorious moon …” The serene beautiful atmosphere with the figure of the morning “Sun” like Monet’s “Sun-rise” and the sweet, clear fragrance of *Ume* blossoms, and the soft, tender

pictorial space full of the new-cosmic hues of white “Flower”, where the “glorious Moon” and the light-fair” horizon of “cotton-field” — these are splendid graphs of refined art-scape, as if to see a newly-opened Other World of the Celtic twilight.

The only poetic composition that can be compared with these accomplishments is “Moon and Stars” by the deep imagist W. C. Williams, which is such an intense crystalized poesy-gram that the visualized “Wind” by the “rose flesh” and the emptied Kenotic “eye” of the “Moon” are co-enlightened with the evoked Scape of universal “song” as a new reBecoming. (*Poems 1949-1953*)

Moon and Stars

January ! The beginning !

A moon

scoured by the wind

calls

from its cavern. A vacant

eye

stares. The wind

howls.

Among bones in rose flesh

singing

wake the stormy

stars.

All told in comparative perspective, TAKACHI takes it granted that the mystic inscape and eye-insight of BASHÔ's Haiku outdoes Jiménez and Williams by getting more awakened, to “stare” into the Inner Land of “Wind-Light” 〈風光〉 and “Colour-Scape” 〈景色〉.

It is because BASHÔ's art-poems, poesy-grams and art-graphs of “Fûga” 〈風雅〉, are spiritual reflections of the Wind and the Inaudible Voice, that they are not mere frame of Sky or Blank White, adaptable or reversible by the allegorical manipulation of poetic concept-codes, but the world-scape internally deepened through and by Figures 〈形象〉 and Colours 〈有色〉, such as the “Moon,” and the conjuration-vista transcendentalized and purified into soul's vision, as enlightenment.

TEXTS CITED & REFERENCES

松尾 芭蕉 MATSUO BASHÔ . 『松尾芭蕉集』 **Complete Works of MATSUO BASHÔ**. 井本農一・松村友次 校注・訳 Ed. with Annot. & Trans.:

IMOTO Nôichi, MATSUMURA Tomoji. 東京:小学館 Tokyo: Shôgakkan, 1972.

『古今和歌集』 **Kokin-Waka-Shû**. Ed. with Annot. & Trans. 小沢正夫 OZAWA Masao. Tokyo: Shôgakkan, 1971.

西行 法師 SAIGYÔ Hôshi. 『山家集』 **Sanka-Shû**. Ed. with Annot. KAZAMAKI Keijirô. Tokyo: Iwanami-Shoten, 1975.

正岡 子規 MASAOKA Shiki. 『子規選集』 **Select SHIKI**, Vol. 6 「子規の俳句革新」 SHIKI's Renovation of Haiku. Tokyo: Zôshinkai-Shuppan-Sha, 2002.

-----, 『正岡子規集』 「新日本古典文学大系」 明治篇**27, Collection of MASAOKA Shiki**. Tokyo: Iwanami-Shoten, 2003.

中谷 孝雄 NAKATANI Takao. 『芭蕉 — 旅の詩人』 **BASHÔ — Poet of Travel**. Tokyo: Nagata-Shobô, 1989.

高橋 庄次 TAKAHASHI Shôji. 『芭蕉伝記新考』 **Biography of BASHÔ Reconsidered**. Tokyo: Bungei-Shunjû-sha, 2002.

Blyth, R.H., **A History of Haiku**, Vol. One & Two. Tokyo: Hokuseidô Press, 1963 ; 1994.

Keene, Donald. **The Narrow Road to Oku** 『おくのほそ道』 Tokyo: Kôdan-Sha International, 1996.

Jiménez, Juan Ramon. **50 Spanish Poems**. Trans. with Intro. J.B. Trend. Oxford: Dolphin Book, 1950 ; 1969.

-----, **Light and Shadows**. Trans. Robert Bly et al. New York: White Wine Press, 1987.

Paz, Octavio. **Convergences — Essays on Art and Literature**. Trans. Helen Lane. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1987.

-----, **A Tree Within**. Trans. Weinberger, Eliot. New York: New Directions Books, 1988.

Pound, Ezra. **Selected Poems**. Ed. with Intro. T. S. Eliot. London: Faber & Faber, 1928 ; 1973.

-----, **The Cantos**. London: Faber & Faber, 1975; 1981.

Williams, W. C., **The Collected Poems**, Vol. II. Ed. Christopher MacGowan. New York: New Directions Books, 1988.

СЛОВСОЧЕТАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

TALİBOVA, S. E./ТАЛЫБОВА, С. Э.
RUSYA/RUSSIA/РОССИЯ

ازادب پرنورگشت این فلک / وزادب معصوم و پاک آمد ملک

Az adab por nur gašt in falak / Vaz adab ma`sum-o pāk āmad malak

‘От адаба озарился этот небосвод,

И от адаба святым и чистым предстал ангел’. (Dj. Rumi/Дж.Руми)

ÖZET

Farsçanın teorisinde üç çeşit bağlı tamlama iyice tetkik edilmiştir: Ad tamlamaları, öntakılı tamlamalar ve kelime bileşimi. Ancak Fars metinlerinin sözdizimsel ve üslup yapısında çok büyük önem taşıyan bağlama tamlamaları araştırmacıların çalışma alanı dışında kalmıştır. Bu tür tamlamalar *ad+ ve (vāv-e atf)+ ad* modeline göre oluşturulmaktadır, örneğin: *ahl-o ayāl, lāne-vo xāne, xub-o nik, say-o kušeš*. Böyle tamlamalarda unsurları arasında gramatik bağımlılık ve ad-tamlayan ilişkileri yoktur. Unsurlar, anlam açısından birbirini tamamlar. İkinci unsur, birinci çok anlamlı kelimesinin manasını belirtir. Örneğin: *ranj: ranj-o zahmat* (emek), *ranj-o qosse* (dert), *ranj-o azāb* (çile). Gerekçesini gösterme ve ahenk, unsurların seçiminde temel kıstastır. Farsçada eş anlamlı sözlerin çokluğu, bağlama tamlamalarının kullanılması için çok elverişlidir.

Bugünlerde dil eğitimi, öğretimde kognitif yaklaşıma dayanmaktadır, bu da öğrencinin aktif düşünme yetisi ve içinde bağlama tamlamalarının kullanılması lazım olan metinleri doğru şekilde kurma kabiliyetini gerektirir. Bağlama tamlamalarının kullanılması, Farsçanın ulusal özelliğidir.

Anahtar Kelimeler: Üç çeşit bağlı tamlama+*composition copulativs*.

ABSTRACT

The Theory of Persian language has a wide scale of linguistic research on three basic types of word-groups: postpositional attributive, prepositional and parataxis groups. However, copulative groups that play an important syntactic and stylistic role in Persian language seem to be of minor interest. Copulative word-groups are formed through the model: *noun + and (vāv-e atf) + noun...*: *lāne-vo xāne, xub-o nik, say-o kušeš*. There is no grammatical dependence and attributive correlation between the components of the group, they complement one another semantically, moreover the second component specifies the meaning of the first one: *ranj: ... ranj-o zahmat* ‘labor’, *ranj-o qosse* ‘grief’, *ranj-o azāb* ‘suffering’. The main criteria for component conjunction in group are semantic

motivation and euphony. Persian language, rich in synonyms, is a favorable soil for copulative groups.

So, copulative word-groups that are the integral part of the text can be called ideoethnical peculiarity of the Persian language.

Key Words: Three basic types of word-groups+*composition copulativs*.

Свободная комбинация лексических единиц, осуществляется по определенным правилам, законам и моделям, изучение которых составляет задачу синтаксиса (гр. *syntaxis* –составление) – раздела грамматики, где рассматривается строй связанной речи, одной из основных единиц, которого являются словосочетания. Однако не всякое соединение знаменательных слов может образовать единство. Некоторые слова логически не соединяются между собой и поэтому не могут образовывать номинативные словосочетания. Словосочетание

- эта номинативная единица, выполняющая лексико-семантическую функцию сложного наименования предметов и явлений;
- представляет собой логическое соединение двух и более знаменательных слов;
- свободно делится на свои составные части/компоненты, и каждый компонент в отдельности может образовать новое сочетание с другими словами;
- подобно слову представляет собой строительный материал для предложения;
- наряду с отдельным словом входит в состав предложения;
- не является, словом или предложением.

Для персидского языка учение о словосочетании имеет существенное значение. Известно, что персидский язык в системе имен относится к языкам аналитического типа. из-за отсутствия форм словоизменения, в предложении не прослеживается грамматическая зависимость одного члена от другого и синтаксическую функцию членов словосочетания невозможно выявить по форме слова. Более того, часто лексическое значение слова, выясняется по связи с рядом стоящими словами и определяется в своем единственном значении для данного словосочетания. Для примера приведем несколько многозначных лексических единиц в словосочетаниях:

- **کف** *kaf*: کف دست *kaf-e dast* ‘ладонь’, کف پا *kaf-e pā* ‘стопа, ступня’, کف کفش *kaf-e kafš* ‘подошва обуви’, کف رودخانه *kaf-e rudxāne* ‘дно реки’, کف اتاق *kaf-e otaq* ‘пол’, کف چوبی *kaf-e čubi* ‘деревянный пол’;

– *riše* ریشه *riše-ye dandān* ‘корень зуба’, *riše-ye nāxon* ریشه ناخن ‘заусенец’, *asl-o riše* اصل و ریشه ‘происхождение’;

– *ru*: *ru-ye doxtar* روی دختر ‘лицо девушки’, *ru-ye miz-e tahriri* روی میز تحریری ‘на письменном столе’, *az in ru* از این رو ‘поэтому, по этой причине’, *ru be ru* روبه رو ‘лицом к лицу’, *ru-ye daryā* روی دریا ‘на море’.

– *ranc* رنج в словосочетаниях: *ranc-o zahmat* رنج و زحمت ‘труд’, *ranc-o qosse* رنج و غصه ‘горе’, *ranc-o azāb* رنج و عذاب ‘страдание’, *āzordegīy-o ranc* آزردهگی و رنج ‘обида, боль’, *ranc-o saxti* رنج و سختی ‘трудности’.

Приведены лексические единицы *kaf* کف, *ru* رو, *ranc* رنج, *riše* ریشه в словосочетаниях с различными видами синтаксической связи, которые подтверждают утверждение, что многозначное слово определяется в сочетаниях, в зависимости от семантической нагрузки данного словосочетания. Особенно наглядно демонстрируется определение значений лексической единицы *ranc* رنج, которая имеет такие значения как ‘труд, горе, страдание, обида, боль трудности’ и в каждое отдельное словосочетание это слово входит в одном из своих значений.

Одновременно в этих примерах – словосочетаниях просматриваются все существующие виды синтаксических средств связей в современном персидском языке, а именно *изафетная*, *предложная*, построенная на *примыкании* и *сочинительная*, которые способствуют образованию одноименных словосочетаний.

Рассмотрим каждый подвид словосочетаний:

Изафетные Словосочетания ترکیبات اضافی *tarkibāt-e ezāfi* – самый распространенный тип подчинительных словосочетаний в персидском языке. В словосочетаниях этого типа, слово находящееся в препозиции, связывается с последующим при помощи изафета (*ezāfe* اضافه ‘добавление’) — безударного грамматического показателя *-e* (после гласной буквы *-ye*): *fārsi-ye širin* فارسی شیرین ‘благозвучный персидский’, *ešq-e haqiqi* عشق حقیقی ‘настоящая любовь’, *musiqi-ye mahalli* موسیقی محلی ‘национальная музыка’, *āpārt(e)mānhā-ye ferangi* آپارتمان های فرنگی ‘европейские квартиры’, *pesarxāle-ye mādam* پسر خاله ی مادر م ‘двоюродный брат мамы’, *torre-ye mi* طره ی مو ‘завиток волос’.

Изафетный показатель атрибутивной связи, безударное и находит свое обязательное **звуковое оформление** при помощи гласного звука *e*, после слов оканчивающихся на согласную букву (*mard-e āšeq* مرد عاشق ‘влюбленный мужчина’, *xāterāte gozašte* خاطرات گذشته ‘воспоминания о былом’); этот элемент остается «только звуком», и на письме никак не отображается, если первый компонент словосочетания оканчивается на гласную букву *i*, то в этой ситуации звуковое оформление произносится как

ye (ماهی رودخانه *māhi –ye rudxāne* ‘речная рыба’, صندلی چوبی *sandali-ye čubi* ‘деревянный стул’). Однако, если определяемое слово в словосочетаниях этого типа оканчивается на гласную букву *ā, u* или на *hā-ye havvaz* (как в изолированном положении -و, так и в соединении в функции гласного звука *e* -ه), согласно закономерности вокализма персидского языка, изафетный показатель находит не только свое звуковое отображение в произношении, но и графическое на письме дополнительной буквой *ی ye*, как в примерах: دریا هوای *havā-ye daryā* ‘морской воздух’, روزهای زمستانی *ruzhā-ye zemestāni* ‘зимние дни’, آهوی دشت *āhu-ye dašt* ‘степной газель’, خانه‌ی قدیمی‌ساز *xāne-ye qadimisaz* ‘дом старой постройки’, خواننده‌ی روزنامه *xānande-ye ruznāme* ‘читатель газеты’.

Надо отметить, что слова в словосочетаниях носят самостоятельный характер. любой компонент, как стоящий в препозиции, так и постпозиции, может соединяться с другими словами, образуя совершенно новые словосочетания: همسایه کشور *kešvar-e hamsaye* ‘соседняя страна’, همسایه‌ی ما *hamsaye-ye mā* ‘наш сосед’, پدر من *pedar-e man* ‘мой отец’, پدری خانه‌ی *xāne-e pedari* ‘отчий дом’, پدر رفیق *pedar-e rafiqam* ‘отец моего товарища’, رفیق پدرم *rafiq-e pedaram* ‘товарищ моего отца’ и т.д..

В составе изафетных словосочетаний могут быть более двух компонентов и в таких сочетаниях слова соединяются изафетной цепью.

ازدواج رسمی مراسم *marāsem-e rasmi-ye ezdevāc* ‘официальная церемония бракосочетания’ – словосочетание из трех компонентов.

خانه قدیمی سازپدربزرگ *xāne-ye qadimisāz-e pedar-e bozorgam* ‘дом бабушки старой постройки’ – словосочетание из четырех компонентов.

صدای سرفه‌ی پیر مرد همسایه‌ی ما *sadā-ye sorfe-ye pīrmard-e hamsaye-ye mā* ‘звуки кашля наш соседа старика’ – словосочетание из пяти компонентов.

Словосочетания, Построенные На Примыкании ترکیبات همپایه *tarkibāt-e hampāye* – это семантико-синтаксические единства, в которых отношения между компонентами формально ничем не выражены. В словосочетаниях этого типа главенствующую роль играют порядок слов и интонация. Сочетание слов образует словосочетания, в которых отсутствуют связующие звенья в виде служебных слов или изафетного показателя. Например: آن شب *ān šab* ‘тот вечер’, همین مجموعه *hamin mastue* ‘этот журнал’, من خودم *man xodam* ‘я сам’, دوازده تومان *davāzdah tumān* ‘12 туманов’, نیرومندترین پهلوان *nirumandtarin pahlavān* ‘сильнейший богатырь’, دایما شنیدن *dāyeman šanidan* ‘постоянно слышать’.

Как показывают примеры, большое количество частей речи участвует в образовании словосочетаний, построенных на примыкании. В качестве

определений, могут выступать местоимения (*in dāstān* ‘этот рассказ’, *hamān zan* ‘та женщина’, *har ruz* ‘каждый день’, *baččehā ham* ‘дети также’), количественные и порядковые числительные (*panc ketāb* ‘пять книг’, *dahomīn qadam* ‘десятый шаг’; *naxostīn ruz* ‘первый день’), прилагательные (*yegāne* ‘иголка (خواهرم)’, *behtarīn dānešcu* ‘наилучший студент’, *xāharam* ‘единственная сестра’, *behtarīn dānešcu* ‘наилучший студент’, *xeyli xub* ‘очень хорошо’, *vāqean melli* ‘подлинно национальный’), глагольные словосочетания (*bāyad goft* ‘надо сказать’, *mitavān xāternešān kard* ‘можно отметить’).

Предложные Словосочетания *tarkibāt ba huruf* образуются посредством **первичных** предлогов. Связующая функция предлогов логически вытекает из их сущности, т.к. эти служебные слова обладают своей лексической семантикой. Например: *peyravi az dastur* ‘следовать правилам’, *sayyār bā dočarxe* ‘странствующий на велосипеде’, *yek boreš az kik* ‘кусочек кекса’, *tahqiqāt dar zabānšenāsi* ‘исследования в языкознании’, *bā yek ca’be* ‘с одной коробкой’ и т.д.

В составе словосочетания предлоги функционально не отличаются от изафета и примыкания как видов **подчинительной** связи, однако это сходство чисто функциональное, ибо предлоги, обладая лексическим значением, вносят в эту связь свое дополнительное значение. Предлоги способствуют выразить самый широкий круг отношений. Эти служебные слова, привнося собственное значение, развивают, дополняют и усиливают значение слова, с которым употребляются.

Названные три типа подчинительных словосочетаний **изафетные** (*miz-e tahrir* ‘письменный стол’, *havā-ye daryā* ‘морской воздух’, *kāqaz-e sefid* ‘белая бумага’), **предложные** (*defā’ az mihan* ‘защита родины’, *por az čāy* ‘наполненный чаем’, *dānešāmuz dar kelās* ‘ученик в классе’) и основанные на **примыкании** (*in dānešcu* ‘этот студент’, *nāme neveštan* ‘писать письмо’, *behtarīn rafiq* ‘самый лучший товарищ’) – достаточно хорошо изучены как в российской, так и зарубежной иранистике. Однако копулятивные/сочинительные словосочетания, которые играют важную роль в синтаксической и стилистической организации персидского текста, все еще остаются вне поля зрения исследователей, в связи с чем не включаются в учебные программы по персидскому языку.

Еще М.Бахар в своей известной работе по стилистике *...Sabkšenāsi*. – *tarkibāt-e مترادفات* «рассматривает «сочетания синонимов» в семантическом аспекте. Он утверждает, что «употребление в текстах несколько синонимов с соединительным

союзом берет начало со среднеперсидского языка, и начиная с четвертого века в речах простого народа, особенно во время молитв и восхвалений (در خطبه‌ها و موارد مدح *dar xotbehā va mavārede madh*) отмечается нанизывание синонимов» [Бахар 1337, т.I с.265-266].

В грамматиках персидского языка, изданных в Иране, все виды копулятивных образований обычно рассматриваются в разделе словосложения. Нередко одни и те же примеры рассматриваются и как новые образования *کلمات مرکب kalemāte morakkab* ‘сложных слов’, и как ترکیبات *tarkibāt* ‘словосочетания’ с копулятивной связью. У некоторых авторов копулятивные образования обозначаются терминами *کلمات مزدوج kalemāte mozdavac* (букв. ‘сдвоенные слова’) [Фаршидвард 1348], *کلمات جفت kalemāte coft* (букв. ‘парные, дублетные слова’) [Моин 1375], ترکیبات معطوف و معطوف اليه *tarkibāte ma'ūfo ma'ūfoneleyh* (букв. соединяющийся и соединенный с союзом) [Шариат 1370].

Надо отметить, что, русский ученый В.в.Виноградов относительно русского языка считал, что в природе не существуют «сочинительные словосочетания», сохраняя этот термин за парными сочетаниями слов таких как: *отец и мать* (родители), *день и ночь* (сутки), *муж и жена* (супруги) и т.п. Русские иранисты Л.С.Пейсиков и Ю.А.Рубинчик полностью разделяя эту точку зрения, в своих работах отметили наличие «парных слов» и в персидском языке: *پدر و مادر pedar-o mādar* ‘родители’ (букв.: ‘отец и мать’), *زن و شوهر zan-o šowhar* ‘супруги’ (букв.: ‘муж и жена’), *زن و فرزند zan-o farzand* ‘семья’ (букв.: ‘жена и дети’), *پسر و دختر pesar-o doxtar* ‘дети’ (букв.: ‘сын и дочь’), *کت و شلوار kot-o šalvār* ‘мужской костюм’ (букв.: ‘пиджак и брюки’), *کت و دامن kot-o dāman* ‘дамский костюм’ (букв.: ‘пиджак и юбка’).

Одновременно каждый из них отмечал наличия и других видов образований с сочинительной связью на уровне стабилизировавшихся словосочетаний, таких как: *سعی و کوشش sa' y-yo kušēš* ‘старание’, *واضح و آشکار vāzeh-o āšekār* ‘ясный’, *قائد و رهبر qāyed-o rahbar* ‘вождь, руководитель’. Совершенно другой подход был у И.К.Овчинниковой, которая именно в этих словосочетаниях синтаксическую связь определила как сочинительной. Ю.А.Рубинчик в своей фундаментальной работе «Грамматика современного персидского языка» приводит эти же примеры и обозначает их, как и Л.С.Пейсиков, термином «стабилизировавшиеся словосочетания». Ученый анализируя компоненты названных словосочетаний делает вывод, что каждый из них имеет большую самостоятельность в отличие от фразеологизованных словосочетаний таких как *مثل سنگ و سبو mesl-e sang-o sabu* ‘несовместимые вещи’ (букв. как ‘камень’ и ‘кувшин’), *سرد و گرم روزگار sard-o garm-e ruz(e)gar* ‘тяготы судьбы’ (букв. ‘холодная’, ‘студеная’ и ‘теплая’, ‘горячая’, ‘жаркая’ судьба), *قوله بی شاخ و دم qule bi šāxo dom* ‘большой’ и ‘нескладный’ человек (букв. гигант ‘без рога’ и ‘хвоста’). Ю.А.Рубинчик ставит под сомнение

отсутствие сочинительных словосочетаний в персидском языке, что и позволила нам начать исследование по данному вопросу.

Копулятивные/Сочинительные Словосочетания

composition copulativs – копулятивные словосочетания представляют собой объединение двух и более знаменательных слов союзом *vav-e atf* 'و او میان وند'. Этот вид связи в лингвистике называется копулятивным. Копулятивная связь в сложных словах имеет функцию интерфикса/капюлы – *vāv-e miyānvand* и является неотъемлемой частью составных числительных после 20-и: *bist-o do* بیست و دو 22, *sad-o pancāh-o haft* صد و پنجاه و هفت 157, 1979 نه *hezār-o nohsad-o haftād-o noh* هزار و نه صد و هفتاد و و так далее. В сочинительных словосочетаниях соединительный союз между компонентами произносится как *-o/-vo/-yo*, в зависимости от окончания компонента в препозиции, но в отдельных случаях допустимо произношение и как *-va-*. Каждый компонент словосочетания обладает фонетической самостоятельностью, что находит выражение в наличии отдельного ударения во всех постпозитивных компонентах (не зависимо от их количества) после небольшой паузы. Однако в потоке речи интонационная картина меняется: сокращается длительность гласного звука в ударном слоге первого компонента и создается впечатление одного главного ударения на последнем слоге последнего компонента. В отличие от других видов словосочетаний в копулятивных сочетаниях отсутствуют атрибутивные отношения между компонентами. Лексические единицы, входящие в словосочетания этого типа, принадлежат к одному грамматическому ряду и легко выделяются в составе предложения. В устной речи обычно встречаются двухкомпонентные сочетания, а в письменном языке и художественной литературе в зависимости от характера и цели высказывания число компонентов, входящих в копулятивные словосочетания, может равняться трем и более. Такие словосочетания служат строительным материалом для составления предложений; смысловое и структурное единство сочетающихся лексических единиц представляет собой развернутое наименование предметов, явлений, их признаков отношений к реальной действительности. В основе сочинительных словосочетаний лежит модель объединений *имя+ союз+ имя...* Например: *āseq-o šifte* عاشق و شیفته 'влюбленный', *cā-vo mahal* جا و محل 'место жительства', *sabr-o tahammol* صبر و لمحت 'терпение', *gele-vo šekāyat* گله و شکایت 'жалоба', *nacābat-o asālat* نجابت و اصلالت 'благородное происхождение', *raftār-o kerdār* رفتار و کردار 'поступки и деяния'.

В этих примерах, словосочетания образованы из двух абсолютных синонимов. Обилие синонимов в персидском языке благодатная почва для структурирования подобных словосочетаний: *ādāb-o sonan* آداب و سنن 'традиции', *faryād-o āh-o nāle* فریاد و آه و ناله 'вопли', *sabr-o tahammol* صبر و تحمل 'терпение', *xubi-yo xoši* خوبی و خوشی 'доброта', *tars-o* ترس و هراس

harās ‘страх’. Однако в примерах таких как *تنگ و تاریک tang-o tārīk* ‘узкий и темный (ая,ое)’, *مردانگی و بزرگواری mardānagi-yo bozorgavāri* ‘смелость и величие’, *هنر و شجاعت honar-o šocāat* ‘умение и храбрость’ – компоненты входящие в словосочетания дополняют, определяют друг друга. Так, например, во фразе *تند و نسنجیده soxan-e tond-o nasancide* ‘грубое и дерзкое слово’; *سخن soxan* ‘слово’ имеет определение в виде копулятивного словосочетания *تند و نسنجیده tond-o nasancide* ‘грубое и необдуманное’. Близкие по значению слова в составе единого словосочетания, логически дополняют друг друга, являясь «перечислительными словами одного ряда».

Такие словосочетания характеризуются своей образностью и эмоциональностью. По нашим наблюдениям совместное употребление лексических единиц в составе сочинительных словосочетаний семантически обусловлены и компоненты относительно друг друга могут быть:

– **Синонимами:** *آشفته‌گی و پریشان‌حالی āšoftegi-yo parišān hālī* ‘пессимистичное состояние’, *مهر و محبت mehr-o mahabbat* ‘большая любовь’, *رنج و عذاب ranc-o azāb* ‘неимоверное страдания’, *سعی و کوشش say-yo kušēš-o talāš* ‘старание’.

Чаще сочинительные словосочетания встречаются из абсолютных синонимов – слов арабского и персидского происхождения, например: *تندرستی و سلامتی salāmati-yo tendorosti* ‘здоровья’, *پند و نصیحت pand-o nasihat* ‘совет, наставление’, *ساده و مختصر sāde-vo moxtasar* ‘простой’, *مرتب و تمیز tamiz-o morattab* ‘чистый’, *سعی و کوشش say-yo kušēš* ‘старание’.

– близкими по значению, т.е. **контекстуальными синонимами:** *تحقیق و بررسی (پرونده) tahqiq-o bar rasi (-ye parvande)* ‘расследование и изучение (дела)’, *خط و خبری (از کسی) xatt-o xabari (az kasi)* ‘весточка (букв. строчка и вести) от кого-то’, *تلخ و گزنده (سخنان) soxanān-e talx-o gazande* ‘горькие и язвительные (слова)’.

صدای ظریف و نرم ولطیفی از آن طرف سیم جواب داد – آلو. Sadāy-e zarīf-o narm-o latīf-i az ān taraf-e sim cavāb dād – ālow. – «Алло» – ответил с другого конца провода очень нежный (букв: прелестный и нежный и мягкий) голос’ (Шахани. Моя телефонная книжка).

– в **логической последовательности:** *دریای عمیق و تاریک daryā-ye amīq-o tārīk* ‘очень темное море’ (букв: глубокое и темное), *آسمان صاف و نیلگون āsemān-e sāf-o nilgun* ‘безоблачное небо (букв: голубое и лазурное)’, *تاریک و تاریک āsemān-e sāf-o nilgun* ‘бездомное небо (букв: голубое и лазурное)’, *تنگ و تاریک cāh-e tang-o tārīk* ‘узкий и темный колодезь’, *جای گرم و راحت cā-ye garm-o rāhat* ‘довольно удобное место (букв: теплое и удобное)’, *کوچه و خیابان kuče-vo xiyābān* ‘улицы и проспекты’, *پیر و رنجور pir-o rancur* ‘старый и немощный’.

—**Антонимами:** компоненты таких словосочетаний противопоставляются друг другу по значению: تلخ و شیرین *talxo širin* ‘горькое и сладкое’, حق و ناحق *haqo nāhaq* ‘истина и заблуждение’, قند و نمک *qando namak* ‘сахар и соль’, دوست و دشمن *dust-o došman* ‘друг и враг’, سرد و گرم *sard-o garm* ‘холод и жар’, خوب و بد *xub-o bad* ‘хорошо и плохо’, افتان و خیزان *oftān-o xizān* ‘падающая и встающая’, اول و آخر *avval-o āxer* ‘начало и конец’, بالا و پایین *bālā-vo pāyin* ‘вверх и вниз’, پیر و جوان *pir-o cavān* ‘стар и млад’. Совместное употребление слов-антонимов в словосочетании придает особый колорит речи. Например:

هیچ وقت صدایش را اینقدر مهربان و غمناک نشنیده بودم. *Hič vaqt sadā-yaš-rā inqadr mehrabān-o gamnāk našanide budam*. ‘Никогда не слышал в ее голосе столько нежности и печали’ (Халили. Биби).

Сочинительные словосочетания в предложении являются монолитным сочетанием и ведут себя как «слово». Предлоги, суффикс множественного числа, выделительный артикль и даже энклитика, может прибавляться как к каждому компоненту в отдельности, так и в целом к сочетанию, т.е. последнему компоненту словосочетания. Например:

گاهی در اتاق تنگ و محقرش... نمایشی ترتیب می‌داد. *Gāhi dar otāq-e tang-o mohaqqar-aš ...nomāyeš-i tartib midād* ‘Иногда в **своей нищенской** комнатке устраивал выставки’ (Аляви. Мирза).

Копулятивное словосочетание تنگ و محقرش (букв. *tang* ‘узкий’, ‘тесный’ – слово персидского, *mohaqqar* ‘презренный’, ‘ничтожно маленький’ – слово арабского происхождения) – структурирован из контекстуальных синонимов, суммарное значение которых находит себя в определении ‘**нищенская**’. Это словосочетание является определением комнаты.

یادش افتاد که سرتاسر زندگی او در سایه و در تاریکی گذشته بود. *Yādaš oftād ke sartāsar-e zendegi-ye u dar sāye-vo dar tāriki gozašte bud*. ‘Он вспомнил, что вся его жизнь прошла во мраке’ (Хедаят. Светотень).

В данном предложении каждый компонент словосочетания سایه و تاریکی *sāye-vo tāriki* имеет предлог *dar*. Такое употребление служебных слов усиливает эмоциональный эффект читателя. Употребление сочинительных словосочетаний с синонимическими компонентами многими авторами отмечается как стилистический прием в художественной речи.

مهراب (شاه کابل) دختری به نام رودابه داشت که در جمال و کمال بی مثل و مانند بود. *Mehrāb (šāh-e Kābol) doxtar-i be nām-e Rudābe dāšt-ke dar camāl-o kamāl bi mesl-o mānand bud*. ‘У Мехраба (Шаха Кабула) была дочь по имени Рудаба, **равной** которой не было в **ее совершенстве** (Легенды из Шахнамэ).

В этом предложении два сочинительных словосочетаний. Если второе словосочетание состоит из абсолютных синонимов с отрицательной

частицей *bi* بی مثل و مانند, которая относится в целом к сочетанию *bi mesl-o mānand* (букв. ‘подобной и подобной’), то первое словосочетание состоит из определений красавицы Рудабе (جمال وكمال *camāl-o kamāl* букв. ‘красота и талант’), которые в целом говорят о ее «совершенстве во всем», оформлено предлогом *dar* در. Значение таких словосочетаний складывается из суммарного значения составляющих его лексических единиц.

Надо отметить, что в современном персидском языке наравне со свободными сочинительными словосочетаниями отмечаются словосочетания с устойчивыми компонентами. В этот ряд мы ставим традиционные парные слова *kalemāte coft* کلمات جفت (букв. ‘парные, дублетные слова’), термины *estelālāhāt* اصطلاحات, среди которых прослеживается копулятивная связь, и сочетания однокоренных арабских слов с копулятивной связью. Соответственно этот ряд сочинительных словосочетаний нами относится к фразеологизованным словосочетаниям:

– **Парные слова:** زن و شوهر *zan-o šowhar* (букв. ‘жена и муж’) ↔ ‘супруги’; *ahl-o ayāl* اهل و عيال (букв. ‘житель и жена’) ↔ ‘семья’; *pesar-o doxtar* پسر و دختر (букв.: ‘сын и дочь’) ↔ ‘дети’; *kot-o šalvār* کت و شلوار (букв.: ‘пиджак и брюки’) ↔ ‘костюм’; *kot-o dāman* کت و دامن (букв.: ‘пиджак и юбка’) ↔ ‘костюм’;

– **Термины:** آموزش و پرورش *āmuzeš-o parvareš* ‘образование’, *talim-o tarbiyat* تعلیم و تربیت ‘образование’, سپید و سیاه *sepid-o siyāh* ‘Белое и черное’ (название журнала), نام و نشان *nām-o nešāni* ‘сведения’.

– **Однокоренные арабские слова:** رسم و رسوم *rasm-o rosum* ‘традиции иранского народа’, *nazm-o nezām* نظم و نظام ‘порядок’, *naql-o enteqal* نقل و انتقال ‘перемещение’ и ‘транспортровка’, *qarib-o qarābat* غریب و قرابت ‘причудливое чужое’.

Наравне с названными видами копулятивных словосочетаний встречаются фразеологизмы с копулятивной связью, которые занимают особое место в общем фразеологическом фонде персидского языка. Эти словосочетания характеризуются постоянством лексического состава: компоненты не могут заменяться их лексическими синонимами или сокращаться. При любых вмешательствах в структуру словосочетаний происходит «разрушение»: *qule bi šāxo dom* قول بی شاخ و دم ‘большой’ и ‘нескладный’ человек (букв. гигант ‘без рога’ и ‘хвоста’), *gandomnemā-vo cowforuš* گندم نما و جوفروش ‘ханжа’, ‘лицемер’ (букв. ‘показывающий пшеницу’ и ‘продающий ячмень’), *šar(r)-o haqiqat-rā qāti kardan* شرو حقیقت را قاطی کردن ‘смешать всё’ (букв. ‘неправду’, ‘ложь’, ‘наговор’ и ‘истину’), *tup-o tašar* توپ و تشر ‘ругань’, ‘брань’ (букв. ‘пушка’ и ‘брань’, ‘ругань’), *havāye gorgo miš* هوای گرگ و میش ‘сумерки’, ‘сумеречно’.

سخنائش همه کوسه وریش پهن است. *Soxanān-aš hame kuse-vo rišpahn ast*. ‘Все его слова – сплошное **противоречие**’ (Амини, с.471)

В данном предложении фразеологизованное словосочетание с копулятивной связью – کوسه وریش پهن *kuse-vo rišpahn* ‘абсолютно несовместимые вещи’, ‘явное противоречие’ (букв. کوسه *kuse* ‘с реденькой бородкой’ и ریش پهن *rišpahn* ‘с густой бородой’) – обладает фразеологическим значением, так как при сочетании каждый компонент утрачивает свое лексическое значение. Соединительный союз произносится как ‘vo’ из-за окончания первого компонента на гласную букву. Места компонентов необратимы, так как с их перестановкой идиоматичность словосочетания разрушается.

Словосочетания с копулятивной связью, как фразеологизованные, так и свободные обладают просодической структурой сочетания слов; каждый компонент имеет самостоятельное ударение и перед вторым компонентом возникает небольшая пауза; соединительный союз произносится вместе с первым компонентом *o/vo/yo* в зависимости от последней буквы слова, к которому примыкает. Копулятивные фразеологизмы имеют идиоматический оттенок и компонентный состав постоянный, что и предопределяет устойчивость их целостного значения. Как показывают примеры из художественной литературы, копулятивные/сочинительные словосочетания – это специфическое явление персидского синтаксиса. В таких словосочетаниях основополагающую роль играют фонетический, лексико-семантический и грамматический факторы. Главным критерием выбора компонентов является семантическая мотивированность и благозвучность. Компоненты не зависят друг от друга и любого из них можно заменить его же синонимом или сократить без ущерба для содержания. Каждое слово в словосочетании имеет свое собственное ударение. Сочинительные словосочетания способны в семантическом плане расширить объем значений денотата с эмоционально-оценочной окраской. Чаше это бывают слова синонимы, но встречаются и антонимы. Очень много комбинаций со словами дополняющие друг друга для более точной передачи мысли, в связи с чем повышается выразительность речи на персидском языке.

Сфера употребления словосочетаний с копулятивной связью очень разнообразна. Это удачное языковое средство для выражения экспансивных и эмоциональных чувств. Сочинительные словосочетания способствуют повышению эмоционального тона художественных произведений и придают ему характер торжественности. Наравне с литературными произведениями они встречаются и в речах политических и религиозных деятелей, широко используются в устной речи. Изучение свободных копулятивных словосочетаний способствует лучшему пониманию текстов прозы и поэзии, как классической литературы, так и современной, улучшению знания персидского языка, повышению культуры речи.

Искусство создания новых копулятивных словосочетаний и умение использовать их в соответствующем контексте было хорошо известно классикам персидской поэзии, таким как Дж.Руми, прекрасными строками, которого начинается эта статья, Рудаки, Ибн Сина, Фаррухи Систани, Фирдоуси, Саади, Хафиз, и др. Рудаки, поэзия которого «ставит его в начало списка славных имен классической персидской поэзии, составляющих сокровищницу лучших образцов мировой литературы» [Абдуллаева 2001, с.12], о вере пишет:

بیا دل و جان را به خداوند سپاریم / اندوه درم و غم دینارنداریم
جان را ز پی دین و دیانت بفروشیم / وین عمر فنا را بره غزو گزاریم

Biyā del-o cān-rā be xodāvand sepārim / Anduh-e derram-o qam-e dinār nadārim.

Cān-rā ze pey-ye dīn-o diyānat beforušim / Vin omr-e fanā-rā be rah-e qazv gozārim.

‘Мы сердце Господу вручим с душевным нашим жаром.

Скажи: зачем стремиться нам к дирхамам и динарам?

Мы нашу душу посвятим единой, чистой Вере

А сами вступим в правый бой, чтоб жизнь прожить недаром’
(Рудаки)

В этих строках Рудаки употребляет два копулятивных словосочетания. Первое – *دل و جان del-o cān* (букв. ‘сердце’ и ‘душа’), которое в современной персидской литературе часто встречается как *دل و جان cān-o del*, и второе – сочетание однокоренных арабских слов *دین و دیانت din-o diyānat* (букв. ‘вера’ и ‘вера в бога’)¹

М.Бахар называет произведения Фирдоуси и Саади «первоисточниками сочинительных словосочетаний с синонимическими компонентами»:

برفت و غم و رنجش ایدر بماند دل و دیده من بخون درنشانند

Beraft o qam-o rancaš idar bemānd del-o dide-ye man be xun dar nešānd

‘Ушел и печалям меня поручил

И сердце и очи мне кровью залил’ (Фирдоуси).

سخن گرچه دل‌بند و شیرین بود سزاوَر تصدیق و تحسین بود

چو یک بار گفتی مگو باز پس که حلوا چو یک بار خوردن بس

¹ *din*-исконно иранское слово из проиранского *daina* (ср. авест. *daena* ‘вера, религия’) которое было относительно рано заимствовано в арабский язык и образовало там «ломаное множественное *ادیان*» и ряд производных; в современном персидском; приведенное выражение *دین و دیانت din-o diyānat* действительно вторично и связано уже с арабским производным [ЭСИЯ 2003, т. 2, с. 297–299].

Soxan garče delbando širin bovad / szāvare tasdiqo tahsin bovad

Ču yek bār gofti magu bāz pas / Ke halvā ču yek bār xordan bas

**‘Пусть ты сладкоречив, сердца людей пленил
И все твои слова достойны лишь похвал.
Но возвращаться к ним не нужно многократно
Ты пой хвалу лишь раз, а больше – неприятно’**

(Саади. «Голестан»).

Традиции заложенные классиками персидской поэзии, активно используется в современной персидской литературе, как в письменной, так и устной речи. «Нанизывание синонимов» характерно для стиля Б.Аляви, Х.Шахани, С.Хедаята, И.Фасиха и многим другим молодым художникам слова XXI века.

او می‌ترسید... صداقت و صمیمیت مادرش را... بیان کند.

U mitarsid ...sadāqat-o samimiyyat-e mādar-aš-rā ...bayān konad.

‘Она боялась показать **преданность** (букв. ‘верность’, ‘преданность’ и ‘искренность’) своей матери’ (Аляви. Мирза).

Употребление словосочетаний с копулятивной связью обогащает произведение, делает его легко запоминающимся и доступным. Многие мастера слова создают новые комбинации словосочетаний этого типа как «фигуры речи». Дистрибутивный метод анализа позволил отнести их к разряду словосочетаний наряду с основными типами подчинительных словосочетаний (изафетные словосочетания, словосочетания с примыкающей связью, предложные словосочетания).

В сентябре 2007 года вышла с печати монография автора «Копулятивные сочетания в современном персидском языке», где рассмотрены и проанализированы все копулятивные образования – сложные слова, фразеологизмы и словосочетания с сочинительной связью.

Языковая подготовка в современных условиях ориентируется на когнитивный подход в обучении. Это предполагает опору на активное мышление обучаемого, развитие умения грамотно структурировать текст, где необходимо употребление сочинительных словосочетаний придающих речи яркость, торжественность и красочность.

Употребление копулятивных\сочинительных словосочетаний – идеоэтническая особенность персидского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. На Русском Языке

Абдуллаева, Ф. И., **Средневековая персидская поэзия**. С. П., 2001.

Виноградов, В. В., **Русский язык (основные типы фразеологических единиц в русском языке)**. 2-е изд., Москва, 1972.

Виноградов, В. В., **Проблемы русской стилистики**. Москва, 1981.

Грамматика русского языка. Т. 2. Синтаксис. Ч.1. Москва, 1954

Грамматика современного русского литературного языка. Под ред. Н.Ю.Шведовой. Москва, 1970.

Овчинникова, И. К., **Именные словосочетания в персидском языке и возможные принципы их классификации**. Иранская филология. Москва, 1971.

Пейсиков, Л. С., **Вопросы синтаксиса персидского языка**. Москва, 1959.

Рубинчик, Ю. А., **Грамматика современного персидского литературного языка**. Москва, 2001.

ЭСИЯ 2003 — Расторгуева, В. С.-Эдельман, Д. И. **Этимологический словарь иранских языков**. Т. 2. Москва, 2003.

2. На Персидском Языке

حسن احمدی گویى دستور زبان فارسی ۲. تهران ۱۳۷۵ - ۱۳۷۵
حسن انوری/

بهار ملک الشعراء. سبک شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی. تهران ۱۳۳۷ - ۱۳۳۷
محمد تقی

محمد جواد مشکور. دستور نامه در صرف ونحو زبان پارسی. تهران ۱۳۴۹ - ۱۳۴۹

۱۳۷۵- محمد معین. فرهنگ فارسی. (متوسط) شامل سه بخش: لغات، ترکیبات - ۱۳۷۵
خارجی، اعلام جلد ۱-۶. تهران ۱۳۷۱

خسرو فرشیدورد. دستور امروز. تهران ۱۳۴۸ - ۱۳۴۸

خسرو فرشیدورد عربی در فارسی تهران ۱۳۶۷ - ۱۳۶۷

پرویز ناتل خانلری. تاریخ زبان فارسی. جلد ۴-۱. طهران ۱۳۵۳ - ۱۳۵۳

پرویز ناتل خانلری. زبان شناسی و زبان فارسی. تهران. ۱۳۷۳ - ۱۳۷۳

محمد جواد شریعت. دستور زبان فارسی. تهران. ۱۳۷۰ - ۱۳۷۰

جعفر شعار. پژوهشی در زبان فارسی. تهران ۱۳۵۵ - ۱۳۵۵

Шоар 1355 - ۱۳۵۵

DİL EDİNİMİ SÜRECİNDE OKUMA ALIŞKANLIĞI VE İŞLEVSEL “OKURYAZARLIK” KAVRAMLARI

TEMİZKAN, Mehmet-ERDEM, İlhan
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Toplum içinde yaşayan ve bu yönüyle sosyal bir varlık olan insanın, diğer insanlarla ve çevresiyle yaşantısını dengeli ve sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için iletişim kurması gerekmektedir. İnsana çevresiyle iletişim kurma olanağını dil sağlamaktadır. Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli bir anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir. Bir toplumu millet hâline getiren, ona kimlik bilinci aşılayan ve kültür birikimi sağlayan unsurların başında da dil gelmektedir.

İnsan ve toplum hayatında bu kadar önemli bir yer işgal eden dilin eğitimi ve öğretimi de en az onun varlığı kadar mühim bir meseledir. Bir dilin eğitimini almış ve onu öğrenmiş olmak o dille konuşabilmek, yazabilmek, okuyabilmek ve dinlemeyi gerektiren etkinlikleri yerine getirebilmekle mümkündür. Buradan hareketle dil edinimi sürecinde temel beceriler olarak adlandırılan dinleme, konuşma, okuma ve yazma kavramları ortaya çıkmıştır.

Bu kavramların en önemlilerinden birisi “okuma”dır. Okuma, basılı ya da yazılı dilsel göstergeleri duyu organları yoluyla algılama, bunları anlamlandırıp kavrama ve yorumlamaya dayanan zihinsel ve düşünsel bir etkinliktir. Sözle iletişim nasıl dinleme edimini gerektirirse yazılı iletişim de okumayı gerektirir. Çünkü her yazılı anlatım okumayı zorunlu kılar. Dinleme gibi okuma da zihinsel bir etkinliktir. Görsel olarak algılanan göstergelerin kavram oluşturarak anlama dönüşmesi zihinsel süreçle ilgili bir durumdur. Metnin düşünsel örüntüsünü kavrama, düşünceler arasındaki bağıntı ve ilişkileri bulgulayıp saptama, bunları kendi içinde bir düzene koymaya yönelik bir etkinliktir.

Okumayı öğrenme süreci, temel okuryazarlıkla başlamaktadır. Temel okuryazarlık, kişinin kâğıt üzerindeki birtakım göstergeleri birbirine çatarak sesbirimler, sözcükler ve sözcük dizilerinden anlamlar çıkarabilme, kendi demek istediklerini de o göstergeler aracılığıyla kâğıda dökebilme becerisi şeklinde tanımlanabilir. Bu anlamdaki okuma becerisi okullardaki öğrenimin ve daha geniş bilgiye açılmanın ilk basamağıdır.

Okuryazarlığın özünde kişinin adını, soyadını okuyup yazabilmesini ifade ettiği, bu biçimiyle de günümüzde toplumsal yaşamda Önemli bir işlevinin

olmadığı düşüncesiyle, bu kavramı da içerecek yeni kavramlara gereksinim duyulmuş, bunun sonucunda işlevsel (fonksiyonel) okuryazarlık kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram ilk kez 1956 yılında UNESCO Uluslararası Okuma Araştırmaları toplantısında kullanılmıştır. Günümüzde okuryazar ve okuryazarlık terimleri artık yerini işlevsel okuryazarlığa bırakmaktadır. İşlevsel okuma yazma yönteminde ise okuma yazma iş içinde, iş için ve bireylerin günlük yaşamları ile ilgili olacak biçimde öğretilmektedir. İşlevsel okur yazarlık, adını soyadını yazmanın Ötesinde bütün yaşam etkinliklerinde başarılı olmayı olanaklı kılan, bilgi ve becerilerle donanmış ve okuryazarlığa içinde bulunduğu toplumda etkili olabilmek için gereksinim duyan birey olarak tanımlanabilir.

Okuma, yaşamın belirli bir kesiminde başlayıp biten bir etkinlik olmayıp bütün yaşam boyunca süren ve insanların düşüncelerini, davranışlarını ve kişiliklerini oluşturmada çok önemli bir işlevi ve yeri olan bir eylemdir. Yaşam boyunca etkili ve verimli bir şekilde yürütülen okuma faaliyetleri, okuma alışkanlığı kavramını karşılamaktadır. Okuma alışkanlığı bireyin bir gereksinim ve zevk kaynağı olarak algılaması sonucu okuma eylemini yaşam boyu sürekli ve düzenli bir biçimde, eleştirici / irdeleyici bir nitelikte gerçekleştirmesidir. Buna göre okuma alışkanlığı temel okuryazarlık ve işlevsel okuryazarlıktan sonra gelen üçüncü bir basamak niteliğindedir. Okuma etkinliğinin etkili gerçekleştirilebilmesi için öncelikle bireylerde okuma bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir. Okuma bilincine sahip bir kişi okuma etkinliğinin yaşamsal bir değer taşıdığının farkına varmış ve okumayı hayatının vazgeçilmez bir parçası olarak kabul etmiştir. O, artık neyi, nasıl ve nerede okuması gerektiğini bilen kişidir.

Anahtar Kelimeler: Okuma, temel okuryazarlık, işlevsel okuryazarlık, dil edinimi.

“Okuma”nın tanımlarına bakıldığında bu etkinliğin üç aşamadan oluştuğu görülmektedir. Bunlar: **1. Algılama 2. Seslendirme 3. Anlama** şeklinde sıralanmaktadır. Algılama aşamasında sayfalar üzerinde yer alan basılı ve yazılı işaretler (harf, kelime ve diğer işaretler) duyu organları yoluyla algılanır ve tanımlanır. Seslendirme aşamasında duyu organları tarafından algılanan ve zihinde tanımlanan basılı ve yazılı işaretler seslendirilir. Anlama aşamasında ise seslendirilen bu işaretler birbirleriyle ilişkilendirilir, bunlardan bir mana çıkarılır ve çıkarılan bu mana geçmiş deneyimler yoluyla elde edilmiş bilgilerle birleştirilerek yeniden yapılandırılır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi algılama ve seslendirme aşamaları temel okuma becerisiyle yani okumanın ilk öğrenildiği yıllarla ilgilidir. Birey okumayı öğrendiği andan itibaren yazmayı da öğrenmektedir. Bu aşamadaki yazma temel okumaya benzemektedir. Kişi bu aşamada daha önceden tanıdığı işaretleri kullanarak adını, soyadını ve bunlara benzer temel kavramları yazmayı

öğrenir. Temel okuma ve yazmayı öğrenmiş olan birisi artık okuryazar olarak nitelenir. Buna göre okuryazarlık kavramı okuma eylemini, yazma işlemini de kapsayacak biçimde gerçekleştirme olarak tanımlanabilir. Ayrıca bu kavramı okuduğunu ya da düşündüğünü yazabilmek ve yazılanı okuyabilmek olarak da tanımlamak mümkündür. (Yılmaz, 1993: 22).

"Okuryazarlık" kavramı UNESCO tarafından bütün yaşam etkinliklerindeki uğraşısını kolaylaştırmada gereksinim duyduğu bilgi ve becerileri edinmeyi, bu bilgi ve becerileri kendisinin ve toplumun gelişiminde kullanmayı bilen; okuma, yazma ve aritmetik alanlarında hünerli kişiye okuryazar denir şeklinde tanımlanmaktadır. (Lymon, 1973. akt. Devrimci, 1993: 6).

Okuma becerisi zaman zaman okuma yazmayı öğrenmiş olma (okuryazarlık) anlamında kullanılmaktadır. Oysa okumayı öğrenme, okuma becerisini edinmenin sadece başlangıcıdır. Bu yüzden okuyabilmeyi okuma becerisiyle bir tutmak doğru değildir. Okuma yazma becerisi kazanılmış olsa bile bu temel beceri ancak sürekli kullanıldığı zaman bir değer taşır. İlk okumada amaç okumayı öğrenmektir fakat daha sonra öğrenmek için okuma gerçekleşir. Yani ilk okuma bir amaç değil, yeni bilgilere ulaşmak için kullanılan bir araçtır (Coşkun, 2002: 4).

Okuma yazma becerisini öğrenmiş yani okuryazar olmuş bir kişi harfleri, sözcükleri, sözcüklerden sesler çıkarmayı, anlamlandırmayı öğrenmiştir ama bu yeterli değildir, olmamalıdır. Bu beceriyi sürekli kullanıp geliştirmek gerekir. Okuma becerisini geliştirmeye çalışmazsak okuryazarlığımız hiçbir anlam ifade etmeyecek hiçbir değer taşımayacaktır.

Günümüzde "okuryazar" ve "okuryazarlık" terimleri artık yerini işlevsel okuryazarlığa bırakmaktadır. Bu kavram ilk kez 1956 yılında UNESCO Uluslar arası Okuma Araştırmaları toplantısında kullanılmıştır. İşlevsel okuryazarlık kavramı bu toplantıda kişinin adını okuyup yazmasının ötesinde okuma ve yazmada daha yüksek bir düzeyde bir yeterliliği ifade etmektedir (Devrimci, 1993: 6).

Okuryazarlığın, özünde kişinin adını soyadını okuyup yazabilmesini ifade ettiği, bu biçimiyle de günümüzde toplumsal yaşamda önemli bir işlevinin olamayacağı düşüncesiyle, bu kavramı da içerecek yeni kavramlara gereksinim duyulmuş, bunun sonucunda işlevsel (fonksiyonel) okuryazarlık kavramı ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak okuryazarlık temel okuryazarlık ve işlevsel okuryazarlık olarak bölümlendirilebilmektedir. Burada temel/geleneksel okuryazarlık bir tür simge olan harfler arasındaki çeşitli şifre ve kombinasyonları çözme becerisi olarak, okuryazarlığın eski anlamıdır bu, açıklanabilir ki bu, bireyin adını soyadını okuyup yazabilmesini anlatır. Okuma konusunda daha gerçekçi ölçütlerin ortaya konmasıyla kabul görmeye başlayan işlevsel okuryazarlık kavramı yaşamla iç içe, yönlendirici, çözümleyici, dinamik, geliştirici, esnek, sosyo-ekonomik gelişme programlarıyla bağlantılı niteliklere sahip olması nedeniyle bireyin

günlük yaşamda karşılaştığı güçlük ve sorunları aşmada büyük önem taşımaktadır (Yılmaz, 1993: 23).

Bir metin karşısında bulunan, onu algılamaya hazırlanan, anlamlandıran kişiye okur denir. Okumak, metnin yazarı tarafından daha önceden kodlanmış bilgilerden yola çıkarak okuyucunun bir anlam çıkarma etkinliğidir. Okumak, ilk başta okuyucunun anlamlandırması bakımından metnin anlamını yeniden oluşturma sonucu bir üretme etkinliğidir. Okuma anında okuyucunun görevi dilsel bir birimin kodunu çözümlemek ve dilsel açıdan göstergeleri anlamlandırmaktır. Bu, yazınsal ya da her türlü metin için geçerli, birincil okumadır. Metni çözümlemek, metindeki göstergeleri bir arada değerlendirerek ondan bir anlam çıkarmaktır. (Günay, 2001: 13)

Her metin insan yaşamındaki iletişim biçimlerinden biridir. Bu metin dilsel düzenlenişiyle bir kurmaca dünyayı taşıdığı gibi, kendisini çevreleyen gerçek toplumsal kültürel yapıdan başka iletişim imkanlarından da faydalanır. Bunları yazar, bölüm başlıkları, paragraflar aracılığıyla belli bir dizgeye sokmuştur. Ancak dilsel dizge hiçbir zaman, gerçeğin aktarımı değildir. Bütün bölüm başlıkları ya da metnin akışı içindeki buna benzer göstergeler, okurun metin ile yaşam arasındaki bağları bulgulamasını sağlayacak kavrayış sürecinin çıkış noktalarıdır. Metnin anlama ile yaşam arasındaki geçerlilik alanı, bu tür göstergelerin oluşturduğu bağımsız metin içi düzen ile okurun düş gücü arasındaki karşılıklı alışverişle belirlenir. Bir metin kurmaca iletinin okurca bu yoldan kavranışı ile estetik boyutlar kazanır. Bu kavranış olgusunu ise yazarın belli dil, yazın, yaşam gereçlerini seçmesindeki ilkeler yönlendirir. Bu bakımdan bir metnin kavranması ancak bu ilkelerin okur üzerinde kurguların oluşturduğu etkiyle gerçekleşir. Başka bir deyişle, her metin okurun tepkisiyle bütünlenir, bir okurca alımlandığı an yaşamaya başlar. (Göktürk, 2002: 10)

Her eser, belli bir algılanma amacı ve biçimi ile, yani alıcısının anlamasına katkı sağlayacak biçimde ve onu belli bir konuya yönlendirmek amacıyla okuyucuya sunulur. Her metin okurun tepkisi ile bütünleşir. Metin okuyucu tarafından anlamlandırılınca yaşamaya başlar. Daha sonra okuyucu metni değerlendirir ve yorumlar. Yorumlamadan önce yapılacak olan işler, çok kültürel ve toplumsal bilgilere bağlı olarak dilsel okuma ve mantıksal tamamlama süreçleridir. Bir metinde geçen nesneleri dilsel adlandırma, algılama, onları gerçek dünyadaki göndermeleriyle eşleştirme dilsel düzeyde yapılan, yani yorumlamadan önce yapılması gereken okuma aşamasıdır. (Günay, 2001: 11)

İşlevsel okuryazar, içinde bulunduğu kültür ve toplumda güncel yaşamın pratik gereksinimlerini karşılayan kişiyi anlatır. Okuma eğitimi denince algılanması gereken, okuryazarlık edinildikten sonra bireyin gerçek okur olma yolunda ilerlemesidir. Birey kendini geliştirmeye ve sürekli okumaya çalışıp gerçek bir okurun okuma alışkanlığını kazanmalıdır. Gerçek okur, okuduğunu kendi

cümleleriyle ifade edebilen, kendisine sorulan soruları rahatlıkla yanıtlayan, tartışmalara etkin olarak katılan, kendisi için bilgi toplayan ve başkalarına bağımlı olmadan dünyayı, olayları, insanları irdeleyebilen kişidir (Güneyli, 2003: 35).

Kısaca işlevsel okuryazarı, adını soyadını yazmanın ötesinde bütün yaşam etkinliklerinde başarılı olmayı olanaklı kılan bilgi ve becerilere sahip ve okuryazarlığa içinde bulunduğu toplumda etkili olabilmek için gereksinim duyan birey olarak tanımlayabiliriz. Aynı biçimde işlevsel okuryazarlık da bireyin bütün yaşam etkinliklerinde başarılı olması için gerekli bilgi ve becerilere sahip olmasına olanak sağlayan okuryazarlık olarak tanımlanabilir (Devrimci, 1993: 7).

Devrimci (1993: 8) okuma olgusunun başlıca üç basamak şeklinde ele alınabileceğini, birinci basamağın harfler arasındaki çeşitli şifre ve bağlantıları çözmeyi kapsadığını ve bunun genel anlamda bireyin adını soyadını yazıp okumasını ifade ettiğini belirtmektedir. Bu basamağa temel okuryazarlık da denebilir ve tek başına fazla bir değer taşımamakla birlikte diğer basamaklara geçişte ön koşul niteliğindedir. Temel okuryazarlığın yaşam boyu sürekli ve düzenli bir alışkanlığa dönüştürülmesi olarak açıklanabilecek olan ikinci basamak, okuma alışkanlığı olarak adlandırılır. Sürekli ve düzenli bir alışkanlığa dönüştürülmeyen temel okuryazarlık zamanla unutulur. Okuma olgusunda üçüncü basamak irdeleyici okuma ya da eleştirel okuma adını taşır. Baymur (1968: 5) okumanın bu üç olgusuna bir ekleme daha yapmaktadır. Buna göre özellikle örgün eğitimin yapıldığı okul denilen kurumdaki çalışmalarda ve derslerde başarı göstermek için iyi bir okur olmak zorunludur. Okullarda okuma eğitimi sadece öğrenme amaçlı yapılmamalıdır. Kişisel doyum ve zevk için okuma yani serbest okuma da bilinçli bir şekilde tasarlanıp programlanmalıdır.

Okumak beynin etkinliklerinden biridir. Günay'a göre bu etkinlik üç aşamada gerçekleşir (Günay, 2001: 16).

Algılama: Okuma, öncelikle her türlü göstergenin algılanması etkinliğidir. Algılama, göz ile beyin arasındaki ilişkiye dayalı bir insan etkinliğidir. Göz yazılı göstergeleri tek tek hisseder. Fakat bu algılama, bir paket hâlinindedir. Bir kelime algılanırken içindeki sesbirimleri ya da bir cümle algılanırken, içindeki kelimeleri fark edemeyiz ya da etmeyiz. Algılama beyin tarafından çok hızlı yapıldığından sanki paketler hâlinde göstergeleri algılamışız gibi bir durum vardır.

Algılanan göstergeler, yalnızca zihinsel olarak yapılan düzenleme ile bir anlam kazanır. Bu zihinsel düzenleme, kavramlaştırma ve imgeleştirme biçiminde olur. Bir nesnenin sözlükteki tanımı, o nesnenin görünmesini sağlamaz, fakat okuyucunun nesneyi bir kavram olarak düşünmesine yardımcı olur. Yani gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkiyi kurmak kavramlaştırmayı, dilsel gösterge ile göndergesi arasındaki ilişkiyi kurmak da imgeleştirmeyi sağlar.

Belleğe Yerleştirme: Okuma bir belleğe yerleştirme etkinliğidir. Bir metni okurken, metindeki göstergeler birbirinin devamı biçiminde algılanır. Yani göstergeler birbirini izler. Her gösterge bir önceki göstergeye yeni anlam katar. Bu durumda okuma, çizgisel olarak aktarılan göstergeleri cümlelerin, paragrafın ya da metnin bitimine kadar bellekte tutarak ve bellekte tutulan bu bilgileri, okuma sürecinde öğrenilen yeni göstergelerle ilişkilendirerek, bir arada algılama ve anlamlandırma sürecidir. Bir eylem, cümlede kök, kip ve kişi ekleriyle birlikte kullanılır. Kök tek başına bir gösterge iken bu göstergeye kip ve kişi eki gibi başka göstergeler eklenir. Eylem bunlarla bir anlam kazanır. Bunun gibi cümledeki diğer göstergeler de bellekte birbirleriyle ilişkilendirilerek anlam kazanır.

Okuma sırasında göz değişik hareketler yapar. Çizgi boyunca ilerler, durur, geri döner, aşağı iner, yukarı çıkar. Bu hareketler sırasında bazı bilgiler kısa dönemli belleğe aktarılır. Gözün beyne bağlı olarak metin genelinde yaptığı ve bellekle doğrudan ilintili olan bu etkinlikler her türlü anlamlı yapıyı okuma biçimini içeren bir süreçtir.

Yapılandırma: Üçüncü aşama olarak okuma, yapılandırmadır yani bellekte tutulanları sıralama işidir. Bu sıralama göstergeleri birbiriyle ilişkilendirme ve bellekte düzenleme biçiminde oluşur. Göstergeleri birbiriyle ilişkilendirmek bir bakıma yorumlama işidir. Yorumlama ise kişiseldir. Kişi kurmaca dünyadaki göstergeleri, kendi bilgi birikimine göre adlandırır ve bu dilsel göstergeleri gerçek dünyadaki bildiği göndermeleri ile eşleştirerek anlamlandırır. Metnin anlamı ile yaşam arasındaki ilişki, metinde kullanılan göstergelerin oluşturduğu bağımsız metin içi düzen ile okurun düş gücü arasındaki karşılıklı alış verişle belirlenir.

Okumak, alıcının metin karşısında yaptığı düşünsel bir etkinliktir. Dar anlamda okuma, yazılı metnin şifresini çözme, grafiksel olarak kodlanmış bir bildirinin kodunu çözme demektir. Geniş anlamda ise, yazınsal bir metni yorumlamak demektir. Hangi yapıda, biçimde ya da durumda olursa olsun, kendi bağlamı ve tutarlılığı içindeki bir metinde, kendisinden kaynaklanan (yani metindeki kelime ve cümlelerden kaynaklanan) anlamı keşfetmek ve ortaya koymak için göstergeler dizgesini gözlemlemek; dizgeleri birbiriyle ilişkilendirerek, kelime anlamının ötesinde bir anlam bulmak yani anlamlandırmak demektir. Bir metnin okuyucu tarafından algılanması ya da ayrıntılı olarak okunması, katı ilkelerle açıklanabilecek güç bir olgu değil, aksine devingen bir iletişim sürecidir. Metni okumak, olaylar zincirini birbiriyle ilişkilendirmek ve değişim ve dönüşümleri izleyebilmek belli bir devingenlik içinde olabilecektir. Okuma, bir anlamlı yapı karşısındaki etkinliktir. Bir anlamlı yapıyı çözümlemek için o yapının yaratıcısı tarafından daha önceden kurulması gerekir (Günay, 2000;19).

İyi okuma materyal ve yazarın fikirleri ile eleştirici bir biçimde karşılaşma demektir. Daha yüksek düzeyli ve daha uzun metinlerde ilişkilerin yapı ve yapı tarzının anlaşılması ile bunların konu ile ilişkilerinin yorumlanması daha da önem

kazanır. Yeni materyal hâlen var olan kavramlarla ilişkilendirildiğinde eleştirici okuma, tamamen yeni sonuçlara ulaşan bir sentez olan yaratıcı okuma biçiminde gelişmeye eğilimli hâle gelir (Bamberger, 1990: 2).

Adler ve Doren (akt. Gürcan, 1998: 100) okuma öğretiminde bireyin gelişim düzeyine göre dört aşama bulunduğunu belirtmişlerdir.

1. Okumaya Hazır ve İstekli Olma: Bu aşama çocuğun doğumundan 6-7 yaşlarına kadarki aşamadır. Bu aşamada okuma öğretimi için dört değişik türden hazırlık yapılması gerekmektedir. Fiziksel hazırlık iyi görme ve duymayı kapsamaktadır. Entelektüel hazırlık çocuğun kısa bir görsel algılama sürecinde birleşik sözcükleri tam hatırlamasıdır. Dil hazırlığı açık konuşma yeteneği ile cümleleri doğru bir biçimde kullanabilmedir. Kişisel hazırlık diğer çocuklarla konuşma yeteneği, dikkati sürdürmek, işaretleri izlemek gibi yeteneklerin çocuğa kazandırılması için çalışmalar yapılmasını gerektirir.

2. Çocuk ikinci aşamada, basit sözcükleri okumayı öğrenir. Çocuklar ilk yılın sonuna kadar 300-400 sözcük öğrenir. Burada aynı zamanda kavramın kullanılışı, işaretlerin anlamları ve sözcüklerin sesle ifadesi gibi temel yetenekler de öğrenilir. Bu aşamanın sonunda çocuk basit bir kitabı bağımsız olarak zevkle okuyabilir hâle gelir.

3. Kavramlar aşamasında yabancı sözcüklerin anlamında kilitlenmeme yeteneğini ilerleterek sözcük geliştirmeyi hızlı bir süreçte gerçekleştirir. Buna ek olarak çocuk bilim, sosyal bilimler, dil sanatı gibi farklı içerikli konularda farklı amaçlarda okumayı öğrenir. Aynı çocuk okulun dışında da kendi kendine eğlenmek, merak gidermek ve düşünce ufkunu genişletmek için okumasını ilerletmeye çalışır.

4. Çocuk bu dördüncü aşamada daha önce edindiği yetenekleri geliştirmekte ve artırmaktadır. Öğrenci daha önceki deneyimlerini özümsemeye başlamaktadır. Bu, olgun okuma aşamasıdır ve bireyin bu aşamaya 13 yaşında ulaşması gerekmektedir.

Okurun metni anlamlandırmasında pek çok etken devreye girer. Metnin özelliklerini ve göstergelerin karşılıklarını tam anlamayan bir okur, metinde asıl vurgulanandan başka anlamlar çıkarabilir. Okuyucu yazarın ürettiği metinden hareketle anlamlar çıkardığı için o da bir anlamda üretimde bulunur. Bu üretim sonucu oluşan anlamlandırma yazarinkiyle örtüşebilir ya da farklı anlamlar ortaya çıkabilir. Okuyucunun hazır bulunuşluk düzeyi, sosyo-kültürel özellikleri, yazarla zaman farklılığı gibi etkenler metnin yazarın kast ettiğinden farklı şekillerde anlamlandırılmasına yol açabilir.

Geleneksel okuryazarlık-işlevsel okuryazarlık ayrımı, eğitimde okuma yazmanın öğretimini de bu ayrım doğrultusunda etkilemiştir. Geleneksel okuryazarlığa karşılık gelen geleneksel okuma yazma yönteminde sırasıyla harf,

hece, kelime ve cümle öğretilmekte, öğretim programının ağırlığını okuma yazma öğretimi ve hesaplama oluşturmaktadır. İşlevsel okuma yazma yönteminde ise okuma yazma iş içinde, iş için ve bireylerin günlük yaşamları ile ilgili olacak biçimde öğretilmektedir (Kılıç, 1986: 45).

Okuma basılı ya da yazılı sözcükleri duyu organları yoluyla algılama, bunları anlamlandırıp kavrama ve yorumlama işlemidir. Bu işlem hayat boyunca sayısız defa tekrarlanmakta ve insan her defasında yeni bir okuma deneyimi elde etmektedir. Ünlü Alman yazarı Goethe der ki: “Okumayı öğrenmek sanatların en gücüdür. Ben bu işe yaşamımın seksen yılını verdim yine de tam olarak öğrendiğimi söyleyemem”.

Okuma her şeyden önce bireyler arasındaki iletişimi sağlamaktadır. Kaynak yani yazar, duygu ve düşünce dünyasındaki mesajları bir metin şeklinde ve bir kanal aracılığı ile (dergi, gazete, kitap vb.) okura iletir. Okurun metni okuduktan sonraki tepkisi ise geri bildirimdir. Okuma ayrıca insanların yaşantılarını zenginleştirmektedir. Kimi metinler düşünce dağarcığımızı zenginleştirir, bilgi dağarcığımızı genişletir. Kimi metinler de yaşamı değişik yönleriyle tanımamıza olanak sağlar (Özdemir, 1991: 21).

Güneyli (2003: 22) okumanın sadece okul öğrenmelerinde değil, yaşamın en temel noktasında yer aldığını ifade etmektedir. Okuma yaşamımızı anlamlandıran, şekil veren ve farklı görüş açıları sunan önemli bir eylemdir. Okuma bir beceridir, bilgi ya da kural ezberleme işi değildir. Okuma sadece okul yıllarında öğrenilen bir etkinlik olarak düşünülemez. O, tüm yaşamımızı etkileyen bir eylemdir. Yemek yeme, soluma.... gibi yaşamsaldır ve uzunca bir süre devam eder.

Okuma birey hayatı açısından olduğu kadar toplum hayatı açısından da büyük önem taşır. Toplumsal yapı sürekli olarak bir gelişim ve değişim içindedir. Bu değişim ve gelişim süreci içinde kuşakların birbirinden kopmaması, kimi değer yargılarında birleşmelerine bağlıdır. Bu değer yargılarını kazanmada, bireylerin birbirlerini ve çağlarını tanımada yazılı ve basılı kaynakların önemli bir yeri vardır (Özdemir, 1991: 10).

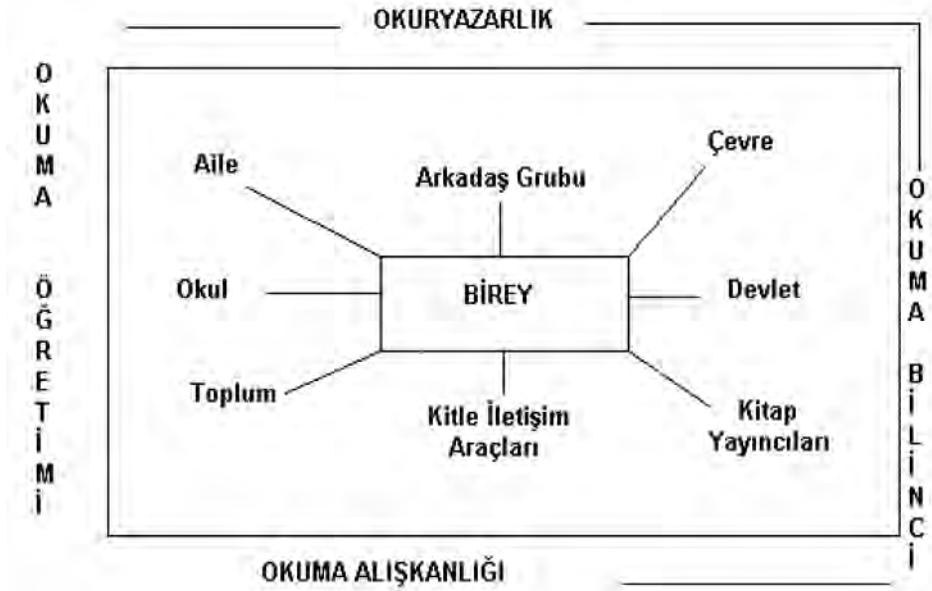
Bir ülkedeki okuma bilinci, kitaba verilen değer ve okur sayısı arttıkça düşünen, üreten beyinler yetişecek ve gelişme hızı da bu ölçüde artacaktır. Okay (1994:5)’a göre çağdaş hayat ve uygarlık, büyük ölçüde okuma ve yazmaya dayanmaktadır. Günümüzde dünya çapında okuryazar oranı gittikçe artmakta hatta gelişmiş ülkelerde neredeyse nüfusun tamamı okuma yazma öğrenmektedir. Bu durum okuma etkinliğinin birey hayatı açısından ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

Çelebi ve Cebecioğlu (1990: 23) okuma alışkanlığını “Okumayı yinelenmek ve bunu değişik metinlerle gerçekleştirebilmek, okumayı yadırgamaz duruma gelmek, okumayı ve her türlü yayını hoş görmek, okumayı olağan kabul etmek ve

sürekli ister olmak; kendini, çevreyi ve dünyayı anlayabilmek için okumayı temel bir araç olarak görmek ve bu aracı kullanma isteği.” şeklinde tanımlamaktadır. Okuma alışkanlığının yaşam boyu sürmesi gerektiği saptaması, bu alışkanlığın yaşamın her döneminde kazanılıp geliştirilebileceği gerçeğini dile getirmektedir (Devrimci, 1993: 8).

Bireylere okuma alışkanlığının kazandırılmasında birtakım kişi ve kurumlara büyük görevler düşmektedir. Eğitim kurumları, öğretmenler, aileler, kitap yayıncıları, kitap satıcıları, kütüphaneciler, basın, devlet kısacası toplum olarak okuma alışkanlığının gelişmesi için başta yeni nesiller olmak üzere tüm insanları okuma konusunda bilinçlendirmek gerekmektedir (Güneyli, 2003: 29).

Gürçan (1998: 227) bireyin okuma alışkanlığını geliştirmede önemli olan öğeleri aşağıdaki şekilde göstermiştir.

Okuma etkinliğinin etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için öncelikle bireylerde okuma bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir. Okuma bilincine sahip bir kişi okuma etkinliğinin yaşamsal bir değer taşıdığının farkına varmış ve okumayı hayatının vazgeçilmez bir parçası olarak kabul etmiştir (Güneyli, 2003: 36).

Bireyin okuma alışkanlığı edinme süreci, okul öncesi yıllardan itibaren başlamaktadır. Kitaba yönelik tutumlar büyük bir olasılıkla o zamanlarda oluşur. Okula gittiğinde ilk kez kitaplarla karşılaşan bir çocuk evde hiç okuma uğraşı yoksa okuma işlemi ile okulu özdeşleştirmeye başlayabilir (Çelebi ve Cebecioğlu, 1990: 44). Bununla birlikte okuma alışkanlığı temelde örgün

eğitim sisteminde kazanılan bir beceridir. Okul döneminde okuma alışkanlığı edinmemiş olan öğrencilerin bu alışkanlığı yetişkinlik dönemlerinde kazanmaları oldukça zor bir iştir. Bu nedenle eğitim sistemi öğrencilerine doğru okuma, hızlı okuma, okuduğunu anlama gibi becerileri kazandırabileceği gibi öğrencilerini araştırmaya yöneltmek öğretmen ve ders dışı bilgi kaynaklarına da yöneltebilir. Öğrencilerine araştırmacı bir özellik, bir başka ifadeyle kendi kendine öğrenmeyi öğreten bir sistem yetişkinlik dönemindeki okuma alışkanlığının temellerini atmış demektir (Bircan ve Tekin, 1989).

Okuma alışkanlığı edinmiş ve etkin olarak okuma becerisini kazanmış bireyler aşağıdaki özellikleri göstermektedir.

Eski bilgileri harekete geçirir.

Dersin ve etkinliğin amacını anlar.

Uygun stratejileri belirler.

Dikkatini verir.

Metnin içeriğini önceden tahmin eder ve söyler.

Okuduğunu anlamadığında ne yapması gerektiğini bilir.

Yeni kelimeleri belirler.

Metnin yapısına bakarak okuduğunu daha iyi anlar.

Yeni bilgileri zihninde düzenler ve eski bilgilerle bütünleştirir.

Okuduğunu anlama ve anlamama durumunu kendi kendine kontrol eder.

Okuduğundan anladıklarını çeşitli şekillerde anlatabilir.

Anlamak için başvurduğu yolların başarısını nasıl etkilediğini değerlendirir.

Önemli fikirleri özetler ve ana fikri çıkarır.

Konuyla ilgili ek bilgileri araştırır.

(Gürses, 2002: 41).

İnsan ve toplum hayatı açısından bu kadar önemli bir eylem olan okumayı öğrenme, temel okuryazarlık becerisinin edinilmesiyle başlar. Temel okuryazarlık becerisi harfler arasındaki şifreleri ve bağlantıları çözmeyi, adını soyadını ve diğer temel kavramları okuyup yazmayı ifade eder. Bu becerinin işlevsellik kazanabilmesi de okumanın alışkanlığa dönüştürülmesin gerektirmektedir. Okuma alışkanlığı bireyin bir gereksinim ve zevk kaynağı olarak algılaması sonucu okuma eylemini yaşam boyu sürekli ve düzenli bir biçimde ve eleştirici/irdeleyici bir nitelikte gerçekleştirmesidir.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan, (1962), “Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe”, **Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı Belleten (1961)**, Ankara: TDK Yay.

-----, (1966), “Türk Anlam Bilimine Giriş- Anlam Değişmeleri” **Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı Belleten (1965)**, Ankara: TDK Yay.

-----, (1995), **Her Yönüyle Dil- Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara: TDK Yay.

Bamberger, Richard, (1990), **Okuma Alışkanlığını Geliştirme**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Baymur, Fuat, (1968), **Türkçe Öğretimi (İkinci Kitap) İlk Okuma-Okuma -Dil Bilgisi**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Bircan, I. ve Tekin, M, (1989), “Türkiye’de Okuma Alışkanlığının Azalma Sorunu ve Çözüm Yolları”, **A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 22, S. 1, ss. 398-407.

Coşkun, Eyyup, (2002), **Lise II. Sınıf Öğrencilerinin Sessiz Okuma Hızları ve Okuduğunu Anlama Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma**. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çelebi ve Cebecioğlu, Suat, (1990), **Okuma Alışkanlığı ve Türkiye:Türkiye’de Okuma Alışkanlığının Olmaması**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Devrimci, Halise, (1993), **İlkokul beşinci Sınıf Çocuklarında Okuma Alışkanlığının İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk sağlığı ve Eğitimi Programı.

Ergin, Muharrem, (1985), **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul: Boğaziçi Yay.

Erkman, Fatma, (1987), **Göstergebilime Giriş**. İstanbul: Alan Yay.

Göktürk, Akşit, (2002), **Okuma Uğraşı**. İstanbul: YKY.

Güneyli, Ahmet, (2003), **Metin Türlerine Göre Okuduğunu Anlama Becerisinin Sınanması**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı.

Günay, Doğan, (2001), **Göstergebilim Yazıları**, İstanbul: Multilingual.

Gürcan, Halil İbrahim, (1996), **Okuma Alışkanlığı İle Kitap Yayıncılığının Kültürel İletişim ve Teknolojisine Bağlı Sorunları Karşısında Türkiye Koşulları Temelinde Bir Model Önerisi**. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Gürses, Reşide, (1996), “Okuma Anlama”. **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni**, Sayı: 28, Cilt: IX, ss. 98-103.

Kiran, Zeynel, (1996), **Dilbilim Akımları**, Ankara: Onur Yay.

Özdemir, Emin, (1991), **Okuma ve Metin İnceleme**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Perrot, Jean, (1998), **Dilbilim**, (Çev.: Emel Ergun) İstanbul: İletişim Yay.

Rifat, Mehmet, (2000), **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları I-II**, İstanbul: Om Yay.

Saussure, Ferdinand, (1985), **Genel Dilbilim Dersleri**, (Çev.: Berke Vardar), Ankara: Birey Toplum.

Vardar, Berke, (1982), **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, Ankara: TDK Yay.

Yılmaz, Bülent, (1993), **Okuma Alışkanlığında Halk Kütüphanelerinin Rolü**, Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Kütüphanecilik Dizisi.

DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK VE BUDİST UYGUR METİNLERİNDE ORTAK BİRKAÇ SÖZCÜK ÜZERİNE

TERES, Ersin
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bu bildiride **Divanü Lugatî't-Türk ve Budist Uygur Metinleri** söz varlığı bakımından karşılaştırılmış, **Divanü Lugatî't-Türk**'deki sözvarlığının yaklaşık % 10'unun başka bir ifadeyle 10'da 1'inin **Budist Uygur Metinlerinde** bulunduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ortak sözvarlığının tespit edilmesinden öte anlam ve yapı bakımından incelenmesine, örneklendirilmesine ihtiyaç vardır.

İşte bu bağlamda bu bildirimde tespit ettiğim söz varlığından “anlam ve biçim” bakımından ortak olan birkaçı üzerinde durdum. Ele alınan sözcükler şunlardır: *laçin* “yırtıcı kuş; savaşta yiğitlik gösteren kişi de denir” (**DLT**) < *laçin* (Suv 62020); *kürküm* “safran” (**DLT**) < *kürküm* (Suv 4766); *süñü* “süngü, mızrak” (**DLT**) < *süñü* (**TT V A92**); *süvre* “kılıç, mızrak, şamdan, şişi gibi ucu sivri olan nesneler” (**DLT**) < *süvre* (Uig I 8618); *egdü* “ucu sivri bıçak” (**DLT**) < *egdü* (**TT V A120**); *alaçu* “büyük çadır” (**DLT**) < *alaçu* (Uig III 62); *beliñ* “düşmanın gelmesi yüzünden halk arasında çıkan kargaşa” (**DLT**) < *beliñ* (**TT VII 424**).

Anahtar Kelimeler: **Divanü Lugatî't-Türk, Budist Uygur Metinleri,** karşılaştırma.

ABSTRACT

In this study, I compared the great dictionary **Dīwān Luḡāt at-Turk** which reflects the vocabulary of Turkic Dialects in XI. century, was completed by Kâşgarlı Mahmud in 1074, and the vocabulary of Buddhist Uighur Textes. As a result, we saw that the 10 % percentage of the vocabulary of **Dīwān Luḡāt at-Turk** is found in Buddhist Uighur Textes. It is necessary to analyse and sample this common vocabulary in terms of meaning and structure.

In this context, I dwelt upon a few words inside common vocabulary. Some of words which I talked about are: *laçin* “falcon, a man may be called such this name for his prowess in war” (**DLT**) < *laçin* (Suv 62020); *kürküm* “saffron” (**DLT**) < *kürküm* (Suv 4766); *süñü* “lance, spear” (**DLT**) < *süñü* (**TT V A92**); *süvre* “any pointed object, such as a spearhead, arrowhead, minaret, skewer, and other small objects” (**DLT**) < *süvrä* (Uig I 8618); *egdü* “a crook-headed knife used to hew out sheaths for swords or other” (**DLT**) < *egdü* (**TT V A120**); *alaçu* “large tent” (**DLT**) < *alaçu* (Uig III 62); *beliñ* “the panic that befalls a people at the approach of an enemy” (**DLT**) < *beliñ* (**TT VII 424**).

Key Words: *Dīwān Luyāt at-Türk*, *Buddist Uighur Textes*, comparison.

Bu makale hazırlanırken **Divanü Lugatî't-Türk** ve **Budist Uygur Metinleri** sözcük varlığı bakımından karşılaştırılmış, **Divanü Lugatî't-Türk**'deki sözcük varlığının yaklaşık % 10'unun başka bir ifadeyle 10'da1'inin Budist Uygur metinlerinde bulunduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ortak sözcük varlığının tespit edilmesinden öte ortak sözcük varlığında yer alan sözcüklerin anlam ve yapı bakımından incelenmesine, örneklendirilmesine ihtiyaç vardır. İşte bu amaçla kaleme aldığımız bu makalede bu söz varlığından seçtiğimiz yedi sözcük üzerinde duracağız.

Sözcüklerin hangi **Budist Metinde** yer aldıkları, anlam karşılaştırması, sözcüklerin yapı bakımından incelenmesi ve etimolojileri üzerinde tartışılacak konulardır. Üzerinde duracağım sözcükler şunlardır:

1. *laçın* “yırtıcı kuş; savaşta yiğitlik gösteren kişiye de denir”
2. *kürküm* “safran”
3. *süñü* “Süngü, mızrak, kargı”
4. *süvre* “kılıç, mızrak, şamdan, şişi gibi ucu sivri olan nesneler”
5. *egdü* “ucu sivri bıçak”
6. *alaçu* “büyük çadır”
7. *beliñ* “düşmanın gelmesi yüzünden halk arasında çıkan kargaşa”

1. *laçın* “şahin, yırtıcı kuş; savaşta yiğitlik gösteren kişi”

Sözcük için **DLT**'de “şahin, yırtıcı kuş; savaşta yiğitlik gösteren kişi.” anlamları verilmiştir. Budist Uygur metinlerinden Altun Yaruk'ta *üç köğürçgen atayı laçınka kavıtur erken birisi tutsukup* ifadesinde “şahin, yırtıcı kuş” anlamında geçmiştir (Suv, 62020-21).

laçın sözcüğü Karahanlı Türkçesi metinlerinden **Kutadgu Bilig**'de de *laçın* biçiminde “şahin, yırtıcı kuş” anlamında görülmektedir.

küvez alp sekirtip çerig sürse bat

laçın kuş ko'var teg töker kanları

“Mağrur kahraman seyirterek, sür'atle ordusunu sürer; şahinin kuşlara saldırmaması gibi, hücum eder ve kanlar döker.” (Arat, 1947 (1999⁴): 2381).

Harezmi Türkçesi dönemi metinlerinden Kutb'un **Hüsrev ü Şirin**'in de “şahin” anlamıyla görülen sözcük Çağatay Türkçesi metinlerinden **Şiban Han Divanı** ve **Şecere-i Terakime**'de de geçmektedir. Eski Kıpçakça'da; **Kitâb u Bulgatü'l- Müstâk Fî Lügatî't-Türk ve'l-Kıfçak**, **Ed-Dürretü'l-Mudiyye**

Fi'l-Lügati't-Türkiye, El-İdrak Haşiyesi, Kitâbü'l-İdrak Li-Lisâni'l-Etrâk, Kitâbü Mecmâ-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî ve Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiye gibi metinlerde “doğan, şahin” anlamlarıyla görülmektedir

Sir Gerard Clauson sözcüğün Toharcadan alıntı olduğunu ifade eder. Onun belirttiği *laçın kaya* “a precipitous mountain” Türkçe *yalçın kaya*’dan başka bir şey olamaz. (Clauson, 1972: 763b) DTSl’de *laçın* maddesinde verilen sözcük için “kreçet, sokol, sapsan (şahin, yırtıcı hayvan; savaşta kahramanlık gösteren kişi)” karşılığı verilmiştir. (Nadelyaev, vd., 1969: 332) Dan Kelly’de ise sözcük için “şahin, yırtıcı kuş; savaşta kahramanlık gösteren kişi” anlamı verilmiştir. Doerfer, *laçın* sözcüğünün Hiung-nuca ya da Avarcadan kalma bir alıntı olduğu olasılığından söz etmiştir. (CAJ 17: 7) Brockelmann ise sözcüğün alıntı olduğunu ifade etmiştir (OGM: 6).

Palló’ya göre, sözcük Türkçe *ala* (*ala* + *-çın*) kökünden gelmektedir. Başındaki *a* düşmüştür. (Eren, 1999: 277–78) Ramstedt ise *laçın* sözcüğünü Latince adıyla açıklamaya çalışmış ve sözcük için “Batı (Latin) doğanı” anlamını vermiştir. Daha sonra Moğolca *naçın* sözcüğünü, Türkçe *laçın* biçimiyle birleştirmeye çalışmıştır. (RKWb: 272b) Räsänän de Ramstedt’e katılmıştır.

Hasan Eren, TES’de Moğolca *naçın* biçiminin Türkçe *laçın* biçiminden alıntılandığını ifade etmiştir. (Eren 1999: 277-78) Pelliot da *laçın* sözünün kökenini bilmediğini yazmış ve Moğolca *naçın*’ın Türkçeden geçtiğini bildirmiştir. (Pelliot, BSOS 6: 576 [Eren, 1999: 277])

laçın sözcüğü günümüz Türk dillerinin pek çoğunda korunmuştur. Tkm. *laçın*; Blk. *ilyaçın* “doğan”; Nog. *lasın*; Bşk. *ilasın* “doğan”; Kzk. *lasın* “ala doğan cinsinden bir avcı kuş”; KKlp. *lasın* “doğan”; Krg. *ilâçın*; Özb. *laçın*; Sag. Şor *laçın*; Haks. *ilaçın*; Çuv. *laçām*: *laçam kayak* “doğan”.

2. kürküm “safran”

DLT’de “safran” karşılığı verilen *kürküm* sözcüğü için Reşit Rahmeti Arat’ın neşrettiği Uygur metinlerinde ve Altun Yaruk’ta da “safran” anlamı verilmiştir (Suv 4766): *kürküm konaq mini yıpar birlä borqa katıp içürsär ädgü bolur*. DLT’de Arapların *kurkum* biçiminde adlandırıldığı belirtilen sözcük bir de şiir parçası içinde yer almıştır.

*beglär atin argurup
kadğu anı turğurup
mähzi yüzi sargarup
kürküm añar türtülür*

Afrāsiyāb için ağıt yakarak diyor ki: “Beyler atlarını sürdüler, onları bir endişe aldı, yüzleri safran sürülmüş gibi oldu [yüzleri sarardı].” (Atalay, 1939 (1992³), I: 486)

Sözcük Karahanlı Türkçesi metinlerinden **Kutadgu Bilig**'de de “safran” anlamıyla yer almaktadır.

*yıl ülgı yay erse tüşegli yigit
sarığ al tüşese ya kürküm ögit*

“Yılın mevsimi yaz ve rüya gören delikanlı ise, rüyasında sarı, pembe renklerle safran ya da öğütülmüş bir şey görürse,” (Arat, 1947 [1999⁴]: 6009).

Sözcük için Clauson, “saffron (safran)” karşılığını vermiş, Sanskritçe *kurkuma* sözcüğünün bozulmuş biçimi olabileceğini ifade etmiştir. Clauson açıklamalarına sözcüğün Arapça ve Farsçada da bulunduğunu ve bu sözcüğün Türkçeye Farsça üzerinden geçmiş olabileceğini de ekler. (Clauson, 1972: 743a) DanKelly’de sözcük “saffron (safran), bu sözcük Arapçaya uygundur, çünkü Araplar onu *kurkum* diye adlandırırlar.” biçiminde tanımlanmıştır. (DanKelly, 1982: 361) **DTSI**’de “safran (safran)” karşılığı verilen sözcüğün **DLT** ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçtiği belirtilmiştir. (Nadelyaev, vd. 1969: 329) Räsänän ise *kürküm* sözcüğünün Eski Uygurca ve Orta Türkçe ve Osmanlıcada “safran” anlamıyla bulunduğunu ifade etmiştir. O da Clauson gibi sözcüğün Sanskritçe *kurkuma* köküne dayandığını, Türkçeye ise Farsça üzerinden alıntılandığını vurgulamıştır. Ayrıca Räsänän sözcüğün Kalmıkçada *gürgüm* biçiminde görüldüğünü de kaydetmiştir. (Räsänän, 1969: 311a). Gabain, AtG’de sözcüğün Orta İranca’dan geldiğini belirtmiş ve *kurkum* “safran” anlamını vermiştir.

Sözcük günümüz Türk dillerinde görülmemektedir.

3. *süngü* “Süngü, mızrak, kargı”

“Mızrak, kargı, süngü” gibi anlamlar taşıyan sözcük **Divanü Lugati’t-Türk**’te ve **Kutadgu Bilig**’de görülmektedir.

Türkçe kaynaklar kronolojik olarak incelendiği zaman 7.-8. yüzyıllardaki Orhon yazıtları ile 8.-10. yüzyıllardaki eski Uygur metinlerinden başlayarak bugüne kadar gelen metinlerde “süngü” sözcüğüne rastlıyoruz. Sözcük Orhon yazıtlarından Bilge Kağan yazıtında şu şekilde geçmektedir. *y(e)ti o[t(u)z y(a)ş/ (i)ma Kırk(i)z t(a)pa sül(e)d(i)m. Süñ(ü)ğ b(a)t(ı)mı k(a)rığ sök(ü)pen, Köğm(e) n yış(i)ğ toğa yo[rıp] Kırk(i)z bod(u)n(u)ğ uda b(a)sd(i)m* “Yirmi yedi yaşında Kırgızlara doğru sefer ettim. Mızrak batımı karı sökerek, Köğmen dağlarını aşıp Kırgız halkını uykuda bastım” (Tekin, 1998: 46-47).

Yine Harezmi Türkçesi metinlerinden Mukaddimetü’l Edebiyye’te sözcüğe rastlıyoruz. *süngü tēmürünü süngüde ornattı / kōrkutdı anı/budadı hūrma yığacı-nı* (Yüce 1993: s. 43), Yine Eski Kıpçak Türkçesi metinlerinden **Gülistan Tercümesi**’nde de sözcük görülmektedir: *kilür yahşı süñi uçım körerge* (Karamanlıoğlu, 1978: 242/121b, 7)

Clauson'da köken olarak **süñ*- eylemine bağlanan sözcük için *a lance, spear* “mızrak, kargı” karşılığı verilmiş ve *süñü:g* adıyla akraba olduğu söylenmiştir. (Clauson 1972: 834b) Räsänen'de *süñüg, süñü, süñi* biçimleri yer alan sözcüğe *lanze* “mızrak” anlamı verilmiştir. (1969: 437a) **DTSI**'de sözcük *kop'e* “mızrak” karşılığı ile yer alır. (Nadelyaev, vd., 1969: 517) DanKelly'de *süñ*- “kamışlar arasına gizlenmek, güç kullanarak sokmak” eylemleri altında yer almıştır. Eserde sözcük için *lance, spear* “mızrak, kargı” karşılığı verilmiştir (Dankoff, 1985: 171) Marcel Erdal **OTWF**'de sözcüğü **süñ*- eylemine bağlamış, “spear, lance: mızrak, kargı” karşılığını vermiştir. (Erdal, 1991: 205) **TES**'te “tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silâh” şeklinde tanımlanan sözcüğün eski dönemlerden beri kullanıldığı ifade edilmiştir. Bir de sözcüğün Türkçeden Arapça ve Sırpça'ya geçtiği belirtilmiştir. (Eren, 1999: 88). Derleme Sözlüğünde yer alan *süngü I* sözcüğü *sünge* adına gönderilmiş ve “ucunda ıslak bez bulunan, fırındaki kızgın külleri süpürmeye yarayan sırık” anlamında kullanıldığı açıklanmıştır. Yegarov sözcüğün *sanç*- eyleminden gelmiş olabileceğini söylemektedir, bu açıklama genel olarak kabul görmeyen bir görüştür (Yegarov, 1964: 182).

TS'de sözcük için 4 anlam verilmiştir:

1. Tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silâh.
2. Mezar başına nişan olarak dikilen sırık.
3. Isıtma kazanında kömürün karıştırılmasını sağlayan demir çubuk.
4. Kavlakları düşürmek için kullanılan sivri uçlu, uzun çelik çubuk. (TS 1998, II: 2051)

Divanü Lugatî't-Türk'te birkaç kez geçen sözcüğün geçtiği yerler şöyledir:

süñü başaqlandı “Kargı temrelendi.” (Atalay, 1940 (1992³), II: 264)

ol süñü başaqlâdı “O mızrağa demir uç aktı.” (Atalay, 1941 (1992³), III: 337)

kıkırıp atıg kemşelim,

kalkın süñün çomşalım,

kaynap yana yumşalım,

katğı yağı yawalsün.

Düşmanı anlatarak diyor ki: “Onların üzerine bağırarak nara atarak saldıracamız, süngü ve kalkanla vuruşacağız; düşmanla karşılaşınca şiddetleneceğiz,- sonra barış isterlerse duracağız. Katı düşmanı yumuşatıncaya kadar savaşacağız.” (Atalay, 1941 [1992³], III: 368).

eñ aşnu yırağtın tegişgü okun

yağusa süñün teggü birse boyun

“İlk önce uzaktan oklar ile vuruşmalı; yaklaşınca ve yüz yüze gelince de süngü ile hücum etmelidir.” (Arat, 1947 [1999⁴]: 2376)

Sözcük günümüz modern Türk dillerinde de yaşamaktadır: Blk. *süngü*, Nog. *süngi*, TatK. *söng*, Kar. *süngü*, Yak *ünü*, Yakutçada baştaki s-’nin düşmesi eski bir kuraldır, Çuv. *sana*.

4. *süvre/süvri* “kılıç, mızrak, şamdan, şişi gibi ucu sivri olan nesneler”

DLT’de “kılıç, mızrak, şamdan, şişi gibi ucu sivri olan nesneler” anlamı verilen sözcük Budist Uygur metinlerinden U II’de *süvri süñün sançıp* “piercing with a sharp lance (sivri uçlu bir mızrak ile parçalayıp)” ifadesinde “sivri, keskin” anlamında geçmiştir (Uig II: 8648).

Sözcük Kumuk Türkçesi’nde de *sürü* biçiminde “sivri, keskin” anlamıyla geçmektedir. Eski Kıpçak Türkçesi’nde ise sözcük *süvrü çibin* “sivrisinek” ifadesinde geçmektedir. Ayrıca *sivri çibin*, *sürü çibin*, *sürü şibin* ifadelerde sözcük *sivri*, *süsü* biçimlerinde görülmektedir (Toparlı vd. 2003: 247).

Sözcük Osmanlı Türkçesinde de *sivri* biçiminde “bir şeyin keskin ucu” anlamıyla geçmektedir.

Clauson sözcüğe “with a tapering end, sharp, pointed (sivri uçlu, sivri, keskin)” şeklinde anlamlandırmış, sözcüğün *subı* ile eşanlamlı olduğunu, fakat ortak bir yabancı köke sahip olmalarına rağmen bu iki sözcüğün etimolojik olarak ilişkisi bulunmadığını ifade etmiştir (Clauson, 1972: 791a). DanKelly’de sözcük için “any pointed object, such as spearhead, arrowhead, minaret, skewer and other small objects (Kılıç, mızrak, şamdan, şişi gibi “ucu sivri (*muḥaddad ar-ra’s*)” olan nesneler) tanımlı yapılmıştır (DanKelly, 1985: 172). DTSI’de *süvrä* maddesi altında verilen sözcük “ostriyı, ostrokoneçniyı (Kılıç, mızrak, şamdan, şişi gibi ucu sivri nesneler)” şeklinde tanımlanmıştır. (Nadelyaev, vd., 1969: 519) Räsänän ise sözcüğün Eski Uygurca ve Orta Türkçede *süvri*, Osmanlı Türkçesinde *sivri* biçiminde ve “sivri” anlamında kullanıldığını, Moğolca’da *sibüge* biçiminin bulunduğunu belirttikten sonra sözcüğün günümüz Türk dillerindeki biçimlerini vermiştir.

Sözcük günümüz Türk dillerinin pek çoğunda da yaşamaktadır: Az. *sivri* ‘sivri’; Tkm. *süjrik* “sivri”; BarT. *sūri*, *sūrū* “sivri”; KKır. *süjri* “sivri”; Kzk. *söjro*, *söjrok*; Çuv. *šovör*, *šəvər*, *šürege*, *šür*.

5. *egdü* “ucu sivri ve eğri bir tür bıçak”

DLT’de “kılıç kını ve kılıç kınına benzer şeyleri oymakta kullanılan ucu eğri bıçak” olarak tanımlanmıştır. Arapça karşılığı olarak da *sikin mu’akkaf as-ra’s* ifadesi verilmiştir. Sözcük Budist Uygur Metinlerinden TT V’de geçmektedir (TT V: 12120).

Sözcük 16. yüzyıl Osmanlıca metinlerinde “eğri bıçak” anlamıyla görülmektedir.

Sözcük DanKelly’de *eg-* eylemi altında verilmiştir. Sözcüğün İngilizce karşılığı verilmemiştir. DTSI’de *ekdü* maddesi *egdü* maddesine gönderilmiş, sözcüğün “krivoy, izognutiy noj (eğri, eğri bıçak)” anlamını taşıdığı belirtilmiştir. (Nadelyaev, *vd.*, 1969: 165) Clauson ise *egdü* sözcüğünün *eğ-* eyleminden türediğini belirttikten sonra sözcük için “a cuved knife (eğri bıçak)” anlamını karşıladığını ifade etmiştir. Clauson sözcüğün Karahanlı Türkçesi metinlerinde “kılıç kını ve kılıç kınına benzer şeyleri oymakta kullanılan ucu eğri bıçak” anlamında kullanıldığını da belirtmiştir. (Clauson, 1972: 102b) Hasan Eren, TES’de sözcüğü *eğdi* biçiminde vermiş ve “ağaç kaşıkların içine oymaya yarayan eğri uçlu demir aygıt” olarak tanımlamıştır. Eserde sözcüğün **Eski Türkçe**’de de geçtiğine değinilip, Clauson’un sözcüğü *eğ-* eylemine dayandırdığından ve Ligeti’nin *-tu* ekiyle türetildiğini söylediği sözcüğün köküne değinmediğinden söz edilmiştir. Kaluzyriski ise *eğdi* biçimini *egid- (< : eg- ~ *er-) “biegen (bükme, eğme)” kökünün bir türevidir, şeklinde açıklamıştır. (Eren, 1999: 129)

SDD’de *eğde* “Bahçelerdeki otları kesmek için kullanılan tahta saplı ve eğri uçlu bir aygıt” anlamındayken *eğdi* sözcüğü **1**. Sebze diplerindeki otları kesmeğe ve sebzelerin diplerini kabartamağa yarayan bir tür çapa, **2**. Ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan bir tür aygıt; **3**. Peteklerden bal almak için kullanılan bir tür aygıt” anlamlarını içermektedir. (**SDD II**: 509) **DS**’de yer alan *eğdi II* sözcüğü için “**1**. Sebze diplerindeki otları kesmeğe ve sebzelerin diplerini kabartamağa yarayan bir tür çapa, **2**. Ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan bir tür araç” karşılıkları verilmiştir. Yine **DS**’de *eğdi IV* sözcüğü için “Peteklerden bal almak için kullanılan eğri uçlu demir araç” karşılığı verilmektedir (**DS V**: 1674).

egdü sözcüğü günümüz modern Türk dillerinde de yaşamaktadır. Tkm. *eğdi* “eğri uçlu bıçak”, Krg. *iydi* “ağaç kapların içini oymaya yarayan bıçak”, Yak. *iü’t*.

6. *alaçu/alaçuk* “büyük çadır, kulübe”

DLT’de “büyük çadır, kulübe” anlamları veürilmiş olan sözcük Eski Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren görülmeye başlanmıştır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinden **Maytrisimit**’te *ölümlüg-ler kamış alaçuk ... /sru kılurlar* ifadesinde “çadır, kulübe” anlamıyla geçmiştir. Budist Uygur metinlerinden *Uigurica*’da ise *Hariçandri tégin alaçu tususunda yoriyur erken* ‘Prens Hariçandri’nin çadırına doğru yürürken” ifadesinde yine “büyük çadır” manasında kullanılmıştır (**Uig**, III: 61-2).

Sözcük Kıpçak Türkçesi metinlerinden **Codex Cumanicus**’ta *alaçuk*: “çerden çöpten yapılan küçük adı çadır, kulübe, baraka, evcik” anlamıyla geçmektedir. Yine Kıpçak Türkçesi metinlerinden **El-İdrak Haşiyesi**’nde sözcük *alaçu* biçimiyle ve **Codex Cumanicus**’la aynı anlamda geçmektedir. Kuman Türkçesi’nde de *alaçuk* olarak geçmektedir (Eren, 1999: 7).

Çağatay Türkçesi metinlerinden Fevayidü'l-Kiber, Hayretü'l-Ebrar, Gül ü Nevruz ve Babürname'de sözcüğün *alaçuk* ya da *alaçuğ* biçiminde ve “keçeden yapılmış göçebe çadırı” anlamında geçtiği görülmektedir.

Clauson sözcüğü, *ala:çu* maddesine açıklar ve “tent, hut (çadır, kulübe)” biçiminde tanımlar. O, genellikle -k ile sonlandırıldığından, bu iki biçim arasındaki ses ve anlam değişikliğinden söz eder ve sözcüğün ödünçlendiğinden bahseder, *alaçuk* “a hut made out of branches of trees (ağaç dallarından yapılmış kulübe) biçiminde tanımlamıştır. (Clauson, 1972: 129b) DanKelly'de *alaçu* maddesinde sözcüğün “large tent (büyük çadır)” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. (DanKelly, 1985: 7) **DTSI**'de yer alan *alaçu* maddesinde sözcük için “şater (çadır)” karşılığı verilmiştir. (Nadelyaev, vd.1969: 33) **UW**'de ise sözcük için “hütte (baraka, izbe, çadır)” karşılığı verilmiş ve kökeninin açık olmadığını belirtilmiştir. (**UW** 1977: 91) Räsänen de Uygurca ve Orta Türkçe'deki biçimlerini ve günümüz Türk dillerindeki biçimlerini gösterir, ancak fazla açıklama yapmaz, Küerik, Oyr[ot = Altay], Tel[eüt] *alançık* (Räsänen, 1969: 15b) **TETL**'de Andreas Tietze *alaçık* maddesi altında verdiği sözcük için “göçebe çadırı” karşılığını vermiş sözcüğün etimolojisiyle ilgili olarak Clauson'a gönderme yapmıştır. (Tietze, 2002: 138) Hasan Eren TES'de sözcüğü *alacık* “çalı çırpıdan yapılmış kulübe” şeklinde tanımlamış ve ağızlarda yaygın olarak geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca Hasan Eren sözcüğün kökeninin bilinmediğini söylemiştir (Eren, 1999: 7).

Sözcüğün kökeni hakkında da birçok yorum yapılmıştır. Brockelmann sözcüğün *ala* “bunt” kökünden -çu ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. (OGM: 32) Zajaczkowski, Karayca *alaçix* biçimini **ağıl-ak-çık* olarak açıklamıştır. (Eren, 1999: 7) Sevortyan'a göre, *alacık* ~ *alacık* ~ *alaçu* vb. biçimleri **alar* ~ **alağ* ~ **alav* ~ **ala* kökünden -çu ve -çık ekleriyle kurulmuş küçültmelerdir. (Sevortyan, 1974: 131-132) Doerfer *alaçuk* biçiminin sonundaki -A'yı küçültme eki olarak değerlendirmiş, -çu veya -açu ekinin Türkçede kullanılmadığını göz önüne alarak *alaçu* biçiminin ölmüş bir dilden kalma bir kültür alıntısı olduğunu dile getirmiştir. (Doerfer, 1963: 519) **UW**'de *alaçu* ”**L'CW** biçiminde verilen sözcük **alağ*-, **alağ*-, **alav*-, **ala* “Hütte” gibi bir köke +çu ekinin getirilmesiyle oluşturulmuş bir sözcük olarak gösterilmiştir. Marcel Erdal ise sözcüğün +ık yapısıyla türemiş olması gerektiğini belirtmektedir. (Erdal 1991: 44) Konuyu ele alanlardan biri de Şervaşidze'dir. O **alaçu* ‘Илареп’ maddesinde bu sözcüğün Çince olduğu görüşü üzerinde durmuş ve Orta Çince *lō śá* Çağdaş Çince *lúshè* biçimlerini vererek Çince s'nin **GT** ç'ye, a'nın da -u'ya denk geldiğini belirtmiştir, tabii Türkçede söz başında l harfi bulunamayacağı için başta a- türemesi doğaldır. Mehmet Ölmez de Şervaşidze'nin bu görüşüyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Şervaşidze'nin görüşünün doğrulanabilmesi için iki noktanın tam olarak açıklığa kavuşması gerekir. Birincisi *alaçu(k)* ile Çince (Pinyin ile) *lu she* arasındaki ilişkiyi gösteren tarihsel ses denklikleri; ikincisi ise eski, en eski Çince

metinlerde, sözlüklerde, özellikle de 10. yy. öncesine ait metinlerde Çince bu iki sözcüğün bu anlamda kullanıldığını gösterir bilgiler; benim elimdeki sözlüklerde *lu* ve *she lu she*'nin 'alaçık' anlamıyla bir arada kullanıldığını gösterir bilgi yok, tam tersine bu sözcükler yabancı sözcükleri Çince olarak yazmakta kullanılan birer transkripsiyon ideogramıdır, örneğin bu iki sözcük Budist metinlerde bir ölçü birimi, 5 *li*'lik (yaklaşık 2.5 km) mesafeden duyulan ses, davul sesi için, Skr. *krośa* için kullanılmıştır." (Ölmez, 2001: 194-195).

Mehmet Ölmez bu görüşünü açıkladıktan sonra bu sözcük için bugüne kadar tatmin edici bir açıklama yapılmadığından Doerfer'in görüşüne katılmak gerektiğini öne sürmüş ve sözcük hemen hemen tüm Türk dillerinde ve Moğol dilinde var olduğu için bugünkü biçimlere kaynaklık eden dilin Eski Türkçe olması gerektiğini belirtmiştir (Ölmez, 2001: 194-195).

Sözcük **SDD**'de *alaçık*, *alaççık*, *olaşık*, *alaycık*, *alacık*, *alacuk*, *alçık*, *alacık* biçimleriyle yer almış ve genel olarak; "*alaçık*: Çardak, bostan kulübesi. (SDD 1939: 88), *alaçık*: Ağaç dallarından ve kalınca çalılardan yapılmış kulübe" (SDD 1938: 88) tanımları verilmiştir. **DS**'de ise *alacık* maddesinde şu tanımlara yer verilir: **1.** Üzeri dal ve hasırla örtülü çoban evi, tarla, bostan, bağ evi, çardak (...), **2.** Çul veya keçeden yapılan çadır, **3.** Göçebe çadırlarının üzerine konan eğri ağaç, eğilmesi kolay ağaç sürüsü, **4.** Bostan korkuluğu, **5.** Ormandaki küçük düzlük, ağaçsız alan, **6.** Vücuttaki çok küçük leke, biçiminde tanımlanmıştır. **TS** 2'de *alaçık* maddesinde 1. Üzeri dal ve hasırla örtülü kulübe, çadır, 2. Keçeden yapılan çadır, biçiminde tanımlanır. (**TS** 1998: 71)

alaçuk sözcüğü günümüz modern Türk dillerinin pek çoğunda da yaşamaktadır. Az. *alaçığ*; Krg. *alacık*; TatK. *alacık*; Bşk *alasık*; KKlp. *ılaşık*; Kzk *laşık*; Tuv. *alajı*; Haks. *alaçth*; Yak *alasa*; Çuv. *las*.

7. *beliñ* "düşmanın gelmesi yüzünden halk arasında çıkan kargaşa"

DLT'de "düşmanın gelmesi yüzünden halk arasında çıkan kargaşa" şeklinde tanımlanan sözcük Eski Uygur metinlerinden **TT** VII'de *er kuñı beliñ suv kuñı teriñ* ifadesinde "kargaşa, panik" anlamında görülmektedir (**TT** VII: 424) .

Sözcük, Karahanlı Türkçesi metinlerinden **Kutadgu Bilig**'de "korku, ürkme" anlamında geçmektedir.

*i veklik beliñ ol kamuğқа ya vuz
qalı bolsa begke yüzi boldı boz*

"Acelecilik herkes için fenadır ve deruni bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur" (Arat, 1947 (1999⁴): 1996).

Osmanlı Türkçesi'nde bu sözcüğün "kargaşa, terör" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Sözcük daha sonra Osmanlı Türkçesinde *kork-* ve *ürk-* eylemlerinden türeyen sözcüklere yerini bırakmıştır.

Clauson sözcüğe “panik, terör” karşılığı vermiş, sözcüğün etimolojisi üzerine herhangi bir yorum belirtmemiştir. (Clauson, 1972: 343a) DanKelly’de “panic, frightened away (Düşmanın gelmesi yüzünden halk arasında çıkan kargaşa (*hazāhiz*))” tanımlaması verilmiştir. **DTSI**’de *beliñ* maddesi altında “strah, panika, uşas (kargaşa, panik, korku)” karşılığı verilmiştir. (Nadelyaev, *vd.*, 1969: 94) Räsänän, Eski Uygurca ve Orta Türkçe’de *bäliñ* biçiminde verilen sözcüğün “panik, kargaşa” anlamında kullanılmış olduğunu belirttikten sonra Osmanlı Türkçesi’ndeki *bälin* biçimini vermiştir. Räsänän, bu sözcükten türeyen *balyñla-* korkmak, korku ile sıçramak” eylemini de açıklamalarına eklemiştir. (Räsänän, 1969: 69b) Gabain, **AtG**’de sözcük için *bäliñ* “korku” karşılığını vermiştir (**AtG**: 267).

Gerek **DLT**’ye ve diğer Orta Türkçe metinlerine (**Kutadgu Bilig**, **Kıyas-ı Enbiya** vb.), gerekse Eski Uygur Türkçesi metinlerine bakıldığında *beliñ* sözcüğünden türemiş *beliñçi*, *beliñle*, *beliñlegü*, *beliñlet-* *beliñteg* gibi sözcükler görülecektir.

TS’de *belin* sözcüğü için “korku, ürkü” tanımı verilmiştir. (**TS** 1998: 491). **Yeni Tarama Sözlüğü**’nde de *beliñ* “korku, ürkü” anlamıyla karşılanmıştır. (**YTS** 1983: 30)

Sözcük, Türkiye Türkçesi’nde *belinle-* “birden uyanarak çevresine korku ile şaşkın şaşkın bakmak” eyleminin içinde sözcük yaşamaktadır. Ayrıca diğer günümüz Türk dillerinin bazılarında da sözcüğün yaşadığı görülmektedir: Trkm. *beliñ* “nefret, tiksinti”; Alt., Tel. *peñiñ* “yalandan bir hastalık”; Tuv. *beliñ* “korku, irkinti”

KISALTMALAR

Alt.	Altayca
Az.	Azerice
BarT.	Baraba Tatarcası
Baş.	Başkırtça
Blk.	Balkarca
Çuv.	Çuvaşça
Haks.	Hakasça
KKır.	Kara Kırgızca
KKlp.	Kara Kalpakça
Krg.	Kırgızca
Kzk.	Kazakça
Nog.	Nogayca
Özb.	Özbekçe
Sag.	Sagayca
Şor.	Şorca
Tel.	Teleüt Ağzı

Tkm. Türkmence
Tuv. Tuvaca
Yak. Yakutça

KAYNAKÇA

Arat, Reşit Rahmeti, (1979), **Kutadgu Bilig III, İndeks** (Hzr.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul: TKAE Yayınları.

-----, (1947 [1999⁴]), **Kutadgu Bilig I, Metin**, Ankara: TDK Yayınları.

AtG: Gabain, A. von, (2000), **Alttürkische Grammatik**, 3. Baskı, Wiesbaden: Harrassowitz. Tü.: A. von Gabain, **Eski Türkçe'nin Grameri** (çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: TDK yayınları.

CAJ: Doerfer, Gerhard, (1973), **Zur Sprache der Hunnen**, 1-50.

Clauson, Gerard, (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-13th Century Turkish**, Oxford: Oxford University Pres.

Dankoff, Robert [with James Kelly], Mahmud al-Kashgari, **Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk)**, edited and translated with introduction and indices. Cambridge, Mass. [In: Sources of Oriental Languages and Literatures, ed. Sinasi Tekin.] Part I: 1982 (Pp. xi + 416). Part II: 1984 (Pp. iii + 381). Part III: 1985 (Pp. 337 + microfiche).

DLT: Atalay, Besim, (1939-1943 (1992³)), **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi. I-IV**, Ankara: TDK Yayınları.

Doerfer, Gerhard, (1967-1975), **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II**, Wiesbaden.

DS: **Derleme Sözlüğü II** (1993), 2. bs, Ankara: TDK Yayınları.

-----, **II** (1996), Ankara: TDK Yayınları.: 212/2.

DTSl: V. M. Nadelyaev, vd. (1969), **Drevnetyurkskiy Slovar'**, Leningrad.

Egorov, V. G., (1964), **Étimologičeskiy Slovar' çuvaşskogo Yazyka**, Çeboksarı.

Karamanlıoğlu, A. F., (1978), **Seyf-i Sarayi: Gülistan Tercümesi (Kitab Gülistan bi't-Türki)**, Ankara, MEB.

OGM: Brockelmann, C (1954), **Osttürkischer Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens**, Leiden.

OTWF: Erdal, Marcel, (1991), **Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon**. c: I, Wiesbaden.

Ölmez, Mehmet, "Sibirya Tanıtımları 1", **Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi 2001**: 194-195.

Pelliot, P., “Les formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du Nuzhatu’l-kulüb”, **BSOS** 6, 1931: 555-580.

Räsänen, Martti, (1969), **Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen**, Helsinki.

RKWb: Ramstedt, G. J (1935), **Kalmückisches Wörterbuch**, Helsinki.

SDD: Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, İstanbul: TDK Yay.

Sevortyan, Ə. V., (1974-2003), **Etimologičeskiy Slovař Tyurkskih Yazıkov I-VII**, Moskva: Akademiya Nauk SSSR, İnstitüt Yazıkaznaniya, İzdatel’sstva ‘Nauka’.

Suv: Kaya, Ceval (1994), **Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin, Dizin**. Ankara: TDK yayınları.

Tarama Sözlüğü I, Ankara: TDK Yayınları.

TDAD: Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi.

Tekin, Talat, (1998), **Orhun Yazıtları - Kültigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara: Simurg Yayınları.

TES: Eren, Hasan, (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara.

TETL: Tietze, Andreas, (2002), **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I. Cilt A-E**, İstanbul-Wien: Simurg Yay.

Toparlı, Recep vd., **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: TDK Yayınları, 2003.

TS: Türkçe Sözlük (1998), TDK Yayınları. Ankara.

TT V: Bang, W – Gabain, A. Von, (1931), **Türkische Turfan Texte, V**. Berlin.

TT VII: Rahmeti, G. R, mit sinologischen Dr. W. Eberhard (1937), **Türkische Turfan-Texte VII**. Berlin.

Uig I: Müller, F. W. K., (1908), **Uigurica I. 1. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück. 2. Die Reste des buddhistischen “Goldglanz-Sutra”. Ein vorleufiger Bericht**. Berlin.

Uig III: Müller, F. W. K., (1922), **Uigurica III. Uigurische Avadana-Bruchstücke (I-VIII)**. Berlin.

UW: Röhrborn, K. (1977), **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, I (a-agrig)**, Wiesbaden.

Yüce, Nuri, (1993), **Mukaddimetü’l-Edeb**, Ankara, TDK Yayınları.

YTS: Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara, TDK Yayınları, 1983.

FIİL ÇEKİMİNDE GÖRÜLEN İSTİSNAÎ HÂLLER

TOLKUN, SELAHİTTİN

KUZEY KIBRIS/TRNC/СЕБЕРНЫЙ КИПР

ÖZET

Sondan eklemeli dillerden olan Türkçe kurallara oldukça uyan bir dildir. Özellikle fiil çekiminde bu durum daha da katıdır. Fiil çekimiyle ilgili önemli kurallar şöyle sıralanabilir: **1.** Fiile gelen kip ekleri, eğer *i-* fiilinden yararlanma durumu yoksa, asla üst üste gelemeler. **2.** Şahıs bildiren unsurlar daima kip eklerinden sonra gelir. Emir-İstek kipleri, bizzat şahıs ifadesi taşıdıklarından dolayı bu kuralın dışındadırlar. **3.** Çekimli fiili pekiştiren öğeler daima en sondadır. **4.** Kip ekleri fiillere getirilirler. İsme gelenler ancak başta *i-* olmak üzere değişik yardımcı fiillerden yararlanmak zorundadırlar.

İşte kurallara oldukça bağlı olan Türkçenin, Türkiye Türkçesi ağızları, Özbekçe, Karaçay-Malkarca ve Kumukça gibi kollarında bu duruma aykırı kullanışlar görülmektedir.

Mesela, Afganistan Özbekçesi'ndeki *bersäylik* gibi kullanımlarda şart ile emir-istek kipleri, *i-* yardımcı fiili kullanılmaksızın üst üste gelmiştir. Türkiye Türkçesinde Adana ve civarında görülen *haydisene* söyleyişinde yine *i-* fiili bulunmaksınız, isim köküne şart eki getirilerek istek fonksiyonu kazandırılmıştır. Bunlar ve benzerleri Türkçe için birer istisnadır.

Anahtar Kelimeler: Fiil çekimi, fiil çekim ekleri, Türkiye Türkçesi, Özbekçe, Kumukça, Karaçay-Malkarca.

ABSTRACT

The Exceptional Cases in Verb Conjugation in Turkic

A Turkic language strictly follows the rules of agglutinating. It is especially distinctive in verb conjugation. The most important rules regarding the verb conjugation in Turkic can be shown as follows: **1.** Verb suffixes, except that there is no *i-* copula verb, never overlap; **2.** Personal suffixes always come after tense or mood suffixes, except, of course, imperative-subjunctive suffixes, which signify personal meanings as well; **3.** The elements which emphasize a conjugated verb is located at the end of the construction as a rule. **4.** Tense suffixes come after verb stems. Predicate nouns must be used with a copula verb *i-* or other helping verbs.

However, in Turkic languages as Uzbek, Karachay-Malkar, Kumuk and in Turkish dialects there are exceptional cases; in Uzbek dialects of Afghanistan, the use of *bersäylik* is seen, where conditional and imperative-subjunctive

suffixes overlap. Another instance comes from Adana dialect of Turkish, where, in *haydisene*, it is seen that the conditional suffix is affixed to a noun and gains the function of subjunctivity.

In our paper we examine the exceptional cases like this.

Key Words: Verb conjugation, tense and mood markers, Turkey Turkish, Uzbek, Kumuk, Karachay-Malkar.

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçe, eklerin geliş sırasıyla ilgili kurallara oldukça uyar. Kelimeler ya ekleme yahut da birleştirme yoluyla türetilir. İsim ve fiillerin çekimi yine birtakım eklerle yapılır.

Aynı ekin herhangi bir anlam ayırtısı katmaksızın üst üste gelmesi yahut herhangi bir ekin hiçbir anlam ayırtısı katmaksızın kullanılması esas itibariyle söz konusu değildir. Ancak isim çekiminde, yaygın olmamak ve kural oluşturmamak kaydıyla, eskiden beri çekim eklerinin işlevlerini yitirdikleri durumlarda ek yığılmalarının ortaya çıktıkları bilinmektedir: *antada* “orada, o zaman” *ilgertede* “ileride” *seningdin* “senden”, *bizingte* “bizde” vb. örneklerde görüldüğü gibi bulunma üst üste iki defa yahut hiçbir işlevi bulunmayan bir tamlayan hâli üzerine çıkma veya bulunma hâli eki getirilebilmiştir.

İsim çekiminde görülen bu durum fiil çekimi için pek söz konusu değildir. Değişik kaynaklarda fiil çekiminde sıranın *fiil-zaman-tarz-kişi-sayı* (Banguoğlu, 2004:§375), *fiil-zaman-şahıs-soru* veya *fiil-zaman-soru-kişi* (Demir-Yılmaz, 2003:174), *fiil-zaman-biçim-kişi* (Ediskun, 1992:§193) *fiil-zaman-soru-şahıs* (Atabay vd., 2003:196), *fiil-kip ve zaman ögeleri-şahıs ve sayı ögeleri* (Korkmaz, 2003: §504) şeklinde olduğu belirtilmiştir.

Muharrem Ergin bu konuyla ilgili olarak şunları söyler:

Şekil ve zaman ekleri hareket kiplerini yapan ekler olarak fiil çekiminin temel ekleri durumundadırlar. /.../ Şekil ve zaman ekleri fiil kök ve gövdeleri ile şahıs arasında münasebet kuran eklerdir. Şahıs ekleri fiil kök ve gövdelerine ancak bu eklerle bağlanırlar. Şahıs eklerinin bulunduğu her şekilde bu ekler de bulunur. /.../ Kullanışlarına gelince bu ekler doğrudan doğruya fiil kök ve gövdelerine eklenirler. Kendilerinden önce hiçbir ek gelmez. Kendilerinden sonra ise ancak şahıs ve soru alabilirler. Aslında bu eklerden iki tanesi üst üste gelemmez. Ancak iki kelimenin birleşerek tek kelime hâline gelmesi neticesinde ortaya çıkmış olan ve ileride göreceğimiz birleşik kiplerde iki hareket kipi ekinin bir kelimede üst üste kullanıldığı görülür (Ergin, 1984:§139).

Fiil çekimi ile ilgili önemli kurallar şöyle sıralanabilir:

1. Fiile gelen ekler hiçbir surette isme getirilemezler. Bunlar şeklen benzese veya menşe itibariyle aynı dahi olsa fiil ve isim çekim eki olarak ayrıştıktan sonra artık farklıdırlar. Soru eki bu durumun tek istisnasıdır (Demir-Yılmaz, 2003:186).

2. Kip ekleri fiillere getirilirler. Ancak isme gelmiş gibi görünenler başta *i-* fiili olmak üzere diğer yardımcı fiillerinden yararlanmak zorundadırlar.

3. Fiile gelen kip ekleri, asla üst üste gelemmezler. Ancak günümüzde *i-* fiilinden türeyen yapılarda vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesiyle ikincil biçimde kip eklerinin üst üste gelmesi görülmektedir.

4. Çekim sırasında şahıs bildiren unsurlar daima kip eklerinden sonra gelir. Emir-İstek kiplerinin kendileri aynı zamanda şahıs ifadesi taşıdıklarından dolayı bu kuralın dışındadırlar.

5. Fiil çekiminde görülen değişik pekiştirme ekleri de bütün eklerden sonra gelmektedir.

6. Çekimlenmiş fiillere gelen soru eki, zamir menşeli eklerden önce, iyelik menşelilerden ise sonra gelir.

7. Bu söylenenler, 6. madde hariç, yapım ekleriyle çekim ekleri arasında bir konumda bulunan fiilimsiler için de aynen geçerlidir. Bunlar da üst üste ve isimlere getirilemezler.

Birleşik çekim Türk lehçelerinde sıkça görülür. Mesela Türkiye Türkçesi'nde kullanılan *okumuştum, gidecekmişsin, gideydi, okuyacaktıysa* vb.; Özbekçede *bârârdim, âlgânding, bilârkân, qâlgânmiş, bârsinmişmân*; Uygurcada *kelerdiler, barmastim* vb. gibi çekimlerde bilindiği gibi daima *i-* / *e-* yardımcı fiilinden yararlanılmış ve birtakım ses olayları sonucunda ortaya bu şekiller çıkmıştır.

Bunların dışında günümüz Karluk ve Kıpçak lehçelerinin kimisinde *i-/e-* fiiliyle izah edilmeyecek ve ilk bakışta üst üste gelemeyecek eklerin kurallara aykırı biçimde kullanıldıkları izlenimini uyandırabilecek bazı yapılar mevcuttur: Özbekçe *yürâdi* “yürür, yürüyor, yürüyecek” *kelâyâtıbdı* “geliyor”, *bilâdigân* “bilen, bilmekte olan, bilecek”; Uygurca *baridiğân* “giden, gidecek”, *kelidu* “gelir, geliyor, gelecek”, *barattuq* “giderdik”, *körüvatatting* “görüyorsun”, *keliptimen* “gelmişim” vb.; Nogayca *barayatırgan* “gitmekte olan” yapılarında ilk bakışta fiile gelen farklı ekler, ek yığılmasıyla bir araya gelmiş gibi görünmektedir.

Oysa bunların açılımında başta *tur-* yardımcı fiili ile birtakım ses olayları söz konusudur.

Özbekçe

<i>kelâyâtıbdı</i> < <i>kel-ä yât-ı-b turur</i>	“geliyor”
<i>bilâdigân</i> < <i>bil-ä tur-gân</i>	“bilecek, bilen, bilmekte olan”
<i>yürâdi</i> < <i>yür-ä tur-ur</i>	“yürüyor, yürür, yürüyecek”

Uygurca

<i>baridigan</i> < <i>bara- tur-gan</i>	“varacak, varan, varacak olan”
<i>kelidu</i> < <i>kel-e tur-ur</i>	“gelir, geliyor, gelecek”
<i>barattuq</i> < <i>bar-a tur-ur e-di-k</i>	“giderdik”
<i>körüvatatting</i> < <i>kör-ü-p yat-a tur-ur e-di-ng</i>	“görüyardun”
<i>keliptimen</i> < <i>kel-i-p tur-ur men</i>	“gelmişim, geldim”

Nogayca

<i>barayaturgan</i> < <i>bara yata turgan</i>	“gitmekte olan, giden”

MI soru eki, birleşik çekimler ile iyelik menşeli şahıs ekleri hariç, fiil çekiminde, diğer bütün eklerden sonra kullanılır. Ancak kimi lehçelerde soru ekinin fiil çekiminde istisna sayılacak şekilde değişik yerlerde bulunduğu görülmektedir. Bu durum, esas itibarıyla birleşik yapılar için söz konusudur.

Örnekler

Uygurcada: *kelemdu* < *kel-e mi turur* “gelir mi?, geliyor mu?, gelecek mi?”

Kazan Tatarcasında: *uylyuymıñ* < *uyla-y-a mı tur-ur sın* “düşünüyor musun?”

Türkiye Türkçesi’nin başta Bursa olmak üzere değişik ağızlarında: *gelimiyon* < *gel-e mi yor-ur-u-ñ* “geliyor musun?”

Burada iyelik menşeli şahıs eki soru ekine değil; tasvir yardımcı fiile gelmektedir.

Biz bu bildirimizde Türk lehçeleri üzerine yaptığımız çalışmalar esnasında Türkiye Türkçesi, Özbekçe, Karaçay-Malkarca ile Kumukçada yukarıdaki örneklerinin dışında fiil çekim eklerinin kullanımında tespit ettiğimiz birtakım istisnai durumları ele alacağız.

Tespit ettiğimiz istisna kullanışlar şu başlıklar altında sıralanabilir:

1. Kip Eklerinde Yığılma
2. Fiil Tabanına Doğrudan Şahıs Ekinin Gelmesi
3. Pekiştirme Eklerinin Kip Ekinden Önce Kullanılması
4. Fiil Çekim Eklerinin İsimlere Gelmesi

1. Kip Eklerinde Yığılma

1.1. İlk örnek Türkiye Türkçesi ağızlarından. Adana-Osmaniye bölgesinde şöyle bir kullanım vardır:

**Akşam bize çay içmeye gelinsene.*

Buradaki *gelinsene* kelimesi incelendiğinde kök ve eklerine şöyle ayrılır.

gel-in-se-n-e :

gel-: fiil kökü

- in: emir-istek 2. çokluk şahıs eki
- se : şart eki (istek fonksiyonunda)
- n-: ikinci teklik şahıs eki
- e : hitap eki

Bu kelimede *okusaydın, geldi, gelecekse, görmeliyse, buluyorduysa* vb. yapılarda olduğu gibi bir *i-* yardımcı fiilinden yararlanma yoktur. Yani

gelinsene < gel-in i-se-n-e

gibi bir yapıya dayanmaz. Burada kendi asli işlevlerinin dışında istek işleviyle iki kip ekinin üst üste gelmesi söz konusudur. Dolayısıyla fiil çekim eklerinin temel niteliklerine aykırılık vardır. Ayrıca *gelsene* ile *gelinsene* yapıları incelendiğinde ilkinin teklik diğerinin ise çokluk şahıs için kullanıldığı görülecektir. *Gelsene* kelimesinin çözümlemesinin

gel-se-n-e

gel-: fiil kökü

-se : şart eki

-n : ikinci teklik şahıs eki

-e : hitap eki

olduğu dikkate alındığında *gelinsene* söyleyişinin de buna benzetilerek ancak yanlış biçimde türetildiği söylenebilir.

1.2. İkinci örnek Afganistan Özbekçesinde görülür.

Biz häm bu xəbərgä e'tibâr bersäylik deymän.* “Biz de bu habere dikkat **etsek / edelim diyorum.

Buradaki *bersäylik* kelimesinin ek ve kök çözümlemesi şöyledir:

ber-: fiil kökü

-sä: şart eki ancak istek fonksiyonunda.

-(ä)ylik: 1. çokluk şahıs emir-istek eki (ünsüzle biten tabanlara *-äylik*)

Bersäylik kelimesinde de şart ile emir-istek ekleri, arada *i-* / *e-* yardımcı fiili olmadan üst üste gelmiştir. Bu yapı da:

ber-sä e-ylik

şeklinde açıklanamaz. Burada belki *-(ä)ylik* şeklinin *-sä-* şart ekine şahıs ifadesi katmak için kullanıldığı düşünülebilir. Ancak buna da gerek yoktur, çünkü bu bölgede şart ekinin birinci çokluk şahısı için *-k* eki de kullanılır: *oqisäk, bilsäk* vb. Bu yapı belki Türkiye Türkçesi’ndeki birinci çokluk şahıs istek çekimindeki *-Allım* şeklini kimi dilcilerin

-a : istek eki

-llım : 1. çokluk şahıs eki

şeklindeki açıklamasından (Gencan, 2001: 318; Ediskun, 1992: §202) hareketle çözümlenmek istenebilir. Ancak istek ekinde görülen bu 1. çokluk şahıs -*Ilm* eki, aslında yalnızca 1. çokluk şahıs emir ekinin aynı zamanda istek işlevini görmesinden kaynaklanmaktadır (Ergin, 1984: §493; Kormaz, 2003: §546; Banguoğlu, 2004: §395).

Bu yapıyla ilgili ilginç bir durumu belirtmek isterim. İnternette bu şekilde kullanılan örnekler ararken aşağıdaki iki cümleyi tespit ettim. Bu cümleler Dr. A. M. Taşkın tarafından *Avganistan Türklerinin Sesi* adlı www.armagan.de sitede Türkiye Türkçesi'yle yazılan yorum yazısından alınmadır. Özbekçeyle Türkiye Türkçesi'nde şart ekinin çekiminde şahıs eklerinin nazal *n*'ler dışında aynı olmasından hareketle yazar hataya düşmüş ve Afganistan Özbekçesi'ndeki bu söyleyişi aynen Türkiye Türkçesi'ne aktarmıştır.

“Var olan tüm bu siyasi ve mali sikintilari da göz önünde alsaylık, yine de her bir özgür ülkenin, küçük ve ya da büyük olsun, kendi milli çıkarlarını koruması için yakın ve yada uzak müddetli stratejik amaçları oluyor, /.../” (**internet 1**)

“Tüm bu gerçekleri göz önüne alsaylık, Avganistan nüfusu ile etnik ulasimi dogrusunda bir sayı söylemek çok ağır, belki de yalnıs olur.” (**internet 2**)

2. Fiil Tabanına Doğrudan Şahıs Ekinin Gelmesi

Yukarıda belirtildiği gibi fiil çekimi önce kip ardından şahıs ekleri getirilerek gerçekleştirilir. Kip ve şahıs eklerinin iç içe olduğu emir kipleri bu duruma istisna teşkil eder. Muharrem Ergin bu konuda şunları söylemektedir:

Yani fiiller kök veya gövde hâlinde değil kipler hâline girerek şahıslara bağlanırlar. Çünkü bir hareketi yapan şahıs onu mücerret halde değil bir şekil içinde ortaya çıkarır. Şahıs bir hareketi bir şekil içinde yapan varlık demektir. Onun için şahıs kategorisini karşılayan fiil çekim şekli fiil kök ve gövdesinin bir çekim şekli değil, fiil kiplerinin çekim şeklidir. Bu çekim şekli esas itibariyle fiil kiplerine şahıs çekim ekleri getirmek suretiyle yapılır. Fakat şahıs ekleri almadan şahıs ifâde eden fiil kipi de vardır. Bu kipte şahıs eki karşılar. /.../ Burada belirtmek istediğimiz şey kip eklerinin şekil kategorisi dışında zaman ve şahıs kategorilerini de karşıladığıdır. (Ergin: §182)

2.1. Bu duruma ilk aykırı örnek Özbekçe, Uygurca, Kırgızca gibi kimi lehçelerde -ş- işteşlik ekinin farklı bir gelişme göstererek artık aynı zamanda 3. çokluk şahıs için kullanılabilmektedir. Türkçenin ekleme sistemindeki temel kurallardan birisi de yapım eklerinin çekim eklerinden daima önce gelmesidir. -ş- işteşlik eki de bir yapım ekidir. Ancak bu ekin 3. çokluk şahıs için kullanılması durumunda şahıs unsuru kip ekinin önce gelmektedir. Bu durum fiil çekiminde görülen genel eğilime aykırıdır.

Kırgızca **Baldar mektepke aazır barışat.* “Çocuklar okula şimdi gidecekler.”

Özbekçe * *Änçädän beri biz kütgän mehmânlar keçä kelişdi*. “Epeyden beri beklediğimiz misafirler dün geldiler.”

Her iki kelimenin açılımı şöyledir.

barışat

bar- : fiil kökü

-ı- : yardımcı ses

-ş- : 3. çokluk şahıs görevindeki işteşlik eki

-at : geniş-gelecek zaman eki

kelişti

kel- : fiil kökü

-i- : yardımcı ses

-ş- : 3. çokluk şahıs görevindeki işteşlik eki

-di : görülen geçmiş zaman eki

2.2. Şahıs ekinin kip ekinden sonra gelmesi gereken bu genel eğilime aykırı bir başka durum daha vardır.

Özbekçede, eski Uygur döneminden beri 2. çokluk şahıs emir-istek ekini pekiştirmek veya nezaket anlamı katmak için hem +z hem de +lAr çokluk ekinden bazen de her ikisinden yararlanılır: *bilingiz, bilingizlär, bilinglär* “biliniz”. Ancak Özbekçenin esasen Taşkent ağzında ve nadiren de olsa yazı dilinde bu yapıların yanı sıra *billäring* “biliniz” şekli de kullanılmaktadır.

Örnek: **Hämmäng yaxşı billäring men heç kimgä birâr närsä äytmedim*. “Hepiniz iyi bilin, ben hiç kimseye bir şey söylemedim.”

Bu cümledeki *billäring* kelimesinin izahı şu şekildedir:

bil-: fiil kökü

-lär: 2. çokluk şahıs pekiştirme eki

-i- : yardımcı ses

-ng : 2. çokluk şahıs emir-istek eki

Burada görüldüğü gibi genelde Türkçenin özelde Özbekçenin genel eğilimine aykırı olarak şahıs ifadesi taşıyan unsur kip ekinden önce gelmiştir. Burada iki yönden genel Türkçenin kurallarına aykırılık söz konusudur:

1. Fiil tabanına şahıs unsuru doğrudan gelmiş.

2. Kip eki bu durumda doğrudan fiil tabanına gelmemektedir.

3. Pekiştirme Ekinin Doğrudan Fiil Tabanına Gelmesi

Türk lehçelerinde kullanılan +*Gil* / +*GIn*, +*A*, +*DI*, +*çI* ekleri hep emir-istek kiplerine gelerek onları pekiştirir: *al* veya *al-gıl*, *al-gın*; *gelsen-e*, *alsang-a*;

gelin-di, gidin-di, alsang-çı vb. Bunlardan *+çI* eki daha ziyade Kıpçak ve Karluk grubuna giren lehçelerde görülür ve istek işlevini taşıyan emir ve şart kiplerini pekiştirmek için kullanılır.

Bu ek, isimlerle birlikte kullanıldığında soru maksadıyla kullanılan ya bağlacı işlevindedir. Özbekçedeki kullanımına örnek: **Men hār kūni u kişini ziyârâtgä bārämän, sizçi?* “Ben her gün onu ziyarete gidiyorum, **ya siz?**”

Ek, Kazakça (*+şI*), Kırgızca (*+çI*), Uygurca ve Özbekçe (*+çi*), Başkırtça (*+sı / +se*), Tatarca (*+çı / +çe*), Nogayca (*+çI*) gibi lehçelerde kullanılmakta olup esas olarak kip eklerinden sonra gelir.

Başkurt Halk Destanları adlı eserde, ekin Başkırtçada fiil çekiminde düzenli olarak kip eklerinden sonra geldiği görülmektedir.

*Nağışlı bilbaw tekkänmen,
Bıwayımsı bileñä
Asa balas huqqanmın,
Tüşäyemse yulıña* (Ergun vd., 2000: 211)

Nakışlı kemer dikmişim,
Bir takayım beline;
Yollu halı yapmışım,
Döşeyeyim yoluna.

*At başı menän uynağansı,
Atañ başı menän uynahañsı!* (Ergun vd., 2000: 219)

At başıyla oynayana dek,
Babanın başıyla **oynasana**.

Äytse miñä, dusqayım /.../ (Ergun vd., 2000: 369)

Söylesene bana, dostum /.../

Kazan Tatarcası’nda da bu ek vardır:

Tiyn-dustım, barsana, kızlarıma äytsənə, xələmne belerge kilsennərçe (Gatina 1974: 40) “Sincap dostum, gitsene, kızlarıma söylesene, hâlimi öğrenmeye **bir gelsinler!**”

Ancak, Kumukçada diğer lehçelerden farklı olarak bu pekiştirme ekinin emir-istek ikinci çokluk şahıs ekinin önce getirildiği görülmektedir.

Not: Aşağıdaki örnekler **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C. 20 **Kumuk Edebiyatı** adlı çalışmadan alınmıştır.

*Geltirçigiz meni bavda arqanlı bozum-
nu*

Getirsenize benim bağda bağlı bozumu,

Biz anı balga satıp içeyik! (s. 100)

Biz onu bala satıp içelim!

Buradaki *geltirçigiz* kelimesinin izahı şöyledir:

gel- : fiil kökü

-tir-: fiilden fiil yapan ettirgenlik eki

-çi: pekiştirme eki

-giz: 2. çokluk şahıs emir-istek eki.

Aynı kullanılışa Karaçay-Malkar lehçesinde de rastlıyoruz.

Not: Aşağıdaki örnekler **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C. 22, **Karaçay-Malkar Edebiyatı** adlı çalışmadan alınmıştır.

Kılıcını sen uzatdın, cavlaga

Kılıcını sen uzattın düşmanlara,

Kelçigiz *deb, biraz oynab kaytırsız.* (s. 235)

Gelsenize deyip, biraz oyalanıp dönersiniz.

kelçigiz kelimesinin izahı da şöyledir:

kel- : fiil kökü

-çi: pekiştirme eki

-giz: 2. çokluk şahıs emir-istek eki.

Görüldüğü gibi Kumukça ve Karaçay-Malkarcadaki bu durum, emir-istek kipinin doğrudan fiil tabanına gelmemesi bakımından fiil çekiminde istisna teşkil eder.

4. Fiil Çekim Eklerinin İsimlere Gelmesi

Fiil çekim eklerinin isimlere gelmesi konusu, Ahmet Günşen ve Mehmet Dursun Erdem tarafından “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tür Değiştirme Örnekleri” başlığıyla incelenmiştir. Söz konusu çalışmada Türkiye Türkçesi’ndeki *haydin*, *haydindi*, *hadisene*, *haydinsene*, *hadisenize*, *haydinsenize*, *çabukun*, *çabuksanıza* gibi emir-istek kipleriyle kurulanlar yanında *çubuhuyom*, *yavaşıyom*, *yavaştın*, *yavaştınız*, *köhnemiş* gibi haber kipleriyle kurulan şekiller de ele alınmıştır.

Söz konusu çalışmada, esas itibarıyla tür değiştirmenin çoklukla isimlere emir-istek ile istek işlevindeki şart eklerinin getirilmesiyle oluştuğu görülmektedir. Aynı durumu biz Özbekçe ve Kırgızcada kullanılan ve Türkiye’nin bazı yörelerinde görülen me “al” ünleminde de görmekteyiz.

Özbekçede bu ek, kişi eğer karşıdakine sen diyorsa *mä* “al!”, siz diyorsa *mäng* “alın!” şeklinde kullanılır.

Kırgızcada da aynı şekilde eğer karşıdakine sen diyorsa *me* “al!”, siz diyorsa *mej* veya *mejiz* “alın!” şeklinde kullanılır.

Özbekçedeki *mäng* “alın!” biçiminin açılımı şöyledir:

mä : isim kökü

-ng : 2. çokluk şahıs emir-istek eki.

Kırgızcadaki *mej* “alın!” ile *mejiz* “alınız!” biçimlerinin açılımı şöyledir:

me: isim kökü

-η veya -ηiz : 2. çokluk şahıs emir-istek eki.

Görüldüğü gibi isim köklerine emir-istek eki getirilmek suretiyle fiil çekim eklerinin kullanımına aykırı bir durum yaratılmaktadır.

SONUÇ

Türk lehçelerinde fiil çekiminde görülen bu istisnalar, esas olarak emir-istek ile şart kiplerinde görülmektedir. Emir-istek kipinde iyelik veya zamir soylu şahıs ekleri yerine her şahıs için ayrı bir yapının kullanılması bakımından bu ekler zaten daha Eski Türkçe döneminden beri bir istisnadır.

KAYNAKÇA

Atabay, Neşe - Sevgi Özel - İbrahim Kutluk, (2003), **Sözcük Türleri**, İstanbul: Papatya Yayıncılık: XIV+256.

Banguoğlu, Tahsin, (2004), **Türkçenin Grameri**, Ankara: TDK: 628.

Demir, Nurettin - Emine Yılmaz, (2003), **Türk Dili El Kitabı**. Ankara: Grafiker Yayınları: 271.

Ediskun, Haydar, (1992), **Türk Dilbilgisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi: 407.

Ergin, Muharrem, (1984), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları: XXVIII+407.

Ergun, Metin - Gaynislam İbrahimov, (2000), **Başkurt Halk Destanları**, Ankara: Türksoy: XV+450.

Gatina, Xalidə, (1974). **Tatar Xalq Əkiyatləre**, Kazan: Tatarstan Kitap Nəşriyatı: 144.

Gencan, Tahir Nejat, (2001). **Dilbilgisi**, Ankara: Ayraç: 638.

Kırgız Türkçesi Sözlüğü I-II (1988), Haz.: K. K. Yudahin, Çev.: Abdullah Taymas. Ankara: TDK: XV-376 ; 377-809+XXV.

Korkmaz, Zeynep, (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**. Ankara: TDK: CV+1224.

Özbek Tilining İzahlı Luğatı I-II (1981), Moskova: Özbekistân SSR Fənlər Akademiyası: 632; 718.

Qazaqşa -Türükşe Sözdik Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü (2003), haz. Kenan Koç - Ayabek Bayniyazov - Vehbi Başkapan. Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi: 637+XVII.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt: 19, **Tatar Edebiyatı III** (2001), Ankara: Kültür Bakanlığı: 478.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt: 20, **Kumuk Edebiyatı** (2002), Ankara: Kültür Bakanlığı: 464.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt: 22, **Karaçay-Malkar Edebiyatı** (2002), Ankara: Kültür Bakanlığı: 623.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt: 21, **Nogay Edebiyatı** (2002), Ankara: Kültür Bakanlığı: 448.

INTERNET

http://64.233.183.104/search?q=cache:PJN7E70C3NEJ:www.armagan.de/yorum2.htm+alsayl%C4%B1k&hl=tr&ct=clnk&cd=1&lr=lang_tr|lang_en. *Erişim Tarihi*: 07.08.2007 saat 23.44.

http://64.233.183.104/search?q=cache:iqZdrVw1td8J:www.armagan.de/tarih_c.htm+alsayl%C4%B1k&hl=tr&ct=clnk&cd=2. *Erişim Tarih*: 07.08.2007 saat: 22.54.

BİLDİRİLERDEKİ RENKLİ RESİMLER
THE COLOURED PICTURES OF THE PAPERS
ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ И ФОТОГРАФИИ

CÜMLE BİLGİSİ/CÜMLE ÖĞELERİNİN MANTIKSAL AÇIDAN İNCENMESİ NUTUK'TAKİ CÜMLELERDE ETKİN DÜŞÜNCE BAĞLAMI

SARIYEV, Berdi
TÜRKMENİSTAN/TURKMENİSTAN/ТУРКМЕНИСТАН

Slayt 1

Slayt 2

**ATATÜRK'ÜN CÜMLELERİNDE
ETKİN DÜŞÜNCE BAĞLAMI**
(CÜMLE --KONTEKST --METİN --ONYARGI --SORU --DELİL --SONKARAR)

1. Manaksal Özne: Alay Kumandanı İlyas Bey'e de

O, İlyas Bey'dir. İlyas Bey, Kumandan'dır. O, Alay Kumandanıdır.

Adresat → alıcı → Alay Kumandanı İlyas Bey'e

2. Manaksal Yökleme: aynı tarihte, bizzat şu emri verdim

Bu, bir emirdir. Bu emir, İlyas Bey'e verilmiş bir emirdir. Bu emir, Alay Kumandanı İlyas Bey'e verilmiş bir emirdir. Bu emir, Alay Kumandanı İlyas Bey'e, aynı tarihte verilmiş bir emirdir. Bu emir, bizzat Mustafa Kemal tarafından Alay Kumandanı İlyas Bey'e, aynı tarihte verilmiş bir emirdir vs.

Adressant → gönderen → Mustafa Kemal

Slayt 3

ÇARELER ÜÇGENİ

- 1 → 1 çaredir
- 2 → 1 çaredir
- 3 → 1 çaredir

Slayt 4

**ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNDÜĞÜ
"ÇKP" ÜÇGENİNİN TEMEL NOKTALARI**

Slayt 5

**ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNDÜĞÜ
"ÇKP" ÜÇGENİNİN TEMEL NOKTALARI**

- bu →bir çaredir
- bu →bir karardır
- bu →bir paroladır

Slayt 6

Bu, bir çaredir. Bu çare, kurtuluştur.

- bu →bir çaredir
- çare →budur

Tema= Bu → Bu çare →	Rema= bir çaredir ↓ bir kurtuluş çaresidir

Slayt 7

NUTUK METNİNE GÖRE-1
önyargı (tema) ve sonkarar (rema)

Tema= ↓ Birinci çare → Bu çare → İngiltere himayesini talep etmek → Bu çare → Atatürk'ün çaresi →	Rema= ↓ budur ↓ İngiltere himayesini talep etmediği bir çaredir ↓ Atatürk'ün düşündüğü çare değildir ↓ İngiltere himayesini talep etmek çaresi değildir

Slayt 8

NUTUK METNİNE GÖRE-2
önyargı (tema) ve sonkarar (rema)

Tema=	Rema=
İkinci çare→	budur;
Bu çare→	<i>Ayrıca mandasını talep etmektir;</i>
Amerika mandasını talep etmek→	bir çaredir;
Bu çare→	Atatürk'ün düşündüğü çare değildir
Atatürk'ün çaresi→	↓
	Amerika mandasını talep etmek çaresi değildir

Slayt 9

NUTUK METNİNE GÖRE-3
önyargı (tema) ve sonkarar (rema)

Tema=	Rema=
Bu çare→	üçüncü çaredir;
Üçüncü çare→	budur;
Bu çare→	<i>İkinci çare çaresidir;</i>
Bu çare→	<i>Ayrıca talep çaresine makturdur;</i>
Bu çare→	Atatürk'ün çaresi değildir ;

Slayt 10

NUTUK METNİNE GÖRE-4
önyargı (tema) ve sonkarar (rema)

Tema=	Rema=
Atatürk'ün düşündüğü çare→	budur;
Bu çare→	<i>İkinci karar;</i>
Atatürk'ün karar→	<i>"İkinci karar" dediği bir karardır;</i>
Bu karar→	Atatürk'ün, <i>diğer kararlarda</i> <i>bu</i> <i>birinde</i> <i>isabet</i> <i>görmemişinden</i> <i>dolayı</i> <i>aldığı</i> bir karardır

Slayt 11

YENİ TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI'NA GÖRE DİL BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK UYGULAMALAR

ŞAHİN, Esin
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Şekil 1: Dil Bilgisi Etkinlik Örneği

9.Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerin yüklemlerinde kullanılan kipi yazınız. Daha sonra cümleleri bir kez daha okuyarak cümlelerin anlamlarından hangi kipi kastedildiğini yazınız.

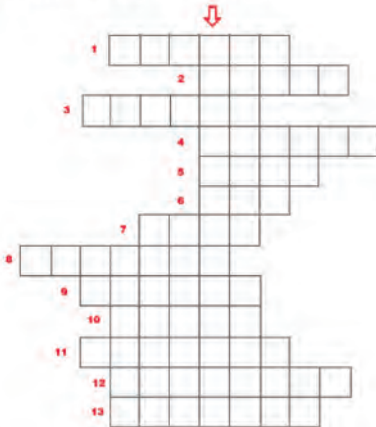
		Yüklemde verilen kip
Torunlarıma oturduğum konağı miras olarak bırakıyorum.		
		Cümlede kastedilen kip
	Hakan! İstanbul'a tekrar sen gideceksin.	
İyi bir enstrüman çalmak için bol bol müzik dinleyeceksin.		
	Öğrencileri müzeye götürme işini kendiniz düzenlersiniz.	
Gün gelir bizi de anlayan bulunur.		

Şekil 2: Okuma Etkinlik Örneği

ANADOLU'NUN CİRİT OYUNLARI

 1.Etkinlik: Aşağıdaki bulmacayı çözüp şifreyi bulunuz.

↓

1. Atlı, atlı asker.
 2. Öğretim, araştırma.
 3. Uzun saplı, sivri demir uçlu silah.
 4. Duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, simge.
 5. At üzerinde sopayla oynanan bir tür top oyunu.
 6. Göçebelerin konak yeri.
 7. Silah olarak kullanılan ağır topuz.
 8. Türkiye'nin Asya kıtasında bulunan toprağı.
 9. Ata binen kimse.
 10. Güçlü ve yürekli, kahraman.
 11. Beceri isteyen ustalık, beceriklilik.
 12. Seyir için olan.
 13. Atın en hızlı koşma biçimi.

Şifre:

Şekil 3: Dinleme/İzleme Etkinlik Örneği

4. Etkinlik: Dinlediklerinizden hareketle resimlerde gördüğünüz olayları altlarına yazınız.

.....

.....

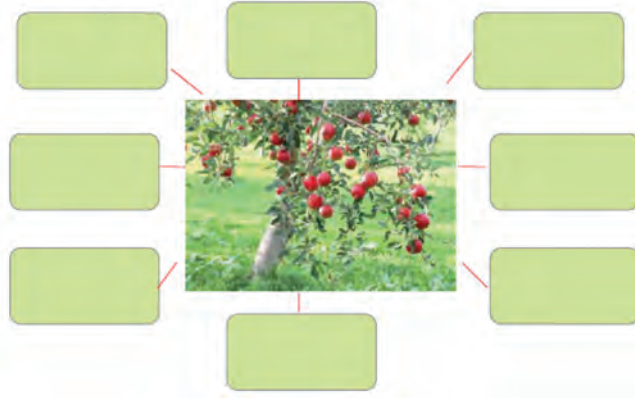

.....

Şekil 6: Yazma Etkinlik Örneği

8. Etkinlik: a. Aşağıdaki fotoğrafın çağıştırdığı kelimeleri yazınız.

b. Bu kelimeler arasında bağlantı kurarak bir hikâye yazınız.

Şekil 7: Dil Bilgisi Performansı Değerlendirme Ölçeği

Dil Bilgisi Performansı Değerlendirme Ölçeği					
Yönerge : Bu ölçek, öğrencilerin dil bilgisi kurallarını yazarken ve konuşurken uygulama performanslarının değerlendirilmesi amacıyla hazırlanmıştır.					
Öğrencinin Adı, Soyadı : Sınıfı : Numarası :			Tarih : Öğretmenin Adı, Soyadı :		
İFADELER	Mükemmel (5)	Yeterli (4)	Kısmen yeterli (3)	Yetersiz (2)	Çok yetersiz (1)
	yazarken	yazarken	yazarken	yazarken	yazarken
1. Kelimeleri doğru heceler.					
2. Kelimelere ek getirirken kalınlık-incelik uyumunu uygular.					
3. Yazarken "ünsüz uyumu (benzeşmesi)" kuralını uygular.					
4. "Ünlü düşmesi"nin olduğu durumları fark eder ve bununla ilgili kuralları uygular.					
5. "Ünlü daralması"nın olduğu durumları fark eder ve bununla ilgili kuralları uygular.					
6. "Yardımcı ünsüzler" ile "yardımcı ünlüler"in işlevlerini kavrar ve bunları doğru uygular.					
7. "Ünsüz yumuşaması"nın olduğu durumları fark eder ve bununla ilgili kuralları uygular.					
8. "Ulama"nın yapıldığı durumları fark eder ve bunları uygular.					
TOPLAM					
Öğretmenin görüşü :					